MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

Dr BLAU LAJOS ÉS Dr MEZEY FERENCZ.

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1895.

A Magyar-Zsidó Szemle tizenkettedik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

Lap

Dr. Bacher Vilmos 205, 283, 461
Dr. Bánóczi József 582
Dr. Beck Mór 222
Dr. Bernstein Béla 65
Dr. Blau Lajos 20, 31, 100, 161, 163, 259, 291, 368, 436, 495, 526, 564, 570
Dr. Büchler Sándor 414
Crnkovics Viktor 527
Dr. Dékány Géza 26, 136, 295, 325
Ehrlich M. 19
Farkas József 418
Dr. Friedlieber Ignácz 293
Dr. Frisch Ármin 17
Gerő Attila 53, 230, 578
Götz F. 111, 442, 534, 586
Dr. Grünhut Lázár 17, 179, 376
Dr. Hajdu Gábor 147, 197, 275, 374, 397, 474
Dr. Heller Béla 511
V. Hevess Kornél 231
Kecskeméti Ármin 51, 175
Dr. Kecskeméti Lipót 107
Kohut George Alexander 9
Dr. Kovács Ferencz 76, 257, 328
Dr. Körösi Imre 342, 487
Dr. Krausz Sámuel 153, 149

Lap

Dr. Mezey Ferencz 1, 74, 129, 189, 191, 253, 288
Dr. Migléczy Ármin 429, 498
Dr. Neumann Ede 14
Dr. Perls Ármin 348
Pollák Káim 91, 366, 389, 453, 544
Dr. Pollák Miksa 362
Dr. Rosenrerg Sándor 404
Dr. Rudolfer Antal 426
Dr. Schwarz Gábor . 4, 80, 122, 169, 225, 300, 370, 468
Dr. Steinherz Jakab 42
Stern Ábrahám 31, 195
Szegö Arnold 373, 525, 580
Dr Vajda Béla 70, 260, 286
Dr. Venetianer Lajos 213, 278, 356

TÁRSADALOM.

A KORMÁNYVÁLTOZÁS.

Letünt tehát csakugyan a Wekerle-kormány, melynél, nagyobb és törekvéseiben igazabb ez ország hajóját még nem vezette. Rövid de fényes volt pályafutása, és örök nyomok jelzik azt a magyar politikai élet történetében. Élete és működése válhatlan kapcsolatban áll a szabadelvüség legszebb diadalaival. Győzelmei, melyeknek jelvényeit egy örömtől ujjongó nemzet lelkesedve hordozott körül messze földön, tán a föld kerekségén élő összes szabadelvüek szívében visszhangra találtak. Ugy tekintettek hazánkra mint a liberalismus leghatalmasabb védő-bástyájára. Aránylag rövid idő lefolyása alatt nagygyá, tiszteltté lett ismét a magyar név és a szabadság hívei uj életre kelő reményekkel tekintettek mindenfelől az egyszerre megifjult magyar nemzet felé.

De a nagy fény körül ott csapdostak az éj, a sötétség madarai. Elébb egyenkint majd rajokban buttak elő mig megsokasodva, terjeszkedő árnyékukkal elhomályosították a mi fényünket. Ide eljutva, a történet buvára leszáll majd az imént lezajlott, de baljóslatu morajját még mindig hallató események mélyébe, hogy kikutassa mennyi része volt a Wekerle-kormány bukásában a hatalomvágynak, mennyi a szabadság és haladás ellenségeinek. Rendszeresen fogják majd megörökíteni az izzó gyülöletnek és a setétség gyomrából fel-feltörö pokoli lángnak azt a hő fokát, mely a veszélyt jelző sziklák felett merészen repdeső sasoknak szárnyait szegte.

A lelépett kormány nem valósíthatta meg a zsidó felekezet jogos óhajtását. De azért felekezeti téren is hálával

eltelve fogunk róla megemlékezni mindenkoron. Szabadelvű alkotásaival ágyat vetett ügyünk elmaradhatatlan sikere számára. A reczeptionális törvényjavaslat előterjesztésével, becsületes védelmével a képviselőházban és főrendiházban egyaránt e kormány és a mögötte erős phalanzot képező párt a hazai zsidóságot örök hálára kötelezte. A receptió körüli érdemeik hitfelekezetünk jogküzdelmeinek történetében fényes lapot fognak betölteni. Mert jóllehet e kormány a főrendiház ellentállását az ismeretes agitatiók miatt összezavarodott politikai helyzet folytán meg nem törhette és igy a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítása alatta ténynyé nem válhatott, hálátlanság volna tőlünk, ha el nem ismernénk, hogy a Wekerle-kormány tragikus sorsának okai között némi, ha bár nem is döntő, szerepe volt annak, hogy e kormány a receptió ügyéhez híven ragaszkodott. Nem szabad felednünk, hogy a kormány nem hallgatott az opportunusok csábításaira, melyek már-már fennen hangoztatták, hogy végre is a receptió és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénynek a felekezetnélküliségre vonatkozó rendelkezései nem olyan életbevágó kérdések, melyek miatt az egyházpolitikai harczot tovább folytatni kellene. És ámbár a mi ügyünknek feláldozása árán az áldozatra éhes klerikálismust talán megkérlelni lehetett volna, a kormány megmaradt az elvi alapon, kijelölvén egyuttal pártjának, és az abból keletkező kormánynak az egyedül helyes — mert becsüsetes és igaz működési alapot.

Ámde mikor szivből méltatjuk a lelépett kormányt és a liberalismus körüli elévülhetlen sikereit ne keseregjünk tovább a megmásithatlan végzeten. A dicsőségesen bukott és az elismerés, igaz népszerűség mindent pótló jutalmával letünő kormány végre is alkotásaiban élni fog és ezek az alkotások maradandók lesznek, ha még ugy mossák is azokat az ellenséges habok. Az az alap pedig, melyet megteremtettek és melyet a szabadelvü párt a magyar parlamentarismus történetében példátlanul álló önfeláldozó magatartásával a jövendő működés számára megerősített, a legbiztosabbnak mutatkozik a továbbhaladásra. Legbiztosabbnak azon külön törekvések sikereire nézve is, melyeknek itt szószólói vagyunk és melyeket e helyen annál nagyobb lelkesedéssel képviselünk, mivel erős az a meggyőződésünk, hogy ezzel nemcsak nem vétünk hon-

polgári kötelességeink ellen, hanem inkább azokat teljes tartalmuk szerint szolgáljuk.

Melegen üdvözöljük tehát a báró *Bánffy* Dezső elnöklete alatt megalakult uj kormányt. Az uj miniszterelnök ép ugy mint ministertársai a szabadelvü párt rég kipróbált híveiből valók. Programmjuk azonos a Wekerle-kormány programmjával, ami már önmagában véve is biztosítja e kormány számára a hazai zsidóság igaz rokonszenvét. A kormány eddigi nyilatkozatai teljesen megnyugtatók. A kormánynak azt a nyilatkozatát, hogy a főrendiházban fekvő receptionális javaslatban lefektetett elveket sértetlenül fenntartani kivánja, elemezés tárgyává tenni nem kivánjuk. Mert könnyen támadhatna itt az az aggodalom, hogy ezalatt a javaslatnak a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítását kimondó elvi részét lehet érteni, de nem egyuttal a javaslatban foglalt és az elvileg kimondott vallási jogegyenlőségnek tartalmat adó rendelkezések integritásának fenntartását. Mondom ilyen feltevésbe bele sem bocsátkozunk. Hanem elfogadjuk még pedig őszinte örömmel báró Bánffy Dezső miniszterelnök nyilatkozatát azon az ő szabadelvü politikai multjának megfelelő egyenes értelemmel, melylyel azt a közvélemény egyáltalán fogadta.

Teszszük ezt annál is inkább, mivel a cultusministeri tárcza az uj ministeriumban dr. *Wlassich* Gyulára van bizva. Ez a tárcza érdekel bennünket e helyen legközelebb és ennek betöltését teljes örömmel és megnyugvással fogadja a zsidóság. Az uj vallás- és közoktatási minister tudománya, fényes tehetsége, ismert liberalismusa és az igazságszolgáltatás terén ugy az administratió valamint a jogi élet és rend valóságos szükséglete iránt szerzett gyakorlata és ismert finom érzéke legerősebb támaszai annak a reménynek, hogy a zsidó vallásfelekezet egyenjogusításának törvénybe czikkelyezése után végre felekezetünk szervezési ügye, mely enimenter állami érdeket is képez, napirendre kerül és megoldást is nyer. Kifejtettük már nem egy izben, hogy a beczikkelyezett három egyházpolitikai törvény minő irányban igényel felekezeti téren is alkotásokat. Elérkezik nemsokára az ideje annak, hogy a részletes javaslatainkat is kifejtsük. Nem akarjuk ismételni azt sem, amit a tekintetben kifejtettünk, hogy a teljes és kielégítő szervezkedés mennyiben áll összefüggésben a még hátralevő két

jevaslat sorsával. Most csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy Dr. *Wlassich* Gyula cultusminiszter urnak eddigi nyilatkozatai és ezelőtti működése után a művelt hazai zsidóság teljes megnyugvással néz a jövendő elé, természetszerűleg tehát összes felekezeti ügyeinek szabályos fejlődése elé és szivből kívánja, hogy a nehéz viszonyok között vállalt hazafias feladatait nemzeti kulturánk és a felekezetek idealis czéljainak érdekében minden téren a legteljesebb siker kisérje.

Budapest. Dr. Mezey Ferencz

A PESTI ZSIDÓ ÁRVAHÁZ JUBILEUMA.

Midőn az isten Mózesnek mondá — igy beszéli el a Midrás Exod. r. 45. fej. — »megkegyelmezek, a kinek megkegyelmezek« (Exod. 33. 19) megmutatá neki a jutalom menynyei kincseit, melyek fentartatnak a jámborok számára. Mózes meg kérdé: hát ezen kincs kit illet? azokat, a kik felnevelik az árvát — hangzott az égi válasz. A Midrás eme egyszerü szavai legszebben magasztalják ama lélekemelő és a fővárosi zsidóság jótékony érzékéről legfényesebben tanuskodó ünnepélyt, mely az Andrássi-ut és az epres-utcza sarkán álló palotában végbe ment. A pesti zsidó hitközség fiuárvaházának jubileuma nem jelenti egyes kiválóbb, kortársai közül kimagasló filantrópok, hanem a fővárosi zsidóság jótékony szivének ünneplését. Egyes ember tevékenysége sohase vetekedhetik a közösség tevékenységével, soha sem teremthet oly nagyot és szépet, mint egy község vagy egyesület, nem hozhat létre oly maradandó és tartós intézményeket, mint a milyenek több ember egyesült erélye és válvetett munkássága folytán létrejöhetnek.

A pesti zsidó fiuárvaház egy nemes emberpár fenköltszivüségének köszöni létrejöttét, Fochs Antal és nejének, de feladatának igen szük körben felelhetett volna meg, áldását igen kevés apátlan és anyátlan fiúra áraszthatta volna, ha a fővárosi zsidóság az emberszeretet ezen kiváló intézete iránti érdeklődését, rokonszenvét és szeretetét minden alkalommal, tettekkel be nem bizonyította volna, ha gazdagjaink örömük és bánatuk közepette emlékezetükbe nem idézték volna ama szegény teremtések sorsát, a kiknek amugy is szegény szüleit

a halál sujtó keze kiragadott az élők országából jajgató és siró gyermekeket hátrahagyva, hogy a jobb móduak azoknak könnyeit leszárítsák, hogy hajlékot adjanak a hajléktalanoknak és szülőket a szülőket fájdalmasan nélkülözőknek. A fiuárvaház ünnepélye a pesti zsidóság ünnepélye, a zsidó jótékonyság ünnepélye. A zsidó jótékonyságnak, mely termékenyítő, melegítő sugarait nem a czivilizáczió napjából veszi, nem a 19. században felébredt humánus gondolkodás eszmeköréből meriti ideáljait, hanem a bibliából és a zsidótörténelemből. Ott pedig meg van irva az árvák gyámolítása ép ugy mint a szombat megőrzése, az emberszeretet gyakorlása a lopás tilalma mellett.

Épen azért, még ha elsárgult okmányok nem is bizonyítanák, tudnók és meg volnánk győződve, hogy 25 év előtt, az árvaház alapítása előtt is gondját képezte a fővárosi hitközségnek az árvákróli gondoskodás.

A kiegyezés után a főváros nagyobbodásával zsidó lakossága is szaporodott. Egy árvaház szüksége mind égetőbb lett. A hitközség előljárósága foglalkozik is az árvaház létesítésének eszméjével, de a szükséges nagy összeg előteremtése igen lassan haladt és késleltette a terv keresztülvitelét. Ekkor felajánlotta Fochs Antal Holló-utczai házát a községnek avval a kikötéssel, hogy benne mindenkor legalább 20 árva fiu neveltessék fel. A nemes szivü adakozó és felesége nevök elhallgatását kivánták és a világ csak Fochs halála után 1874-ben tudta meg, hogy ő, a ki a fiuárvaházi bizottság elnöki tisztét viselte élte utolsó napjáig, volt az intézet buzgó alapitója, a melynek halála alkalmával is nem kevesebb mint 80.000 frtot adományozott.

1869. deczember hóban adatott át Fochs háza rendeltetésének, 16 árvát helyeztek el benne. Tán fölösleges is kiemelni, hogy Fochs az árvaház tulajdonképeni megalapitója időt és fáradtságot nem kimélt, hogy kedvencz intézetének felvirágzását előmozditsa, hogy minél több árvának uj szülőházat nyujthasson. Halála évében már 34 fiu dicsérte nemesszivüségét.

Az árvaházi bizottság elnökségében *Deutsch Jakab* — a kit Fochs maga ajánlott utódjának — váltotta fel. A mint az árvaház megálapitása Fochs nevéhez füződik, érdemeinek babérkoszoruját képezi, ugy felvirágzása *Deutsch Jakab* nevével van

szorosan összekapcsolva. A mit az alapitó el akart érni, a mi fővágyát, legnagyobb óhaját képezte, az teljesült *Deutsch Jakab* vezetősége alatt. Uj hont alapított ő az árvaháznak. A szük Holló-utczai házból a nagy Andrássy-uti palotába költözködött át a fiuárvaház 1881-ben, a midőn már 54 fiu részesült az intézet áldásában. 13 év mult el azóta és a jubileum ünnepén 152 árva dicsérte az emberek jótékonyságát. Fényesebben szólnak ezen száraz számok minden dicsérő beszédnél, hatásosabban a derék elnök soha nem lankadó buzgalma és a fővárosi zsidóság kimerithetetlen áldozatkészsége mellett.

A zsidó természete conservativ, ragaszkodik a hagyományhoz, féltékenyen őrzi őseinek örökségét, szivébe zárja elődeinek eszméit. Deutsch Jakab is megtartotta a régi szokást, gyámolitotta, erkölcsileg és anyagilag támogatta ama árvák nagy számát, a kiket az intézet falai nem voltak képesek befogadni.

430-an vannak, a kik jelenleg élvezik az intézet falain kivül, annak segítségét, a kiket az árvaházi bizottság fáradhatatlan elnökével az élén fővárosi zsidó polgároknál elhelyezett, a kiket megmentett az elzülléstől és a kiknek módot és alkalmat nyujtott, hogy derék polgárokká nőjjenek, a kik nem lesznek hitfeleik terhére, hanem becsületes munkával megkeresik a kenyeröket, és támogatják azt az intézetet, mely előbb őket támogatta.

100,000 forintott költöttek 25 év óta a külárvákra. De nemcsak számok világítják meg az emberszeretet eme ragyogó szent csarnokát, hanem tények is.

A jubileumi ünnepélynek kétségkivül legmeghatóbb mozzanata az volt, midőn a főváros egyik tekintélyes kereskedője, a ki ifjukorát az árvaház védő falai között töltötte, társai nevében, a kik az árvaház csendes palotájában készitettek elő a napi küzdelem és az élet zajára, köszönetet mondott a bizottságnak és mindazoknak, kik részint anyagi gyámolitás részint személyes tevékenység utján lehetővé tették nekik, hogy az élet porondjára kilépve, mindennapi kenyerüket megkereshessék és a társadalomban, ha mindenki nem is tekintélyes, de legalább becsületes állást maguknak kiküzdhessenek. 381 árva bucsuzott el 25 év óta az árvaháztól az élet különböző pályáira lépve és a jubileum alkalmával nem mulasztották el

leróni hálájukat azon intézet iránt, mely belőlük férfiakat nevelt; 2000 koronás alapítványnyal örökítették meg a viszszaemlékezés napját, mig azonkivül egyesek közülök ajándékokat küldtek, maguk készítette drága ajándékokat kiki azon iparágból, a melyet munkássága teréül választott. *Deutsch Jakab* bizottsági elnök, *Csajági* igazgató, Rózsási Janka igazgatóné fáradságuk és buzgalmuk elismerését látják azon képekben és ajándékokban, melyeket egykori növendékeik számukra hoztak, de láttukra bizonyára más érzés is átfutja keblüket, oly érzés, mely hasonló ahhoz, mint midőn a szülők gyermekeik egy-egy sikeréről értesülnek, mint mikor az ősz apa és öreg anya látható megelégedéssel az arczukon pillantásaikat gyermekeiken feledik. Ezek tények a számok mellett.

De szóljunk valamit a jubileumi ünnepélyről is. Nem a megjelent vendégek — a kik a fővárosi előkelőség zömét képezik — neveit akarjuk felsorolni, sem az ünnepély alkalmával elmondott beszédeket leirni, mert mindez a jubileumok rendjéhez tartozik, sőt rendesen azoknak kizárólagos tárgyát képezi és csak a jelenvoltakra van némi hatással, emelkedettebb hangulatba hozza őket, mig a távollevőt hidegen hagyja és érdeklődését le nem köti; hanem oly mozzanatról akarunk beszámolni, mely érdemes hogy hire minél távolabbi körökbe eljusson, mely méltó módon rányomta az ünnepélyre a maradandó emlék nyomát. Csendesen és szerényen folyt a munka — mely ismét *Deutsch Jakab* ur érdemeit szaporítja — észrevétlenül és nesztelenül hullottak a forintok és koronák a gyüjtő kezébe, egy teljes éven át kopogtatott a fáradhatatlan emberbarát a gazdagok ajtóin, miglen a jubileum napján szerényen előállott szólván: Hála a nemesen érző, minden jótékony iránt hevülő hitfeleimnek, ime 150,000 forintot gyüjtöttem össze az árvaház alapitványainak szaporítására. Ez volt minden kétségen felül a jubileumi ünnep legszebb és legfényesebb pontja.

25-nél több árva fiu kellemes reményeket táplálhat, hogy számára megfognak nyilni az árvaház barátságos kapui, hogy uj otthont fog nyerni az elhagyott helyett, hogy derült arczok fogják felvidítani, a kinek arczát a sors kérlelhetlen hatalma buval elborította.

A pesti zsidó hitközség, mely büszke lehet intézményeire — mind azok számára, mind virulására, a jótékonyság ezen

uj lalstromában is elfoglalja tiszteletreméltó helyét, előljárva és utánzásra méltó példára sarkalva tagjait. A költő mondá a magyar nemzetről »nyelvében él a nemzet«, a zsidóságról bátran el lehet mondani, hogy »intézményeiben él«, mig ezek fenn fognak állani és daczolhatni a közönyösséggel, mig a zsidóság közepette akadnak férfiak, mint a pesti zsidó fiuárvaház boldogúlt megalapítója, mint a bizottság jelenlegi elnöke, s mint a fenkölt adakozók nagy száma, addig a zsidóság ment lehet minden félelemtől, és árváinak reményei nem lesznek üres phantomok, hanem teljesülnek és megvalósulnak a zsidó jótékonyság épitette szent csarnokban.

Budapest. S. G.

TUDOMÁNY.

AZ AMSTERDAMI TEMPLOM.

(Történeti visszaemlékezés)

A hollandi zsidók, hasonlóan a klasszikus középkori szefard hitsorsosaikhoz, nagy idealisták voltak. Tudományos éleselméjük, megindító alázatosságuk és mély érzésük által hasonlóak voltak a spanyolországi marannokhoz, akik rendesen életüket és vagyonukat koczkára tették, hogy megőrizhessék, habár titokban is, őseiknek az utókorra nézve felülmulhatatlan hagyományát. Idealizmusukat leginkább azon, a történetiró figyelmére érdemes körülmény világitja meg, hogy templomuk, amely különben épitési diszitéseket és stylust illetőleg rendesen oly szerény, az Európa fővárosait ékesitő zsidó imaházak között a »szent« épitési mód legszebb példánya. 1675-ben fejezték be, sok esztendei munka és rendkivüli költség árán, amelyhez *Graetz* érdekes elbeszélése szerint (»Geschichte der Juden« X^2 köt. (1882) 257 l.) közel négyezer, sőt talán több család járult. Ezen templom Amsterdam leggyönyörübb és legizlésesebb épületeinek egyike, melyet a minden világrészből ide vetődött idegen megcsodál s amely egy keresztény historikus, *Basnage* (»Histoire des Juifs« 2093 l.) megjegyzése szerint »a jövő századokban nemes büszkeség forrását fogja képezni«.

A templom felszentelése a legnagyobb pompa és ünnepségek között folyt le. Ezen תלמוד תורה zsinagógáról lelkes dicséreteket, sőt himnusokat irtak mindazok[1]), akik látták. Igaz,

[1]) A felszenteléskor tartott beszédeket sok ezer példányban nyomtatták ki és osztották szét mindenhol. Sok példány a templom képét is tartalmazta. *Basnage* (»Hist. des Juifs« 2093 l.) némely beszédet egész terjedelmében közöl. A beszédek gyüjteménye következő czim alatt jelent meg: »Sermones que Pregaron« etc. v. ö. *de Barrios* »Govierno popular Judaico« 32 és köv. l.; *Bentheim* »Holländischer Kirchen — und Schulstaat« I, 53 l.; *Wülfer* »Animadversiones ad Theriacam« 307 l.; *Schudt* »Jüdische Merkwürdigkeiten« I, 280 és köv. l.; *Koenen* »Geschiedenis

hogy a zsidók kezdetben, néhány keresztény irigysége által, meg nem érdemelt szenvedésben részesültek, mivel elvakultságuk azon téves hitre ragadta, hogy a zsidók templomukat ugyanazon szentségtörő büszkeség érzetével építették fel, amelylyel a babiloniai toronyépitők voltak eltöltve, hogy kimutassák a művészet és kultura terén elért fölényüket.[1]) Ezt a »*Jüdische Merkwürdigkeiten*« czimü antiszemitikus (különösen mulattató) férczmunka érdemes szerzője be is vallja, aki különben sem dicséri fölösleges módon a hatalmas templomot és »*Schimpfwerk*«-jében a következő megjegyzést teszi: (I köt. 281 l. 14 §.)

»*Es setzet uns billig in die grösste Verwunderung* / dass man dieses Laster-Hauss / die Portugiesische Juden-*Synagoge*, so hoch geehret / das man sie / wie sie inwendig / mit herrlichen Pfeilern / köstlichen Leuchtern und Lampen / und sonsten gezieret / so wohl in grossem als auch gantz kleinen *Format*, nicht nur überhaupt / sondern auch Stück-weise / mit vielen Kupffern / an den Tag geleget; ja dass man so gar bey der ersten *Edition* solches grossen Kupfferstichs dieser *Synagoge* (dann in der zweyten *Edition* bey *Justus Danckerts* haben sie die *Vers*[2]) unten ausgelassen) in unterschiedlichen Sprachen recht ärgerliche und der Christlichen Religion nachthelige *Carmina* darunter gesetzet / da nicht nur Juden / sondern so gar auch ein Christ *Romanus de Hooghe* die Holländische / Lateinische und Frantzösische *Verse* unter seinem Nachmen / zum Spott des Christenthums / darzu gefüget / wie der gelährte Leser aus dieser *Copie*, so wihr ihm hier mittheilen / mit *Verwunderung ersehen wird*«.

Az ezen gyönyörű épület befejezése alkalmával felidézett számtalan dicsőítés közül egy sem keltett több feltünést, s egy sem adott okot több magyarázgatásra, mint azon méltató tributum, amelylyel *Romanus de Hooghe* keresztény költő adózott a zsidóság iránt táplált rokonszenvének, (v. ö. Graetz »Geschichte der Juden«) s amelylyel nemcsak *Schudt János Jakab* bosszút szomjazó iró haragját költötte fel, hanem ugy

der Joden in Nederland« 165 és köv. l.; *D. H. de Castro* »De synagoge der Portug.-Israelitischen Gemeentete Amsterdam« 1875.

[1]) V. ö. *Landau M. J.* »Collectaneen« Fränkel D. »Sulamith«-jában. IV. évf. I. köt. (Dessau 1812). 108—109 l.

[2]) Utalás az alant következő költeményekre.

látszik, keresztény hitfelei ellenségeskedését is. Azon eléggé csodálatos tényt, hogy Hooghe ezen versei meglehetősen ismeretlenek maradtak, csak ugy lehet megmagyarázni, hogy ritkán tétettek közzé s hozzá oly könyvekben és folyóiratokban, amelyek manapság nehezen hozzáférhetők.[1])

Azt hisszük, hogy szükségtelen volna magunkat mentegetni, ha lenyomtatjuk ezen holland költő poémáit, amelyek kellemes rythmus és költői szépségük által tünnek ki.

A háromnyelvü felirat (holland, latin és franczia) következőképen hangzik:

I. Holland nyelven.

Ob den Tempel:

Dits 't leerhuys van de Wet, t' gebeedenhuys der Jooden
Een Boumans Meesterstuck, de eer van t' nieuve Werck,
Aen d' Amstel en het Y; *Dees Godt gevveyde Kerek*
Vreest geen geweeten-dwang noch pynigen noch dooden
Wast edle Judaesstam en lat u looten bloeyen
Wat doet de kracht van t' lamt, als borgens aen was groyen.

R. de Hooghe.

II. Latin nyelven.[2])

Templo populoque Judaeo.

Saevit in omne tuum fisco, ferro, igne, Tyrannis
Censorum, o Juda, nec latuisse sat est.
Nil Sequanâ, niltuta Tago; prudentior Amstla
Templa, palam in gremio scitque fovetque suo
Sponsa Sion, Hymnos Psallentium ut audiit, inquit:
Hunc populum, hanc urbem quis neget esse Dei?
State diu pia tecta, aliis invisa Monarchis
Mirenturque apices secula sera tuos.

R. de Hooghe.

[1]) V. ö. *Schudt:* »Jüdische Merkwürdigkeiten« (Frankfurt & Leipzig 1715) I. 182 és köv. ll.; *Landau M. J.:* »Collectaneen als Beitrag zur Geschichte der Juden« »Sulamith«-ban kiadta Fränkel Dávid, IV évf. I. köt. (Dessau 1812) 109 és köv. ll.; *Koenen:* »Geschiedenis der Joden in Nederland« 165 és köv. ll; *de Castro D. H.* »De Synagoge der Portug. Israelitischen Gemeente te Amsterdam« 1875; v. ö. *Graetz*-t is: »Geschichte der Juden« X^2 (1882) 257 l. 1 jegyz.

[2]) Ezen latin vers német fordítással Dr. H. Sommerhausen kitünő kivonatában »A zsidók letelepedéséről Hollandiában« (Frankl-Graetz »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« II. (1853) 135 l.) is megjelent.

III. Franczia nyelven.

Au Temple.

Chef d' oeuvre de tous lieux sacrés
Du premier Temple, la memoire
De l' Amstle et son Senat la Gloire.
Jouissez de la liberté,
Priéz, prechéz, chantéz sans craindre.
Si ta Richesse, ta Grandeur,
L'eclat du sage Fondateur,
N'y du grand Cyre poivent atteindre.
C'est pour mouvoir l'oreille et l'oeil
De Dieu qu'en plus estroite place
Demande à restablir sa grace
La veuve d'Israël en d'euil.

R. de Hooghe.

Minthogy felelevenítjük egy majdnem elfelejtett költő emlékét, kinek holland hitsorsosaink iránt táplált nemes érzelmei oly kedves versekben nyilvánulnak, még két más költeményt kivánunk ezekhez csatolni, a mely két kitünő spanyol költő: *Salomo de Oliveyra*[1]) és *Daniel Levi de Barrios*[2]) tollából ered.

[1]) Oliveyira és müveire vonatkozó bővebb adatokat, lásd *Wolf J. Chr.* »Bibliotheca Hebraea« I köt. 1038. l, 1955 jegyz; III köt, 1026 l. MCMLV jegyz; *Templo Sal. Jeh. Leon:* »Leichenrede, gehalten den 4 Sivan 1708 in portug. Sprache« (Amsterd. 1710); *Fürst:* »Bibliotheca Judaica« III, (1836) 46—47 ll. s. v.; *Dr. Kayserling M.:* »Salomo de Oliveyra« Frankl Graetz »Monatsschrift für Gesch. u. Wiss. des Judenthums«, X köt (1861) 432—436 lapjain. *De Rossi:* Dizzionario (ed. Hamburger 1839) 251 l.; *Frim:* »Sephardim, or. Hist. of the Jews in Spain and Portugal« (1841) 464 l.; *Lindo:* »History of Jews in Spain an Portugal« (1848) 368 l; *Jost:* »Gesch. d. Judenth. u. s. Sekten« III, (1859) 179, 234 ll.; *Steinschneider:* Catalogus librorum in Bibl. Bodleiana« (1852—60) col. 2379=83; »Bibliogr. Handbuch« (1859) 1471—78 jegyz; *Dr. Kayserling:* »Sephardim« (1859) 206, 261, 315 ll; »Gesch. d. Juden in Portugal« (1867) 310 l. »Biblioth. jüd. Kanzelredner (1870) Beilage 10 l. és más forrásokat.

[2]) Öt és nagy irodalmi munkásságát illetőleg v. ö. *Wolff:* »Bibl. Hebr. I. 334 l., 536 jegyz; III, 212 l, DXXXVI jegyz; *De Rossi* »Dizzionario (ed. Hamburger 1839) 52 l.; *Lindo:* »History of the Jews in Spain and Portugal« 1848) 370 l., *Fürst:* Bibliotheca Judaica I (1849) 88 és köv. ll.; *Ghirondi M. S.* תולדות גדולי ישראל ונאוני איטליאה (1852) 76—77 l; *Hartmann* Ersch & Gruber »Allgem. Encyklop«-jában I. sect., VII rész, 430 l., s. v. *Barrios*; *Steincshneider* »Cat. Bodl« (1852—60) col. 771, 4495 jegyz; »Jewish Literature« (1857) 212, 252 ll; *Jost* »Gesch d. Jud. u. s. Secten« (1859) III köt. 234 l. *Graetz:* »Geschichte« X[a] 324 l; *Karpeles:* »Gesch. d. jüd. Literatur« (1886) 956, 957, 992 ll,; *M. Roést:* בית הספר (1868) 200—1 l.; *Dr. Kayserling M.* a Hirsch »Jeschurun«-jában II. (1856) 442—5 l. המזכיר-ban I, (1858) 23, 45, 71 l, II, (1859) 36 l; IV, (1861) 101 ll; VI, (1863) 46, 00, 123 ll; VII, (1864) 38, 132 ll.; »Sephardim«-jában gyakran; »Gesch. d. Juden in Portugal« (1867) 264, 283, 302, 319 ll és kimeritő czikkében a »Revue des Études Frives«-ben XVIII. (1889) 276—288 ll.

Az elsőnek említett költő héber költeménye következőképen hangzik:

לכבוד בית הכנסת

שִׂמְחִי בְּבִנְיַן זֶה עֲדִינָה עִיר
שָׂשׂוֹן לְשָׂרֵיךְ נְדוֹלִי עָם
לְבָם לְהַרְחִיב לַב בְּדַת טָעַם
לָהֶם תְּהִלָּה לָךְ שְׁמֵךְ יָעִיר
מְקֻדָּשׁ מְעָט אֶל אֵל עֲבוֹדָתוֹ
מְחֻזַּק בְּיָדוֹ יַד יְמִין אוֹמֵן
הוֹלֵד בְּאַלְמָנָה וּמִתְחַנֵּן
הַיּוֹם לְהַשְׁלִים יְמֵי אֲבֵלוּתוֹ

S. D'. Olivera.

Schudt »Jüdische Merkwürdigkeiten« I, 283. lapon יום אבלותו áll. Minthogy az eredeti iratok, a melyek az amsterdami zsinagóga felszentelésekor kiadott költeményeket tartalmazzák, nem állanak rendelkezésünkre, nem bizonyíthatjuk be, melyik versió helyes.

Végre azon termékeny és zseniális iró spanyol költeményét idézzük, akit dr. Kayserling azon kor szefárdjai legnagyobb tehetségei egyikének tart:

A la Fabrica.

Barranse sombras quando se levanta
Del Pueblo que al gran dios mas glorifica,
La Luz antigua (read *antiqua)* por la ley mas rica
De grado en grado sus aplausos canta.
De gente en gente su Hermosura explica
Una Angelica escala para el suelo
Otra para Israel puerta del cielo.

K. L. de Barrios.

Vajjon nem ébresztik-e fel hálaérzetünket ezen gyöngéd dicséret ékesszóló nyilvánulásai, ha meggondoljuk, hogy oly időkből valók, a midőn a zsidók a vak elfogultság folytán szidalmaztattak? S nem méltányos-e, hogy felelevenítsük ezen távoleső időkben élő nagy emberek emlékét, a kiknek egyike, egy keresztény, oly lelkesen nyilatkozott Izrael dicsősége mellett? *Romanus de Hooghe* neve mindezek után talán nem borúl feledésbe — ki tudja?

New-York. GEORGE A. KOHUT.

CHÓBÉR CHEBER.

Azon számos kisérletekhez, amelyek חבר חבר magyarázatán fáradoztak, Dr. Lőwy úré csatlakozik, melyet a szellemes magyarázó maga is merésznek nevez. Hadd járuljon a sok magyarázathoz még egy ujabb, talán sikerül eloszlatni a homályt, mely az ismeretlen eredetű kifejezést boritja.

Hogy a ח szó varázslót jelent, ahhoz kétség nem fér; az összefüggés, melyben előfordul és a hagyományos felfogás ezt eléggé bizonyitják Hogy azonban a varázslók mely nemének megjelölésére szolgál, ezt megállapitani alig lehetséges. Sem az összefüggés, sem pedig a szó etymologiája nem nyujt kellő támaszpontot.

Deut. 18.10,11, a varázslók egyes nemeit sorolja fel, de semmiféle útmutatást nem ád annak megállapitására, hogy azok miben különböztek egymástól. Cserben hagynak a régi forditások is, melyek a legnagyobb szabadsággal élnek az egyes szók visszaadásában, amit az eddigi magyarázók elég nyomatékosan ki is emelnek. Pusztán csak az etymologiára vagyunk tehát utalva, amelynek révén a szétágazó magyarázatok egész halmazát nyerjük. A legtöbb exegeta p. a ידעני, דרש אל המתים és שאל אוב kifejezésekben a varázslók más-más nemét látja, mig Maybaum (Die Entwickelung des israelitischen Prophetenthums 19. l. köv) nehezen megcáfolható argumentumokkal azt bizonyitja, hogy mindmegannyian synonym kifejezések. A נָחַשׁ igét denominativumnak szokták tekinteni, mely נָחָשׁ-ból származik, a kigyót ugyanis okosságánál (Gen. 3,1 v. ö. Máté 10,16) és titokszerű sziszegésénél fogva varázslásra használták, de a szó

előfordul mindenféle augurium megjelölésére (p. Gen. 44,5; 1. kir. 20,33), épp úgy lehetséges tehát, hogy eredetileg csak a kigyó megfigyelése (megbűvölése) által nyert jóslást jelentette és csak később szolgált egész általánosságban mindenféle jóslás (varázslás) megjelölésére, mint hogy a נָחָשׁ szóval semmiféle összefüggésben nincs és synonim kifejezése לחש-nak, mely eredetileg a jós suttogását és azután egyáltalában jóslást, varázslást jelent, p. Zsolt. 58,6, Ésajás 3,3 (l. Baudissin, Studien zur semitischen Religionsgeschichte I, 287).

A magyarázatok tehát még ott is elég tarka képet mutatnak, ahol a szó etymologiája némiképen megjelöli az utat, amelyen a homályos eredet nyomozásának haladnia kell, a legkülönfélébb és legmerészebb magyarázatokkal azonban épen a szóban forgó חבר חבר dicsekszik.

Az idevágó talmudi helyeket már Löwy idézi. Ezek alapján Kimchi is azt mondja: וחובר חבר אחד חובר גדול ואחד חובר קטן פירוש חובר גדול שלוחש ומקבץ כתות של חיות גדולות וחובר קטן לוחש ומקבץ כתות של חיות קטנות כגון נחשים ועקרבים (חבר s. v. ספר השרשים). A hagyományos felfogást Jebamoth 121a[1]) tükrözteti legjobban, mely hely az ujabb magyarázók figyelmét elkerülte, pedig Abulwalid is ráutal már, egész általánosságban azt mondva: וממנו עמדי נא בחבריך כלומר בלחשיך והראיה על בירור הפירוש הזה מה שאמרו רזיל בהתרת אשת קצת הנפקדים וגו (ספר השרשים ed. Bacher, Berlin, 1893. s. v. az arabs eredeti nem áll rendelkezésemre).

Az ujabb magyarázók közül a legtöbben Geseniust követik. Megemlitem Olshausent (58,6 »der durch Bannsprüche Bannende«), Knobelt (Deut. 18,11 »Bannsprecher«) és De Wettet (»durch magische Knoten festmachen«, akik mindnyájan a חבר gyöknek azon jelentéséből indulnak ki, amelylyel Gesenius a חח' kifejezést magyarázza. Ezen felfogásnak hódol a Szamaritán targum is, mely Deut. 18,11 a אסר אסר-t ח'ח'

[1]) ת"ר נפל לנוב אריות אין מעידין עליו לחפירה מליאה נחשים ועקרבים מעידין עליו ר' יהודה בן בתי' אומר אף לחפירה מליאה נחשים ועקרבי אין מעידין עליו דחיישינן שמא חבר הוא A talmudi korszakban tehát kiválóan kigyóbűvölőt jelentett. Ezen felfogással szemben Maybaum nak m nézete, hogy ezen értelemmel nem birhat, minthogy már מנחש ezt jelenti semmivel sincs indokolva, hiszen éppen M. az, aki Deut. 18,11-ben synonym kifejezéseket lát, miért ne lehetne tehát ח'ח' és מנחש egyértelmű?

szavakkal adja vissza. És hogy a חבר gyök kötést jelent, ahhoz, azt hiszem, nem fér kétség.

Meg kell még emlitenem, Maybaum magyarázatát, aki egészen más uton halad és a ח'ח kifejezést az Ésaj. 47,13 előforduló חברי שמים-mal veti össze. A חבר gyök köztudomás szerint vágást, szelést is jelent vele egyértelmű חבר, ennélfogva חברי שמים azokat jelzi, akik mintegy szakaszokra szelik az eget, hogy jóslatokat nyerjenek, tehát az augurokat, az astrologusokat. A חבר gyöknek ezen jelentésére Kimchi is rámutat, noha a kifejezést másként magyarázza (חברי שמים החוזים בכוכבים כמו שפירש אחרון ודומה לו בלשון ערבי שקורין לחתוך הדבר אלחבר״ם והחוזים בכוכבים מחתכים הדבר ונוזרים אותו על פי הכוכבים gyökszótár s. v.). Maybaum szerint tehát ח'ח nem volna más, mint חבר שמים, ami mindenesetre elég tetszetős és elmés magyarázat, noha nem egészen uj, mert a ח'ח és חבר שמים rokonságára (talán azonosságára) Abulwalid is ráutal, azt mondván: חברי שמים אין רחוק אצלי שתהיה ההא הגה במקום חת וחבר חבר (szótár s. v. חבר). Ellene szól azon körülmény, hogy ח'ח éppen 58,6 fordul elő, ahol kigyókról van szó; miért foglalkoznának éppen az astrologusok a kigyók megbűvölésével?

Azt hiszem, hogy ח'ח nem jelenti a varázslók különös nemét. hanem egyáltalában csak varázslót. A gyöknek alapjelentése az arabs خَبَرَ-ból magyarázandó, mely tudást jelent. خِبْر notitia ac scientia rei, خَبَر nuntius, rumor, fama, historia, خَبِير nuntiarum gnarus, خَبِير nuntius sciens, gnarus. חבר tehát az, aki a titkokat ismeri, vagy azok kipuhatolására, (kitudására) képes. ח'ח ezen felfogás szerint teljesen synonym ידעני-val, mely ידע-ból származik. Deut. 18,11 ח'ח-nek megfelel שאל אוב és ידעני-nak דרש אל המתים, a zsoltárban pedig מנחש mellett, mint a varázslást jelentő legáltalánosabb kifejezés mellett éppen helyén van a ח'ח kifejezés, mely szintén általánosan varázslót, »tudót«, a titkok ismerőjét és hirdetőjét jelenti. Az ilyen ח'ח-t azután megilleti a מחכם jelző, amelyet Maybaum helytelenül — kigyóra vonatkoztat.

Nagy-Kanizsa. DR. NEUMANN EDE.

EGY KIS FIGYELMEZTETÉS.

Tudvalevőleg Hósea működése olyan nagy időközt ölel fel, mely emberi számitás szerint majdnem lehetetlen. Ha meggondoljuk, hogy Jeróbeam király 26 évvel halt meg Uzijáhu előtt és hogy Jótham meg Áchaz 16—16 évig uralkodtak, úgy szólván lehetetlennek látszik, hogy Hósea Jeróbeám és Chiskijáhu idejében prófétálkodott volna, mert akkor a próféta nyilvános szereplésére legalább is 26+32 = 58 év és azonkivül valami Jeróbeam és Chiskijáhu idejéből esnék. S miután Assyria szereplése, melyről annyit beszél, nagy részben Chiskija idejére esik, fel kell tennünk, hogy ez utóbbi királynak még hosszu ideig — legalább 6 évig, Assyria hóditásáig — kortársa volt. Ez már 64 évet tenne ki. Tegyünk még hozzá egynehány évet Jeróbeám uralkodása idejéből, olyan évszámot nyerünk, amely, mint mondottuk, úgyszólván lehetetlen. Nézetem szerint a dolgot úgy lehetne korrigálni, hogy II. Jeróbeam uralkodása idejét nem 41 évre tesszük, mint II. Kir. 14.23, hanem mivel ezen vers adatai úgy sem egyeznek össze a 15. fej. 8. és 17. verseivel, amennyiben ezen utóbbi versek számitása alapján II. Jer. 53 évig uralkodott, még pedig 15 évet Amaczjáhuval egy korban és 38 évet Uzijáhuval egyidejüleg: mondom, ezen két adat ellenkezik egymással. Ha már most egyet sem fogadunk el és más számitási kulcsot veszünk alapul és úgy számitunk, hogy Jeróbeam halála után az éjszaki birodalom még csak 42 évig állott fenn, még pedig: Zecharja 6 hónapig, Menachem 10 évig, Pekachja 2 évig, Pekach 20 évig, Hósea 9 évig, összesen 42 évig, akkor II. Jeróbeam csak négy évvel halt volna meg Uzijáhu előtt és ha Hósea még II. Jer. idejében működött is egy-két évig, prófétálása ideje mindössze negyven és egynehány évet tenne ki, ami nem hihetetlenül sok.

Budapest. DR. FRISCH ÁRMIN.

MEGJEGYZÉSEK.

A M. Zs. Szemle 1893. évf. 189. oldalára a következő megjegyzésem van. Gen. 10.3, תוגרמה: a fiatalabb Targumim ברבריא szóval forditják. Tehát tulajdonnévnek vették »Barbaria«

szót. De Koheleth rab. (I.7) Dr. Kraus által a jegyzetben idézett görög és római irókkal látszik megegyezni. Ezen Midrás ugyanis az Aruch helyes olvasása szerint vonatkozással I. Kir. 1.4,-re a következőt beszéli el: Salamon király asztalához egy előkelő nagy madár jött naponta Barbaria országából. Nem hagyhatom figyelmen kivül, hogy ezen elbeszélés helyes értelme világosabb lesz, ha összevetjük vele a Targum séni-t Eszter könyvre és az arabs prófétalegendákat. Az utóbbiakban egy הדהד nevű, amabban pedig egy תרנגול היער nevű madár játszik nagy szerepet. Midrásunk עוף הגדול-ja összefügg kétségkivül mindkettővel.[1])

A בעל העיטור kiadásai — amire már mások is rámutattak, pl. שם הגדולים II. s. v. עטור — tele vannak sajtóhibákkal. Mindjárt a második hasábon található ilyen hiba, a melyet ezennel ki akarok javitani. A hely igy hangzik (editió Venet): וחשבון מלכות יון כשנשלמו לבריאת עולם ד' אלפים נשלמו למלכות יון תתקנ"ב שנה ... Az utóbbi szám: 952 határozottan sajtóhiba. Mert közvetlenül rá mondja maga az Ittur: és ma számálunk (4-) 939-t a világ teremtése óta, 1491-t pedig a szeleuczida időszámitás szerint... Ezen számok megegyeznek a valósággal. Mert az Ittur 1180-ban a rendes időszámitás szerint — amint a שה"ג másutt megjegyzi — irt, ha ehhez a szeleuczida időszámitásnak 311 éveit hozzáadjuk, megkapjuk az adott 1491 számot.

De ha a szeleuczida időszámitás 1491. évében 4939 évet számitottak a világ teremtése óta, akkor az utóbbi időszámitás 4000. évében nem számithattak többet mint 552 (+ 939 = 4891) évet, mig itt 952 áll. A javitás tehát igen egyszerü: תתקנ"ב (= 952) helyet olvasandó תקנ"ב (= 552).

Hogy Ittur a szeleuczida aera kezdetétől a rendes időszámitásig csak 311 évet vesz fel, mig ezt az időtartamot rendesen 312 évre terjesztik ki, erről l. Rapoport: Erech Millin s. v. Alexander.

Jeruzsálem. Dr. Grünhut.

[1]) V. ö. Dr. L. A. Frankel, Melech Evjon, héberül Bacher S.-től 86. l.

APRÓSÁGOK.

הן גור יגור אפס מאותי
מי נר אתך עליך יפול (Ézsaias 54.15,)
ויגור מנזרת רעות (Rási)

Ezen vers egyike azoknak, melyek minden magyarázat mellett nehéz értelmüek. A bécsi rabbi-szeminárium tudós rektora, dr. Schwarz Adolf véleménye szerint מנזרת szóban a ן-ból ז lett, én azonban azt hiszem, מנזרות-nak kellene ott lenni; vagy ezen kitétel hasonlit a רעות במנורם kifejezéshez (Zsoltár 55.16).

Alkalmilag nem mulaszthatom el a Neukom-hypnotizmusra vonatkozólag Philippson szavait, melyeket Mózes 1. k. 37,5. verséhez irt, emlékezetbe hozni: »Deuten wir die Kundigen nun noch nur mit einem Worte auf die nimmer zurückzuweisenden Erscheinungen des Somnambulismus, die der Schreiber dieses — an so geweihtem Orte kann er davon sprechen — in seiner eigenen Familie auf unwidersprechliche Weise erfahren, wo ganz bestimmte Aussprüche über ferne und zukünftige Gegenstände mit erprobter Wahrhaftigkeit geschahen und der Sinnige wird das heilige Wort, das doch von Jahrhunderten noch kindlicher Intensivität des Menschengeschlechtes berichtet, auch hier nicht mit Achselzucken begrüssen.«

Ki nem csodálkozik Philippson e véleménye felett?!!

Körmend. Ehrlich.

IRODALOM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

Közel félszázaddal ezelőtt a szabadságharcz előestéjén jelent meg az első magyar zsidó Évkönyv. A »magyarító egylet« adta ki a magyarositás szolgálatában. Egyéb eszközök között a vallásosságot is megragadta, hogy az akkor még nem nagyon régi magyar nemzeti eszmét a jogfosztott zsidók között minél hatályosabban terjeszsze. A szabadságharcz után az osztrák kormány a magyaritó egyletet betiltotta és vele együtt az Évkönyv is el lett temetve.

Egy negyed századdal később 1875. évben az eltemetett eszmét Kiss József feltámasztotta halottaiból. A »Zsidó Évköuyv« czimlapján a szerkesztő munkatársakként 24 írót nevez meg, közöttük felekezetünk több kiváló alakjának nevével találkozunk. Ezek azonban nem írtak valamennyien az első Évkönyvbe, támogatásuk a későbbi évfolyamokban érvényesült volna. A megjelent kötetben 12 czikk foglaltatik és négy költemény. A dolgozatok javarésze az emanczipáczió utóhatása alatt áll. A költemények Kiss Józseftől valók.

Ezen évkönyveknek tartalmát alább közöljük, hogy olvasóinknak alkalma legyen az irodalmi társulat első kiadványát, a mely amazok örököse és utódja, a multtal való összehasonlítás által is méltatni. Az 1848. és az 1875 évkönyvek megalkotói korukat megelőzték; a nagy közönség még nem érezte abban az időben annak szükségét, hogy a vallásos érzést es a felekezethez való ragaszkodást irodalmi uton is emelni kell.

A vallásos eszme a magyar nemzeti eszme mellett összezsugorodik. Ha nyiltan nem vallanák be, a czikkek iránya és tartalma is elárulná, hogy ezek az évkönyvek nem a hanyatló vallásosságot, hanem a még zsenge magyarságot kivánták szolgálni. És ez korukban, midőn a zsidóság törzsét sem a modern műveltség, sem az azóta kitalált antisemitizmus meg nem rágta, helyén volt. Erősitették ezen az uton is a hazai Izraél magyar nemzeti érzelmét.

Külső köszönet ezzel a törekvéssel persze nem járt. Kiss Évkönyvét separatisztikus törekvésekkel vádolta egy tekintélyes napilap — még megjelenése előtt. Az idők változtak. A separatizmus most csak az Évkönyv megjelenése után jelentkezik és nem tekintélyes lapban. Különben nem emlékszünk, hogy a néhány év előtt életre hívott protestáns irodalmi társulat ellen valamely hang emelkedett volna. Egy más társulatról, a melynek egynémely gyülése már politikai demonstráczió szinével is bírt, nem is akarunk szólani. Vigasztalódunk. Minden jó ügynek vannak ellenségei, külső is belső is. Hadd ölelkezzenek egymással, mi pedig az alatt nézzük meg az Évkönyv tartalmát.

Kezdjük azzal, a mi iránt a nagy közönség első sorbau érdeklődik, a szépirodalommal. A költemények jórészt neves írók produktumai: Makai, Ignotus, Gerő s mások. A költő mindenféle helyzetbe, országba és korba beleélheti magát és ezeknek érzelmeit, eszméit ujra átérzi és átgondolja. Hogy minő sikerrel, azt minden olvasó izlésére bízhatjuk. Nevetséges csupán az, ha nekik a verseikben kifejezésre jutó érzelmekért bármilyen szempontból szemrehányásokat tesznek. Goethe és Bodenstedt és sok kiváló költő jó hazafiak voltak, habár a kelet érzelmeit is megszólaltatták költészetükben. Furcsa, hogy intra muros is akadnak, akik az antiszemita ízű kritikának lépre mennek.

A műfordítások között első sorban Lederer Ignácz makámája: Nap és éj ragadja meg figyelmünket. Alcharizi elmés, biblia versek felhasználásával költött dialogusát játszi könyüséggel ülteti át. Hüségük által tünnek ki Kecskeméti Lipót forditásai Gabiról, Juda Halévi, Semtób ibn Palkéra és Izrael ibn Nagara költeményeiből. Jól vannak megválasztva. Csak bibliai tartalmánál fogva függ össze a zsidósággal

Radó Antal műfordítása: József és Putifárné története a Sahnaméban.

Három elbeszélés is van a kötetben, melynek czimei: *Lea* (Cserhalmi H. Irén), *Életképek* (Seltmann Lajos), *Onnan hazulról* (Mezey Ferencz). Ezek a zsidó életet mutatják be. Hűség és eleven előadás tüntetik ki az Életképeket. A zsidók előtt is uj világot fest Seltmann, mert a nagy közönség, különösen a nagyobb városokban, a régi talmud iskolát már hírből is alig ismeri. Kiváncsiak vagyunk a »kisasszony« többi talmudtársainak a históriájára. Mezey megható kis történetét, a melynek hátterét nem szépítés, hanem valóság képezi, szép formába öltöztette és alföldi magyarsággal ékesítette. Cserhalmi csak a situatiót és a külső motivumokat kölcsönözte a zsidóságtól; az ügyes elbeszélés psychologiai momentumai specziális zsidó vonásokat nem mutatnak. Szerencsére sem Szimche Zbarev, sem Smáje Mizselabrics nem kukkanthatnak át a szomszédba, még pontatlanságot fedeznének fel. No de se baj, Seltmann régi jó barátjuk, majd kiengeszteli őket.

A szépirodalmi rész után a közérdekesség szempontjából a zsidóság jelenlegi társadalmi állapotát tárgyaló czikkek felé fordulhatunk. Kohn Dávid zsidó népmozgalmi statisztika czímű czikkében a népszámlálás hivatalos adatai alapján bizonyítja, hogy a zsidó felekezet szaporaságra nézve hazánkban a legutolsó helyen áll. A zsidóknál kevesebb a házasságok és a születések száma, mint bármely hazai felekezetnél. Az aránylag mégis nagyobb szaporodás a kedvezőbb mortalitástól ered. Ezek meglepő tények, de nem azokra, a kik a zsidóságot ismerik. Ezek rég tudják, hogy a német zsidóknál is észlelték az első két tényt. Náluk a kedvező mortalitás sem képes a hiányt pótolni, ugy hogy a zsidók aránya az össznépességhez évről-évre rosszabbodik. A magyar zsidóságra nézve aktuális jelentőséggel bir még Szatmári Mór czikke a magyar publiczistikáról, Gelléri Móré az ezredéves kiállításról, Goldschmidt Lipóté a magyar zsidó művészekről, kik között olyan is van, a ki nagyobb zsidó mint művész, és a Schuschny Henriké, aki a testi nevelés elhanyagolása ellen száll síkra, s még több dolgozat, melyeknek iróit és czímeit mult számunkban már közzé tettük, jelesül Klein Mórtól, Tenczer Páltól, Sturm Alberttől és másoktól. Különös

figyelmet érdemel Sonnenfeld Zsigmond Párizsban élő hazánkfiának leirása az argentiniai zsidó földmívelő gyarmatosokról. Ez az első hiteles közlemény a Hirsch báró gyarmatosító akcziójáról és felette érdekes. Nagyon tanulságos *Bacher* Vilmosnak a franczia zsidóság irodalmi társulatáról szóló ismertetése.

Ezen szépirodalmi és társadalmi közleményeken kívül több nagyérdekű népszerűen, világosan irt tudományos becsű értekezést nyujt az Évkönyv olvasóinak, a melyekből szórakozva okulást is meríthetnek. Első helyen említjük Bánóczi József tanulmányát: Toldi és a biblia. A biblia befolyása az eposz eseményeire, alakjaira, nyelvére, a szerző kimutatása után szembeszökő. A magyar történet egyik fénypontjához szolgáltat tanulságos adatokat Bernstein Béla: A zsidók az 1848—49-ik szabadságharczban. Egykoru nyomtatott és levéltári források alapján van itt századunk feledékeny nemzedékének bemutatva az a majdnem hihetetlen tény, hogy a zsidóknak azt is ki kelletett vívni, hogy a haza védelmére kelhessenek. A magyar zsidók történetéhez érdekes adalékokat szolgáltatnak még Kaufmann D., Kohn Sámuel és Büchler S. Alkalomszerü czikkeket irtak Büchler Adolf és Krauss S. a régi zsidó szabadságharczról, a makkabeusokról és Maybaum Zsigmond a zsidó tudomány megalapitójáról, Zunz Lipótról, a berlini hitközség egy szép vonásáról tanuskodó levelet közölvén.

A szentirás és a talmud irodalma szintén több czikk által van képviselve. Rosenberg S. rövid összehasonlitást tesz az ó-héber és az ó-görög irodalom között; Neumann Ede általánosságban ismerteti a zend vallás befolyását a zsidóságra; Schwarz Adolf egy paedagógiai tanulságra figyelmeztet, a mely a bibliából a gyermeknevelést illetőleg meríthető. Vajda Béla a jótékonyságra és könyörületességre vonatkozó, a rómaiak ellen irányuló polémiát igyekszik kimutatni a talmudban; ennek mintegy háttere és kiegészítője Weiszburg Gyulának ismertetése a talmudi kor szegényügyszervezetéről. Mindkettő tanulságos vázlat.

Ezek az Évkönyv tudományos közleményei, a melyek elég számosak, elég terjedelmesek és elég változatosak. A zsidó tudomány legtöbb ága képviselve van. A nagy közönségnek szánt Évkönyvben több tudomány kevesebb lett volna. Kritikai

megjegyzéseket nem fűztünk egyikhez sem, mert a polemiának a dolgozatok irányánál fogva nincsen helye. Jórészt azonban a legbehatóbb szakszerű birálatot is elviselhetnék, a mi népszerűsített tudományos értekezéseknél nem mindennapos dolog.

Az évkönyvben az egyes közlemények nincsenek szakok szerint csoportosítva, hanem tarka sorban egymás mellé helyezve és mi sem tartottuk magunkat ismertetésünkben semmiféle sorrendhez. A rendszeresítés mellőzését föltétlenül helyeseljük; nem szabad a közönséget, a mely lelkesedésével az irodalmi társulatot alapította, külsőségekkel elriasztani. Olyan olvasmányokat kell elébe terjeszteni, a melyek mind tartalmuknál, mind formájuknál fogva érdeklődését felkelthessék és izlésének megfelelhessenek. Ebből a szempontból dicséret illeti a tudós írókat, hogy minden külső tudományos toillettet levetettek. Soknak bizonyára nehezére esett, de a nemes czél érdekében le tudott mondani, a mi minden körülmények között elismerést érdemel.

A magyar zsidó irók nemes ragaszkodásáról felekezetükhöz és az irodalmi társulat népszerűségéről tesz tanuságot az a fényes társaság, a mely az Évkönyv megalkotására egyesült. E társaságban négy van, a kik a két évtized előtt napvilágot látott Kiss-féle Évkönyvet is gazdagították dolgozataikkal. Ezek névleg: Kohn Sámuel, Gelléri Mór, Sturm (Viharos) Albert és Silberstein Adolf. Szép jele felekezeti érzésük bensőségének és tartósságának. A régi évkönyvnek a czímlapon megnevezett támogatói között más olyan négy iró van, a kik közül a jelen évkönyvben csak kettőt találunk. Ezek Bacher Vilmos és Sonnenfeld Zsigmond; hiányoznak Kármán Mór és Kőrösi József. Egy harmadik négy iróból álló csoport is van, a kik dolgozataikkal a régi évkönyvet diszítették, a jelenlegiben pedig még nincsenek benn. Ezek Acsády J., Ágai A., Goldziher J. és Kiss J. Misztikus négyes szám. Világos e kis ártatlan statistikából, hogy a magyar zsidóság elég gazdag oly irókban is, a kik felekezetüket szolgálni képesek és készek. Az Évkönyvnek tehát ezen oldalról fényes jövő jósolható.

Minthogy már benne vagyok a statistikában, összeállitok még egyet-mást. Az Évkönyvben összesen 37 czik van. Ezek igy

oszlanak meg: szépirodalmi 12, még pedig 6 eredeti vers, 3 műfordítás, 3 elbeszélés; aktuális tárgyu 10; zsidó történeti 7, 4 magyar és 3 általános zsidó történeti; bibliai négy; talmudi 2; magyar irodalmi történeti 1. Látjuk ebből, hogy minden kivánság a terjedelem által szabott határok között kielégitést nyert.

Az irók statistikája szintén nem érdektelen. A 37 iró között a világi elem tulsulyban van, a mennyiben tényleg működő theologusok száma, tanár és pap, mindössze 17, örvendetes jele ez annak, hogy iróinkban még elég erős a felekezetükhöz való ragaszkodás. A magyar nemzeti érzés erőssége mellett tanuskodik az a tény, hogy öt külföldön müködő magyar származásu pap és tanár kereste fel dolgozatával az Évkönyvet. A saját speciális szempontomból bátorkodom még megjegyezni, hogy az orsz. rabbiképző-intézet 16 iróval van képviselve. Ezek között van 3 tanár, 12 volt és 1 jelenlegi növendék.

És most a legfontosabb ponthoz érkeztem. Milyen arányban részes az irodalmi társulat képviselősége az Évkönyvben? A külföldi irókat kivéve majdnem valamennyi tagja a társulatnak. A vezetőséghez tartozik 8, a választmányhoz 7, összesen 15. Ha a külföldieket, a kik a képviselethez nem tartozhatnak, levonjuk, marad 32 iró, ennek a kisebbik fele az irodalmi társulat benső embereiből került ki. Ez a tény egyrészt az illetők lelkes tevékenysége, másrészt pedig a mellett szól, hogy az irodalmi társulat saját erejéből a jelen műnél ezen alakjában és terjedelmében fajilag magasabbat alkotni nem igen képes.

Ismertetésünk kissé aprólékossá vált. De azt hisszük, hogy ez megbocsátható ott, a hol egy nagyra hivatott hosszu, küzdelmek árán, felekezetünk vezérei és jobbjai által létesített társulat első, még pedig kiváló és sokat igérő alkotásával állunk szemben. Töviről hegyire meg kell vizsgálni azt a művet, a melylyel ilyen társulat utjára indul, a mely nem remélt, rövid idő multán való megjelenésével tanuságot tett az uj intézmény életéről és alkotó képességéről. E művel mi az irodalmi társulat ügyét látjuk összekapcsolva és ugyanezért szükségesnek tartottuk, hogy minden oldalról megszem-

léljük. Megelégedéssel konstatálhatjuk, hogy a társulat fényesen kezdte meg tevékenységét.

Az Évkönyv általános tetszést aratott, a mint a folyóiratunk más helyén közölt nyilatkozatokból kitetszik. A tagok egészen el vannak ragadtatva. Ez a siker a szerkesztőknek és a társulat tevékeny hiveinek a legszebb jutalmát képezheti.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

PALMAK, ZSOLTÁROK ÉS ZSOLOZSMÁK.

(Irta: *Gerő Attila.* Budapest, 1894.)

Minden népek költészete nemcsak műveltségének kritériuma és szellemi életének hőmérője, hanem történelmének kútforrása, multjának, nemzeti életének nyomós dokumentuma is egyuttal. Különösen áll ez a zsidóknál a héber költészetről. Keretét, foglalatját képezi ez a zsidó nép történetének ősidőktől kezdve nemzeti alakulásokig, benne gyökeredzik rostjaival és szálaival, belőle táplálkozik, szivja az éltető nedvet, elkiséri az exiliumba, megkönnyebbíti a szenvedő lelkeket, kifakasztja a meggyülemlett nemzeti szenvedéseket, visszatér vele ismét, hogy a szentelt csarnokokban dicsénekeket, zsolozsmákat zengjen az Úrnak.

Nemzeti költészet tehát ez, de *vallásosan* nemzeti, a mely motivum a héberek költészetének mindvégig főjellege és speciális karaktere; a vallásosság eszméje ősidőktől fogva szivéhez nőtt a zsidóságnak, földi pályájának viszontagságos sorsa hamar ég felé terelte tekintetét, költészete is merőben vallásos — talán a kanonizálásra s a nép körében való kelendőségre való tekintettel is — a mennyiben alapja Isten, a világ teremtője, mindenek atyja. E vallásos hangulat és áhitat hat át minden héber költői terméket, a melylyel a többi népekétől elválik s kizárólagosan *héber* költészetté lesz.

Költészeti könyvünk legfényesebb, legragyogóbb lapja a zsoltárok, e vallási, történeti, költészeti momentumokban gazdag dalcsoportozat. Meghitt, csendes órák bizalmas barátja, emberi lelkek mélyén rejlő gondolatok felszinre hozója, Istennel való érintkezésünk közvetitője az. Kétségbeesett, üldözött lelkek

zokogása, örömmámorban uszók hozsannája, egy egész nemzet reménye és csalódása, bizalma és kétkedése — mind, mind kifejezvék benne; mint az életben a féktelen jókedvet, a túlságos gyönyört nyomon követi a lélek bágyadtsága, fásultsága, úgy váltakoznak lapjain is könny és mosoly, lélek hevülése, lélek megtörése. Értékét, becsét nem veszíti soha, mert mindenki megtalálja benne a kedély állapotának megfelelő hangot, a bánatos imája szárnyain küldi sóhajait az égbe, az örvendő itt lelkesül az örömét kifejező, háláját tolmácsoló halelujával, azért lett a liturgiának integrális, jelentékeny tényezőjévé, azért alapulnak rajta csaknem valamennyi imáink.

Öröm tölt el valahányszor ó-héber költészetünk egyes termékeit édes hazánk nyelvén hallom megszólalni, örömem kétszeres most, hogy akadt valaki, ki zsoltárok fordítására vállalkozott, hogy azt a szent nyelven nem értők részére is hozzáférhetővé tegye, a zsoltárokat, melyek — magyar imákban oly nagy szükségünk lévén — közszükséget fognak pótolni.

Kétség és bizonytalanság közt forgattam a könyvet, tünődve, vajjon képes lesz-e e könyv a felkeltett várakozásoknak — melyek egy zsoltár fordítás nyomán méltán kelhetnek — megfelelni, sikerült-e az előszóban jelzett feladata és törekvése, hogy az eredetinek *hangulatát* iparkodott eltalálni?

Mert zsoltárokat fordítani nem könnyü dolog. Hogy szép ó-indiai költeményeket megérthessünk, irodalomtörténeti tanulmányokat kell eszközölnünk, a korral, a viszonyokkal kell megismerkednünk, hogy a görög költészet szépségeit felfoghassuk, az antik szellembe kell behatolnunk, hogy a zsoltárok költészetét átérthessük s átérezhessük mindenekelőtt embernek kell lennünk, embernek, mélyen érző kedélylyel, fogékony lélekkel, buzgó szivvel. Ebben rejlik éppen a zsoltárok lyrai ömlengésének fontossága és örök jelentősége, a mely a különböző időből származó, különböző szerző művét egy, harmonikus, tömör, szervesen összefüggő egységgé alkotja, melyben vallásos hymnuszok és templomi énekek, imák és elégiák, egyéni és nemzeti érzelmek mint a kaleidoskop képei váltakoznak, a melyben hitünknek subjectivitásában gyökeredző s belőle fakadó életnézetünk, hitünknek lelke, veleje tükröződik vissza. Mindezek felett Isten, körülsugározva fénysugaraktól

félelmetes fenségében, irgalmazva és könyörülve. Az eredetinek olvasásakor a zsidó népélet dávidi virágkorában érezzük magunkat, a melyben egy király, mint költő és hős oly hatalmas dolgokat művel, népének nemzeti egységét megalapítva, azt a vallásos élet oly magas fokára emeli, ki azonosítja magát nemzetével, kifejezésre juttatva annak szive minden dobbanását, agya minden lüktetését. Habozva szemléltem a csinosan kiállított könyvet, vajjon sikerül-e a szerző kisérletezése — mint munkáját maga is nevezi — a mit már annyian próbáltak, de sikertelenül, vajjon sikerül-e néki a zsoltárnok viszonyaiba magát beleélve, annak szellemébe behatolni, érzelem világát felfogva, azt kifejezésre juttatni? Az eredetinek tömörségét és plasticitását, erejét és velősségét hazánk nyelvén hűen visszaadni, hogy megfelelő érzelmeket keltsen az olvasó kedélyében, az eredetinek egyszerű és mégis oly fennséges, közvetlen s mégis oly megrázó fordulatát, hangulatát hűen visszatükröztetni?

Nagy örömömre szolgál kijelenteni, hogy *Gerő* Attila a várakozások nagy részének megfelelt, igéretét tőle telhetőleg beváltotta, örömmel konstatálhatom, hogy eredményes, hasznos munkát végzett, midőn bár csak szemelvényeket, csak töredéket, de igaz buzgalommal és igyekezettel fordított le.

Okosan, czélszerüen tette, hogy a zsoltárok előtt egy csomó eredeti verset közöl, saját lelkének produktumát, melyekből félig-meddig megismerhetjük egyéniségét, költői tehetségét, inspiracziőit.

G. A. igazán költői tehetség, kinek vannak eszméi, hevülete, gyakorlata, költői rutinje, rím érzéke, csak még kiforratlan, meg nem állapodott, édes must, melyből mámorító bor válhatik. Eszméi bármily magasan járjanak is, rímei bármily szépen folyjanak is, nélkülözi költeményeinek nagy része azt a befejezett, megnyugtató, harmonikus hatást, mely a gondolataikban tisztában levő, meggyőződéseiken biztos költők sajátsága. Időre van még szüksége, hogy gondolat és érzelemvilága egymásba olvadva határozott alakot öltsenek, megjegeczesedjenek, lelkének alapkarakterévé, egyéniségének tükrévé, saját »én«-jévé váljanak. Merész képekkel, keresve keresett rendkivüliségekkel nem akar imponálni, inkább az érzés mélysége és melegével, őszinteségének közvetlenségével hat. A kezdők

nehézségein ő már jóval túl van; semmi sincs benne azoknak valószinütlen nagyzásaikból, affektált világfájdalmokból; ő nem kér halált, hogy feledjen, hogy bús szive elporladjon — ellenkezőleg ő élni akar, élni és szenvedni, hevülni és dolgozni; de úgy látszik gyakran akkor is dolgozik, ha nem hevül, énekel, ha nem is érzi szükségét, hogy lelkén könnyítsen. Érzelmi skálája gazdag, de néhol felszínes, nem mélyen fogamzó, nem szívéből fakadó. Különösen stilusát kell kiemelnem, ez az igazán magyaros, tősgyökeres, velős, erőteljes stilusok más hiányt elfeledtet, sok hézagot betakar; nem keres s nem gyárt műszavakat, mindég megtalálja az alkalmas kifejezést s azt helyén és hatással tudja alkalmazni.

Megható az édes apjához intézett költői levele, kinek mindenét köszönheti; a hű fiu szive minden szerelmével adózik a szerető édes atyának, midőn azt mondja:

»S mondd jó apám te fenkölt drága lélek,
Miért, hogy mindezt nem hálálhatom?
Miért, hogy azt, mit mostan Értted érzek
Csak ily halványan zengheti dalom?
Miért, hogy nincs más semmi kincsem, gyöngyöm
Könnyem csupán, a mely most elpereg?
E dal csupán a melybe most kiöntöm
Hozzád való örök szerelmemet.«

Lendületteljes, magasan szárnyaló »A királyhoz« cz. alkalmi ódája ő Felsége koronázási jubileumára, a melyet a 72. zs. nyomán készített szép imával zár be. Őszinteséget, való érzelmeket lehel a »Kossuth halálára« irt költeménye, ugyancsak bibliai versek nyomán; de talán legszebb az »Eszter« cz. krónikája, a melyben Eszter és Hámán históriáját vonzóan, kedves, enyelgő sorokban, jól gördülő rímekkel tárgyalja.

Zsoltárt mindössze 30-at fordított és ezek is nagyobbrészt rövidek. Concedálom a szerző úrnak, hogy zsoltárt fordítni nehéz munka, az eredeti tömörséget hiven, az ósdiság ellen lehetőleg nem vétve, a modern költészet szellemében visszaadni olyan munka, mely megpróbálja a legnagyobb tehetséget is. Feladatát a maga teljességében nem is oldotta meg a szerző úr, csak töredékében, mert munkáját a legjobb akarat mellett sem nevezhetem fordításnak, inkább szorosan az eredeti alapján készített költői átdolgozásnak, melybe egyéni

érzelmeit, individuális hangulatát is beleszürte. Kételkedem, hogy sok helyen megértette-e az eredeti mélységét és vonatkozását, körülményeit és genesisét. Vajjon mindjárt elején a 19. zs.-ban átérezte-e, hogy mire céloz a zsoltár-költő a természet personifikálásával, miután az azt közvetlen megelőző 18. zs.-ban az isteni hatalom és gondviselés megnyilatkozását ünnepelte Dávid történetében? Mért festi a természetben, a nap, hold és csillagokban, a reggelben és nappalban az alkotó és fenntartó hatalom örök és változatlan törvényét, érvényesülését, melyben a természeti erőket szolgáivá, mindenhatóságának magasztalóivá teszi, érezte-e e viszonynak, ez alárendeltségnek fontosságát és horderejét más népek felfogásával, imádatának tárgyával szemben? Vajjon érezte-e? S a zsoltár második felében az örökkévalónak hétszer való megnevezése úgy látszik teljesen elkerülte figyelmét, mert egyáltalán nem is fordítja, pedig ennek megfelel az ugyancsak általa lefordított 29. zs., hol a hét »ה«-al szemben hét קל áll, a ἑπτὰ βρονταί. melynek kiinduló pontja egy fákat tördeső zivatar festése, de czélja Isten szentségének dokumentálása. Ha nem is akarom e hely szépségét és költői erejét túlbecsülni, mindenesetre oly momentum, melyet méltóbban kelletett volna interpretálni. Az eredetiben betűrendben irt 34. zs. sem tartozik a sikerültebbek közé, eltekintve, hogy igen nagy szabadsággal, csak épen az alapmotivumot tartva szem előtt dolgozik, a zsoltár hangulatának megfelelő versnemet sem találta el; úgy látszik az első pár vers tévesztette meg, a mely dícshymnuszszerüleg kezdődik, de csakhamar átcsap a tanitó, moralizáló tónusba. Annál melegebb és közvetlenebb, mélyebb és meghatóbb a 90. zs., Mózes remek imája. Ennek hangulata igen hű, az az elégikus, bánatos, de az Istenbe helyezett bizalom által megtisztult, felemelő s megnyugtató érzelem-harmónia kellemes akkordban csendül vissza költeményéből is. Im egyik szaka:

»Te mérsz végpusztulást az emberekre
Te szólsz: »Uj emberfaj sarjadj, fakadj!«
Te vagy, ki népeket törölsz a létből
S parancsolod, hogy feltámadjanak!
Előtted, mert egy ezredév csak annyi,
Mint röpke tegnap: elfut, elpereg,
Mint perczenetnyi éji ébredésünk,
Mit álomnak sejt az emlékezet.«

Sikerült az ezt nyomban követő 91. zs. is, mely külömben az előbbihez szorosan tartozik; míg ott Isten dicsőségének megnyilatkozása kéretik, itt azt megigéri Isten. De a két első versben Isten nevének négy féle megjelölése, négy féle tulajdonsággal ismét szép költői motivumul szolgálhatott volna. Különben az eredeti zsoltárban félreismerhetetlen, a dráma rövidsége, frissesége, szakadozottsága és gyorsasága, a mit bizonyit a gyakori személy változás is, a mit ugyan határozott személyekre nem tudunk visszavinni, de a dialog elevensége élesen csendül ki a sorok közül; az ennek megfelelő hangulatot a fordításban nem találom.

Általában jobban sikerülnek a bánatos alaphanguak, a síri dallamuak, a merengők, a sóhajtozók — talán a költő egyéniségéből, temperamentumából kifolyólag — mint a vidám, enyelgő, kedvre derítő, ujjongásra fakasztó hozsánák. Ezek között talán a legjobb a 135. zs.

Különös szépsége könyvének s érdeme munkájának a rímek gördülékenysége, a versnemek változatossága, a strófák szabatossága s a helyes beosztás. Külön csoportosította a szombat estére tartozó ujjongó imákat s külön a »halel«-t. G. A. szép és üdvös munkát végzett, hálára és elismerésre tarthat számot mindenkinél, ki a zsidó költészet iránt érdeklődik, kiben a gőzgépek zakatolása s a kőszén lomha füstje még nem ölt ki minden idealismust; munkájával sok kellemes perczet szerez sokaknak, könyvében gyakran fognak lapozgatni a hitben vigaszt keresők, hol azt meg is fogják találni.

Budapest. DR. DÉKÁNY GÉZA.

ÉVKÖNYV.

(Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. Szerkesztik: Dr. Bacher Vilmos és Dr. Mezey Ferencz. 1895).

A »Magyar-Zsidó Szemle« tíz éves fáradtságos agitálásának első husos gyümölcse, a magyar irodalmi társulatnak ezen első zsengéje. E lapoknak egykori szerkesztői teljes önérzettel vallhatnak komaságot e műnél, oszlopos útjelzői, dolgozataikkal nyitván és zárván be harminczhét derék munkásnak gárdáját.

E vaskos mű bizonyára kezében van már a M. Zs. Sz. minden olvasójának és kétségtelenül élvezetes szórakoztatást

talált kiki benne. Kit az egyik, kit a másik dolgozat tartott fogva. Az egyes dolgozatok irodalmi értéke felől, véleményt alkotott már magának mindenki és bizonyára csak hálával adózhatik az irodalmi társulatnak, hogy harminczhét ismert irói nevet hozott össze, a kik a magyar zsidóság nemes törekvéseinek közös oltárán áldoztak egyéni tudásukkal, egyéni vallásos és hazafias érzésükkel.

Mindezeknél fogva e lapok keretében nincs helye annak, hogy e könyvvel bőven foglalkozzunk. Elég az anyának az örömből, ha gyermekét künn az életben boldogulni látja és hallja, és viszont nem kívánunk izléstelenek lenni, hogy az aggodalmas anya fülébe vigyük biráló megjegyzésünkkel, a fia felől keringő gáncsoló hireket.

Az irodalmi társulatot, melynek évi jelentése arra vall, hogy czéltudatos akaraterő lakozik intézői lelkében, se érje gáncs, se illesse bántás, hogy ha nem nyujtott e művével is tökéleteset, ha nem bocsátott olyan művet első izre közre, mely egységes conceptioval, határozottan szembeszökő czéltudatos irányával a jogosult, de tulzó követeléséket is kielégítette volna. Csak gondoljuk meg, mennyi bizalmatlansággal, mennyi közönnyel kelle ez intézménynek első évében megviaskodnia, ne felejtsük el, hogy az első fogzás idejében nem állhatott hatalmában tervszerüen készített dolgozatokat megrendelni és bekérni, hanem meg kellett elégednie azzal, hogy általánosságban munkára hívja fel az iróknak hosszú sorát és csokorba fűzhesse lehetőleg izlésesen azt, a mit kiki jószántából szívesen ad. És e csokor tanuságot tehet arról, hogy nem vagyunk híjával a jó és buzgó iróknak és megerősít bennünket azon hitünkben, hogy általestünk a kezdet nehézségein. A legközelebbi év almanachja pedig olyan legyen, mely nem csupán az egyéni képességeknek leszen próbaköve, hanem hűen és élvezetesen fogja nekünk bemutatni a magyar zsidóságnak, mint egésznek, jelen állapotát, fel fogja tüntetni szellemi és erkölcsi erejét, leirván intézményeit, elbeszélvén történetét, be fog számolni különféle rovatokban, tudományos és szépirodalmi, költői és prózai műfajokban, érzelmeivel, törekvéseivel és gondolataival, hogy láthassa magát benne a jelen nemzedék és feleszmélvén, új életre ébredjen.

Budapest. STERN ÁBRAHÁM.

Folyóiratunk a vélemény szabadságot minden fölé helyezi és ezért a fenti czikknek is helyt adtunk. Szokásunk ellenére azonban néhány megjegyzést kell tennünk. Sem az írókat, sem a szerkesztőket Stern ur különben sem gáncsolja. Személyi czélzatokkal, érdemtulajdonításokkal nem törődünk. Furcsának találjuk azonban, hogy a czikkíró az egyes dolgozatok tarka sorrendjéből a rendszer hiányára következtet. Minden szerkesztő tudja, hogy az írók sorrendje milyen érzékenységet támaszthat és pl. Kiss József az ő Évkönyvében főképen az ábéczéhez folyamodott és Acsádyt tette első helyre stb. Egyébiránt felhős a czéltudatossági és rendszerességi nyilatkozat. Évkönyv sem rendszeres theológiat, sem rendszeres pedagógiát, sem rendszeres filozófiát nem nyujthat, mert nem szakmunka. A rendszer igen jeles szó, kelleténél gyakrabban jelentkezik is különféle okok és czélokból, de az Évkönyvnél csak a tagok elriasztására volna alkalmas, ha alatta valami konkrét értelem rejlik, mert az olvasók nem szeretik magukat szép szavak kedveért elaltatni. Végzetesnek tartanánk a társulatra, ha megfeledkeznék tagjainak óhajairól és szükségleteiről. E megjegyzéseket is azért tesszük. A társulatnak a legkisebb munka többet használ a legrendszeresebb és a legczéltudatosabb külsőségnél.

DR. BLAU LAJOS.

A SAJTÓ NYILATKOZATAI AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVÉRŐL.

Egyetértés. 1895. Január 7.

Az izraelita magyar irodalmi társaság, mely csak a mult esztendőben alakult meg, a legnemesebb feladatokat tüzvén maga elé, már megkezdte nagy arányu működését. Ennek a működésnek első nyilvános jele az Évkönyv, mely most jelent meg dr. Bacher Vilmos és dr. Mezey Ferencz szerkesztésében. Diszesen kiállitott vaskos kötet ez, melyet a társulat tagjai tagilletmény fejében kapnak, de mások által is megszerezhető a könyvpiaczon. Gazdag és szerfölött érdekes tartalma valóban a legelőnyösebben jellemzi azt a nagy intellektuális erőt, melyet a magyar zsidó tudósok, irók és

publiczisták képviselnek a magyar közéletben. Ez az évkönyv is bizonysága annak, hogy az izraelita magyar irodalmi társulat komolyan hozzálátott nagy feladata teljesítéséhez, s a legteljesebb mértékben megérdemli az érdekelt körök és tényezők támogatását. Nem az egyoldalu felekezetiség szelleme vezeti ezt a társulatot, hanem a nemes vallásos intenciókkal párosult magyar hazafiság, mely arra törekszik, hogy minden irányban érvényesüljön a magyar zsidóság jelentékeny intellektuális ereje a hazai kultura terjesztése és fejlesztése dolgában. Az évkönyvbe kisebb-nagyobb terjedelmü tudományos, ismeretterjesztő, szépirodalmi és költői munkát a következők irtak: Bánóczi József, Sonnenfeld Zsigmond, Kohn Dávid, Cserhalmi H. Irén. Kaufmann Dávid, Makai Emil, Kohn Sámuel, Bernstein Béla, Schvarcz Adolf, Tenczer Pál, Blau Lajos, Ignotus, Sturm Albert, Rosenberg Sándor, Szatmári Mór, Maybaum Zsigmond, Feleky Sándor, Büchler Adolf, Klein Mór, Radó Antal, Neumann Ede, Weiszburg Gyula, Kőrös Mihály, Silberstein Ötvös Adolf, Seltmann Lajos, Gerő Attila, Gelléri Mór, Vajda Béla, Kecskeméti Lipót, Lederer Ignácz, Goldschmied Lipót, Krausz Sámuel, V. Heves Kornél, Schuschny Henrik, Mezey Ferencz, Büchler Sándor és Bacher Vilmos. Az Évkönyv az irodalmi rész után közli a társulat alakulásának a történetére vonatkozó hivatalos jelentéseket, a szervezetet ismertető alapszabályokat és a társulat tisztviselőinek, valamint tagjainak a teljes névsorát. A gondos szerkesztésért méltán illeti az elismerés dr. Bacher Vilmost és dr. Mezey Ferenczet. A könyv a Franklin-társulat nyomdájából került ki.

Pester Lloyd 1895. január 7.

Die israelitische ungarische Literaturgesellschaft, welche vor einem Jahre gegründet wurde und sich bereits einer grossen Anzahl von Mitgliedern erfreut, hat soeben ihr erstes Jahrbuch herausgegeben und es mag gleich hier konstatirt werden, dass dasselbe über alle Erwartung gelungen ist. Der Präsident der literarischen Sektion dieser Gesellschaft, Professor Dr. Wilhelm Bacher und deren eifriger Sekretär Dr. Franz Mezey, welche als Redakteure des Jahrbuches zeichnen, haben eine so reiche Fülle der interessantesten wissenschaftlichen und belletristi-

schen Arbeiten gesammelt, dass das vorliegende Werk eine Zierde der ungarischen Literatur wie des Judenthums bildet. Des letzteren aus dem Grunde, weil die Verfasser der Arbeiten, welche den Inhalt des 30 Druckbogen starken Werkes bilden — es sind ihrer beinahe ein halbes Hundert —, durchwegs jüdischer Konfession sind und ihre Leistungen auf einem hohen literarischen Niveau stehen, welches ihrer Literaturgesellschaft zu hoher Ehre gereicht. Dabei haben die Themata aller Arbeiten irgend einen Bezug zum Judenthum. Josef Bánóczi weist den sprachlichen Einfluss der Bibel und deren Erzählungen auf Arany's »Toldi« nach, Sigmund Sonnenfeld schildert die jüdischen Ackerbaukolonien in Argentinien, David Kohn behandelt die Populationsstatistik vom Gesichtspunkte der Juden, Professor David Kaufmann skizzirt die Aufzeichnungen des jüdischen Lehrers Isaak Schulhof über seine Theilnahme an der Revindikation Ofens, Rabbiner Dr. Samuel Kohn veröffentlicht einige im Nachlasse seines Grossvaters gefundene Prozessakten, welche auf die Verhältnisse der Juden in Ungarn in den dreissiger Jahren ein interessantes Licht werfen, Dr. Béla Bernstein würdigt die Theilnahme der Juden am 1848/49er Freiheitskampfe, Albert Sturm gedenkt der verstorbenen jüdischen Journalistenkollegen, Ludwig Blau bespricht die Ideen der Bibel über die Theodice, Adolf Silberstein behandelt die Ursachen der »geistigen Superiorität« der Juden, Wilhelm Bacher schildert die Verhältnisse der französischen jüdischen Literaturgesellschaft, Leopold Goldschmied beschäftigt sich mit den jüdischen Künstler in Ungarn, werthvolle Beiträge haben ferner geliefert Eduard Neumann, Leopold Kecskeméti, Franz Mezey, Alexander Büchler, Emil Makai, Ignotus, Irene Cserhalmi, Anton Radó, Ignaz Lederer, Heinrich Schuschny, Paul Tenczer, Julius Weiszburg, Moricz Gelléri, Béla Vajda, Moricz Szatmári, Attila Gerő, Moricz Klein, Alexander Rosenberg, Sigmund Maybaum, Adolf Büchler und viele Andere. Zum Schlusse sei noch erwähnt, dass das 1895er Jahrbuch der jüdischen ungarischen Literaturgesellschaft, welches von der Franklin-Druckerei sehr hübsch ausgestattet wurde, sich auch äusserlich sehr gefällig präsentirt. Das Werk ist im Kommissionsverlage R. Lampel's erschienen.

Budapesti Hirlap. 1895. január 7.

Az izr. magyar irodalmi társulat, mely most egy éve alakult meg s e rövid idő alatt közel kilenczszáz tagot gyűjtött körébe, továbbá 10.000 frtot szedett be tagjaitól, mely összegből 3500 frtot fordított irodalmi czélokra, most adta ki első évkönyvét, igen díszes kiállításban, szépen kötve s igen becses tartalommal. Egy csomó érdekes czikket tesz közzé, melyek természetesen majdnem mind valamiképpen felekezeti ügyre vonatkoznak, de mégis általános érdekűek, köztük egynéhány magas színvonalon álló irodalmi és tudományos munka. Jó megnyitó Bánóczi József irodalmi tanulmánya: Toldi és a biblia, melyben a szerző finom izléssel és pontos megfigyeléssel vizsgálja a biblia nyelvének és gondolatvilágának Toldijában mutatkozó hatását a költőre. Igen becses irodalmi adalék Radó Antalé: József és Putifárné története a Sahnáméban, a ki két ívnyi gyönyörü fordításban mutatja be ezt a híres epizódot. Kecskeméti Lipót szép fordításokat közöl zsidó költőktől (Salamon Ibn Gabirol, Juda Halévi stb). Léderer Ignácz lefordit egyet Juda Alcharizi makámáiból, játszva győzvén le a nyelvi nehézségeket e költői játékban. Mély érzésü verseket irtak: Ignotus a 137. zsoltárhoz. Makai Emil: Kelet. Gerő Attilától is olvasunk szép verset: Talisz, t'filin. V. Veress Kornéltól: Látogatás. Kőrös Mihálytól: Kísértet. Cserhalmi H. Irén, ki oly komoly tanulmányt irt a franczia romanticizmusról, itt egy novellát közöl: Lea. Igen érdekes aktuális közlemény Sonnenfeld Zsigmondé: Az argentiniai zsidó földmivelő-gyarmatok. Sonnenfeld tudvalevőleg Hirsch báró titkára s épp az argentiniai ügyet intézi. Tőle megtudjuk, hogy ezek a gyarmatok szépen prosperálnak, már huszezer hektár föld van buzával bevetve, a gyarmatokban pedig nem szabad idegen munkást alkalmazni, a gyarmatosoknak maguknak kell dolgozniok. Kohn Dávid dr. a zsidó népmozgalmi statisztikát vizsgálja, hogy a zsidó faj a legkevésbbé szapora az országban, de a zsidó gyermekek halandósága a legkisebb; azonkivül földeriti, hogy tetemes zsidó kivándorlás van Magyarországon. Történeti becsü Kaufmann Dávid czikke: Budavár visszavivásának egy szemtanuja és leirója, melyet a magyar történeti irodalom igen szivesen fog venni. De nagyon hosszura nyulna az ismertetés, ha mind-

egyik dolgozatról akarnánk szólni, mert körülbelül 40 dolgozat foglaltatik a kötetben. Csak röviden említünk még néhány czimet: Bernstein Béla: A zsidók az 1848—49. szabadságharczban, Blau Lajos: A biblia eszméi a teodiceáról, Tenczer Pál: Egyről-másról és magamról, Sturm Albert: Zsidó ujságírókról a temetőben, Szatmári Mór: Zsidók a magyar publiczisztikában, Silberstein Ötvös dr.: A zsidó szellemi fölénye, Seltmann Lajos: Életképek, Goldschmied Lipót: Magyar zsidó művészek, Mezey Ferencz: Onnan hazulról, Bacher Vilmos: A franczia zsidóság irod. társulata, stb. A könyv dicséretére válik az uj társulatnak, jól mutatja be az izraelita felekezeti írókat, kik többnyire igazán magyarok és egy csöppet sem felekezetiek és igy a könyv a maga jó magyaros szellemével és szavával hasznos szolgálatot tesz majd annak a közönségnek, melynek mulattatására, buzditására, tanitására szánva van.

Magyar Hirlap 1895. január 6.

A csak tavaly alakult izraelita magyar irodalmi társulat fényesen köszönt be azzal az első kiadványával, mely előttünk van. Több mint 30 ívre terjedő, igen szépen nyomtatott kötetben egész özönét nyujtja az érdekesnél érdekesebb közleményeknek, melyek mindamellett, hogy legnagyobbrészt zsidó felekezeti dolgokról szólanak, méltán számot tarthatnak minden magyar olvasó figyelmére. A sort Bánóczi József nyitja meg egy rendkivül becses és kitünően megírt dolgozattal, melynek czíme: »Toldi és a biblia«, Kohn Dávid »Zsidó népmozgalmi statisztiká«-ról ír, Kaufmann Dávid »Budavár visszavívásának egy zsidó szemtanuját és biráját« ismerteti, Bernstein Béla a zsidók szerepét a magyar szabadságharczban tárgyalja, Szatmári mór a zsidó magyar publiczistákról ír, Sturm Albert elhalt zsidó-magyar ujságírókról stb. A kötet egyik legérdekesebb darabja a mi kitünő kollégánk s lapunk belső munkatársa, Radó Antal dr. műfordítása, amely a Sahnáméból a József s a Putifárné történetét adja vissza. Ezenkívül értékes közleményekkel járultak a könyv tartalmához Gelléri Mór lapunk belső dolgozótársa, a millenniumi kiállítás érdemes és szakavatottt titkára, aki épp erről a kiállításról emlékezik meg. Silberstein Adolf, az ismert jeles eszthetikus, Kohn

Sámuel, Tenczer Pál, Blau Lajos, Makai Emil, a gyorsan nevessé vált poéta stb. Egy szóval, ez az Évkönyv minden tekintetben becsületére válik ugy a zsidó magyar irodalmi társulatnak, mint a két szerkesztőnek: Bacher Vilmos dr., a mi tudós orientálistánknak és Mezey Ferencz dr.-nak, aki a zsidó magyar irodalom körül a »Magyar Zsidó Szemle« szerkesztése által már eddig is igen sok érdemet szerzett. Az Évkönyvet a társulat minden tagja tagilletmény fejében kapja.

N. P. Journal 1895. jan. 8.

Das soeben erschienene »Évkönyv« (Jahrbuch) der ungarischen isr. literarischen Gesellschaft präsentirt sich als ein beinahe 500 Seiten starker, stattlicher und technisch hübsch ausgestatteter Band, dessen Inhalt von der Sorgfalt der Redakteure Dr. Wilhelm Bacher und Dr. Franz Mezey sowohl wie von dem hohen Niveau erfreuliche Zeugenschaft ablegt, auf welches die ungarisch jüdische theologische, geschichtliche und sozialwissenschaftliche Literatur sich emporgeschwungen hat. Ein hervorragendes Verdienst an diesem Aufschwunge gebührt ungarischen israelitischen literarischen Gesellschaft, deren Zwek gerade in der intensiven Pflege der oberwähnten literarischen Genres besteht und welche, wie schon aus dem vorliegenden Jahrbuche, dem ersten seit dem übrigens kurzen Bestande Gesellschaft, ersichtlich, nach der selbstgewählten Richtung hin eine sehr erspriessliche Thätigkeit entfaltet. Nicht weniger als achtunddreissig jüdische Gelehrte und Schriftsteller guten Namens haben das Jahrbuch mit werthvollen Beiträgen bereichert, darunter Joseph Bánóczi, Sigmund Sonnenfeld, David Kohn, Irene H.-Cserhalmi, Samuel Kohn, Paul Tenzer, Ignotus, Albert Sturm, Móriz Szatmári, Sigmund Maybaum, Anton Radó, Eduard Neumann, Julius Weiszburg, Adolf Silberstein-Oetvös, Moriz Gelléri, Heinrich Schuschuy, Franz Mezey, Wilhelm Bacher u. A. Das interessante Jahrbuch enthält ferner einen Aufsatz über die Gründung und Thätigkeit der ungarischen isr. literarischen Gesellschaft, die Statuten und die Mitglieder-Liste derselben und einen isr. Kalender für das bürgerliche Jahr 1895. Der Preis des im Verlage von R. Lampel erscheinenen und von der Druckerei »Franklin«, wie erwähnt, geschmackvoll ausgestatteten Bandes beträgt 2 fl. 50 kr.

Oestr. Wochenschr. 1995. jan. 18.

An der Frucht erkennt man den Baum; Früchte tragen kann überhaupt nur ein liebensfähiger Stamm. Es ist noch kein Jahr, dass die israelitisch-ungarische literarische Gesellschaft von wackeren Männern ins Leben gerufen wurde; die ganze jüdische Intelligenz Ungarns schaarte sich in ihre Reihen; Gemeinden und Private, Reiche und Arme kamen mit ihren Liebesgaben und sicherten den Bestand der Gesellschaft nach der materiellen Seite hin; dann kamen die Männer der schrift mit dem Griffel in der Hand, Politiker und Historiker mit der Schärfe ihrer Urtheilskraft, gelehrte Theologen und gottbegnadete Dichter mit dem warmen Gefühl im Herzen, ausgezeichnete Publicisten und Schriftsteller mit der Gewandtheit ihrer Feder und schufen ein Werk, welches dem ungarischen Judenthum die edelste geistige Nahrung bieten wird. Die literarische Gesellschaft hat mit dieser ersten Publication die glänzendeste Probe ihrer Lebensfähigkeit abgelegt und zugleich die froheste Zuversicht auf eine schöne Zukunft eröffnet.

Azután következik az egyes czikkek zs. tudomány-, történet-, költészet- és társadalom szakok szerinti rövid ismertetése.

Diese Namen und Titel lnssen errathen, welche Fülle der Belehrung und welcher Reichthum an Wissenschaft in dem ersten Jahrbuch der Isr.-ung. literarischen Gesellschaft aufgespeichert liegt. Das Jahrbuch dient asserdem als amtliches Organ der Gesellschaft; man findet darin den Bericht über die Gründung und Wirksamkeit der Gesellschaft den Schematismus der Dignitäre, die Statuten das, Verzeichniss der Mitglieder, einen jüdischen Kalender pro 1895. Das Werk, über welches sich auch die Tagespresse mit anerkennenden Lobe ausgesprochen hat, ist für 2 fl. 50 kr. auch im Buchhandel zu bekommen.

Élet, 1895. jan. 14.

A sok rossz, főleg helyi nagyságok kétes értékű elmetermékeit közlő évkönyv áradatából szépen emelkedik e dicséretes tendenciáju egyesület első kiadványa. Nem egy kiváló dolgozatot találunk benne, mely nemcsak zsidó felekezeti szempontból érdemel figyelmet. Érdekesek Bánóczy József ta-

nulmánya: »Toldi és a biblia«, Sonnenfeld Zsigmond dr. czikke Hirsch báró nagyszerű humanitárius működéséről, Kohn Dávid zsidó népmozgalmi statisztikája, Bernstein Béla, Sturm Albert, Szatmári Mór és Goldschmied Lipót értekezései a magyar zsidóság irodalmi és művészeti tevékenységéről. Van nehány vers is az igen szépen kiállított kötetben, köztük pár gyöngécske. Ki kell azonban emelnünk Radó Antal pompás fordítását (József és Putifárné története a Sahnaméban) és Ignotus költeményét.

Egyenlőség jan. 4.

Az első gyümölcs sokat igérő, igazán szép és a fa plántálóinak nagy becsületére váló. Megjelent a fiatal Izraelita magyar irodalmi társulat első munkája, az 1895-ik érre szóló évkönyv. Csak lapunk megjelenése előtt vettük a nagy dimenziójú almanachot (majdnem 500 oldalos könyv), de annyit már is konstatálhatunk, hogy maradandó értékű, nagybecsű mű. Csak néhányat nevezünk meg a közölt dolgozatokból és olvasóink már ezekből is föl fogják ösmerni, hogy az IMIT, első évkönyve egész kis enciklopédiája a zsidó ismereknek nagyobbrészt könnyed, folyékony, szép magyarsággal megirva. Az IMIT meg lehet elégedve eme első művével és szerkesztői: dr. Bacher Vilmos és dr. Mezei Ferencz büszkén tekinthetnek a szép munkára, mely typographikus szempontból becsületére válik a Franklin Társulat nyomdájának.

Nem tehetjük, hogy a gyümölcsöt látva, meg ne emlékezzünk fája plántálójáról. Az Izraelita magyar irodalmi társulatot az Országos izr. iroda hivta életbe és a mi az előkészitő munkálatok első perczétől fogva egyik legszebb alkotásának mondottuk és minden erőnkkel, minden rendelkezésünkre álló eszközzel támogattuk a társulat létrejöttét, melynek első munkája im' nemcsak megfelel várakozásunknak, de azokat felül is mulja.

Külföld 1895. jan. 17.

Egy meglepő, diszesen kiállitott vaskos kötet fekszik előttünk, melyben az izraelita irodalmi társaság mintegy tanubizonyságát adja megalakulása jogosultságának, sőt égetően szükséges voltának; mert az a felekezet, mely ennyi kiváló irót,

ugyszólván a magyar publiczisztika összes előkelőségeit adta a nemzetnek, mely egy Ágai Adolffal, egy Silbersteinnal, egy Kiss Józseffel, egy Alexander Bernáttal büszkélkedhetik, megrovandó mulasztást követne el, ha nem alapitana egy csakis eszményi czélokat szolgáló, a hazafiságon alapuló, egyedül a magyar irodalom gazdagitására és emelésére irányult, tisztán irodalmi társaságot, melyet támogatni és melynél közre müködni minden magyar zsidó-iró erkölcsi kötelessége. Sok fényes név van e könyvben, jeles munkákkal képviselve, a melyek az évkönyv diszére válnak és azt a legjobb hasonló vállalat fölé emelik, hangulatos, helylyel-közzel remek versek, szépirodalmi dolgozatok, nagybecsű tudományos értekezések teszik érdekessé és változatossá ezt a könyvet, melynek országszerte jónevü munkatársai sorából elég Silbersten Ötvös Adolfra, dr. Bánoczy Józsefre, dr. Kohn főrabbira, Sturm Albetre, Radó Antalra, Kohn Dávidra, Makaira utalni, hogy a könyv maradandó becsét, mely dr. Mezey Ferencz és dr. Bacher Vilmos szerkesztését dicséri, fényesen bebizonyitsuk. De bár nagy kár, hogy egy régi rossz német viczczel éljünk: »ich sehe viele, die nicht da sind« több mint egy fényes név hiányát tapasztaljuk sajnálattal, az vigasztal csak meg bennünket, hogy jövő évre e helyen velük is fogunk találkozhatni, a saját dicsőségükre és az izraelita irodalmi társaság előnyére.

Végül megjegyezzük, hogy az Ország-Világ jan. 12-én megjelent száma közli, a forrás megnevezése a következő számban van, Cserhalmi H. Irén »Lea« czímű novelláját, a Magyar Geniusz pedig, méltatva az évkönyvet, Sonnenfeld czikkét.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK ELŐDEI.

Az évkönyv megjelenése alkalmából a pietás követeli, hogy megemlékezzünk elődjeiről, a melyek élő bizonyitékai országunk zsidóságának a magyarosodás terén a multban kifejtett tevékenységéről. A szabadság évében, a midőn legfényesebben kitünt a hazai zsidóság hazafisága, hagyta el Landerer és Heckenast nyomdáját az első magyar-zsidó évkönyv ily czím alatt: *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre, közrebocsátja a honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő (rövidebben: magyarító) egylet, első évfolyam, egy*

arczképpel és egy zenemelléklettel. De az első évfolyamot soká nem követte a második. »A magyaritó egyletet eltemette a diadalmas reactió; az Évkönyv hazafias írói, Horn, Dióssy külföldön kerestek menedéket, és a magyar haza földén a koporsó csendje uralkodott.«

27 évig tartott, míg a magyar zsidóság ismét kezébe kapott egy évkönyvet, a melyet az akkori fiatal gárda közreműködésével Kiss József szerkesztett. A Franklin társulat adta ki, (1875) az alig 200 oldalra terjedő »első évfolyamot,« a melyből sok »igen jeles dolgozat kimaradt« a jövő évfolyam számára. De a jövő évfolyam napvilágot nem látott. A fiatal gárda legtöbb tagja husz év mulva ismét találkozik az IMIT évkönyvében. 1848-ban kevesen voltak, a kik tehetséget és képességet éreztek magukban, a honi zsidóság előtt kibontani a zsidó tudomány zászlaját, 1875-ben már többen vannak, de a kisérlet kétszer meghiusult, a vállalkozás nem járt eredménynyel. Az elődök elhintették a magot, mely hosszu idő multán kikelt, kisarjadzott és hatalmas fává nőtte ki magát az *izraelita magyar irodalmi társulatban,* melynek évkönyve folytatása hasonnevű elődjeinek, méltó utódja és reményteljes gyermeke. Az összehasonlítás a multtal mindig tanulságos és érdekes. Ez okból ide iktatjuk a régi két évkönyv tartalomjegyzékét.

1848. Diósy Márton. Vezérszózat; a magyaritó egylet czélja; Szegfy Mór. a zs. vallás 13 alapelve; Reich Salamon, Chorin Áron; Dr. Pollák Henrik, adatok a magyar izraeliták statisztikájához; Davidovics Sámuel, öröm és hálabeszéd; Rokonstein Lipót, Virágfüzér a Talmud mezejéről; Friedmann S. Gyula, zsidó önkénytes; Dr. Rosenfeld József, a nevelésről; Fischer Károly, néhány szó az oskola ügyben; Rosenzweig Sal., dal; Einhorn Ignácz, a halálbüntetés a régi hébereknél; Szegfy Mór, az elátkozott bachur; Dr. Schlesinger Ig., közlemények a nehéz kézműveket és a földmivelést az izraeliták közt terjesztő pesti egylet köréből; Einhorn J. a zsidó-ügy és a sajtó honunkban; Rosenzweig S., a gondatlan törvényhozó; Egy-két szó a magyar zsidó teendői körül; Einhorn J., Visszapillantás; Chorin Áron, aradi főrabbi arczképe; Zsidó vagyok, eredeti magyar dal Szegfy Mórtól, zenéjét szerzé Kohn Samu.

1875. Acsády Ignácz. Eötvös József és a zsidók dr. Goldzicher J., a vallásos eszme a régi hébereknél; dr. Kohn Sámuel, a zsidók és a nemzetiségek; Kiss József, képzelt utazás (költemény); Szentesi Rudolf, Jokli (rajz); Kiss József, sóhaj (költemény); dr. Lőw Tóbiás, emlékezés az egyenjogusságért való küzdelemre; dr. Weisz Béla, oktatásügyi állapotok; Lőw Lipót (életrajzi vázlat): Gelléri Mór, a zsidók az iparban; Ágai Adolf, zsidó menyegző falun (rajz); Lőw Lipót, a szombatosok szertartáskönyve; — Album: Bischitz Dávidné; dr. Hirschler Ignácz; kerületi elnökeink; — Kiss József, Simon Judit (ballada); Viharos (Sturm) Albert, háromszáz botütés (kaszárnya historia); dr. Silberstein A., a zsidó küldetés és a magyar társadalom; Kiss József, az idő-jós (költemény).

A szeparatisztikus czélok, a miknek falra festett árnyékától egyik tekintélyes lap az 1875. évkönyv megjelenése álkalmával, már eleve megijedt, az IMIT láttára ismét felébredtek. A »Magyarország« jónak találta a hazafiság kathedrájából az évkönyv költeményeiben kifejezésre jutó tendenciát megleczkéztetni. Akárcsak 20 év előtt. Ez az állandóság és folytonosság a kritikában.

JEREMIÁS PRÓFÉTA.

(Der Profet Jeremias von Prof. Dr. M. Lazarus, Boroszló, Schottländer 1894.)

Néhány hónapja, hogy Lazarus, a hírneves filosofus, csendben ülte meg hetvenedik születés napját és fogadta a közelből és távolból tisztelői széles körének szerencsekivánatait és a berni egyetem részéről, a hol egykoron tanított, a tiszteleti tudori czimet. A német császár a titkos tanácsosi czímet adományozta neki. Nem olvastuk ugyan, hogy a német zsidóság hogyan tüntette ki eme díszes alakját, de hogy bokros érdemei vannak hitfelei körül is, azt Németország határain messze tul is tudják. Ezen nembeli érdemeit szaporította az emlitett ujabb munkájával, melynek megjelenése bizonyára nem véletlenül esik össze szerzője 70. születésnapjával. Lazarus méltóbban nem róhatta le háláját a Gondviselés iránt, mint a midőn elmélyedett Jeremiás próféta jellemébe és szellemébe, és eredményeit, melyek csak a zsidóság dicsőitésére válhat-

nak, közrebocsájtotta. Ki volna hivatottabb Jeremiás tolmácsa és értelmezője lenni, mint L. a nagy psychologus? Hogy minő gyakorlati czél lebegett a szerző szeme előtt és mennyire van a munkának aktuális jelentősége is, az ismertetésünkből ki fog tünni.

A függeléken kivül 87 oldalra terjedő könyv külsőleg nincs ugyan felosztva, de a gondolatmenet világossága folytán ezt nagyon könnyen nélkülözzük.

A bevezetésben (14. lapig) a prófétáról általában van szó.

Mindenekelőtt meg kell a prófétákat különböztetni, más népek jósaitól. A pogány fátum, végzetnek föltétlenül be kell következni, az embernek nincs hatalmában azon változtatni, azt föltartóztatni, ezt tudja és hirdeti a pap. Az isteni végzés pedig, melyet a próféta hirdet, mindig elhárítható, ha az ember, a nép bünösségével fölhagy, ha őszintén megtér. Egy másik lényeges különbség az orakulum és prófétai hirdetés közt, hogy az első, minthogy be kell teljesednie, rendesen kétértelmü, míg az utolsó, kiváltkép Jeremiásnál nagyon is világos. Csak a prófétia régi korában fordul elő, hogy a próféta magánügyekben is ad csudás fölvilágosítást és tekintetét a hely távolsága nem akadályozza, mint a hogy pl. Saul atyjának elvesztett szamarai felől Sámuelnél tudakozódik, de később ilyenről már szó nincsen és csak a köz lesz tárgya a prófétiának, s akkor is a próféta nem azt hirdeti: mi lesz? hanem, hogy mi legyen, mikép alakítsa a nép maga tetteivel az ő jövendőjét. Szóval: a próféta csak látszik jósnak, valójában pedig tanitója, intője a népnek.

Sehol sem találjuk azt, hogy valaki a néphez fordul, tanítja, utbaigazítja, a nélkül, hogy valakitől erre megbizást nyert volna.

Azért próféta — mert próféta!

A költők, bölcsek és korunkban a sajtó nem hasonlíthatók össze a prófétasággal, mert náluk hiányzik az a teljes önzetlenség, mely a prófétákat annyira kitüntette. Ők Isten akaratát teljesítik és érette, kivált Jeremiás, készek gúnyt és szenvedést elviselni.

A próféták különböznek egymástól nyelvezetben és gondolati fordulatokban: de mindnyájan azon egy ethikai

jellemet mutatják. A próféták merészségüket, a melylyel királyokkal gazdagokkal és előkelőkkel szembeszállnak, az isteni parancs mozgató erejéből merítik, de azon mély gondból is, mely szivüket népök üdve iránt eltölti. A próféták tulajdonaihoz nem tartozik a remeteség, önkinzás és hasonló nyilvánulásai a beteg agy rajongásának. Jeremiás ugyan egyszer fölkiált (Jerem. 9.1,): »Vajha pusztában lehetnék, vándorok szállásában, távol népemtől« de ez csak a bánatos pillanat kifakadása, mely tetté nem válik. A próféták széles látkörökkel és éles tekintetükkel nem csak a saját népök politikai és társadalmi helyzetét figyelik meg, hanem mindazon népekét, melyek a kor történetére befolynak.

A midőn a próféta pedig kortársait inti a jelen miként való használatára, egyuttal fölemelkedik az időlegesből az örökkévalóhoz, a végesből a végtelenhez. A próféták ideáljai az egész emberiség fejlődésének czélpontjaivá lesznek, a melyekhez lassankint közeledik.

Végül azzal fejezi be L. a prófétia általános jellemzését, hogy utal M. V. 13. f. 4. versére, a mely szerint a próféta igaz volta mellett nem bizonyít jóslatának bekövetkezése, hanem tanításának tartalma. Ebből eléggé kitetszik, hogy a próféta hivatása nem a jövendőmondás, hanem az igazság hirdetése.

Itt következik Jeremiás jellemzése általánosságban (14—38.).

Az első feltünő vonás, hogy Jeremiásnál a csudákról már nincsen szó; minden természetes, semmi homály és titokszerü.

Sokratesről mondták, hogy ő tulajdonkép már nem is egy ókori görög, hanem modern ember. L. szerint nagyobb joggal lehet ezt a kétszáz évvel korábban élt Jeremiásról mondani, a ki oly idők számára élt és tanított, melyek neki a távol jövendő voltak. Minden ő nála az értelmen és erkölcsiségen alapult. Azért gunyjával illeti a hamis prófétákat álmaikkal. De hogyan értsük e szerint épen ő nála, hogy Isten szavát hallja és hirdeti.

Föl kell tennünk, hogy Jer. maga meg volt győződve, hogy belőle Isten szózata szól, de hogyan?

L. hogy ezen kérdésre megfeleljen, emlékeztet a görög és

római költőkre, a kik a Muzsát és Geniust hivják föl, hogy lelkökben megszólaljon.

Ez lélektanilag nagyon természetes. Valamint a költő a tökéletes verset, ugy az emberek általában a nagy alkotásokat nem maguknak, hanem magasabb lénynek tulajdonították. Ezen psychologiai törvény hatása alatt szólunk mi is »genius«-ról és geniálitásról, jóllehet, hogy e kifejezések tartalmukat nálunk már elvesztették. A próféta pedig valahányszor lelkében a legmagasztosabb gondolatok fölszálltak, a melyekről érezte, hogy szabadabbak, tisztábbak, magasabbak azoknál, melyeket addig gondoltak; ő ezen gondolatokat Istentől nyertek hitte és hirdette.

Egyébiránt Jerem. kivételt képez a szokatlan nagyságu emberek közül, a kiknél gyakran rendkivüli lelkiállapotokra is találunk. Jeremiásnál a mély meghatottságból szellemi életének nagy energiájára következtethetünk; különben ő egyszerü természet hatalmas kedélylyel.

Egy másik kérdés, miként kell a Jeremiásnál sürübben előforduló symbolumokat és symbolikus cselekvéseket érteni? Valódi cselekvéseket és dolgokat látott a próféta avagy csak képzeletében éltek? L. az elsőt tartja helyesnek és megmagyarázza lélektanilag. Nézzük az első fejezetben előforduló symbolumot a mandolafáról. Jeremiás igen fiatalon érzi már magában a prófétai erőt, mely hatalmasan mozgatja lelkét; midőn pedig egyszer kimegy a szabadba, mandolafát lát, melynek héber neve azt jelenti, hogy »ébredés fája« — lévén korai virágzásával a tavasz hirnöke — azon gondolata támad, hogy Isten végzése ébren van és végre fogja azt hajtani, egyben pedig Isten szózatát hallja: »Jól láttál!«

A mi a symbolikus cselekvéseket illeti L. megjegyzi, hogy ilyeneket mi is végzünk, de nem tudunk felőlök. Csak a nemzeti zászlóra kell pl. gondolnunk, minő hatása van ennek a csatában a katonára. De a zsidó prófétához a symbolumok még közelebb voltak, hisz a zsidó vallásnak annyi parancsolata ép ezeket tartalmazza. A symbolumnak hatása onnan ered, hogy rövid megtekintése a gondolatok egész seregét kelti föl bennünk. A pogányok papjai is használtak symbolumokat, de értelmöket csak ők tudták, holott a zsidó vallásban az értelem nyomban megmondatik.

Egy igen feltünő vonása Jeremiásnak, hogy ép annyira conservativ, mint a legnagyobb reformátorok egyike. Gyönyörrel ecseteli népének őskorát és mégis ellene van éppen ő a tradiczionalismusnak és hirdeti, kogy lészen idő, midőn nem fognak többé hivatkozni az egyiptomi kiszabadulásra, hanem a jelen eseményeire. Sőt odáig emelkedik (31. fej.), hogy egy uj szövetséget helyez kilátásba, a midőn a Tan a nép szivébe lesz irva és mindnyájan fogják az Istent ismerni, midőn tehát felesleges lesz az irás, a betü. Ezen ellentétek kiegyenlítése azt jelenti, hogy minden erkölcsiség és vallásosság a hagyomány hatása alatt keletkezhetik csak, de a réginek mindig ujra meg ujra kell megszületni; az ujnak a réginek gyökereiből kell kihajtani.

Jeremiás jellemzése után Lazárus messze időkre kiható működését állítja elénk.

Első nagy tette profétánknak az volt, midőn 5 évvel, föllépése után Josijáhn király uralkodásának 18-ik évében a »tan könyve« találtatott a templomban és a nép minden rétege királyával élén megujította a szövetséget Istennel, a mire a bálványok és papjaik elpusztíttattak az országból. Jeremiásnak bizonyára legfőbb része volt ezen nagy korszakos eseményben, ha neve vele kapcsolatban nem is említtetik. Az egy isteni eszme ősrégi volt ugyan Izraelben, de a szomszéd népek pogány kultusa örökösen veszélyeztette és kiváltképen Menásse hosszu uralkodása alatt nagy romlás kapott lábra.

Jeremiásnak sikerült véglegesen a bálványimádást népe szivéből kiirtani és ő nélküle Ezra és synagoga magna nem létesülhettek volna.

Az isteni eszme tisztaságával szorosan összefüggött a kérdés: hogy kell Istent szolgálni?

A pogány kultusz erkölcstelen volt és egyedül a próféták helyezik a legfőbb súlyt az isten szolgálat erkölcsösségére. A zsidóságé az érdem, ha mi alig birjuk megérteni, miként lehessen Istent másképen mint erkölcsösen szolgálni. És mégis — jegyzi meg Lazarus (47. l.) — még a jelenben gyakran sok szó fér némely istentisztelet erkölcsi voltához. A modern szellem tisztában van azzal, hogy erkölcstelenség a más hitüeket üldözni, de azért széles körökben mégis üzik ezen

bűnt, valamint elhitetnek másokkal oly csudákat, a melyekben a vallás tanitói rég nem hisznek.

Lazarus idézi Lotze H. szavait, melyekkel a ker. filosofus részrehajlatlanul elismeri a zsidóság érdemeit az Isten-gondolat körül; Istent nem annyira a természet titkaiban csudálta, mint inkább az igazság és szeretet legfőbb lényét, ki a történetben nyilatkozik meg, imádta. A zsidó vallás nem ismerte, mint más népek, a természetfilozofiai misztikát, őt csak a a belső világ egyetlen titka érdekelte; a bün és igazság Isten előtt. Egy további nagy kérdés Jeremiás lelkében az volt, hogyan kell egész életünket összhangban az igaz isten eszméjével és a tisztult kultuszszal berendezni? (52. l.) Jer. vallás és erkölcs közt még nem tesz különbséget; szerinte a kettőt elválasztani nem lehet, de különbséget tesz a vallási kultusz és erkölcsi élet közt és ez utóbbit az előbbinek föltétlen alapjául tekinti. Ezen eszmét már próféta-elődei (Jezáj 1,11 köv. Micháh 6,6, stb.) is hangoztatják, de Jeremiásnál bizonyos kicsinylést észlelünk a szorosan ceremoniális törvények iránt, annyira fődolog ő nála az erkölcstan.

Jeremiásnak az áldozatokra vonatkozó hires mondását (7,22) Lazarus úgy fogja föl, hogy minden kultusz czélja, hogy az ember rajta épüljön, benne megelégedést találjon, de isteni parancs csak az igazság, a szeretet, a könyörület és tisztaság.

Jeremiás a politikában is követelte az ethika érvényesítését. Ez nehezítette meg legkivált az ő helyzetét a királylyal és udvarával szemben. Jeremiás szerint Izrael politikai hivatása, hogy erkölcsös nép legyen; az ő erkölcsössége ne legyen eszköz a nemzet fölvirágoztatására, hanem a legfőbb egyedüli önczél.

Jeremiás követeli, hogy Ozidkijáhu ne szegje meg Nebukadneczárnak tett esküjét, akkor sem, ha ez a hazának javára válnék. De még többet követel ennél is: azt ugyanis, hogy nem csak a politika tekintettel legyen a morálra, hanem a morál legyen a politikának egyetlen tárgya. (56) Régi hit volt Izrael népében, hogy szent papja legyen a népeknek (M .II. 19,6) példájuk az erkölcsi szentségben. Ezen hivatást pedig Izrael csak úgy töltheti be, ha béke és egyetértés van benne; és azért is emelkednek ezek a későbbieknél legfőbb erényekké.

Ezek voltak a Jeremiás követelései, a melyekkel elszigetelve állott szemben a királyokkal, mágnásokkal, papokkal és a néppel. (l. 1,18.) Mindezek vagy nem akarták, vagy nem tudták Jeremiást megérteni. A próféta útjában van a királyok hódítási vágyának ép úgy, mint pazarló fényüzésüknek. Az uralkodó nagyokkal pedig háromszoros ellentétben van: ő csak a nép egészére gondol, ők hivatalukra és rangjukra; őt a nép és saját hivatása vezérli; őket személyes magán érdekeik és az állam világi érdekei vezérlik; ő csak a jövőre gondol a jelen szánalmas tüneményei közt, az ő törekvésök a napi politika rövid életü sikerek kivivása.

De leginkább rászolgált a próféta az uralkodó osztályok haragjára azzal, hogy meg nem szünt a belső politikát, a társadalmi bajokat kiméletlenül ostorozni.

Egyre szaporodott a nagybirtokosság; terjedtek a latifundiumok és pusztult a középosztály. Jeremiás korában már csak két osztály van: a nemesség és a csőcselék; ez utóbbi vagyon és jogok nélkül, tudatlan, eltompult és érzéketlen a szenvedések iránt is. Már Jezájás is hallatja e felett panaszát (5,8.) és már ő is korholja a gazdagok dorbézolását, a kik mit sem törődnek a szellemi magasabb érdekekkel. Nem csuda, ha ők a jelen állapotokat fön akarják tartani; ők a conservativek, hivei a templomi szolgálatnak és az áldozatoknak.

Egy másik nagy ellensége Jeremiásnak volt a papok tekintélyes osztálya. Jeremiás beszédei az áldozatok tulbecsülése ellen és ama merész állítása, hogy Isten nem is parancsolta az áldozatokat természetszerüen gyülölettel töltötték el azokat, kik így veszélyeztetve látták létöket és tekintélyöket.

Ezen hatalmas ellenfelekkel szemben, a próféta a nép közt sem lelhetett támaszt, mert hisz csak »beszélni« tudott szépen, de bajaikon segíteni nem.

Jeremiásnak is osztozni kellett más nagy emberek sorsában, hogy tanaik a saját korukban nem találnak megszivlelésre, méltatásra.

Ilyen körülmények közt Jeremiás működésének nem lehetett hatása kortársaira, de mielőtt a katasztrófa bekövetkezik, a próféta egy oly esemény létrejöttén fáradozik, mely példátlanul áll a világtörténetben. Jerem. 34. fejezetében

ugyanis azt olvassuk, hogy Czidkijáhu király a legnagyobb ünnepségek kiséretében, a nép különböző osztályai jelenlétében szövetséget kötött, mely szerint, mindenki szabadon bocsássa szolgáját és szolgálóját.

L. szerint e nagyszerü tény kezdeményezőül annálinkább Jeremiást kell tekintenünk, minthogy a királyok és krónika könyvében róla említés nem tétetik. Jeremiás egy kedvező alkalmat használhatott föl arra, hogy az uralkodóval és nagyokkal az általános szabadság eszméjét elfogadtassa, hogy vele a nemzeti bukás szélén a népélet egy hatalmas forrását megnyissa. Ezen prófétai eszme nagyszerüségét csak ugy méltányolhatjuk, ha arra gondolunk, hogy Európa culturnépeinek 2500 évre volt szükségük, hogy azt megértsék és megvalósítsák.

Mindaddig a gondolkodók, köztök Arístoteles is a rabszolgasággal kibékültek.

De Jeremiásnak meg kellett érni a csakhamar bekövetkezett visszaesést és elkeseredésének szörnyü szavakban ad kifejezést.

Átléptük tán egy ismertetés rendesen szük keretét, de föl kivántuk hivni a figyelmet ezen iratra, mely aránylag csekély téren az eredeti gondolatok gazdag sorozatát nyujtja és fölemel azon tiszta magaslatra, a melyből a prófétai beszédeket tekintenünk kell, hogy számot adjunk magunknak ama mély hatásról és varázsról, melyet egyszerü olvasásnál ránk gyakorolnak.

Vajha Lazarusnak az ő hazájában számosabb követője akadna, mint egykoron Jeremiásnak Palaestina földén és vajha azon német hitrokonai is tanulnának tőle, a kik egyre sürgetik a zsidóság sajátosságainak eltörlését és nem átallják kiválasztottságunk eszméjét a kath. vallásnak egyedül üdvözítés dogmájával egybevetni.

Székesfehérvár.

Dr. Steinherz Jakab.

ORSZAGVILÁG.

DR. ROSIN DÁVID.

1823—95.

Nincs az ujkori zsdóságnak mestere, ki e kettős munkakört ne fűzné teljes hivatássá, modern müveltséget oltva szellemi hagyományainkba. Lelkük érem, melynek lapjaiba bevésve a kettős irás; hit és tudomány, e szent *egységnek* megőrzése lehet csak tisztult zsidó felfogás.

Régi eszmék rejtekébe világit tudásuk; kopott betük romjai alól kihozzák az igaz gondolatot, s a mult idők irójának megismerik szellemét.

Ez *Rosin* mükődése, ki oly tisztán tudta érteni a középkori szentirásmagyarázók s költőknek munkáit. A legalaposabb zsidó tudás, s modern filologiai képzettség szilárditották meg e téren.

Rosin a Porosz-Sziléziában fekvő Rosenberg városában, Lewy Jakabnak, a targumok és talmud hires lexicográfjának földjén született. A világi tudás elemeit városának evangélikus intézetében nyerte, mig a talmudoktatást Myslowitz és Kempenben, R. *Szimcha Rehfisch* iskolájában, világos, mélyreható elmével szivta magába. Tizennyolcz éves korában *Rapoport Salamon Löw* hirére Prágába sietett, hogy a lerakott talmudi alapra zsidó tudományt épitsen, czélját elérte, kiváltkép, hogy *Sachs Mihálynak*, a lángeszü szónoknak és nyelvésznek oldalán haladhatott. Sachs magánkörben is táplálta a tudást kereső ifjak lelkét s *Rosinnak* tanitója lett a görög s latin nyelvben; az igy kimivelt agyban a rabbinikus ismeretek rendszeres tudománynyá tisztultak. 1845-ben

befejezte gymnáziumi tanulmányait Boroszlóban s a berlini egyetemre került. Filologiai tanulmányait e szaknak úttörő szellemei növelték, mint *Boekh*, *Beneke*, *Heyse*, *Zumpt*, stb. Az időközben berlini rabbivá lett Sachs ösztönözte Rosint a zsidó tudomány rendületlen ápolására. 1850-ben elhagyván az egyetemet, a községi fiúiskolában végezte a hébeoktatást, de az intézet hamar megszünt. 1851 deczember 17-én a hallei egyetemen, S. F. Gottfried *Eiselennek* rektorsága alatt filoz. doktorrá avatták; Homér Agamemnonjáról értekezett.

1852 januárban a *Horwitz* A. igazgatta fiúiskolába lépett vallástanitónak; ott maradt egész 1859-ig. Ezen évtől fogva a tanitóképző intézetben működött, melynek igazgatója valaha *Zunz* volt. Zsidó meggyőződése, őszinte, nemes lelke hatott növendékeire, kiket ezáltal *nevelt*, és nemcsak oktatott. Neje *Eisak* Emma volt életének, munkájának legjobb segedelme.

Midőn 1866-ban *Bernays* Jakab a boroszlói szemináriumból a bonni egyetemre távozott, *Rosin* lett utódja. Bár mindeddig nem volt irodalmi hirneve, de az ember tökéletessége méltán ébresztett bizalmat a tudós tehetsége iránt; csöndes kutatásainak becses eredményeként csakhamar megjelent első műve a boroszlói szeminárium értesitőjében 1871 »*Ein Compendium der jüdischen Gezetzeskunde aus dem 14. Jahrhundert*«; a belőle kivilágló talmudi s filologiai készültség teszik kiválóvá.

Ezt követte az 1876-ki értesitőben »*Ethik des Maimonides*«. Majmúninak szétszórt s apró megjegyzéseit is felölelve oly határozott képet nyujt, hogy az egész középkor zsidó ethikájára fényt derit.

Rátérhetünk *Rosin* legjelesebb munkáira, ezek a Rasbam és Ibn Ezra- kiadásai. R. »Sámuel b. Méir als Schrifterklärer« könyvének czime, melyben buzgó kéziratösszehasonlitásának (1880) eredményeit, a középkori zsidó nyelvtudományra s exegézisre fölötte tanulságosan tárgyalja.

1881-ben megjelent Sámuel b. Méirnek pentateuch-kommentárja kéziratok s nyomtatványok alapján kiigazitva, s kritikai, magyarázó, összehasonlitó jegyzetekkel ellátva. Bevezetésül tiszta, bibliai héberséggel ir a Rasbam-kutatásokról.

A biblia szó *értelmének* megállapitásában hasonló igazsággal jár el; ezt mutatják az 1884-ben megjelent »*Beiträge zur Bibelexegese*« melyet a Zunz-féle Jubelschriftben közölt.

1885-ben ujj térre lép a munkás agg: a középkori héber költészethez fordul és megjelen tőle: *Reime und Gedichte des Abraham ibn Ezra, gesichtet und gesammelt, überzetzt und erläutert.*« Gondos kézirattanulmányok s a kifejezések éles felfogása segitségével sikerül megszólaltatnia Ibn Ezra — szellemét.

A tudósnál még nagyobb volt Rosinban az ember. Jámbor és jószivű férfi volt. Egyenes jellem, ki a görbéket megvetette, ha felismerte. Tanitványai nemcsak tisztelték, hanem szerették is. A legszebb előadás, a melyből sokat-sokat lehetett tanulni, élete volt. És buzdultak példáján sokan. A bécsi szeminárium rektora, Dr. Schvarz Adolf, szintén ezek közé tartozik, a ki Bécsből sietett Boroszlóba, hogy elhunyt mesterét utolsó utján kisérhesse.

Budapest. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

DR. RANSCHBURG SALAMON.

Győr városában f. é. január hó 1-én egy agg rabbi hunyta le hetvennyolcz éves korában örökre szemeit, a kiről csak halála után tudja meg a tudományos világ, hogy e derék lelkész egyike volt a legalaposabb zsidó tudósoknak.

Mert nagy tudós volt a jó öreg rabbi. A talmudnak tizennyolcz traktatusából, négyszáz sűrűn héber nyelven tele irott folio íven, a talmudi tudás enciklopédiáját hagyta hátra iratai közt, a mely munka hozzáértők nézete szerint megbecsülhetetlen a talmudi tudományokkal foglalkozónak. A világi tudományokban ép ilyen járatos volt és bölcsészetet, jogot és felsőbb mathézist hallgatott, hatvan éves korában ujra olvasta eredetiben Homért, nagyra becsülte kedvencz iróját Tacitust, beszélt francziául, angolul és alaposan ösmerte az antik és modern irodalmak remekeit egyaránt; ámde tudósok vannak sokan — bár e rengeteg tudás előtt meg kell hajolnunk — de az öregek között tudós ideálisták olyanok, mint ő volt, azok ma már igen kevesen vannak és véle ezek közül dőlt ujra egy sirba.

Egész életfelfogása benne van azon levél utolsó mondatában, melyet családjának örökségkép hátrahagyott: »szeretem

Istent, szeretem a községet, a melyben élek és örvendek embertársaim boldogulásán.«

De tartsunk sort a tudós rabbi emlékezetének szentelt méltatásunkban s lássuk, milyen volt élete folyása.

1816-ban született, Csehország Luze községében, szegény szülők gyermeke, egy nemes hajtása a trieri Ranschburg családnak, melyben az utolsó két század sok híres talmudtudóst ösmer, többek között dédapját Rabbi Jechiel Ranschburgot, a tudós Jonathan Eibenschütz benső barátját.

E családban a tudomány kiapadhatatlan kincsei öröklődnek át fiuról-fiura, egész a mai napig és jellemző, hogy öt fia közül három könyvkereskedő, egy orvos, egy jogász, míg veje a mostani győri rabbi dr. Fischer Gyula, aki őt közvetlen követte a szószéken.

Mint a régi időben minden zsidó, ő is elhagyta tizenhárom éves korában a szülői házat, kirepült az édes anya öléből, hogy megkezdje a harczot az élettel — Isten nevében, a kinek dicsértessék szent neve.

Sok nélkülözés, hányatás után, egyik jesivából ki a másik jesivába be, többek között Jenikauban a hires Kornfeld rabbi jesivájában öt évet töltve, szerezte meg magának azt az óriási talmudi tudást, mely őt nagy enciklopédiájának megirására képesíté, míg végre Prágába kerül, ahol csak huszonnégy éves korában kezd a modern tudományokkal megismerkedni. A hogy aztán a világi tudományok lelkét merészebb lendületre ösztönözték, huszonkilencz éves korában megkezdi gimnáziumi tanulmányait és Frankl Ágost Lajos, a nem rég elhunyt költő, pártfogásával megengedik neki azt, hogy a 7. és 8. osztályt nyilvánosan hallgathassa és kath. pap tanárainál 1852-ben maturát tehessen. Ezt jeles eredménynyel le is tette.

A matura után az egyetemre iratkozott be Prágában jogi és bölcsészeti szakra, hallgatott felsőbb mathézist, physikát is és sok viszontagság után, óriási szorgalommal harminczhétéves korában doktorátust tett. Időközben hires rabbiktól nyert haattárákat, így: Sal. Jehuda Lőb Rappaport és Freund Sámuel prágai, Trebitsch Nehemiás nikolsburgi, Frieden Leb Pinkas komáromi rabbiktól és még más híres talmudtudósoktól, akik azt neki önként felajánlották.

Azután 1854-ben Petschauban Csehországban foglalt el

rabbi állást, míg 1855. febr. 25-én a győri hitközség rabbija lett, a mely állásában élte végeig megmaradt, mig csak aggsága miatt nem vonult önként nyugalomba.

1855-ben, még szerény petschaui állásában, az előkelő bécsi Berl családból származó Berl Emiliát vette feleségül, igen magas műveltségü nőt, a kit bálványozott. Az a családi élet, mely a győri rabbi házában folyt, a családi élet ideáljának nevezhető. Gyermekeit ő maga tanitotta vallástanra, maga oktatta fiait a latinban és a klassikus tudományokban úgy, hogy mikor gimnáziumi tanulmányaikat folytatták, a következő év tananyagával a tudós apa már mind előre megösmertette őket.

A hogy aztán gyermekei serdültek, a mint a gyermeki szeretet, a tisztelet mely körülvette, községében mind szorosabb lánczokkal füzik őt az édes anyaföldhöz, a tudós rabbi egész gondolkodása magyar lesz, megtanulja a magyar nyelvet, megösmerkedik a magyar történelemmel és jellemző, hogy hazánk multjában Szent István alakját kedveli meg legjobban, a ki Magyarországot a hit tanaival ujjá alakítja.

Fiai beiratásakor megismerkedett az akkori győri gymnáziumi igazgatóval *Vaszary* Kolossal a mostani herczegprimással, a ki nagy tisztelője volt tudós kollegájának.

Mindezeket előre bocsájtva térhetünk csak rá dr. Ranschburg Salamon méltatására, hogy szolgálta mint iró, hittanár és szónok felekezetét, hazáját és hitközségét.

Dr. Ranschburg nem magának tanult, ő rengeteg tudásával a tudós világnak használni is akart és mint emlitők, talmudikus tudását arra forditotta, hogy mindazt, mit a talmud magában foglal a tudomány bármely szakmájából, kulturhistóriai ösmeretein mintegy átszürve, kritikai jegyzetekkel ellátva, betürendben a legnagyobb szorgalommal enciklopediában rendezze és minden szabad idejét e munkájának szentelte. Négyszáz irott iv maradt irodalmi hagyatékában, a talmudból tizennyolcz könyvet teljesen felölelve, és teljesen be is fejezte volna munkáját, ha a zord halál abban nem gátolja.

Hogy nagy becse lehet a munkának, az már tárgyánál fogva is sejthető; mindenesetre ajánlható az érdeklődő tudományos köröknek, hogy e munka kéziratával megösmerkedjenek. Nagy kincset rejthetnek azok, mert a midőn a világi

tudományok ily nagy ösmerője foglalkozik a talmuddal, akkor kétségtelenül nagybecsü munka eredhet a tollból, melyet a tudomány szeretete és lángoló idealizmus vezet.

De nemcsak a talmud tárgyi lényegével, hanem annak ethikájával is meg akarta ösmertetni dr. Ranschburg a zsidó irodalmat. Előbbi nagy enciklopedikus munkája kiegészitéseül tehát német nyelven az agadai rész ethikájáról és bölcseletéről irt egy munkát ily czimen »Lehr- und Gedankeninhalt der agadischen Sprüche und Erzählungen der Talmudgelehrten, alphabetisch geordnet«, a mely munka tanubizonysága annak a nagy vonzalomnak, mely dr. Ranschburgot a talmudhoz füzte, de e munka köré szövődik hazaszeretetének sugaras melege is, mert nem akarta azt németül kiadni addig, a mig az magyarul meg nem jelenhet.

E munka átültetésével most veje dr. Fischer foglalkozik és a mint értesültem, bár a stylusa ósdi, körüliró és talán túlságos alaposságra törő, eszmemenete, fenkölt idealizmusa megragadó, és már előre is örvendhet a hazai zsidóság, hogy a nálunk szegény talmudikus irodalom ily nagy becsü munkával fog gazdagodni.

Most még mint szónokot és hittanárt akarom jellemezni. Szónoklatait világos egyszerű előadása jellemzi, a mely azonban épen ez egyszerűsége által mély hatást keltett hallgatóiban, a kik zsufolásig megtöltötték a templomot, midőn istenfélelmet, hazaszeretetet, humanizmust és könyörületességet csepegtetett hallgatói szivébe.

A győri gimnáziumban, reláiskolában és tanitónőképezdében dr. Ranschburg hosszú ideig adott elő hittant, és tanitványai áhitattal hallgatták a komoly, jóságos arczú lelkiatyát, a ki bölcs beszédével annyi nemesnek és jónak csiráit hintette el tanitványai szivében, hogy emlékét a legszentebb tiszteletben tartja Győr város ifjabb generatiója — mely a megindultság és részvét érzelmeivel állotta körül agg mesterük koporsóját.

Terünk már nem engedi, hogy dr. Ranschburg Salamon magánéletéről mondjunk el még egyet-mást, hogy leirjuk azokat a poétikus péntek estéket, midőn a számos család körülülte az asztalt, fiait mint vizsgázgatta, hogy mennyit haladtak a lefolyt héten, mint serkentette őket, mint szerette feleségét, mint oktatta fiait a szép, jó és nemesért élni,

ideálokért fáradozni, hogy leirjuk, mily nyugodtan halt meg, utolsó szavával is önfeláldozó feleségének hálálkodva.

Temetésén sok jeles rabbi vett részt, egész Győr város intelligenciája, fiatalsága, hogy a zsinagógából utolsó utjára elkisérjék e nemes aggot. Életével megmutatta, hogy az erős akarat az, a mely a zsidót eszmei magaslatra emeli, mely megaczélozza a lelket, hogy minden viharral szembe szálljon, megmutatta, hogy a zsidó vallásnak minden tételét az idealizmus hatja át, és hogy a zsidónál a hazaszeretet, annak a földnek a szeretete, a hol él hal, önkényt felbuzduló érzelem, és csak idealizmusa szárnycsapásainak irányváltozása azon czél felé, a melyet elérve legtöbbet használ hazájának és embertársainak.

Budapest. GERŐ ATTILA.

HAVI ÉRTESITŐ.

Az orosz vasutak határállomásain 1881 óta naponta lehetett látni száz meg száz görnyedt alaku hosszu szakállu férfit, szegényes ruhába öltözött nőt egy sereg a nyomor bélyegét arczán viselő gyermektől környezve. Volt köztük olyan is, ki röviddel ezelőtt még gazdagnak neveztetett. Most meg vándorbot van kezében, utra indult uj hazát keresni, mert a régiből kiüzték. Ugy parancsolta a fehér czár, szolgái pedig nem késtek uruk parancsolatját azonnal végrehajtani minél kegyetlenebbül és ridegebbül. Épen csak az életet hagyta meg III. Sándor zsidó alattvalóinak, de azt is mihamarabban kellett más országban biztonságba helyezni. De azóta a világ nagyot fordult. A moszkovita ó orosz III. Sándor a hivatalos sőt némely helyütt a nem hivatalos világ gyászától kisérve örök nyugalomra helyeztetett, trónjára pedig II. Miklós ült, elsajátitván angol elveket jó barátjától és rokonától, a waleszi herczegtől. A számüzött és nem számüzött orosz zsidók gyászába a tünődés keverődött, vajjon a fiu az apjára fog-e ütni. Az angol sajtó széles e világba kikürtölte a »nemet.« De a mint alkotmányos országba tudják, hogy a képviselők, ha miniszterek lesznek, előbb elveik tárházában házkutatást rendeznek, hogy egynéhányat belőlük felfüggeszszenek jobb időre, ugy tudják az oroszok, hogy a koronázott fők mielőtt a koro-

nát fejökre teszik, ugyanazt a procedurát végzik elveikkel, mint alkotmányos országban a miniszterek.

De az orosz zsidók szerencséjére az angol sajtó ez izben jól volt »informálva.« A fiatal uralkodó egyik legelső tette az volt, hogy apjának néhány kiüzetési rendeletét hatályon kívül helyezte, főleg azt, mely szerint, a határtól 50 werstnyire belül lakó zsidók kiüzetését beszüntette. A sz. pétervári félhivatalosok azonkívül kilátásba helyezték, hogy az egyetemen hallgató zsidók számának korlátozását kimondó rendelet rövid idő multán revideáltatni fog. A többi bajról hallgat a napi krónika. De tény, hogy II. Miklós liberálisabb uralmat akar folytatni mint apja, s ezt avval bizonyitotta be, hogy apjának nehány hű tanácsosát és miniszterét, azonkívül meg egy pár az oroszosítás terén érdemeket szerzett generálist részint elcsapott, részint kegyelmes leiratban megdicsérve fényesebb állásba helyezett át . . . nyugdijba. A zsidók tehát tőle jót várhatnak. De a londoni zsidóság és a city-i kereskedők még a reményteljes várakozással sem elégednek meg és fölszólították a londoni Rotschildot, hogy az orosz kölcsön megkötésénél ne feledkezzék meg garanciákat követelni éjszaki hitfeleinek javára. Az orosz sajtó, mely előbb ugy neki melegedett a zsidóüldözésnek, most már lágyabb hurokat kezd pengetni és Suworin, a Novoje Vrmja szerkesztője, Katkov panorosz eszméinek a letéteményese, egyik »levélben« Canossába ment és gyermek módjára igéri, hogy ezentul enyhe és szelid lesz, eddigi vadságáról ünnepélyesen lemond. Csak egy kis türelem! Ezt üzenik az orosz lapok a heves londoni kereskedőknek. Csak egy kis türelem! Rákerül a zsidókra is a sor Hiszen a szegény czárnak annyit kell jóvá tenni, hogy azt se tudja, mihez fogjon előbb. Azért csak egy kis türelem. . .

* * *

A testvér székvárosnak egyik különlegessége, általánosan elismert kedélyessége. A bécsi kedélyességhez tartozik az is, hogy alig mulik el nap, hogy a telefon és telegráf drótjai nem vinnék meg a világnak a hirt — ma ismét botrány volt a bécsi községtanácsban. Minthogy a botrány rendezői a nép többféle bizalmát élvezik, alkalmuk van a botrány szinhelyét átvinni a községtanácsból a szomszédjában levő rajxráthba

vagy alsó-ausztriai tartománygyülésbe, a hol a kedélyes bécsi és vidéki nép bizalma folytán ülnek. Ezen botrányok nem érdekelnének minket, és szivesen átengedjük a császárváros lakosságának a kedélyesség e nemü élvezetét, ha a botrány rendezői nem ütnék mindig a zsidót. A modern Cátók — mivelhogy ezek nagyobbrésze az antiszemita czéhhez tartozik — »ceterum censeo«-ja: üsd a zsidót, a mely jelszónak többféle váriációja van. Ezen modern Catók Bécs-Romában, valahányszor hangjukat felemelik, bármily tárgy is legyen a napirenden, a zsidókkal hozzák összefüggésbe, s e jogon hozzászólhatnak még ahhoz is, amiről fogalmuk sincsen, mert csak meg kell találni az átmenetet a zsidókra, azután már folyik a szóáradat ismeretes sablonok után. Egy közbeszólás a tuloldalról elegendő hogy az egész antiszemita tábor felugráljon, riadót fuvasson, éktelen kiáltásba és tombolásba kitörjön, és a botrány kész. Ilyen körülmények közt nem kell csodálkozni, hogy ritkán jut valakinek az eszébe, hogy tárgyilagos czáfolatba bocsátkozzék a »hegy« szájhőseivel, a kik nem annyira a képviselőknek vagy városatyáknak beszélnek, mint »az ablakon ki« a »Deutsches Volksblatt« olvasóinak és a karzati közönségnek, mely a botrányban szintén ki veszi mindig a maga részét. Szinte azt kell hinni, hogyha a kedélyes bécsiek egy nap arra ébrednének, hogy Lueger tegnap oly nyugodt volt mint a bárány, Gregorig nem mennydördött a zsidó tőke ellen, Schneider meg nem fedezett fel rituális gyilkosságot, akkor Tituszszal mondanák, »a tegnapi nap elveszett.« Ha azt halljuk, hogy valaki rákoppintott a rakonczátlankodó népképviselőkre, bizonyosak lehetünk a felől, hogy az nem volt senki más mint »rabbi Bloch«, a kivel a minap egy kis baj történt. Valami antiszemita rágalmazás tán már százszori visszautasitása alkalmával oly hosszura huzta a beszédjét, hogy egy elnöki rendreutasitást kellett zsebredugnia, a mi őt nem zavarta, hogy helyreigazitását — mert az akart lenni — addig ne folytassa mig Chlumeczky elnök türelme is teljesen elfogyott. Ez abban nyilvánult, hogy a szónoktól a szót megvonta ugyanabban a pillanatban, midőn ez mondókáját befejezte. Szerencsés véletlen!

Dr. Blochon kívül nincs Bécsben oly naiv politikus, a ki Lueger és czimboráinak szavait annyira méltatná, hogy

válaszoljon is rájuk, a mi elég kár, mert a könnyen hivő nép készpénznek veszi összes rágalmaikat és vakon megesküszik összes állításaik igazságára. Az alsó-ausztriai tartománygyülés jan. 4-iki ülésén mégis találkozott oly naiv politikus, a kinek volt bátorsága, hogy a mindenhez értő és mindenről szónokló urakat kemény szavakkal megleczkéztesse, sőt vakmerősége odáig ment, hogy védelmébe vette az elzsidósodott bécsi egyetemet, hogy védelmére kelt a zsidó tudósoknak és kárhoztatta az antiszemitizmust. És tette ezt egy pap Bécsben, ahol az emberszeretet felkent bajnokai modern keresztes hadjáratot indítanak a zsidók ellen és minden ellen, a min zsidó nyom van. Igaz, hogy ezen férfi a bécsi egyetem ez idei rektora, a theologiai fakultás rendes tanára, Dr. *Müllner Lőrincz* katholikus főpap, a ki csakis egyházi tekintélyeknek veti alá gondolkodását, de nem akar antiszemita lenni, mert ezt katholikus tekintélyek nem követelik. Ebből megtudhatja egyszersmind a prágai kanonok, hogy őt még nem számítják a tekintélyek közé, pedig Deckert, monsignore Scheicher és mások annak akarják kikiáltani. Ezen utóbbiakra czélzott Dr. Müllner, a midőn azt mondá hogy nem kell minden papnak beállani antiszemitának. Dr. Müllner tehát még is tudja, mi történik Bécsben, habár állítása szerint már 10 éve nem olvas politikai napilapot.

Nem-e hallatlan merészség, hogy a tanár ur, a kinek beszédje egész sereg vezérczikkirónak hálás anyagot nyujtott, másnap egy interwiewot arra használ fel, hogy örömének adjon kifejezést, hogy az antiszemitizmust egyszer leránthatta, sajnálatának, hogy a faj- és vallásgyülölet magvait a tudomány szent csarnokában az alma materen is elhintették, és reményének, hogy sikerülend neki eme mérges növényt onnan gyökerestől kitépni. Dr. Müllner erősen hangsulyozza katholikus álláspontját — tehát nem is akar liberális lenni — de az a tudós, aki rektori megnyitója alkalmával a római kuria üldözte Galileit dicsérte, a ki habár álláspontjánál fogva kénytelen czáfolni a zsidó Spinozát, mégis meghajol nagy elméje előtt, csak szíve és meggyőződése sugalatát követi, midőn zsidó tanártársait nyiltan is megvédelmezi az antiszemita vad támadások ellen és elismeri a zsidóknak a tudományban kifejtett tevékenységét ugy a multban mint a jelenben. A zsidók-

nak mindig jól esik, ha érdemeiket elismerik, kétszerte jól ott, a hol rendesen az érdemből bünt és vétket kovácsolnak. Igaz, hogy ezt olyanok teszik — Dr. Müllner szavai szerint — a kik egyáltalában nem képesek itéletet mondani egy tudósról, hát még egy egész népnek a tudományért szerzett érdemeiről. A tudatlanság vádjával sem illette még a szájaskodó urakat senki. Katholikus paptól legkevésbé vártak ilyen leczkét. De hiszen nem is veszik szivükre az urak. De tán hatni fog a példa másokra, első sorban a zsidókra, akik mosolylyal szokták fogadni elleneik határt nem ismerő kifakadásait. Dr. Müllner szavai felbátorították Suesst, hogy a »zsidó« közbeszólásra büszkén válaszoljon: Mily szégyen oly nép kötelékébe tartozni, mely évezredek óta a szellem vértanuit és az emberiség vezetőit adta a történelemnek. Vajjon lesz-e a katholikus pap fellépésének továbbra is hatása!

* * *

Néhány napja hogy az I. M. I. Társulat megküldte tagjainak munkásságának zsengéjét. A zsidó tudomány és irodalom népszerűsítésére megtörtént nálunk is az első lépés. Tán némi érdekre számíthat a mozgalom, mely hasonló czélok által vezéreltetve Németországban megindult. A zs. tudomány Németországban nem panaszkodhatik, hogy elhanyagolják. Három főiskola kizárólag az ő ápolását tüzte ki feladatának, az egyetemeken is nagyobb érdeklődés nyilvánul iránta, mint más országban és végre az őt szolgáló folyóiratok legnagyobb része Németországban látja a napvilágot. De mindezen faktorok nagyobbára a tudományt, mint olyant szolgálják és kevéssé vagy egyáltalában nem járulnak hozzá a zsidó tudat felélesztésére, a zsidó önérzet felkeltésére, ébren tartására és megerősítésére. A zsidó tudománynak ilyen sajátsága, sőt feladata is van. De hogy ezen feladatnak megfelelhessen oly formába kell önteni, hogy mindenkinek hozzáférhető legyen, delejes vonzó erővel kell ellátni. Folyóirat, főiskola, egyetem szaktudósoknak való. A ki nem az, annak elegendő egy egyesület, melynek felolvasásai, kiadványai a laikusra is vonzó erőt gyakorolnak.

Két év előtt alakult Berlinben az első »Verein für jüdische Geschichte und Litteratur«, melyből az orthodoxok sem zárták ki magukat. És ha ez a berlini egyesület rövid idő alatt

»Central Verband«-dá nőtte ki magát, melynek minden nagyobb községben van fiókegylete, ez leginkább a berlini Agitations-comité-nek köszönhető. Ennek jutott osztályrészül a feladat, hogy az egész országban hasonló egyletek létrejöttén fáradozzék. Ezen bizottság titkára — bármily prózai és triviálisnak is tessék a kifejezés — egyletek alakításában utazott. A porosz tartományok községeit látogatta meg, mindenütt felolvasásokat tartott, izgatott, rábeszélt, tanácsolt és addig nem folytatta utját, mig az egylet létre nem jött. Ilyen buzgalom mellett igen kevés azon községek száma, a melyekben a titkár ur küldetése eredménynyel nem járt volna. A mozgalom még nincs befejezve, de visszapillantva rövid tartalmára, nem várt eredményt mutat fel. Illusztrálásul felhozom, hogy a wesztfáliai községek már külön tartományi főegyesületet alakítottak, mely a berlini központi egyesület fenhatósága alatt áll. Figyelemreméltó jelenség, hogy az egyes egyletek elnökei nem az illető községek rabbijai, habár létrejöttük körül ők is buzgó tevékenységet fejtettek ki — amint máskép nem is képzelhető. A berlini központi egyesület elnöke *Karpeles* Gusztáv. Megemlítendő, hogy az alapszabályokba fel akarták venni, hogy keresztények is lehetnek az egylet tagjai. De a többség ezt a javaslatot elvetette.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULATTOL BUDAPESTEN.

A választmánynak határozata folytán az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat a következő pályakérdéseket tűzi ki:

1. *Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása történeti alapon.* Beküldhető magyar, német, franczia, angol vagy olasz nyelven 1896. márczius hó 31-ig. Tudtul adatik, hogy idegen — nem magyar — nyelvű munkák a Társulat által csak magyar nyelven adatnak ki, a szerzőnek azonban szabadságában áll munkáját saját tetszése szerint kiadni. Pályadíj 1000 korona (500 forint.)

2. *Valamely hazai zsidó hitközség történetének népszerü megirása kútfők alapján.* A munkálattól megkivántatik, hogy irodalmi becscsel birjon és legfeljebb 10 nyomtatott ívre terjedjen. Benyujtandó magyar nyelven 1895. deczember 31-éig. Pályadíj 500 korona (250 frt.)

Az idegen kéz által és olvashatóan irt jeligével ellátott munkálatok, egy a szerzőnek nevét és lakóhelyét tartalmazó zárt levélnek kiséretében a Társulat elnökéhez (ez idő szerint dr. Kohn Sámuel rabbi, Budapest, VII., Holló-u. 4. sz.) küldendők.

Budapest, 1894. deczember havában.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöksége:

Dr. Mezey Ferencz, s. k. titkár. *Dr. Kohn Sámuel*, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Graetz H.:* Emendationes in plerosque Sacrae Scripturae Veteris Testamenti Libros, edidit Guil. *Bacher*, fasciculus tertius Pentateuchi et priorum prophetarum libros continens. *Boroszló*, 1894. — *Dr. Simonyi Jenő:* A zsidók és az antiszemita áramlat. Leroy-Beaulieu nyomán. Olcsó-Könyvtár. Szerkeszti *Gyulai Pál.* 341. szám. *Budapest*, 1894. — *Dr. Krausz S.:* A görög és latin hangok kiejtése az ókori zsidó irodalom tanusága szerint. Külön lenyomat az »Egyetemes Philologiai Közlöny« XVIII. évfolyamából. *Budapest*, 1894.

Lapunk zárta után jut tudomásunkra, hogy az »Ungarischer Israelit« az irodalmi társulat Évkönyvéről szintén beható ismertetést közöl. Két nagyobb közleményben foglalkozik vele. Az említett körülménynél fogva sajnálatunkra már nem közölhetünk belőle kivonatot. A sajtó nyilatkozatait különben sem nyomtathattuk le teljességben egyrészt térszüke miatt, másrészt némelyik nem volt kezeink között. Teljességre egyébiránt már azért sem tarthatunk igényt, mert az első sorban hivatott külföldi felekezeti sajtó eddigelé, bizonyára az idő rövidsége folytán, még nem nyilatkozott. Csupán egy közölt eddig ismertetést, melyet kivonatoltunk. Az Évkönyv jelentőségénél és irodalmi becsénél fogva némely hivatott organum részéről is remélhetők még nyilatkozatok. Ezeket már azért is kivánatosnak tartjuk, hogy olyan hangok is megszólaljanak, a melyeknél tisztán a magasabb magyar irodalmi szempont dominál. Nem kételkedünk benne, hogy a M. I. I. Társulatot és az Évkönyv szerkesztőit méltán megillető elismerés ezen oldalról sem fog elmaradni. Reméljük, hogy jövő számunkban a nevezett organumok nyilatkozatairól is beszámolhatunk olvasóinknak.

TÁRSADALOM.

BLOCH MÓZES.

E név a magyar zsidóság legujabb történetében kétségkívül előkelő helyre tarthat számot, hisz szorosan össze van fűzve azon intézet létével, mely a magyar zsidóság életében egy uj, jobb korszakot nyitott meg.

Hosszu vajudás, nehéz küzdelem, többszörös vereség után végre készen állott a nevezetes mű, az országos rabbiképző intézet. 1877. okt. 4-én nagy és lélekemelő ünnepélyességek között felavatták. Meg volt már a test, de még nem működött benne a szellem, pedig ettől függött jövő életének sorsa. Vajjon képes lesz-e a kemény ostromokat, melyek ellenséges részről érik, visszaverni és diadalmasan megállva helyét, fennmaradását biztosítani? Vajjon képes lesz-e azon nagy várakozásoknak, melyeket barátai hozzá fűznek, megfelelni és azon korszakot, melyet inaugurál, a magyar zsidóság javára kiépíteni?

A mint az eredmény mutatja, képes volt e kettős feladat megoldására és ez jórészt elnökének és talmudtanárának: *Bloch Mózes* rabbinak kiváló elévülhetlen érdeme.

Azért is jogos büszkeséggel és tiszta örömmel ragadhatják meg tisztelői és főleg volt tanitványai a kedvező alkalmat, hogy az ősz mester iránt táplált elismerésük, nagyrabecsülésük és hálájuk jelét nyilvánosan bemutassák neki az ő nyolczvanadik születése napja fordulójakor.

Nyolczvan év! Mennyi fáradozás, mennyi munka, mennyi küzdelem és mennyi eredmény mögötte!

Igaz, hogy java része e munkának nem volt a miénk,

csak 18 éve az; de azt hiszem, az ősz mester véleményével is találkozom, midőn azt állítom, hogy e 18 év az ő hosszú, áldásos munkálkodásának legjelentőségesebb része, igazi koronája.

A fontos missziót teljesítő rabbiképző intézet, a tudományosan képzett rabbikar egész falanxja és közvetve az egész művelt magyar zsidóság körül szerzett érdemek csillogva ragyognak, mint nagybecsü drágakövek e diszes koronában és mi, volt tanítványai az ősz mesternek, örömmel és büszkeséggel sütkérezünk annak fényében, boldogok, ha ennek emeléséhez egy-egy halovány sugárral hozzájárulhatunk.

Midőn az aggkor küszöbén álló Bloch Mózes leipniki rabbi lemondott rabbiállásáról, hogy elfoglalja a rabbiképző intézet nagy fontosságu tanári állását, nagy gondtól szabadította meg az intézet vezérlő bizottságát, melynek nem csekély munkát és nem egy meghiusult kisérletet szerzett a nehéz feladat: ez állásra a kellő egyéniséget megtalálni.

Kivánatos volt egyrészt ugyanis, hogy az illető mint talmudtudós elismert korifeus legyen, már nevével imponáljon, másrészt viszont elengedhetetlen volt, hogy az intézet modern, tudományos irányával is összhangzásban álljon. Átmenet kellett a régi, megcsontosodott viszonyokból egy új állapotba, mely ne legyen az előbbinek egyenes ellentéte, hanem a középuton járjon, a mit eltalálni tudvalevőleg legnehezebb. Számolni kellett az intéző köröknek és magának az intézetnek specziális viszonyaival a magyar zsidóságnak.

Bloch Mózes tanítónkat rendkívüli eszélyessége és bölcsesége, mintegy praedestinálta e sulyos feladat megoldására. Egész egyénisége, kiváló személyes tulajdonságainál fogva, a legalkalmasabb volt a rabbiképző exponált helyzetében a mértékadó talmudtanári állás betöltésére.

Ritka nagy és mély talmudtudománya által elismert tekintély volt e téren, de nem idegenkedett a korszerüség elutasíthatlan követelményeitől, hogy a sötétség hiu harczának kedvezzen, hanem belátta, hogy a kor kivánságainak eleget kell tenni felekezetünknek is és e szerint a rabbiképzést is uj, helyesebb alapra kell fektetni az eddiginél és kész is volt ezt tekintélyének egész sulyával, tehetségeinek egész nagyságával előmozdítani. Ebben állott kiváló jelentősége az ifju

intézet számára és ez által szerzett bokros érdemeket a megizmosodott rabbiképző körül. Ő maga teljesen a régi kor iskoláját járva szilárdan gyökerezett a multban, de komoly eltökéléssel egyezségre lép a jelennel és elfogadja a küzdelmet a jövő érdekében.

Már itt hódolattal kell meghajolnunk a 62 éves férfiu előtt, ki odahagyja a megszokott, jól ismert viszonyokat, melyeknek korlátlan ura volt és eljön idegenbe, hol még egy ujonnan megteremtendő helyzetbe kell magát beleélni. Eltekintve a képességtől mindenesetre ritka erős lélek és törhetlen akarat szükséges ezen nehéz vállalkozáshoz, melyet *Bloch Mózes* rabbi oly szerencsésen oldott meg. Mint tudós és tanár, mint vezető elnöke az intézetnek tiszteletet és elismerést szerzett azon helynek, melyet elfoglal, mindenkor szerencsés tapintattal találván meg eljárásában a helyes utat. Iránya természetesen nem lehetett más, mint — ha ugy szabad neveznem — a haladó conservatizmus azaz, mint a rabbiképző templomának avatásakor mondá: az isteni tan világosságát a tudomány világosságával egyesíteni, a melyek fölött a jámborság és istenfélelem fénye ragyog.

És ez irányt saját magán jelezte; bebizonyítván azt, hogy valamint az egyesnél, ugy az egész felekezetnél sem lehet, de nem is szabad a multtal tökéletesen szakítani, azonban minden igazhítüség és szigorú vallásosság mellett is lehet és kell a kor követelményeinek engedni.

Bloch Mózes rabbi egész lényében a bölcs mérséklés mintaképe és nem a szigoru erélyességé, aki concilians modora által minden megrázkódtatás nélkül képes mélyreható eredményt elérni, nem enged nagyobb hullámokat a felszínre kerülni, elsimítja azokat keletkezésükben.

Igy vihette végbe önmagában is azon változást, melyen megváltozott helyzeténél fogva szükségszerűen át kellett mennie, midőn a leipniki rabbiszéket a rabbiképző tanári állásával cserélte fel.

A bölcs mérséklet és természetes higgadtság jellemzik előadásait is és teszik azokat kellemes benyomásuakká. Azonban nem csak külső előadási módjára volt ez alapvonása lényének befolyással, de ebből folyik »tanulási« módszere is, mely nem a rendesen éleselméjű, de többnyire agyafurt pilpul

módszere, hanem a logikus gondolkodás egyenes utján haladó tiszta és világos előadásban nyilvánul. Azért is előadása igazán mesteri és mélyen hat tanítványaira, hogy megtanulják, miként kell behatolni a talmud anyagának sürü szövevényébe, miként kell egyszerű és alapos magyarázatát keresni és a felvetett kérdések sokféleségébe rendszert hozni.

E kiváló tulajdonságai jutnak érvényre tudományos munkáiban is, melyek megmutatják, hogy mily bámulatosan uralkodik a talmudi tudomány körének óriási anyaga fölött.

Eltekíntve az 1879 és 1884-ben megjelent héber nyelvü nagy müvétől, mely a zsidó vallás instituczióit tárgyalja tisztán hagyományos alapon, valóban csodálatos szorgalmat és munkásságot tapasztalunk az agg mesternél, ki ezzel sok fiatal erőn is tultesz. Az orsz. rabbiképző intézet értesítőiben megjelent talmudjogi művei mind megannyi bizonyítéka hatalmas tudásának, mely most már modern tudományos formában jelenik meg. Közben még (1891) Rothenburgi R. Meir responsumainak első kritikai kiadásával gazdagította a héber irodalmat.

És mind ezek felett *Bloch Mózes* tanítónk megtestesítése a kötelességtudásnak, mely őt lankadni soha sem engedte. Mintaképül szolgálhat mindenkor tanítványainak az ő kényelmet, önkímélést nem ismerő buzgalma, első neki mindig a kötelesség, első a talmud-thóra, a maga személye mellékes.

Tanítványai számára mindenkor hozzáférhető, rendelkezésükre áll atyai tanácsával és különösen a czéljukhoz közelálló hallgatóit részesíti jóakaró támogatásban, mindenkor kész az érdemet elismerésével jutalmazni, ép ugy a mint igen elnéző az esetleges fogyatkozásokkal szemben.

Közel félszázra rug már eddig azok száma, kik rabbivá való képesítésüket az ő kezéből nyerték, kik az ő áldásával indultak utra, hogy a zsidóság javára működjenek, hirdetve vallásunk szent igazságait, örök tanait, terjesztve a műveltség és fölvilágosodás sugarait, melyet az ő vezetése alatt álló tanintézetben gyüjtöttek magukba. És ők mindannyian a legmélyebb tisztelet és hála érzetével közelednek ősz mesterük felé, midőn Isten kegyelméből ily díszes kort elérve születése évfordulóját üli, mert tudják, hogy ez örömünnep nekik is szól, kik tágabb értelemben képezik az ő nagy családját, mely neki

oly sokat köszön. Hódolatunkat hozzuk tanítónknak, mesterünknek, hálás szívünket családfőnknek kedves kötelességet teljesítve akkor, midőn ünnepelni fogjuk őt nemcsak a magunk, de az egész művelt magyar zsidóság nevében is, mely bizonyára nem fogja tőle megtagadni elismerését, de sőt kiegészíti babérjainkat, melyekből az ő tisztes, ősz feje köré a dicsőség koszoruját fonjuk azon kivánsággal, hogy Isten jóvoltából még soká szaporítsa dús érdemeit a virágzó rabbiképző intézet körül.

Szombathely. Dr. Bernstein Béla.

BLOCH MÓZES ÉLETE ÉS MŰVEI.

(Életrajzi vázlat.)

Soha nagyobb örömmel nem fogtam munkához, mint midőn most — a t. szerkesztőség felszólitásából — a mi ősz mesterünk életrajzának megirásához készülök, — de nagyobb elfogódottsággal sem soha.

Méltó vagyok-e annak életét leirni, kinek működése a zsidóság egyetemes történetében jelentékeny nyomokat fog hátrahagyni?

Szabad-e nekem, a tanitványnak, — megbirálásról ki beszélne itt — de csak méltatnom és dicsérnem is az ő érdemeit?

Azon tünődöm, vajjon midőn itt a tanitó iránti hála oltárán áldozom, nem jelenek-e meg tökéletlen áldozattal?

Mindezekkel szemben csak egyetlen tudat bátorit: az hogy bármily szerény is munkám, a jövő történetírója hálával fogadja majd.

Messze századokba kellene visszavezetnem a szives olvasót, ha Bloch Mózes elődeit ismertetni óhajtanám. Családfájának csaknem minden galyja — hét-nyolcz emberöltőn keresztül — a zsidóság egyik kiváló mesterét jelképezi.

Ott van közöttük: *Izsák* krakói rabbi, annak unokája *Pinchász Sélig*, az »Athereth páz« munkának szerzője, annak fia, a hirneves talmudtudós, *Árjé Löw*, Eleazarnak apja.

Midőn igy átfutunk évszázadokon, állapodjunk meg kissé *Löw Eleazar*, a »Semen Rokeach« nagyhirű szerzőjének, pilsen-klattau kerületi rabbijának, házában. Itt az ősi jámbor-

ság és talmudtudomány sziklaormán szerény ibolya — ifjú leányzó virult — *Eszter*, az ősz rabbi leánya, szemefénye, testvérbátyjának *Farkas*-nak forrón szeretett huga, a ki apja *Abraham Hakohen*, pintcsovi rabbi, révén a nagynevű *Sabbatai Hakohen* családjából származik.

Kérőkben bizony nem is volt hiány, csakhogy nem minnennapi legénynek kellett annak lenni, kinek kedvéért Lőw Elezár megvállik az ő szíve drága kincsétől, leányától.

De megjött a méltó, a szerencsés is.

Bloch Illés, előkelő családból való, no meg jómodu fiatal kereskedő, de mindenek felett kitünő talmudista és igen jámbor ifju volt az, ki Esztert feleségül vitte haza *Ronspergbe*, Csehországba.

E házasságból született *Mózes* 5575-ik év (1815) sevat hó 21-ik napján.

Abban a korban, midőn még a mai gyermek a héber betűket alig hogy ismeri, ő már a talmud tanulmányozásával foglalkozott és abban bámulatos rohamossággal haladt előre. Tizenkét éves volt, midőn mestere *Kohner Fülöp*, pilseni kerületi rabbi, — Landau Ezekiel tanitványa — azt jelenté ki a szülőknek, hogy nála többé a fiúnak nincs mit tanulnia. És igy a tizenkét éves fiúnak el kellett hagyni szülőföldét, hogy magának kiválóbb tanitót keressen.

A fájdalom és öröm könnyei között, ezer csók kiséretében küldte el őt anyja idegen országba, az ő testvérbátyjához *Farkas*-hoz, ki már akkor *Nagytapolcsány*-nak rabbija volt, s kinek hire, mint a »*Saare Tora*« szerzője, messze országokba terjedt.

Ha valaha igaz volt a talmud bölcsének az a mondása, hogy a tanitó több az embernek mint az atyja, úgy igaz volt ebben az esetben.

Nem lehet atya több gyermekének, mint a mi Lőw Farkas volt a mi Mózesünknek. Ő volt az, ki szivébe véste a családi hagyományokat, ki formálta bámulatos fölfogását, elméjébe öntötte végtelen tudását és örökbe adta neki kutató eszét, de ő volt az is, ki az ifjút a modern tudományok és nyelvek elsajátitására buzditotta, mert azoknak hatását — kivéve a regényolvasását (v. ö. Del Bene כסאות 27 a) üdvösnek találta a lélekre.

E három alak, az apa, fiu és unoka valóban a zsidóságnak, főleg pedig a magyar zsidóságnak egész történetét tünteti elébünk e letünni készülő századnak folyamán.

Az apa, a »*Semen Rokeach*« szerzője ott hagyja Liptószentmiklós hatalmas hitközségét, mivel észreveszi, hogy Mendelsohn befolyása kezd ott lábra kellni; a fiu, a »*Saare Tora*« szerzője, már belátja az idegen tudományok üdvös hatását a lélekre; az unoka, a »*Saare torat hatekanot*« szerzője, ki már 17 éves korában a hattorát birja, nem akar 25 éves koráig rabbi állást vállalni, mig magát a modern tudományokban ki nem képezi.

Lehetetlen az isteni gondviselés müködő kezét észre nem venni abban, hogy épen ezen családnak egy külföldre szakadt tagja, a mi mesterünk, volt arra hivatva, hogy visszatérve ama országba, melyben elődei müködtek, itt ő képezze ki e század *negyedik rabbinemzedékét*, a magyar rabbiképző növendékeit.

Igy értették meg e család tagjai, hogy az ősök hagyományaihoz nem akkor maradunk hivek, ha őket gépiesen utánozzuk, hanem ha igy igyekszünk megfelelni korunknak, mint a hogy ők koruknak megfeleltek.

Tizenkilencz éves volt Bloch Mózes, midőn elhagyta nagybátyjának házát, hol egész életére kiható hét esztendőt töltött. Szülőföldjére indult azon szilárd elhatározással, hogy rabbiállást addig nem vállal, míg teljesen szilárd alapot nem teremt magának a modern tudományokban. Pilsenben magán vizsgálatot tett az alsó gymnásiumi tárgyakból és ugyanott végezte a felső gymnasiumot, — mint akkor nevezték — a filozófiát. Azután Prágába ment az egyetemre.

Egyetemi tanulmányai végeztével a *vottitzi* (Csehország) hitközség hivta meg rabbijának 1840-ik évben. A következő évben feleségül vette *Weishût Annát*, egy előkelő és igen vallásos családnak leányát.

Állapodjunk meg itt pár pillanatra és szenteljünk néhány sort a hű feleség emlékének. Tartozunk mi neki ezzel azért a ritka, csaknem páratlan családi boldogságért, melyet mesterünknek 45 éven keresztül nyujtott, mígnem 1886-ik év nyarán annak véget vetett a halál.

Ama régi zsidó papnéknak volt ő legnemesebb mintaképe, kiknek egész élete jámborság, jószívüség és a férj boldogítása

között folyt le. Boldognak érezte magát élte ama egyetlen hivatásának teljesítésében, hogy békés és nyugalmas életet nyujtson férjének, hogy az zavartalan és háboríttatlan élhessen szent feladatainak. Igy lett ő férjének leghívebb munkatársa.

Tizenkét évet töltött Bloch Mózes első állomásán, de híre rég túljárt már annak határain. Messze városokból keresték fel őt tanácsért, itéletért már akkor, messze vidékről sereglettek köréje a talmudtanítványok és a mézesajkú szónoknak, az ő szellemes és lelkes szónoklatainak híre távol vidékekre elterjedt.

Igy történt, hogy őt előbb *Herman-Mestec*be (Csehország), innen pedig rövid idő múlva Morvaország egyik legjelentékenyebb hitközségébe *Leipnik*be hivták meg rabbinak 1856-ik évben. Rendkivüli volt a lelkesedés, melylyel őt új hívei fogadták, amint arról e kor kiváló héber folyóirata, a Kochvé Jiczchak (1856, 22. évf. 86. l), bennünket értesít. Szeretettel és ragaszkodással vették őt körül hívei, 21 évi működése alatt és ezt megőrizték számára távozása után is, mind e mai napig.

Leipnik rabbijának híre, tekintélye folyton emelkedett és pártkülömbség nélkül, a talmudtudomány, főleg a talmudi jog legelső tekintélyét látta benne a zsidóság.

1877-ben hivta meg őt a magyar kir. kormány, a budapesti országos rabbiképző-intézet talmudi tanszékére. Mindjárt az első évben a tanári kar megválasztotta elnökének és e tisztséget azóta állandóan viseli.

Ugyanazon időben, midőn itt tanítványai nevelésén és oktatásán, a magyar rabbikar talmudtudománya megszilárdításán megfeszített erővel munkálódni kezdett, ugyanazon időben látott hozzá, hogy számos évi tanulmányait rendbeszedje és tudományos kutatásának eredményeit a nyilvánosságnak átadja.

1879-ben jelent meg főmunkájának שערי תורת התקנות első kötete, 1884-ben a második, 1894-ben a harmadik.

Ezen most említett munka első kötetével csaknem egyidejüleg jelent meg *a talmudi jogról írt munkájának* első része magyar, német és angol nyelven:

»*A mozaiko-talmudi rendőri jog*«, Bpest, 1879. 1882-ben

jelent meg a második rész: *A mozaiko-talmudi perrendtartás* (németül is). 1886-ban: *Az ethika a halakhában* (németül is). 1890-ben: *A mozaiko-talmudi örökösödési jog* (németül is). 1893-ban: *A szerződés a mozaiko-talmudi jog szerint* (németül is).

1891-ben adta ki ספר שערי תשובות מהרם בר ברוך czím alatt, rothenburgi rabbi Meirnek eddig még kiadatlan responsumait.

Ugyan e czím alatt külön kötetben rothenburgi rabbi Meir már kiadott responsumainak kritikai kiadása csak e napokban hagyta el a sajtót.

Ez a nagyjelentőségű irodalmi munkásság részletes méltatása feladatunk körét és e vázlat keretét áttörné. Csak néhány vonással jellemezzük ezt. Általánosan el van ismerve Bloch Mózses széles talmudtudománya, alaposssága és egyenes gondolatmenete. A közelmúlt századok talmudkorifeusai között igen kevés van, a ki bő tudással oly világos, áttetsző és rendszerező előadási módszerrel birna, mint a mi ősz mesterünk. Munkáiban a legnehezebb problémák símán és érthetően vannak tárgyalva, ugy hogy az olvasó észre sem veszi, hogy mennyi gondolkodás és mennyi tanulmányozás eredményei fekszenek előtte. És mindez lárma nélkül, szerény formában jelenik meg.

És igy dolgozik tovább az ősz mester tollal és élőszóval, irodalmilag munkálódva lankadatlan kitartással és oktatva, nevelve fáradhatatlanúl. A pihenés nélküli munka nyujtja még ma is e földön a legnagyobb élvezetet.

Számosak és nagyok a mi reményeink, melyeket mi még e nyolczvanéves férfiuhoz fűzünk. Irodalmi téren mindenekfölött *az ő saját responsumainak gyüjteményét* várjuk epedve, mely nagy hasznára fog válni a modern zsidóságnak, mert az őt érdeklő kérdések jelentékeny részére vonatkozik és mely döntő tekintélylyel fog birni az ő tanítványai előtt és számos még ama ifjaknak serege előtt, kik életük örök büszkeségeül az ő kezéből vágynak elfogadni a lelkészi működésre való fölhatalmazást.

Isten adjon neki ehhez erőt!

Abony. DR. VAJDA BÉLA.

BLOCH MÓZES JUBILEUMA ALKALMÁBOL.

A zsidóság élő fája sok nagy eszmét termelt, melyek az emberiségnek közkincseivé váltak. És ha bár néha a gyűlölet haragos vihara épen a mi törzsünkön fakadt ágakkal sebzett bennünket véresre, mi szeretettel ápoltuk e tölgyet. Nemcsak a hit, nemcsak a tudomány terén volt ez így, hanem az érzelmek világában is messze elmelegített a zsidó szív kisugárzása, nemesitvén bennünket és az emberiség nagy családját. Szeretet, benső ragaszkodás és a mi mind ennek legszebb koronája, a hála érzete sehol jobb ágyat nem talált, mint a zsidók lelki életében.

Ime most is a zsidóság egy ősi jellemvonása elevenül meg szemeink előtt a legragyogóbb szinekben a maga nagy erkölcsi fényében. A tanitó iránti tiszteletnek vallásunk szelleme szerint olyannak kell lenni, mint Isten iránti tiszteletünknek. E megható ethikai törvényben nyilvánuló gondolat iránti ragaszkodást az érzelmekre oly senyvesztően ható modern áramlatok a zsidó érzületből elmosni képesek nem voltak. Él ez érzés mindnyájunkban. Elvezet bennünket az aggastyánok iránti hódolatra, vagy gyakran sirhalmaikra. A fiui szív meghatottságával, könybe lábadt szemmel állunk ott is, itt is, mert kedélyéletünkben mindig ünnepet jelent, ha tanitónk iránti hálánknak, vagy kegyeletünknek kifejezést adhatunk.

Bloch Mózes a hirneves talmud-tudós és tanitó, ki az országos rabbiképző-intézet fennállása óta az intézet tanári kollégiumának elnöke, most tölti be életének nyolczvanadik évét. A hálás tanitványok tekintélyes csoportja segitve a tanári kar rokonszenves érdeklődése által, örömmel ragadta meg ez alkalmat, hogy e napot tiszteletének és hálájának adójával, felemelő ünnepségekkel örömnappá avassa. A hála e nagyszerü manifesztációja ez országban és mindenütt, hol a tudomány iránti szeretet gyökeret vert, élénk viszhangra fog találni. És ez nemcsak a mesternek és tanitványoknak válik becsületére, hanem becsületére válik annak az intézetnek, melyre a jubileum minden fénysugara visszaszáll.

Midőn e helyről is, a hol vallásfelekezetünk ideális törekvéseit szolgáljuk, *Bloch* Mózest, a zsidó tudományok és

hitfelekezeti életünk e tiszteletet parancsoló alakját nyolczvanadik születésnapja alkalmából lelkesen köszöntjük, másoknak engedtük át a szót, hogy Bloch Mózes jelentőségét érdemei szerint méltassák. Mi e helyről az ünnepségnek általános jelentőségére kivánunk rámutatni. Itt pedig első sorban kedves kötelességet teljesitünk, ha a messze tájakról ide sereglett tanitványokat, kik ma már maguk is Izrael lelkes tanitói, az uj rabbi nemzedéket, melynek minden egyes tagja a tudomány és müveltség, a hazaszeretet és nemzeti kultura lelkes bajnoka, a legmelegebben üdvözöljük székes fővárosunk falai között. Fáradságot, áldozatot nem kimélve zarándokoltak ők ide, hogy élő tanuságot tegyenek nemcsak egy vezető tanitó iránt bennök élő érzésüknek, hanem hogy hálát mutassanak azon intézet iránt, melynek kiképeztetésüket köszönik. Mikor egy felekezet előtt az ifju intézet rövid multját ily lélekemelő alkalomkor és oly nemes alakban bemutatják, örömmel és büszkeséggel tekint fiatal papi nemzedékünkre felekezetünk, hisz ez az első alkalom, midőn együttérzésüket, összetartozandóságukat összhangzó és méltó módon dokumentálják.

Nagy jelentősége van e fellépésöknek most, mikor hitfelekezetünk az állami szervezetben és önnön életmüködésében megifjulóban van. Hiszen az ő lelkes buzgalmukkal, az ő fényes tudásukkal és összetartásukkal reményt keltenek bennünk a jövő iránt. Az ő szellemi erejük, az ő hitbuzgalmuk és hazafiasságuk lesznek azok az oszlopok, melyekre a magyar-zsidó felekezetnek önkormányzati alkotmánya felépitésénél első helyen gondolnia is kell. Az ő vallásos lelkesedésökben kell keresnünk és megtalálnunk azt az erőt, mely az ujabbkori, bár hazafias szempontokból általunk is hőn óhajtott, szabadelvü törvényhozási alkotásokból keletkezhető vallásos hátrányoknak hatályosan elejét fogja venni.

Az országos rabbiképző-intézetből kikerült tudós rabbiktól várjuk, hogy a szárnyait bontogató zsidó tudományt és irodalmat segiteni, emelni fogják. Nem tarthatják vissza őket attól azon kicsinyes, többnyire személyi ellentétekből eredő kellemetlenkedések, melyek köreinkben, úgy mint azokon kívül a felekezeti talajon keletkező tudományos és irodalmi mozgalmak ellen fordulnak, mert hisz a mellett, hogy e szent érdekek ápolása az ő legsajátosabb hivatásukat képezi, ezzel azon állás

erkölcsi színét is emelik, melyen működnek. Nem szabad feledniök, amint hogy öregebb kartársaik lelkesítő példáját, uttörő munkásságát nem is felejtik, hogy az ő működésök e téren voltaképen alapvető lesz hazánkban, hogy a hazai zsidóság historikusai az ő tevékenységöktől kezdik a magyar zsidó tudomány és irodalom uj korszakának számitását. Rövid idő lefolyása alatt már is nagyokat és szépet alkottak e téren. Napról-napra szaporodnak műveik, melyek a zsidó tudománynak, a zsidó névnek becsületére válnak. Hatásuk a szószéken, az iskolákban, a hitközségi és egyesületi életben és a hitközségnek kifelé való reprezentációjában lépten-nyomon észlelhető. Átalakitó befolyásuk szembetűnő. Azért a felekezet bizva bizik az ő további működésökben és abban, hogy összetartó, céltudatos és minden apró szempontokon felül helyezkedő munkássággal az ő korszakuk dicsteljessé válik. Azért ez alkalommal is örömmel és megelégedéssel fordul a hazai zsidóság tekintete az országos rabbiképző-intézet felé, mely feladatait oly fényesen tölti be, hogy nemcsak ez ország határai között élvezzük áldását, hanem elismerést arat általa a hazai zsidóság a külföldön és mindenütt, hol a zsidóság haladását a tudás és műveltség terjedését figyelemmel kisérik. Kitartást és sikert kivánunk e főiskolánknak jövőre is.

Budapest. Dr. Mezey Ferencz.

NÉPPÁRT.

Az egyházpolitikai kérdések feletti küzdelem sok felemelő jelenséget és sok nagy és örökbecsü sikert eredményezett. De a háborgó elemek ez alkalommal felvetették mind azt a salakot is, mely a társadalom sima tükre alatt rejtőzött. És ez természetes. Nagy eszmék és hatalmas érdekek összeütközése felkavarja a nyugalmas viszonyokat. A vihar tisztít, de sok szemetet is hord fel. Jól tudták ezt a liberálizmus előharczosai, de csak a gyáva tér ki azért az igazságos harcz elől, mert abban bántódást is szenvedhetünk, mert ott sebet is osztogatnak.

Az első fájdalmas tapasztalás ebben a történi jelentőségü küzdelmes időszakban, hogy a bécsi körök a magyar nemzet benső erejének imponáló megnyilatkozását gyanakvó

szemekkel nézték. Kiadták hát a jelszót arra, hogy a magyar nemzet büszke öntudatát meg kell törni, nehogy előre haladó győzelmeitől vérszemet kapjon. Ehhez csatlakozott a főpapoknak Rómától való függő, bár a magyar közjog alapjáról elitélendő, viszonyából származó fellépése, melyet az alpapságnak anyagi érdek, vallásos eltévelyedés és durva előitélet által nevelt izgatásai még inkább előre ösztökéltek. A bécsi körök és az ultramontánok törekvései pediglen a magyar aristokratia egy részében mindig buzgó segitő csapatokat találtak, melyek viszont az ellenzék egy részének páratlanul perfid, elvet és politikai erkölcsöket feladó, magatartásából meritették erejöket. A személyes gyülölködés, a demokratia sikerei iránti féltékenység, a népképviseletben a Wekerle-kormány által méltó módon kifejezésre jutott nemzeti erő iránti irigység és általában a visszavonás az az átkos szelleme, mely a magyar nemzet legdicsőbb korszakain pusztitott, együttvéve annyi szennyet vetettek fel, hogy a keresztény szocializmus, mely a politikai elvadulás és szélhámosság összes rendszereinek még legtisztességesebb gyüjtő nevét képezi, mint néppárt Magyarországon is felütötte fejét.

Programmja, melyet a kereszténység védelmének szüksége hat át, galád támadás a kereszténység hamisitatlan szelleme ellen. Az oly gyakran hangoztatott és hazudozott szeretet helyett gyülölet vigyorog annak minden szavából. A loyalitás leple alatt felforgató célokat nevelnek. A szoczializmustól való rémséges félelem kiszinezése mellett a nép alsó rétegeiben szunnyadozó bestiát uszitják a társadalom intézményei, a jogrend ellen. Tiszta őrület ez, mely sejtelmével sem látszik birni annak, hogy a felkorbácsolt szenvedélyek azok ellen is fordulhatnak, akik vele e gonosz játékot kezdik. A nép érdekeért, a nép szabadságáért akar küzdeni az arisztokrátia, a kath. papság! Tehát ugyanazok, kik a népnek jogi és szellemi szabadságát nyügben tartották. A vagyon ellen fordulnak azok, akik rengeteg tőkében ülnek, melyeknek jövedelmeiből tivornyákat csapnak, míg az általuk oly hőn felkarolt nép nyomort és inséget szenved. Gyakran egész életük nem egyéb, mint lánczolata a renyheségnek, a szenteskedő álarczot viselő bűnnek, vagy legjobb esetben az improduktiv pazarlásnak, anélkül, hogy azt egyetlen egy igaz jó cselekedet, az emberiség

iránti részvétnek a leghalványabb sugara csak futólag is felderitené. És míg az egyszerü polgár — magunkról most ne szóljon az ének — készséggel áldoz azért, hogy a nép nyomorán enyhitsen, addig a latifundiumok tulajdonosait hiába keressük ott, hol segitségre vár a nép.

Ahhoz a szomoru sorshoz, mely ellen a nép, a fokozódó verseny, az emberi munkát konczentráló találmányok és a müveltség terjedésével járó igények de megannyi megoldásra váró szocziális kérdés folytán immár hazánkban is kénytelen a küzdelmet felvenni, mint legujabb átok csatlakozott az, hogy a nép, az isten adta nép esküdt ellenségei annak védőiként lépnek fel. Cselt vetnek a magyar népnek. Kendőzött arczukkal meg akarják ejteni szüzies közerkölcseit. A feudalis főurak és az ultramontánok veszett muzsikája mellett járja a szegény nép az ugrást! És ha józansága miatt erre nehezen tápászkodik fel, akkor egy kis vagyonosztás reménysége és a varázs hatásu hep-hepp nóta mellett körülhordozott kereszt, melyhez hason visszaélésből folyólag annyi embertelenség tapad, majd megrészegiti a népet. Hisz a multban már annyiszor vakon rohant a veszedelembe, míg magas pártfogói, lelkiismeretlen félrevezetői ördögi kaczaj mellett arattak a jól bevetett területen.

Természetes, hogy a néppárt programmjának tartalma és a pártot alkotó elemek leplezett törekvései szerint első sorban a zsidóságot szemelte ki áldozatul. Ezzel lehet legkönnyebben elbánni. A keresztes vitézek mindig a gyengék ellen indulnak. Örömmel pusztitanák ugyan el a protestantismust is, de ennek megkisérléséhez nincs bátorságuk. Hiszen a féltett hatalomnak még ma ők is részesei. Ép azért az eredetileg felvett czimükből a »katholikus« jelzőt kitörölték, jezsuitikus módon arra számitván, hogy a protestantismus önmaga fog nekik erőt szolgáltatni saját életfeltételei ellen.

Ebben azonban keservesen csalódni fognak. A protestánsok nem fogják megtagadni multjokat. Az a nép pedig, mely nem régen ezrivel a székes fővárosba özönlött, hogy a magyar szabadelvüség nevében emelje fel egy világ által csodált módon hatalmas szavát, meg fogja érteni, hogy a *néppárt* elnevezése csak a nép ellen tervelt bűnös merényletekben lelheti okát, magyarázatát.

Mi zsidók pedig, akik az osztrák minta után majmolt néppárt programmjának kiszemelt áldozatai vagyunk, bevárjuk a már-már önfentartási ösztöneik által is felkeltett politikai pártoknak magatartását és azt, hogy a kormány a néppártnak az ország békéjét fenyegető fellépése ellenében minő magatartást tanusit. Annyit azonban megjegyzünk már most, hogy bár egyedül védelmünkre fogunk szoritkozni, e közben tanuságot teszünk arról is, hogy méltók vagyunk a magyar névre. A vér- és pénzszomjas néppárt — ha ugyan nyomtalanul nem vész el abban a fertőben, melynek keletkezését köszöni — meg fogja tanulni, hogy az uj magyar zsidó nemzedék keservesen kiküzdött szerény méretü jogait megvédeni képes és hogy a politikai formákba öltözve netán fellépő banditaság üzelmeit gyáván tűrni nem fogja.

Budapest. DR. KOVÁCS FERENCZ.

TUDOMÁNY.

JEREMIÁS 25. 9—15.

Jerem. könyvének egyik legfontosabb részlete 25. 9—15, csomópontját képezi mindama kérdéseknek, melyek a könyv megbirálásánál számbaveendők. E kis verscsoportozat helyes felfogásától függ annak a problemának az eldöntése is, mily része volt a prófétának könyvének megirásában és megszerkesztésében, és mily mértékben fogadhatjuk el az ugynevezett »Diaskeuasis« interpolaló tevékenységét.

De tartalmánál fogva is számot tarthat ezen verscsoport a vizsgálatra.

Gondolatmenete: Mivel nem hallgattatok szavaimra és prófétáim szavára (— 9. v.), elhozom ellenetek és a szomszéd népek ellen Bábel királyát, aki elpusztítandja az országot és a népet meghódítandja. De 70 év mulva megtöretik Bábel hatalma és leigázzák más népek.

A legfontosabb, de egyszersmind uj mozzanatok, melyek a prof. eddigi beszéleitől eltérően itt előtérbe kerülnek a következők: *a)* Juda büntetőjének és meghódítójának megnevezése; *b)* a veszedelemnek kiterjesztése a körüllakó népekre is; *c)* az exilium időtartamának megállapítása 70 évben; *d)* Bábelnek ez idő elmulta után bekövetkezendő bukása; *e)* említtetik egy Jeremiásnak tulajdonított a népekről szóló jóslatokat tartalmazó könyv.

A beszéd tehát nem mozog általános feddések, intések és a jövő eseményeinek elfátyolozott elmondása körében, hanem tényeket említ és személyeket nevez meg. Ez a körülmény, hogy a prof. nyiltan és világosan mondja el a jövő eseményeit, idézte elő ama nagy rohamot, melyet a bibliakritikusok eme verscsoport ellen indítottak, a csonka LXX. fordítást

fegyverül használván fel. Az említett mozzanatok oly természetüek — mondják —, hogy egyenesen kizárják ezen részlet jeremiánikus eredetét.

Vizsgáljuk egyenként a feltünő mozzanatokat.

a) A szóban forgó fejezet felirata szerint — nincs ok ennek hitelességét kétségbe vonni — Jojakim 4. évéből származik. Jer. 17 éves működése, Josija 13. évétől (1.2,) a feliratban meghatározott időpontig, kizárólag az ország belügyeire terjed, a nép erkölcsi romlottságának, bálványimádásának feltárására irányul. Az ország belügyi zilált helyzetéből következtet a próféta a nem sokára bekövetkezendő veszedelemre, a melyet habár sajgó szívvel, kilátásba is helyez. Ebbeli jóslatai inkább sejtelemszerüek az időpont és személyek tekintetbe vétele nélkül. A politikai helyzet a próféta perspektiváján kivül esik. De Jojakim 4. évében fordulópont áll be a prof. működésében, a melyet épen a beállott politikai viszonyok idéztek elő. Mig felavatása alkalmával csupán sejti, hogy éjszak felől jönnek a felhők (1.13—16,), a melyek országát és népét sötétséggel fogják bevonni, addig ezen időpont óta határozottan és tartózkodás nélkül Nebukadnezarban és a khaldeus népben ismeri fel Judának büntetőjét. A circesiumi csata után (46.2), melyben Nebukadnezar tönkreverte a hódításra induló Nekot és aegyptomi seregét és ekkép egy csapással ura lett Syriának és Judának melyek ép az imént ismerték el Aegyptom fenhatóságát, mind élesebben domborodik ki a prof. szemei előtt ama király és nép képe, a kik országának a halálos döfést meg fogják adni. Ha ennélfogva a felavatása alkalmával hangoztatott eszmét Jojakim 4. évében ujra beszédjeinek körébe vonja, teszi ezt a nélkül, hogy ismétlésbe bocsátkoznék, mert ujabb momentummal gazdagítja. Helyeseljetjük-e ezek után a LXX. eljárását, mely az egész itt kifejtett gondolatot tartalmazó passust (25.9, עברי־נאם) mellőzi?

b) Miért terjeszti ki Juda veszedelmét a szomszéd népekre is? Ismét a politikai szempontra kell hivatkoznunk. »Rendellek népek és birodalmak fölé, hogy építs és rombolj« (1.10,). Prófétai hivatása kiterjedt a népekre is, nem csupán Judára. A sors pedig, melynek Juda elébe nézett, körüllakó szomszédjait is fenyegette, a kik előbb ép oly kevéssé kerülték ki az

asszyr és aegyptomi királyok támadásait, mint Juda. Erről tanuságot tesz a világtörténet.

Ámde Schwally — ZAW. VIII. 181. ll. — toldásnak tartja az egész kitételt ועל כל הגוים האלה (9. v.), mert a 11. versben »*ezen* föld« csak Judának előbbeni említését tételezi fel. Csakhogy megfeledkezett a LXX-ról, mely neki oly hasznos szolgálatot tesz, ha szó van arról, hogy a MSZ javíttassék vagy törültessék. Már pedig a LXX. (11. v.) csak את-כל הארץ olvas, a mi ép ugy vonatkozik Judára, mint a többi népekre. Döntőbb bizonyíték a MSZ integritása mellett מהם szó (10. v.) mely szintén mindkettőre utal és 9b igéinek többes számu ragjai, a melyek inkább vonatkoznak ארץ és גוים (dzeugmatikusan) mint ישביה-ra.

c) A LXX fordít (25.10b,) »és szolgálni fognak a népeknek 70 évig.« És ez Schwally szerint a helyesebb. Ámde ezen versben előforduló גוים[ב] a LXX felfogását szem előtt tartva megfelelne a 9. v. משפחות jának — azaz a babyloni néptörzseknek, melyek Judát meg fogják hódítani — holott ugyanott áll גוים is a Judeát környező népek megnevezése (a LXX szerint is), vagyis rövid egymásutánban használtatik egy és ugyanazon szó két ellentétes és egymást kizáró jelentésben. A LXX-ban azért bukkanunk ezen nehézségre, mert kimaradt (11. v.) »Bábel királya« mint a 9. versben. De ott hangsulyoztuk a LXX elhagyta kitétel szükséges voltát. Ennélfogva a Schwally által támogatott LXX szöveg a 11. versben sem számíthat arra, hogy elfogadjuk, és megtartjuk a héber szöveget.

A 70 év említtetik még 29.10. Az ott meghatározott időponttól — Zed. uralkodásának kezdetétől — számítva sem egyezik meg az exilium időtartamával [1]). Ennélfogva kerek szám[2]). Jeremiástól származik-e vagy későbbi korból? Jere-

[1]) Ezt elismeri Keil »Die 12 Propheten 538. l.« is, a ki egyébiránt 3-féle módon kisérli meg az adott számot kiszámítani, »freilich nicht gaze 70 Jahre.«

[2]) Érdekesen nyilatkozik erre nézve Graf 537 »Dass die 70 Jahre eine runde Zahl sind (t. i. 29.10,-ben), ergiebt sich daraus, dass 25.1, vom 4. Jahre Jojakim's an, also 8 Jahre früher, dieselbe Zeitdauer für die Unterjochung des Volkes unter Babel angegeben wird, was, *wenn die Angabe an jener Stelle auch nicht von ihm selbs herrührt*, doch zeigt, dass sie in seiner Zeit nicht anders als im allgemeinem Sinne verstanden wurde.«

mianikus eredete mellett szól azon körülmény, hogy nem felel meg a történeti valóságnak. Ezt támogatja Zakariás idézete (7.5,) is, a mi nem állítható a Danieléről 9.2, mely rövidel az exilium után iratott (általánosan el van fogadva), tehát egyenesen kizár késői toldást. A Krónikák (II. 36.21,) idézete deuteronomiai megokolással bir és ez arra enged következtetni, hogy Jeremiás azért választotta épen a 70-es számot, mert benne foglaltatik a 7, a mi a »semitah« éveinek felel meg. A deuteronomiumnak Jer. könyvére gyakorolt hatásának kimutatása egyike a Wellhausen és Stade nyomdokaiban járó tudósok legfontosabb vivmánya. Nyelvszokásuk szerint a »70 év« deuteronomiai gondolat.

d) A 12. v. a legerősebben megtámadtak közé tartozik. A LXX nyomán javított szöveget alapul véve, feltünőnek találja Schwally, hogy a 12. v. hirtelen csak *egy* népről beszél. Valóban irigylésre méltó okoskodási tehetség.

A LXX nyomán corrigált héber szövegből kiindulva, a héber szöveg folytatása ellen kifogásokat emelni. Felfogásunk szerint הגוי mint egyes szám értelmileg jelzi megkülönböztetését a megelőző הגוים-tól, a mennyiben az utóbbiak alatt értendők a Judát környező népek, amaz alatt pedig a khaldeus nép. De épen a khaldeus népre való czélzást támadja Schwally elődjei példája szerint, a kik közül álljon itt Graf (326. l.) véleménye: »Dieses Stück (11b—14) ist von vielen Erklärern, *theilweise* wenigstens für v. 13, oder *ganz* als später eingeschaltet erkannt worden, da es in fühlbarer Weise den Zusammenhang unterbricht.« Az érezhető félbeszakítás nem más, mint hogy a gondolat, mely a 15. v.-ben folytatódik, a 11. v.-ben elejtetik. A szomszédnépek büntetéséről szóló beszédet félbeszakítja ama részlet, mely annak is bukást jósol, a ki az isten parancsa folytán a népeken a büntetést véghez viszi. Ez a fordulat hirtelen és épenséggel nincs eléggé megvilágítva azzal, hogy fordulat. Még mint fordulat sem illeszkedik be észjárásunkba. Hogy ezen részemről is némileg elismert ellenvetést megczáfolhassam, ki kell térnem a könyv szerkesztésére.

A prófétai irodalomban egy könyvben sem domborodik ki annyira a próf. személye, mint Jer. könyvében. A személyes reflexiókban nincs hiány (11.18—20, 15.10—18, 18.18—20

20.7—12,). Habár a könyv mai alakja nem a próf. kezeiből került ki, de javarésze személyes felügyelete alatt hozzá közel álló személy által szerkesztetett. A szerkesztésről maga a könyv nyujt elegendő felvilágosítást. A 36. fejezetből megtudjuk, hogy a próf. Jójakim 4. évében az addig tartott beszédjeit tekercsre (36.4, מגלת ספר) iratta le Baruch famulusza által[1]). Kiseb-nagyob bizonyossággal megállapíthatók a mostani könyv részei, melyek az első tekercsben benfoglaltattak.[2]) Ez a Jeruzsálemben összegyült nép előtt felolvastatott valami ünnep alkalmával. Ezt a tekercset elégette Jójakim király, amire a próf. azt még egyszer leiratta iródeákjával Baruchchal. Ez volt a szerkesztés *második* stádiuma[3]). A 3. redakczió Jeruzs. pusztulása után a Miczpa-i tartózkodás alkalmával eszközöltetett. Ez nem hypothesis, hanem a könyvben is kifejezést nyerő igazság, a mennyiben ezen redakczióra vonatkozik a könyv felirata (1.3,) »és jósolt . . . . . Jeruzsálem elpusztulásáig.« [4])

[1]) Általánosan el van ismerve, hogy az első tekercs tartalma teljesen átment a könyv mai alakjába. Ezen álláspont ellenzője Kuenen II. 245, a ki ama elméletért küzd: »dass Baruch's Urrole nur zu den Bausteinen unseres Jeremias gehört, welche der Redactor oder die Redactoren benützt haben, als sie das Buch in seiner heutigen Gestalt verfassten.« Kuenen elmélete a könyv szerkesztéséről lényegesen eltér Movers és Hitzig-étől (v. ö. 244—255. ll.).

[2]) Még pedig cc. I. 1—XIX.13, XXII, XXIII, XXV, XXX, XXXI, XLVI—XLIX.33, néhány későbbi toldástól eltekintve (Graf szerint). A feltünő jelenséget, hogy 30.2. említtetik egy ספר, a mely mindenesetre különbözik a 36. fej. מגלת ספר-jétől, ugy magyarázza Graf, hogy ספר nem könyvet, hanem lapot jelent (v. ö. Num. 5.23, Deuter. 24.3,). Csekélyebb tartalmat foglal le a mai könyvből Kuenen az első tekercs számára: cc. I 4—15, (I.3,-ről még szó lesz, hogy a 3. redakczionak tulajdona, mig I 1—2, már az első tekercsben is állhatott — Kuenen ellen — v. ö. Cornill 157, Kőnig 340). II—VI, VII—X, XI,1—XII,6, XXV, LVI,1—XLIX,33, talán XIV—XVII és XVIII—XX is.

[3]) Nincs ok feltenni, hogy az elégetett tekercs ujbóli leirása késleltetett. 36.32-ből világosan folyik, hogy a második tekercs mindjárt az elsőnek elégetése után készült, nem pedig mint Strack (Handbuch d. th. Wissenschaften ed. Zöckler I. 230. l.) hiszi, hogy a 2. redakczió ideje bizonytalan.

[4]) Máskülönben ezen felirat (1.3,) vagy helytelen, mert a könyvben későbbi keltü beszédek is vannak, vagy fölösleges. Ezen általam felvett 3. redakcziót ellenzi Graf, mivel véleménye szerint a Miczpa-i 7 hónapos tartózkodás nem volt elegendő ily munka keresztülvitelére, hiszen az első tekercs szerkesztése majdnem egy évig tartott. Ez a bizonyítás nem állhat meg, mert nem ismerjük Baruch munkálkodási erejét. De a felhozott ok sem alapos. Mert az első tekercs megirása, melyet semminemü irásbeli feljegyzések nem előztek meg — igy vélekedik Gr. maga Hitzig ellen 439—440. — okvetlenül több időt vett igénybe, mint a 3. redakczió, a melynél a 2. tekercs felhasználtathatott, b) nem tudjuk a 4. év melyik havában vette a próf. a tekercs megirására vonatkozó parancsolatot, c) nem tudjuk mikor készült el a tekercs. Az 5 év. 9. hónapja előtt (36.9,) is kész lehetett már, de felolvasásra nem került a 9. hónapban rendezett bőjtnap előtt, a mely ünnep legjobb alkalomnak bizonyult az összegyült néppel a próf. intő szavait megismertetni. Hogy épen a Miczpái tartózkodás volt a legalkalmasabb idő egy redakczióra, avval is megokolható, hogy a próf. miután jóslatainak főbb momentuma teljesült, visszapillantást vethetett 30 éves működésére.

A harmadik redákczió felvette a 2. tekercs tartalmát és a Jojakim 6. évétől Jeruzsálem elpusztulásáig elmondott beszédeket. Erre vonatkozik a kitétel »és hozzátétetett még sok ige mint az előbbi.« [1])

Ehhez járult cc. 40—45, ami a 4. redakczió alkalmával vétetett a könyvbe, alkalmasint Aegyptomban Baruch által, a ki Jeremiás könyvének tulajdonképi szerkesztője volt.[2])

[1]) Ez által kikerüljük azt a kényszerhelyzetet, melybe Graf jött, a ki az említett kitételt már a 2. tekercsben meglevőnek mondja — a mi merő lehetetlenség — és azért kénytelen דברים רבים-ot nem szigorú jelentésben venni.

[2]) Nem merném állítani, hogy az utolsó redakczió még Jerem. életében eszközöltetett. Nagyjában a 3. személyben van szó a prófétáról azon részekben, melyek Jojakim 6. éve utáni időből vannak keltezve, azaz a 3. és 4. redakczióban felvett részekben. A 36. fej. rám azt a benyomást teszi, mintha Baruch nemcsak azt irta volna fel, a mit Jer. tollába mondott, hanem hogy Jer. könyvének szerkesztése mai alakjában az ő önálló műve.

Ilyen munkára pedig inkább vállalkozhatott mestere halála után, mint életében, a midőn mégis tekintettel kellett rá lenni. Graf állítása, hogy ez esetben nem hiányozhatnék egy relaczió Jerem. haláláról, azon a hamis feltevésen alapszik, hogy a Jerem. haláláról szóló legenda történeti igazság.

Nem mellőzhetem ideiktatni, mikép értékesíti Cornill Gráf eme véleményét egy kis antiszemita izü kirohanásra. Szószerint állitja: »dass ursprünglich auch das tragische Ende des greisen Propheten berichtet wurde, und dass man später diese Erzählung als peinlich und schmachvoll für Izrael strich, und um dem Buche ausserlich wenigstens einen Abschluss zu geben den Auszug aus Reg. XXIV als c. LII anhängte.«

Mivelhogy a föntebbiek után az első és második tekercs Jójakim 5. évéből származik, a 25. fej. pedig a hitelt érdemlő felirat szerint [1]) a 4. évből, önként következik, hogy az első és második tekercs tartalmát képezte. De vajjon ez az egész 25. fej.-ről állítható?

Véleményem szerint a 11b—14. verscsoportról nem. Ámbátor benne a »jus talionis« eszméje tükröződik vissza, még sem hiszem, hogy egy huzamban iratott a fej. többi részeivel. De minthogy magában a könyvben találunk alapot közbeszurások felvételére (36.32,) a LXX is tartalmazza e helyet, habár csonkítva, miért tulajdonitók az egész verscsoportozat közbeszurását Nehemiásnak, a mint Movers [2]) akarja és nem Baruchnak, a kinek volt tán annyi joga 4 verset beleszúrni a fejezetbe, mint Nehemiásnak becsempészni »im jeremianischen Styl.« A közbeszúrás idejét én a Miczpai tartózkodás korába teszem, azaz a 3. redakcziónak tulajdonítom. A gyűlölet, melylyel Jer. mindenesetre viseltetett Neb. és a Khaldeusok ellen, a kik Jeruzsálemet elpusztították, ezen verscsoportban nyer kifejezést. Bármennyire is előre látta a veszedelmet és a bukást, nem tehetjük fel róla, hogy közönnyel volt rá nézve, ő rá, a ki fájdalmának egy egész könyvben, a »Siralmak«-ban, [3])

De egy prófétai könyvben sem találunk adatokat a prof. haláláról, mondja Kőnig 343, a kinek alább hasonló jellegü megjegyzését fogom idézni. A Jer. haláláról szóló legenda hasonmását találja az Ézsáiásében (Talmud: Jebam. 49b, Szanh. 103b,). A mi végre a »szégyenletes«-t illeti ismét hivatkozom Kőnigre. »In den Annalen Izraels sind viele Verirrungen der Volksmajorität sowie auch Fehler der in vielen Beziehungen ausgezeichneten Volkshelden nicht verschwiegen« (189. l). Baruch szerkesztési munkája mellett szól a 45. fej. is, a mely vele foglalkozik és *a könyv végén áll*. Hajlandó volnék továbbá נוסף helyett, a melynek személytelensége ugy is idegenszerü, הוסיף-t olvasni, perzse defekt irással. Nagyjában igy vélekednek Kőnig 343, Keil 22, Bleek 498 és mások.

[1]) Ezt Kuenen ís elismeri, azért veszi היום הזה-t (18. v.) utólagos toldásnak, a mely csak Jeruzs. elpusztulása után érthető. Szerintem ez is a 3. redakczió alkalmával került a szövegbe. Azért forditja Graf: nun jetzt.

[2]) Movers hypothesisét megdönti Kuen II. 244—255, némileg érintettem dolgozatomban l. e folyóirat XI. 690—691 ll.

[3]) A hagyományos felfogást, mely Jeremiást tartja a »siralmak« szerzőjének megdönteni iparkodik M. Löhr: De Klagelieder des Jeremias Göttingen 1891 és a szótári apparatust hozzá Stade ZAW XIV, Nägelsbach commentárjában is meg van a kisérlet.

kifejezést ad. Csak *Jeruzs. pusztulása után* irhatta Jeremiás illetve Baruch »és Sésah királya iszik utánuk« [1]) (25.26b) az indulat kelyhéből, mely ő rá is vészteljes lesz.

Ha Schwally a 13. versben nem tud eligazodni, mert nem tudja mire vonatkoztassa על הארץ ההיא kitételt, ismét hibájába esik, hogy a MSZ-et ellentétbe kényszeríti a LXX-val, melyben tényleg hiányzik az egész rész (12. v.), a melyre az említett kitétel vonatkozhatik (כישדים - נאם, על מלך בבל ו). Más szóval a LXX szöveg nehézkes, mig a héber egyenes és ellenmondás nélkül. Következik-e ebből a LXX elsőbbsége és a MSZ utólagos bővítése?

e) A 13. versben említett בספר nem lehet egy külön tekercs, mely csak a népekről szóló jóslatokat tartalmazza. Ezt ellenzi זה szócska, a mely a LXX-ban is található. Ennélfogva maga könyvünk értetik alatta. De akkor szükségkép előbb irta a prof. ama jóslatokat (46—51. ff.), vagy ezen vers utólag toldatott be.

Előbbi feltevésünk szerint ezen vers is a 3. redakczióban került a szövegbe. Graf avval érvel, hogy Jer. nem beszélhetett magáról igy: »a melyeket jósolt Jerem. prof.«, de elfelejtette, hogy Baruch igenis szólhatott igy Jerem.-ról. Egyébiránt miért volna ezen kifejezés oly gyanús, midőn a könyv majdnem felerészében a próféta 3. személyben említtetik.

Versünk összefüggéséből itélve, az említett בספר-ben már az összes [2]) mostani 46—51. fejezeteknek benn kellett lenni. De ez csak úgy lehet, ha nagyobb részük már a Jójakim 5. évéből származó első tekercsben foglaltatott. Minthogy (36.2) a prófétának jutott parancs ugy szól: »hogy gyűjtse össze mind az igéket, melyeket mondott Judáról és mind a népekről«, ennélfogva a prof. már Jójakim 5-ik évéig elmondotta a népek jóslatainak egyik-másikát, és azt a tekercsbe be is vehette. Jojakim 4. éve előtti időből nem származhatik egy beszéd sem, mert a politikai esemény, mely a népek meghódítását bizonyossá tette, csak abban az évben következett be,

[1]) ששך (51. 40.) valamint לבקמי (51. 2,) Athbasch segitségével magyarázhatók meg, de ez nem ellenzi régi korukat v. ö. Kőnig 84.

[2]) LXX kihagyja כל szót, de ez nem mértékadó, mert a vers Babelről szólva hivatkozik a לגוים fejezetekre, ennélfogva הגוים alá B. is tartozik. Egyébiránt LXX a 9. v-ben is kihagyja כל-t.

t. i. a Khaldeusok győzelme az Aegyptomiak felett. Ennek hatása alatt irta illetőleg tartotta a próf. az Aegyptomról szóló jóslatot, nemkülönben a többi 6 népét (Philistäa, Moab, Edom, Amon, Damaszkus, arabs törzsek).[1])

De mivelhogy a szóban forgó versben szó van az összes népekről és főtekintettel Babelre, ennélfogva feltételezi a babeli jóslat létezését is. Ez pedig véleményem szerint szintén csakis Jeruzsálem elpusztítása után „irathatott.[2]) A vers irója, a ki ismerte, vagy mondjuk inkább Baruch a 3. redakciónál, mivel a לגוים fejezetek előtte voltak, m. p. 46—49.34, már a második tekercsben[3]) és 49.34—51.64 külön megillán, utalhatott rájuk és szellemi autorjukra.

De felmerül a kérdés, vajjon a Baruch 3. redakciójában, a mely a 39. fejezettel végződött — történeti befejezéssel mint a könyv mai alakjában 52. fej. — a népek jóslatai mai helyükön állottak, azaz a 39. fej. után következtek, vagy másutt. Ézsáiás és Ezekielből következtetve, a könyv közepén állhattak valamikor. Tényleg így találjuk a LXX-ban, mely a 25f. 13. vers végét a köv. alakban tünteti fel περι αλλοφιλους, τα Αιλαμ és az utóbbi szó vezeti be a népek jóslatsorozatát. Eme eltérés folyamánya, hogy a LXX kihagyja a héber szöveg 14. versét.

De talán nem is hagyja ki, hanem nem létezett a LXX-nak alapul fekvő héber szövegben. A gondolat már a 13-ik verssel kerekded befejezést nyer és nem követel folytatást. Ebből az következnék, hogy a 14. v. interpoláció m. p. az exilium második feléből, a midőn a perzsák már elfoglalták Bábelt. A héber szöveg pedig közli ama népek lajstromát, melyekre ki van mondva, hogy el fognak pusztulni. Eme lajtrom a feliratban meghatározott időből származik 26b[4]) kivéve.

Nem lehet jóslat post eventum, mert a 28. versből világosan tükröződik vissza a helyzet. Abból ugyanis, hogy a próf. avval számol, hogy a népek nem lesznek hajlandók az indulat poharából inni, világosan kiderül, hogy Bábel királya hódító körutja *elején* van, ami teljesen beleillik Jójakim 4. évébe. Már most a 25. fej. második része (15. v.) keletkezési idejére és tartalmára nézve megegyezik az első részszel, a kifogásolt verscsoportot kivéve. Tartalmára is, mert a 9. versben említett הגוים részletezését tartalmazza és a 9-ik versig elmondott gondolatot symbolikus cselekvéssel fejti ki. Ebből önként folyik a 2 rész összetartozása és egysége, és kizárja azt az eshetőséget, hogy e két rész félbeszakíttassék 6 fejezetből álló csoport által (46—51).

Figyelembe veendő továbbá, hogy lehetetlen, miszerint a népek indexe a velük foglalkozó részletes jóslatok után álljon. E két oknál fogva állítható, hogy a LXX szövege, mely a 13. v. után helyezi a népekről szóló jóslat-sorozatot, eredetiségre igényt nem tarthat. A mi pedig azt illeti, hol állottak ezen fejezetek a Baruch rendezte 3. redákcióban, legvalószínübb a mai 25. fej. után, a honnét a 4. redákció alkalmával a könyv végére kerültek, a melyhez valaki hozzáragasztotta a történeti függeléket (52. f.).

A Babel királya és népei ellen jóslat jeremianikus eredetét támadó birálók egyik főargumentuma, hogy Jeremiás, a ki folyton hangsulyozza a Balyloniak isteni küldetését, nem jósolhat nekik bukást. Ez ellen felhozható már a bibliai felfogás Gen. 15.14 »Itéletre szállok a néppel, melynek szolgálni fognak.« Ezen vers a tulzók véleménye szerint is a deuteronomiai szerkesztőtől származik, azaz Jerem. kortársától. De döntőbb bizonyíték Ézsáiás, a kinél Assurnak ugyanaz a szerep jut, mint Bábelnek Jeremiásnél. Ézsáiás pedig a 10. fejezetben leirja Assur nagy hatalmát, mint veti magának alá Izraelt és Judát, Samariát és Jeruzsálemet, azután a gőgös és dölyfös Assur bukását mondja el (10,13). Hivatkozom továbbá a (50—51) Bábel elleni beszédre. Még azok is, a kik ezen beszédet Jer.-tól elvitatják, beismerik, hogy az alapgondolat jeremianikus, elismerik, hogy Jer. irt is jóslatot Babel ellen, de ez ránk nem maradt[1]), mig olyanok is vannak, akik ezen

[1]) Ellenkezőjét iparkodik bizonyitani fejezetenkint Schwally ZAW VIII 177—217, előtte Stade GVI I. 646; jeremianikus voltukat elismerik: Kuenen II. 214, Graf 506, l. ott az őt megelőző irodalmat, Keil 24, Bleek[3] 472. Cornill[2] 164, Orelli 386 és König 339.

[2]) v. ö. M. Zs. Sz. XI. 607. l. 1. jegy. Behatóan foglalkozik e problemával Graf, 587—591, de ő az utóirat nyomán Zed. 4 évébe teszi a Babel elleni beszéd keletkezési idejét, és Bleek 478.

[3]) Hasonlóan Kuenen II. 245, Bleek 371, Graf 37.

[4]) A 3. redákció megtoldása.

[1]) Budde: Jarbuch f. d. Th. XXIII; l. M. Zs. Sz. 607 l. és jegyz.

beszédben határozott jeremiánikus fragmentumokat képesek kimutatni.[1]) És mégis tagadják, kogy Jer. ezen gondolatját a 25. fej.-ben jelezhette, és hajlandók későbbi hivatlan interpolátorokat felvenni. Minő oknál fogva? A valószinűség okánál fogva. Legalább igy hangzik Kőnig 334 véleménye, »dass auch Baruch schwerlich, diesen das Chaldäerland sehr verallgemeinernden Hinweis auf die Bedrohung der »Gojim« überhaupt hinzugefügt hat.« Ámde a valószinűség igen gyenge argumentum a tudományban.

Mivelhogy Jer. könyvének szerkesztése több stadiumot ölel fel, minthogy továbbá világosan kiderül a könyvből, hogy a szerkesztés nem a prófétának tulajdonitandó, hanem Baruch tanitványának, aki úgy járt el, hogy részint leirta azt, amit a prof. neki tollba mondott, részint maga is megtoldotta a szöveget az ujabb szerkesztéseknél mestere szellemében, tekintve, hogy a kifogásolt verscsoport 11b—14 nem mutat fel oly mozzanatot, mely későbbi időre utalna, nem forog fenn ok, hogy eredeti voltát kétségbe vonjuk.[2])

[1]) Hitzig, Movers, De Wette v. ö. 88. l. 2. jegyzet.

[2]) A 14. verset kivéve, mely lomhán csatlakozik az előzőhez. A kezdő szót (כי) bizonnyal kell forditani. Egyébiránt עבדו perfectumának sincs értelme. A vers értelme: A khaldeusokon fognak most hatalmasabbak uralkodni, ezt emeli ki גם המה »rajtuk is«. Mivelhogy 14b. igéje futurumban áll, ajánlatosabb volna olvasni כי יעבדו. A scriptio continuából כיעבדו könnyen válhatott szövegünk hibája.

Budapest.

SCHWARZ GÁBOR.

IRODALOM.

AZ IMAKÖNYV EGY ÚJ KIADÁSA.

(סדור רשב"ץ וכו' וראה דבר זה חדש וכו' המקור לכל תפלה וכו' מאת הרב
מו"ה שלמה צבי שוק נ"י אב"ד בק"ק קארצאג והגלילות תרמ"ד לפ"ק.)

Nagy örömmel és őszinte kedvvel ismertetjük ezen becses könyvet a jelen folyóirat tisztelt olvasói előtt. Teszszük ezt azért is, mert a munka előttünk igen becses!

Hiszen köztudomásu dolog, hogy imáinkban dicső történetünk hűségesen visszatükröződik. Bizonyos korszakokban népünknek sanyargatásai ott találnak kifejezést, melyek tanubizonyságot tesznek arról, hogy daczára a balsorsnak, mely felekezetünkre súlyos csapásokat mért, még sem volt képes a fohász csiráját népünkből kipusztítani és azt az Isteni bizalomban megingatni. Másrészt az imák azért is becsesek ránk nézve, mivel alkalmat nyújtanak, hogy alaposan megismerjük azon korszakot, melyben azok szerkesztve lettek. Igy tehát azt tapasztaljuk, hogy azok az imák, melyek a második templom lerombolása előtt lettek szerkesztve, egész más szellemben vannak megirva, mint azok, a melyek a tannák, az amórák vagy a gáonok korszakában lettek hozzájuk csatolva. Azok pedig, melyek a középkorban keletkeztek, azok valóban magukon viselik koruk jellegét.

Az első korszak imáiban a nép tiszta érzelme nyer kifejezést, azokat nemzeti szellem lengi át, buzdítja a népet az összetartásra, de egyes egyénekkel nem is foglalkozik.

A tannák korszakában már részben eltértek ettől az elvtől és egyes ember viszonyainak is tért engedtek az imákban. Összeegyezték a nép jövőjét az egyes emberek jólétével; erről a תפלת שמונה עשרה tesz legjobban tanubizonyságot

Azok az imák, melyek a középkorból erednek, legnagyobb részben mindig a vétkes emberrel foglalkoznak, úgy tehát nem csoda, hogy az összetartás mint népeszme egészen elenyészett és a גאולה fölött, azaz a nép felszabadulásáról balga fogalmak kaptak lábra.

A megdicsőült dr. Zunz »Die synogogale Poesie des Mittelalters« czímü munkájában alaposan foglalkozik ezzel az ügygyel és ott e dolog fölött minden tekintetben kimerítő felvilágosítást talál a tisztelt olvasó.

De térjünk vissza a mi dolgunkhoz. Jelen sziddurnak az irója »orthodox« rabbi, akit ország-világ nagy tudósnak ismer, különösen a מנהגים kérdését illetőleg nagy szakismerettel bir, de mégsem vagyunk képesek azon irányt helyeselni, melyet a tudós szerző legutolsó munkájában követ.

Köztudomásu dolog, hogy a mysticismus felekezetünkben különösen a középkorban terjedt el, bár a csiráját már a talmudban is találhatjuk, mely a gáonok utolsó korszakában erősebb gyökeret vert, de csak a középkorban virágoztak fel a meditatiók (כוונות), melyek a fohászt csak zavarják és a valódi áhitatosságon csorbát ejtenek. A harcz, melyet felekezetünknek nagyjai ezen kárhoztató szellem ellen vívtak, mindenki előtt ismeretes és valóban csodáljuk, hogy főtisztelendő Sik rabbi is azokhoz csatlakozik és oly dolgokban, melyek előtte világosak, mégis a középutról letér.

Tudtunkkal hasonnemü sziddur, mely az imák kútforrásával szintén foglalkozik, kettő létezik. Az első הגיון לב kiadta Landshut 1845-ben és a második עבודת ישראל Baer a 60-as években. E két sziddur az előttünk fekvőtől abban különbözik, hogy azok nem igyekeznek az imák keletkezési korát feljebb tolni.

Sch. rabbi úr megjegyzései három csoportra oszlanak: Az első csoport 135 jegyzetből áll és 35 lapra terjed; a második csoport 53 jegyzetből áll, 13 lapra terjed; a harmadik csoport 23 jegyzetből áll és 5 lapra terjed.

1. A 19. jegyzetben foglalkozik a tudós szerző az אדון עולם hymnussal, nézetét a szerkesztés idejére és a többi megjegyzéseket minden tekintetben helyeseljük, de kár, hogy a t. sz. a הגיון לב czimü szidurban Landshuttól közölt hiányos versekre nem hivatkozott, melyek így hangzanak: בלי ראשית בלי

תכלית בלי ערך בלי דמיון בלי שינוי ותמורה בלי חיבור בלי פירוד גדול כח וגבורה, mivel ezek állitását csak támogatják.

2. A 20. j.-ben a t. sz. a יעב״ץ által felállított hypotézist helyesli, melynek semminemü alapja nincsen. Maimonides nem volt a יגדל hymnusnak a szerzője, hiszen az iró neve ezen versben található יִחֵיה אֵל בֹּרֵב חסדו בֹּרוּךְ. Megjegyzendő, hogy a két hymnus, úgy az אדון עולם és a יגדל a מחזור ויטרי-ban nem fordulnak elő.

3. A 21. j. azt állítja a t. sz., hogy az אנטלא szót Babyloniában való tartózkodásuk alatt sajátították el őseink, ez pedig nem áll, a szó a görögben αντιλον edényt jelent. Lásd az Árucht és Levita ezen a helyen, azonkivül a מ״ו-ban 35. l. következőképen áll: נטילת ידים על שם כלי ששמו אנטל והו מחזיק רביעית לוג כדאמרי׳ (ב״ב נ״ח ע״ב) אנפקא, אנבג, אנטל

4. 23. j.-ben állítja a t. sz., hogy a hálaimát לעסוק בדברי תורה R. Jehuda szerkesztette volna, bocsánatot kérek, éppen a talmud Berákhóthból (11,b) kitünik, hogy Ráb volt annak szerzője és R. Jóchánán azon nézetet osztja, hogy a hálaimának ברוך szóval kell kezdődni, azért והערב נא hozzácsatolta. Az ima a מ״ו-ban más rendben fordul elő.

5. A 28. j. foglalkozik a t. sz. az אלדי נשמה imával, a מ״ו-ból kitünik, hogy ez az אשר יצר-féle imával egy hálaimát képez, mivel: ברכה הסמוכה לחבירתא היא לאשר יצר ששתיהן בשורת הגוף ולכך אינה פותחת בברוך. A מ״ו-ban az אלדי נשמה imát a következő három hálaima: שלא עשאני נכרי, עבד, אשה előzi meg. A három hálaimának a forrása: תוספתא ברכות פ׳, ו׳. Azonkivül bátorkodunk felemlíteni, hogy a מ״ו-ban ezen sorrend fordul elő, melyet érdemesnek tartunk ide iktatni: פוקח עורים, מלביש ערומים, מגביה שפלים, סומך נופלים זוקף כפופים, מתיר אסורים, רוקע הארץ, המכין מצעדי גבר, אוזר ישראל, עוטר ישראל, שעשית לי, הנותן ליעף כח, אשר נתן לשכוי׳ והמעביר שינה.

6. A 32. j. megjegyzi a t. sz., hogy a תפלה לעולם forrása a תנא דבי אליהו-ban található. Maimonides is nevezi a תדב״א mint ezen ima forrását, mely könyv a geónim korszak végén lett szerkesztve, l. Zunz Gottesdienst. Vorträge 417. l. Feltünő, hogy eddig senki sem ügyelt egy dologra, mely ott előfordul. Az ima végén mondjuk: שאנו משכימים ומעריבים ואומרים ערב ובוקר az első mondat sorrendje: משכימים ומעריבים ellenmond az utómondat sorrendjének ערב ובקר-nek? A birálandó szidur-

ban igy áll: שאנו משכימים ומעריבים ערב ובקר ואומרים; a מ״י-ban az ima szövege igy hangzik: שאנו משכימים ומעריבים ומייחדים שמך פעמים בכל יום ואומרים. Minden esetre igaz az, hogy a t. sz. szövege hiányos, és helyes vagy a Maimonides által elfogadott szöveg l. a סדר התפלה-ban, vagy az, mely a מ״י-ban áll. Nézetem szerint a תרב״א szerzője itt különböző dolgokra terjesztette ki figyelmét, a תפלה-ra és ק״ש ra. A תפלה jelenleg במקום תמידין helyett van, (Berákhóth 5 a) és a Szentirás a תמיד-nál parancsolta: את הכבש האחד תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים M. IV. K. 28,4; és ק״ש-nál pedig mindig בשכבך ובקומך áll, M V. K. 6,7; 11,19. igy tehát תפלה a משכימים ומעריבים-ra vonatkozik és ק״ש a ערב ובקר-ra.

7. A 38. j. azt állítja a t. sz., hogy a ברוך שאמר hálaima a Nagygyülekezet férfiai által lett volna szerkesztve, ez nem egyéb mint לשון הבאי, mivel az Áruch maga mondja a תפלה szó alatt, hogy a ברוך שאמר a geónim korában lett megirva. Kifakadásai a megdicsőült הגאון ש״ר ellen nem birnak semminemü jogosultsággal.

8. A 40. j. állítja a t. sz., hogy Mózes lett volna a מזמור לתודה Zs.-nak szerzője, mivel ר״ש ott (ב״ב י״ד ע״ב) azt irja: וכל אחד עשר מזמורים כסדרן משה כתבן, ez nem elég bizonyíték, különösen arra, hogy Mózes egyszersmind elrendelte volna, hogy ezen zsoltár a mindennapi imákba felvétessék, holott köztudomásu dolog, hogy az imák első csirája csak a második templom időszaka végén található.

9. Az 50. j. megtámadja a t. sz. a megdicsőült הגאון ש״ר azon állítása miatt, hogy a ישתבח ima szerzője אב״ד, mivel a megdicsőült helyesen kimutatja, hogy nálunk a szöveg hézagos és az eredeti szöveg tulajdonképen igy hangzik: אדון הנפלאות, בורא כל הנשמות, רבון כל המעשים, הבוחר בשירה זמרה, מלך אל חי וכו׳. Az, hogy a jeruzsálemi talmudban ez az ima említve volna, nem áll. Lásd e dolog felett Hurwitz jegyzetét a מ״י-ban 7. l.

10. Az 51. j. azt állítja a t. sz., hogy a ברכו ima a próféták által lett volna szerkesztve, ez is לשון הבאי, mivel amint fennt említettük, csak a második templom utolsó korszakában történik Támidban az imák említése.

11. Az 56. j. említi a t. sz., hogy az אהבה רבה a nagy gyülekezet férfiai által lett irva, ez állítás csak részben igaz,

amint már egyszer a נחלת יעקב czimü munkában említettük, ezen ima egyes részekkel a számüzetés ideje alatt lett megtoldva.

12. Az 58. j. röviden megemlíti a t. sz. a שמע imát, de az időt és okot, miért rendeltetett el az ima használata, erről bővebb felvilágosítást adnak dr. Blau Lajos úr czikkei e folyóiratban 1892. évf. 200. és 254. l.

13. Az 59. j. állítja a t. sz., hogy a hálaima ברוך שם כבוד Mózes által lett elrendelve, ez is לשון הבאי. Már bocsánatot kérek, hogy is lehetett olyasmit állítani, miután Peszáchim (56a) kitünik, hogy az ima az amorák által lett elrendelve. Különben ezen imával szintén dr. Blau Lajos úr fennt említett czikkeiben foglalkozik. Bővebb felvilágosítást nyerünk ezen ügyben a לב-תנינן-féle szidurban és Krochmal-féle מורה נבוכי הזמן-ban 208. lapon.

14. A 66. j. foglalkozik a t. sz. az אבינו מלכנו imákkal. A megdicsőült dr. Zunz »Ritus« 118. lapon nagy alapossággal bebizonyítja, hogy R. Akiba 2—3 אבינו מלכנו-t szerkesztett, mivel אבינו מלכנו חטאנו לפניך száma egyenlő ezen számmal רבי עקיבא יסדו. R. Jákob b. Ashér szerint a sorrend a R. Ábrahám gáon szidurjában א״ב szerint volt megirva, de ezek úgy látszik elvesztek. A מ״י-ban fel van említve 35 א״מ, a mi sziduraink pedig 44 א״מ-t találunk.

15. A 68. j. azon állítása, hogy תחנון Józsua és társai által lett volna elrendelve, ez is valóban לשון הבאי. Megengedjük, hogy a תחנון a tannák korában már gyakorlatban volt, de az mágis téves, hogy ezen időben, mikor a קרבן bemutatása fennállt, תפלת תחנון mondatott volna. Máskülönben a מא״ח 131. §. mondja, hogy a bünbánati imát mindenki tetszése szerint mondhatja el. A gáon R. Ámrám szidurjában az ima szövege különbözik a Maimonidesétől. A spanyol zsidók pedig a XXV zsoltárt imádkozzák a VI. zsoltár helyett. L. még ezenkivül az אבודרהם ezen a helyen. Ugyanezen jegyzetben említi a t. sz., hogy ezen ima ד״ אלדי ישראל שוב וכו׳ Hiskia király által lett volna megirva, ez is לשון הבאי. Maimonides és מא״ח ezen imát nem említik és a spanyol szidurban ez az ima ugy mint a מ״י-ban némi eltéréssel található. A שומר ישראל-féle imát szinte R. Jehuda Hanászinak akarja tulajdonítani, az ima שומר ישראל a מ״י-ban nincsen és a spanyol szidurban némi eltéréssel található.

16. A 71. j. állítja a t. sz., hogy ויהי בנסוע a gáonoktól ered, ez az ima a מא"ח-ban még nincsen említve, csak a כלבו §. 37, mely forrás különben nem igen megbizható, említi ezen imát.

17. A 75. j. ezen állítása, hogy אשרי למנצח ובא לציון-féle imát R. Abinah rendelte volna el, helytelen; Maimonides még ezen rendeletet nem ismerte, de valószinüleg a Geonim korszakban lett meghatározva. Lásd bővebbet e pontról הגיון לב ezen a helyen.

18. A 77. j. azon állítása, hogy עלינו zárima Józsua által lett szerkesztve, szintén לשון הבא és a dologban a megdicsőült הגאון ש"ר-nak kutatásai, hogy ez az ima tulajdonképen az ujévi muszafimából lett kiszakítva, melynek Ráb volt szerzője, megczáfolhatatlanok és kár lenne e fölött szót veszteget ni. Azonban általános elismerésben fog részesülni a tudós szerző, hogy fellépett a של"ה nevében ezen illetlen szokás ellen להקיא רוק קודם ואנחנו. Valóban מי יתן וירבו כמותו בישראל!

19. A 87. j. szintén, daczára annak, hogy a tudós szerző vallásos dolgokban »orthodox« elveket vall, elismeri, hogy az illedelmet és a rendet vallásos dolgokkal nem szabad felcserélni, miután ezen jegyzetben világosan helyesli, hogy az egybekelés a zsinagógában történjék, כי גם בימי מהרי"ל עוד נתנו[ההופה בבית הכנסת.

20. Az evés utáni hálaima ügyében, mely a 93. j.-ben előfordul, sok felületességre akadunk, s igen sajnálható, hogy a t. sz. a rabbiképezde érdemdús elnökének R. Bloch Mózesnek becses munkáját שערי תורת התקנות IV. fejez. figyelembe nem vette.

21. A 97. j. állítja a t. sz., hogy az ima ברוך ה' לעולם אמן וכו a gáonimtól lett volna szerkesztve, a מ"ז 81. l. világosan mondja R. Natronai Gáon אתו רבנן בתראי ותקינו בתר שומר וכו hogy az amórák szerkesztették és rendelték el.

22. A 99. j. azt állítja a t. sz., hogy a géonim honosították meg a לכו נרננה a szombati estimák bevezetéséül, a מ"ז-ban ennek semmiféle nyoma nincsen, a spanyolok csak a XXIX. zs. imádkozzák. Ezek szerint tehát az egész állítás alaptalan.

23. A 101. j. a t. sz. állítása, hogy Ádám szerkesztette volna a XCII. zs.-t, minden alapot nélkülöz, és nem is kell a dolgot komolyan tárgyalni, bár a talmudban van.

24. A 105. j. azon állítása, hogy a Nagygyülekezet férfiai által lett a תפלת ערבית לליל שבת szerkesztve, nem felel meg a valóságnak, mivel אתה קדשת a talmudban nem fordul elő.

25. A 107. j. bátorkodunk a t. sz. a מ"ז 80. l. figyelmeztetni, mely által belátja, hogy בעניו הדלקת נר שבת a talmud szerint שבת ל"ד ע"א ott a dolog másképen van magyarázva és indokolva.

26. A 108. j.-nél a שלום עליכם hymnusra bátorkodunk a יעב"ץ-nak kifakadásaira egyes szavak használata ellen utalni. Hogy tulajdonképen ki szerkesztette, ránk nézve közömbös.

27. A 110. j.-ben állítja a t. sz., hogy a נשמת imát a Nagygyülekezet férfiai szerkesztették, ez a nézet helyes. Bizonyítéka annak, hogy a második templom lerombolása előtt lett megirva, mivel különben ezen vers ממצרים גאלתנו-hoz megemlékezett volna az ujabbi גאולה-ról is. Azonban ezen két ízben előforduló terminus technikus u. m. כדבר שכתוב, mely hivatkozás a XXXV. zsoltár 10. versére és באמור לדוד, mely a CIII. zs.. 1. versére, bizonyítéka annak, hogy a misná nyelvéhez hasonlít és valószinüleg a II. templom lerombolása előtti időben lett megirva. Az אבודרהם és a הגאון ש"ר תולדות הקליר-ban állítják, hogy a szerző neve יצחק volt. A toldalék ובמקהלות a היכלות-ból lett átvéve, mely megyzésre a tudós szerző nem reflektált.

28. A 111. j.-ben állítja a t. sz., hogy az אין כמוך a talmud idejében lett szerkesztve, ez nem felel meg a valóságnak, mivel a שבולי הלקט azon része, mely kéziratból a »Zion«-féle folyóiratban 1840. lett közölve, bizonyítja, hogy Abba Mári Ábrahám által lett a zsinagógába behozva. A מ"ז-ban az אבודרהם-ban és a spanyol szidurban ezen ima nem fordul elő.

29. A 117. j.-ből hiányzik azon megjegyzés, ki által lett a מי שעשה נסים ima szerkesztve és mily összefüggésben áll a vége חברים כל ישראל a kezdettel, bővebb feldolgozást ad a fölött Geiger A. a קבוצת מאמרים-ban 146. lapon.

30. A 122. j.-re bátorkodunk röviden megemlíteni, hogy a שירי היחוד hymnusok szerzője: ר' שמואל בן רבי קלונימוס הזקן אביו ר' יהודה החסיד és nem ר' שמואל אבי ר"י החסיד, amint a t. sz. állítja.

31. A 125. j.-ben azt állítja t. sz., hogy a szombati zsol-

tároknak való imádkozása ר' אסי-tól ered, ez is לשון הבאי. Az indokot, hogy miért mondják azokat, nagyon helyesen a לבוש ban 669. §. találjuk magyarázva.

32. Csodálkozunk, hogy a 128. jegyzetben nem említi a t. sz., mikor határoztatott el a ויהי נועם ואתה קדוש-féle imát a szombati ünnepnap kimenetelekor zárimának imádkozni, l. ezen pontról a הגיון לב e helyen.

33. A 128. j. azon állítását, hogy ר' יוחנן (de melyik?) vezette be a ויתן לך-t, nem osztjuk, mivel ez csak לשון הבאי!

34. A 129. j.-ben kiterjeszkedik a t. sz. ברכת לבנה-ra, Maimonides egyes részeket nem is vett fel a סדר התפלה-ban, Reifman פיש דבר 28. l. azt állítja, hogy a ברוך יוצרך rész a geónim korában ismeretlen volt. A מ"ו-ban sok eltérés található. A תולדות הקליר : הגאון ש"ר bebizonyítja, hogy a szerző neve יעקב volt.

35. A 130. j. azt állítja a t. sz., hogy הנה אל ישועתי אבטח a gáonok által lett szerkesztve. A מ"ו-ban, az אבודרהם-ban, a כלבו-ban és a spanyol szidurban nem fordul elő, hanem egy része a ט"ז 299. §. található.

36. Csudálkozunk, hogy a t. sz. nem említi mikor lett המבדיל בין קודש לחול ima a הבדלה hoz elrendelve, továbba a fűszer szelencze használását ugyanakkor? A megdicsőült Zunz állítása szerint R. Efraiim Bonnból hozta bé ezt a szertartást. L. Zunz »Die Ritus« 67. l.

37. A 133. j. bátorkodunk említeni תקנות משה ועזרא בענין קה"ת בישבת למנחה וב"ה, sajnáljuk, hogy a t. sz. ennél sem vette figyelembe a már fenntnevezett nagybecsü munkát שערי תורת התקנות I. fej. 3.

38. II. 1. j. állítja a t. sz, hogy a יום כפור קטן ima R. Mózes Cordovero által lett szerkesztve és behozva, ez nem felel meg a valóságnak, Zunz, »Die Ritus« 151. l. bebizonyította, hogy R. Menachem Asarja di Fano volt ezen istentisztelet megalapítója.

39. II. 2. jegyzetéhez utalunk jelen folyóirat XI. 535—539., a hol már kiemeltük, hogy ezen zsoltárok, melyeket mi egy közös néven הלל-nek nevezünk, Hizkia idejében lettek szerkesztve.

40. II. csop. 3. j. állítja a t. sz., hogy a muszaf ima ל"ה a Nagygyülekezet férfiai által lett volna szerkesztve, de

miután az imában והביאנו לציון עירך ברנה áll, ez bizonyítéka annak, hogy a II. templom lerombolása után lett megirva.

41. A II. csop. 8. j. találjuk fordítva az אפיקומן szót mint »Erinnerungsbissen« mint latin szót, ez nem helyes, a szó görög eredetü s jelentése: »csemege«. Bővebbet e tárgyról l. az אוצר הספרות II. kötet 158—161. l. szerény dolgozatomban.

42. II. 20. j. állítja a t. sz., hogy a ותערב ima a Nagygyülekezet férfiai által lett szerkesztve, azt megczáfolja a második mondat: והשב שכינתך לציון.

43. II. 23. j. állítja a t. sz., hogy a תפלת ר"ה ותפלת מוסף לר"ה az ujévi imák a Nagygyülekezet férfiaitól erednek, ezt megczáfolja az öt bekezdés, ובכן תן פחדך, ובכן תן כבוד, ובכן צדיקים, ובכן תן פתחון פה, ותמלוך, קדוש אתה; és ami a muszafimat illeti, már az első csoportban 17. megjegyzésünkben említettük, hogy annak Ráb volt a szerzője.

44. II. 30. j. azon állítását, hogy סדר תפלת י"כ szintén a Nagygyülekezettől származnék, már az előbbi jegyzetben megczáfoltuk.

45. II. 34. j. említi sz., hogy תוקעין אחר נעילה תקנות הגאונים, de csodáljuk, hogy a tudós rabbi az indokot nem említette, miért szabad a harsogást gyakorolni הבדלה előtt.

46. II. 43. j. a מלאכי רחמים hymnusra bátorkodunk a צרכיו, פחד יצחק szó alatt említett indokokra utalni, ahol a mystikus fogalomról alapos fejtegetés van és ilyféle imák egyenesen megtíltatnak.

Szerény ismertetésünk igen hosszúra terjedt, de mielőtt e sorokat befejezzük, kénytelenek vagyunk a tudós rabbitól bocsánatot kérni, hogy bátorkodtunk becses könyvére enynyi megjegyzést tenni. Korántsem volt szándékunk az ő nagy tudományán csorbát ejteni és nagyterjedelmü tudása fölé helyezkedni, hiszen főtisztelendő Sik rabbi mesterünk és jó barátunk. A talmud szavaival כל פיטטיא בישין ופיטטיא דאוריתא טבין (jer. Berachoth végén) zárjuk sorainkat és maradunk élethosszíglan a tudós főtisztelendő Sik rabbinak tisztelője.

Budapest. POLLÁK KÁIM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

AZ ESSZÉNUSOK TÖRTÉNETÉHEZ.

(*Dr. Weinstein N. J.*, Beiträge zur Geschichte der Essäer. *Bécs*, 1892.).

Az esszénusok történetével ujabb időben Epstein A. kivételével zsidó tudósok nem foglalkoztak. Pedig a görög források — Josephus és Philo — nem elegendők, hogy a homályt, a mely ezen szektát fedi, eloszlassák, hisz részben épen a két nevezett iró előadása terjeszti a homályt, minthogy ők maguk sem ismerhették tökéletesen az esszénusokat. Josephusnak nemzsidó olvasók számára készült ismertetése számos hipothézis szülőanyja lett, a melyek többnyire egy hajszálra vannak akasztva. Ezen állapot mellett örömmel kell üdvözölni *Weinstein* N. J. művét, a melyben ismét a zsidó források jutnak szóhoz.

Szerző először *Schürer* E. ismert nagy történeti munkája nyomán áttekintést nyujt az eddigi nézetekről. Szól azután egy-egy fejezetben az esszénusok nevéről és lakóhelyéről, történetükről és egyes jellemző vonásaikról. Műve végén visszapillantás czím alatt összegezi eredményeit.

Nem tartjuk szerencsésnek szerző azon ötletét, hogy Palesztina déli részét, a szóban forgó szekta lakóhelyét, אסיא Asjanak nevezték, mert ott gyógyító források voltak. Szerinte אסיא = Kallirhoë. Azt hiszi, hogy אסיא, a hol R. Méir meghalt, szintén Dél-Palesztina. Ez ellen szól az az ismert elbeszélés, hogy R. Méir אסיא-ban nem talált héberül irt Esztertekercset (tószifta Megilla 2,4 [223,16] és máshol); hihető-e, hogy a jámbor esszénusok között nem volt Purimra megilla? Szerző merészen még Szifré I. 131, a hol אסיא Alexandria, Karthago és Antiochia mellett mint residentiára méltó város neveztetik, szintén idézi állítása mellett (20. l. 41. j.). Különös felfogással birt e szerint a Szifré, ha azt hitte, hogy Dél-Palesztina oly kiváló provinczia és, a mi a fődolog, az említett mondásban a szentföldön kivül fekvő területről van szó, mert különben Jeruzsálemre kellett volna hivatkozni. Ezen kivül megjegyzendő még, hogy מי אסיא, a melyről a talmudban többször van szó, nyelvileg csak akkor érthető, ha רפואה = אסיא, de képtelenség lenne helyet jelentő főnevet ily módon képezni, sz. szerint pedig »Aszja« magában egy vidéknek volna a neve. Egyéb kifogásokat a mű eme leggyöngébb része ellen hallgatással mellőzünk.

Merésznek tartjuk sz. azon föltevését is (22. s köv. ll.), hogy az esszénusok a Rechabiták utódai lennének. Erre az állításra az az egy tény, a melyet Jeremiásnál olvasunk, hogy ezek nem ittak bort, korántsem elegendő. Más, számba jöhető bizonyítékokat nem találunk. Még különösebb előttünk az az állítás, hogy az Ábóth elején felsorolt »párok« (זוגות) egyike és Sammai is esszénus volt. Ezek mindnyájan a hagyományozott törvényekhez ragaszkodtak volna, míg Hillél és utódai, tanítványai, a middóth által nyert halákhákat juttatták volna ezek ellen érvényre. A bizonyítás veleje az, hogy az esszénusok igen szigoruak voltak a törvények megtartásában és ép így a sammaiták is. Ez a talmudi הצד השוה-ra emlékeztet. Meggyőzőknek tartjuk ellenben azon bizonyításokat, a melyeket sz. felhoz a mellett, hogy egyes tannák és amórák esszénusok voltak, bár ezek között elég gyönge akad. Sz. szerint esszénusok voltak: Eliezer ben Hyrkanos, Jehuda b. Ilai, Józé ben Chalafta, Dósza b. Horkhinas, Pinchas ben Jair, Józsua ben Lévi, Szimlai és mások. Ezek legtöbbjéről már ugyanezt Frankel Z. és mások is állitották, de sikerült szerzőnek némely új plausibilis okokat is felhozni a régi állítások megerősítésére.

A legsikerültebb, nézetünk szerint a 4. fejezet, a melyben az essäismus némely vonásai vétetnek vizsgálat alá. Az ismert vonások itt szerencsésen gyarapíttatnak, Josephus tudósításainak egyes pontjai eredményesen kombináltatnak talmudi mondásokkal. Nem minden új ugyan és nem minden új helyes, de mind érdekes és tanulságos. Némely talmudi referatum meglepő világítást nyer. Kár azonban, hogy némely erőltetett észrevételek által a helyesekre is ferde fény esik.

A részleteknél néhány rövid helyreigazításra szorítkozunk. 15. lap בני דרומא עלאה és בני דרומא ארעיא: R. Gamliél ismert mondásában (j. Szanh. 1,2 és máshol) így fordíttatik: »Zu unsern Brüdern des obern Südens und zu unsern Brüdern des Südens *unseres Landes*.« Sz. azt hitte, hogy ארעיא csak országot jelenthet, holott itt ellentétben עלאה-val az »alsót« jelenti. Sokszor találjuk ilyen értelemben a talmudban és a targumban. — Hasonló ehhez a következő fordítás: j. Jóma 3,7: חד אמי בציפורין אמר איתא ואנא מסר ליה לך וכו = »Ein Assi sagte einmal zu R. Pinchas b. Chama *auf der Insel*

Cypern: Komm, ich will dir den geheimnissvollen, göttlichen Namen Gottes, den שם המפורש mittheilen« (86. lap). ציפורין természetesen nem Cyprus szigete, hanem Sephoris. Kérdés, vajjon הר אסי nem régi iráshiba-e רבי אסי helyett? De ha tényleg אסי is az eredeti olvasás, akkor sem lehet ezt esszénusra vonatkoztatni, hanem egy orvosra. A talmud ugyanis ezt a nevet אסיים nem ismerhette, mert különben sűrübben használta volna, minthogy sokszor beszél az essäismusról és hiveiről. — Különösnek tartjuk az ilyen nyelvi identificatiókat is mint צנוע (jámbor): essenoi (többször, pl. 84. l.). — Feltünő 82. és 89. lap: »Jehova (oder Johve).« Jehova nem létezik csak az ujkori nemzsidók kegyelméből, ilyesmit tehát nem szabad irni ott, a hol a talmudról van szó. Johve bizonyára sajtóhiba, a melyekben a mű bővelkedik. — Baba meczia 84a lenn: דמחדדין שמעתתיה nem jelenti azt, hogy az illetőnek tradicziói különösen megbízhatók, a mi a 88. lapon préseltetik. — A legelemibb tévedés, hogy ר' לעזר דרומיא = Eliezer ben Hyrkanos (31. lap 76. j.), a kettő között 200 évnél több fekszik. — A 33. lapon adatok soroltatnak fel a mellett, hogy a dél-palesztinai tudósokat (דרומאי) nem becsülték, mivel esszénusok voltak. Ennek a bizonyításnak egy kis bibéje van; az egyik, ki elvetőleg nyilatkozik a »dárom«-ról, Szimlai a szerző állítása szerint maga is esszénus volt. — Egész hamis következtetést von szerző (72. l.) ezen mondásból: »Midőn R. Abahu Délre ment, ugy cselekedett, mint R. Chanina és midőn Tiberiásba ment, ugy cselekedett, mint R. Jóchanan« (j. Berákhóth 8,1). Konkrét esetről van szó, hogyan lehet tehát ennek alapján állitani: »Abahu, der die Lehrweise der Gelehren vom Norden sowie der vom Süden Palästinas kannte«? Épily hamis állítás az, hogy a számmal összefoglalt halákhák az esszénusoktól származnak (73. l.). Weinstein idézi Sekálim 5,1 azon Abáhuféle mondást, hogy a szóferim szám alá foglalták a tórát. Hát az ott idézett misnák esszénus származásuak?

Sok pont fölött vitatkozhatnánk még a szerzővel, de ezen ismertetés czélja nem az, hogy az előadott összes nézeteket kritikailag vizsgálja, hanem csupán az, hogy az olvasó figyelmét, bár kissé elkésve, az érdekes tárgyú műre felhivja.

Budapest.

B. L.

AZ IZRAELITA PROFETIZMUS.

(Prof. Dr. Cornill C. H. Der israelitische Prophetismus. In fünf Vorträgen für gebildete Laien geschildert. *Strassburg*, 1894.)

A profetizmus történetének ama leirása, melyet e műben olvasunk, a szerző saját szavai szerint nem tart eredetiségre igényt. A czél az volt, hogy egy művelt laikus közönség ismerje meg a legujabb kutatásokat Izraél prófétáiról. A nagyméretű bibliai irodalomból szerző az eredményeket vonja le; a kritikusok munkásságának végösszegét nyujtja. Természetes, hogy az iró, illetőleg felolvasó a bibliakritika azon irányát követi, melyet ő helyesnek tart. Ez az irány a legszélsőbb; képviselői Wellhausen, Kuenen, Stade és mások.

A jelzett álláspontból előadja Cornill a próféta ság és a próféták történetét a legrégibb időktől egészen a letünésig. Amit korra nézve a kezdettől elvesz, azt részben megtoldja a végén: a bibliai prófétaság aránylag későn kezdődik, de későn végződik is. Bár szerző kijelenti, hogy az ősatyákról, az egiptomi tartózkodásról és kivonulásról és Mózesről szóló bibliai elbeszéléseket nagyjában történetieknek tartja, az igazi prófétaság történetét mégsem kezdheti Mózessel, mert róla keveset lehet tudni. Mózes, Sámuel, Illés és Elisa működései és tanai, ezen felfogásnak megfelelőleg, aránylag röviden vannak jellemezve. Ezek a próféták praehistorikus korát képezik.

Az első előadás tehát nekik, továbbá a nábi fogalma meghatározásának, a próféták jelentőségének a sémi népeknél általában és Izraélben különösen van szentelve. A nábi szó etymologiája és a profétizmus jelentősége az őskori népeknél és Izraélben oly világosan, oly vonzóan és meggyőzően adatnak elő, hogy azokat olyanok is elfogadhatják, akik a szerzőtől eltérő álláspontot foglalnak el. A modern kutatások e kérdésekre nézve szembeszökők és meggyőzőek. A látóhatár örvendetesen bővült, meglepő és örvendetes tények hozattak napfényre, amilyenekről egy évszázaddal ezelőtt még talán álmodni sem mertek.

Az őskor keleti hatalmas népeinek ismerete századunkban hihetetlen arányokat öltött. Az asszirek, a babilóniaiak, a perzsák és más népek multjáról lehullott a fátyol és a fény, amelyet a történeti kutatás ezen régi kulturnépek történetére

vetett, a bibliát is más világosságban láttatja velünk. A kritikán kivül ez a fáklya vezeti a szerzőt; azok is, akik az előbbi elől elzárkóznak, az utóbbit szivesen fogadhatják.

A szerző nézeteit fel nem sorolhatjuk. Kritikai álláspontjának vázlatos ismertetése czéljából csupán a prófétai könyvek szerzőit adjuk azon sorrendben, amelyben azok C. által chronológiai alapon tárgyaltatnak. Ezek: Ámósz, Hósea, Ézsaiás, Micha, Micha 6. és 7. fejezet, Czefanja, Náchum, Chabakuk, Jeremiás, Ezékiel, Deuterojesaja, Chaggai, Zecharja, Maleáchi, Jóél, Óbadja, Ézsaiás 24—27. fejezetek, Zecharja 9—14. fej., Jóna, Dániel. Ámosz fellépésétől Dánielig 600 év folyt le (760—160).

Ezen korszakon belül a prófétizmus Jeremiásban éri el tetőpontját; ezután hanyatlik és végül teljesen megszűnik. Különös igyekezetet tanusit szerző az egyes prófétai eszmék keletkezése, fejlődése és eltünése kikutatásában. Megállapitani törekszik azt, hogy minden egyes prófétának milyen része van a prófétai eszmék megteremtésében. Előadásai a próféták tanainak és theológiájának főbb történeti mozzanatait világosan tüntetik fel. Hogy e tanok eredetét, alakulását, befolyását, eltünését stb. megértesse az olvasóval, Cornill a történeti események kapcsán mutatja be azokat, felmutatni igyekezvén a kettő közötti összefüggést. Ez jórészt meglepően sikerül neki.

Széles látókör, alapos tudás és kritikai elmeél tüntetik ki Cornill kis művét. Az előadás szépsége és világossága, a nyelv hajlékonysága és ereje, a stilus frázisoktól ment egyszerüsége és könnyüsége mindvégig gyönyörködtető olvasmányná teszik azt. Állitásai sohasem bosszantók, a legmerészebbek sem, mert nem jelennek meg ama provocativ és a régi Izraélt — bár szándéktalanul — lealacsonyitó formában, amelyet némely modern bibliai theologus kedvel és a tárgy komolyságának rovására alkalmaz.

Örvendetesen érintett bennünket, hogy a szerző ugy a régi Izraél, mint ennek egyenes leszármazója és örököse: a zsidóság iránt nem táplál előitéleteket, mint nem egy szaktársai közül. Elismerést érdemel az a bátorság is, hogy a napiáramlatokkal szembeszálljon. Nem állhatok ellen, hogy C. idevágó lelkes nyilatkozataiból ne idézzek egynehányat. Ezek szintén hozzátartoznak a mű és irója jellemzéséhez.

»so ergiebt sich daraus doch mit unwiderstehlicher Klarheit, dass die vielverrufenen und vielgeschmähten Semiten durchaus nicht eine so inferiore Race und so minderwerthige Menschen sind, wie man es leider gerade heutzutage wieder vielfach hinzustellen beliebt« (8. l.) »Desshalb sollte man sich nicht dagegen sträuben, in der Religion Israels manche fremden Elemente anzuerkennen; man setzt sie dadurch nicht herab, sondern im Gegentheil, man stellt ihr dadurch ein Zeugniss höchster Lebenskraft und siegreichster Assimilierungsfähigkeit aus: Israel gleicht in geistiger Beziehung dem fabelhaften Könige Midas, welchem alles, was er berührt, sich zu Gold verwandelt« (15. l.); »wenn die Heilighaltung der Ehe und die Reinheit des Familienlebens zu allen Zeiten der köstlichste Schmuck und der edelste Schatz des jüdischen Volkes gewesen ist, so müssen wir auch hierin den Stempel erkennen, welchen Ezechiel ihm dauernd aufgeprägt hat« (123. lap).

Van némely kemény szó is a babilóniai exilium után keletkezett zsidóságról, de korántsem olyan, amilyennel más tudósoknál találkozni szoktunk. Különben ezen nyilatkozat élét Cornill maga elveszi, midőn az Ezra által létesitett zsidóságot vallástörténeti szükségességnek nyilvánitja. Elismeri, hogy csak az Ezra zsidósága küzdhetett meg a népek felett győző hellenizmussal (161—162 lap).

Bőven kárpótol bennünket azonban mindenért az a lelkesedés, amelylyel sz. a prófétizmusról szól. Hadd álljanak itt mintául az egész mű befejező mondatai, amely idézettel mi is befejezzük ismertetésünket. »Die Geschichte der gesammten Menscheit hat nichts hervorgebracht, was sich auch nur entfernt mit dem israelitischen Prophetismus vergleichen liesse: durch seinen Prophetismus ist Israel der Prophet der Menschheit geworden. Möchte das doch niemals übersehen und vergessen werden: das Köstlichste und Edelste, was die Menschheit besitzt, sie verdankt es Israel und dem israelitischen Prophetismus«.

Budapest. B. L.

AZ EDOMITÁK TÖRTÉNETE.

(*Prof. dr. Buhl F.*, Geschichte der Edomiter. *Lipcse* 1883.)

Az izraeliták legközelebbi rokontörzsének eddig nem volt külön monográfiája; az encyclopädiák czikkein csupán egy folyóirati dolgozat foglalkozik vele. Az előttünk fekvő mű a legkimerítőbb munka Ézsau országáról és népéről. A nagytudományú szerző minden térről összehordja az anyagot és azt kritikailag mérlegeli. Teljes képet így sem nyújt, de ez nem rajta mult, hanem a ránk maradt tudósítások hézagosságán. Tulajdonképen csak a biblia nyujt bővebb adatokat; a más forrásokból merített anyag — különösen a régibb korra — először csekély, másodszor bizonytalan. Bibliakritikai módszerrel egy szemernyi sem maradna belőlük. Buhl ügyesen használja fel ezeket és belőlük a szentírás szolgáltatta képet néhány vonással kiegészíti.

Először leírja az edomiták hajdani lakóhelyét (1—20); ezen az alapon vizsgálgatja a szentírás és a későbbi prófán írók födrajzi adatait Edomról. Az ország határait a bibliából elég pontosan lehet meghatározni, de a helységek manapság már nem identifikálhatók. Sz. ezt némely városra nézve megkisérli, de a mint maga érzi, bizonytalan eredménynyel (20—42). Nagyobb sikerrel lehet középkori írók által feljegyzett helyneveket római katonai állomásokkal azonosítani (42—43). Idumäa természeti leirása után, a melyből látjuk, hogy a Genez. 27,39 említett terméketlenség csak nyugati Idumäára vonatkozhatik, ecseteli sz. a régi edomiták kereskedelmét. A karaván-út Dél-Arábiából Elő-Ázsiába Idumäán vezetett keresztül. Érdekesek azon, bár csekély adatok, a melyek az edomiták államéletére, ethnográfiájára, dinasztiájára, vallására, bálványaira és bölcseségére vonatkoznak. (43—51).

Csak itt munkája nagyobbik fele után, kezdi Buhl Edom történetét elbeszélni a legrégibb időtől eltünéseig. Jeruzsálem elpusztulásával Idumäa eltünik a történet színteréről. A világtörténet szeszélye.

Némely részletre volna megjegyzésünk. Ezeket azonban meliőzzük. A művet a szentírás irodalmának barátai élvezettel olvashatják.

Budapest.

B. L.

HYMNUS.

(Juda Halévi.)

I.

Hozzád, Urunk, ki volna mérhető?
Sehol nincs hozzád fogható erő.
Mivel vetnélek Téged egybe:
Hisz bélyegedre
Van a mindenség megteremtve.
Magasztosabb vagy,
Mint minden eszmény,
Sántít az eszme,
Feléd közelgvén.
Mi szó fejez ki Téged?
Mi nyelv mondná ki lényed?
Mely szív lakhatna nálad?
Mi szem nézhet s csodálhat?
Ki oktatott? ki inte?
Nem volt s nincs más Isten,
Csakis Te!
A mindenség, az adja hírül,
Hogy senki sincs terajtad kívül.
Szent bölcseséged hatja át e létet,
Minden paránynon látható pecséted.
Mikor hegyek se voltak,
Sem fönn az égi boltnak
Hatalmas oszlopi;
Mikor még
Nem volt magas, se mélység:
Te már is fönn a mennybe
Trónoltál fényövezve.
Te hordozod a mindenséget —
De semmi sincs, mi hordna téged;
Te töltöd bé a mindenséget —
S mi sincs, mi átfoghatna Téged.
Szívünk kutatna? béna az!
Nyelvünk hirdetné? néma az!
A bölcs merengve néz s elmélyed,
Csodál, imád a hívő lélek:
Hatalmadat zsolozsma zengi,
S nem dallja azt zene, se dal, se semmi.
Te ős-erő, te szent csodálat:
Hatalmad égen, földön áthat.
Mi mély vagy! mi mély vagy:
Ki száll utánad?
Mi távol, mi távol:
Kisem találhat.

Ó tudjuk, tetteid
Minő nagyok;
Ó tudjuk, szentjeid
Között hited ragyog.
Kegyelmedet mi halljuk,
Törvényidet mi valljuk;
A megtérthez olyan közel vagy,
S mi messzi attól, aki elhagy.
A tiszta lények
Megértnek;
Csodáid nézdelik,
S mi fény se köll nekik;
Eszméjük lát csak,
Eszméjük hall csak,
S remegve, félve
Imigyen dallnak:
»Mi szent, mi szent, mi szent
A sergek istene,
Az ő dicsősége
A földnek mindene!«

II.

»A sergek istene«
Uralmadnak jelzője;
»Egy és örök az Úr!«
Ezt hirdetjük felőle.
El nem beszéli szó
Kormányzásod mivoltát,
Mi lényeg sem jöhet
Isten-társúl Tehozzád.
Ki megnyilatkozol
Ezer-ezernyi módra,
Látjuk hatásaid,
Csodálva, mitse szólva.
Az égi Dicsfogat,
Első tanúd, jelvényed,
Mely így beszél: Tiéd
A szó, a tett, az élet.
Előtted angyalid
Munkás, rajzó seregbe,
Dalik, dicsők, nagyok,
Szolgálnak hőn szeretve.
Gyarló szemünk elől

Örök titokba rejtvék,
Míg hajdan jósaink
Láták őket, vagy sejték.
Ha szólsz, elszállanak
Közel vagy messzi útra,
Egy röpke mozzanat,
S előtted állnak újra.
Lejtésük szent, minő
Tiéd volt, Lét királya,
Mikor lelejtetél
A szentséges Szinájra.
Megszólal ajkuk is,
Ha engedélyt nyerének
Cselekszenek, ha mit
Előbb Te engedél meg.
Kik suttogásukat,
Megértik, azt is értik,
Hogy a te szózatod
Az ő szavuk, igéik.
Körükben élnek ott
Hivői szent nevednek,
S fegyvervivőik ott
Az égi angyal-sergek.
Fejük sugárban ég,
Tündöklő égi fénybe,
Lakukra permetez
Boldogság, béke, üdv.
Onnan felülről jő
A bölcseségnek árja,
S valóban ott jövend
Csak élet a halálra.
Nincs ott sötét homály,
Nincs ott halál-dermedtség,
Az élet örökös,
Világa az, mi fenn ég.
Mi boldog, áldva az,
Ki béjut e seregbe,
S szentséghe öltözik
Közöttük reggel-este;
S mint Dávid egykoron,
Rákezd az ősi dalra:
»Istennek, angyalok,
Dalt zengjetek, no rajta!«

III.

Másik ország égi rendek:
Sok-szemű, trón-hordó szentek,
Futva, szállva jobbra-balra,
Fényben állva, szent magasba.
Ófan-sergek állnak szemben
És eléd borulnak rendben.
Százezernyi raj az égben,
Mind oly bölcs és mind tevékeny.
Ott a nap s a hold jő rájuk,
Szinaranyban ég sugáruk,
S milliónyi csillag sorba,
Tünde fényükben ragyogva;
Annyi serge a nagy égnek;
Majd vízárja jő a légnek.
Istennek mind híven szolgál,
S mind elvégzi híven dolgát.
Nincs ott botrány, nincs ott háló,
Nincs elbotló, botorkáló;
Ez helyet kap, az helyet kér,
Összhang, rend az égi szent tér.
Hangjuk hallszik lágyan, lassan,
Majd erősbül, míg fölharsan ....
Költőnk is szól: »Égi lények,
Dalt istennek, dícsérjétek!«

IV.

Harmadik hon és a serge:
Földünk s mind, mi rajta s benne.
Sistergő tűz és fúvó szél,
Hullámzó tenger s mi lenn él;
Jégeső, hó, tűznek lángja,
Orkán, mely süvölt szavára;
Hűs csermely, szirtből kitörve;
Libanóni czédrus törzse;
Pázsit-szőnyeg, rétnek fája,
Rózsa-illat, kis virágka;
Hal, mi mély vizekben hemzseg
És ezernyi szárnyas-sergek;
És lakói földnek, rétnek,
Erdők vadja, barmok, férgek ...,
És az ember. Mind övé ez,
Ő az úr, ki mindent élvez.
Belőlük király is támad,
Mása a menny angyalának.
Nem teremtéd őket másra,
Mint hogy dallják neved, áldva.
Minden tájon megszentelnek,
Gyönge ajkkal áld a gyermek ...
Szent uralmadért dícsérnek

Hű szolgáid, meghitt néped.
Dávid lantja már ezt zengi:
»Istent dícsérje mindenki!«

V.

Isten szent nevét vigyétek
Minden, minden tájra;
Nincs szentséges, nincs, csak isten,
Néki nincsen párja.
Ronda sárbul kiemelte
Jesúrunt, leányát,
És vezette Mózes által
Tenger hullámán át.
Fénye szálla szentélyére,
Földi zsámolyára,
S hozzá vitte prófétáját
Ihletének szárnya.
Híve lelke fény-fonállal
Van hozzája kötve,
És beléje szent buzgalmat,
Ihlettséget önt le.
Egy, igaz szolgálatára
Megtanítá népit,
S égi angyalokká válnak,
Kik tanát megértik.
Úgy is hódol népe, mint az
Angyaloknak serge,
Áldozásbelytt szentnek vallja,
Halk imát rebesve.
Bünbocsánatát ha kérte,
Megnyeré azt népe,
S története dicsőség lőn
Isten szent nevére.
Burkolódzva mély szentségbe
Égi angyal-módra,
S mint szeráfok, ott a tájon,
Ahol isten trónja:
Egybegyűlt ma hü népednek
Ifja és öregje,
Úgy vágyódtak nyomdokodba,
Földi szentélyedbe.
Félelembe öltözködve
Mind remegve áll itt,
S néked, fönn a messzi mennyben,
Hün szolgálni áhít ...
És a szent-szent-szent-imádság
Feltör esdve, lágyan
Istenünk felé, kit áldnak
Égi táborában.

(Rel. Poesie 27.)

A VETÉLY-TÁRSAK.

(Salamon ibn Gabirol.)

Nagy fogadalmát
A tél lerójja,
Amire úgy várt
A völgyi rózsa.

Nap nap után várt,
Súgárt keresve,
Várt a tavaszra,
A langy melegre.

Kíntalanúl nő
Virága a földnek,
S a csemetéit
Itatja fölleg.

Durva, komor volt
A földnek arcza,
Most mosolyog, szint'
Föl is kaczagna.

Fénytakaró a
Virágos réten,
Pára sem úszik
A tiszta légben.

Gyöngy pereg, ég a
Virág-kehelybe,
Villog a tüzben
A harmat cseppje.

Szól a pacsirta,
Rigó meg gerle,
Háladaluk zeng
Kies berekbe.

És ha bedugják
Fejük' fészkökbe
Mintha a lábuk
Oda vón kötve.

És ha a napfény
Nyakukra ömlik,
Mind ragyogtatja
A tolla gyöngyit . . .

— Szólj: te borítsz-e
E fényre árnyat?
Vagy az eget te
A földre ránthat'd?

Szikla-szivem van,
Tudod, nem enged;
Mit zúzogatnád,
Míg megrepeszted?

Gyáva ürügyet
Keressz, hogy támadj:
Örv-szavaidban
Üres a vádad.

Dárda, gerely van
Szúró szavadban —
Ám paizsomról
Tompán lepattan.

Szirtfokon fut
Lovam továbbra,
S fölveri égig
A port a lába.

Mert dalom érdes
Itélsz el engem?
S mert korom átkát
Siratja lelkem?

Hagyd csak: a dal szent,
Oltári szentség,
És oda nem jut
Bomló édesség.

A rövidebb dal
Se tetszik néked,
Melybe lihegve
Zihál a lélek?

Hagyd csak: az év is
Havakbul támad;
Hagyd el: a nap szint'
Perczekbül áll csak.

Hogy fölemelkedj
Korunk fejéül,
Merj igaz érzést
A szív mélyébül . . .

Nagy fogadalmát
A tél lerójja,
A mire úgy várt
A völgyi rózsa.

Fénytakaró a
Virágos réten.
Pára sem úszik
A tiszta légben.

Szólj: te borítsz-e
E fényre árnyat?
Vagy az eget te
A földre ránthadd?

(Siré Salómó 7.)

Nagy-Várad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

ORSZÁGVILÁG.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.[1]

1. A zsidók nézete szerint mindenekelőtt tekintetbe veendő volna, hogy az 5—8 esztendős fiúk elemi oktatása kizárólag vallásos tárgyakkal foglalkozzék; ennek megfelelőleg az elemi oktatás az eddigi szokásokhoz híven történjék, egyszersmind azonban nyúljanak oly rendszabályokhoz, amelyek a melamedokat lassankint kiszorítják, és a vallásos elemi oktatást is hivatottabb egyénekre bizzák, s az oktatás eme fokára külön tervet dolgozzanak ki.

2. Ne siettessék a talmud-tóra és a chéder bezárását, amelyekben 8—13 esztendős fiúk taníttatnak; utóbbi reorganizácziója is fokozatosan történjék. Meghatározott tervet írjanak elő számukra és néhány általánosan képző tárgy meghonosítása mellett a tanszékeket a melamedoknál pedagógiailag jobban előkészített tanítók által töltessék be.

3. A privát és a nyilvános tanítás tervezett reformja czéljából szükséges, valamennyi privát és nyilvános zsidó iskolát bejelenteni s azokat az oktatásügyi felettes hatóság ellenőrzése és vezetése alá rendelni, legjobb volna ezt megbízható és művelt zsidókra bízni.

4. A koronaiskolák, amelyeknek feladata az általános műveltség terjesztése a zsidóság körében, s a műveltség színvonalának emelése, oly módon legyenek szervezve, hogy lehetőleg megfeleljenek a zsidóság nézeteinek az iskolákat illetőleg s ezért ezekben a zsidó hitoktatásnak illő hely adassék. S minthogy zsidó felfogás szerint vallásos képzés katekézis útján nem képzelhető, hanem csak a vallásforrások, tehát a biblia

[1] Lásd 1894. évf. 728. és köv. ll.

és a talmud tanulmányozása útján lehetséges, ezért a zsidó koronaiskolák programmjának a talmudtanítást is, még pedig nagy mértékben fel kell ölelnie; csakhogy ennek bizonyos válogatással kell megtörténnie s a talmudnak csak bizonyos kiválasztott fejezetei, valamint kiválasztott kommentárok tanítása legyen megengedve. Uwaroff gróf a meg nem válogatott talmud tanítását most is határozottan károsnak tartotta, mert a talmudot illető véleménye most sem változott meg; ez csak konczesszió volt, amelyet iskolaterve érdekében szükségesnek tartott. »Ő a zsidó iskolák számára egy új talmudot, egy úgynevezett iskolatalmudot akart létrehozni«, mondja Bjeletzky találóan.

5. Tekintetbe véve egyrészt a zsidók bizalmatlanságát, amelylyel külföldi hitsorsosaik ellen viseltettek, másrészt a talmud meglehetős elhanyagoltságát a külföldi zsidó iskolákon, amely oknál fogva az onnan kikerült tanítók az Oroszországban létesítendő iskolákban nem feleltek volna meg, Uwaroff elejtette azon tervét, hogy külföldről hozzon be tanítókat, s minthogy Oroszországban magában a szükségelt tanerők kontingense nem volt fellelhető, arra kellett gondolni, hogy a tanítójelölteket vagy a felsőbb zsidó iskolákban képezzék ki, vagy pedig alapítsanak a tanítók képzésére egy speciális tanintézetet.

Minthogy az iskolatörvények reviziója alkalmával a zsidók szokásait és tapasztalatait, amelyeket maguknál a zsidóknál jobban senki sem ismer, különös figyelemben kell részesíteni, természetes, hogy az új iskolatörvények kidolgozásának általános bizalomnak örvendő zsidó képviselők jelenlétében kell megtörténnie, miáltal a zsidóknak az új törvény iránt való ellenszenve és gyanúja már eleve le lesz győzve.

Ezen szempontból kiindúlva, Uwaroff gróf 1842. június havában a császárhoz intézett emlékíratában hangsúlyozta annak szükségét, hogy valamennyi zsidó tanintézetet kivétel nélkül a népoktatási minisztérium fennhatósága alá kell rendelni s hogy bizottságot kell kinevezni, amely a zsidó nevelésügy organizácziójának alapvonásait kidolgozza.

A miniszter ezen emlékíratát a következő szavakkal fejezi be: »Merem reményleni, hogy ő felségének ezen, az országot lakó zsidók szellemi művelésére irányuló nemesszívű

gondoskodásának kétségbevonhatatlan bizonyítéka hozzá fog járulni azon buzgóság megkétszerezéséhez, amely a legmagasabb akarat teljesítéséhez szükséges s amely buzgóság ittott már kezd a zsidók között feltünni.« Ezen emlékíratot a következő császári elhatározás követte: »Beleegyezem, de csak azon féltétellel, hogy a bizottság nem több, mint négy rabbiból álljon, tehát minden főkormányzóságból, melyben zsidók élnek, egy-egy rabbi legyen kiküldve.«

1842. július hó 22-én érkezett le a fentebbi elhatározást tökéletesen igazoló legmagasabb rendelet s még ugyane napon tudatta Uwaroff gróf a wilnai és a kiewi tankerület kúrátoraival a fentemlített rendelet tartalmát, s kötelességükké tette, hogy megfigyeljék, mily benyomást fog a zsidókra gyakorolni, s hogy ezirányú megfigyeléseiket a minisztériummal közöljék. Ugyane napon Uwaroff gróf érintkezésbe lépett azon tartományok kormányzóival, amelyekből a nevezett bizottság jelöltjeit választani kellett, s kijelentette, hogy a választások alkalmával arra kell ügyelniök, hogy a jelöltek hitfeleiknek nemcsak teljes bizalmával, hanem oly tulajdonságokkal is bírjanak, amelyek folytán a kormány intencziőit felfoghassák és helyeseljék. Minthogy az orosz zsidók között ily férfiak nehezen voltak találhatók, az új iskolatörvények megalkotása czéljából Uwaroff gróf megbízta dr. Lilienthalt az új letelepedési kerület beutazásával, továbbá, hogy Cremieux-vel és Montefiore-val összeköttetésbe lépjen, s hogy őket a bizottság munkálatain való részvétel czéljából Szt-Pétervárra meghívja. Ezen híres férfiaknak a bizottság munkáin való részvételéhez Uwaroff gróf azon reménységet fűzte, hogy a zsidókat a kórmány törekvéseivel szemben bizalommal fogja eltölteni, s hogy a tervezett művelődési reformokat hálásan fogják fogadni.

Lilienthalnak ezen utóbbi missziója nem járt sikerrel, mivel Cremieux csakis a császár egyenes meghívására volt hajlandó a pétervári konferenczián megjelenni s a berditschewi és az odesszai hitközségek hiába fordúltak Cremieux-höz azon kéréssel, hogy engedjen Uwaroff meghívásának.

Ellenben Lilienthalnak első küldetése nagy sikerrel járt. Ő ugyanis a tervezett művelődési reformok propagandája czéljából beutazta a letelepedési terület fővárosait. A fent-

említett, 1842. júl. 22-én kelt rendelet kihirdetése, Lilienthalnak a wilnai zsidó hitközséghez intézett מגיד ישועה című ékesszavú körlevele, végre a déloroszországi »új felvilágosodás barátainak« kürültekintő és meggondolt eljárása, akik a régi irány követőivel megegyezésre jutottak, mindez összevéve azt eredményezte, hogy Lilienthal küldetésében a miniszter teljes megelégedésére járt el.

A zsidók a letelepedési terület valamennyi fővárosából hálafelíratokat és kérvényeket intéztek Uwaroff grófhoz, hogy a trón lépcsőinél a zsidók tiszteletteljes és legalázatosabb köszönetét nyilvánítsa az új, megnyitandó iskolákért. Egyidejűleg sikerült Lilienthalnak, hogy az orosz zsidók akkori családi neveléséről meglehetősen kimerítő túdósítással szolgáljon a miniszternek, valamint oly egyénekről is, akik sikerrel tölthetnék be az új iskolák tanítói állásait.

1843. május 6-án összeült a rabbibizottság, amely Ischak Ischaken rabbi, aki Reb Itzele Woloshiner név alatt volt ismeretes, Woloshinban rabbi és jesibafő volt; Mendel Schneersohn, akit Reb Mendele Ljubawitzer név alatt ismertek és a ljubowitzi chasszidok feje volt, továbbá dr. Stern Odessából és Heilpern berditshewi bankár, tagokból állott. Azonkívül a minisztérium részéről még Lilienthal és két keresztény hivatalnok volt jelen.

A bizottság két, elsőnek megnevezett tagjának, Reb Itzele és Reb Mendele óriási népszerűségére és auktoritására való tekintetből, a bizottságnak számolnia kellett ezen egyének óhajaival és meggyőződésével s ezen ténynek megfelelőleg hangzottak a bizottság következő határozatai:

1. A fiúk számára, akik a 8. életévet már elérték, külön I. és II. rangú iskolák állíttassanak, amelyekben az első forrásokból merítő vallásoktatás — biblia és talmud — mint főtárgy szerepeljen.

Az általános tantárgyak csak másodsorban taníthatók. A tanítási idő naponta 7—8 óra. Tanítók ezen iskolákban csak zsidók lehetnek. A bizottság csakis a minisztérium határozott óhajára egyezett bele, hogy ezen iskolákban meghonosítsák az általános iskolarendet és hogy pontos terveket dolgozzanak ki a zsidó tanszakok számára, amelyekben az előadásra szánt talmudi helyek és a kommentárok fel legyenek sorolva.

2. Alapíttassék tanerők képzése czéljából egy tanítószeminárium, melynek felsőbb osztályaiban kizárólag zsidó tárgyak taníttatnak, amelyhez azonban tanítót semmi esetre sem szabad külföldről meghívni. Egyelőre alkalmazhatnának oly tanítókat, akik semmiféle vizsgát nem tettek le s csak később kell magukat vizsgának alávetniök.

3. A régi nyilvános zsidó tanintézetek, — mint talmud-tóra és jesiba — továbbra is megmaradhatnak; csak szigorúan be kell tartaniok a számukra kidolgozott programmot s meg kell tartaniok az általános iskolaszabályzatot. A talmud-tóra felsőbb osztályaiban, valamint a másodrangú chéderben vezessék be az orosz nyelven való tanítást. A talmud-tóra alsóbb osztályaiban és az elsőfokú chéderekben és a jesibákban ellenben csak zsidó tantárgyakat tanítsanak. Valamennyi tanítónak a tanügyi hatóságnál jelentést kell tennie tevékenységéről.

4. A házi nevelés ezután is úgy mint eddig, a melamedok kezeiben maradjon. Egyébiránt azon rendelet, amely Oroszországban a házi tanításra érvényben van, némi kivétellel mindenkire kiterjesztessék.

5. A zsidó tanügyre való felügyelettel kizárólag zsidók bízassanak meg, akik a tanügyi hatóság igazgatása alatt állanak.

Ugyanez év augusztus 6-án feloszlott a rabbibizottság, melynek elaboratuma a közoktatásügyi miniszternek átadatott, mely utóbbi ezen munkálatot némi átdolgozás után 1843. vége felé a zsidó bizottságban előterjesztette. Ámbár a zsidó bizottság ismerte azon motivumokat, amelyek Uwaroff grófot arra bírták, hogy az orosz zsidók nagy többsége meggyőződésének az iskolaügy irányában messzemenő engedményeket tegyen, mégsem akarta azokat helyeselni. Abból az álláspontból indúltak ki, hogy a zsidók kimüvelésének czélja a lassú, de biztos asszimiláczió a többi bennszülött lakossághoz, és hogy a talmud rendszeres kíszorítása e czélnak eszköze. Ugyanezért a zsidó bizottság a minisztérium határozatitól teljesen elütő tervezetet terjesztett a császár elé. Ezen tervezet szerínt sarkalni kell a zsidókat, hogy gyermekeik nevelését a nyilvános iskolákra bízzák s az ilyenekbe való belépést lehetőleg könnyítsék meg nekik. E czélból több

kecsegtető privilégiumot helyeztek kilátásba számukra, és pedig:

1. Oly zsidók, akik egy kerületi iskolát végeztek, az akkori katonai szolgálat idejének csak felét kötelesek leszolgálni azon esetben, ha a katonasághoz beidéztetnek (tehát $12^1/_2$ esztendőt 25 év helyett). Ezen időt Miklós császár 10 esztendőre redukálta.

2. Azok, akik gymnáziumot végeztek, a katonai szolgálat alól egészen felmentetnek.

3. Egy akadémiai fok elérésével, ha kandidátus vagy magiszter, az egyéni díszpolgárság méltósága, és ha doktor, örökletes díszpolgárság van egybekapcsolva.

Hogy a nyilvános iskolákba való belépés megkönnyíttessék, a zsidók számára úgynevezett parochiális iskolák alapíttassanak, amelyekben a zsidó tantárgyakat csak zsidók a többi tantárgyat úgy zsidók, mint keresztények is tanítsák, a vezetés azonban csak keresztényekre legyen bízva. A zsidó tantárgyakra szánt tanórák száma elejétől fogva ne legyen nagy, s idővel azon minimumra redukáltassék, amely a katekizmus útján való vallástanításhoz éppen szükséges. Ezen iskolák számára való általános tervezet kidolgozása szükségtelen; ezt a tankerületek kúratoraira kell bízni, akiknek tekintettel kell lenniök a helybeli zsidók műveltségi fokára. A zsidó tantárgyakra való felügyeletet a korona-rabbikra kell bízni, akiket szükségképpen a zsidók költségére Bajorországból, Ausztriából és Poroszországból lehet hívatni; ezek azonban nem intézkedhetnek, hanem nézeteiket és megjegyzéseiket az iskolafelügyelőknek kell beterjeszteniök, akik ezeket átadják az iskolai fenhatóságnak. Oly általános tanintézetekben, ahol nagy a látogatottság, a zsidók számára paralellosztályokat állítsanak, amelyekben a reálismeretek tanítását honosítsák meg. Ezen paralellosztályokat keresztény polgárok és kereskedők gyermekei is látogathatják. Ott, ahol a zsidó lakosság különösen sűrű és a helyi állapotok folytán előre látható, hogy zsidó gyermekek a nyilvános iskolákat nem fogják látogatni, ott másodrangú, kerületi iskola programmjával felruházott tanintézeteket szabad létesíteni, amelyek azonban minden tekintetben az elsőrangú iskolák jellegével bírjanak, s ugyanazon szabá-

lyoknak legyenek alávetve, mint ezek. Zsidó iskolák tanítóinak, valamint rabbik kiképzésére rabbi-iskolákat állítsanak, melynek élén egy igazgató áll, aki azonban csak keresztény lehet, mellette van egy zsidó mint inspektor, aki a zsidó tantárgyakra ügyel fel. Az itt domináló általános tantárgyakat a gymnáziumi tanterv terjedelmében kell előadni. A zsidó tárgyakat oly minimumra kell szorítani, amennyire zsidó iskolák tanítóinak éppen szükségük van. A rabbitanfolyamnak nagyobb terjedelmű tanterve legyen. Ide mindazok felvétetnek, akik elsőrangú zsidó iskolát végeztek, azonkívül a rabbiiskolák mellé előkészítő iskolákat létesítsenek.

A régi fajtájú iskolákat és a melamedokat illetőleg a bizottság következő határozatot hozott: eleinte az összehívandó iskolabizottság vezetése alatt maradjanak, később menjenek át az iskolafelügyelők kezelése alá. Minden melamed köteles egy melamed-igazolványt venni, amelyért az elsőrangú melamedok 50 kopeket, a másodrangúak 1 rubelt fizetnek. Ezen igazolványt csak oly melamedok kapják, akik eddig is mint ilyenek működtek; azok ellenben, akik ezután akarnak azokká lenni, ezen igazolványt mindaddig meg nem kaphatják, amíg úgy zsidó, mint általános tárgyakból vizsgát nem tettek.

Elegendő számú zsidó hitoktató kiképzése után a melamed-igazolványt csak oly növendékek szerezhetik meg, akik a zsidóiskola egész kurzusát végezték.

Hogy a zsidókra ne gyakoroljanak rossz benyomást, ezen tervezetnek csak főmozzanatai s ezek is igen óvatos alakban, mint a közművelődésügyi miniszterhez intézett ukáz, jussanak nyilvánosságra, a részleteket pedig a legfelsőbb helybenhagyás megtörténte után külön naplóba vezessék.

Miután a zsidó bizottság ezen projectuma 1844. júl. 23-án a legmagasabb szentesítésben részesült, még ezen év november 13-án legmagasabb ukáz alakjában törvényerőre emelkedett, s nemsokára életbeléptetéséhez látott a minisztérium. A letelepedési terület tankerületei valamennyi kúrátorának a miniszter már nov. 28-án rendeletileg meghagyta, hogy kormányzósági kerületekre oszló iskolai bizottságokat létesítsenek, melyek négy tagból, közöttük két zsidóból álljanak, egy kereszténynyel mint elnökkel, még pedig a kormányzósági iskolai bizottságokban az iskolaigazgatóval, a kerületi

iskolabizottságokban pedig a tanfelügyelővel az élén. A két zsidó egyike rabbi, másika pedig kereskedő legyen, kiket az illető zsidó község választ, s a kurátor a civil hatóság beleegyezésével állomásában megerősíti.

Ezen bizottságok feladata az volt, hogy egyrészt a zsidó iskolákban ezideig működött melamedok számát kikutassák és a zsidó iskolákat megismertessék, másrészt pedig, hogy őrködjenek, miszerint a kormány által előírt törvényeket a zsidó iskolák reorganizációját illetőleg, szigorúan megtartsák s hogy ezen működésük eredményéről tudósítsák a közokatásügyi hatóságot.

Ezen bizottságba való megválasztatásukat a zsidók nem szívesen fogadták, és csak az 1845. év második felében léphetett össze az iskolabizottság, amidőn a melamedok felszólíttattak, hogy jelentkezzenek a bizottságnál és hogy igazolványaikat váltsák ki. Eleinte szívesen tulajdonítottak ezen komissziónak bizonyos jelentőséget, mivel ezek már az 1846. évben csupán a wilnai tankerületben tizennégy jesibát, harminczegy talmud-tórát, 3035 chédert, 6261 melamedot vezettek be lajstromukba, úgy, hogy Uwaroff örömmel jelentette uralkodójának: »A zsidók szívesen alávetik magukat az újításoknak«. Az iskolabizottság ezen sikere főképen úgy magyarázható meg, hogy a melamedok túlbecsülve a bizottság cselekvőképességét, azt hitték, hogy könnyen rájönnek, ha nincsen igazolványuk, és akkor meg nem engedett tanítás miatt 75 rubelnyi büntetést kell fizetniök. S még ehhez alábecsülték a regisztralás jelentőségét. Úgy látszik, hogy alig sejtették, mi czélból történik mindez. Amidőn azonban megtudták, hogy a regisztrálás az iskolaügy ujjászervezése czéljából történik, s különösen amidőn egymásután több, a melamedok működését korlátozó rendeletet tettek közzé, többek között az 1846. május 10-kit, amely szerint 1847-ben a régi igazolványokat csak úgy fogják újakkal kicserélni, ha a melamedok igen nehéz vizsgálatot tesznek le, még pedig orosz és német nyelven, akkor lettek nyilvánvalóvá a kormány szándékai a zsidó nevelésügyet illetőleg. Ezek a minisztériumnak azon rendelete által jutottak köztudomásra, hogy a zsidó tanintézeteknek a közoktatásügyi minisztérium felügyelete alá való rendelésére vonatkozó ideiglenes szabályok jargonba

lefordítandók és a melamedok között a legszélesebb körben ingyen terjesztendők. Ekkor a melamedok az ő lajstromozásuknak messze terjedő jelentőségét teljesen felfogták és belátták a bizottságok tehetetlenségét, melyek többnyire sokféleképp elfoglalt férfiakból állottak, akik bizottsági tagságuk hivatalos kötelezettségeinek teljesítésére csak csekély idővel és ezenfelül csupán kis összegek fölött rendelkeztek, hogy gyakran két, három területre is terjedő felügyeleti utazásokat tegyenek. Mindezt tekintetbe véve, a melamedok lassankint felhagytak azzal, hogy igazolványaikat kiváltsák. Ez annyira ment, hogy 1848-ban a a wilnai kormányzóság népiskoláinak igazgatója azon jelentést tette kurátorának, hogy az egész év folyamán egy melamed sem jelent meg a wilnai bizottság előtt, hogy régi igazolványát, amely csak egy esztendőre érvényes, újjal cserélje fel; és azt indítványozta, hogy azon melamedokat, akik már egyszer kiváltották igazolványaikat, mentsék fel azon kötelezettség alól, hogy ezen igazolványt minden esztendőben megújítsák.

Tényleg nem lehetett másképp cselekedni, mivel a bizottság nem volt arra képes, hogy a tanintézeteket inspicziálja és a területén működő melamedek fölött őrködjék, úgy hogy az iskolai fenhatóság ismételt intelmei, hogy a bizottság a rendőrség segítségével üldözze a tiltott tanítást, semmi eredményre nem vezettek. A miniszter 1846. május hó 10-én kelt körlevele, amely szerint a melamedoknak legkésőbb az 1847. évig bezárólag a szerint, amint első vagy másodrangúak, megfelelő vizsgálatra kell jelentkezniök, sem járt több eredménynyel. Habár az ezen vizsgálatokhoz fűzött követelmények már nem voltak oly nagyok, mégis kicsiny volt azon melamedok száma, akik magukat ezen vizsgának alávetették s ezek között nem volt egyetlenegy másodrangú melamed sem. Az utolsó határidő közeledésével a letelepedési terület minden részéből özönlöttek a minisztériumba a kérvények, hogy a vizsgálati határidő prolongáltassék s ezen kérést Uwaroff, ahányszor csak ismétlődött, mindig teljesítette, amíg követője Schirinsky Schichmatow herczeg elrendelte, hogy mindazok, akik 1849-ig mint zsidó nyilvános tanítók vagy mint priváttanítók működtek, a jövőben megkaphatják melamed-igazolványaikat a nélkül, hogy orosz vagy német nyelven vizsgát tegyenek le, de csak a következő feltétel alatt:

1. hogy vizsgát tegyenek le a szentírásból;

2. azon kézikönyvek szerint tanítsanak, amelyeket a minisztérium számukra ki fog adni;

3. évente jelentkezzenek az iskolabizottságnál, hogy igazolványaikat kicseréljék.

De amint a tankerületek kúrátoraihoz intézett 1851. okt. 9-én kelt miniszteri leiratból kitűnik, ezen rendeletet is kevéssé, vagy éppen sehogy sem követték. Nem koronázta sokkal több siker ugyanazon miniszter következő rendeletét sem, melyet a czélból bocsátott ki, hogy megtudja, vajjon a zsidó privát chéderekben, a kormány rendeleteit követik-e. Ezen rendelet abból állott, hogy az 1854-ik évtől kezdve kísérletképpen a chéder tanítványait évente bizonyos időben az első és másodrangúi skolákba (csak ahol ilyenek léteznek), vezessék s ott az iskolabizottság zsidó tagjainak, valamint a korona-rabbi és Wilnában a »túdós zsidó« jelenlétében vizsgálatnak alávessék, s hogy ezen vizsgálat eredményét tudassák az iskolai fenhatósággal, valamint pontosan bejelentsék az illető melamedok és tanulók nevét; mert mivel a tanítási nyelv a járgon volt, amelyet a vizsgálóbizottság keresztény tagjai meg nem értettek, a kormány teljesen a zsidó tagok ítéletére volt utalva, akik majdnem kizárólag régi fajtájú zsidók voltak s a régi, hagyományos tanmódért rajongtak. Különben is ezen rendszabályt a legkevesebb helyen tarthatták meg, tudniillik ott, ahol éppen koronaiskolák léteztek, minden más helyen még ezen kétséges ellenőrzés a melamedok működését illetőleg ís, lehetetlen volt. Így hát a kormány minden erőlködése daczára a chéder és a melamedok nagyjában ugyanazon állapotban maradtak, mint azelőtt.

Ezen tényt előterjesztésében elegendőképpen megmagyarázza a népiskolák wilnai igazgatója, aki azt mondja: »A melamedok, akik ifjuságukban nem részesültek az általános műveltség áldásaiban, teljesen meg vannak fosztva úgy az anyagi eszközöktől, mint attól a lehetőségtől is, hogy rájuk nézve tökéletesen idegen tárgyakat tanúlmányozzanak, hogy a megkövetelt vizsgát letehessék; a tanítás a melamedok kenyérkeresete, ennek eltiltása egyenlő volna azzal, hogy őket kolduláshoz s ennek valamennyi következményére kényszerítsék, mivel szegénységük s koruknál fogva, még inkább azonban

saját nézeteiknél fogva — s ez mindennél fontosabb — másra nem volnának képesek.« A legnagyobb nyomor ellenállhatatlan erővel kényszerítette őket arra, hogy a kormány rendszabályait, anélkül hogy cselekedetük jogosúltságát tekintetbe vennék, figyelmen kívül hagyják.

Hogy ebben tanítványaik szülei is, indirekte bár, de mégis segítették, amennyiben az esetleges büntetés daczára keveset, vagy éppen semmit sem törődtek azzal, hogy a melamedok, akik gyermekeiket tanítják, bírnak-e a tanítási joggal, épúgy megmagyarázható az akkori orosz zsidóság őszinte, mély vallásossága, valamint a többség óriási szegénysége által, akiknek a melamedok követeléseinek hihetetlen szerénysége lehetővé tette, hogy vallásuk egyik legkiválóbb kötelességének eleget tegyenek, még pedig oly módon, amely rájuk nézve nem volt túlságosan nyomasztó, tudniillik hogy gyermekeiket a tórára oktattassák s hogy őket vallásos nevelésben részesítsék, mert a chéder régebben is és most is inkább nevelő mint tanintézet és pedig szigorúan vallásos irányú nevelőintézet volt. Különösen az elemi tárgyak melamedje, a »dardeke melamed« inkább nevelő mint tanító volt s éppen ezen minőségben az orosz zsidókra nézve részben még ma is mint régen, pótolhatatlan. Az alsó néposztályban, ahol az asszonynak segédkeznie kell férje munkáiban, hogy a mindennapi kenyeret arcza verejtékével megszerezhesse, a gyermekek tökéletesen önmagukra volnának utalva, ha a chéder csekély honorárium fejében nem venné őket őrizete alá, ahol kora reggeltől késő estig a többnyire őszintén vallásos melamed őrködő felügyelete alatt vannak s aki a legnagyobb lelkiismeretességgel vigyáz arra, hogy tanítványai semmiféle vallásos szokást el ne mulasszanak és semmi vallásos szabványt át ne hágjanak. Ha az orosz zsidóság nagy tömege vallásának forrásait még ma is többé-kevésbbé ismeri és a vallásos szabályokat megtartja, ez javarészt a melamed érdeme, aki hivatását mint fontos vallásos tevékenységet gyakorolja, s ugyanezért igen csekély iskoladíjjal elégszik meg, amelyet ezenfelül apró részletekben fizetnek ki neki, amely körülmény által lehetővé teszi azt, hogy gyermekeinek még a legszegényebb is Izráelben vallásos nevelést és legalább a nélkülözhetetlen vallásoktatást adhatja. Könnyen felfogható tehát, hogy az orosz zsidóság

nem könnyen határozta el magát arra, hogy oly jeles, a zsidóság szolgálatában kipróbált intézményt, mint a chédert feladjon, és innen van a kormány hosszú és elkeseredett küzdelmének hiábavalósága a chéder ellen, amíg végre létezésével kiengesztelődött, sőt 1893. márcz. 1-én kelt rendeletében törvényesen is szabályozta azt.

Wilna. G. F.

A ROMÁNIAI ZSIDÓK.

Midőn a berlini kongresszuson 1876-ban az európai diplomáczia a Balkán-félsziget térképén új határokat vont, az angol képviselők (Beaconsfield, Russel) felszólalására a kongresszusi határozatok közé felvétetett az a pont is, hogy a függetlenített dunai fejedelemségek zsidó lakosaikat egyenjogusítani tartoznak. Ez főleg Romániának szólott, mert Szerbiában igen kevés zsidó lakott.

A zsidók üldözése és elnyomatása annyira meggyökerezett Romániában, hogy annak Károly fejedelem sem tudott véget vetni, habár a fejedelmi trón elfoglalásakor az antiszemitizmus megsemmisitését is felvette uralkodói teendői közé. Montefiore közbelépése a 60-as évek végén sem hozta meg a kivánt eredményt. A londoni zsidóság ezen előzmények után diplomácziai uton sietett üldözött hitsorsosainak segitségére. Az emberi szabadságért hevülő angol nemzet diplomácziai képviselői nem vonakodtak, hogy a zsidók elnyomatása ellenében felemeljék tiltó szavukat. Igy jött létre a berlini kongresszusnak a román zsidókra vonatkozó rendelkezése. Az egyenjogusítás törvénybe iktattatott. De változtatott-e ez a román zsidók sorsán? A 60-as évek elején a szent földön néhány zsidó gyarmat létesült. A gyarmatosok hontalan romániai zsidók voltak, a kik a »megillath Eszter«-t olvasva, az ő Hamanjukra gondoltak, Joan Bratianora. A román Bismarck — kegyetlenkedésében a zsidók ellen még fölülmúlta mintaképét — nevéhez fűződik az aldunai tartományok zsidóüldözése. A papiron ugyan megvolt az egyenjogusítás, ám a

kormányrendeletek és az Oroszországban ugynevezett »administrativ eljárás«, de még a hozott törvények is gúny tárgyává tették az emánczipáczió törvényét. E tekintetben Bratiano mintaképe maradt az ő megbuktatóinak és kormánya örököseinek. Bratiano, Rosetti, Catargiu egy és ugyanazon politika hivei a zsidókkal szemben, s e tekintetben nem állanak Drumont, Ahlward és Lueger, az antiszemitizmus ezen hármas-szövetsége, mögött. Egy-két év óta a román zsidók vészkiáltása nem hangzik vissza a felekezeti sajtóban. Tán megúnták a kevély hospodárok és büszke Tráján-ivadékok a zsidót ütni! Tán liberális szelllők lengenek a Dimbovicza partján és a harczias legiónáriusok sarjai nem lelkesülnek már lerombolt és kirabolt zsidó házakért! Csend van és nem hallatszik jajkiáltás. De ez a csend nem a béke, a nyugalom csendje, hanem a halál, a sír csendje. A folytonos kínok, szüntelen sebesülések végre a legbátrabb harczosnak, a legkitartóbb bajnoknak erejét megtörik és a kétségbeesés érzete elnémítja ajkainak bús sóhajait, eloltja reményének minden sugarát.

Romániában pedig még mindig üldözik a zsidót. Ezt bizonyítja dr. Bloch, a zsidóság e derék és elszánt védőjének az olasz kamara 250 liberális tagjaihoz intézett nyilt levele, melyben feltárja román hitsorsosaink sebeit, állandó elnyomatásukat.

Ezen röpirat éles vádirat a román kormány ellen, mely hallgatagon tűri a román liga és bukaresti irredenta a Magyarországon állitólag elnyomott és üldözött románok fellázitására czélzó buzgalomteljes működését. Meetingek tartatnak, a melyeken a román nemzet tiltakozik a magyar zsarnokoskodás ellen. A közvéleményt izgalomban tartják és sugalmazzák a külföldi mértékadó sajtót magyarfaló czikkeikkel. Tudvalevő, hogy albumot is szerkesztettek, melyben főleg a franczia és olasz nemzet államférfiai, tudósai, költői és irói ékes szavakban örökítették meg megbotránkozásukat a magyar zsarnokság és barbárizmus fölött. Elnyomatás, üldöztetés, brutalitás ellen felhívja Európa közvéleményét és rokonszenvét, ama román nemzet, mely a zsidókat minden jogtól megfosztotta, megélhetésüket lehetetlenné tette, egyeseket zsandárokkal kísértet

a határig, másokat illetőségi helyükről karhatalommal elűz, zsidó gyermekeket az iskolákban alig tűr meg, ama román nemzet, melynek kormánya, szavahihető ember (Carp 1893-ban az iskola-törvény tárgyalásakor) elbeszélése szerint, néhány száz zsidót vizben fullasztott meg! Legyen, hogy valaki az 1876. háborúban — mely Romániát függetlenitette a török fennhatóság alól, küzdött vagy megfelelt katonai kötelezettségének, ha »zsidó«, kegyelemre nem számithat. Orvosi, ügyvédi pálya el van zárva előtte, korcsmát nem nyithat, földeket nem vásárolhat. S mindez a berlini kongresszus intencziói szerint történik!

Imbriani és Cavalotti 250 aláirást gyüjtöttek a Monte Citorio-n egy nyilatkozat alá, melyben rokonszenvüket fejezik ki a »szegény« erdélyi oláhoknak és buzdítják a román ligát, hogy az elnyomott testvérek megszabadítására kifejtett buzgalmában ne lankadjon.

Ezeknek szól dr. Bloch röpírata, mely két okmányt is tartalmaz, a Pacan-ból kiűzött zsidóknak Károly királyhoz intézett kérvényét és a romániai zsidóságnak a kormányhoz intézett mémorandumát. Fognak-e az elnyomott zsidókért is lelkesedni az olasz liberális képviselők? Alig hiszszük. Hisz a zsidók helyzete tiszta belügy és ebbe nemzetközi jog szerint idegen hatalomnak nincs beleszólása. A legutóbbi örményországi mészárlások ugyan azt bizonyítják, hogy a nagyhatalmak más országok belügyeibe is avatkoznak, ha a közbelépés folytán rájuk valami haszon háramlik. Miudenesetre alkalmas dr. Bloch röpírata, hogy az Itáliában és Francziaországban dívó philoromán-lázt némileg lehűtse.

Ránk nézve kettős érdekkel bír dr. Bloch irata. Mint zsidók örülünk, hogy román sanyargatott hitfeleink panasza ily önérzetes alakban jut illetékes forum elé. Mint jó magyarok pedig megelégedéssel veszünk tudomást arról, hogy a külföldön is támadnak egyének, a kik a magyarok rémuralmát, kegyetlenkedését kételyekkel fogadják. Büszkeséggel tölt el a tudat, hogy a honunkban magasra tartott liberális zászló alatt lefolyt küzdelmek kihívták az egész világ bámulatát, mely a tisztelet és becsület szavában nyilvánúlt, mindenütt, a hol a rák menését nem utánozzák.

A magyar népről némely önző agitátor koholta és terjesztette, minden alapot nélkülöző gyanusitások hitelét, némileg meg fogja gyengíteni és valódi értékükre leszállitani dr. Bloch röpírata is. »Szabadságszerető« szomszédjaink pedig megtudhatják, hogy nekik odahaza más bánásmódban kell részesíteniök egy bizonyos osztályt, melyet ők idegennek szeretnek nézni, habár az nem annak tartja magát, hogy előbb nekik kell híven megtartaniok az alkotmányt, mielőtt más ország általánosan szabadelvünek elismert alkotmányát az európai közvélemény itélőszéke elé viszik. S. G.

VEGYES.

Dr. Simon József székesfővárosi ügyvédnek, felekezetünk e tisztelt vezéralakjának szép és nagy műveltségű leányát, *Sarolta* kisasszonyt, e napokban jegyezte el magának dr. *Kaiser* Emil földbirtokos, Zala-Egerszegről. Melegen üdvözöljük az örömapát és a boldog jegyes párt.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Bloch M.*, Méir ben Báruch responzumai (kiadás) 1. füzet. *Budapest.* 1895. — *Dr. Brann M.*, Ein Gang durch die jüdische Geschichte. *Boroszló*, 1894. (Verein für jüdische Geschichte und Litteratur kiadása). — *Dr. Guttmann J.* Die Dogmenbildung im Judenthum (ugyanott). — *Dr. Knoller L.*, Kurzgefasster Leitfaden für den gramm. Unterricht in der hebr. Sprache. *Boroszló*, 1895. — *Jacobsohn H.*, Führer durch die deutsch-izraelit. unterhaltende (schönwissenschaftliche), geschichtlich-belehrende, populär-religiőse und Jugendschriftslitteratur vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis heute. *Boroszló*, 1894.

Statisztika. Az alig száz ezer zsidó lakossal biró Franczia-országnak hadseregében jelenleg szolgál 8 zsidó tábornok, névszerint: L. Sée, Lambert, Bernh. Abraham, Justin Brisac, Hinstin, E. A. Lévy és a nemrég kinevezett Áron és Wolf; 9 ezredes, 9 alezredes, 12 gyalogsági, 21 műszaki, 9 lovassági és 4 tűzéri zászlóaljparancsnok, 90 kapitány, 89 főhadnagy és 104 hadnagy. Mi megelégednénk egy tábornokkal is. A legujabb népszámlálási adatok szerint Portugal zsidó lakossága kétszáznegyven lélek. Ezek »minden« alkotmányos jogot élveznek, sőt a katonai szolgálat alól fel is vannak mentve.

Jüd. Lesehalle címe a nemrég Berlinben Philippson Márton elnöklete alatt alakult olvasókörnek. E kör olvasó termében meg lesznek az összes felekezeti lapok és tudományos folyóiratok. A kör könyvtárt is fog alapitani. Hasonczélu kör alakult Bécsben is a mult évben. Mindkettő alkalmat akar nyujtani főleg a zsidó ifjuságnak, hogy zsidó ismereteket elsajátitson, no meg, hogy zsidó létének tudatára ébredjen. Egyébiránt a bécsi minta abban is érvényesült, hogy a berlini egyetemnek is van már egy zsidó »verekedő« egylete, a *Sprevia*. Mind megannyi jelensége az u. n. »Abwehr« politikának.

Wittmann Ferencz a budapesti József-műegyetem rendkivüli tanára, Stoczek volt asszistense, nyilv. rendes tanárrá neveztetett ki.

Landau J. dr. med. nőgyógyászati magántanár a berlini egyetemen rendes tanárrá lett. Ugyancsak ott megkapta *dr. Munk Immanuel*, pszykhologus, a tanári czimet.

Oppenheimer Lajos bárót az utolsó csztrák pairschub alkalmával az urak házának tagjává nevezte ki ő felsége. 1873 óta tagja a cseh tartománygyűlésnek és bécsi képviselőháznak a nagybirtokosság (Grossgrundbesitz) bizalma folytán. 22 éves törvényhozói működése alatt a zsidóságért vajmi keveset tett.

Felhivás. Az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* alapszabályszerű feladatai közé tartozik, hogy a Szentirás, az izr. vallás- és erkölcstan, a zsidóság története és irodalma, valamint egyáltalán az izr. hitközségi élet köreiből merített tárgyakról *nyilvános felolvasásokat* rendezzen, úgy a fővárosban, mint a vidéken. A czélból, hogy ezen ügy országszerte megfelelően szervezhető legyen, a társulat igazgatóságának megbizásából felkérem mindazokat, a kik ily felolvasásokat tartani kivánnak, hogy idevonatkozó szándékukat hozzám *(VII. holló-utcza 4. sz.)* a felolvasás tárgyának és tervezetének közlése mellett bejelenteni méltóztassanak, megjelölvén egyúttal az időt, a melyben, és a várost, a hol felolvasást tartani óhajtanak. A társulat megbizásából tartott felolvasásokért tiszteletdíjakat, illetve uti költségeket engedélyez. A felolvasott dolgozatok pedig esetleg a társulat költségein kinyomatnak és az összes tagokkal közöltetnek. Budapest, 1895. január hó 10-én. *Dr. Kohn Sámuel*, s. k., társulati elnök.

Külföld, szépirodalmi és kritikai hetilap, szerkesztik és kiadják *Cserhalmi H. Irén* és *Gerő Attila*. A szerkesztők nem rég jelentek meg irodalmunk egén és leginkább a külföldi szépirodalom átültetésének és ismertetésének szentelik erejüket a most már 2. évfolyamát élő hetilapban, hézagot töltvén be a szépirodalmi sajtóban. Az épen előttünk fekvő 5. szám, a czímlapon hozza Zangwill J., a zsidó népélet legkiválóbb ismerőjének és festőjének, arczképét, első czikkében pedig ismerteti és bemutatja főbb vonásokban irodalmi tevékenységét. A szerkesztők, a kik a magyar-zsidó-irodalomban maguk is szerepelnek — a mint ezt másutt bebizonyitották — evvel is jó szolgálatot tettek a zsidóságnak, a miért helyén valónak találjuk, hogy e helyütt is felkeltsük a figyelmet hetilapjuk iránt.

Költségvetés: A berlini hitközség háztartási áttekintéséből a következőket vesszük ki. A bevételek és kiadások 3,630.102 mk.

közt forognak. A megtakarítások 105.975 mk.-ra rúgnak. A bevételek lajstromában szerepel a folyó kultuszadó 1,188.847 márkával, kamatok 32.306 mk.; telkek és templomi imaszékek bérbeadása 122.176 mk.; alapitványok és ajándékok 835.591 mk.; temetői járulékok 363.134 mk. A kiadások közt: a templomok és iroda személyzete, nyugdíjak 169.623 mk.; humanus és irodalomtörténeti czélok 34.623 mk.; istentisztelet (köztük az ünnepek istentiszteletének rendezése is) 187.342 mk.; iskola 168.652 mk.; szegény-gyámolítás és jótékonysági intézetek fentartása 312.335 mk. A közel jövőre vonatkozó határozatok közt a legfontosabb egy új kórház épitése, melyre a hitközségnek rendelkezésére áll egy $^1/_2$ milliós alapítvány. Említjük még, hogy a község a Berlinben levő templom-egyleteket és több németországi fürdő zsidó-kórházát jelentékeny pénzbeli segélyben részesíti.

Évkönyv. A »Hét« 5. száma igen figyelemreméltó »Antisémitaság« czímü czikket közöl, melyben néhány kemény igazságot és talpraesett megjegyzéseket mond el a nálunk is divó kripto-antiszemitizmusról. Érdemesnek tartjuk ideiktatni belőle azt a részt, melyben az Évkönyv poétái ellen emelt váddal foglalkozik: »Magában a felekezeti életben új élet s új pezsgés indult meg. Felekezeti irodalmi társaságok alakulnak s felekezeti jellegü lapok. Senki a Szt. István-társulatot nem támadja meg, senki a katholikusokat nem bántja, a miért Rómát tekintik a világ fővárosának. Senki az örményt, a ki ápolja az ő nemzeti irodalmát, nemzeti hagyományait s a török rabságban senyvedő fajrokonai sorsa iránt érdeklődik. Senki őket azért hazafiatlansággal nem vádolta; most ült éppen a második örmény a kereskedelmi miniszter bársony székébe. Evvel szemben áll az a faktum, hogy a zsidók felekezeti életét mindig a hazafiság szempontjából vigyázzák meg s ha valamelyik zsidó poéta véletlenül Jeruzsálembe talál vágyakozni (a mely vágyakozás, köztünk maradjon, fölötte plátói), kész ellene a kozmopolitaság s a hazafiatlanság vádja. Tényképen mondom azt is és nem vádképen, hogy mikor a magyar nemzetnek napjában kétszer kell tanuságot tennie a loyalitása felől, a zsidó faját, a mely talán az egyetlen, a mely nyelvre is, érzésre és törekvésekre, minden föntartás és minden külső támaszték nélkül alárendeli magát a magyarnak, napjában háromszor alázzák meg azzal, hogy a hűségében kételkednek. Pedig ez a kétkedés preczedensekre nem hivatkozhat.

TÁRSADALOM.

AZ ÚJ TÖRVÉNYEK.

Három törvény, még pedig az 1894: XXXI. törvényczikk a házassági jogról, az 1894: XXXII. törvényczikk a gyermekek vallásáról és az 1894: XXXIII. törvényczikk az állami anyakönyvekről szóló, képezi eddigelé maradandó nyomát annak az egyházpolitikai küzdelemnek, mely mind e mai napig teljes befejezést nem nyert, aminthogy nem is nyerhet mindaddig, míg az izraelita vallás reczepcziójáról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatokból törvények nem válnak.

Az utóbbi két javaslat a főrendiházban ennek nyilvánosságra hozott munkarendje szerint, még e hó folyamán fog tárgyaltatni. E tárgyalás eredménye iránt országszerte nagy az érdeklődés. Nem csoda, hiszen arról van szó, hogy a liberalizmus eddigi győzelme megkoronáztassék, hogy a szentesített három törvény annak a szellemnek megfelelően egészíttessék ki, melynek éltető ereje nélkül ezek az alkotások csonkák maradnának. Fokozza a feszült érdeklődést a Bánffy-kormány által többször és nyomatékkal hangsúlyozott ama kijelentés, mely szerint a kormány a még elintézetlen két javaslatra nézve a főrendiházban indítványozandó módosításokhoz hozzájárulni fog. E kijelentések jelentékenyen változtattak a helyzeten. A Wekerle-kormányról tudtuk, hogy javaslataihoz ragaszkodik. Ismertük a győzelem és bukás formáját. A Bánffy-kormány engedményeket igér, de nem ismerjük tartalmukat, terjedelmüket. Igaz, hogy az új kormány csak oly indítványokat hajlandó magáévá tenni, melyek a törvényjavaslatokban lefektetett *elveket* érintetlenül hagyják, való, hogy kormánykörökből kiszivárgott hírek, sőt a minket első sorban

érdeklő javaslat ügyében dr. *Wlassich Gyula vallás- és közoktatási miniszter által az országos izraelita iroda elnökségének f. évi február hó 16-iki tisztelgése alkalmával tett nyilatkozat szerint a kilátásba helyezett engedmények nem a reczepcziónális javaslatra vonatkoznak, mert a kormány az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatra vonatkozó módosítást konczedálni nem hajlandó,* — mégis általában némi nyugtalanságot okoz, hogy a kétségtelenül előkészített módosítások mibenlétét eddigelé csak sejteni, de tudni nem lehet.

A mennyiben e módosítások tényleg csak arra vonatkoznának, a mint hírlik, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatban felvett felekezetnélküliség a törvényből kiküszöböltessék és az e részben rendezést igénylő viszonyok rendeletileg szabályoztassanak, mi e módosításoknak *felekezeti szempontból* csak örvendhetünk. Ugyanis ilyképen a hitközségeink körében minden komoly ok nélkül felszínre kerülő és felekezetnélküliséggel takarózó, rendszerint a terhek alól való szabadulást czélzó kiválási törekvéseket könnyebb szerrel lehet ellensúlyozni és ezzel a hitközségek keretében létező erőtényezők szétmállása is inkább megakadályozható.

A rendelet a tapasztalatoknak megfelelően megváltoztatható lévén, ebből azoknak egyéni szabadságára és akaratelhatározására nézve, kik felekezetnélkülieknek vallják magukat, hátrányok származhatnak. De a felekezetekre nézve az ily állapot kedvezőtlenebb viszonyokat alig teremthet, mivel az állam a népoktatás és jótékonyság terén segítségére lévő, sőt feladatai egy részének teljesítését átvállaló felekezeti testületek érdekeit az egyéni tekinteteknél mindenkor hatályosabban fogja megvédeni.

Ha tehát a kormány által a kedélyek lecsillapítására kilátásba helyezett konczessziók a felekezetnélküliség ilyetén szabályozására vonatkoznak, ebben a zsidó felekezet megnyugodhatik. De nem nyugodhatnék meg abban, hogy ha a kormány a reczepcziónális törvényjavaslat oly módon való megváltoztatásába egyeznék bele, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorába vétetik fel — a mikor is az »elv« sértetlenül kerülne ki a tusából — ellenben a reczepczióból folyó következmények törvényesen meg nem állapíttatnának. Így hazaküldeni a zsidóságot nem lehet.

Pedig vannak, a kik a kormányelnök képviselőházi nyilatkozatait feltétlenül így szeretnék magyarázni.

Nem kívánunk most annak a kérdésnek taglalásába bocsátkozni, hogy egy ilyen csont és velő nélküli törvény, kiváltképen a többi egyházpolitikai törvények mellett minő helyzetbe juttatná a zsidó felekezetet, mert hiszen az egyházpolitikai harcznak ilyen síralmas végére gondolni sem akarunk. Amire most ismét utalni kívánunk, az abban áll, hogy közeledik az idő, melyben az egyházpolitikai törvényekből eredőleg felekezetünknek oly alkotásokhoz kell fognia, melyek nélkül a szabadelvű törvények felekezetünket még ziláltabb viszonyok közé sodorják. Kellő előrelátás és harmónikus együttműködés nélkül az idők folyamán lassankint kifejlett intézményeink és a nehéz küzdelmek árán létesült históriai jelentőségű reformok felekezetünkre áldás helyett átkot jelenthetnének.

Arra nézve, hogy ennek a veszélynek az elhárítása szükséges, a hazai zsidóság egyetért. Egyetértünk abban, hogy a kötelező polgári házasság jogintézménye mellett vallásunk tanainak szentültartása és az összetartozása kapcsának megerősítésére, a zsidó hittörvények szerinti házasságkötés valláserkölcsi jelentőségét nemcsak fentartani, hanem közeleső okoknál fogva lehetőleg fokozni kell. Nagy feladat vár e téren a felekezetre. A saját hatáskörén belül létesítendő szabályok önmagukban véve, még ha sikerülne is azokat valamennyi hitközségre nézve egyöntetűvé tenni, elegendő nem lesz. A rabbik hitbuzgalma nélkül a felekezet szent érdekei nagy veszedelemnek vannak kitéve. Az ő lelkes tevékenységük eredményezheti első sorban, hogy a zsidóság vallásos tudata megszilárduljon és hogy e tudatban az ősi zsidó házasságkötéshez való ragaszkodás és kegyelet gyökeret verjen. A polgári törvény által vont korlátok ezt teljesen ki nem zárják, hiszen a zsidó házassági jog nagy rokonságot mutat azon szabályokkal és formákkal, melyeket az állami törvény megállapít. A zsidó vallás institucziói emellett sohasem zárkóztak el a fejlődés törvényeinek hatásától. Élő szervezetet képez a mi hitünk, mely a való élet benyomásai alul magát ki nem vonja. Mint a virág megnyílik a napsugárnak, azonképen a zsidó vallás is felveszi magába a világosság fényét és melegét. A bibliai házassági jogot a talmudi házassági jog fejlesztette tovább

a kor szükségleteinek hatása alatt. A szokásjog tekintetbevétele, a döntvényeken keresztül szűrődött igazságok reczipiálása és az állami törvényhez való alkalmazkodás képezi a jelenlegi zsidó házassági jognak is főbb jellemvonását. Tehát épen a házasságra vonatkozó vallástörvényeinken bizonyítható, hogy vallástörvényeink a történet bizonysága szerint a fejlődés elől el nem zárkóznak, tehát el sem rekeszthetők. És így könnyű szerrel fogjuk a zsidó házassági jog valláserkölcsi tartalmát a polgári törvény keretében is megőrizni. Az itt első helyen figyelembe veendő magasabb vallási érdeken és a felekezeti összetartozás kötelékén kivül, az önmagukra utalt rendszerint alapok nélkül, aránytalan terhek viselése közben küzködő hitközségek anyagi érdeke is oly rendszabályok életbeléptetését kivánja, melyek a polgári házasságkötés mellett az egyházi házassági szertartás fennmaradását biztositják. Nem is szólunk arról, hogy a rabbik tekintélye mily nagy csorbát szenvedne, ha e téren a czélhoz vezető intézkedések elmaradnának. Olyan szent és közös érdeke ez a zsidóságnak, hogy elvárható lenne, hogy e kérdések rendezésében a pártoskodás szünetet tartson. Hiszen a zsidó házassági törvény közös jogforrása a zsidóságnak és az a körülmény, hogy a különböző párton lévő jegyes felek akaratukat mindig alávetették e közös jognak valamint az is, hogy a különböző pártokon lévő rabbik, a különböző pártokon lévő házasuló feleket minden lelkiismereti aggodalom nélkül mindig ezen ősi jog alapján adták egybe, a széjjelágazó nézetek és törekvések közben is a legelevenebb bizonyiték volt arra nézve, hogy a zsidóságnak pártokra történt szakadása a legtávolabbról sem tekinthető hitszakadásnak. Ezen ősi vallástörvényeknek a lehetőséghez képest való conserválásában is találkozniok kell tehát mindazoknak, akik vallásethikai tekinteteknél fogva a mosaicus-talmudi házassági jog alapján állottak. Együttesen vagy legalább is egyértelmüleg kell e tekintetben a rendezés módjait megállapitani, a zsidó szertartás szerint kötött házasságoknak egyházi anyakönyvelése és általában minden idevágó kérdésre. A pártoskodásoknak itt helye nem lehet, mert e téren a különválásnak a jövőben ép oly kevéssé lehet helye, mint volt a multban.

A polgári házasságról szóló törvénynyel egyidejüleg lép

életbe egy szintén kiváló fontosságu törvényczikk, t. i. a gyermekek vallásáról szóló törvény. E törvény akként intézkedik, hogy a bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezethez tartozó házasulók, a házasságuk megkötése előtt egyszersmindenkorra megegyezhetnek arranézve, hogy gyermekeik valamenuyien az atya vagy az anya vallását kövessék, illetőleg abban neveltessenek. Szemben ezzel a törvénynyel felekezetünkre az önfentartás érdekeiből szintén nagy feladatok várnak. Mert hitfelekezetünk a hittéritést ugyan perhorrescálja, de ebből korántsem következik, hogy meg ne tegyen mindent különösen azon közegei által, kik a vallásfelekezetben magában a belmissiót teljesiteni tartoznak. A keresztény, de különösen a kath. lelkészek, mint azt a história, de a szemeink előtt folyó események egész lánczolata bizonyitja, e téren rendkivüli agilitást fejtenek ki. Szükséges tehát, hogy lelkészeink mindig a törvény korlátai között a magunk nyájában erkölcsileg mindent elkövessenek arra nézve, hogy olyan esetekben, minőkre a gyermekek vallásáról szóló törvényczikk fennt idézett rendelkezése vonatkozik, ne a zsidóság huzza mindig a rövidet. Ha az arra hivatottak itt ugy mint annyi téren, hol a zsidóság erejének, becsületének védelméről van szó tétlenek maradnak, vagy a romboló kritika kényelmes köpenyegében tetszelegnek maguknak, akkor a hatalmas egyházak elviszik előlünk legjobb, legszebb és reményteljes csemetéinket.

Még mélyebben hasitja keresztül hitközségi életünk számos tereit az állami anyakönyvekről intézkedő törvényczikk. A hazai izr. hitközségek viszonyai rendezése érdekében az anyakönyveknek néhány év előtt tudvalevőleg kiváló szerepet kellett juttatni. Szükségessé vált ez a hitközségi kötelék megállapitása, a hitközségek területköreinek meghatározása, az intézmények szilárdsága és a rabbi-állás tekintélyének és jogos igényeinek védelme érdekében. A hitközségek rendezése mellett azonban más szempontok is irányadók voltak az anyakönyv előtérbe helyezésénél. Mert mig egyrészt a felekezet zilált viszonyai mellett a kormányrendelet tekintélye és parancsoló ereje a széthuzó elemeket állandóbb jellegü tömörülésre kényszeritette, addig másrészt a közvetett uton érvényesült felekezeti czél mellett veszélyeztetett állami érde-

kek és a jogrend elodázhatatlanná tették az izr. anyakönyvnek ilyetén való szabályozását. És noha az idevonatkozó törvénypótló szabályrendeletek, az autonomia hatáskörét is érintették, egy nagy chaos közben üdvösnek bizonyultak. Ezeknek köszönhető a hitközségi viszonyok consolidálása és a felekezetünkre annyira szégyenletessé vált örökösen napirenden lévő izr. anyakönyvi ügynek rendes mederbe jutása. Aki a tiz évvel ezelőtti viszonyokat a mostaniakkal egybeveti, bizonyára nem fogja ennek a jelentőségét kicsinyelni. Aki ismeri a sajtó panaszait, a megyék felterjesztéseit, idevonatkozó és a zsidóságra erkölcsi tekintetben annyira lealázó státutumaikat, az általános jogbizonytalanságot, mely egyénekre és hatóságokra egyaránt kinos volt, az meg fogja mérni az utolsó évek idevágó eredményes munkáját is.

Az állami anyakönyvek életbeléptetésével azonban a hitközségek és rabbik létalapjaik egyik szilárd oszlopát látják kidölni. Felesleges, hogy itt részletekbe, vagy kiszinezésekbe bocsátkozzunk. Az érdekelt körök mélyen érzik ezt mindenütt. De e tekintetben a keresztény felekezetek is csak annyiban vannak kedvezőbb helyzetben, amennyiben az ő jogállásuk sokkal erősebb, viszonyaik megállapodottabbak, anyagi helyzetök nagy alapjaik által támogatva van és az egyház fenntartásának a mi terheinkhez viszonyitottan aránylag csekély költségei mellett még az állam velök szemben méltányosabb is amennyiben a törvényhozó testületekben elhangzott mértékadó nyilatkozatok sőt már is tett intézkedésekhez képest legalább anyagi tekintetben recompensatióra számithatnak. Könnyebben viselhetik ők tehát azt az áldozatot, melyet a modern szabadelvü jogintézmények a hitfelekezetektől követelnek. Ellenben a zsidóságra, a hitközségekre és rabbijaikra e reformok sulyosan nehezednének, ha kellő időben a cselekvés terére nem lépünk. A jogegyenlőség folyománya az, hogy az állam felekezetünket a kárpótlások tekintetében a keresztény egyházakkal azonos elbánásban részeltesse. Ez azonban, ami szintén hatályosabb fellépést igényel, csak az anyagi része a kérdésnek. Sokkal fontosabb ennél az ügynek az az oldala, mely a hitközségeink kriteriumaiból kiszakadó felekezeti anyakönyvi intézmény helyén támadó ürt mutatja. Ezeknek betöltéséről a felekezetnek hova elébb gondoskodnia kell, nehogy az állami

anyakönyv életbeléptetésénél egyszerre a megoldatlan kérdések egész sorozata meredjen reánk

Ilyen a rabbi-állás definitivuma, mely a megszünő izr. anyakönyv ügyét szabályozó rendeletben birta egyedüli jogi biztositékát. Ilyen az instituálandó egyházi anyakönyv vezetésének nagy horderejü kérdése. Ilyenek egyáltalán az átmeneti intézkedésekből folyó rendelkezések. És még sok más kérdés torlódik össze előttünk, melyeket e czikk keretében elmondani lehetetlen. Mindhárom törvény több rendelkezését tüzetesebben kellene evégből szóvá tenni, a mi végre is akkor lesz idején, ha a felekezet a concret alkotásokhoz fog. Addig is czélirányos lenne, ha a gyakorlati téren működő férfiak e törvényeket a mi külön szempontjainkból tanulmány tárgyává tennék.

Perczel Dezső belügyminiszter, Bonyhádon kifejtett programmbeszédjéből és képviselőházi nyilatkozataiból tudjuk immár, hogy az állami anyakönyvvezetés ez őszön életbe lép. A munkálatok erre a végre már serényen folynak is. Nem szabad tehát, hogy az állami anyakönyvvezetés bennünket készületlenül találjon. Mert ha egyszerre csak ugy reánk szakad, felekezetünk gyenge vállai összeroskadnak. A receptionális javaslat győzelmébe vetett hitünket nem adtuk fel és igy most már ugy lehet, hogy nemsokára megnyilik felekezetünk előtt a cselekvés derűs utja. Induljunk feléje jó akarattal, lelkes buzgalommal. Értsük meg az idők, a viszonyok intő szavát. Lássunk munkához!

Budapest. DR. MEZEY FERENCZ.

A ZSIDÓK ÉS AZ ANTISÉMITA ÁRAMLAT.

(Leroy Beaulieunak a fenti czimmel megjelent művének magyarra fordítása alkalmából.)

Századunk utolsó éveiben, melyet a felvilágosodás, a fény és a villany századának neveznek és joggal neveznek, egy sötét rém veti előre árnyékát, elhomályositással fenyegetve annak ragyogását, meghazudtolva annak fenséges jelszavait, az emberi és polgári jogok vivmányait, egy fenyegető rém, mely hazánk polgárainak békés társadalmába a meghasonlás és szeparatismus üszkét akarja bedobni, kasztokra tagolni annak amúgy sem tömör szervezetét, felekezetek szerint osztályozni a népet külömbséget tenni keresztyén és zsidó között. Oh a rém nem ujság előttünk, régi ismerőssel van dolgunk, ismerjük sujtoló kezének hatását; a történelem véres lapjai ékesebben szólnak fékevesztett pusztitásáról, őrületes dühöngéséről minden ékesszólásnál. De mintha már nem volna oly rettenetes, megjelenése nem oly félelmet keltő már; sokat oh sokat veszitett iszonyatosságából, hogy a cultura és civilisatió fényénél jelentkezik ez éjjeli szörny. Világosság és sötétség egyazon helyen és időben kizárják egymást, haladás és retrogressió nem állhatnak egymás mellett, ideig, óráig talán visszatarthatja amannak kerekét, hogy aztán könyörtelenül eltiportassék. A középkor sötét homályában, az emberi tudatlanság vak éjjelében ám grassált, üvöltött és tombolt, de amint virradni kezdett, amint tudatára ébredtenek az emberi jogoknak és kötelességeknek, hatalma is egyre tünt, fogyott. Nem, nem félelmetes az már többé, kezében a gyilkoló vas erőtlen fadarabbá változott, melylyel ölni nem, legfölebb fájdalmat okozni képes; ehhez meg már hozzászoktunk, keserves iskolában tanultunk, a történelem a mi tanitómesterünk, az tanit meg bennünket tűrni, bántalmakat elszenvedni, méltatlanul ejtett sebeket megadással, panasz nélkül elviselni, a történelem a mi menedékünk és sziklavárunk, melynek minden egyes betűje apáink megkövült könnyétől fénylőn hirdeti, szünes-szüntelen hangoztatja: »És, lészen majd, hogy estvének idején támad nagy világosság . . . És leszen majd az Ő. királyul az egész földön, az napon lesz az Ő. egy és neve egyetlenegy«.

Egy szörny nyugaton üti fel rémes fejét, véres zászlót lobogtatva az állami rend, a törvény ellen; dynamittal érvényesiti hatalmát, jelezve igy tehetetlenségét, felforgató eszméit, minden nemesnek és szépnek ellenséges elveik baczillusát szerte hordják a szellők s mintha itt is éreznők a bombák gyilkoló lehét, félelemmel töltve el királyt és alattvalót egyaránt. Hazánkban a socialismus tana veri mind mélyebb és mélyebbre gyökereit a nép rétegében, hirdetve a földbirtok és tőke aránytalan osztályozásának jogtalanságát, s hogy meg ne feledkezzenek róla véres jelenetekben ad magáról hébe korba életjelt, segitő törvények alkotására sürgetve a parlamentet.

S ezen fenyegető bajok úgy látszik egy csepet sem érdeklik Zichy Nándor uramékat, nem okoz nekik egy csipetnyi aggodalmat sem, mert tetézik amúgy is meglátogatott hazánk ügyeit bajait még egy ujjal, megalapitják a néppártot — nevezzük igazi nevén a gyermeket: az antisemita pártot — a szegény üldözött katholika egyház védelmére, az egyhitűek tömörülésére hiva fel a hiveket. A középkori pánczélos vitéz várur utódja leszáll szikla fészkéből, jobban mondva pazar fényű palotájából, finoman ápolt kezét nyujtja az egyszerű, dolgos nép érdes tenyerének, hogy csapjon bele, igér neki fűt, fát, tücsköt bogarat, bírtok-, tőke- egyenlőséget, csak segitsen a szorongatott, elnyomott kath. hitet védeni a zsidók ellen; a zsidók ellen, akiktől a szegény katholikusok már vallásukat sem gyakorolhatják szabadon, kiknek kezében összepontosul immár erkölcsi és anyagi hatalom, kik a tudomány és művészet szószólói, zászlóvivői akarnak lenni, kik mindenben ki akarják venni részöket. De a magyar nép józansága és értelmessége nem ül fel ily rút csalásnak, megmosolyogja a hatalmas nagy urakat, papokat, kiknek eddig kőkemény szive ily hirtelen, mintegy varázsszóra csak a népért élő, olvadozó vajjá változott — kutyát sejtve a kertben, fügét mutat a nagyuraknak »majd ha fagy«. Nem Zichy Nándor uram et consortes, önök már czélt

nem érnek, elkéstek egyszer s minden korra, magasan süt már a liberalismus napja, világosság honol az elmékben, világosban látjuk az önök által hordozott és hirdetett eszmék bálványát, melynek lólábait még tiz annyi püspöki talár sem volna képes eltakarni, él már a szivekben az emberi jogok és kötelességek, az egyenlőség és szabadság közösségének eszméje, mely ember és ember közt pusztán vallásáért nem tesz különbséget, a mely az érdemnek kijutattatja osztályrészét, ha zsinagogában ad is érte hálát és bünteti a bünt, ha hordozója a keresztségben nyerte is »az eltörölhetetlen bélyeget«. Nem lehet ma már a hazának békés, szorgalmas, áldozatkész polgárait pusztán azért mert zsidók, mint az oktalan állatokat üldözni, kinozni; vagy talán mert a multban igy volt, kell hogy a jelenben is igy legyen, mert a multban az emberi természetes jogok legelemibb szabályait lábbal tapostak, ne legyen belátás és irgalom a jelenben sem?

Ezt a kérdést tárgyalja Leroy Beaulieunak csak a közelmultban megjelent, óriási feltünést keltett műve, melyben a hirneves iró magasabb szempontból tekinti tárgyát, elfogultság nélkül vizsgál és itél, mely hova tovább egész korkérdéssé vált. A munka Dr. Simonyi Jenő magyar átdolgozásában a Gyulai Pál szerkesztette olcsó könyvtárban jelent meg.

Kevés könyv keltett oly méltó feltünést mint L. B.-é, kevés könyv jelenik meg Európa könyvpiaczán, mely tudományos, nehéz, minden egyes tételt adatokkal bizonyitó kritikai jellege daczára is oly világosan egyszerű, oly népszerűen érdekes tudna lenni, mint ez. Meg vagyok róla győződve, hogy aki e könyvet kezébe veszi, nem teszi le, mig utolsó betűjéig el nem olvasta. Távol van minden előitélettől, ment minden elfogultságtól; pusztán a tárgyilagosság és igazság lebeg szeme előtt, melynek egész életén át lelkes hive volt, a közjó, mely munkája irásánál vezérelte, a közmorál, melyet odaadással, lelkének egész hevével szolgál. Nem palástolgatja a zsidók hibáit sem, rámutat azokra, de kifürkészi phisiologiája és psichologiája alapján azok eredetét, forrását és természetét, kimutatja meggyőzően, mennyire nem tehet azokról a zsidó, hogy az embertelen bánásmód, melynek évszázadon át ki volt téve, mennyire lerongyolta, bepiszkolta az egy Isten vallásának népét; de kiemeli fényoldalait és erényeit is, melyeket ugyan

próbáltak, de sikertelenül belőle kiirtani. Mint a geologus, gyakran a jelen segélyével fejti meg a mult idők rejtélyeit ő is. Elmegy keletre, tanulmányozza a keleti zsidót, kin a czivilizáczió máza még nem oly fényes, belőlök következtet a hatásokra és tényezőkre, melyek a mai zsidóságot átalakitották. Nem elégszik meg annak kimutatásával, hogy mely népek vegyüléke a zsidóság, hanem hogy helyét a jelenkori népek körében meghatározhassa, tanulmányozza annak jellemét, szellemét és képességeit is. És ezt mind oly közvetlen egyszerűséggel, oly benső meggyőződéssel, oly frappáns és megdönthetetlen érvekkel tárgyalja, hogy meggyőzné a legkonokabb antisemitát is. Emelik munkájának hatását szép képei, remek hasonlatai, virágos de átlátszó luciditásu stylusa, melynek minden egyes sora nemes, mélyen érző szivéről tanuskodik. A szellemi élet egy nyilvánulása sem kerüli el figyelmét; Gondosan, minden egyes adatot meglatolgatva, minden egyes jelenséget pontosan megfigyelve, kritikai késével bonczolgatva, alkotja meg itéletét, melyet aztán meggyőzően, kétségbe vonhatatlanul domborit ki. Nemcsak mint nemzetet vizsgálja a zsidót, hanem mint egyént is; bemegy házokba, ellátogat a zsinagógába, felkeresi családi otthonukat, saját szemeivel akarja tapasztalni a házastársak egymáshoz való viszonyát, a gyermekek nevelését, erkölcseiket, jellemöket s igy saját élményeiből vett megtörtént adatokkal, hiteles bizonylatokkal támogatja állitásait. Legkevésbbé elfogult saját őseivel szemben, kiknek nem szünik meg folyton szemrehányásokat tenni, a miért oly nemtelenül bántak e nemes fajjal, őket, csakis őket teszi a zsidók minden hibájáért felelősekké, hogy bünök elkövetésére kényszeritették e legerényesebb, legerkölcsösebb népet, mely az egész emberiséget megváltotta az erkölcstelenség, a pogányság igájából, hogy békóba zárták e legmagasabb röptű szellemet, mely az őshajdankor és ókor culturájának tanitója, terjesztője volt. Gondolatainak tömörsége és velősségével csak itélő tehetségének élessége és határozottsága vetekedhetik; Philosophiája mély, az ismeretek minden terén jártassága oriási; s ezt mind oly könnyedén, oly megkapó természetességgel, oly lebilincselő egyszerűséggel közli, hogy az olvasó nem is érez fáradságot, midőn a legfeszültebb ér-

deklődéssel követi a nagy ember magas röptü eszmemenetét, mélységes philosophiáját. Jelszava: Caritas és Pax.

Egy statisztikai kimutatás után, melyben a zsidóság létszámát állapitja meg, három szempontból tárgyalja annak ügyét, u. m. vallási, nemzetiségi és közgazdasági szempontból, mert egy helyen egyházi, másutt nemzetiségi, vagy épen társadalmi gyülölség irányul ellenök s ez a magyarázata annak, hogy egyszerre jelentkezik oly különböző természetü országokban, Pasteur és Renán századában. Az ujkorral uj alakot öltött antisemita áramlatnak a jelenkori tudományos, politikai és közgazdasági elméletek szolgáltatják a fegyvert, a sors ironiája, hogy a zsidóságnak a forradalomban kivivott egyenjoguságát épen a forradalomból eredő küzdelmek és indulatok fenyegetik, ha nem is közvetlenül. Világosan mutatja ki, hogy a vallási különbség a jelenlegi antisemitismusnak igen alárendelt, mellékes oka, csak a földi, anyagi indulatok vették fel az égi álarczot, hisz a középkorban is gyakran a pápák fogadták védelmökbe a tömeg vak dühe elől az üldözött zsidókat. Az antisemiták tudják, hogy az evangélium nem támogatja őket. azért a talmudhoz folyamodnak segitségért. A zsidóság és kereszténység úgy hasonlitanak egymáshoz és úgy különböznek egymástól, mint a biblia és az evangélium. A zsidó vallás a legnagyobb mértékben gyakorlati irányu, ebben van ereje és gyengéje; a zsidót a vallása nem is kötelezi annyira a földi javak megvetésére, mert az élet számára, az élet küzdelmei számára készült az. Talán ez az, mit a politikus és philosophus a zsidóságban hibáztat, ez ellen az erkölcsi nézet ellen szórnak vádakat, ennek a vallásnak erkölcstelenségét latolgatja a keresztyén ember, kitől a tiz parancsolatot kapta. Meg kell azonban különböztetni a régi zsidóságot az ujabbtól, a bibliát a talmudtól. M. törvénye nemzeti törvény volt, melynek nemzeti separatismusát a talmud még inkább fokozta. Hosszabban foglalkozik azután ama régi váddal, hogy a talmud a felebaráti szeretet törvényét csak a zsidóra tartja érvényesnek, alóla a »goj«-t kivonja, ki ellen szabad vétkezni. Ennek igazolására felüti a bibliának régi lapjait s egymásután czitálja a felebaráti szeretet törvényeinek kivétel nélküli, zsidóra és idegenre egyaránt kiterjedő, senkit alóla ki nem vonó paragrafusait, majd Simon b. Johai

smeretes nyilatkozatával szemben tárgyalja a talmud keletkezését, történetét, annak lényegét és czélját, hogy kit ért S. b. J. a »goj« alatt, hogy a talmud a bab. fogságban készült Juda elveszte és a zsidóság üldöztetése közt, hogy nemcsak meggyalázott vallása adta a rabbi ajkára a kemény nyilatkozatot, hanem elpusztitott hazája is, a hivő talán mindég megbocsáthat, a hazafi nem. Csak hasonlót fizetett vissza hasonlóval, mikor a bántalmazott szidalmazott zsidó visszaszidta üldözőjét. A vallások is mint a kőből, márványból épült régi templomok az ellenségtől ostromoltatva, sokszor várakká alakultak át, melyekért véres harczok folytak — ne csodálkozzunk hát, ha imitt-amott vér és sárnyomok látszanak rajtok, és mely vallást ostromoltak annyian és oly sokszor mint a zsidót. Megemlékszik a vérvádról is, emlékünkbe idézi Tisza-Eszlárt s miután azt czáfolja, arra concludál, hogy a keresztyének ragadták el évszázadokon át a zsidó gyermekeket s ha nem is ölték meg, de megkeresztelték, a mi a szülői szívnek nem csekélyebb fájdalmat okozott. Tárgyalja aztán a zsidók ellen emelt ama otromba vádat, hogy született ellenségei a keresztyén müvelődésnek, főleg a »haladó« zsidók, kik a jelenkori társadalmat keresztyéni mivoltából akarják kivetkőztetni. E szerint hát az antisemitaság az antiklerikalismusnak a párja, a Kulturkampf egy uj formája, Kulturkampf a keresztyén kultura titkos és nyilt ellenségei ellen. E vád alaptalanságát bizonyitja a történelemből a számok és események keltéből. »Nem-e tulozzuk« úgymond »a zsidóság hatalmát, ha azt hisszük, hogy századunk szellemének ők a sugalmazói, hogy Voltaire és Diderot a zsidó szellemnek egyengették az utat, ki volna képes hinni, hogy a konservativ, őshitü zsidó tanitotta volna meg a világot kétkedni, hogy ők voltak a mesterei azoknak, kik a szent könyvek hatalmát megtörni iparkodtak és azt megtagadták«. Igaz hogy a zsidó már puszta létével is husz évszázadon át protestált az ókori és keresztyén társadalom ellen, mint a szent könyvnek hagyományos őre, de szava nem támasztotta volna fel a forradalmat, mert a zsidóság tiltakozása a hagyományra támaszkodik, a forradalom pedig nem a hagyományok mezején fakadt. A renaissance és reformatio előkészitésében még szerepet játszott a zsidó, de mire kitört a nagy forradalom, már szinte egészen

eltünt a történelem kuliszái mögött. Kétségkivül vannak nagy érdemei a zsidóságnak az emberiséget felszabaditó nagy eszmék és vivmányok szolgálata körül, társadalmunk alapzatában vannak palesztinai kövek is, azonban ez nem a zsidóság érdeme, hanem a régi héber könyveké, nem a zsidóé, hanem a bibliáé. Ne mondjuk hát, hogy a keresztyén társadalmak »elzsidósodnak« mely társadalmi processust zsidók és keresztyének egyaránt elpogányosodásnak nevezhetnének. A vallásokból kivetkőzött keresztyének és zsidók egyaránt bizonyos pogány lelki állapotba jutnak; az evangelium hivei visszahanyatlanak a régi naturalismusba, Izrael pedig, az élő Isten tudatának őrizője, megfeledkezik az összövetségről s ujra idegen oltárokon áldozik; a természet imádása és az ember imádása, ez a mi nyugoti müveltségünk uj, de hamis vallása, mely ellenkezik bibliával és evangéliummal egyaránt.

Hosszabban foglalkozik a nem annyira a zsidó vallás, mint a zsidó faj elleni *nemzetiségi* váddal. A XIX. századot szerinte a történelem a nemzetiség századának fogja nevezni, mert ebben a században semmi sem uralta annyira a sziveket és elméket, mint a nemzeti érzés, mely hirtelen, átmenet nélkül váltotta fel az előbbi cosmopolitismusát. A vádat általánosan czáfolja a zsidóság jelene is; csak annak lehet plausibilis a vád, ki a nemzetiséget a származás és vallás-közösségétől el nem tudja választani. Definiálja azután a nemzet fogalmát melyet ő nemzeti tudattal identifikál; a nemzet mindenekfölött a történelem terméke, a közös érdekek, hagyományok és érzelmek hozzák létre és tartják fönnt. A német, ki a nemzetiséget a faji egységre alapítja szintolyan tulhaladott álláspontón van, mint az orosz, ki a vallási egységet tartja az alapnak. Konstatálja azután, hogy az antisemiták között azok a legkövetkezetesebbek és logikusabbak, kik hogy a semita igát lerázzák, nemcsak a bibliát, hanem az evangéliumot is visszautasítják. A mai Izr. nem egy fajnak a terméke, hanem a történelemé; két ellentétes tényező között fejlődik ki a zsidóság mostani alakja. Egyrészt a keresztyén polgári és egyházi törvények, melyekkel őket korlátolták, másrészt saját törvényeik, melyekkel ők saját magokat szigetelték el. A ghetto hozta létre egyrészt a mai zsidóságot, ez a büzös és kinnal teljes olvasztó tégely, melyben a középkori máglyák olvasztó

tüzétől összeolvadtak a különböző népelemek, mely ezt a bámulatos kemény és rugalmas öntvényt produkálta, másrészt a zsinagóga, mely oktatta. A ghetto volt a ház, melyben nevelkedett, de a biblia volt az anyja, a talmud az apja. Két ellentétes tényező hatása nyilvánul a zsidóság alakulásában mindvégig. külső és belső, kánonjog és talmud, az egyház és a zsinagóga, a királyság és a kahal, a püspökök és rabbik. Óva inti a zsidóságot, nehogy szertartásait, melyet egy vallás sem élhet túl sokáig, melyek a zsidóságnál nem puszta külsőségek, a nyugathoz való jobb hasonulás kedvéért eldobja, végzetesnek festi ezt a metamorfosist. mert hisz a vallás nem olyan mint a hernyó, mely szépen könnyen levedlik, átalakul, ha itt az ideje.

A következőkben a zsidónak physiologiáját és psychologiáját tanulmányozza. A zsidónak szivósságát, kitartását és erélyét, melyet évszázados küzdések sem birtak megtörni, erkölcseikből magyarázza, családias szelemünkkel, a szülők önfeláldozásával, a házasélet tisztaságával és bensőségével, a vallási törvényekben előirt életmóddal hozza kapcsolatba. A mi jó van benne ugy testalkotában, mint erkölcsi sajátságaikban, azt önmagának köszönheti, őseinek és törvényeinek, a mi rossz, azt a többi népek oltották belé. A zsidók korai érettségét, a léleknek gyors megnyilását, nem csupán a fajban, a vérben keresi, hanem a történeti nevelésben, a hosszu viszontagság teljes, göröngyös utban, a létért való emberfeletti küzdelmekben. Nyomozza a zsidó bámulatos gyorsaságu szellemi alkalmazkodásának forrását, jellemét és értelmét, ezeknek egymásvaló viszonyát. Polemizál Tainevel, ki a lelkiismeretet keresztyén eredetünek tartja, pedig bizony zsidó az, a felebaráti szeretettel együtt. Becsülete, a szónak lovagias értelmében bizony megkopott, hisz nem csoda, hogy bőre megvastagodott, a sok csapástól érzéketlenné lett, de él benne rendithetetlen büszkesége hitére, Istenére, Izr. felsőbbségére. Galád kinzóival szemben ugy érezte magát mint a rabszolgaságba jutott királyfi, kit durva gazdái megalázó foglalkozásra kényszeritettek, lelkének büszkeségét azonban meg nem törhették, mert bármint meg is volt görnyedve, mindig kész volt felegyenesedni, mint a lenyomott rugó. Lelki szellembeli hibáit csak a keresztyéneknek tudja be, őket okozza egyedül azokért. Az ide-

geneknek mint a sün csak tüskéit mutogatta, golyóvá gömbölyödött, a mi benne jó és nemes volt, azt mind családjának tartotta fönn, mely a zsidónak mindig a végső menedéke. Taglalja érzelmeit, hajlamait, indulatjait és szenvedélyeit éles megfigyelés, mélyreható psychologiai tanulmány utján. Foglalkozik a zsidó géniusszal, az irodalom és müvészetben, a tudomány és politikában érvényesülő zsidó szelemmel, magokkal a müvészekkel és irókkal. Izr. páratlan nemzet volt, nem müvész nép, hanem próféta nép, géniusza a profetizmus, melynek ugyan kevés a változatossága, árnyalata, de mélységes, boldogitó. Géniusza az idegen népekkel való két ezredéves érintkezés daczára is nyilvánul a zsidó eredetü irókban és müvészekben, férfiakban és nőkben, zenében és költészetben, főleg a drámában. A zenében Wagner szerint Izr. mint a női nem nagy mértékben van képesitve az átvételre, de a férfi erély, a nemzés képessége hiányzik belőle. Az is igaz, hogy a héber irodalom nem sokoldalu, hogy a héber szellem szüktéren nyilványult, két sziklafal között, honnan nem látott mást, mint eget, de ott oly mély medret vájt, hogy századok ki nem merithették s a világ minden szögletéből odajöttek a népek szomjukat oltani. Idealismusát már puszta léte is bizonyitja, hisz mindenét feláldozta hitéért, nemzetéért.

Az utolsó fejezetben a zsidók partikularismusát és cosmopolitismusát beszéli meg. A zsidó nem tehet róla, hogy sehol sem verhetett mélyebb gyökeret, hiszen csak ideig óráig türték; pedig asszimilálódik a nemzettel, melynek körében él. Csak hol az üldöztetés hideg szele fujt, ott burkolódzott be erősen hagyományainak köpenyébe, de hol a szabadság meleg napja kisütött, ott köpenyét levetette s külső tekintetben a keresztyénhez hasonlóvá lett. Cosmopolitismusok onnan eredt, mert nálok a vallás helyettesitette a hazát, azért voltak hajlandók még a legkétkedőbb zsidók is vallási kötelékeket nemzeti kötelékök fölé helyezni. Ha a zsidóknak szemökre vetik, hogy hazájokon tul is terjednek érzelmeik, elfeledik, hogy minden nagy vallás kosmopolita. A haza kiválóan helyi, a vallásnak nemzetközinek, vagy nemzetfölöttinek kell lenni. Munkáját a békére való aposztrofálással fejezi be, melynek erősitéséhez akart hozzájárulni, mikor elüzte ajkairól a gyülölség szavát s kétségbe vonta, hogy a vérbeli különbség örökös ellenségekké tette Jafet és Sem fiait.

Nem csekély az érdeme Dr. Simonyi Jenőnek, ki a franczia szellem e nagyszerü termékét hazánk nyelvén ismerteti remekül megirt kivonatban, szép velős styllel, ügyesen csoportositva a zsidóság minden viszonyára kiterjedő kérdéseket. Legyen szabad hinnem, hogy nem végzett eredménytelen, hatástalan munkát, hanem hozzájárult a »Pax« nagy épületének erősitéséhez, bástyázásához ő is, midőn azt annyi oldalról iparkodnak ostromolni, midőn a felekezeti gyülölség fékevesztett hullámai tombolva tajtékzanak, s félő ha sikerül nekik gátat törni, szennyes hullámaival elöntik s megrothasztják társadalmunk irányait, vetéseit.

Budapest. DR. DÉKÁNY GÉZA.

HATODIK IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLET.

A hatodik izraelita községkerület elnöksége a kerületi előljáróság határozata folytán a *hatodik izraelita községkerület képviselőtestületét folyó évi márczius hó 25-ik napjának* (hétfőn) *délelőtt 10 órájára a pesti izraelita hitközség üléstermében* (Budapest, VII., Síp-utcza 12. sz., II. emelet) *tartandó rendkivüli gyülésre* hivta egybe, felkérvén a kerületi képviselőket, hogy a kongr. szerv. szab. 61. §-ának megfelelően f. évi márczius hó 15-ig megjelenésök iránt nyilatkozni szíveskedjenek.

A napirend egyedüli tárgyát az 1894. évi junius hó 4-én tartott rendes évi közgyülés határozatának megfelelően a következő inditvány képezi:

»A hatodik községkerület az egyetemes gyülés összehivását továbbra is sürgős szükségesnek tartja, minthogy azonban a jelenlegi választási szabályzat alapján az egyetemes gyülés teljes és törvényes nem lehetne, minthogy továbbá a kerületi beosztások aránytalansága miatt az ilyen alapon egybeülő egyetemes gyülés teljes és törvényes nem lehetne, minthogy továbbá a kerületi beosztások aránytalansága miatt az ilyen alapon egybeülő egyetemes gyülés a kongresszusi zsidóság közvéleményét híven nem fejezheti ki, minthogy végül a jelenlegi választási szabályzat a megváltozott viszonyok közt egyáltalán tarthatatlan és igazságtalan, a hatodik

községkerület a választási szabályzat előzetes módosítását is sürgős feladatnak tekinti.

A hatodik községkerület tehát a maga kebeléből bizottságot küld ki, melynek feladatává teszi, hogy a többi községkerület hasonló czélra kiküldendő bizottságaival egyesülve a választási szabályzatot átdolgozza és munkálatára a statutumok által kijelölt uton a királyi jóváhagyást kikérje.

Az egyöntetű eljárás biztositására a kerület e határozatát indokolt körlevélben a többi kerülettel közli és hozzájárulásukat kéri.«

A hatodik kerületi elnökség a kerületi elöljáróság 1895. évi február hó 24-én tartott ülésének határozata folytán, ezen indítványa következő észrevételek kiséretében terjeszti elő:

»Ezt az indítványt *az előterjesztésekor már csekély számban jelenlevő képviselők* az elöljáróságnak határozták kiadatni azzal a megkereséssel, hogy azt jelentésével még a jelen képviselők mandátumának tartama alatt terjessze a képviselő-testület rendkivüli gyülése elé határozás végett.

Ezen határozat folytán bíztuk meg a kerületi elnököt a rendkivüli gyülés egybehivásával és egyuttal jelentjük, hogy *az elöljáróság a fent közölt indítványt elfogadásra ajánlhatónak nem találja.* A hazai zsidóság kongresszusi szervezetének jogalapját a kongresszusi szabályzatok képezik. Az 1870. évi márczius hó 18-án és 1871. évi márczius hó 30-án hozott képviselőházi határozatok és az ezek következtében beállott viszonyok folytán akadályokba ütközhetett ugyan egynémely kongresszusi statutum keresztülvitele, de a *midőn az ujból megalakított községkerületek a felekezeti önkormányzat jogát gyakorolni s fejleszteni kivánják, ezt csak azon szabályok szerint tehetik, a melyek nekik az autonomiát biztositják.*

A kerületi elöljáróságnak az a megyőződése, hogy *a kongresszus bármely szabályzatát csak egy későbbi kongresszus változtathatja meg.* Ennélfogva a legközelebbi kongresszust csak az első egyetemes gyülés által készített »választási szabályzat« szerint tartja egybehivhatónak és egy oly indítványhoz, mely a kongresszusnak más választási módozatok mellett való egybehivását czélozza, hozzá nem járulhat.«

Olvasóink bizonyára emlékezni fognak arra, hogy mult évi junius-juliusi számunkban hason értelemben nyilatkoztunk. Ez uttal csak a feletti sajnálatunkat nyilvánítjuk, hogy a kerületi elöljáróság ily indítvány tárgyalásába egyáltalán belement és hogy erre a kerület összképviseletét egybehivandónak találta. Értjük mi azt, hogy a

kerületi elöljáróság a kerületi képviselet határozatát kivánta ezzel respektálni. De végre is még a halovány autonomikus élet komolyságának rovására történik, ha ily indítványok miatt a kerületi képviselet nehézkes gépezetét mozgásba hozzák. A jelenlegi községkerületek működésének alapját a kongresszusi statutumok képezik. A választási szabályzat ezen statutumoknak integrans részét alkotja. Minthogy pedig a kongresszusi szabályzatok megváltoztatása nem a községkerületek, hanem egy uj kongresszus feladatát képezi, nyilvánvaló, hogy a meghatározott hatáskörrel felruházott községkerületek ez ügyben sem egyenkint, sem összességökben intézkedési joggal nem birnak. A szabályok e tekintetben oly világosak, hogy mi felette csodálkozunk, hogy ez esetben egy egész eljárás indíttatott meg. Hiszen ilyen módon ad absurdum lehet vinni az önkormányzatot általában. Ettől pedig óvakodni kellene, kivált oly időben, mikor ezek a kérdések napirendre kerülnek és a felekezet méltóságának megfelelően teljességökben rendezendők lesznek. Mit sem változtatott ezen az a tény, hogy az ismeretes pártoskodás és egyéb viszonyok a kongresszusi szabályokat megtépdesték. A felekezetnek önkormányzati testületei, a congresszusi statutumok szerint szervezkedett községkerületek nem hányhatják ki maguk alul létök alapját és nem nyulhatnak oly positiv rendelkezésekhez, melyekkel a felekezet összessége akaratának kijátszásával, hatáskörük jogtalan tullépése mellett a felekezet alkotmányát a maguk képére egyszerűen átformáiják. Jól vigyázzon a felekezet, hogy az önkormányzatra való éretlenségének bizonyságait ne szolgáltassa.

AZ IRODALMI TÁRSULAT ELSŐ FELOLVASÁSA.

A zsidó közélet ismét szaporodott egy mozzanattal, melynek a magyar zsidóságra gyakorolandó hatását majd csak évek mulva lesz lehetséges teljes jelentőségében felismerni. Az irodalmi társulat első felolvasása ez az uj mozzanat a magyar zsidó közéletben. Az elsőt nemsokára követik a többiek és igy meg lesz az, a mit már régen óhajtunk, magyar zsidó irodalmi élet.

A pesti zs. hitközség diszterme székhelye jelenleg eme irodalmi életnek. De már az első felolvasás után kiderült, hogy ez a különben szép és tágas terem a közel jövőben a joggal várható érdeklődés növekedése folytán nem lesz alkal-

mas a látogatók befogadására. Más szóval nagyobb terem után kell majd nézni.

Szombaton f. hó 2-án 6 óra után kezdett gyülekezni a hallgatóság. Örömmel regisztráljuk, hogy már az első alkalomkor a hölgyek szép számban jelentek meg. Örömmel, mondom, mert hiszen tudományos felolvasásról van szó, a tapasztalat pedig azt tanitja, hogy a hölgyek, kevés kivétellel, a tudományért épenséggel nem lelkesülnek. A hallgatóság között láttuk továbbá a társulat képviselőit: a két elnököt, Dr. Mezey Ferenczet a titkárt, Dr. Bacher Vilmost, Dr. Bánóczi Józsefet, Dr. Blau Lajost, Dr. Krausz Sámuelt stb. Eljöttek szép számban a fővárosi hitoktatók és a mi szintén figyelemreméltó az ifjuság tömött sorokban foglalt helyet, azaz állt, mert már számára szék nem jutott. Természetes, hogy az ifjuságból a rabbiképezdei tudományszomjas hallgatók sem hiányoztak. Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos, nyitotta meg az ülést rövid velős beszédben rámutatva a felolvasások czéljára és a hallgatóság figyelmébe ajánlva a »tudományos szekrényt«. Hát ez micsoda csodabogár, fogja a t. olvasó kérdezni, tán valami tudományt szóró automata! Ilyes valami, habár készitése nem gazdagitja a technikai művészet legujabb feltalálásait. Ebbe a szekrénybe ugyanis beledobhat bárki egy czédulát, a melyen kérdezősködhetik bármilynemű zsidó ügyről és biztos lehet, hogy kiváncsisága ki fog elégittetni vagy még az ülés folyama alatt vagy, ha kérdése komplikált, türelmét meg kell hosszabbitania a következő ülésig.

Az elnöki rövid megnyitó után Dr. Kohn Sámuel kezdte olvasni zsidó régiségeit. Nem tudjuk mily szándék vezérelte Dr. Kohnt felolvasási tárgyának választásában, de tán mint véletlen is érdekes, hogy az első felolvasás a régiségeket tárgyalja, azaz arkeológiai természetü, behatol a történet kezdeteibe és forrásaiba. A véletlen, ha nem szándék, tehát az volna, kogy az első felolvasás nem ront be az ajtóval, nem ugrik hirtelen in medias res, hanem fényt vet a kezdetre.

Dr. Kohn mint felolvasó — hogy előbb a külsőségekkel végezzünk — ama jó tulajdonsággal bir, hogy hangja nem hagyja cserbe, ámbátor szavaiból egy sem vész el. A prononcirozott olvasás megkiméli a hallgatót a fáradságtól, hogy gondolkodjék, mit akart a felolvasó mondani.

Az elején rövid áttekintést nyujtott a zsidó arkeológiai maradványokról, érintette a hasmoneus pénznemeket, a héber feliratokat, melyeket a Sinaj hegyén bevésve s másutt találtak, felemlitette a sirkövek történeti fontosságát. Ezek után áttért tulajdonképi tárgyára, a magyar zsidó régiségekre, melyeket általánosan ismertetett. Ezek közé tartoznak az Árpádok korából származó egyes magyar pénzek, a melyeken különféle ákombákomok láthatók. Ezek nem mások mint héber betük. Ebből az következik, hogy az Árpádházi királyok alatt léteztek zsidó pénzverők. A betük meg alkalmasint az illető pénzverők neveinek kezdő betűi. Gróf Andrássy Manó régiségtárában látott a felolvasó ugyancsak e korból származó »Kidus«-nál használt borserlegeket és egy diszkardot, melyen két fél zsoltárvers van héberül bevésve. Ezt a diszkardot a zsidók praefektusa kötötte volt derekára. Ilyen zsidó főrendről, a kinek létezése Mátyás korától a mohácsi vészig minden kétségen felül áll, beszéli egy erfurti német krónikás, hogy olyan fogata volt, a mely párját ritkitotta és hogy különben is nagy tekintélynek örvendett. Látnivaló, hogy az ujkori magyar-zsidó nemes, a kinek attilája, kucsmája meg kardja az élczlapok kedvencz karrikaturája, elődökkel bir, még pedig nem is a mult században, hanem a középkorban. A minap Budán ástak és néhány sirkőre bukkantak; kipuhatolták, hogy e kövek a budai község sirkertjének maradványai a 13. századból. Ha eme ásatásokat tervszerüen folytatnák igen becses adatok kerülnének napfényre, melyek a magyar zsidók történetére fényt árasztanának. Egy-egy név, mellette egy czim, czélzás egy eseményre s más ilyen apróságok igen nagy értéket képviselnek az arkeologiában. Mátyás király korvinai között vannak héber codexek, melyek most Leydenben, Münchenben és Konstantinápolyban őriztetnek. Fényes diszitések, tarka initialék jellemzik azokat. Valószinüleg a külföldből bevándorolt zsidók hozták magukkal, vagy a külföldön készittettek és ott vásárolták magyar zsidók. Bizonyitéka a magyar zsidók jó anyagi helyzetének és az irodalom iránti érdeklődésüknek. A utóbbira különben jellemzők a nemzeti könyvtár héber kéziratai is. Ha még hozzáteszem, hogy a felolvasó, a hol csak alkalma nyilt, megjelölte az irányt és utat, melyet követni kellene, hogy a sok arkeológiai maradvány felszinre

kerüljön és hogy főleg a milleniumi kiállításra való tekintetből ajánlja ezeknek felkutatását és összegyüjtését, röviden kivonatoltam a lendülettel és melegséggel irt felolvasást. A kitörő zajos éljenzés és hosszantartó taps jutalmazta a tudós rabbi munkáját, a kinek Dr. Weinmann mondott köszönetet.

Ezután következett volna a felolvasásból kiinduló felszólalások sora, a mely ki lett meritve két rövid megjegyzésben.

Az elnöki podiumon már most a két társelnök foglalt helyet: Dr. Kohn és Dr. Weinmann. A felovasás és vita, mely nem fejlődött ki, be lévén fejezve, az interpellacziókra azaz bocsánat, a tudományos szekrény kérdéseire került a sor. Weinmann olvasta fel az első kérdő ivet, a mely a kérdések egész raját tartalmazta. Minthogy egyik másik kérdés utánnézést követelt az elnök ügyes fordulattal a feleletek megadását a következő ülésre halasztotta el. Következik a másik kérdőiv. 1) Hogy van az, hogy a bibliai személyek nem nevezték el gyermekeiket az ősök és nagyok után, mint tesszük ezt mi (Mózes, Áron, Sámuel stb.)? Az ősök és nagyok neveit egyáltalában nem vette fel senki a szentirás alakjai közül, vajjon miért? Nem állitható, hogy ez a kegyeletet sértette volna meg, mert akkor miért vették fel a vallásbuzgó makkabeusok a Juda, Simon, Jonathan és Eleázár neveket? 2) Hogy van az, hogy a talmudisták, kik pedig nagy sulyt fektettek a zsidó név megtartására, nagyrészt nem héber neveket viseltek (Asi, Rés-Lákis, Pápi, Huna, Tarphon, Dósza, Abtaljon, Héhé stb.)? 3) Hogy van az, hogy a későbbi zsidóság fázott az idegen nevek felvételétől, mig a talmudszerzők többnyire ilyeneket viseltek? Ki kivánja a feletet erre rögtön megadni? — hangzik az elnök szava. A teremben siri csend ált be. Mindenki érzi, hogy az elnök megadta az impulzust arra, hogy ez a terem hirtelenében tudományos parlamentté változzék, de senki sem akarja a vitatkozást meginditani, senki sem akarja a rendbontás esetleges vádját magára venni. Mert talán nem sikerül ez a vita, tán nem üt be az a tudományos parlamentirozás, akkor a kezdeményező felé száz arcz fog mosolyogni, száz azaz kétszáz ajak fog róla suttogni, szóval nevetségessé válhatik.

Mindenki felfogja a pillanat horderejét, annak kihatását a jövőre. Lám mily bűvészeti ereje van a tudományos szekrénynek.

Elmulik néhány másodpercz. A hölgyek ide néznek, oda pillantanak. Egyszerre megüti fülüket egy hang. Kiváncsisággal fordulnak ama oldal felé, a honnan a szó hallik. Egy fiatal szikár ember, csiptetője elárulja a tudóst, felemelkedik és szót kér. Dr. Krausz Sámuel kezdi a vitát, vagy nevezzük a megbeszélést. Még a lámpaláz nyomai sem látszanak rajta, ámbár életében legelőször száll sikra ily társaságban a tudomány fegyvereivel. De nagy is fegyverkészlete. A társadalom, — igy mond — melyben a zsidók koronként éltek, ráütötte jellegét a nevekre, innen a görög nevek, midőn a zsidók társadalmi élete görög volt, az aram nevek, midőn aram volt (a 2. kérdésre vonatkozik). Alig hogy a felszólaló rövidre fogott mondókáját befejezte, kiváncsiság fogta el főleg a jelenlevő hölgyeket, a kiknek az érdeklődése a beálló vita iránt láthatóan nőtt. Ismét felhangzik az elnök kérdése, ki kiván még szólani? Az utolsó sorokban felemelkedik Dr. Blau. Általános hátrafordulás, a szórakozás kifejezése minden arczon, ime a pillanat jellemzése. A kérdés hamisan van felvetve, mondja Dr. Blau, mert tény hogy a talmudban igen kevés az idegen név. Ilyenek nagyobbára a középkorban kezdtek divatba jönni, szokásba jöttek épen az idegenekkel való sűrű érintkezés folytán. Hosszabban bizonyitja állitásait. Beszédje végén kitör az általános helyeslés. — Hát a dolog szépen folyik, a tudósok felmelegszenek, a közönség rokonszenvvel kiséri vitájukat. Éljenez, tapsol, halljuk-ozik. Ismétlem gyönyörű parlament, a hol a hallgatóság a szónokok közé vegyül és nem nézi le őket. Dr. Kohn rabbi általában a Blau nézetéhez csatlakozik. Megjegyzéseket tettek még Pollák Káim, Dr. Friedliber és Szabolcsi Miksa. Dr. Kraus ujra néhány észrevételt tesz. A felszólalók utolsója Schön hittanár volt, a ki a napirenden levő kérdéssel összefüggően figyelemreméltó megjegyzéseket mondott a nevekről általában. Azt ugyan mindenki tudja, a ki csak két fejezetet forditott a bibliából, hogy a bibliai nevek legtöbbjének valódi értelme van, bizonyos reményt vagy érzést fejeznek ki, de az már kevesek előtt lehet ismeretes, hogy az ily fajta elnevezésre manapság is van példa, pl. *Amigél*. Szóval az anyáknak adott tanácsot, mikép járjanak el, ha gyermekeik számára nevet keresnek. A felvetett kérdések megbeszélése ezek után a következő ülésre halasztatott, minekutána a napirend ki lévén

meritve Weinmann megköszönve a hallgatóság szives érdeklődését a gyülést bezárja.

Ha fontolóra vesszük, mily elvont thémája volt az ülésnek, ámbátor a felolvasót e tekintetben gáncs nem illetheti, mert száraz tárgyába is elevenséget tudott önteni és szembeállitjuk az érdeklődés nagy fokát, a mely minden távozót megszállt, az élvezetet és gyönyört, melynek a jelenlevők nem késtek azonnal kifejezést adni, bátran remélhetjük, hogy a meghonositott irodalmi esték uj aera beköszöntését jelentenek a magyar zsidó közéletben. A magyar zsidó tudomány erőt fog belőlük meriteni, a nagy közönség pedig épülést, alkalmat kellemes szórakozásra, a mely mellett mind erősebben fog tudatára ébredni zsidó voltának és mind jobban megkedvelni a zsidó tudományt és irodalmat. A mostoha gyermek, szeretett dédelgetett kedvenczczé válik. Isten neki!

Budapest.

HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

HUSZONNÉGY PIPERECZIKK.

Az ókori zsidó nőknek mértéktelen fényüzését akkép ostorozza *Jézsajás* próféta (III. fej., 18—23. vers), hogy egyhuzamban elősorolja a drágánál drágább és a balgánál balgább pipereczikkeket, melyekkel a zsidó nők a saját maguk csinosítására éltek, hosszu felsorolásával mintegy kifárasztani akarván a hallgatót, aki azt gondolja, hagy ezen töméntelen piperevásárnak se hossza, se széle nincsen. A próféta igen nagy felháborodásban lehetett akkor, midőn ezen beszédet tartotta, mert felsorolásában nincsen semmi rend, nem osztályozza a tárgyakat sem a viselet módja, sem értékük szerint. Ezen felháborodása lehet talán annak is az oka, hogy a kifejezésekben sem tanusit valami irói művészetet, mert a használt kifejezések azt a benyomást teszik az emberre, hogy minden változás nélkül át vannak véve az életből és a próféta nem helyettesiti őket finomabb vagy előlegesen meggondolt kifejezésekkel. Az utókor ennélfogva nagyon nehezen birja e kifejezéseket megérteni; az értelmezésnél nincs segitségünkre sem a felsorolás rendje, sem a prófétának valamely másik beszéde és sok esetben még csak párhuzamos helyre sem utalhatunk a szentirás más könyvében.

Részint ezen nehézségek, részint pedig a tárgynak rendkivüli fontossága és érdekes volta eredményezték azt, hogy az emlitett hely igen sokszor és igen korán volt a magyarázati kisérletek tárgya; egész külön munkákat és értekezéseket irtak már róla, anélkül, hogy az összes nehézségeket sikerült volna eltüntetni.

A legrégibb magyarázatot e helyhez a jeruzsálemi talmud

szolgáltatja (Sabbath V,1, fol. 8 b)[1]), amely magyarázat nem indul ugyan ki a héber szavak etymologiai jelentéséből, hanem inkább a görög-római kornak pipereczikkeit és divatját átviszi a régi bibliai időbe, mindamellett azonban egyes esetekben kétségkivül eltalálja a szöveg valódi értelmét, vagy legalább megtudjuk belőle a hagyományos felfogást; amennyiben pedig sem az egyik, sem a másik irányban nem nyujtana hasznavehető fölvilágositást, mégis figyelmet érdemel azon körülménynél fogva, hogy megtaláljuk benne a görög-római kor divatjának pipereczikkeit.

A második régi magyarázatot a régi görög forditás, a Septuaginta nyujtja. Ezen forditás igen sokban hozzájárulhatna a szöveg megértéséhez, ha nem volna olyan sajnálatos állapotban; a Septuaginta szövege ugyanis ezen helyhez csakugy hemzseg a hibáktól, gazdagabb mint a héber szöveg és nem követi ennek sorrendjét. Az alábbiakban rá fogok utalni a Septuaginta bővitésére és meg fogom kisérelni a Septuaginta egyes kitételeit a héber szöveg rendje szerint elhelyezni.

A harmadik munka, mely nekünk fölvilágositást adhatna, az a jeruzsálemi targum. Itt először is konstatálni kell, hogy a targum ezen helyhez meglehetős hű és nincs neki paraphrastikus jellege. Nagyon föltünő azonban azon jelenség, hogy a targum lényegesen eltér a jeruzsálemi talmud magyarázatától, pedig el lehetett volna várni, hogy ama régi magyarázat föl lesz használva a targumban; nézetem szerint ezen körülmény nagyon figyelembe veendő a targum természetének megállapitásában.[2])

A jelen dolgozatban czélul tűztem ki magamnak, hogy az emlitett három magyarázatnak egymáshoz való viszonyát megállapitsam és kivegyem belőlük azon részleteket, melyek a szentirási szöveg jobb megértésére vezethetnek.

Megjegyzendő még, hogy Jezsájásban csak 21 pipereczikket találunk ugyan fölsorolva, de már a talmud állandóan

[1]) Lásd Delitzsch, *Biblischer Commentar über den Propheten Jesaja*, harmadik kiadás, p. 61.

[2]) Itt megjegyzem, hogy a Jeruzsalmi és a Targum között fenforgó eltérésekre Pollák Kaim fővárosi tanitó, a Septuagintának a szövegtől való eltérésére Dr. J. Fürst, mannheimi rabbi, figyelmeztetett. Mindkét urnak ezuton is köszönetet mondok.

24 czikkről szokott beszélni és az idézett jerusalmi is, ha nem teszi is ki a huszonnégyes számot, mégis tényleg huszonnégy czikket sorol föl. A hiányzó három czikk Numeri 31,50-ből való.

A Septuagintában mindjárt a darab elején találunk egy kis *plust* a héber szöveghez képest (18. v.): *τὴν δόξαν τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῶν*, a héberben csak את תפארת. Ugy látszik, hogy a Septuaginta előtt jobb szöveg feküdt mint a mienk, mert az egész fölsorolásban sehol sincs az egyes pipereczikkhez valami általános megjegyzés hozzátéve, ennélfogva את תפארת bizonyosan föliratféle akar lenni és eredetileg igy hangozhatott: את תפארת הבגדים; csak ezután következik a fölsorolás.[1])

1. העכסים. J. קורדיקייה azaz *scordiscus* bőrczipő[2]); T. מסנייא czipő; J. és T. a dolog lényegére nézve tehát megegyeznek egymással. A S. itt nagyon eltér a szó valódi értelmétől: *τὰ ἐμλόκια* valami ékszer a hajviseletben.[3])

2. והשביסים. Ezen szó gyökére nézve (שבס = שבץ) egészen világos és mint שביס gyakran előfordul a misnában és régibb midrásszövegekben, azért a T. egyszerűen igy adja vissza: ושביסיא valami fonadék a homlokon; S *καὶ τοὺς κοσόμβους* rojtok, németül *Troddel*. Igen nehéz a J. שלטיניה. A régi magyarázók arra figyelmeztetnek, hogy Jerem. 13,23 e szó חברבריתיו a targumban igy adatik vissza: שלטי רקמתיה, tehát שלטיניה valami tarka szövet; ez nem lehet a valódi jelentése a szónak; a szó mind e mai napig nincs megmagyarázva.[4]) Én azt gondolom, hogy a J. itt Aquila[5]) magyarázatát követi: *τελαμῶνας* homlokszallag; a ש betű ט-ből, a ט betű מ-ből romlott el, olvasd טלמניה;[6]) Aruchnál a szó még romlottabb: שרטניא.

3. ושהרנים, a J. itt helyesen Birák 8,21-re utal, mely

[1]) Rövidség kedvéért a Jerusálmit J, a Targumot T, a Septuagintát S betűvel jelölöm.

[2]) l. erről értekezésemet: *Magyarországi régiségek a talmudban*, 36. l. k. k.

[3]) Azt látom, hogy Dillmann, *Der Prophet Jesaia*, 5. kiadás 35. l. azt tartja, hogy *ἐμλόκια* שביסים szónak a magyarázata, bizonyára téves nézet.

[4]) l. Levy, *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim*, II, 449a és Kohut *Aruch completum* VIII, 14b.

[5]) l. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, II, 436.

[6]) Ehez illik az idézet a misnából: כמה דאת אמר שביס של סנבטה.

helyből kitűnik, hogy ezen ékszer a nyakról lelógva a mellen nyugodott; s helyesen az etymon szerint: *καὶ τοὺς μηνίσκους*; T. סיבכיא szövevény, nyilván szándékos magyarázat a megelőző שבכים miatt, melylyel az utóbbit összehozni akarja;[1] a J. szerint עונקייה nyaklánc.

4. הנטפות még előfordul Birák 8, 26, szószerint *cseppek*, azaz fülbevaló csecsebecsék, azért J. nagyon helyesen של מיני (olvasd *egy* szóban שלמיני) = *σταλάγμιον*, diminutiv alak *στάλαγμα*-ból, mely szó szintén cseppet jelent; T. עינקיא= nyaklánc, ugyanazon szó mint a megelőző számban a Jerusalmiban, csakhogy a szó alkalmasint rosz helyre került; S. *κάθεμα* a mi lelóg, tehát fülbevaló, magyarul függő.

5. והשרות szó szerint *láncz* közelebbről *karláncz* (Delitzsch, Dillmann), azért T. שירי ידיא és J. is csak שיראין. A Septuagintában itt nagy zavar uralkodik; jelen szó és a következő (6. szám) egybe van vonva ily formán: *τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν*; világos, hogy a fordítók előtt itt más szöveg lebegett még pedig tekintve azt, hogy a következő szó הפארים szintén *κόσμος*-al fordíttatik, alkalmasint e szót olvasták vagy hallották והשרות helyett. körülbelül így: ואת פארי הפנים, v. ö. ואת פארי המנבעות (Exod. 39,28).

6. והרעלות fátyol, a gyök רעל megvan az aramban és arabsban is. A Jerusalmiban בלנדייא van, e helyett rendesen בלנייא olvastatik, a mi *balnearia* fürdőruha volna; nagyon valószínűtlen magyarázat. Jobb így olvasni: בלנדייא, transpositio ebből בלדוניא *χλιδῶνες*, oly szó, mely a Septuagintában a következő versben előfordul, anélkül, hogy tudnók, melyik héber szóra vonatkozik; a Jerusalmira támaszkodva, tán lehet tévedésnek tartani azt, hogy ezen szó a másik versbe került és azt állítani, hogy ide való mint רעלות fordítása; akkor az 5. számnak fordítása mégis csak *egy* szóra vonatkozik. A targumban igen sajátságos szó van: הניסנסיא ami körülbelül annyit jelent mint napernyő.[2])

7. הפארים. S. nagyon hosszadalmasan: *καὶ τὴν σύνδεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης*, úgy látszik, hogy a fordító nem értette a szót és azért körülirta; J. és T. helyesen בלילייא.

[1]) A két szó rokon értelmét vitatja Dillmann is i. h.

[2]) Levy, i. h., I, 270a.

8. והצעדות az etymon szerint (צעד) *lépő lánczok*, lánczocskák, melyek egy lépésnyire nyultak, hogy a lépéseket szépen szabályozzák, azért T. helyesen שירי רגליא lábláncczok, ugyanaz Jerusalmiban, csak görögül: *ποδὸψελλον* פרוספסלה (nem פרוספסלה res-sel), Stephanus, *Thesaurus* VI, 1280;[1]) a S. *τὰ ψέλια*[2]) ugyanaz, tehát egy szó, melynek magyarázatában a három régi forrás megegyez.[3])

9. והקשרים S. helyesen az etymon szerint *τὸ ἑμλόκιον* fonadék, szallag; J. קרקישיא (olvasd קרקשיא), Músszafia szerint annyi mint כרכשיא csatok, fibulák; T. קלמוסיא Aruchnál, קלמסמסיא Buxtorfnál, קולמן מסיא ed. Lagarde, nagyon nehéz szó; alkalmasint igy kell olvasni: קולחוסיא *κοιλιόδεσμος* valami derékköv.[4])

10. וכתי הנפש a J. itt Akylas fordítását ídézi אסטו מוכריאה, ez bizonyosan görög szó, csak az a kérdés: melyik? Lightfoot, *Horae Hebraicae* p. 280 igy irja át: *στομοχήρια*, ami azonban nem helyeselhető,[5]) Buxtorf p. 160 egy olvasatot idéz, mely szerint a szó אסטומכיא és ez *στομαχεῖα* volna; ujabban *στομαχαρία* nem létező szóval szokták vissaadni. Ha már uj összetételhez folyamodunk, akkor tán jobb volna *στομαχοχρεία* valami haskellék, akkor úgy kellene olvasni: אסטומככריאה, vagy legalább igy kellene képzelni a szó eredeti alakját. S. *περιδέξια*.

11. והלחשים a Jerusalmiban קדשיא gyürük, ugyanezen szót használja a T. a megelőző szónak a fordítására, a jelen szót pedig igy fordítja: חליטתא, a mely szó, úgy látszik, *drágaságot* jelent, mint targum Hosea 2, 15 חליטת מרגליתהא;[6]) a Septuagintában talán idevonatkozik *τὰ ἐνώτια* fülbevaló.

13. הטבעות J. חיזקייא, csekély dialektikus változással עיזקתא pecsétgyürü; a Septuagintában alkalmasint idevonatkozik *τοὺς δακτυλίους* a megelőző versből.

[1]) Szükségtelen tehát Bacher feltevése, hogy a szó ποδοψάλιον volna (*Agada der Tannaiten*, II, 208, 7. j.)

[2]) Field nem vette észre, hogy *τὰ ψέλια* ide vonatkozik, emiatt aztán természetesen elhibázza a következő szót is.

[3]) Ezt meg Dillman nem vette észre.

[4]) Güdemann, *Monatschrift* 1881 p. 270.

[5]) l. Field i. h.

[6]) Rosszul fogja fel Levy, i. h., I, 259b.

13. וזמי האף minden tekintetben világos szó, azért a J. nem is helyettesiti más kifejezéssel, csak magyarázatképen mondja: דבר שהוא נתון על גב החוטם egy dolog (ékszer), melyet az orr hátára szokás tenni; T. טילטוליא, mely szó (טלטל) csak általános jelentésü lehet: amit hordani szoktak; az Aruchban טילוליא olvasat van, ez a gyöke (טלל) szerint valami árnyékolót jelent, biztosat nem lehet tudni. A Septuagintában nincs a szó forditva.

14. המחלצות jelentésére nézve elég világos szó, azt jelenti hogy ünneplő ruha (a megfelelő arabs gyökből חלע származik a *gala* szó = diszruha). A mi három forrásunk mégis más szóval adja vissza; S. τὰ περιπόρφυρα (kiegészitendő ἱμάτια) biborral szegélyezett ruha, latinul *toga* vagy *tunica praetextata*; J. פירזומטא περιζώματα köténynek, a szó egyes számban is előfordul a talmudi irodalomban b. Succa 11a és b. Menach. 43a; b. Sabb. 145a héber többesszámban פירזמאות; a szir nyelvben is פירזמא A Targumban nagyon közönséges szóval találkozunk: כיתונא köntösök.

15. והמעטפות a misnából is elég ismeretes szó, p. o. Kelim XXIV. 13; XXVIII, 5, a második tunicát vagyis a stolát jelenti, Symmachus helyesen ἀναβόλαια felöltő, felső ruha. S. μεσοπόρφυρα, nyilván az előbbi szónak analogiája szerint. A jerusalmiban קולבין *κολόβιον* tunica, a talmudi irodalomban egyébként is előforduló szó, a mely a hébert egész helyesen adja vissza, föltünő, hogy a J. még hozzáteszi ומעפרן, mely szó szintén elég ismeretes és körülbelül ugyanazt jelenti, mint קולבין, csak nem tudni, minek a kettős magyarázat. A Targumban שושיפא, többször előforduló szó, amely főképen a szir nyelvben honos; jelentése: ködmen.

16. והמטפחות, előfordul Ruth 3, 15, valami shawl-féle, nagy nyakkendő. S helyesen καὶ τὰ ἐπιβλήματα általvető, ezen szavak kiséretében τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν melyet otthon szokás viselni, ezzel nyilván megakarja különböztetni e szót a hasonlóktól, melyeket ünnepélyes alkalmakkor viselnek. A J. lényegében szintén helyesen סבניין דברבן nagy keszkenök *(Sabana)*, T. לבורנקיא *libornica* Liborniából *való szövetek.*[1])

17. והחריטים II. királyok 5,23 szerint pénzzacskó, melyet

[1]) Lásd *Magyarországi régiségek a talmudban*, 15 l.

az övben vagy az övből lelógva viseltek, J. tehát nagyjában זונרין מציירין (*ζωνάριον*) tarka övek, de rögtön következik még egy magyarázat ואילוסרוקא מציירין (*ὁλοσηρικά*) tarkára festett, egészen selyem szövetek. Ezen kétféle magyarázat tán más-más szerzőtől ered, talán az egyik Aquilától, a másik Symmachustól; e szóra nem maradt reánk ezen két fordítónak a használt kifejezése. A T. szerint מחכיא összeszoritó, azaz valami mieder-féle, l. Levy II, 24 b; ez annyiban helyes, mivel חריט sz etymon szerint csakugyan valami mintát, formát jelent, tehát készülék, amelyben a nők emlőiket szoritják, hogy formásabbak legyenek. A Septuaginta nem forditja a szót.

18. הגלינים a legtöbb magyarázó szerint tükröt jelent (l. Delitzsch és Dillmann) azért T. helyesen מחזיתא, sőt egy kéziratban ואיספקלריא *specularia*, Lagarde, *Prophetae chaldaicae*, bevezetés, p. XXVII. A Talmudban גלגליה, mely szóról Delitzsch helyesen jegyzi meg Levy ellenében, hogy alapjelentése (גלל) nem hengeriteni, tekerni, hanem simává tenni, tehát a sima rézlap, mely tükörnek szolgált. A S. ellenben igy forditja *τὰ διαφανῆ Λακωνικά* finom, átlátszó Lacedaemonból származó flor-szövetek, igy a szó jobban simul a következőkhöz, melyek szintén szövetet jelentenek.

19. והסדינים a szentirásból és az ujhéberből eléggé ismert szó a görögben *σινδόνες* finom lenszövetek, de e helyen sajátságos módon a S. egészen más szót használ: *καὶ τὰ βύσσινα*, de azután következik még egy pár szint jelentő szó, melyek a héberrel szemben plust tüntetnek fel a Septuagintában. A J. egész egyszerüen סדיניא; a targunban קרטסיא, mely szónak jelentését még eddig senkinek sem sikerült kideriteni.

20. והצניפות szallagokból és kendőkből álló fejékesség. A J. ez alkalommal két verset idéz, melyekből kitünik, hogy ismerte a szó valódi jelentését, csakhogy ez idegen szóval: אולייא él, melynek jelentése nem biztos; Sachs, *Beiträge* II,54 helyesen *ὡράρια* szóval adja vissza, akkor azonban fel kell tételezni, hogy *ὡράριον* nem arczkendőt, hanem fejdiszt jelent. A Targumban helyesen כתריא koszorúk. A Septuagintában nincs megfelelő fordítás.

21. והרדידים előfordul egyes számban Énekek éneke 5,7; valami fátyolféle általvetőt jelent. A T. meglehetős ismert szót használ כביתא = fátyol. Septuaginta nem egészen világos *καὶ*

ϑέριστρα κατακλίτα leomló nyári ruha? Még nehezebb a J. kifejezése: לסוטה. A kifejezés előfordul még j. Sabb. 7a, ibid. 14a, j. Moed katon 81b, j. Baba meczia 9 d. Levy *Neuhebr. Wörterb.* II, 513b *suta*, Kohut V, 46a *lusdi*, N. Brüll, *Jahrb.* V, 129 *lĭta* kifejezésekre gondolnak; Fürst egy irásbeli közlésben kiakarja a szót javitani לקוניקא-ra. Én azt a nézetet koczkáztatom, hogy לסוטה = *[κα]λαστά* lánczocskák vagy minden leomló dolog; e szót használja Symmachus הנטפות visszaadására.

22. אצעדה e szóval kezdődik a Numeriből vett felsoralás. A J. helyesen igy adja vissza כרופסלה (nem כדופסלה) *χειρόψελλον* kézláncz; a szó egyébként egészen világos.

23. עגיל a J. szerint קדשיא, v. ö. fent 11. szám.

24. בומז, e szóra nézve a J. két véleményt közöl, vagy hasbefogó (טבעת של רחם), vagy mellbefogó (ט של דדים). Ehhez hasonló volt fent מחביא 17. szám.

Megjegyzendő, hogy a Jerusalmi ez alkalommal még más kitételt is magyaráz: צמיד és טבעת és nem lehet tudni, vajjon nem akar-e huszonhat pipereczikket felsorolni, vagy nem-e akarja ez utóbbi kettőt a huszonnégy közé sorolni, de ugy hiszem, hogy ez utóbbi kettő sokkal is közönségesebb kifejezés, mintsem magyarázatra szorulna, aztán טבעת volt már fent 12. szám, tehát elesik, צמיד pedig, melyet a J. שיריא szóval ad vissza, ugyanaz, mint שרות 5. szám, tehát szintén elesik. Marad csak a tárgyalt huszonnégy czikk.

Budapest. DR. KRAUSZ SÁMUEL.

A KRÓNIKA GÖRÖG NEVÉRŐL.

A Septuagintában a Krónika neve: *παραλειπόμενα*. E név eredete nézetünk szerint még nincs felderítve, minthogy eddig csak a görög szó jelentéséből kiindulva tapogatództak, a nélkül hogy keletkezésének alapját kutatták volna. A mennyire a rendelkezésemre álló irodalmi segédeszközökből látom, két magyarázat létezik. Az egyik szerint *παραλειπόμενα* = supplementa.

Azonban *παραλειπόμενα* nem jelent pótlásokat; ez okból egy kis csavarintással azt mondják, hogy »más históriai müvek maradványai« jeleztetnek általa. (Movers F. C., Krit. Untersuchungen über die biblische Chronik, Bonn. 1834, 95. lap.) Világos először, hogy ugyanezen motivumból a Királyok könyvét szintén paraleipomenának nevezhették volna, másodszor pedig a Krónika tartalma nem pusztán maradványokból áll, mert főtartalma más bibliai könyvekben is benfoglaltatik.

Ugyanezen okból nem helyeselhető a másik magyarázat sem, a mely szerint a szóban forgó név »praetermissa« jelentéssel birna, mivelhogy sok, a Kir. könyvében mellőzött dolog a Krónikában fölvételre talált. Mint emlitettük a görög fordítók ilyen minden ténybeli alapot nélkülöző gondolatra nem jöhettek (v. ö. Keil C. F. Lerhbuch der historisch-kritischen Einleitung in das A. T.[3] 439. lap). Ez az elnevezés annál feltünőbb, minthogy a héber név: דברי הימים igen jól fejezi ki a tartalmat és igy megtartandó lett volna. Jeromos ugyanezért meg is honositotta a mai napig használt »Krónika« nevet, a melyet előtte nem ismertek (l. prol. gal.: דברי הימים i. e. *verba dierum*, quod significantius *chronicon totius divinae historiae* possumus appellare).

A kérdéses név eredete véleményünk szerink a következő föltevéssel volna megfejthető. Tudjuk, hogy a bibliai

könyvek harmadik csoportja különféle sorrenddel birt. A talmud szerint (Bába Bathra 14b) az első hagiographon Ruth volt, melyet a Zsoltárkönyv követett; a német bibliakódexekben első helyen a Zsoltárok állanak, mint mínálunk. A maszoréták ellenben, a kiket a szefardok is követtek, a hagiografák sorrendjét a Krónikával kezdették (l. *Levita E.*, Maszóreth Hamaszóreth III. előszó). Biztosra vehetjük, hogy a maszoréták ezt az elrendezést nem önkényileg alapitották meg, hanem régi, ősrégi hagyomány alapján, mert különben semmi ok sem lett volna arra, hogy a Zsoltárok helyére a kevésbbé használt, csekélyebbre becsült Krónikát tegyék. Mindezzel csak azt akarjuk állitani, hogy létezett oly sorrend is, a melyben a hagiografák csoportja a Krónikával kezdődött.

Ha már most meggondoljuk, hogy a Kethubim az a csoport, a mely legkésőbben nyerte terminus technicusát és hogy az ifjabb Sirach ilyet még nem ismert, hanem helyette ezt a kitételt használja *τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων* vagy *τὰ ἄλλα βιβλία* [1]): akkor magától kínálódik az a feltevés, hogy *παραλειπόμενα* szóban se lássunk mást, mint a hagiografák ősi nevét, a melyhez *βιβλία* kiegészitendő: *τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων* = *παραλειπόμενα βιβλία*. Minthogy a Krónika állt ezen csoport élén, a név akkor, midőn a LXX-ban az eredeti sorrend a tartalmi elrendezés által helyettesítve lett, reá ragadt. Eredetileg az egész csoport neveztetett paralipomenának, később pusztán a csoport első könyve. A mint az egész harmadik csoport az első könyvről *ψαλμοί* vagy *ὕμνοι*-nak neveztetett (Lukács 24,44 és Josephus Mac. c. 18), épugy lehetséges, hogy az egész csoport neve rászállt a csoport első könyvére.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

[1]) Bővebbet erről l. *Tanulmányok a biblia bevezetés köréből* 16. s köv. l.

IRODALOM.

IZRAÉL ÉS JUDA TÖRTÉNETE.

(*Wellhausen J.*, Israelitische und jüdische Geschichte. *Berlin*, 1894.)

A nevezett műben Izraél története ősi kezdettől fogva a zsidó állam végleges megszüntéig, a második templom elpusztulásáig, van elbeszélve. Hogy ezen másfélezer évet felölelő korszak külső és belső eseményei egy, nem is terjedelmes kötetbe — 342 lap — befoglalhatók legyenek, a szerző majdnem kizárólag a kutatások eredményeinek összefoglalására volt kénytelen szoritkozni. Az utat, melyet buvárlataiban követett, nem ismerteti az olvasóval. Saját kijelentése szerint régibb munkáira támaszkodik, a melyekben a kritikai alapot lerakta és erre tovább épit. Csak a zsidók történetének elbeszélésében ad jegyzeteket, a melyek szintén inkább csak ujjmutatások, mint részletes motiválások.

A terjedelmes anyag ezen korlátozás mellett is csak művészi compositió és Wellhausen J. felülmulhatatlan tömött és velős stilusa mellett volt ily csekély területen feldolgozható. A mesteri elrendezésről fogalmat nyujt, persze távolról sem tiszta képet, a felosztás, mely a következő 24 fejezetet mutatja:

Geográfia és ethnológia; a nép kezdetei; a letelepedés Palesztinában; a birodalom alapitása és a három első király; I. Jerobeamtól II. Jerobeamig; Isten, világ és élet a régi Izraélban; Szamária elpusztulása; Juda megmentése; a prófétai reformáczió; Jeremiás és Jeruzsálem elpusztulása; a zsidók az exiliumban; a restaurátió; a törvény; a perzsa korszak második fele; a zsidó jámborság; Nagy Sándor és utódai kora; Juda Makkábi és testvérei; a hasmoneusok uralma; a judaizmus kiképzése; II. Hyrkan kora; Herodes; a tetrarchák és az országfők; az evangélium; a zsidó állam elpusztulása.

Ezek a fejezetek alfejezetekre oszlanak, ugy hogy az egész mű architektonikája világos, áttetsző és az egyes tör-

téneti jelenségek élesen domborodnak ki. Némely király uralkodása egy mondatba van összeszorítva, mégsem hiányzik belőle semmi. Egyáltalában nem hiányzik lényeges momentum a műben.

Wellhausen az ujabb kritikusok feje és vezére. Iránya alapjában azonos azzal, a mely régebbi munkáiban érvényesült. Egy a módszer, egy a szellem. Örvendetes változás konstatálható azonban, hogy ugy mondjam, a modorban.

Azok a csipős megjegyzések, szatirikus kirohanások, a melyek egyik régebbi művében az előadást a régi izraeliták és iróik rovására füszerezték, a mű előnyére teljesen hiányzanak. Régebben is csak ritkán csillogtatta W. humorát, jobb azonban teljesen mellőzni, ha a régi Izraél kisebbitésére vezethet.

W. mély gondolkozó és a történet egyes jelenségeit az eseményekkel és az eszmék fejlődésével összevetve magyarázza. A zsidósággal szemben elfogulatlanságra törekedett; a zsidó jámborságról szóló fejezete a legszebbek közé tartozik, a mit a biblia tanairól valaha irtak. Elismeri a zsidó vallás universalismusát és hogy a zsidóság már az exilium után, tehát félezreddel időszámításunk előtt világvallás (nem ethnikus) volt. A zsidóság ellen hangoztatott, ujabb időben némely zsidótól is elsajátitott vádak W. által hallgatólag megczáfoltatnak. Az ethnikus mezt az exiliumból való visszatéréskor történeti szükségességnek nyilatkoztatja ki. Sok hasonló dolgot olvastunk még W. munkájában. Nehéz ilyen magvas műből idézni, mert nagyon sok lenne. Megelégszünk, hogy a figyelmet felhivjuk reá. Minden olvasó, bármily álláspontot foglal el a bibliai tudomány kérdéseiben, nagy haszonnal és még nagyobb gyönyörrel fogja Izraél ezen ujabb történetét olvasni.

Budapest. B. L.

MÉIR BEN BÁRUCH ROTHENBURG RESPONZUMAI.

ספר שו"ת מהר"ם בר' ברוך וכו' מאת · · · משה אריה בלאך

A középkor egyik legnagyobb respondensének és talmudtekintélyének döntvényeit adja ki Bloch Mózes kéziratok és régi, ma már igen ritka kiadások alapján. A tragikus sorsu Méir ben Báruch responsumai mint szerzőjük szintén szomoru

sorsra kerültek, telve voltak mindenféle hibákkal. Nemcsak sajtóhibáktól hemzsegtek, hanem önkényileg rövidittettek és mindenfelé szétszórattak. Az utóbbi körülmény azon tekintély mellett tanuskodik, a melyben a Máharam bar Baruch, a 13. század e kiváló talmudtudósának irásai részesültek. A későbbi szerzők műveiket az ő tesubóthaival ékesitették.

Az elismert nagytudományu talmudtudós Bloch M. rabbi széles ismereteivel ezeket az elszórt tagokat mind felkutatta, összeállitotta, megvilágitotta és a hol szükségesnek mutatkozott, megmagyarázta. E responzumgyüjtemény csak most lett igazán hozzáférhetővé. Nemcsak az eddig ismeretlen, kéziratokban hevert kincsek, a melyeket Bloch M. már előbb külön kötetben tett közzé a Mekiczé Nirdámim kiadásában, jelennek itt meg ujra, hanem a régi responzumok is, mert ezelőtt annyira elvoltak torzitva, hogy a legjáratosabbak is csak nehezen értették.

A kiadó nyolcz munkát nevez meg előszavában, a melyekből — a kéziratokon és kiadásokon kivül — meritett. Nagy érdem azon kivül, hogy a források, a melyekre nézve eddigelé meglehetős zavar uralkodott, pontosan megadattak, ami nem csekély munka volt, mert az előző kiadásokban a hagyomány műveinek lapszámai hiányoznak és az idézetek általában pontatlanok.

A döntvények általában rövidek, tömöttek; a leghosszabb kisebb az ujabbkori döntvények legrövidebbjénél. Méir b. B. a lényegre szoritkozik; az ismeretek gazdagságának és a mély gondolkozásnak csillogtatása előtte ismeretlen volt. A kérdéseket is csak vázlatosan adja, mert a kérdező, a kinek felelt, — közzétételre nem gondolt — ugyis tudta, miről van szó. Ezen körülménynek tudandó be, hogy a forma nem egészen tökéletes. Valószinű az is, hogy a responzumok nem az előttünk fekvő alakban kerültek ki a szerző kezéből. A szereplő személyek a törzsatyák: Reuben, Simeón stb. Ez és még némely más ismertető jelek arra vallanak, hogy a mindenfelől összegyüjtött döntvények valamely gyüjtő által a redakczió czéljára átalakitattak.

M. b. B. természetesen ismerte a talmud egész irodalmát és idézeteiben nemcsak a gáonokkal, hanem későbbi auktorokkal is találkozunk. A spanyolok azonban — Alfászitól

eltekintünk — kevésbbé vannak képviselve. Az idézett auktorok lajstroma nem volna érdektelen. De nemcsak M. b. B. által idézett szerzőkkel, hanem későbbiekkel is találkozunk. Nem világos előttünk, hogy mikép kerültek ezek a responzumok közé és miért hagyattak meg közöttük. A mű structurája még felvilágositásra szorul.

A halákhán kivül a kulturhistória is nyer némi anyagot e responzumgyüjteményből. Szombaton télben sem fütöttek (92. és 478. sz.); a zsidót, a kinél tüz ütött ki, a nép tüzbe dobta (140. sz.); a közlekedés mindamellett elég sűrű és intim lehetett (463. sz.); egy-két éves gyermekek megkereszteltettek (476.) A zsidók hősiessége ilyen esetekben csodás volt; egy hang nélkül égtek el a máglyákon. Ezt M. b. B. csak ugy magyarázhatja, hogy az ember, mihelyt elszánta magát az Istenért való feláldozásra, nem érez többé semmiféle fájdalmat (517. sz.). Egy zsinagógai tóratekercs 60 denárba került (195); egy chummaspéldány ára megállapitható a 395. és a gabnáé a 396. számból. Könyvek sűrűn képezik per tárgyát, különösen örökségeknél.

A nő megbecsüléséről a következőleg nyilatkozik: Minden zsidó köteles feleségét jobban megbecsülni mint saját testét: emelkedik, de nem száll le vele stb. Ha valaki feleségét megveri, igy hallottam tanitóimtól, sulyosabban büntetendő, mint ha felebarátját verte volna meg, mert felebarátját nem köteles tisztelni, de feleségét igen; ez csak a nem zsidók szokása; de távol legyen hitsorstól, hogy ilyesmit cselekedjék; ha mégis teszi, exkommunikálni, botbüntetéssel és mindenféle fenyitékkel sujtani kell, sőt a kezét is le szabad vágni, ha ez szokása stb. (81. sz.). Szükég esetén a tórához is hivhatók nők, a talmud alapján (108.). Kulturtörténeti anyag rejlik az előforduló hely és személynevekben, továbbá némely pénznemek emlitésében. Ezeknek összeállitása és identifikálása nem volna nehéz feladat.

Megemlitjük még, hogy 513. és 514. sz. Ibn Ezra és Nachmanitól exegétikai megjegyzések idéztetnek és 441 a pajtánimról van egy általános észrevétel. Reméljük, hogy az első részt a második befejező rész nem sokára fogja követni, minthogy a kézirat régen kész.

Budapest. B. L.

A PALESZTINAI TALMUD NEZIKIN TRAKTÁTUSA ELSŐ FEJEZETÉNEK MAGYARÁZATA.

(*Dr. Lewy J.* Interpretation des I. Abschnittes des pal. Talmud-Traktats Nesikin. A boroszlói rabbiszeminárium Értesitőjében. *Boroszló*, 1895.)

A palesztinai talmudhoz nincs megbizható kommentár, mint a b. talmudhoz; e hiányon a többféle régibb-ujabb, kisebb-nagyobb számu traktátusra vonatkozó magyarázatok némileg segitettek ugyan, de még mindig nagy a hiány és igy a legcsekélyebb adalékot is hálával kell fogadni. Különös hálával vesszük az előttünk fekvő kommentárt Bába Kamma első fejezetéhez. Lewy J. nagy tudással és kritikai elmeéllel magyarázza a talmudszöveget. Konjekturái és szövegjavitásai merészek, de alaposak. Az e fajta »tanulás« a héberül olvasókat, ha a szellembe behatolnak, kissé meglepheti. Érdekesnek találjuk a régies második misnának az emendálását. Igen sok jó megjegyzést olvastunk a világosan irt »pérus«-ban.

Ezen héber szöveghez egy igen tanulságos előszó tartozik. Ebben Lewy szól a különféle talmudokról, a melyek hajdan léteztek. A mi talmudunk a szurai iskola terméke, a mely a pumpeditait és még régibbeket teljesen kiszoritotta, ugy hogy feledésbe mentek. A különféle redaktiók nyomai még talmudunkban is megvannak. Számtalanszor utalnak ilyenekre az általános kifejezések: ואיתימא, איכא דאמרי stb. De ezeken kivül egyes amórák nevében is tradálnak különböző verziókat ugyanazon tételekre, a miből különféle redakczióra lehet következtetni. Lewy összeállitja az idevonatkozó helyeket; körülbelül 30 amóra nevében tradáltatnak ilyen eltérések. De nem csak a babilóniai talmudból voltak különféle redakcziók, hanem a pal. talmudból is, bár ezek nyomai nem oly világosak. Néhány észrevétellel a Nezikin traktátus nevéről, felosztásáról három részre (בבא) és kommentárairól záródik az előszó, a mely a dolgozat felét teszi ki.

Budapest. B. L.

SÁMUEL EDELS ÉLETRAJZA.

(*Haradeczky S.* Széfer Sém Misemuél stb. *Drohobycz* 1895.)

Orosz és lengyel hitsorsosaink között irodalmunk iránt sokkal nagyobb az érdeklődés, mint a művelt Nyugaton. Jó részük ismeri a héber nyelvet, mert náluk a régi körökben a szentirást és a héber nyelvet tanitják az iskolákban és nem kezdik azonnal a talmuddal. E körülménynek köszönhető, hogy nemcsak szaktudósaik foglalkoznak a héber irodalommal, hanem számos dilettáns is. Ennek a dilettantizmusnak mindenesetre meg van az az előnye, hogy olvasóközönséget teremt és igy a felekezeti szempontból hasznos érdeklődésen kivül a lehetőséget is megszerzi, hogy a régi forrásművek kinyomassanak és hogy ezek ujabb müvekkel szaporodhassanak.

Az előttem fekvő kis héber füzet is a nemes és becsülendő lelkesedésnek a szülöttje. A fiatal szerző a Maharsó életrajzát és rendszerét ismerteti; saját szavai szerint: a psychológiai rendszerét akarja bemutatni, nem pedig mint egyik elődje pusztán külső élete folyását.

E czélnak megfelelőleg összegyüjt egyes nyilatkozatokat, ha nem is rendszerességgel a kabbaláról, a filozófiáról, a theologiáról, a psychológiáról, az ethikáról s még sok egyébről. Tarka sorban következik mindenféle nézet ismertetése és végül az Edels által idézett művek nemteljes összeállitása, a melyből kitünik, hogy a Rasi és a Toszafóth buzgó superkommentátora nem volt egyoldalu talmudista. A szerző az ujabb, főképen az ujhéber irodalomban szép jártassággal bir és műve több érdekes részletet nyujt. Régi szokás szerint approbatiókat is vett művéhez, az approbálók között találjuk Güdemannt és Bachert is. — Néhány a szerzőhöz intézett levél is helyet talált a füzetben.

Budapest.

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

WEISS H. IZSÁK.

Másfél évszázad óta a dessaui bölcs bibliafordításától napjainkig hosszu és termékeny munkára pillanthat vissza a zsidó tudomány. Akkor a Phaedon szerzője berlini padlásszobájában egyedül képviselte a zsidó tudományt, ma a szép számu rabbiszeminariumok és megszaporodott tudományos folyóiratok minden országból származó dolgozótársaikkal hirdetik fellendülését és felvirágzását. A szentirás fordításának és értelmezésének egy félszázadnál több időt szentelt. Lassan halad előre. De századunk elején már kibontakozott a kezdet nehézségeiből és ujult erővel, friss munkakedvvel, megtermékenyitett szellemmel felemeli a fátyolt a zsidók középkori történetéről, napvilágra hozza a zsidó szellem évszázados termékeit, bevilágit a hagyomány korába, talmud és midrás műhelyeibe. És ha ma, midőn századunk már mulófélben van, körültekintünk a zsidó tudomány nagy mezején, meg kell vallanunk — habár még némi ugar felszántandó és bő termésre reményt nyujt, — hogy nagyjában a beléje helyezett reményeket kielégitette, sőt némileg felülmulta. A mit még várunk, monografiák, egyes tárgyról szóló részletes dolgozatok csak jobban fogják megvilágitani az egyes korok történetét, világosabb szinekben feltüntetni az illető tárgyakról eddig szerzett és alkotott képet.

A zsidó tudomány legelhanyagoltabb, legkevéssé ismert és művelt része a talmud és a vele összefüggő hagyományos irodalom. Ezen terjedelmes irodalom, mely mind nagyságára mind természetére páratlanul áll a maga nemében, kellő méltánylásban nem részesült. Magyarázza ezt némileg ama körülmény, hogy eme irodalom sajátságos mivoltánál, a vallásos

élet kiépitését felölelő tartalmánál fogva ugy szólván a tudomány keretén kivül esik. Rapaport nevéhez füződnek a kisérletek, melyek eme irodalom történeti, tisztán históriai értékesitésére irányultak. Majd a boroszlói rabbiszeminárium tanerői terelik e térre a zsidó tudományt. Frankl Zakariás örökbecsü a misnát tárgyaló munkája, Grätznek a hagyományos irodalom a zsidók történetének szempontjából folyó nagy elmeéllel eszközölt kiaknázása uttörő fontossággal birnak a nyomdokukban járó Dünner, Zuckermandel és Schwarz a toszifta és misna szerkezetére kiterjeszkedő munkálataira. De a talmud és az utána keletkezett irodalom még mindig terra incognita maradt. Talán leginkább azért, mert e rengeteg irodalom feldolgozásához oly roppant ismeret kivántatik meg, oly jártasság a két talmudban, midrásokban, kommentátorokban, risonim- és poszkim-ban, melyet a modern tudósok nevelésük körülményeinél fogva magukénak nem mondhatnak. Eme irodalom egységes feldolgozása, fejlődésének kimutatása a vezéreszméket szem elől nem tévesztve, a zsidó szellemi tevékenység óriási körének feltárása ama férfi elévülhetlen érdeme, a ki f. hó 24-én töltötte be életének 80-ik évét, a tudomány babérkoszorujával ékesiti *Weiss H. Izsák* fejét.

Ritka az a férfi, a kit a gondviselés abban a szerencsében részesit, hogy nyolczvan éves lesz, még ritkább az, a ki eme aggkort testi épségben, szellemi frisseségben eléri. Weiss H. Izsákot érte e szerencse. Megelégedéssel tekinthet vissza az évek hosszu sorára, melyekben a sors nem mindig rózsákkal hintette be utját. Kárpótolhatja érte az elismerés, mellyel munkásságát kitüntették, az öröm, mellyel a zsidó tudomány egyik szerény bajnokának jubileumát üdvözlik, a kivánalmak tömege, mely 80-ik évfordulója alkalmával a világ minden tájáról, a hova hirneve eljutott, hozzá érkezik.

Weiss J. élete nem bővelkedik mozgalmas eseményekkel, nyugodtan folyt az le és imigy előmozditotta a szorgos munkásságot.

Gross-Meseritsch-ben (Morvaországban) született 1817-ben. Szülővárosában járt először a jesibába (1842—45), majd Perls Mózes talmudi előadásait hallgatta Kis-Mártonban, ahol Brill S. d., pesti rabbi volt társa; 1858-ban került Bécsbe, ahol héber korrektor volt egy-két éven keresztül.

A talmud tanulmányozásába elmerülő ifju elmére rendkivüli hatást gyakorolt Rapaport. A héberül iró tudós, a ki a »charifoth« Scylla- és Charibdysében sem tévedt el, a zsidó irodalom ismerője, a ki a klasszikus müveltségtől sem ijedezett és a római meg görög historikusokat épugy ismerte mint akár a zsidó történeti kutforrásokat, ámulatra ragadta mindazokat a kik a Halacha 4 rőfjén belül megőrizték a kor támasztotta kivánalmak és a tudomány követelte haladás iránti rokonszenvet és érdeklődést, bámulatba ejtette de egyszersmind hasonló fáradozásra serkentette. Weiss maga beszámol a varázshatásról, melyet Rapaport rá gyakorolt, midőn nem sokkal prágai rabbinak történt megválasztatása után (1841) vele személyesen találkozott. »Nem mondhatom ki — irja Rapaportról szóló mémoirjaiban, Haaszif 1885, — mily szent borzalom szállt meg, midőn vele szemtől szembe álltam; pillantásaim csüngtek minden mozdulatán, hogy magamba fogadjam a szelleméből kitörő sugarakat, minden szavában a tántorithatatlan igazság megszólalását véltem hallani.«

Az 1863-ban Jellinek alapitotta bécsi *Beth-Hamidrás* felmentette őt a kenyérkeresetet sulyos a zsidó tudósokat gyakran felemésztő gondjától. Eme intézetben, mely félig rabbiképezde, félig felnőttek számára Talmud-tóra, ő rá bizták a hagyományos irodalom tanitását. Itt nyilt alkalma ismereteit és tudományát szóval hirdetni, ha nem is mindig nagy és hálás közönség előtt és ebbeli állásában irta meg munkáinak legnagyobb részét, a melyek hirnevét megalapitották és őt magát korunk legnagyobb és legtekintélyesebb zsidó tudósok sorába emelték.

Nem lehet czélunk a 80 éves aggastyán egész irodalmi működését vázolni és megbirálni, azért annak csak főbb momentumaira akarunk szoritkozni és nagyjában megvilágitani az irányt, a melyet tudományos munkásságában követett.

A Midrás irodalmat két kiadványnyal gazdagitotta: 1862-ben a *Szifrát* adja ki kommentárjaival és saját főleg az összehasonlitásra értékes jegyzeteivel, 1865. pedig a másik kiválóan halachai tartalmu midrást a *Mechilthát*. Kritikai képességeit és nagyterjedelmű ismereteit *Berachot* misnájának variae lectiones-sel összekötött edicziójában bizonyitja be. Ez időtájt a hagyományos irodalom ismertetésére külön folyóiratot szerkeszt *Béth-Hamidrás*

czim alatt, de sajnos 4 füzetnél több nem látott napvilágot. Másodszor 1880-ban és most már jobb eredménnyel lektortársával Friedmann Májerrel egyetemben a *Beth-Talmud* folyóirat kiadására vállalkozik. Maga Weiss és Friedmann czikkei és értekezései töltötték ki nagyobbára e havi irat lapjait, a mely Reifmann, Oppenheimer, Brüll közreműködése mellett 5 éven át képes volt ellenállani az előfizetői közönynek. Végre is kénytelenek voltak a szerkesztők e hasznos folyóiratot beszüntetni, azt igérvén az utolsó füzetben, hogy ezentul nem havonta hanem évnegyedenként fog megjelenni. De nem voltak képesek eme igéretet beváltani.

Weiss Rapaport nyomdokaiba lép a Beth-Talmudban megjelent Rasi, Rabenu Tam és Rambam-ról szóló monográfiáiban. Hosszabb czikksorozat foglalkozik a talmud methodologiájának irodalomtörténetével.

Tanulmányok a misna nyelvéről (1867.) cz. dolgozatával megpróbálkozik a nyelvészet terén. Ha eltekintünk a sok értekezéstől és czikktől, a melyeket 30—40 éven keresztül irt Stern Kochvé Jiczchák-ja, Kobak Jesurun-ja, a Hamagid, Haivri, Szokolov Haaszif cz. évkönyve és más folyóiratok meg lapok számára — mind megannyi a hagyományos irodalomból meritett themák — megállapodhatunk egy kissé hosszabban korszakot alkotó művénél a »*Dôr, dôr v' dôrsâv*«-nál.

A szóbeli hagyománynak, a *tôra sebâl peh*-nek főleg századunkban gyakran hangoztatott kicsinylésével akar Weiss szembeszállni, a közönyt a melylyel iránta viseltetnek érdeklődéssé változtatni, a tulhaladottságnak gyakran ellene emelt panaszát és vádját elnémitani. Kimutatja tehát a hagyomány létezését és fontos szerepét már a mózesi korban, fejlődését, mint a zsidó nép fennállásának hatalmas tényezőjét a tannák koráig, történetét — a mely a zsidó nép története — a misna talmud, gaonok korában, hatalmas elágazását és termékeny hajtásait a Risonim idejében, fixirozását a különféle compendiátorok munkáiban a 17. századig, a melylyel ugyan hanyatlás nem állott be, de fejlődés sem mutatkozik már. E nagy anyaghalmazhoz a modern kritika eszközeivel fog, felbonczolja, részleteire szedi, de olykép oldja meg nagy feladatát, hogy felépiti a zsidó szellem történetét. Helyesen és joggal irja ő maga (a Dôr . . . bevezetésében): »Nevetséges és hiuság

volna azt hinni, hogy olyan ember is megoldhatná e nagyméretű feladatot, a ki csak a modern kritika és aeszthetika útján halad, mig a régiek ösvénye előtte ismeretlen. Mert a ki ugy olvassa ezt az irodalmat a mint szokásos levelet olvasni — és erre van példa — rosszul teszi, hogy e vállalatra szánja idejét és erejét. A ki nem tanult sokat, nem tanulmányozott sokat, nem ült talmudisták előtt, a kik őt beavatták volna a régiek pilpuljába és dialektikájába, bevezették volna a külön talmudikus észjárásba, gondolatmenetbe, eszmevilágba és ideakörbe, az nincs felruházva oly tulajdonságokkal, a melyek neki jogczimet adnának eme tudomány kutatására. Hasonlit ez oly férfihez, a ki már az épitésre szükséges összes nyers anyag birtokában van de szükölködik az épitészeti tehetségben.«

Nem a szerénytelenség szól Weiss szavaiból, hanem a tiszta meggyőződés és a tapasztalat, hogy a talmud és vele szorosan egybekapcsolt irodalom megbirálásához szükségeltetik egy teljes emberi kor, melynek napjai a foliánsok társaságában tovatűntek, megkivántatik egy emberöltő az anyaggyüjtéshez; bele kell magát élnie ama világkörbe, mely a talmud különlegessége.

Hogy valóban a zsidó tudomány kevés ily férfit vallhat magáénak, bizonyitja ama körülmény, mily kevesen akadtak, a kik a Weiss is jól egyengette utra léptek.

Nem csekély vivmány Weiss ama állitása és bizonyitása, hogy a szóbeli hagyomány oly régi mint maga az irott tan, hogy a biblia azt mintegy már feltételezi. Ez állitást csak akkor fogjuk teljes fontosságában felismerni, ha meggondoljuk, hogy a zsidóságtól koronként elvált részek, elszakadt szekták épen ezt az igazságot tagadták, a holt irott betüt tisztelvén minden fölött. Holott a zsidóság egész története épen az ellenkezőjét bizonyitja, hogy soha a holt betühez nem ragaszkodott hanem iparkodott azt megeleveniteni, hogy a szóbeli hagyomány nélkül terméketlen fa lett volna, a mely a zsidó állami és politikai élet összeomlásával maga is összedölt volna, ha a szóbeli hagyomány kisarjadzott ága életét nem biztositotta volna. A zsidóság szellemi életének pezsgése és lüktetése a koronkint keletkező a vallásos életet szabályozó vagy a jogi viszonyokat megállapitó halachákban nyilvánul. És eme szellemi lendületet

kiséri Weiss a 17. századig. Bemutatja az egyes tanmák életét a zsidóság fejlesztésére kifejtett működésüket, az őket követő, munkásságukat folytató, de az elméletben gyakran tulzásokba is eső amorákat; fényt vet a gaonok tevékenységére, a risonim és poszkim szellemi küzdelmeire, a nélkül, hogy a képek sokasága folytán eltűnnék a közös keret, mely őket egyesiti, a vezéreszme, melynek hirdetői és szolgái valának: a hagyomány és annak fejlődése. Itélete önálló, habár elődjeiről sem feledkezik meg. A tárgya iránt érzett melegség és szeretet nem ragadja odáig, hogy szemet hunjon a tévedésekre és kinövésekre, hogy fátyolt boritson az elkövetett hibákra. Szellemi nagyjaink iránt tisztelettel és pietással viseltetik, számol a korral, melyben éltek, de a dicséret szavába a megrovásé is vegyül. Uralja és birja a rengeteg tárgyat, de egyénisége nem vész el, hanem mindenütt felcsillan.

20 éven át dolgozott Weiss eme nagy munkáján — 1871-ben került ki a sajtó alól az első kötet, 1891-ben az utolsó (V.) — melylyel el nem muló emléket állitott magának a zsidó tudomány pantheonjában. Tudománya héber nyelven szólal meg, simán folyékonyan, keresett költőiségek nélkül. S mig épen e körülmény — hogy héberül ir — okozta, hogy sokan ma sem akarják elismerni érdemeit, mert nem modern nyelven adja elő tudományát, addig másrészt épen ez magyarázza meg ama nagy hirnevet, melynek Weiss főleg orosz hitfeleinknél oly nagyon örvend. Ama országban, melyben a zsidó tudomány kevés kivétellel nem áll másból mint a talmudból, Weiss Dőrja uj világosságot teremtett, a szellemnek uj működési tért jelölt ki. Megmutatta az utat, amelyen a tudomány a talmudba is behatolhat, a nélkül, hogy azt profánizálná és értékéből valamit levonna. Innen az a határtalan tisztelet, mely Weiss minden szava iránt orosz hitsorsosainknál nyilvánul.

Hosszu életpályáján, szüntelen munkálkodása révén meg is érdemli a tiszteletet, mindenki részéről a ki szivén viseli a zsidó tudomány felvirágzását. Tartsa meg a gondviselés még számos éven keresztül!

Budapest. SCHWARZ GÁBOR.

BLÓCH MÓZES JUBILEUMA.

A tisztelet s igaz érdem ünnepének szinhelye volt a rabbiképző intézet az elmult hónapban, *Bloch Mózes* születésének 80. évfordulóján. E nevezetes történetnek napja február 15. Az elismerésnek, hálának és szeretetnek jele kiviláglik már a tényeknek egyszerű krónikájából is.

Eljöttek a volt tanitványok, Izraelnek papjai. Mily megkapó részlete volt ez az ünnepnek; a szeminárium története élő képben. De ne vágjunk elé a kezdetnek. Az intézet szépen diszített nagytermében várakozott az ünneplőknek sokasága. A terem emeltebb részén állott az ősz mesternek, Köves Izsó művész által festett képe, melylyel az intézet vezérlő bizottsága ajándékozta meg az intézetet. Másik odahelyezett ajándék volt egy karosszék, hogy azon pihenje végig az ünnepi órát, s azon — dolgozzék pihenő óráiban. — Az egybegyülteknek diszes csoportja megtöltötte a termet. Ott volt az intézetnek tanári kara, a vezérlő bizottságának részéről Schweiger Márton, az orsz. iroda elnöke, dr. Simon József és dr. Kohn Sámuel; a hitközség képviseletében Kohner Zsigmond elnök és Dr. Goldzieher Ignácz egyet. tanár; a pesti rabbinátus részéről dr. Kayserling; az izr. tanitóképzőből dr. Bánóczi József igazgató; a bécsi rabbiszeminárium részéről dr. Büchler Adolf tanár; a budai hitközségtől dr. Goldberg stb. stb. Volt tanitványai közül megjelentek a következő rabbik: dr. Bárány József (Kecskemét), dr. Fischer Gyula (Győr), dr. Rosenstein Mór (Nagy-Kikinda), dr. Steinherz Jakab (Székesfehérvár) dr. Herzog Manó (Kaposvár), dr. Kohn Ármin (Szigetvár), dr. Flesch Ármin (Mohács), dr. Vajda Béla (Nagy-Abony), dr. Kecskeméti Lipót (Nagyvárad), dr. Kolbach Bernát (Temesvár-Gyárváros), dr. Eisler Mátyás (Kolozsvár), dr. Bernstein Béla (Szombathely), dr. Feldmann József (Czegléd), dr. Goldschmied Lipót (Miesslitz, Morvaország), dr. Weissburg Gyula (Budapest), dr. Mandl Ármin (Vágujhely), dr. Rudolfer Antal (Alsó-Lendva), dr. Pollák Miksa (Sopron), dr. Rubinstein Mátyás (Mindszent), dr. Lenke Manó (Ung. Ostrau), dr. Lőwy Ferencz (Nagy-Atád), dr. Fényes Mór hittanár (Budapest) és végül az idén felavatott rabbik: dr. Büchler Sándor, dr. Engelsmann Izidor, dr. Braun Salamon, dr. Frisch Ármin, dr. Herskovits

Mózes, dr. Klein Arnold, dr. Schwarcz Mór és dr. Steiner Márk. E tanítványokon kivül: Schwarcz J. csáktornyai, Richter Zs. érsekujvári rabbik. A hiányzóknak egy része a hóban rekedt, vagy más okból maradt el, s igy kénytelenek voltak sürgönnyel, levéllel magukat helyettesíteni.

Délelőtt tizenegyre járt, midőn az ősz mester Dr. Bacher V. és Schill S. tanárok megbizása után családjának élén a terembe lépett. Az aggastyán beléptekor hálazsoltárt énekelt az iskolai énekkar Lazarus főkántor vezetése alatt, melynek elhangzása után Schweiger Márton felolvasta Wlassics kultuszminiszternek a következő üdvözlő levelét.

»Vallás és közoktatásügyi magyar kir. miniszterium 156. sz.

Tudomásomra jött, hogy az országos rabbiképző intézet tanári kara megünnepelni készül azt a napot, a melyen Nagyságod 80-ik életévét betölti.

Nagyságod az intézet legrégibb tanára és a tanári karnak az intézet fenállása óta elnöke, s oly érdemeket szerzett magának a tudomány mivelése és különösen a rabbiképző intézet fejlesztése és felvirágoztatása körül, hogy a tanári kar háláját, s az intéző körök rokonszenvét s bizalmát teljesen kiérdemelte.

Nagyságod működése azonban nem szorul csak az intézet szűk körére, hanem áldásos volt az irodalom s közoktatásügyre nézve általában és azért szivesen csatlakozom én is az üdvözlők sorához és meleg elismerésemet fejezem ki Nagyságodnak hasznos tevékenységéért.

Budapest, 1995. évi február hó 12-én.

Kiváló tisztelettel

Dr. *Wlassics* s. k.

Jól esett a kitüntető figyelmesség; lett rá taps és éljenzés. Dr. Kohn Sámuel volt a következő szónok; a vezérlő bizottság nevében mondta üdvözletét. Szavai szívből jöttek, ép azért a megihlették a jelenlévőknek lelkét, tartalom s forma által egyaránt. Különösen megragadók voltak zárószavai a szellemes fordulatban, hogy az ünnepelt agg még kilenczven éves korában is görnyedjen — a foliánsok fölött s nem az élet terhe alatt. — Kohn Sámuel beszédje közben hullott le a festményt takaró lepel s tárult elé hű mása az élőnek.

Dr. Kaufmann Dávid a tanári kar nevében beszélt. *Áldásnak* nevezte a szerencsét, hogy Isten ily sokáig velük

engedi működni az agg mestert. — Hatalmas erő csapott ki nyelvezetéből, gondolataiból. Dr. Kayserling a pesti rabbinátus nevében üdvözölte a jubilánst, kinek tökéletes talmudtudása — ugymond — szinte családi hagyomány; a »Tóra kapu«-jánál indul s »Illatos olaj«-jal van fűszerezve; otthonos a talmud rengetegében s szövevényes jogrendszerében, a mózesi talmudi jogban (ügyesen czélozva a jubilánsnak erről szóló dolgozataira). Dr. Bánóczi József a zsidó praeparandia nevében szólott. Előadásának kedves, családias modorából érzett ki igazán bibliai mondásoktól átszőtt beszédjének őszintesége.

A tanitványok szónoka volt dr. Herzog Manó, kaposvári rabbi. Neumann Ede elakadt a szóban, s igy nagy hirtelen az utolsó perczben »vállalkozott« a kaposvári rabbi úr. Beszédje közben átnyujtatott egy művészi kivitelű album, melyben a jubiláns által felavatott összes rabbik arczképe foglaltatik. Dr. Büchler Adolf, mint a bécsi szeminárium küldötte beszélt. Keresetlen őszinte szavaival meghatóan fonta egybe, a tudós iránti elismerést s a tanitó iránti hálát. Dr. Goldberg a legrégibb hazai község a budai, nevében köszönté a nyolczvan éves aggot. Végezetül Dr. Hoffer Ármin a felső tanfolyam részéről, meghatottan, pár köszöntő szó kiséretében diszes táblába foglalt üdvözlőiratot nyujtott át, melyet a felső tanfolyam minden hallgatója héber s magyar nyelven aláirt. Feliratot adott az alsó tanfolyam is, melynek szónoka Lefkovits Salamon volt. Igy végződött február 15-ike, mely azonban a történetnek csak fele. Kiegészitette ezt a rávirradó szombat az intézet templomában, febr. 16-án. Ugyanazon környezet a zsufolt imaházban, csakhogy a templom szentsége még inkább megihlette a tiszteletnek ünnepét. Odaállt a tórához az agg mester; a szokott áldást elrebegve, tovább imádkozik: hálaimát mond Isten kegyelméért. Utána következett Lazarus főkántornak ünnepi misebérahja, melyet Dr. Bacher Vilmos ezen alkalomra szerkesztett. A nap eseménye volt Dr. Steinherz Jakab székesfehérvári rabbinak magyar hitszónoklata. Nagy szónoki erővel előadott magvas beszédben Exod. 18. 20. alapján jellemezte Bloch Mózesnek működését. Beszédje a hallgatóságra mély benyomást tett.

A jubileumi ünneplést szombat este Schweiger Márton-

nál folytatták, ki teára hivta meg a tanárokat s rabbikat; volt jókedv s tömeges tósztozás; mi sem természetesebb a szó embereinél; a nyelv feloldódik — még teánál is. — Az orsz. iroda elnökének vendégszerető házából a New-York kávéházba vonultak, melynek külön helyiségében az egész társaság, emlékezve, tanakodva, késő éjjelig együtt maradt, hogy már másnap községükbe és családjukhoz térjenek. A sereg szétoszlott, de az epilog csak hétfőn este következett el, hogy a jubileumoknak legnagyobb motivuma se hiányozzék: a társas vacsora. A tanárok, pesti rabbik, a jubiláns családja s még nehányan vettek benne részt.

A jubileum mintegy házi körben folyt le: nem kivánkozott a nyilvánosság elé, nem hirdették világgá, s mégis nagyszabásuvá tette az érdeklődők részvétele, mely az üdvözlő iratok sokaságából kitünik. A következő hazai községekből jöttek sürgönyök: Szombathely, Győr, Arad, Nagy-Atád, Nagy-Kanizsa, Temesvár, Nagy-Kikinda, Kassa, Csáktornya, Tapolcza, Csurgó, Kolozsvár, Temesvár-Gyárv. Dunaföldvár, Nagyvárad, Ó-Kanizsa, Pancsova.

Rabbiktól: dr. Spira (Mährisch-Ostrau), Kuttna (Szabadka), dr. Nádai (Simánd). dr. Handler Simon (Kassa), dr. Venetianer Lajos (Csurgó), dr. Pisko (Malaczka), Roth (Siklós), dr. Lőwy (Temesvár), Rabinovits (Mähr. Weisskirchen), Neumann (Wottiz), dr. Elzass (Landsberg), Weiss (Leipnik), dr. Krishaber (Kula), Weiss (Esztergom), Pártos (Dnnaföldvár), Chajes (Brody), dr. Rosenberg (Ó-Kanizsa), Liebermann (Léva), Liebermann (Kassa), dr. Klein (Marczali), dr Neumann (Nagy-Kanizsa), Singer (Sátoralja-Ujhely), Krausz (Arad), dr. Diamant (Vukovár), dr. Singer (Tapolcza), dr. Friedmann (Szeged), Seltmann (Hódmező-Vásárhely), Wiener (Kőszeg), dr. Ziegler (Karlsbad), dr. Lőw (Szeged), Rector Schwarcz (Bécs), Gross (Lundenburg), dr. Ungár (Szegszárd).

Külföldi községek és testületek: Brody, Leipnik, Hermanmestecz, Mieslitz, Ronsperg, Wottiz, Bielitz, Bécs, Boroszlói szeminárium, Leranstalt (Berlin), Rabbinerverband in Bőhmen, Theologischer Verein (Bécs), Izr. iskola (Brody), és magánfelektől mintegy hetven távirat.

Feliratok és levelek: A pesti hitközség elöljárósága (levél), Chevra kadisa előlj. (lev.); Nagy-kanizsai község előlj. (lev.); mohácsi község előlj. (lev.); Nakel (Poroszország; felirat, Isr. Literaturverein »Mendelssohn« Wien, a Nagy-Szt.-Miklósi rabbi, Lederer Ignácz (héber költ.), dr. Nascher (Baja), Pollák Káim, Rindskopf (vasuti igazgató Budapest), dr. Pisko (New-York), Sinái Vilmos hittanitó (Félegyháza), dr. Blüh rabbi (Troppau) héber költ., Friedman lector (Bécs), dr. Pisko (Malaczka), Bass Manó rabbi, (Apostag), Tauber rabbi-hely. (Vágujhely), dr. Diamant rabbi (Trencsén) héber költ., özv. Gomperz Zsigmondné, Handler (Tata), dr. Müncz (Bécs), Schwarcz Mór tanár (Vásárhely), Müller Jóél (Berlin), dr. Hoffmann (Reichenberg), dr. Goldberg (Polna) héber költ., Kornfeld Zs. a Hitelbank igazgatója, dr. Unger rabbi (Iglau) héber költ. Baumgarten Emánuel (Bécs), Halberstamm (Bielitz), Weisse József (Vágujhely), dr. Tauber rabb. (Prérau), Erlich (Körmend), dr. Back (Smichov) dr. Frankl (Kremsier), Weiss J. H. Bécs (ki ugyancsak február hóban ünnepelte 80 születésnapját), Schnitzer (Komárom) héber költ, Adler (Baja) költ. és Gestettner Adolf. A feliratok közül nem szabad kifelejtenünk az izr. tanitóképző tanári karáét. A vázolt tények is meggyőzhetnek mindenkit, hogy a febr. 15—16. jubileum nemcsak a rabbiképző intézetnek, de az egész hazai müvelt zsidóságnak ünnepe volt.

Budapest. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

BIKKUR CHOLIM- ÉS MISGAB LADACH-KÓRHAZ.

Jeruzsálem, 1895. február hó 7-én.

Tisztelt szerkesztő úr!

Egy tudományos munka, mely hosszabb időn át foglalkoztatott, majd meg egy szembaj — ami ez országban, sajnos, gyakran megesik — arra kényszeritett, hogy abbahagyjak mindennemü irásbeli foglalkozást; ennélfogva, bármennyire is sajnálom, levelezésünket is meg kellett szakitanom egy időre. De most, mivel az első már be van fejezve, a másik meg hála az Istennek megszünt, nem akarok levelemmel tovább késni. Első sorban a czímben emlitett kórházakról akarom Önt értesiteni. A Bikkur Cholim-kórház, mely a város közepében fekszik, egy kétemeletes ház, amelyhez igen szük de tiszta udvar tartozik,

kert és hasonló telek nélkül, ámbár ezekre a reconvalescensek-nek nagy szükségük volna. Bikkur Cholim tán vagy 30 év előtt alapitatott, eleinte kis egylet volt, amelynek jövedelme alig volt elegendő 2—3 beteget orvosi segitséggel és gyógyszerekkel ellátni. De gyakran csekély kezdetekből monumentális művek keletkeznek. Igy történt a Bikkur Cholim-mal is. Ma már képes felvenni 48 beteget, akiknek rendelése két orvosra van bizva. Az egyik, dr. Einsler, keresztény és Magyarországból származik, a másik, dr. Wolloch, zsidó, Németországból való. Továbbá fizeti a betegápolókat és saját pénzén tart fenn gyógyszertárt, amely talán egész Jeruzsálemben a leggazdagabb. A gyógyszertár, a rendelő-termek és üléstermek a földszinten vannak, mig a felső két emelet a betegek számára van berendezve, még pedig: az első nők, a második férfiak számára. Az egylet igazgatása öt gabbái kezében nyugszik, akik fölváltva tartoznak inspektiót tartani és jelen lenni a betegek felvételénél. Nagy érdemeket szerzett a B. Ch. körül Unger Lajos Berlinből. Az ő gabbáisága alatt egész más alakot vett fel a kórház. Nem csak nagyobb tisztaságra terjedt figyelme, hanem a kórház kibővitését is tervbe vette és keresztül is vitte. Unger úr hét hónap előtt visszatért hazájába, de megürült helyét nem fogja oly hamar oly alkalmas erő betölteni.

Mielőtt a Misgáb Ladach kórházra áttérnék, előre kell bocsájtanom egy kis megjegyzést. Jeruzsálem zsidó lakossága feloszlik Askenázim-ra, azaz németül beszélőkre és Szefárdim spanyol nyelven beszélőkre, akik részint még a zsidóknak Spanyolországból történt kiűzetése előtt, részint utána bevándoroltak és ezért még manapság is egykori hazájuk után (Szefárád = Spanyolország) neveztetnek. Mikor következett be az első bevándorlás? Ezt a kérdést kimeritően tárgyalja Luncz »Jeruzsálem« cz. évkönyvében II. évf. 1887. és III. évf. 1889. Luncz értekezéséből kiviláglik, hogy a szefárd-zsidó letelepedés régibb, mint az askenáz. Igen természetes, hogy hosszabb időn át a szefárdim voltak többségben. Idősebb emberek Jeruzsálemben még visszaemlékeznek arra, hogy az askenázim oly kevésszámuak voltak, hogy nem voltak képesek »minjánt« összehozni. Ma pedig az itteni zsidó lakosságot 20.000-re teszik, ezeknek pedig bizonyára legalább $^3/_4$-e askenázim. A nagy török birodalom többi városaiban megforditott

a viszony askenázim és szefárdim között. Az utóbbiak képezik majdnem mindenütt a zsidóság zömét.

Viselet és szokásoktól eltekintve, amelyeket a bennlakóktól elsajátitottak, megőrizték a szefárdim régi sajátosságaikat. Ellenben az Askenázim, még az ugynevezett »mithnagdim«-t sem kizárva, szigoruan és mereven ragaszkodnak a »strámli-hez«. Ennek becsmérlése a »chalukah« (pénzkiosztás) elvesztését vonja maga után. Megokoltatik pedig e merev szokás avval, hogy a »jehudi«-t hátulról is meg kell ismerni, hogy zsidó, ami a »strámli« nélkül lehetetlen. אם קבלה היא נקבל Dicséret illeti a szefárdim községi érzékét. Ahol csak letelepedtek, szervezett községet találtak.

A soknejűséget kivéve, a szefárdim legközelebb állanak az európaisághoz. Igy pl. nem találni köztük egyet se, aki spanyol járgonján kivül szóval és irással nem birná legalább a héber meg a hazai nyelvet. De a legtöbben közülök, pláne a kereskedők, akik összeköttetésben állanak a külfölddel, jól ismernek egyet, kettőt, de hármat is a modern nyelvek közül. Igaz ugyan, hogy ebben segitségükre van a keleti természet, mely kiválóan finom és kimüvelt nyelvérzékben jut kifejezésre. Jogtalanság volna részünkről, ha el nem ismernők, hogy a művelődéshez hajolnak, anélkül, hogy ezáltal vallásukon kár essék.

A község élén a *chacham basi* áll, jelenleg Jeruzsálemben *Chacham Eljasar*. De a községnek csak annyi joga van, hogy a grand rabbit jelölje; a megerősités a kormány hatáskörébe tartozik. A községi intézmények közé, amelyek vezetése a chacham basi, ülnökére és néhány magánemberre van bizva, tartoznak főleg az elemi iskolák, a talmud tóra felnőtt báchurok és fiatal házasok számára és a kórház. A két először emlitett intézetről még alkalmam lesz nyilatkozni, egyelőre az utóbbiról kivánok egyet-mást megjegyezni és ekkép visszatérni tulajdonképi tárgyamra.

Amint még utolsó levelemből emlékezni fog, b. Rotschild áthelyezte az általa alapitott kórházat a város belsejéből a városon kivül. Ez kedvező alkalmat nyujtott a szefárd községnek, amely eddig nem volt kórház birtokában, hogy ilyet vétel utján megszerezzen. Amig tehát Bikkur Cholim, amelyet

leirásomból askenáz intézménynek ismerhetett fel, 30 évnél idősebb, addig Misgáb Ladách csak 7 évi fennállásnak örvend.

De habár e két intézet egy és ugyanazon czél szolgálatában áll, roppantul különbözik a bevételi források tekintetében. Miszgab Ladách fenntartatik részint évi járulékok által, részint adományok által, amelyek Italiából, némelykor Németországból, de főleg a török szefárd községekből küldetnek. De ezen források oly szűken folynak, hogy nemcsak hogy gondolni sem lehet az adósság törlesztésére, amelyet a község a ház vételénél csinált, de magának az intézetnek léte is koczkára van téve. Ellenben Bikkur Cholimot leginkább Oroszországból támogatják, mert a legtöbben onnan vándoroltak be, továbbá Németországból és ami fő, Amerikából. Utóbbi időben a szefárdim is megkisérlették, hogy két követet küldenek Amerikába, hogy M. L. számára pénzt gyűjtsenek. De mivel B. Ch. ebben saját érdekeinek megkárosulását látta, azért az előljárók magánlevelekben és nyilt felhivásokban óva intettek mindenkit a szefárd követek czéljának előmozditásától. Ezen eljárás, sajnos, heves és elkeseredett harczot idézett elő a két községben; a befolyásos emberek ugyan minden erejüket arra forditják, hogy a viszálynak véget vessenek, de amint hirlik, béke nem fog létrejönni, hacsak külföldi tekintélyek az ügyet magukévá nem teszik. De már a legfőbb idéje is volna, hogy megszünjön az elkeseredettséggel vivott tollharcz.

Az intézet fekvése és nagyságáról beszámoltam utolsó levelemben. Csak egy dolgot kell hozzátennem, hogy M. L.-nak is van gyógyszertára; orvos (keresztény) csak egy működik itt, aki háromszor hetenként rendel. Mindazonáltal a deficzit évről-évre nő. Vajjon az intézet fel fog-e emelkedni tespedéséből és uj életre ébredni — azt az idő fogja bebizonyitani

Dr. Grünhut Lázár.

HAVI ÉRTESITŐ.

A fátum, mely a Panama-botrány óta a franczia miniszereket és exminiszereket üldözi, utólérte Raynalt is. Hiszen ő pláne már kétszer is volt miniszter, 1883-ban Jules Ferry alatt a közlekedésügyi, 1893-ban pedig a belügyi tárczának volt a birtokosa. Gambettának volt hive, egy okkal több, hogy

a radikálisok lejárassák, 1893-ban pedig mint leköszönt belügyminiszter, erélyes rendszabályokkal meggátolta a »Pére Lachaise«-i május elseji szocziálista tüntetést, egy okkal több, hogy a blouzos emberek szemében is szálka legyen. Szerencséjére a »Libre Parole«-nek nincsenek párthivei a Palais-Boubon«-ban, hogy zsidó volta ellenségei számát szaporitsa. Mert Raynál ép úgy, mint Cremieux, a kevés számu zsidó miniszterek között foglal helyet és ennek révén foglalkozunk ügyével.

Már napokkal előbb jelezték a boulevard-lapok a déli vasút ügyében teendő interpellácziót, mely az erélyes exminiszter nyakát fogja szegni és őt a vádlottak padjára vinni. De a támadás nem annyira Raynál ellen irányúlt — s ez is bizonyítja, hogy Drumont-éknak kevés hive van a párisi kamarában — mint a kormány és az elnök ellen. A roham sikerrel járt, nem várt sikerrel, mert a Raynal-ügygyel a szocziálisták a franczia kamarában oly tragédiát hoztak színre, mely néhány napig forrongásban tartotta az egész kontinenset, míg végre a Versaillesi palotában nem nyerte nyugodtan befejezését. De vegyük sorba az eseményeket. Január 14-én kiszámítja a szocziálista mathematikus, hogy Raynal, közlekedésügyi minisztersége alatt, a déli és más vasutakkal kötött szerződéseknél oly mulasztást követett el, mely a republika kincstárának, mondd jobban a szegény adófizető munkásoknak másfél milliárdjába kerül. Igaz ugyan, hogy ezért felelős az összkormány, de annak fejét, Jules Ferry-t már két évvel ezelőtt sirba döntötte a népszerütlenség, de hát itt van Raynal, az exminiszter, feleljen érte. Önérzetesen felemelkedik az erélyes exminiszter, védelmezi eljárását és egy ankét kiküldését kér, mely ügyében döntsön, hogy »világosan lássa a franczia nép, hogy itt férfiak ülnek, a kik a rágalom morzsáiból élősködnek«. A Raynal-ügy evvel be van fejezve, de belőle folyt a Dupuy-kormány bukása — ez a tragédia második felvonása — nehány órával rá kitört a krizis az Elyséeben — íme a harmadik felvonás. Mert C. Périer, Raynal közlekedésügyi miniszternek államtitkárja, különben is jó barátja volt. A nyíl, a melyet Raynal ellen irányítottak, Périert találta. A zavar, melyet a Raynal-ügy fel idézett, teljesen háttérbe szoritotta a saját ügye iránti figyelmet. De mi fog történni

Raynallal? Az ankét elé hivott Millerand, tehát a fővádló is kijelentette, hogy sem ő, sem pártja nem rendelkeznek okmányokkal az emelt vád igazolására. Egyébiránt, ha ilyenek birtokukban volnának, azokat már régen a nyilvánosságnak adták volna át. Egy tanuként szereplő miniszter — különben Raynal vasuti politikájának elvi ellensége — pedig oda nyilatkozott, hogy meg van győződve, hogy ők — már mint Raynal és Rouvier — jutalmat nem kaptak, hacsak nem az ámbiczió jutalmát. Ennélfogva az ankét alkalmasint felmenti az ellene emelt vádak alól és ő meg fog huzódni hasonsorsú társai, Rouvier és Roche mögé és hidegvérrel, büszke arczczal ártatlansága öntudatában fogja hallgatni, ha némelykor feléje zúg majd a hegypárti kiáltás: Panama déli vasút! Egy lejárt miniszterrel több, a kinek az ideje ismét megjöhet.

* * *

Raynal Dávid évekkel ezelőtt kijelentette a lyoni főrabbinak, hogy semmi köze a zsidósághoz. Ennélfogva azt lehet hinni, hogy a Raynal-affaire tisztán politikai szinezetű és ment minden zsidóellenes szándéktól. Valószinű is, hogy a botrány kezdeményezőitől ilyen szándék távol állott, hogy eszük ágában sem volt evvel a zsidó kérdést Franczia országban napirendre hozni. De a tény — bár más körülmények is közreműködtek —, hogy az exminiszter ügye azzá fajult, a minek minden kamara turbulens elemei legjobban örvendenek — zsidó kérdéssé. Hogy történt ez? Levaillant Isaia — lehet hogy ő is megtagadta zsidó voltát — sok éven át oly hivatalokat viselt Párisban, melyekkel kevés munka és sok jövedelem jár. Legutoljára lyoni főkincstárnok (trésorier général) volt. Magas és előkelő állását, a »Libre Parole« értesülései szerint arra használta fel, hogy a törvény sujtó kezét megbénitsa bizonyos rovott életű emberek érdekében, továbbá arra, hogy e fajta embereknek hivatalokat szerezzen. A kormány a minap Levaillantot állásától felfügesztette és fegyelmi vizsgálatot inditott ellene. És most kezdődik Drumonték szereplése.

A kamara mai ülése — irja a »Le petit Journal« febr. 12-én — oly jelenség által válik ki, mely figyelmen kivül nem hagyható; ma volt az antiszemitismusnak első mánifesztácziója

a franczia parlamentben. Denis képviselő interpellálja a kormányt a Levaillant ügyben és azt kérdi, mily rendszabályokkal szándékszik a kormány a zsidóknak a közigazgatásban való tulsulyra vergődését (prédominance) ellensulyozni. A közigazgatásban — válaszol Ribot a többség helyeslése és tapsolása közben — csak egy mérték alkalmaztatik, a hivatalnok becsületessége, munkássága és szorgalma; »Vallási kérdés nem létezik (il n'y a pas de question de la religion)«. A centrum zajos tapsa kiséri a kormányelnök eme szabadelvű kijelentését, de a tuloldalról rikitó hang vegyül az általános helyeslésbe, »De van faji kérdés (il y a pas de question de la race)« kiált közbe Rouanet. Ime az antisemitismus a franczia parlamentben, habár eddig csak 2 szószólója akadt, már elérkezett fejlődésének második fokához, a fajgyülölethez (az első tudvalevőleg a vallási gyülölet). A Denis-féle interpellácziò tárgyalása elhalasztatott egy hónapra. Egy hónap mulva tehát zsidó-vita lesz a Palais Bourbonban, Drumont legnagyobb gaudiumára. Szegény! hogy bele nem szólhat, pedig napról-napra elárulja a Libre Parole-ben, mily sok mondani valója van. A Figaro eme »grand hors d' oeuvre«-hez a következő megjegyzéseket fűzi: Hát itt volna a parlament kapúi előtt a zsidó-kérdés! Bizonyos, hogy ezentul gyakran fog napirendre kerülni. Rouanet megtalálta a jelszót, melyet ellenvetni lehet mind az igazi filosofusoknak, a kik a lelkiismeret szabadságának hirdetését maguknak vindikálják és a kik Ribotval szólnak: »a 20. század előestéjén nem létezik vallási kérdés«. De »faji kérdés« létezik! Minket készen talál.

Mellékes most már Raynalnak és Andrieux hirhedt jegyzőkönyvének második x-jének, Levaillantnak, ügye, mert az egyes varázslók hatása alatt csodálatos metamorfosison ment keresztül, tengeri kigyóvá nőtte ki magát, zsidó-kérdéssé, melynek tárgyalási módjára a modern parlamentek naplói kipróbált példákat nyujthatnak.

* * *

Liebermann von Sonnenburg ur hébe-korba előadásokat tart a talmudról. Tudtunkkal ugyan Liebermann v. S. ur nem járt jesibába, de még rabbiszemináriumot sem végzett. Végre is mellékes, hol szerezte talmudi ismereteit, elég, hogy

ilyenek birtokában van. De tévedés volna azt hinni, hogy tán a sok német egyetem egyikén praelegál a talmudról. Nem! Hiszen el is felejtettem mondani, pedig ez nagyon is jellemzéséhez tartozik, hogy »Jünker«. Ezek az urak pedig hálásabb hallgatóságot keresnek tudományuk (!) számára, mint a milyen egy alma mater falain belül szokott összegyülni. Hát akkor hol és kinek perorál a talmudról és ki ő tulajdonképen? Német birodalmi képviselő és az antiszemita párt megbizottja a felforgatók elleni javaslat tárgyalására kiküldött bizottságnak. Igen, birodalmi képviselő, ámbátor azt suttogják, hogy mandatumát 300 márkáért vette meg; eme hirért Böckel vállalja el a felelősséget. Evvel egyszersmind meg van fejtve az is, hol szokott Liebermann a talmudról előadni. Természetesen a német birodalmi gyülésen, a hol Ahlwardék szolgáltatják neki a klakkot. De hát mi köze a felforgatók elleni javaslatoknak Liebermannhoz és a talmudhoz, mily viszony áll fenn közöttük? Igen szoros viszony. Ezen javaslatok ugyanis büntetést akarnak szabni mindenkire, aki bárminő vallást becsmérel, gunyolja annak szokásait, erkölcseit, szent könyveit stb. Tessék már most elképzelni a szörnyű helyzetet, a mely beállana, ha a javaslatok törvénnyé válnak. Egy nap Liebermann ur a talmudról és joredeáról — mert ebben is csodálatraméltó jártasságra tett szert — praelegálna a német birodalom honatyáinak; másnap azután a vizsgálóbiró megkeresné a birodalmi gyülést, sziveskedjék L. képviselőnek immunitási jogát felfüggeszteni, mert a felforgatók elleni javaslat enyedik meg enyedik paragrafusa ellen vétvén a törvény elé czitálandó. A többség, mert meg akarja magát kimélni talmudi ismereteinek — a melyekre államférfiunak nincs okvetlen szüksége — gyarapodásától, Liebermann urat kiadja. A biró meg jónak látja őt további pralectiótól eltiltani és, hogy a tilalomnak foganatja legyen, a társadalmi élvezetektől rövid időre elzárni. Ez aztán nem csekélység, midőn az embert kényszeritik, hogy egyedüli tudományát magába szoritsa. Ezért mondta Liebermann v. Sonnenburg a bizottságban: »Ha ezek a javaslatok törvényerőre emelkednek akkor sohasem lehet többé szólni a talmudról.«

* * *

Már némileg elkésve lépett a *Theologiai egylet* is felolvasó estélyeivel a fővárosi zsidó közönség elé. Kitűzött czéljához hiven népszerű, tudományos felolvasásokat nyújt.

Az első estélyen dr. *Singer* Jakab iparkodott képet nyujtani a török-zsidók helyzetéről a multban és jelenben, szokásairól, viseletéről, műveltségi fokáról. Az esküvői és lakodalmi szertartásnak humorral tárgyalt részlete többször megkaczagtatta a hallgatóságot, amelynek főleg ifjabb nemzedéke látható érdeklődést tanusitott eme az emberi élet egyik legfontosabb eseménye iránt. Érdekes adatokkal illusztrálta a török népnek a zsidóknak tulajdonitott prófétai képességét. Bemutatta a Szálonikiben élő, külön szektát képező, külsőleg a törökökhöz tartozó, de titkon a zsidóságot valló *Dönméket*, akik Sabbataj zevi messziánizmusába hisznek még mai napig is. Dr. Singert követte *Schwarz* Gábor felolvasása Jeremiás prófétáról. A szentirási alakok legmegnyerőbbjének viszontagsággal teljes, üldözésektől és merényletektől sem ment életét vázolja a próf. könyvéből vett szemelvények alapján. Összehasonlitja Jeremiást, aki Jeruzsálem bukását látja, de nem képes azt feltartóztatni, a világtörténelem hasonsorsu alakjaival, Brutus és Demosztheneszszel. Élénken festi a próféta helyzetét, kedélyállapotát, fájdalmát, olykor kitörő elkeseredettségét meg kétségbeesését.

A Th. E. további felolvasói estélyei márczius hó 12. és 17-ére vannak kitűzve. Tárgysorozatuk: márczius 12-ikén Kecskeméti Ármin, Az örök zsidó mondája; 17-én: dr. Heller Bernát, Madách Mózese és az ember tragédiája; V. Heves Kornél, Vallásos költemények. A felolvasó-estélyek, melyek némileg az egylet segélyalapjának szaporitását is czélozzák, az orsz. rabbiképző intézetben (kezdet: esti hat órakor) tartatnak.

Spectator.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Masznyik E.*, Pál apostol élete és levelei. I. Pál apostol élete. *Pozsony.* 1895. — *Deme Károly.* Magyar olvasókönyv a polgári és középiskolák számára. I. rész, Pozsony-Budapest. Kiadja Stampfel Károly. Ára kötve 1 kor. 90 fillér. — *Deme Károly.* Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák számára. I. rész. Ára kötve 1 kor. 60 fill. Pozsony-Budapest. Kiadja Stampfel Károly. — *Dr. Elsass B.* Vorträge über Religion und Judenthum, zwangslose Hefte, 1895. — *Mark Márkus.* Das neue Lottosystem, Budapest 1895. Dobrowsky és Franke. Ára 1 frt 20 kr.

Rabbiavatás. Az országos rabbiképző intézetben az idei rabbivizsgálatok február hó 4-étől 13-áig tartattak. A vizsgálatot az összes jelöltek jó sikerrel tették le. Febr. 14-én volt az ünnepélyes felavatás, mely alkalommal dr. Klein Mór, nagybecskereki rabbi, a vizsgáló bizottság elnöke, intézett beszédet az új rabbikhoz. Ezek nevében dr. Schwarz Mór tartotta a szokásos búcsu-beszédet. A vizsgáló tanárokon kívül a bizottság tagjai voltak, dr. Klein és dr. Szidon Adolf, verseczi rabbi. Az idén végzett rabbik a következők: Dr. Braun Salamon, dr. Büchler Sándor, dr. Engelsmann Izidor, dr. Frisch Ármin, dr. Herskovits Mózes, dr. Klein Arnold, dr. Schwarcz Mór, dr. Steiner Márkus. A nyolcz új rabbi közül eddig csak dr. Klein Arnoldot választotta meg lelki pásztorának a zsolnai község.

A felvilágosodás Jenában. Jenában, az egyetemi városban, melyben valaha Schiller élt, létezik egy hat házból álló utcza, melynek neve .... *Judengraben.* Az utcza lakosai a minap avval a kérelemmel fordultak a városi tanácshoz, változtatná meg az utcza fatális nevét, mert senki sem akar lakást bérelni a Judengrabenben. A kérvény referense megtoldotta a megokolást még azzal is, hogy főleg az Ausztriából jövő deákok kerülik ezt az utczát, mert attól félnek, hogy szüleik megtudják, hogy ők a zsidó negyedben laknak. A városi hatóság megváltoztatta az utcza szerencsétlen nevét és most az Ausztriából jövő fiákok minden aggodalom nélkül lakhatnak a Hainstrasse-ben és Judengraben. Történt a 19. század vége felé, a felvilágosodás korában Jenában.

TÁRSADALOM.

A RECEPTIÓ MÁSODSZORI BUKÁSA A FŐRENDIHÁZBAN.

Folyó évi márczius hó 23-án tárgyalta a főrendiház az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot és amint az untig ismeretes, a főrendek azt ismét elvetették. Még általánosságban sem fogadták el azt a részletes tárgyalás alapjául, ami azt mutatja, hogy az az ellenvetés, melyet a szóban forgó törvényjavaslatnak áttérési szakaszával szemben hangoztattak, hogy t. i. az a kereszténység tanaiba ütközik, nem egyéb jezsuitikus szemforgatásnál, nem más, mint szent symbolumokkal ékitett lepel, melynek alacsony rendeltetése, hogy az előttünk feltáruló, némileg még szégyenkező lelki durvaságot befedje. Hiszen az áttérési szakasz perhorrescálása nem lehetett ürügy a főrendiházi többségnek arra nézve, hogy legalább általánosságban hozzá ne járuljon e törvényjavaslathoz, mely a hazánk históriai felekezetei között helyet foglaló izraelita vallásnak *törvényileg* is megadni kívánja azt az erkölcsi elismerést, mit ez ország szokásjoga, mint a jognak legtisztább forrása, más törvények és gyakorlat részére *tényleg* nyujtanak. Ha a főrendiházi majoritás így járt volna el és a részletes vitánál vetette volna el az áttérési szakaszt, ugy a hazai zsidóság ugyan ebben megnyugvást nem találhatott volna, de legalább azzal a látszattal birna a dolog, hogy nem undok gyülölködés, nem az erkölcsi elzüllöttség suggestiója vezeti elhatározásukat, hanem a minden bonczoló kritikán felülkerekedett »vallásos meggyőződés«. Legalább [illegible] lett volna ez ország közmorálja kimélve attól a csúnya sebtől, melyet a »keresztényi szeretet«, a »pax« és a »suum cuique«-i mézes-mázos ajkú lovagjainak fedett állásból vezetett mér-

zett tőre ütött rajta. Legalább meg lettünk volna kiméive attól a visszataszító látványtól, hogy a zsidóság élő fájáról nyesett keresztény tanok meghamisítva az alkohol hősével egy és ugyanazon sárban fetrengjenek. De még a külszin sem lett megmentve. Egy a főrendiházak történetében páratlanúl álló nyomorúságos szitkozódás adta meg a főrendiház többségének döntésére nézve az irányt. Ennek hatása alatt állottak fel a biborosok és bibortalanok, hogy azon az imponáló erkölcsi magaslaton, melyre őket a kath. egyházi hierarchia és a magyar közjog helyezte, Csáky-Pallavicini Zsigmonddal ölelkezzenek.

Valóban rút látvány volt ez és erkölcsileg felháborító. A nagy módhoz jutott, hatalommal és méltóságokkal felruházott leány elrugta magától az ő természetes és törvényes anyját. Ősz haját megtépdesték, tisztes ruháját megszaggatták, testét megvérezték. Pedig nem szeretetet jött koldúlni, hisz tudja, hogy leányának a szeretet tanai gyakran csak arra valók, hogy magát velök ékítse. Lelkét ezeknek ereje még teljességgel át nem járta. Nem alamizsnát jött kérni, hiszen gazdag leányát ma is ő táplálná bölcseségével, soha el nem halványúló igazságaival. Csak a jogok egy kis morzsájáért esedezett arról az asztalról, melyen leánya nap mint nap dúsan lakmározik. Nem is tőle, hanem attól a nemzettől kérte ezt, melyhez ő is tartozik, mely azonban önfeledt időkben neki többet adott a hatalomból, mint a mennyivel bölcs mérsékletben élni képes. Ezért esett meg, hogy a leány testileg és szellemileg enervált tarka-barka udvaronczai gúnykaczaj közepette mutattak ajtót az agg anyának. Ezért történt, hogy a nemzet akarata nem juthatott érvényre az elhatalmasodott klerikalismussal szemben, mely az általa védett egyház alapítójának faját meggyalázni, a törzset, melyen hite sarjadzott, darabolni segített.

De nem akarunk keseregni. A kesergő panaszok az erőtleneket illetik. Mi nem vagyunk azok. Akkor mikor a nemzet akarata mellettünk nyilatkozik, mikor a főrendiházban is a kath. egyház leghivebb de Róma hatalomsóvár parancsaitól elforduló fiai és a többi keresztény felekezetek legnemesebb képviselői igazaink mellett foglalnak állást, nem érezzük magunkat gyengéknek. Egy oly időben, mikor a jogegyenlőség eszméje hazánkban hóditó utját járja, nincsen okunk a csüggedésre. A zsidóság szenvedésekkel telt történetén keresztül sokszor érezte a kath. klérus és az ő járszalagjához kötött setét lovagok karjának nyomását. De jóllehet, hogy a népek nagy seregeiben csak törpe minoritást képezett, erkölcsi erejével, ügyének igazságából meritett öntudatával és a hamisitatlan kereszténység hiveinek segitségével ellentállott a setét előitéletnek és a durva önkénynek. Igy lesz ez a jövőben is. A reczepczió ügyében a magyar nemzet legjelesebb fiai évtizedekkel ezelőtt munkálták meg számunkra a talajt. Most már előbbre vagyunk. A zsidóság mellett ma már nem csak a jog, hanem az érdemek nagy sorozata is szól. De leghangosabban szól mellettünk az, hogy a magyar nemzet hü gyermekei vagyunk szivünk minden dobbanásával lelkünk minden gondolatával. Érzelmeinktől nem tántorit el bennünket a legnyomorultabb támadás sem, a reczepczió bukása sem. A támadások mint mi azt minap is láttuk és mint az ujabbkori antiszemitismus valamennyi hőseinek esetei mutatják, visszapattannak a támadókra, hogy még jobban semmivé tegyék őket, mint milyen semmik voltak azelőtt. A zsidóság jogküzdelmeinek utján az ilyen eset mint a reczepczió bukása a főrendiházban, csak állomást jelez, mely a czél közelségére figyelmeztet bennünket. Az ultramontanismusnak nagy megerőltetés árán és kifogás alá eshető szövetséggessel kivivott e fajta győzelmei pedig ereje és hatalma hanyatlásának tüneteit takarják fel előttünk. Épen azért, minthogy a kormány mint azt *dr. Wlassich Gyula*, vallás és közoktatásügyi miniszter, lelkes és a hazai zsidóság történetében örökemlékezetü főrendiházi beszéde is tanusítja, ügyünket szivvel lélekkel magáévá tette, nyugodtan nézhetünk a reczepczió ügyének a törvényhozás mindkét házában már legközelebb várható ujabb alkotmányos tárgyalása elé.

Budapest. DR. MEZEY FERENCZ.

WLASSICH GYULA.

A főrendiház iménti tárgyalása közben elhangzott darócz támadás nagy izgalmakat keltett hitsorsosaink körében. És habár általában véve az a nézet emelkedett túlsulyra, melyet a miskolczi izr. hitközség igen tapintatosan, körülbelül akképen formulázott, hogy a támadó sem egyénileg, sem politi-

kailag nem bir azzal a jelentőséggel, hogy káromlásai felekezetünk részéről komoly rekriminácziók alapjául szolgálhatnának, mégis tartotta, illetőleg tartja magát az izgatottság azért, mert a főrendiház elnöke a *vak* szenvedély kirohanásának gátat nem vetett és mivel bántó érzet uralja különösen az ifjabb nemzedéket a miatt, hogy a főrendiház zsidó vallású tagjai — jóllehet nem a felekezet képviseletében ülnek is ott — e méltatlan támadással szemben némák maradtak.

E jogos méltatlankodások kitöréseit *dr. Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter igazi államférfiui magaslaton álló, formai szépségekben is ily gazdag szónoklatának csillapító hatása akadályozta meg. Igazi férfias tett volt ez, melylyel szemben az álszenteskedők, a lelkileg elvadultak megszégyenülve lapultak meg. A kultuszminiszter beszédjében és hangjában a sértett emberi és hazafiui érzés s a modern államférfiu bántott jogérzete olyan bensőséggel, olyan közvetlen erővel, olyan keresetlen méltósággal nyilatkozott meg, hogy a szeretet jelszavainak kufárjai és a jogi elméletek kenetteljes csiszárjai pirosabbá váltak annál a római bibornál, mely a magyar állam hatalmával és törekvéseivel ütköző czéljaikat oly rikitó módon jelöli meg. A zsidó eredetű apostolok helytartói szent hivatásukat akként vélték legjobban teljesiteni, ha közösséget vállalnak azokkal, akik sárral dobálják a kereszténység történetének, erkölcsi alapjának képviselőit. A magyar közjog elkényeztetett bábjai, a magyar állam legfényesebb szabadalmainak hizlalói hazafiui kötelességüknek ugy gondolnak leghivebben megfelelni, ha karöltve a magyar nemzet esküdt ellenségeinek képviselőivel, az előjogokban bővelkedő nemzetiségi főpapokkal, a zsidókat, kik a magyar nemzet hű fiai, a jogok minimumától elütik. Milyen más szellem nyilatkozott meg néhány évvel ezelőtt Manning angol bibornok vagy Pap Gábor ref. püspök nyilatkozataiban, menynyivel nemesebben fogták fel ők keresztény főpapi hivatásukat! *Wlassich Gyula* miniszter néhány markans nyilatkozata másfelé vágott, de voltaképen a hazafiság, a keresztény szeretet és erkölcs főárendásait sebezte meg.

Nem tudjuk, nem is kutatjuk, hogy *Wlassich Gyula* kultuszminiszter minő viszonyban áll a sokat emlegetett kaczagánynyal. De annyi bizonyos, hogy aki a miniszter ur

beszédét a főnemesek gyülekezetében hallotta, aki az ő utánozhatlan hanghordozásában az obskurantizmussal szemközt a megvető gúnyt élvezhette, annak ugy kellett találni, hogy ott ő volt a legnemesebb, ha nem is kaczagány révén, hanem csak a tudás kutyabőrének jogán szólalt meg beszédjében az emberi lelkiismeret szava. Ő volt ott a legnemesebb, mert nem tűrte szótlanul az embertelenséget, az erkölcstelenséget. Ő volt ott a szó igazi értelmében vett főnemes, mert nem hallgatta el azt a gyávaságot, mely gyülölet vagy alkohol okozta önkivülétében privilegizált helyzetből a legjobb állampolgárok százezreinek arczába csapott. Ő volt ott az igazi főnemes, mert bátor és hazafias szavaival a károrvendezők ajkán megfagyasztotta a bestiális mosolyt. Ő volt ott az igazi főnemes, mert szavai a tekintélyes és vele egyetértő kisebbség lelki gyönyörére lemosták a mi konzervativ főrendiházunkról a rajta esett szennyfoltot.

Távol áll tőlünk, hogy a kultuszminiszter beszédjét a felekezeti önszeretet mértékével becsüljük meg. A nyilvános elismerés a hazafias és nemes cselekedetnek szól. Az államférfiuval szemben, ki magasabb értelemben vett kötelességet teljesitett, a hálálkodásnak helye nem lehet. De mi, akik a hazai zsidóság történetére tartozó anyagot gyűjtjük, azt a ritka alkalmat, mikor a bennünket körülfogó ködhomályon keresztül igazi fényesség tör keresztül, szó nélkül nem hagyhatjuk. És a zsidóság véleményét tolmácsoljuk, mikor *Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter f. é. márczius 23-iki beszéd felekezetünk történetének legszebb feljegyzései közé utaljuk.

Azonban egyéb tekintetben is kiváló fontos nyilatkozatot tartalmaz a kultuszminiszter ur beszédje. Nagyérdekü és az egységes zsidóságnak felekezetekre való tagolása iránti törekvésekre lesujtó annak az igazságnak hangsulyozása, hogy a különböző szervezetek a zsidóság vallási egységét nem érintik. Határozott, sőt okadatolt a miniszternek az a nyilatkozata, hogy a különböző szervezetek vallási különbséget nem állapitanak meg. A miniszternek ezen *Eötvös, Trefort, Csáky Albin* elődjeinek idevágó véleményével egyező nyilatkozatát meg fogják érteni azok, akik a zsidóságban lévő pártoskodásra épitenek és azok is, akik közelünkben a fele-

kezet egységében lévő ugy vallási, mint állami szempontból egyaránt fontos erő szétforgácsolásán törekszenek.

A miniszter erőteljesen kiemelte a felekezet szervezettségét. A községkerületek ujjászervezése alkalmából hangsulyoztuk, hogy a kongresszusi statutumokban biztositott, habár nagy részében elavult, szervezetben lévő continuitás a reczeptió ügyének tárgyalásánál is javunkra fog szolgálni. És ime, ugy mint a kormány minden hasonló nyilatkozatában a szervezetek kategóriájánál első hely jutott most is a kongresszusi szervezetnek. Ez a szervezet, bár egyes részei egészen elhaltak és igy ujjáalakitása remélhetőleg rövid idő multán már is napirendre kerül, igy is legerősebb, mert ugy a felekezet összképviselete akaratának alapján történt megalkotásánál, mint a többi bevett felekezetek szervezeteinek módjára történt szentesitésénél fogva legközelebb áll azon gyakorlathoz, melyet hazai jogunk a hitfelekezetek szervezetére vonatkozó autonom szabályok tekintetében irányadónak ismer. E szervezet köveiből csináljuk meg és lehetőleg mielőbb fundamentumát szervezetünk uj épülete számára. Minden más kisérlet, amint azt nem egy izben kifejtettük, zürzavart támasztana, megfosztván bennünket attól az előnytől is, melyet e szabályok a jogfolytonosság révén nyujtanak.

Nem akarjuk itt külön méltatni mindazt, amit a miniszter a zsidó vallásnak a históriai felekezetek közzé való tartozása és egyáltalán a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mellett a külön reczeptiónális törvény szükségességére nézve az ő világos előadásában kifejtett. Hiszen e beszédet ismerjük mindannyian. De arra a pár mesteri vonásra, melylyel Wlassich miniszter vallásunk ethikai tartalmát érintette, külön kivánunk rámutatni. A beszéd e részénél a herczegprimás, aki nyilván érezte a lesujtó vádat, mely a miniszter szavai között a kereszténység tanait meghamisitó klerikalizmus felé fordult, tagadólag rázta a fejét. Sőt a miniszterrel beszédje után élénk eszmecserét is folytatott. Nyilván feszélyezte őt a miniszternek az a kijelentése, hogy *az ó-testamentumban van letéve a kereszténység vallás hitelveinek csaknem összessége.* Pedig igy van, bár ő eminenciáik cselekedeteiből itélve ezt sem tudják. Hiszen ha például ismernék az egyházfejedelmek vallásuk történetének kezdeteit, a helyett, hogy helyeslő nevetésre

nyilik orczájuk, szentségtörést látnának abban, ha a zsidó fajt az ő megváltójuk faját gyalázzák. De ne is folytassuk, hiszen ha a kereszténység igazán nemes tanaival, a felebaráti szeretet törvényeivel, a kereszténység megváltójának egyenlőségi elveivel és sok más nagy ethikai igazsággal, önző, hatalmi szempontokból és biborpalásttal leplezett, gyűlölségből űzött, erkölcsileg visszatetsző játékot még tüzetesebben akarnánk jellemezni, keserüségünk még magasabb fokra hágna, határt nem ismerne.

Pedig ezt e czikk keretében kerülnünk kellene. A kultuszminiszter beszédjének világitásában másként kell a helyzetet megitélnünk. A jövő derüs képe nyilik meg előttünk.

Wlassich e beszédje a jelenlegi kormánynak legjelentőségteljesebb nyilatkozata. Hazafias, erős akarat, következetesség, tisztult nemes liberalizmus és megalkuvást nem ismerő igazságszeretet nyilatkozik meg minden szavában. E szellem vezérelje a fiatal államférfiut további utjain is. Ugy indult, hogy erősen nyomdokába lép dicső nevü elődjeinek. Felekezetünk áldása fogja őt kisérni pályafutásán. M. F.

AZ IZR. TANITÓKÉPZŐ SEGÉLYEGYESÜLETE.

Regisztrálhatjuk-e egyszerüen a tényt, hogy Budapest fővárosa területén az izr. tanitóképző-intézet kebelén belül márczius hó 31-én megalakúlt a czimben megnevezett egylet? Csak annyit mondhatunk-e róla, hogy vele egygyel több az egyesületek száma, és ez a társadalom terhére iratik, és ami jó van benne, az az élén állók új szerepe, ami meg a tisztikar javára irható?

Nem! Melegen kell üdvözölnünk ez új egyesületet és most megalakúlásakor teljes elismeréssel adóznunk *Bánóczi József* igazgató urnak, hogy hosszas és fáradtságos munka után határozott szervezet keretében sikerült neki állandósítani azt a czélt, melyen ő egymaga éveken át magára hagyatva munkálkodott.

Mert nem egyszerű humanitarius egyletről van itt szó, mely a csak esetleg szemünkbe ötlő nyomoron óhajt segiteni. Czéltudatosan határozott körre szorítkozik a programm. Ennek

hathatós támogatásától, erélyes és buzgó megvalósításától sokat függ a jövő zsidó generatiók vallásos, értelmi és erkölcsi élete. Nem az egyes embernek jóindulata, ügybuzgósága karolhatja fel ez ügyet, de mindannyiunknak kötelességünk itt közreműködni, mindannyiunknak, kiknek lelkében él a tudat, hogy a jövő boldogságáért mi, a jelenben élők vagyunk felelősek.

Arról van szó, hogy emberi existenciák közé helyezzük az izr. tanitójelölteket, kikre a gyermekek nevelését fogjuk egykoron bízni. Azt akarjuk, hogy az inség és nyomor ne sorvasszák meg lelküket éppen akkor, amikor teljes frisseségre és üdeségre kell hogy nyíljék, hogy felszívni képes legyen mindazon ismereteket és érzületeket, melyek nemzeti és vallásos műveltségünknek tartalmát alkotják. Azt akarjuk, hogy az inség és a nyomor erkölcsi elzüllöttségbe ne ejtse őket, meg ne mételyezze lelköket a társadalmi elhagyatottság és magáért a testi lét fentartásáért való meddő küzködés láttára ne teljenek el keserüséggel, gyűlölködéssel, de igenis érezzék mindenkoron az embertársaikkal való közösség érzetét és erős tűzzé hevüljön bennök a jókarat, a szeretet, az odaadó vonzalom minden iránt, mi őket e világon körülveszi.

Nem akárjuk, hogy csenyevész lelkek hagyják el az izr. tanitóképzőt. Nemeslelkű tanitókat akarunk gyermekeink számára, hogy nemes érzelmek keljenek nyomukban a rájuk bizandó ifjúságban.

Tartozunk ezzel nemzetünknek, tartozunk vele vallásunknak; czélunkat, hogy e földön élünk, csak igy közelithetjük meg. Ezért, midőn regisztráljuk a tényt, hogy megalakúlt az egyesület és hogy 1500 frt alapítványa már is van, és hogy csak két forint az évi tagsági dij, a legmelegebben hivjuk fel mindazoknak figyelmét, kiket gyermekeik sorsa, embertársaik sorsa emberileg érdekel.

Első sorban szólunk a hitközségek fejeihez, előljáróihoz, akik saját alkotásukkal a jövendő alakulásoknak szabnak irányt: »Gondoskodjatok jó iskolákról«, az iskolában jó tanitókról, akikre rábízhatjátok saját éneteket, gyermekeiteknek minden iránt fogékony gyenge lelkét.

Csatlakozzék szóval és tettel a pap, hogy az idők folyamán nemeslelkü leviták nyujthassanak neki segítséget az Ur szőlője mivelésében.

És emlékezzék meg a tanitó utódjairól, gondoljanak azokra, akik most készülnek pályatársaik lenni. Jusson eszükbe, hányat láttak náluknál gyengébb testüeket összeroskadni a teher alatt, hányat láttak náluknál gyengébb lelküeket erkölcsileg elzülleni, mert nem volt senki, ki szerető kezekkel istápolta őket.

Mit sem teszünk a jelenben, ha nem teszünk mindent a jövőért.

Legyen Isten áldása az egyesületen.

Budapest. STERN ÁBRAHÁM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT FELOLVASÁSAI.

I. Az I. M. I. T. márczius 18-án tartott ülésén dr. *Kármán Mór*, egyetemi magántanár tartott előadást a próféták etikájáról. Bevezetőleg a történetirás fejlődését vázolta, az arról uralkodó felfogást az ókorban, a 17. és 18. században, a mely utóbbiakban a történelemhez nem csupán érdekessége miatt fordultak, hanem mert általa az emberek a mult eseményeiből tanulságot és tapasztalatot szereztek, a melyek a jövőre nézve fontossággal és haszonnal birnak. Előrebocsátván, hogy a tudományos kutatás tapasztalat szerint ama tárgy felé vonzódik, a mely a jelennel szoros összefüggésben van, kiemeli, hogy épen az utolsó időben a próféták munkássága mind szélesebb körökben képezi a kutatás tárgyát. Említ is két könyvet, (az egyik a M. Zs. Szemlében is ismertetett »Der Prophetismus« Cornill-től, melynek zárszavát fel is olvassa, a másik franczia »Les prophêts d' Israel«) a melyek fényesen bizonyítják a prófétismussal való foglalkozást, az arról szóló ismeretek népszerű alakban való terjesztését.

Mi a sajátságos, jelentőséges, lényeges a prófétismusban, hogy azt »a világ páratlan jelenségének« nevezik (pl. Cornil)? Mik azok a vonások, a melyek eme szellemi mozgalomnak megadják az örökkévalóságát, eredetiségét, felülmulhatlanságát?

Találni a prófétismusban vonásokat — de ezek nem sajátságosak, a melyekhez az emberiség a próféták nélkül is előbb-utóbb eljött. Ilyen pl. a monotheismus, a mely más elmékben, kimüvelt erkölcsi érzéssel biró férfiakban is meg-

született, a nélkül, hogy a prófétákat ismerték volna. A tiszta erkölcsösség előbb-utóbb ez eszméhez vezette volna és vezette is az emberiséget. Ez tehát nem sajátságos vonás. De az emberszeretet eszméje sem mondható ilyennek, mert a felebaráti szeretet az emberi szív közös vonását képezi, közös érzését, a mely a körülményekhez képest előbb-utóbb felébred. A történettel összekapcsolt eszmék, mint Izrael kiválasztása, — s ezt minden nép tartja magáról — akár fennmaradási vágynak, akár kötelességnek tekintsük, sem nevezhetők oly sajátságosoknak, hogy jogosulttá tegyék a prófétai működés világtörténeti fontosságát.

Habár dr. Kármán Mór igy kikerekítvén a kérdést, az adandó feleletről maga mondta, hogy nem lesz felfedezés, ez által még sem csökkentette az általános figyelmet, mely szavai felé fordult.

A történeti tudat, ez az általános eszme, mely a prófétismusnak eredetiséget kölcsönöz, ez sajátságos, lényeges vonása. Egyéneket, nemzeteket, a világot oly szempontból nézni, mint a kik egy nagy czél szolgálatában állanak, az életnek egységes értelmet tulajdonítani, azt történeti felfogásból szemlélni, ebben különböznek a próféták a görög és római történetiróktól, a kik eseményeket irtak le, de szükölködtek a történeti felfogásban, a kik minden eseményt egy különálló történetnek vették és nem mérték egy végső czélhoz. Korunk történetirói pedig, a kik az emberiség multját ily szempontból vizsgálják, megfigyelik, a próféták hatása alatt állanak. A világ egy bizonyos végczél felé törekszik, ennek elérését czélozza a természet minden tüneménye, megnyilvánulása, az emberiség körében előforduló minden esemény, ennek felismerése képezi a próféták sajátos vonását. Eme próf. vonásnak méltóságát adta meg a czél minémüsége, annak erkölcsi volta. Az emberiségnek erkölcsisége pedig beáll, ha az igazság, szeretet uralma általános lesz. Világosan fejti ki eme eszmét Ézsáiás próféta, midőn az emberiség végczélját festi a 11. fejezetben »És nyugodni fog rajta az Ur szelleme, a bölcsesség és belátás szelleme« stb; a háboru megszünését a béke általános uralmát (2,1—4. és Micha 4,1—4). Eme végső czél vezette a prófétákat minden esemény megitélésénél, még olykor is, ha saját népük vesztesége forgott a koczkán. Azért

üdvözlik az assur nagykirályokat, a bábeli hódítót, mert ezek előmozdítói ama eszmének, melyet ők hirdetnek, mert közelebb viszik az emberiséget ama czél felé, a melyet ők végsőnek tekintenek. Azért nevezik Isten szolgáinak. Eme nagy czéllal szemben még az állami élet fenntartása is másodrendü fontossággal bir az ő szemükben. Ámde azt lehetne ellenvetni, hogy ezek igen szép theoriák, utópiák, de hinni bennök kár volna, hasznuk vajmi csekély volna.

De tán mégis volt eme történeti felfogásnak etikai következménye, a mely azután a történeti felfogásnak külsajátsága. Volt m. p. az erkölcsi magatartás. Ők éreztetik az emberiség *szolidárítását* erkölcsi értelemben, hirdetik az emberi felelősség tanát, a mely azt követeli, hogy minden egyes tudatában legyen ama érzetnek, a mely szerint ő bármily nagy, tudós és gazdag is legyen, felelős felebarátjáért, a ki szegény, árva, szenvedő és tudatlan. Ez a próféták történeti felfogásának etikai következménye, a mely egyszersmind fellépésüket megokolja és velünk megérteti. »Ha baj van az országban, ne emeljem én fel szavaimat« igy okolja meg Amósz fellépését (3,8.). Elűzik őt a székvárosból, pedig ő nem próféta, az apja sem volt az, csak egyszerű pásztor, de a felelősség érzete készteti, hogy ne legyen közönyös a bajok láttára, hogy szóljon és ne hallgasson. Még világosabban látható ez Ezekielnél, a ki protestál az ellenkező felfogás ellen, a természeti szolidarítás ellen, mely szerint a fiu az apa vétkei miatt bünhödik (v. ö. 18. f.). Nem ugy, hanem a vétkező az haljon meg. De ime, téged teszlek őrül Israel házának ... figyelmeztesd őket (3,17.) De ha nem *figyelmeztetted*, ő a gonosz halállal lakol, de vérét rajtad fogom megtorlani (18. v.). A próféták népük lelkiismeretének képviselői. Minden ember (a társadalomról szólva is az egyesekre vagyunk tekintettel) felelős felebarátjáért. Igen természetes, hogy nem szivesen vállalkoztak ily tan hirdetésére, vonakodtak ily kellemetlen feladat szolgálatába állni. Ime Ézsáiás fertőzött ajkunak mondja magát, förtelmes ajkunak nevezi népét. De e feladat nehézségét, sulyát, sőt átkát Jeremiás érzi legerősebben.

A pörlekedés emberévé szülte őt anyja, nehezen vette rá az isten, hogy küldetését elfogadja, mert az annyi keserüség-

gel jár, annyi bajjal, hogy megunja életét, elátkozza születése napját. Az ő bolyongó alakja a nép lelkiismerete. De ezen alak etikai tipussá képződik, a milyenek a Deuterojesaja »anavim«-jai, a szenvedők, az isteni szolga, a ki fájdalmában nem kiált, nem volna képes egy nádat széttörni, a kinek nincs más törekvése, mint »az igazságot megszilárdítani a földön«, külseje visszatasszító, »megvetett ő elhagyatva az emberektől . . . pedig bajunkat *ő* viseli, fájdalmunkat *ő* türi.« A szenvedés kelyhét kiüríti fenékig a felelőség tudatában. Eme szolidarítás napjainkban is nyilvánul, midőn az egész zsidóságot vonják felelősségre egyes tagjának büne miatt. A történet ugy neveli a zsidókat, hogy a prófétai felelősség belőlük ki ne vesszen.

Szünni nem akaró taps és hosszantartó éljenzés köszönte meg dr. Kármán Mórnak érdekes és tanulságos előadását. Az $1^1/_4$ óráig tartó előadás a hallgatóságot folytonos érdeklődésben tartotta, melyet még növelt az a körülmény, hogy dr. Kármán nem olvasott, hanem előadott melegen és érzésteljesen. Csak ugy lesték a szót ajkairól, a ki most is (ezt dicséretképen mondjuk), mintha csak a kathedrán állt volna a filosofia igazságait tolmácsolva a hallgatóknak. Az elismerés, melylyel a jelenlevők, (köztük dr. Mezey Mór országgyülési képviselő, Deutsch Sámuel hitközségi alelnök stb.) az előadónak adóztak, legszebben nyilvánult abban, hogy a kérdő szekrénybe dobott kérdőivek tárgyalása és megbeszélése a jövő ülésre halasztatott.

Az előadásért, melyet ily szük keretben tüzetesen ismertetni nem lehet, dr. *Weinmann* Fülöp kir. tanácsos a társulat társelnöke mondott köszönetet. Csak sajnálni lehet, hogy dr. Kármán remekül kidolgozott előadását meg nem irta, mert óhajtandó lenne, hogy a társulat távollevő, de különösen vidéki tagjai a társulatnak összes szellemi mozgalmairól pontos tudomást nyerjenek, hogy az azokban való részvételre mozdíttassanak.

II. Márczius hó 28-án tartott ülés.

A távollevő elnökök helyét az irodalmi bizottság elnöke *Dr. Bacher Vilmos* foglalja el, melegen üdvözli a jelenlevőket és átadja a szót *Dr. Blau Lajosnak*, a ki »A kiválasztás-eszméjéről« olvas.

Összhangzásban van-e a kiválasztás eszméje eszméinkkel

és érzéseinkkel, összeférhet-e lelkületünkkel, vallásos gondolkodásunkkal? Él-e még napjainkban és van-e életképes ereje? A »kiválasztott nép« fölfogása ellen szól az, hogy a zsidók nem is képeznek népet, annyi népre oszlanak, a hány a föld kerekségén él; sőt már a középkorban sem tartották magukat külön népnek. A »kiválasztás« fogalma pedig ellenkezik az isteni igazsággal, a szentirásnak az emberiség egységét és egyenlőségét hirdető tanaival, nem is szólva, hogy ennek hangoztatásában fennhéjázás és gőg rejlik, oly tulajdonságok, melyeket a szentirás épen nem magasztol. Milyen eszme a kiválasztás? Nem nemzetiségi, mert oly nemzeti öntudat, mely leginkább az ősöket dicsőitő hősmondákban, győzelmeiket zengő énekekben, harczi diadalaikról szóló mesékben nyilvánul — a zsidó népben nem létezett; hiszen az egyetlen diadalénekeket tartalmazó »az *Ör.* harczainak könyve« czimü könyv ránk sem maradt, Sámson és Dávid pedig nem nemzeti hanem vallásos hősök, a patriarchák meg békeszerető, jámbor életmódot folytató, az isteneszmét terjesztő férfiak voltak. A próféták és a hagyomány korszakában sem fejlődött a harczias szellemben nyilatkozó nemzeti öntudat. A nemzeti kapocs nem volt a közös vér, föld, nyelv, politikai mult, állami élet, hanem a közös isten és a közös vallás. Azért vett fel a zsidó nép magába idegen elemet (pl. az Egyptomból való kivonulás alkalmával), azert intenek biblia és hagyomány humánus bánásmódra az idegenekkel. Az idegen ép oly jogokkal birt mint a benszülött, mert mindketten egyenlően emberek; a nemzetiségre tehát nem fektetek nagy sulyt — a mi nem csekélység az ókorban — hiszen Bileam oly próféta mint Mózes (hogy csak kettőt emlitsünk a felolvasó által felhozott sok bibliai és a hagyományból vett példák közül), és Israel kötelékébe Amon és Moab ivadékait is fel kell venni. A nemzeti tudat fejletlen volt, a »kiválasztás« tehát nem *nemzetiségi*, hanem *vallásos* eszme. Mi már most ezen vallásos eszmének tartalma, értelme, fogalma? A »kiválasztás« szó értelme szerint azt kellene hinnünk, hogy a kiválasztott nép — vagy mondjuk inkább vallásfelekezet mert nép az már nemzetiségi fogalom — bizonyos tekintetben kiválik, bizonyos kiváltságokban részesül attól, a ki kiválasztotta. Ily kiváltságok arrogálása, magát kiválónak tartani pedig gőg, a mely miatt az illető népet gyülölni és

megvetni kell, a mint a Tempelherr mondja Lessing Nathanjában.

Amde Izrael nem is ugy értelmezte a kiválasztást, mert ő »a legcsekélyebb volt a népek között« (Móz. V. 7, 6. 7.), holott a régi népek kiválósága nagy számukban volt, erkölcsi fölénynyel sem birt, »mert csakis a népek gonoszsága miatt« (u. o. 9, 4. 5.) kapta Kanaánt nem pedig saját érdemei révén, tehát nem volt kiváló. De kiváltságok sem jutottak neki osztályrészül, privilegiumokat nem kapott. Midőn Izrael ma a kiválasztás eszméjét emlegeti, nem szól belőle sem nemzeti önérzet, sem kiválóságának tudata, sem kiváltságok követelése. Mi tehát a kiválasztás értelme? Mi marad meg a kiválasztás tartalmául?

A szentirás és hagyomány egybehangzó számos nyilatkozata szerint Izrael feladata *az önszentelés*. Az Isten szolgálatának eszméje hassa át nyilvános és magán életét, állami szervezetét, politikai törekvéseit, egész népéletét. A vallás szabályozza a köz és magánélet erkölcseit, a jogviszonyokat stb. kiterjeszkedik még a gondolatra is és a későbbi fejlődésében a vegetativ életre is. Ebben különbözik Izr. a többi népektől. És miért terhelik a számos parancsolatok éppen őt? Mert ezek teljesitése az *ő kötelessége*, az isteni tanok és törvények hü megőrzésének kötelessége, a kiválasztás eszméje tehát kötelességet ró rá. Igy fogja azt fel a biblia és a hagyomány. Ezen kötelesség alól nincs felmentés sem jólétben sem nyomorban, mert Izr. ezt a kötelességet elvállalta, 88 szor több parancs (a rabbinikus bővitéseket be nem foglalva) teljesitésére kötelezte magát mint a Bné Noach. Mert a kiválasztás kötelességet jelent, azért hivatkozik a szentirás az ősökre, mert az ősök nemes példaja kötelességeket ró ivadékaikra és kettős megvetést érdemel a nemes szülők nemtelen gyermeke. A kiválasztás egyik oka ennélfogva az ősök szeretete és ragaszkodása Istenhez. Egy másik oka, a kötelezettségnek alapja az egyptomi kiszabaditás, De a legfontosabb Isr. szabad akarata, szabad elhatározása, a mely a klasszikus versben »meg fogjuk tenni és meghallgatni« és a hires midrásban, mely szerint Isten az összes népeknek felajánlotta a tórát. de ezek egyike sem *fogadhatta el*, nyilvánul. És mert szabad akaratból vállalta el a Tórát, azért nincs alóla feloldás, felmentés.

Ha más nép a kellő diszpoziczióval birt volna arra, hogy kebelében kinyilatkoztatás történjék, meg is történt volna. Csak Israelnek vannak kötelességei, mert csak ő vállalta őket el, és ezért nem jár neki jutalom. *Kötelességek jogok nélkül, szolgálattétel jutalom nélkül a kiválasztás eszméjének egyedüli és kizárólagos tartalma!* Eszményi forrásból ered a kiválasztás eszméje, tartalma nem önteltség, öndicsekvés, nem azt állitja, hogy Isr. a vallásosság és erkölcsösség magasabb fokán áll, csak azt, hogy magasabb fokon *kell állnia*, magasabb fokra *kell törekednie*. Az emberiség kulturális haladásában és fejlődésében, Israel kötelessége *még előbbre* haladni, neki a jók között a legjobbnak *kell akarni* lenni. Ez adja meg a kiválasztás eszméjének jogosultságát a jelenben és a jövőben is, mert a kiválasztás nem tény konstatálása, hanem vallásos eszmény kitüzése, eszméje amaz éltető elem, a mely Izraelt folytonos haladásra, fejlődésre, tökéletesedésre ösztönzi.

A tanulságos, bibliai és midrási talpraesett helyekkel átszőtt, emelkedett nyelvezetü felolvasás befejezése után zugó éljenzés és hoszszantartó taps hangzott fel. Dr. Bacher pedig szép szavakban mondott köszönetet a »világos és felvilágositó« felolvasásért. Ezek után az első ülésen elhalasztott kérdések válaszolására került a sor. Dr. Weisszburg Gyula röviden ismertette az exotikus országokban (India, Khina, Afrika stb.) lakó zsidók állapotját, ritusaikat, származásukat és különféle »szektáit.« A szamáritánusok mostani helyzetéről, lakóhelyéről és számáról a távollevő Dr. Kohn Sámuel helyett az elnök adta meg a kellő felvilágositásokat, ugy szintén a következő három kérdésről, egy ritka rövidités értelméről; a jargon irodalom becséről; a biblia hatásáról a görög bölcsészekre és költőkre (az utóbbira megjegyezzük, hogy S. Szabó József irt róla a Protestáns Szemle VI. évf. (1894.) 575—593 ll.)

Dr. Bacher, a ki különben is igen jól vált be legujabb tisztségében és egynehány ötletével vidámságot és elevenséget hozott be a tárgyalásba, a járgon termékeiről szólva, abban is látja becsüket, talán éppen a legnagyobbat, hogy a járgon könyvek voltak évszázadokon át a zsidó nők kizárólagos müveltségi és vallásossági forrásai pl. a hires »Z'ena ur'ena.« Hogy honnét kerültek az oroszlánképek a zsinágogába, erről

Dr. Fényes Mór nem tudott bennünket kellően meggyőzni. Ő ugyanis egy midráshelyet tart e szokás alapjának, de ott említtetik a sas, szarvas és más hatalmas állatok is, a melyeknek képei a zsinágogákban nem találtatnak. E kérdés még választ igényel. A »Nagygyülekezet« koráról és létének valószinüségéről (mely Jost és Herzfelden kivül ma általánosan el van fogadva) Dr. Krausz Sámuel mondotta el röviden a szükséges adatokat. Habár nem tudományos, mégsem veszit értékéből a kérdő szekrénybe dobott legujabb kérdés, mely arra kiván választ, honnét van az, hogy hitfelekezetünk előkelői és jelesei, kevés kivétellel oly csekély érdeklődést tanusitanak az Irodalmi Társulat ülései iránt, holott ez külföldön bizony másként van sőt nálunk is megjelennek a Sz. István v. Protestans társulat ülésein az illető felekezet jelesei? Dr. Bacher sajnálattal jelentette ki, hogy nincs abban a kellemes helyzetben, hogy a választ megadja. A többi kérdések a következő ülésre halasztattak.

Köszönetet mondván a hallgatóságnak és azt meghiva a következő április hó 4-én tartandó ülésre, (Dr. Weissburg Gyula: Zsidó utazók a XII. században) a mely ez évben az utolsó lesz, elnök dr. Bacher Vilmos az ülést bezárja.

A társulat ez évben elkésetten foghatott a felolvasások ügyének szervezéséhez. De azért e kezdettel is meg lehet elégedve.

Budapest. HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

A HÉBER MAGÁNHANGZÓJELEK EREDETE ÉS NYELVTANI ÉRTÉKE.

A masszoréták beható munkáját és érdemét a legkézzelfoghatóbban észlelhetjük a *hangzójelek* rendszerében, melyekkel a bibliai szöveget ellátták. Ezen jelek megtestesülése azon *magánhangzós kiejtésnek*, melyet a masszoréták a bibliai könyvek betüszövegével együtt szóbeli hagyományként sok nemzedéken át megőriztek.[1]) A szöveg olvasásában hagyományozott ismerete a nyelvalakoknak olyan időkbe nyulik vissza, melyek még nem nagyon távol eshettek azon kortól, melyben a héber nyelv még élő nyelv volt. A bibliai szöveggel együtt az iskolai oktatás, a zsinagogai istentisztelet és a szentirás hivatásszerü ismerőinek és hagyományozóinak különös gondossága által egy, majdnem élőnek nevezhető, nyelvismeret tartotta fönn magát, mely voltaképen soha sem szenvedett megszakitást. És ha némely hibás hagyomány tartotta is fönn magát, ha némely önkényes olvasás és egyes részleteknek téves felfogása csúszott is be és szilárdult meg, s ha továbbá épen a magánhangzók kiejtése a más nyelven beszélő környezetnek, a hagyományozók saját, araméus, anyanyelvének befolyása alatt, valamint a hagyomány kezdetétől való időbeli távolság következtében lényeges változatokat szenvedett is; magában véve a bibliai szövegnek a masszórától ránk maradt magánhangzós kiejtése, amint ez végül megállapittatott a hangzójelekben, a héber nyelv hangállományának, hangváltozásainak és szóképzésének ismerete számára a legbiztosabb alapnak tekintendő.

[1]) Kautzsch (ZDMG. XXXIV. 338) helyesen jegyzi meg: »Mindenesetre ki van zárva az a gyanu, mintha a kiejtésnek sokféle árnyalatát csak a punctatorok állapitották volna meg mesterséges vocalisatio- és szótagképzési törvények alapján.«

Az élő héber nyelv rekonstrukciója, amennyire egyáltalában lehetséges, hang- és alaktanának megállapítása csakis a masszórának, ritka emlékező tehetséggel és rendkivüli gondossággal hagyományozott vocalisatiója alapján, és ennek jelekben való megrögzitése által volt lehetséges. Szinte azt lehetne mondani, hogy a masszórai vocalisatióban már *implicite megvolt a héber nyelv grammatikája*, aminthogy főképen a hangtannak és szóképzéstannak a masszórai vocalisatió által fennmaradt tényein épült fel a héber nyelvtan.

A magánhangzójelek behozatalát teljes homály boritja. Nagyon is tetszetős Graetznek feltevése, hogy az első jelek amelyekkel nem voltak ugyan maguk a hangzók megadva, hanem a különböző magánhangzókkal kiejtett, máskülönben hasonló hangzásu szavakat különböztették meg egymástól, a szó fölött és a szó alatt alkalmazott pontok voltak. Ezeknek emléke fenntartotta még magát a מלרע és מלעיל régi masszórai kifejezésekben. Egy másik, a teljes magánhangzó-rendszert megelőzött jel lehetett, amint látszik, a vizszines vonás a betü fölött, melylyel a babyloniai pontozási rendszerben a félhangzó vagy a hangzó hiánya is jelöltetik.[1]) A tiberiási pontozási rendszerben ezen vonás a mássalhangzó erősebb kiejtésének ellentétét, a dágesnek vagy mappiknak hiányát jelenti. Ezen jel valószinüleg még a magánhangzójelek alkalmazása előtt használtatott a félhangzónak a teljes hangzótól való megkülömböztetésére. Mert ez a megkülönböztetés maga a masszórai rendszernek régibb elemeihez tartozik, és megjelölésére alkalmazták a חטף műkifejezést, mely még később is a félhangzó jelölésére szolgált, melyet a fiatalabb eredetű »s e w á« műkifejezés nem szoritott ki helyéből. חטף igét már a babyloniai amórák használják a szótag gyors kiejtésének kifejezésére.[2]) חטף ebben a jelentésben: valamit gyorsan tenni, amint látszik,

[1]) Értsd alatta az egyszerübb rendszert, amilyen a jemeni kéziratokban van alkalmazva, melyeket Merx a Chrest. Targumicában használt. A pétervári kéziratok mesterségesebb rendszerében, amelyet kölönösen Pinsker ir le (Einleitung in d. bab.-heb. Punctationssystem), a vizszines felső vonásnak más alkalmazása is van.

[2]) L. Berákhoth 13.b: ובלבד ישלא יחטוף בחית (R. Assi mondása) V. ö. a Tur, Orach Chájim 61. fejezetében idézett — apokrif — helyet a jeruzsálemi talmudból. A Baer-Stracknál Dikduke-Hateamim 31. l. található magyarázat helytelen.

egyáltaltalában a babyloniai aramaizmushoz tartozik. A hires Sámuel amóra azt mondta tanitványának, Jehuda ben Jechezkél-nek (Erubin 54, a) חטוף ואכול חטוף ואישתי (»siess, egyél, siess, igyál«). Igy mondhatták a babyloniai tanitók is, ha a félhangzó helyes kiejtésére akarták oktatni tanítványukat: חטוף ומליל. Ebből keletkezett aztán az egyes magánhangzók neveinek analogiájára (l. alább) a חטף műkifejezés a félhangzók, a grammatikusok sevá mobile-je és seva compositum-ja számára. E kifejezés adott esetben רפה-vel párhuzamosan is használtatott, és ha azt akarták kifejezni, hogy וַיִּבָּא hétszer fordul elő (ellentétben וַיָּבֹא-val), akkor a masszóra azt mondja: ויבא ז' רפין (Exod 14, 16 és más helyeken), de igy is: ויבא ז' חטפין (Jerem. 3, 18)[1]) V. ö. még: בְּאֹהֶל ד' חטפין ellentéte: בְּאֹהֶל ד' קמצין (Mass. m. Num. 10, 14. Mass. fin. (אה 8, 9); ד' חטפין פתחין בקריא וְזָהָב (Mass. m. Exod 38,24).

A חטף kifejezés természetesen csak a félhangzót, a sevá mobilét jelentette; a szótagot bezáró mássalhangzónak magánhangzó nélkül való kiejtését ezzel nem lehetett jelölni. Tényleg az egyszerübb babyloniai pontozási rendszer a chatef-et (félhangzót) jelentő vizszines vonást csak a mozgó és az összetett sevá számára alkalmazza. A nyugvó sevának itt még nincs aequivalense. Egy kezeimben levő jemeni kéziratban például, mely nagyobb részleteket tartalmaz Jób és Dániel könyvéből Saadja fordításával, וירח szóban (14,2) a ר-nek nincs jele, יעמד szóban (u. o.) az ע chatefvonással van ellátva; תתקפהו szóban (u. o. 20. v.) a második ת-nak nincs jele, a ק-on chatef vonás van. Ugyanezen tényállást tüntetik fel a Merxtől kiadott targum-részletek is.

A magánhangzó jelek megállapitásának hazája minden valószinüség szerint Babylonia[2]) és az épen említett, eredeti, egyszerübb babyloniai pontozási rendszer régibb, mint a másik, mely Tiberiásról nyerte nevét, és melyet ezen város masszórétái uralkodóvá tettek.

[1]) Pinsker (j. h. 11. o.) szerint a két kifejezés szinonim használata összefügg azzal, hogy mind a sevá hiánya, mind a dáges hiánya vizszines vonással jelöltetett. De a kifejezések mindenesetre már előbb megvoltak, mint a jel.

[2]) L. Die hebr. Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert cz. munkám 7. l. — Grätz, Monatsschrift 30 évf. (1881.) 400. l.

A főkülönbség a két rendszer között — eltekintve magától a jelek alakjától és a betük fölött, illetve alatt való elhelyezésétől — abban áll, hogy a tiberiási rendszer hét, a babyloniai pedig csak hat magánhangzót különböztet meg. A különbség onnan ered, hogy a tiberiási rendszer ֵ és ֶ hangzók a babyloniai rendszerben nincsenek egymástól elkülönítve. A masszóra — és ez is a babyloniai rendszer elsőbbsége mellett bizonyít — szintén nem tesz különbséget az említett két magánhangzó között: פתח épúgy jelenti az ֵ-t mint az ֶ-t. (פתח helyett előfordúl a masszórában פשט is, szintén mindkét jelentésben). Valamint két oly különböző magánhangzó számára, mint å (â) és ŏ, egyazon jelt állapították meg (Kámecz), mivel mindakettőt összehúzott szájjal ejtették ki, épugy foglalták össze egy jel alatt (patach) a nyitott szájjal kiejtendő magánhangzókat (ă ĕ ä). A két jelnek nevei a régibb masszórai műkifejezésekhez tartoznak, épugy mint a fent említett חטף. A helyes kiejtésre való oktatásnál a tanító קמץ és פתח igéket használta, hogy tanítványát a két hangnem pontos megkülönböztetésére oktassa. קמץ פומך és פתח פומך, így szólt az oktatás: »húzd össze szádat« és »nyisd ki szádat«.[1])

Midőn később feltalálták a hangzók számára a jeleket, megmaradtak az »összehuzás« és »kinyitás« kifejezések, mint nevei azon két jelnek, melyek a babylóniai rendszerben az א két különböző módosításából származtak.[2])

Valamint a kámecz és a patach jelei az א-ból, úgy a chólem és surek jelei a ו-ből keletkeztek. Egy függélyes vonás a betű fölött jelölte az û vagy ŭ-t, két függélyesen egymás fölött álló pont, — talán a ו két végpontját gondolták alatta — az ô-t. Ezeknek a jeleknek a nevei (חולם és שורק), amint később a grammatikusok közönségesen alkalmazzák, a masszórában nem fordulnak elő, époly kevéssé, mint חרק és צירי —;

[1]) L. Derenbourg, Extrait de la Revue Critique du 21. juin 1879., 7. l. Derenbourg szerint a סגול név hasonló eredetű volna (סגל פומך »kerekítsd a szádat«). Azonban sokkal helyesebb, ha ezen másodrendű hangzójel nevét magára az alakjára (֑), egy »szőlőfürt« körvonalaira vezetjük vissza (l. Taame Hamikra 13. b. כמו אשכול ..... (סגול). — A Csufutkalerőll elnevezett masszóra, Ginsburg nagy művében, a פתח-t teljes névvel így nevezi: מפתח פומא.

[2]) L. Pinsker (i. h. 8. l.) Grätz szerint (i. h. 401. l.) a patach jele egy fekvő ע lenne.

de már Ben Ásér, mint régi hagyományt veszi át őket (Dikd. Hateamim 10. §. végén.) [1]). Mindkét név, úgy mint kámecz és patach, az általuk jelölt hangzóknak kiejtéséről van véve. שרק már a bibliai nyelvhasználatban az ajkak összeszorításával előidézett fütyülést jelenti (az u-hangnál az ajkak összeszorulnak), s csak másodsorban jelent szisszegést.[2]) Kevésbbé világos חלם névnek az értelme. Előfordul ugyan a babyloniai talmudban (Kiddusin 25,a)[3]) זמנין דחלים שפותיה; azonban a szó épen az ajkaknak erősen egymáshoz való szorítását jelenti, nem pedig olyan aktust, melylyel az ô (au) hang idéztetik elő. Ha a gyöknek máshol található értelméből indúlunk ki, melyet már *Ábrahám Ibn Ezra* igénybe vett a חלם név magyarázatához,[4]) akkor feltehetjük, hogy חלם szóval a szájnak »teljes« kinyitását jelölték, mely az ô (au) kiejtéséhez szükséges. A név e szerint ugyanannyit jelent, mint u. e. hangzó másik neve מלא פום. Vele ellentétben a schurekot nevezték igy is קמין פום, az ajkak összehuzása.[5])

A ו betűből vették a jelet az *i* magánhangzó számára, amennyiben az ábéczé e legkisebb betűjét egy ponttá összevonták. A hangzót és jelét חרק-nek nevezték, azon igéből, mely a fogak összezárását (csikorgatását) fejezi ki, amivel az i hang idéztetik elő.[6]) Két vízszintesen egymás mellett fekvő ponttal

[1]) E passust későbbi toldaléknak magyarázni (M. Lambert, Revue des Études J. XVIII. 123.) annyival kevésbbé megokolt, mivel Ben Áser kortársa, Száadja, is, mint ismeretest sorolja fel a 7 hangzó-nevet (Jeczira komment. 42. l.).

[2]) Derenbourg i. h. utal שריקו בספוותהון-ra, Targum, Echa 2, 15

[3]) Nem Chullin 123, b, mint Derenbourg i. h. idézi.

[4]) L. művemet Abr. J. Esra mint grammatikus 57. l.

[5]) L. Ginsburg Masszóráját, 3, 529 a: זונין חד מלא פום וחד קמין פום. u. o. 629, b, חד מלא חד קמין. Massora p. II. Sam. 6,23 (מותה): לית מלא פום וחד קבוץ פום. Talán קבוץ helyett קמין volna olvasandó. Azonban J. Ezra is említi, hogy a surek קבוץ פום-nak is neveztetik. L. a Ginsburg III. kötetében 36,b—43b, kiadott masszórai grammatikus tankönyvet, 48. §: מלא פום והוא חולם קבוץ פום והוא שורק. A súreknak hosszú és rövid u-ra való kettéválasztása után, melyet Kimchi József eszközölt, az utóbbi קבוץ שפתים, vagy röviden קבוץ nevet kapott. (Sefer Sikkáron 17. l. 11. sor). Nem szükség tehát Derenbourggal feltennünk, hogy קבוץ egyenértékű az arabs Dhammá-val. Ennek inkább megfelel קמץ, amint hogy *Jefet ben Ali* a Kámecz-et arabsul צמה-nak nevezi.

[6]) V. ö. Die Agada der Tannaiten II. 109, 5. jegyz.

jelölték a hosszú é-t; a neve, צרי, a fogak széthuzását, a felső és alsó fogsor szétválasztását jelenti, ami ezen magánhangzó kiejtésénél történik. Ez a név is *babyloniai* eredetű; mert צרי = szétszakitani ige csak a babyloniai talmudban fordúl elő, szintúgy a főnév: צריינא = hasadék (pld. a szem nyilása) [1] חרק és צרי nevek tehát a fogakra vonatkoznak, valamint קמץ és פתח a szájra. צרי névnek helyes magyarázata található Ibn Balaam-nál is (Taame Hamikra, ed. Mercier 13,b) ויתרושי בוקע לפי שהוא בוקע בין השנים [2]).

Igy tehát a babyloniai pontozás hangzójelei három csoportra oszthatók, minden csoportban két-két jellel. Minden egyes csoport számára az א, ו és י betük egyikéből vették a jelet, amely betük már a mássalhangzós irásban a magánhangzók jelölésére szolgáltak. Minden csoportnak két magánhangzója hangphysiologiai értelemben is egymáshoz tartozik.

A tiberiási pontozási rendszer a már leirt hat magánhangzóhoz hozzátett még egy hetediket, a *szegolt*. A patach hangzónak ĕ- vagy ä-be hajló szinezete külön magánhangzónak tekintetett és külön jelt kapott (ֶ).

Az e-be hajló í is (az א magánhangzója némely igetörzs imperfektumának 1. személyében) ezen második rendszerben e-nek iratott.[3]) A tiberiási rendszerben néha olyan helyeken is szegol áll, ahol a babyloniai czérét irt. Az a—ä, ĕ hangnak ezen megkülömböztetésén kivül,[4]) mely a magánhangzóknak határozottabb elválasztásán alapszik, nem szenvedett a magánhangzók beosztása semmi változtatást. Ellenben a jelek majdnem véges végig megváltoztak. Megtartatott ֵ és ֶ, csakhogy nem a betü fölé, hanem alá irattak. A י-ból képződött jelek mellőztettek, és helyükbe egy pont lépett, melyet a י hangzóbetühöz tettek, még pedig az ô számára föléje, az ú (ŭ) számára a közepébe. Ahol a י hangzóbetü hiányzott, ott

[1]) Levy, Neuhebr. Wörterbuch IV. 216 a b, 188. a.

[2]) Az arabs eredetije Ginsburgnál, Massora III, 49,b: טעני צרי שאל לאנהא תשל בין אלאסנאן. Derenbourg »élargis la bouche«-ja (i. h. 7. o.) e szerint kiigazitandó.

[3]) Egyes esetekben a tiberiási rendszer is megtartotta az i-t, így különösen a niphal-ban (אִכָּבְדָה), l. Pinsker i. h. 63. o.

[4]) V. ö. *Gaster*, Die Unterschiedlosigkeit zwischen Pathach und Segol, Zeitschr. für d. Alttest. Wissensch. XIV. 60—64.

— az ô számára — a pontot magában odatették baloldalt azon betü fölé, amelyhez a hangzó tartozik, az ú (ŭ) számára pedig két másik pont közé, melyek vele ferde vonalat képeztek. A kámecz és pátach jelei, melyeket a tiberiási rendszer felmutat, úgy tekinthetők, mint a babyloniai rendszer megfelelő jeleinek röviditései. Az új, hetedik magánhangzó jele (ֻ) ugy tekinthető, mint a czere jelének (ֵ) kibővitése. — A félhangzó (chatef) jele is más lett a tiberiasi rendszerben: két függélyesen egymás fölött álló pont, talán csak a czére-jelnek elhajlitása. Ezen jel azonban, melyet שוא [1]), sevá-nak neveztek, a magánhangzó hiányának jelölésére is szolgált, és az ֵ, ֶ és ֲ jelekkel összetéve félhangzók jelölésére használtatott. Ezen összetett jelekkel kifejezett félhangzók közül a babylóniai rendszer csak a chatef kámecz-et ismeri, amennyiben a chatef vonást a kámeczjel fölé irták.[2]) A régibb masszórai terminologia is csak a חטפין קמצין kifejezést [3]) mutatja fel ֲ számára.[4])

A hangzójelek tiberiási rendszere még az esetben is, ha Tiberiásban nyerte részleges kiképeztetését, babylóniai eredetü.[5]) Könnyen lehetséges azonban, hogy ez a rendszer is Babylóniában keletkezett, s innét készen hozatott Tiberiásba, ahol a palesztinai tudományosság ezen főszékhelyének maszoretáitól befogadtatott és a legaprólékosabban kimüveltetett.

[1]) Ez mindenesetre a régibb irásmód (Ben Ásér); Spanyolországban (Menachem ben Szarúk óta שבא irásmód lett uralkodóvá. *König*, Hist. Kritisches Lehrgebäude I, 44, helytelenül mondja, hogy csak Elia Levita és mások irják b-vel. A sevá jele (ְ) azonos a szir hangjellel, mely a héber זקף-hoz hasonlit és שויא (sevája)-nak neveztetik; l. Merx, Gramm. Syriaca 93. l. Bizonyára innét van véve a tibériási pontozás külsőleg hasonló jelének שוא neve.

[2]) L. Merx, Chrest. Targ. XVI. l.

[3]) Hogy mily fiatal a שוא műkifejezés, azt bizonyitja Száadja, aki a Jeczirá-hoz való kommentárban IV. 3 (79. l.) szükségesnek tartja a שוא szóhoz ezen magyarázatot hozzátenni: »értek alatta két egymás fölött álló pontot.« (בשוא אעני נקטתין קאימתין)

[4]) Ginsburg, Massora, ו, 139. V. ö. Dikd. Hat. 14 §. kezdete: קמץ חטף קורים. A chatef patach-t Ben Aser שוא ופתחה-val, vagy csak פתחה-val jelöli (l. u. o, 50. §, köv.) épugy mint a masszóra. Az ֵ megnevezése a régibb masszóretáknál természetesen összeesik az ֵ megnevezésével. Ezzel meg van adva a felelet *Strack* kérdésére, Dikd. Hat. 7. l.

[5]) A babyloniai rendszer korábbi voltát kimutatta *Pinsker*, Einleitung in das babyl. hebr. Punktationssystem cz. munkában több helyütt.

Jóllehet még Hieronymus idejében, és bizonyára még azután is, a kámeczczal jelölt hangzó â-nak ejtetett ki, mindamellett Tiberiásban is megtartották ugyanazon jelt a hosszú, nyilt â-tól egészen eltérő ō számára. A kámecznak o-ba hajló kiejtése, ahol â t jelent, Abr. Ibn Ezra tanusága [1]) szerint ugyan csak a tiberiásbeliek és az egyiptomi tudósok előtt volt ismeretes; de feltehető, hogy ez nem az eredeti palesztinai kiejtés volt, hanem a tiberiási iskolában a Babyloniából hozott pontozási rendszerrel és a benne kifejezésre jutó kiejtéssel együtt honosodott meg.[2])

A kámecznak Hieronymus révén ismert palesztinai kiejtése (a) a héber nyelvnek szefárd kiejtésébe ment át, mig a babylóniai kiejtés (o), mely a hangzójelrendszernek alapját is képezi, az askenázi zsidóknál tartotta fönn magát.

Talán ugyanazon időben, midőn az eredeti babyloniai pontozási rendszertől a Tiberiásról elnevezett rendszer képződött, az előbbi az egyes magánhangzóknak a chatefvonással való rendszeres összetevése által tovább fejlesztetett. Ezen fejlettebb rendszerben megkülömböztették egymástól a magánhangzókat a szerint, hogy vajjon zárt, avagy nyilt szótagban állanak-e, vagy a szerint, vajjon követi-e egy dagessel ellátott mássalhangzó; és ily módon alkottak jeleket a félhangzók kirására is melyeket a tiberiási rendszer szintén a hangzójelnek a sevá-val való összetételével jelölt.[3]) Ezen, a tiberiási rendszert bizonyos irányban finomságra felülmúló pontozási rendszer a hangzójelek alkotásában való tudatos, módszeres munkáról tanuskodik. De az eredeti pontozási rendszertől sem tagadható el a tudatos módszer, mely nemcsak a későbbi héber grammatikának nyujtott szilárd alapot, hanem már magában is véve grammatikai alkotásnak mondható, a mennyiben a magánhangzók tanának elemeit magában foglalja.[4])

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

[1]) Czachóth, kezdete. l. Abr. Ibn Ezra mint grammatikus 34. l. 7. jegyz.

[2]) Ben Ásér a hosszú kámeczet szintén az o-féle hanggal ejtette ki, l. Baer Strack jegyzetét, Dikd. Hat. 35. l.

[3]) L. az áttekintést Merxnél i. h. XVI. l. és Pinskernél i. h. 13—16 l.

[4]) Jelen közlemény egy fejezet a »Héber nyelvtan elejeiről« szóló munkámból, mely a német-keleti társaság folyóiratában fog nem sokára megjelenni.

AZ ELEUZISZI MISZTÉRIUMOK A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBAN.

A zsidó vallástörténet leglényegesebb, de egyszersmind legkényesebb részeit azok a kérdések alkotják, melyek a zsidóknak más népekkel, idegen eszmekörökkel történt érintkezéseire vonatkoznak. Fölösleges e helyen bővebben fejtegetnem a kölcsönhatás kérdésének rendkivül lényeges voltát; a zsidóságnak létérdeke s világtörténeti hivatásának igaz méltánylása megköveteli, hogy lehántsuk a külső kérget a még benső lényegéről, s hogy tisztán lássuk s megismerjük a zsidóság sajátját, amelytől képesek legyünk eltávolítani az idegen eszmék és kultuszok évezredes lerakodásait. De amily fontosak a vallástörténet ezen ágába vágó kutatások, époly kényesek is s megoldásuk nagy nehézségekbe ütközik. Renan igen találóan utal (Gesch. des Volkes Israel, II. köt. 143. l.) a zsidó vallástörténet azon valóban csodás jelenségére, amely szerint a zsidóság sokszor legszenvedélyesebb szeretettel hevült föl oly intézmények védelmére, amelyek valamikor tutajdonképen csak ráerőszakoltattak. Ezen jelenség ma is látható s gyakran kell meghátrálnia a vallástörténet kutatójának az igazságtól rettegő előítélet előtt. Másrészt azonban nagyon megnehezíti a kutatást s némileg jogos kételyeket támaszt az eredmény iránt az a körülmény, hogy vallástörténeti forrásaink — s itt első sorban a Szentírás s a talmudi irodalom értendő — részint hézagosak, részint pedig sokkal későbbi keletűek annál az időnél, melyet előadnak s melynek intézményeit csak százados hagyomány alapján ismertetik meg az utókorral.

A tudományos kritika korunkban már teljesen hozzáférhetővé tette a Szentírást a vallástörténet kutatója számára, de a Talmud tengerét még mindig sűrű homály borítja, úgy az archaeologiára, mint a vallástörténetre vonatkozólag. A második templom idejéből nemcsak a zsidók külső történetére nézve foglalja magában a leghiányosabb adatokat a talmud, de valójában teljes képet még az azon korbeli zsidóság vallásos képzeleteiről s kultuszáról sem nyujt. Miként is csodálkozhatnánk ezen, ha meggondoljuk, hogy maga a Misna, úgy mint előttünk van, több mint száz évvel idősebb a templom

pusztulásánál, s a talmudban letéteményezett hagyományok továbbitói hatszáz évnél többet ölelnek fel. Ha a jeruzsálemi templom kultusza fölötti hagyományozást a legszigorúbb módon történtnek tételezzük is fel, úgy mégis gondolkodóba kell hogy ejtsen bennünket az a végtelen komoly vita, melyet a talmud tanítói a legellenkezőbb álláspontot foglalva el űznek egymással az ünnepek és áldozatok szertartásai körül akkor, midőn már századok választották el őket attól az időtől, a midőn a vitatott szertartások módozatai tényleg gyakoroltattak, s amidőn a jeruzsálemi templom nemlétezése miatt azon szertartások már csak puszta theoria tárgyát képezhették. Természetes, hogy a Misna és Talmud tanítói főbb súlyt fektettek azon hagyományokra s behatóbban foglalkoztak a jeruzsálemi templomban létezett azon szertartásokkal, melyek az ő idejükben is meg voltak valósíthatók; de másrészt nem igen törődtek a, noha a templom létezéséhez kötött, azonban kevésbbé fontosnak látszó szertartásokkal s megelégedtek a szűk szavú hagyománynyal, a nélkül hogy bővebb kutatással vagy fejtegetéssel tovább feszegették volna.

Ámde ép ennek a körülménynek köszönhetjük azt, hogy a hagyomány arról a kevésbbé fontosnak látszó s meg nem valósítható szertartásról teljes épségében megmaradt s a talmud tanítóinak vitái nem vetkőztették ki eredetiségéből. Hiányos lehet ugyan az a hagyomány s bár nem terjeszkedik ki azon szertartás aprólékos részleteire, s ép azért annál fokozódottabb figyelemben kell minden szavát részesítenünk, de legalább tudjuk, hogy azt a hagyományt a századok vitái meg nem rontották s így biztos alapját képezheti a kutatásnak.

Ilyen szűkszavú hagyomány a Misnának s a Talmudnak a שמחת בית השואבה a »Vízmerítés örömünnepé«-ről szóló tudósítása.

A sátorosünnepnek erről a részéről elmondható, hogy nem képezi vita tárgyát. Mert egyáltalán nézeteltérés csak a következő lényegtelen pontokban fordul elő. 1. Az ünnepély nevére vonatkozólag R. Jehuda שואבה-nak, R. Éna pedig — bizonyára csak a hasonhangzású szójáték miatt — חשובה-nak nevezi.[1]) 2. A másik lényegtelen vita a körül forgott, valyon az edény, melyből az oltáron a vizet kiöntötték, ezüstből vagy gipszből való volt-e?[1]) 3. Végre afelett volt komolyabb vita, valyon ezen örömünnepély szertartásával megszabadott-e szegni a szombati vagy ünnepi tilalom szigorúságát.[2]) Ezen kérdés körüli vitázók az ünnepélyt יתירה שמחה-nak »fölösleges öröm«-nek nevezik.

[1]) Szukka 50. b. Hogy ezen vita nem érinti a kérdés érdemét s hogy tényleg csak szójátékot képező magyarázat idézte elő, bizonyítja az, hogy R. Éna ezt a nevet R. Nachman szavaival okolja meg, aki különben is jól értett agádai magyarázatokhoz. (l. Bacher, a bab. amorák agádája. Budapest, 1878, p. 74.). De különben is bizonyítja e vita lényegtelen voltát az, hogy a vita szóval sem folytatódik tovább, amin a Tószafoth s. v. חד תני meg is ütköznek, holott Aboda zara 1. a. a hasonhangzású עידיהן és אידיהן fölött hosszan folyik a vita. E kérdésre egyedül az lehet a válasz, hogy R. Jehuda és R. Éna igen lényegtelennek tekintik az egész ügyet.

[2]) Szukka 51. a.

De ebből az utóbbi megnevezésből is következtethető, hogy ezen örömünnepély fölötti hagyomány nemcsak azért nem vitattatott meg oly nagyon, mert a jeruzsálemi templom rombadőlte óta a sajátos szertartások miatt nem volt gyakorolható, hanem azért is, mert — bizonyára szintén hagyomány utján — tudták, hogy az nem tartozott oly lényegesen a sátorosünnep szertartásaihoz. Igaz ugyan, hogy ezen örömünnepély szertartásának leirása — minthogy a talmud tanítói előtt csak »fölösleges öröm«-nek tekintetett — rövid, hézagos s egész lefolyása nagyon homályos, de bizton föltehetjük, hogy ép a vele nem törődés következtében hiven őrizte meg róla a tudósítást a hagyomány.

E föltevésből kiindulva fogom tárgyalni a vízmerítés örömünnepélyének szertartását, eredetét s keletkezése idejét.

I.

A vízmerítés örömünnepélyének egész lefolyásáról szóló minden hagyomány a Misna Szukka traktátusa V. fejezetének 1—4. pontjaiban, IV. fej. 9. pontjában, a Toszifta (ed. Zuckermandl) Szukka trakt. IV. fej. 1—9. pontjaiban s a bab. Talmud Szukka trakt. 50a—53b. lapjain közöltetik. Ezen források alapján a következő hagyomány maradt fön az ünnepélyről.

A fuvolajáték, mely az ünnepi öröm fokozására szolgált, a Sátorosünnepre eső szombatra való tekintettel öt-hat napig

[1]) Misna Szukka IV. 9.

tartott s aki ezt a vízmerités örömünnepélyét nem látta, az nem is látott valódi örömet életében soha. A Sátorosünnep első napjának végeztével papok és leviták mentek le a nők udvarába, a hol nagy intézkedéseket tettek. Szükség volt ezen intézkedésekre, mert azelőtt csak a nők voltak az udvarban, a férfiak pedig kivül a mezőn, vagy a falakon álltak; minthogy pedig könnyelmü visszaélések történtek, meg kellett később a helyeket cserélni, a nők voltak kivül s a férfiak bent az udvarban: de a könnyelmüségnek igy sem vethettek gátat, minek következtében karzatokat emeltek az udvar három oldalán s e karzatokon álltak a nők, a férfiak azonban lent foglaltak helyet. Aranyból készült magas oszlopok (karos gyertyatartók) voltak felállitva az udvaron, minden oszlopra négy-négy aranycsésze volt erősitve; mindegyikhez lajtorja volt állitva, melyeken négy legényifju a papok közül négy-négy harmincz lógnyi olajat tartalmazó korsóval kezében szállt föl s öntött olajat a csészébe és szétszakadt papiöltöny ruhadarabjaiból csavart kanóczczal gyujtották meg az olajat. Nagy világosság támadt erre; Jeruzsálem minden udvarát ugy elözönlötte a fény, hogy kézzel lehetett elválasztani a buzát a konkolytól. Ekkor a jámborok s jó tetteikben kiváló férfiak világitó fáklyákkal kezükben dalolva s dicsőitő mondásokat zengve tánczoltak a világitó oszlopok előtt. A jámborok mondák: »Üdv ifjuságunknak, amiért nem kell szégyenkeznünk öregségünkben«. A megtértek mondták: »Üdv öregségünknek, mely kiengeszteli ifjuságunkat«. Mindannyian mondák: »Boldog az, ki soh'se vétkezett, s aki vétkezett, az jöjjön, térjen meg s meg fog néki bocsáttatni.« A levíták cziterával, hárfával, czimbalommal, trombitával s más hangszerrel helyet foglaltak a tizenöt lépcsőn, mely a nép udvarából a nők udvarába vezetett s énekeltek. Némelyek mondák: »Most dicsőitsétek az Urat, az Ur szolgái, kik itt álltok az Ur templomában éjnek idején« (134. Zs. 1.); mások pedig mondák: »Emeljétek föl kezeiteket a szentélyhez s dicsérjétek az Urat«. (u. o. 2.). A legfelsőbb lépcsőn két pap állt, mindegyik kezében trombita. Kakasszóra háromszor fujtak a trombitába, jelezve a vizmerités kezdetét. Ekkor lejöttek a tizedik lépcsőre s innét háromszor fujták meg a trombitát, mire lejöttek az udvarba s ismételt háromszori fuvás után folytonos trombitálással a keleti kapuhoz vonultak, ahol megfordultak s mondák: Apáink, kik itt voltak, háttal fordultak a templom felé s arczczal keletre fordulva a nap előtt hajoltak meg, de ami bennünket illet, mi az övé vagyunk, szemeink Ő felé s templomára irányulnak. Erre megindult a menet a Siloa forráshoz. Itt aranyedénynyel vizet merítettek s visszavonultak. A szolgálattevő pap e vizzel az oltárhoz lépett, hol két ezüst vagy gipszedény állt, az egyik keleten bor számára, a másik pedig nyugot felé a viz felvételére. Mindegyikbe öntött az illető folyadékból, s ének s hangszerjáték közben elvégezte a folyadékáldozást. Magasra tartott kézzel kellett kiöntenie a folyadékokat, hogy mindenki lássa az áldozás szabályszerü megtörténtét. Mert megtörtént egy szaduceus főpappal, hogy ezen áldozás szentségét nem vette oly szigoruan s lábaihoz öntötte a vizet; ezért a nép az oltár előtt álló papot ugy megdobálta czédrusgyümölcscsel, hogy leverték még az oltár sarkát is, mely hiányt sódarabokkal kellett betömni, minek következtében azon a napon be sem mutathatták a Tamid-áldozatot, mig sóval ki nem javitották az oltárt. (Toszifta Szükka III. 16.) Mikor pedig végre szétoszoltak, mondá egyike a másikához: »Áldjon meg az Ur Zionból, hogy boldogságban láthasd Jeruzsálemet egész életeden át, hogy láthasd gyermekeidnek gyermekeit, Béke legyen Izraelen«.

További hagyomány őrizte meg a papok közül R. Josua b. Chananjah panaszát, melylyel mondá, hogy a vizmerités örömünnepélye miatt egész Sátorosünnep ideje alatt nem alhatták ki magukat, mert nappal a rendes szolgálatot kellett végezniök, éjjelüket pedig a vízmerités ünnepélye vette igénybe.

Hillélről beszéli a hagyomány, hogy az ünnepély alkalmából a következőket mondta: »Ha én itt vagyok, ugy mindenki itt van, s ha én nem vagyok itt, ugy ki van itt?« Továbbá; »Arra a helyre, melyet kedvelek, visznek el lábaim; ha te jösz az én házamba, ugy én is megyek a tiédbe; ha te nem jösz házamba, úgy én sem megyek a tiédbe; mert irva van: Mindenütt, hol meg hagyom emliteni nevemet, eljövök hozzád s megáldalak.«

Végre még azt beszéli el a hagyomány R. Simon b. Gamlielről, ki Hillelnek unokája volt s élt a templom fönnállása idején, hogy az örömünnepély alkalmával nyolcz fáklyát

vett kezébe, melyekkel nagy ügyesen labdaként dobálózott a magasba, anélkül hogy csak egy is földre esett volna, miközben lehajolt s két hüvelykujjára támaszkodva csókolta meg az udvar talapzatának köveit.

Mindezek közlésével ki van merítve az összes anyag, melyet a hagyomány megőrzött az ünnepély lefolyásáról.

Nagyon kevés ezen anyag arra, hogy tiszta fogalmunk legyen az ünnepélyről, de tökéletesen elég a kételyek és gyanitások végtelen sorának fölébresztésére.

Csak annyi biztosat tudunk meg a hagyományból, hogy a Sátorosünnep első napjának végétől kezdve körülbelül egy hétig végtelen örömünnepség szinhelye volt a jeruzsálemi templom közvetlen környéke. Nem tudjuk, mi képezi ez ünnepély alapját, kinek az intézkedéséből tartották meg azt először. Jost (Gesch. I. p. 217.) és Graetz (III. p. 142.) megelégesznek avval, hogy csak »régi szokáson« alapuló intézménynek tekintsék. Rási és Heller Lipmann (Misna Szukka V. 1.) az ünnepély alapjául Jezsajás 12, 3. »s örömmel merítsetek vizet az üdv forrásából« szavait emlitik. Jerusalmi Szukka V. 1. ugyanezen Jezsajási szavak alapján jelképileg magyarázza az ünnepélyt, hogy akkor Izrael gyermekei Isten szelleméből meritettek. A Jezsajásból levont rabbinikus nézet állandó maradt a tudósoknál s ebből kifolyólag mondja Jahn is (Acrhaeologia p. 572.) »ex Jes. 12. 3. exsculpserunt ritum.« De ha Jezsajás szavait nem is akarnók a nála megszokott költői frázisnak tekinteni, úgy legfölebb azt következtethetjük belőle, hogy az ünnepély Jezsajás idejében már létezett. Ez ellen azonban föltétlenül tiltakozik a hagyomány hézagos volta s az egész Szentirás mély hallgatása az egész ünnepélyről általában. Herczog (Realencyclop. VIII. p. 483) »lehetségesnek, de nem valószinünek« tartja az ünnepély oka gyanánt a beálló esős idő fölötti örömet, s hogy szintén mondjon valami originális dolgot, azt a nézetet vallja, hogy az ünnepély csak megemlékezés a pusztai vándorlásra, amidőn Isten forrásokat nyitott meg a szomjazó nép előtt.

De ha homályos maga az ünnepély eredete, úgy az ünnepély hagyományos nevének értelmezése tekintetében is szertehúzók a nézetek. Mit jelent שמחת בית השואבה? Közönségesen »vizmerítés«, »vízöntés,« »vízáldozat«, »viztöltés-öröme« kifejezésekkel fordítják; ez utóbbinak meg is felelne a מילוי מים (Szukka 54. a.) kifejezés; Geiger (Sprache der Mischna) és Kohut (Aruch s. v.) conjecturát csinálva a syrus és arab nyelvek alapján »fáklyaörömnek« nevezik. Bizonyos, hogy conjektura nélkül nem jelent a szó fáklyát, noha a hagyomány szerint nagy szerepe volt ott a fáklyának. »Merités«-t is csak שאיבה alakjában jelent a szó. השואבה értelme mint egyes száma a Genezis XXIV. 11. előforduló השואבות szónak csak »a merítőnő« lehet, s igy az ünnepély hagyományos neve nem más mint »*a merítőnő házának öröme.*«

Vegyük ezután fontolóra a hagyományt egész terjedelmében, úgy annak minden egyes mozzanatánál valami feltünőségbe ütközünk.

Az ünnepély elbeszélését avval kezdi a hagyomány, hogy »a fuvolajáték öt-hat napig tart.« Igaz, hogy az elbeszélés folyamán megtudjuk, hogy az ünnepélyen nagyon sokféle hangszeren játszottak, de miért emeli ki a hagyomány mintegy az ünnepi zene főjelege gyanánt a fuvolát? Kielégit-e bennünket Heller Lipmann magyarázata (Szukka V. 1.), mely szerint azért emeli ki a hagyomány ép a fuvolát, mert annak a hangja hallható ki legjobban a hangszerek közül? Tekintetbe véve hogy a héber szókincsből igen könnyen segithetett volna magán a hagyomány, ha a hangszerjátékot általános, minden hangszert felölelő kifejezéssel akarta volna jelezni, s mégis az ünnep jellege gyanánt s az áldozat bemutatásánál csak a fuvolát említi, bizonyos, hogy a fuvolának különös szerepe volt az ünnepélyen, mely jelentőség ismeretlen előttünk.

Ha ezen ünnnepély csak kiegészitő szertartása volt a Sátorosünnepnek, miért kezdődött csak az első nap bevégeztével? Ismeretes az a tény, hogy a szombati s ünnepi nyugalomra vonatkozó tilalmaknak hatálya teljesen megszünt a szentély falain belül, s igy az a magyarázat, hogy a Sátorosünnep első főnapján tilos volt az ünnepi nyugalom miatt a szentélyen belül az ének, zene és a vízmerítés, mely föltétlenül szükséges volt az áldozathoz, — nem más, mint későbbi okoskodás annak magyarázatául, hogy miért kezdődött az örömünnepély csak a második napon. Bizonyos, hogy az ünnepély második napi kezdetének más oka volt, melyet nem őrzött meg a hagyomány.

De mindezen kételyek eltörpülnek azon föltünő jelenség mellett, hogy az egész ünnepély színhelye a nők udvara volt. Salamon és Zerubábel templomában a nőknek még csak kijelölt helye sem volt, nemhogy külön elhatárolt udvaruk lett volna. Sőt a hagyomány még Sándor Jannaj idejéből is csak annyit tud a külön előudvarokról, hogy Sándor Jannaj két részre osztotta farácsozattal a papok udvarát, hogy a nép a rácsozaton kivül foglaljon helyet. (Josephus, Antiqu. XIII. 13. 5.)[1] A templom pontos leirását Josephus, Antiqu. XV. 11. és Bell. Jud. V. 5. valamint a Misnának Middoth fejezete adja; de bár e források sem egészen érthetők, sőt több tekintetben egymástól még eltérők is, annyi bizonyos, hogy e forrásokban Heródes templomáról van szó.[2] Ezekben említtetik először a nők udvara. Heródes vétette körül fallal azt a helyet, mely a nők részére volt kijelölve (V. ö. Hercog, Realencycl. XV. p. 290. és Renan, i. m. V. kt. p. 277). Heródes emeltette a hagyományban említett karzatot is, (Renan, u.o. p. 174.), melyen az ünnepély alkalmával a nők foglaltak helyet. Ha már most tekintetbe veszszük azt, hogy a Misna (Middoth II. 5) ezt a karzatot (כוצרה) a nők udvarában a nők számára, hogy »össze ne keveredjenek a férfiakkal« mint állandó alkotmányt említi, aminthogy tényleg Heródes épitette állandónak, holott az ünnepélyről szóló hagyomány — bizonyára Heródes előtti állapotra gondolva — időleges intézkedés folytán emeltnek tünteti föl; tekintetbe véve továbbá azt, hogy Josephus tanusága szerint (Bell. Jud. V. 5.) »patebat locus iste (atrium mulierum) nom solum feminis Judaeam habitantibus, sed etiam popularibus religionis causa venientibus«, miből következik, hogy a nők udvarának nem volt meg a jeruzsálemi templom fogalmához kötött specifikus zsidó jellege; végre tekintetbe véve azt, hogy a Misna Edujoth VIII. 5. szerint a nők udvarán talált csontoknak — melyek eredete ismeretlen volt — nem tulajdonittatott tisztátlanító

[1] exstructo circa aram et templum septo ligneo, intra quod solis sacerdotibus ingredi fas erat, hoc ratione multitudinis ad se aditum obstruxit.

[2] Graetz II. p. 104. a Zerubábeli templom leirását is Middoth előadása után közli, holott kétségtelen, hogy az Heródes templomára vonatkozik.

erő, minthogy a nők udvarát nem tekintették magántulajdonnak רשות היחיד hanem közutnak, miből következik, hogy a nők udvara minden szentség jellege nélkül szükölködött; mindezt tekintetbe véve teljesen fölfoghatatlannak tünik fel az a körülmény, hogy a hagyomány által oly nagyszerűnek, fényesnek s fontosnak jelzett örömünnep főszertartásait ép a nők udvarában tartották meg, melynek semmi szent jellege nem volt s mely Heródes előtt nem is létezett. Ebből is már gyanítható, hogy az egész ünnepély talán csak népünnep volt, mely a templom falain kivül a mezőn folyt le, de akkor továbbra is megmarad a kérdés, hogy Heródes épitkezései után miért tették az ünnepély szinhelyét épen a nők udvarába, s főleg hogy mi rejlik a hagyomány azon tudósításában, mely szerint először csak a nők vettek részt az ünnepélyen, holott a férfiak csak nézték, de előfordult könnyelmüségek miatt meg kellett változtatni a szerepeket?

Ezen főkérdések körül csoportosulnak az apróbbak, melyek azonban az ünnepély mivoltának s szertartásának kellő megértésére kiválóan fontosak.

Miért tartották ez ünnepélyt éjjel, még pedig öt-hat egész éjjelen át?

Mi jelentősége volt annak a nagy fényözönt árasztó fáklyavilágításnak?

Miért vehettek csak a jámborok részt az ünnepélyen s mit jelentenek mondásaik, búcsúszózataik, s a végtelenül kicsapongó örömnek nyilvánításai?

Miért bízták a világító oszlopok meggyujtását — mely a hagyomány szerint oly fontos volt — csak a legényifjakra a papok közül?

Mire való volt az ünnepélyen az a sértő hivalkodás, hogy ők az Isten előtt borulnak le, holott az ősök a nap felé fordultak?

Miként érthető az, hogy ily tulzó énekben, zenében s tánczban nyilvánuló örömmámor közepette kakasszóra ügyeltek, hogy megkezdhessék a Siloához való levonulást vízmerítés végett?

Nem szőrszálhasogatás hozta felszinre e kérdéseket, s nem érhet az aprólékosság vádja, ha arról van szó, hogy a zsidó eszmekörtől egészen távoleső intézményt kultiváltak a

zsidóság góczpontján, a jeruzsálemi templomban. Mert maga az intézmény s lefolyásának minden része — ismerve a jeruzsalemi templom berendezését s kultuszát, valamint a nép s a templom közti viszonyt — olyannyira idegenszerü, hogy leg jobb akarattal sem tekinthető zsidó talajon keletkezettnek. Szinte csodálatos, hogy tudósaink, kik tudományuk s mélyreható értelmük bonczoló erejével szétszedték a zsidóság ősi intézményeit s kultuszát egyptomi, kanaáni, babylóniai s perzsa elemeire, mindazon népek szerint, amelyekkel a zsidók érintkeztek, sőt még a Brahmanizmuszt is föl akarták fedezni Mózes tanaiban s általában mindenben kutatva keresik az idegen hatást, hogy tudósaink ép ennél az örömünnepélynél elégedtek meg az egyszerű kijelentéssel: »Es war ein alter Brauch!« Pedig sehol sem látható az idegen hatás oly világosan s minden kétséget kizáró módon, mint ezen örömünnepélynél, melynek lefolyásáról a hagyomány — nagy hézagossága mellett is — úgy őrizte meg a legjellegzetesebb vonásokat, hogy abban fölismerhetők az eleuziszi misztériumok.

Ezen örömünnepély bizonyítja, hogy a görög érintkezés sem volt hatás nélkül a zsidók hitéletére.

Az eleuziszi misztériumok, közelebbről Deméter és Persephoné kultusza nyert bebocsáttatást a jeruzsálemi templomba.

Mielőtt azonban a részletes bizonyításhoz fognék, lássuk az eleuziszi misztériumok eredetét, mivoltát s jelentőségét.

(Befejezés következik.)

Csurgó. DR. VENETIANER LAJOS.

ILLÉS PRÓFÉTA SERLEGE.

Tudtommal Reischer Jakab Prágából volt az első,[1]) a ki megemlékszik ama széder-esti szokásról, hogy az előírt négy serlegen kivül megtöltenek még egy, u. n. »Illés-serleget.«

Ez a pohár bor a fiatalok kiváncsiságát inkább fölkelti, mint a többi széder-esti mozzanat és gyakran kérdik zavarba jött apjuktól:

[1]) חק יעקב Orach Chajjimhoz 480.

»Hát Illés próféta egy éjszaka minden zsidó házába ellátogathat? És ha ezt teszi, meg tudna inni annyi bort?«

Az »Illés-serleg« szokása nagyon elterjedt és ősi időkbe nyúlik vissza, de mivel eredete lassanként elhomályosult téves jelentést tulajdonítottak neki. Egy romániai kollegám által bennem ébresztett gondolat kapcsán akarom e szokásnak eredetét, jelentését földeríteni.

A misnának előírását,[1]) hogy még a legszegényebb zsidó is köteles peszach estéjén serlegét *négyszer* megtölteni borral, a babyloni talmud avval magyarázza, hogy ez a szabadságnak jele.[2]) A jeruzsálemi a négy serleg számát ama kifejezésekre vonatkoztatja, melyekkel Mózes, Izraelnek szabadulását hirdette[3]) (Exod. 6,6.7.). Ugyane megokolás található a a rabbót-midrásnak két helyén.[4])

A szóban forgó kifejezések ezek: והוצאתי »én kifoglak vezetni«, והצלתי én megmentelek, וגאלתי én megváltalak, és ולקחתי אתכם לי לעם »népemül veszlek benneteket.« Mért maradt el az ugyanott álló והבאתי אתכם אל הארץ »és én az országba viszlek majd benneteket«? Azt lehetne felelni, hogy והבאתי nem annyira Izraelnek felszabadulására, mint az igéret földjének birtoklására vonatkozik; ámde akkor kifogás emelhető a ולקחתי ellen is, mivel ez sem a *megváltást*, hanem az Izraelnek *kiválasztottságát* jelenti. Igy hát a szentirásból bebizonyíthatnók, hogy peszach estéjén *öt* serlegbe kell bort önteni, az *öt* kifejezésnek megfelelőleg.

Az ötödik pohár használatát ismerték a régi decisorok, de az nálunk csak fakultativ, mig a misnabeliek kötelezők.

A babyloni talmudban olvassuk,[5]) (Rasi olvasata szerint) hogy megtöltvén a *negyedik* serleget bevégzik a Hallelnek »egyptomi« részét, a mire a »nagy« Hallel következik; ellenben *Alfaszi* olvasata szerint a Hallelnek »egyptomi« részét a negyedik pohárnál fejezik be s a »nagy« Hallelt csak az *ötödiknél* kezdik.[6])

[1]) Peszachim 10,1.
[2]) Peszachim 109 b.
[3]) Jerus. Peszachim 10 pag. 37. Fenn.
[4]) Genes. rabb. 88; Exod. r. 6; v. ö. Jalkut Jerem. 307 és Socher Tob, 75.
[5]) Peszachim 118a.
[6]) U. o. 29a.

Majmuni szintén ismeri ezen ötödik serleget, csakhogy nem kötelező, mint a többi négy.[1])

Aséri, a Túrim szerzője és Karo József nem akarnak tudni az ötödik pohárról, melyet a misna sem ismer. *Iszerlesz* az ötödik serleget csak gyönge, vagy nagyon szomjas embereknek engedi meg, s hogy a »nagy« Hallelt az ötödiknél mondhassák, nehogy a széder-est végeztével ujra egyenek,[2]) e nézetet már előbb Mordecháj ben Hillél vallotta.

Még egy »sabbat haggodol«-pijutban is (lengyel ritus szerint) előfordul az ötödik serleg. Ha egy gyönge, vagy beteg ember, kényszernek engedve bort akar inni, készüljön fel a »nagy« Hallelnek mondásához az *ötödik* serlegnél.

Ime, Alfaszi, Majmuni és mások révén meghonosodott az »ötödik« és mivel kétségben voltak a felől, hogy e gyakorlat nem ellenkezik-e a misnával, azért azt »Illés serlegének« nevezték, vagyis: Illés próféta fog bennünket felvilágosítani, hogy szükséges-e, vagy fölösleges.

Bukarest. DR. BECK M.

[1]) Jad Chazakah, Hilch. Chamecz u-Maczach 8,10.
[2]) Orach Chajjim 481,1.

IRODALOM.

A ZSIDÓK RÉSZVÉTE A SPANYOL ÉS PORTUGÁL FELFEDEZÉSEKBEN.

(Dr. Kayserling. M., Chr. Columbus und der Antheil der Juden an den spanischen u. portug. Entdeckungen.)

Az amerikai zsidó történeti társulat, melynek elnöke az éjszakamerikai államok volt követje Konstantinápolyban Strausz Sal., Amerika felfedezésének 400. évfordulóját (1892.) avval is megünnepelte, hogy megbizta Dr. Kayserling M. budapesti főrabbi urat, a spanyol zsidók történetének avatott ismerőjét, annak tanulmányozásával s kideritésével, mily mértékben vettek részt a zsidók Amerika fölfedezésében. Dr. Kayserling e czélból Spanyolországba utazott és több arkivumokban kutatott, igy Madrid, Barcelona, Alcala de Henares, Saragossában és másutt. Kutatásainak eredményét jelen könyvben mutatja be.

Előzőleg megjegyzem, hogy hazánkban már Dr. Kayserlingon kivül Dr. Ballagi Aladár »Colbert« cz. munkájában rámutatott a zsidóknak részvételére Amerika felfedezésében — a mire Dr. Büchler Sándor ur figyelmeztetett.

A spanyol tengeri erő fejlesztésében a zsidók is lényeges szerepet vittek. Valenciai R. Jehuda, barceloniai Juceff Faquin felszereltek saját költségükön hajókat az állam és király számára, a mit némelykor zsidó községek adó gyanánt s kényszerültek tenni. Henrik »a tengerész«, portugál király a Sagres-ben maga alapitotta tengerészeti akadémia igazgatójává kinevezte Mestre Jaime-t, a ki nem más, mint a Mallorcából származó hires térképkészitő Jehuda Cresques, a ki az 1391-iki üldözéskor hazájából kénytelen volt szökni, Barcelonában Jaime Ribes név alatt tartózkodott, mig 1438-ban 60

éves korában az említett akadémia igazgatója lett. A kompászot is tökéletesitette, nemkülönben az astronomiai astrolabot. A következő fejezetekben foglalkozik szerző azzal, mikép segitették zsidók elő Kolumbus Kristóf expediczióit. Kolumbus jól ismerte Zacutó Ábrahámnak astronómiai tabelláit, talán más zsidó földrajzi és asztronómiai munkákat is latin forditásban. Ismeretes, hogy a spanyol királyi pár eleinte semmit sem akart tudni Kolumbus ábrándozó terveiről. De egyik jó barátja, a zsidó származásu Diego de Deza, a theologia tanára a salamancai egyetemen ujra megvizsgáltatta Kol. terveit. Zacutó Ábrahám, a ki ugyancsak ez egyetemen müködött mint az asztronómia tanára az »Almanach perpetuum«, az aszt. táblák és a gazdag adatu »Juchaszin« szerzője, Kol. terveit helyesnek találta és Diego de Deza Kolumbuszt ismét a királyi pár kegyelmébe ajánlotta. Ferdinand és Izabella ugyan tárgyalásokba bocsátkoztak a geniális felfedezővel, de szerfölött nagyoknak találták igényeit és a tárgyalásokat ismét megszakitották. Kolumbus elutazott a király főhadiszállásából — a mely akkor Granadában volt — hogy más országban szerencsét próbáljon. Ekkor közbeléptek Izabellánál Juan Cabrero, Luis de Santangel, Gabriel Sanchez, Alonzo de la Caballeria, mindmegannyian marranusok, és rábirták őt, tekintettel az ország gyarapodására és a megszerezendő gazdagságokra, hogy Kolumbus követeléseit elfogadta. Az expediczióra szükséges pénzköltséget pedig a gazdag és előkelő Luis de Santangel adta kölcsön nem engedvén, hogy a királyné e czélra ékszereit elzálogosítsa. Ezen »csekély szivesség« okmányilag van bebizonyitva. A Kolumbus első utjában résztvevő hajósok között — minthogy a lajstrom nem maradt teljesen reánk — csak ötről állitható biztosan, hogy zsidó származásuak voltak. Köztük a két orvos, Luis de Torres, a kit Kolumbus Kubán a sziget belsejébe küldött, és a ki az Európaiak közül legelső megizlelte a dohány élvezetét — és még néhányan. Kolumbus nem is feledkezett meg jótevőjéről Luis de Santangelről. Visszajövet Lisszabonból legelőször hozzá intézte jelentését.

Míg az első expedicziót költségét egy kitért zsidó csak előlegezte, addig a másodikéi teljesen zsidó pénzből fedeztettek. Ekkor ugyanis a kiüzetés már foganatosíttatott volt, mi

volt tehát természetesebb mint a zsidók vagyonát, a mit barátjaiknál visszahagytak őrizetképen, vagy a mit a spanyolok tőlük elragadtak volt, a fiszkus számára elkobozni. Hasonlóképen átvette a kincstár a zsidók váltóit, melyek kereszténye kre szólottak és behajtotta az összeget. Van egy egész halmaz leltári okmány ékszerekről, arany és ezüst edényekről, drága ruházatokról, stb. melyeket zsidók keresztény vagy marranus ismerőseiknél visszahagytak. Ilykép ötszörte nagyobb összeg állott a második expedicziő rendelkezésére, mint az elsőére. Ezen útján is valószinűleg több zsidó volt a legénység között.

Míg a spanyolok felfedezéseihez a zsidók, természetesen a marranusokat is ideszámítva, leginkább pénzbelileg járultak, addig a portugálokéiben szellemileg és testileg vettek részt. Mielőtt Mánuel Vasco de Gamát kiküldte az Indiába való útnak felfedezésére, tanácsot kért udvari asztronomusától, a ki nem volt más, mint Zakutó Ábrahám, a ki 1892-ben Lisszabonba menekült ősz mesterével Aboab Izsákkal együtt. »Zacuto munkái lényegesen megkönnyitették Vasco de Gama és más felfedezőknek terveik kivitelét.» Vasco de Gama utjában nem messze Goatól ellenséges hajóra bukkant, melynek kapitánya tiszta kasztiliai nyelven üdvözölte. A kapitány granadai némelyek szerint poseni zsidó volt, a kit a sors Indiába vetett. Átpártolt a portugálokhoz, a kik kényszerítették az áttérésre, a mely alkalommal a Gaspar de Gama nevet nyerte. Ugyancsak ő Cabralt is elkisérte utjára és eljutott vele Braziliába. Amerigo Vespuczi dicsérőleg nyilatkozik róla és »bizalomraméltó férfiúnak« nevezi. Később az első indiai helytartó D' Almeida kiséretében találjuk őt és fiat. Hasonló viszonyban mint Gaspar Vasco de Gamához állott egy másik zsidó, Hucefe v. Alexander d'Atayde Albuquerquehez, a ki főleg Ormuz bevételénél nagy szolgálatokat tett a portugáloknak.

Kayserling nem fogadja el Oviedo állitását, hogy a »tierra-tierra«-t kiáltó matróz zsidó lett volna sem »Guanahani« az első felfedezett sziget nevének héber etymologiáját. Nem mond végleges itéletet abban a kérdésben, vajjon az amerikai bennlakók zsidó eredetűek — a mit pl. Luis Lopez, quitói püspök, Greg. Garcia állitanak, az angol Thorovgood (1650) és Manasse b. Israel bizonyitanak, ujabban Lord

Kingsborough — és a 10 törzs maradékai, habár erre nézve egy homályos indián hagyomány is létezik és habár Roldan nyelvrokonságot is konstatált, a tulajdonnevek és több vallási szokás hasonlóságára rámutatott és végre habár általában Amerika őslakói között igen sok zsidó tipusra akadtak.

A könyv részleteiben is igen sok uj és érdekes adatot tartalmaz a spanyol zsidók történetéhez. Igy megtudjuk, hogy Ferdinánd király ereiben is zsidó vér keringett (21. l.) »a toledói zsidónő unokája a jámborság köpenyébe burkolózott, hogy a legkatholikusabb király szerepét adja«, hogy a házasságot Ferdinánd és Izabella között Don Abraham Senior adófőbérlő közvetitette, hogy a háztűznézőbe induló Ferdinánd kedves barátjánál Jayme Ram, egy rabbi fiánál husz ezer sueldosnyi kölcsönt felvett, és hogy a 40.000 arany értékü nászajándékát Pedro de la Caballeria fizette ki. Ugy Ferdinánd mind Izabellának magas állami zsidó és marranus hivatalnokai voltak. A Sanchez család tagjai Arragoniában viseltek nagy és előkelő hivatalokat, míg a Santangel család az üres királyi pénztárba szokott élénk forgalmat hozni. De egy ember és egy család nem birt annyit előteremteni, a mennyit egy spanyol király el tudott pazarolni. Azonkivül a maurok elleni háboru is pénzt igényelt. A dominikánusok meg panaszkodtak a marranusok erősbödése és a vallás hanyatlása miatt. Ezen a kétszeres bajon csak az inquisicző segithet, a melyet Ferd. nem annyira vallásos fanatismusa mint pénzvágyának kielégitése végett szivesen léptetett életbe. Az inquisicző »áldásos« működéséről Dr. Kayserling egy külön müvet igér közeli jövőben, melynek érdekes és hasznos voltát már előre nem lehet eléggé hangsulyozni. Fénypontját képezi ezen kor a zsidók történetének, de még elég világitás nem esett rá.

A hirhedt Arbuez Péter meggyilkoltatása, a melyhez az aragóniai marranusok végső eszközként nyultak, és annak borzasztó következményeiről sem feledkezik meg a szerző.

Hosszabban foglalkozik a Santangel család (5. fej.) történetével és annak legkiválóbb képviselőjével Luis de Santangel »Spanyolország Beaconsfield«-jével. Nézetünk szerint legvonzóbban van megirva a 6. fej., a mely a kiüzetést tárgyalja párhuzamosan Kolumbus első expediciójának előkészületeivel. 1492 márcz. 31-én kelt a granádai Ahlambraban a rendelet

mely 300.000 zsidót, némelyek szerint még többet, hontalanná tett és a következő napon április hó 1-én vette Kolumbus a hajók felszerelésére szóló parancsolatot. Kolumbus és a zsidók megtették előkészületeiket, de mily különbséggel! Augusztus 2-án utra keltek a vándor zsidók, egy nappal rá 3-án Kolumbus hajói szelték a tenger hullámait. Emez egy uj ország, amazok egy uj haza felkeresésére indultak.

A vonzóan megirt munka, melyhez 18 eredeti részint latin részint spanyol nyelvű okmány van csatolva, méltóan illeszkedik dr. Kayserling többi a spanyol zsidók történetét tárgyaló munkáinak fényes sorába és a zsidó tudományt is gazdagitja egy kincscsel, melynek értékét csak emeli a mü népszerű irálya és a hang komolysága, a melybe nem vegyül az ezen themánál oly könnyen elragadó szenvedélyesség.

Budapest. SCHWARZ GÁBOR.

KÉZÍRATOS HÉBER LEVELEK KIADÁSA.

(*Dr. Büchler Sándor*, Saj Lamóre, *Budapest*, 1895., héber nyelven.)

E század első évtizedeiben Moórott egy kiváló zsidó család élt, a melynek kebelében a régi zsidó tudomány és jámborság felvilágosodással és müveltséggel párosúlt. A Rosenthal-családnál a legkülönbözőbb irányú emberek voltak bejáratosak, mert jámborságuk toleranciával párosúlt. A pesti rabbiság tiszteletreméltó elnöke *Brill S. L.*, a ki az újabbkori zsidóságnak élő történeti forrása, mély tisztelettel és bámulattal szokott beszélni Rosenthal Salamonról és Eliáról, a kiket személyesen ismert. Gazdagság tudományszeretettel egyesült náluk; nagy zsidó könyvtáruk volt, a melyről Zunz is megemlékezik, sok zsidó tudóssal és rabbival állottak összeköttetésben, kik gyakran vették igénybe befolyásukat.

Ezen körülmény folytán levelezés folyt közöttük, különösen Rosenthal Salamon és több tudós között, épugy mint atyjuk Naftáli és Mendelssohn meg mások között. Ezen érdekes levelekből 27-et adott ki jeles munkatársunk, *dr. Büchler Sándor*, ki folyóiratunkban már több felette érdekes adalékkal gazdagította a magyar zsidók történetét.

A legtöbb levél Rappoport S. L.-től való, vagy róla szól.

Rosenthalnak ugyanis nagy része volt abban, hogy Rappoport Prágába került rabbinak, a miről e levelekből meggyőződünk. Ezeken kivül vannak levelek, Mordechai Binéttól, a morva országos főrabbitól, Hirsch Chájotthtól, Beer Oppenheimtől, Mózes Landautól, Sámuel Goldenbergtől, Mózes Szófertől és másoktól. Az első levél a frankistákról szól. Ehhez nagyon is nélkülözzük a kisérő észrevételeket.

A levelek, bár egyrészük a szerzőtől tartalmuk szerint már ismertetve lett, némelyik különben sem egészen új, mégis rendkivül érdekesek és közzétételük igen hasznos és szükséges volt. A szerző számithat irodalmunk barátainak hálájára. A kis irat Bloch Mózes 80. születésnapjának tiszteletére jelent meg és Bloch M. életrajzával vezettetik be. *B. L.*

SZABADSÁG ÜNNEP.

Szabadságünnepe szent Peszach-ünnep
Dallal, hozsannával köszöntelek!
Hogy elhagytuk Egyptom börtönünket
Ez emléknap világ-ünnep lehet.
Ki tíz világ-törvényt adott a nagy világnak
Törvénybe elsőnek ő véste be:
Hogy a legdrágább népkincs a szabadság
S az Úr: a szabadságnak Istene.

Igyen szólott a villámló Szinájról:
»Én, én vagyok az Úr, az Istened
A ki a testi, szellemi rabságból,
Egyptom földjéről kivezetett.
Megadtam neked, hogy ne légy rabszolga,
Lelkedbe véstem: minden nép szabad,
Hogy hirdesd ezt az eszmét mindörökké:
Mert a szabadság nemzete te vagy!

A tíz igének elseje Szabadság.
Izrael volt legelső harczosa.
És mért hogy ezt ép tőled megtagadnák
Hogy teljesen szabad ne légy soha.
Szabadság ünnepe szent Peszach-ünnep
Dallal, hossannával köszöntelek.
Hozzad magaddal újhodó tavaszszal,
Hogy szabad nép legyen Izraeled.

Budapest. GERŐ ATTILA.

HÁROM ARCZKÉP.

Réges-régi arczkép függ a szobánk falán,
Anyámnak arczképe.
Szelid szeme, szája mosolyog le reám
Árva gyermekére.

Hosszan elmerengve a mint nézem, nézem,
Újra föl-föltámad.
Magam előtt látom szép eleven képben
Drága jó anyámat.

Mellé van függesztve az egyik oldalra
Édes apám képe.
Jól esik őt látnom anyámhoz forradva
Anyám közelébe.

S el-elgondolkozom: »Ó, ha élet szállna
E halvány képekbe,
Ó ha anyám most is apám mellett állna,
Ugy, mint az életbe.«

De most veszem észre, egy kis idő óta;
Még egy éve sincsen,
Isten a tudója, isten a látója
Megváltozott minden.

Valaki új képet akasztott a falra.
Oda van illesztve
Anyám képe mellé a másik oldalra,
Diófa keretbe.

Nem tudom, mit érzek, nem tudom, mi lelhet
Vérzik az én szivem;
Hogyha ez új képet látom anyám mellett
Végem van, azt hiszem.

Ijesztő a szeme, az arcza mogorva,
Úgy borzadok tőle . . . .
De miért is nézek hosszan álmélkodva
Ez idegen nőre?

Letépem a falról, eldobom e szennyet,
Ne lássam ott soha!
Hogy is férhetne meg a hű anya mellett
Egy álnok — mostoha!

Budapest. V. HEVESS KORNÉL.

ORSZÁGVILÁG.

A NÉMET BIRODALMI GYÜLÉSBŐL.

Csak a mult hónapban adtunk hírt arról, hogy a franczia parlamentben a zsidó kérdés került napirendre. A versengést tekintve, mely a franczia és német nemzet között fenforog, biztosnak lehetett venni, hogy Berlinben nem fognak késni letromfolni Párist. Hiszen Berlinben jobban ismerik a zsidókat, mint a Szajna-parton, jobban is értenek ahhoz, miképen lehet időnkint egy-egy órát szentelni a zsidó kérdésnek. Ott van Liebermann v. Sonnenberg, nem messze tőle főleg észjárására nézve Förster, a hirhedt gyarmatosító és ki tudná felsorolni mindazon nagy alakokat, a kik mind eltörpülnek az arnswaldi bohócz, zsidó puskás, 20 fillér belépti dijért előadásokat tartó Ahlward mellett, kinek feddhetetlen előéletén a Moabitban nem szívesen töltött nehány nap ejtett csorbát. E díszes társasághoz, melynek arisztokrácziáját Langen báró képviseli — a ki ismert czégeknél megrendelt zsidóellenes röpiratokat szellemi gyermekeinek fogadja és ilyenekként világba bocsátja — csatlakoztak a konservativek, a kiknek nagyon megnőtt a bátorságuk, mióta Köller ur strassburgi palotáját odahagyta, hogy Berlinben megindítsa az uj irányt, a melynek megszilárdításához a conservativ br. Hammerstein segítségét is igénybe vette. A konservativek és Liebermannék tehát hadvonalba állottak, hogy indítványaikkal megakadályozzák az idegeneknek (kik ezek?) tömeges bevándorlását, a kik Németország fennállását, a német nemzet fölényét veszélyeztetik. Meg kell akadályozni, gátat kell vetni a beözönlésnek — igy szól br. Hammerstein — óvatosan kerülve a zsidó szót. Eme enyhe javaslat támogatására siet Liebermann indítványa, mely egy kész törvénytervezet, a mely a büntetést is megszabja a Németországba beözönlött hivatlan vendégekre. Kapóra jött az uraknak még egy harmadik véletlenül a napirenden levő inditvány (a nemzeti szabadelvüek részéről), a mely az állampolgárság megnyerésének és elvesztésének szigoritását kivánta. Ezen három inditvány alapján kerekedett tehát olyan zsidó-vita, a melynek szinvonaláról Richter azt mondta, hogy alább már nem szállhat a modor a parlamentben. Mert hogy eme a tömeges bevándorlás megakadályozását czélzó javaslatok csak álarcz akartak lenni, a mely alatt ismét a zsidókat lehet támadni és »az antisémitismusnak, a mely még mindig nem veszitette el vonzó erejét, izgató eszközeit szaporitani«, ezt jól látták ama férfiak, a kiknek sorában valaha Lasker Eduárd, a legifjabb müvész Németország párlámenti zenekarában — mint Sybel nevezi —, és a kis, mérges de mindig csapásra kész — ez a megnevezés Bismárktól származik — Bámberger küzdött; ama férfiak, a kiknek az antisémita kolomposok nem tudják megbocsátani a zsidók védelmezését; ama férfiak, a kik a liberalismus fegyvereivel akarják megvédeni a vallás tiszteletét és becsülését és nem 600 forintos pénzbüntetésekkel.

Jellemző a németországi viszonyokra Rickert megjegyzése, hogy a »Bund der Landwirthe« az agrár kérdést össze akarja gyúrni a zsidó kérdéssel, már eddig is jelentékeny orgánizáczió áll eme politika szolgálatában (vajjon mit szól a »Hazánk« ez őszinte szóhoz?) — jellemző mert tudvalevőleg a kormány utóbbi időben nagy engedményeket tett az agráriusoknak és hajlandó még nagyobbakat is tenni. De jellemzők a közbeszólások is, melyek a konservátiv táborból repültek Rickert felé, a melyek a zsidóemánczipáczió törvényének a megsemmisitését nem tartják nagy kárnak, és kétségbe vonják, hogy nem lesz e népképviselet, mely azt megtenni merné. Ám mily álláspontot foglal el a kormány ebben a kérdésben? Ezt nehezen lehet kivenni Bötticher államtitkárnak egy-két szürke politikai theoriáiból, a melyekben az ilyen ügyes keveset mondó frázisok mint »a szerződések tiszteletben tartása, nemzetközi reciprocitási jog stb.« előfordulnak. Hja a kormány nem akarja elrontani a dolgát a konservativekkel, a kik segitik neki tolni a felforgatók elleni javaslatokban bennrekedt rudját. Még a centrum vezére, a kinek van oka panaszkodni

a zsidó hirlapirókra még a kulturharcz korából, is idegenkedik kivételes törvényektől bizonyos »izlésesen fajoknak nevezett« vallásfelekezetek rovására, csak a kormány képviselője ügyesen kerüli a zsidó szót. Pedig alig lehet jobban jellemezni az antisémitáknak e javaslattal is szorosan összekapcsolt tevékenységét mint azt Richter tette, a ki méltóságán alólinak tartotta, hogy a tárgy meritumába belebocsátkozzék. »Feltálalnak — ugy szól — heringsalátát, mely össze van szedve minden század és minden ország (elfelejtette hozzátenni zug-) iróinak idézeteiből; de ilyen élvezetek iránt a birodalmi gyülés lassanként eltompul. A dolog unalmas kezd lenni. A parlamenti arenában vannak bizonyos különlegességek, a kiket gondolatjaik szükköre arra utasit, hogy minden ügyet antisemita pointté kidolgozzanak.« Csakhogy a hatalmas szónok, az államférfi szava, a kitől valaha Bismark is rettegett, elhangzik a nélkül, hogy hatása lenne. A gyér számu szabadelvüek helyeslik a szenvedélyesen mondott de igazságérzet sugalta szavakat, mig a jobb oldal az antisemita generális durva és nyers kifakadásaiban gyönyörködik. Pedig Ahlward — mert róla van szó — ugy válogatta kifejezéseit mint ha nem a minap megnyitott német birodalmi gyülés palotájában, hanem valami külvárosi radau-korcsmában lett volna. És csodák csodája Levetzov, az elnök is csak másnap ébredt annak tudatára, hogy Ahlward összetévesztette a két helyet, a miért azután rendre is utasitotta. De a parlamenti illem ez esetben való megőrzésének érdeme nem illeti teljesen az elnököt, a ki már hosszabb idő óta roszszul érzi magát a házszabályok enyhe szabványai között és azoknak szigoritását sürgeti, hanem Richter Jenőt is, a német parlament e puritán jellemű szabadelvü alakját, a ki »az egész nemzettől veszi a moralis jogot,« hogy megbotránkozását kifejezze a szólásszabadság minden mértékét túlmenő ahlwardismuson (borzasztó egy szó), a melylyel szemben az elnöknek gáncsoló szava nem volt. Pedig Levetzov Hermes kijelentését: Bün és gyalázat ilyen javaslatokkal (már mint a Hammerstein—Liebemann-félék) előállani, — parlamentarisch unzulässig-nek deklarálta.

Fölösleges is mondani, hogy a javaslatok el nem fogadtattak, hiszen nem is ily reménnyel adattak be, csak alkalmul akartak szolgálni egy kis zsidóhajszára. Ámbátor a conservativ lóláb, melyet Manteuffel volt szerencsés kidugni, nagyon sajnálkozott, hogy az ártalmatlan, zsidó ellen nem irányuló inditvány támadásokra használtatott fel a zsidók ellen. A nemes báró tán nem hallotta »elv«-társainak közbeszólásait, a melyek meghazudtolják őszinte kijelentését.

Mily gyönyörü bonyodalmat, mily érdekes pártcsoportosulásokat idézhet elő egy zsidó kérdés, ezt fényesen bizonyitja a birodalmi gyülés szóban forgó tárgyalása. A kormánypárt, mert ilyen a konservativ párt, a kormány ellen szavaz, a zsidók ellen, a kiknek védelmét a katholikus centrum viszi; Ahlward úr Hammerstein és Manteuffel nemes urak szövetségében. Csak hálából aztán valahogy meg ne pumpolja őket!

SPECTATOR.

KÚTFŐK.

265. sz.

A reczepczió másodszori tárgyalása a főrendiházban 1895. márczius hó 23-án.

Elnök: Kíván valaki az általánosságban hozzászólni?

Őrgróf *Csáky-Pallavicini Zsigmond:* Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Talán kissé soviniszta vagyok, ha azzal kezdem, hogy magyar ember vagyok a szó teljes értelmében. Leszármazottja azoknak, a kik párduczos kaczagányban jöttek be Magyarországba. És inspirál engem az az ember, a ki e nemes faj közül megmondotta, hogy mi nem Tarnopolból jöttünk be egy nyúlbőrrel ez országba. Ez a derék, valódi magyar ember gróf Pongrácz Károly, a kit az isten éltessen sokáig. (Derültség a baloldalon.)

Nem vagy szónok, méltóságos uraim, hanem reczipiálni valakit, a ki párduczkaczagány helyett nyúlbőrkaczagánynyal jött be ide, az — engedelmet kérek a t. miniszter úrtól — nem akarom mondani, hogy tudatlanság, de sajátságos dolog, hogy az ember oly valakit reczipiáljon, a kit nem is ismer. Mert én előttem világos, hogy az exczellenczias kultuszminiszter úrnak fogalma sincs arról, hogy mi a zsidó vallás, mert annyi zsidó vallás van, a mennyi sakter, vagy nem tudom én, hogy hivják a papjukat. (Derültség jobbfelől. Mozgás a baloldalon.)

Mit reczipiál a minister úr? Mit hoz oly népet a nyakunkra, melyet az Isten büntetése mért ránk évszázadok óta, s mely soha jót nekünk nem tett, csak a nép vérét szipolyozta ki?

Én kérem a tisztelt miniszter urat, hogy mint hazafi ne tegye meg ezt, és áldani fogja érte az utókor.

Mit reczipiál? Hiszen én sokat tartózkodom külföldön — a körülmények ugy hozzák magukkal — s ha bejövök Magyarországra, érzem már itt is — hogy is hívják azt a plántát — a fokhagyma szagát, a Kárpátoktól az Adriáig. (Mozgás.) Nem merek ujságot a kezembe venni, mert az is fokhagymaszagú, még a miniszter úr ténykedése is. (Mozgás a baloldalon.) Hát már csak azokat kell pártfogolni, a kik meg nem érdemlik? Reczipiálva vannak már azok úgy is. Ez az Isten verése rajtunk. Szeretnék lenni az a reczipiáló seprő,

a mely őket kisepri az országból. (Derültség jobbfelől és mozgás a baloldalon.) Ennélfogva, mivel én e faj miatt a legnemesebb fajnak, a magyar fajnak pusztulását látom, ellene vagyok e javaslatnak. Dixi et salvavi animam meam.

Gyulai Pál jegyző: Ambrózy István báró! (Felkiáltások; Nincs itt!) Majthényi László báró! (Felkiáltások: Nincs itt! Egy hang jobbfelől: Tovább! Tovább!) A kultuszminiszter úr kíván szólani!

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! A képviselőház csaknem egyhangú határozatával tette át e törvényjavaslatot a méltóságos főrendekhez. A képviselőház csaknem egyhangú határozatával ragaszkodott e törvényjavaslatban lefektetett igazságos és méltányos intézkedésekhez, és már másod izben kereste fel a méltóságos főrendeket, hogy járuljanak a képviselőház határozatához. Legyen szabad nekem a kormány nevében ezen megkereséshez ezt a tiszteletteljes kérelmet csatolnom, méltóztassék újra és újra megfontolni, komoly meggondolás tárgyává tenni azt: vajjon azon kifogások eléggé nyomatékosak-e, a melyek eddig a méltóságos főrendiházban felhozattak a javaslat ellen arra, hogy ezen törvényjavaslatnak törvényre emelkedése megakadályoztassék? Azt gondolom, méltóságos főrendek, akkor járok el helyesen, ha mellőzve minden nagyobb beszédet, szorosan azokkal a kifogásokkal fogok foglalkozni, a melyek itt a méltóságos főrendiházban kifejezésre jutottak az első tárgyalás alkalmával. (Halljuk! Halljuk!)

Első kifogás az, hogy miért szükséges külön reczipiális törvény akkor, a midőn a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatban meg vannak adva azon föltételek, a melyek teljesítése mellett elérhetné az izraelita vallás is az elismerést. Legyen szabad ezen kifogásra nézve azt ajánlani a méltóságos főrendek nagybecsü figyelmébe, hogy az izraelita vallás ma is elismert vallás. Az 1878: V. tcz. 190. és 191. §-ai, továbbá az 1879: XL. és LI. tcz. a véderőről szóló 1889: VI. tcz. s még több egyéb törvényhozási intézkedésből egész határozottsággal le lehet vezetni azt, hogy az izraelita vallás törvényesen elismert vallás. Állami segélyben részesül, az egész vonalon azon jogokat gyakorolja, a melyeket — csaknem azt lehet mondani — a bevett vallások gyakorolnak; következőleg egy tényleges állapotnak jóformán törvénybe iktatásáról van szó. Csak a viszonosság követelménye az, a minek még elég nincs téve; csak a viszonosság követelménye az, a minek teljesítése még hiányzik. De a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatban az izaelita vallásról még azért sem lehet intézkedni, mert a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat csak a jövőben keletkező vallásokról intézkedik, csak a jövőben keletkező vallási társulatokról szól, nem pedig oly vallásról, a mely már régen, századok óta lélezik nálunk is, a mely vallásnak tanai régóta ismeretesek. Ismerték ezen vallás hiveit is, a kik e hazának mindig hü polgárai voltak. Mivel a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat csak a jövőben keletkező vallásokról

szól, már ez is egyik oka annak, hogy ezen törvényjavaslatban ily proviziót tenni nem lehet. De nem lehet még azért sem, mert ha mi azon kategóriába helyezzük, azaz: a II. fejezet rendelkezései alá helyezzük, akkor kétségtelenül kevesebb joggal birnának az izraeliták, mint a mennyivel ma birnak.

Méltóztassanak csak a vagyonszerzési tilalomra gondolni, a miről provideál a vallás szabad gyakorlásáról szóló, immár elfogadott törvényjavaslat, a mely javaslat csak az egyházi és iskolai czélokra korlátozza az ingatlan vagyonszerzést. De különbség van az iskoláztatás kérdésében is, mert az izraeliták felekezeti iskolákat tarthatnak fenn, míg az elismerendő vallástársulatok csak mint egyesületi iskolafentartók szerepelhetnek. Következőleg az izraelita és az elismerendő vallások között azon jognak tartalmában is különbség van, a mivel ma tényleg bir az izraelita vallás. Vagy mivel talán csak nem akarnak lefokozni a mai állapotból az izraelita vallást — lenne az elismerendő vallások mellett külön tartalommal az izraelita vallás, mint egy más kategóriáju elismert vallás.

Én azt hiszem, hogy ezek elég nyomatékos okok arra, hogy nem lehet állitani azt, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat úgynevezett II. fejezetében foglalt föltételek teljesitésére kell szoritani az izraelita vallást.

A második kifogás, méltóságos förendek, az, hogy ha mi a vallás szabad gyakorlatáról törvényt alkotunk, helyes-e, hogy mégis kategorizálunk és most épen ezzel egyidejüleg reczipiált vallást teremtünk?

Legyen szabad, méltóságos förendek, erre megjegyeznem: már a multkori beszédemben is fejtegettem azt, hogy ha mi a vallási társulatok rendezésénél történeti alapra helyezkedünk, akkor a kategorizálás elkerülhetetlen, mert fenn akarjuk tartani a régi történeti egyházakat a maguk régi jogállásával. Már pedig az izraelita vallás szintén egy régi és régen elismert egyház és ma a tényleges jogállapot szerint a bevett vallásokkal csaknem teljesen egyenrangú állást foglalnak el és mindenesetre több tartalommal birnak, mint az elismerendő vallások. Ha tehát arról van szó, hogy kategorizáljunk, ha az izraelita vallás több, mint az elismert vallások, de a kölcsönösség szempontjából kevesebb mint a bevett valások, kérdem, minő méltányosság volna az izraelita vallást leszerelni és mért ne követnők az egyedül helyes utat, t. i., a bevett vallások kategoriájába való felemelést. Méltóztatnak tudni, méltóságos förendek, hogy nálunk a recepta religio fogalma tulajdonkép nem egyenlő tartalommal biró, úgynevezett általános fogalom. Ez nálunk a történelmi fejlődés és az államhoz való viszonyok különböző alakulata szerint különböző tartalommal bir. Nem az úgynevezett nyers egyenlőség az, a mi a »recepta religio« fogalmában kifejezésre jutott, hanem az állam és egyház közti viszony történelmi tradicziói szerint fejlődvén, senki sem mondhatja, hogy a recepta religio jogi tartalma teljesen azonos minden bevett egyházra nézve.

Emlitettem multkori felszólalásom alkalmával, hogy ha a történelmi egyházak régi jogállását biztositani kivánjuk az új vallástársulatok mellett is és nem akarjuk ezekkel nivellirozni, úgy a kategorizálás elkerülhetetlen.

Ott van Franczia ország, mely szintén fentartotta az ő öt reconnus és salariées vallását, ott van a német birodalomban a »Landeskirche« első kategoriája mellett a második, a »korporáczió« jogával felruházott vallási társulat és végre ezek mellett ott van a harmadik kategória, a magántársulatok, melyek tisztán csak az úgynevezet rendőri jog, az egyesületi jog felügyelete és szabályai alatt állanak.

Ezzel áttérek a harmadik kifogásra, mely — azt hiszem — a leglényegesebb, melyet a méltóságos förendek felhoznak, s mely előttük kiküszöbölendő intézkedésnek látszik és ez az áttérés kérdése.

Mindenekelőtt bátor vagyok nagybecsü figyelmüket arra felhivni, hogy itt tulajdonképen nemcsak arról intézkedik a javaslat, hogy a keresztény vallásról az izraelita vallásra áttérést szabályozza és tartalmazza, de egyúttal az izraelita vallásról a keresztény vallásra áttérés alakszerüségeit is meghatározza. Miért? Mert eddig az izraelita vallásról a keresztény hitre való áttérés nálunk törvényileg szabályozva nem volt, hanem régi elavult rendeleteken nyugszik az egész eljárás. Semmiféle alakszerüség előirva nem volt, tehát a reciprocitás ezen a ponton is hiányzott, t. i. az annus discretionis és az ezzel összefüggő kérdések — melyekre kiterjeszkedni nem akarok — szintén nincsenek törvényileg szabályozva, következőleg ezen tövényjavaslat az áttérésnél ezen két irányban intézkedik. Intézkedik azon alakszerüségekre nézve is, melyek teljesitendők akkor, hogy ha valaki az izraelita hitről a keresztény hitre tér át.

Ez a második intézkedés az, amit kifogásolni méltóztatnak, az t. i. hogy valaki keresztényből izraelitává lehessen. Erre nézve, ha elvi szempontból vennök fel a vitát, egyszerüen azt kellene mondanom, hogy az elvi szempontból, igazán, vita tárgya nem lehet, mert a jog egyenlőség, a viszonosság postulatuma az, hogy az áttérés szempontjából a bevett vallások között különbség ne legyen. Az elvi álláspont itt teljes egyenjogúságot követel. Azt nem lehet kivánni, hogy létezzék egy bevett vallás, mely az áttérés tekintetében korlátoztassék. Egész Európában úgy van. Angliában, Hollandiában, Svédországban, de magában Ausztriában is és ezt az álláspontot elvi szempontból megtámadni sem lehet.

Azt méltóztatnak mondani, hogy ez a keresztény vallás, de különösen a katholikus vallás dogmáiba ütközik, mert az az eltörülhetetlen jelleg, a mit a katholikus a keresztség által nyer, teszi azt, hogy e miatt nem lehet áttérni az izraelita vallásra.

Bocsánatot kérek, egy vallásnak dogmáját teljes lehetetlen egy állam törvényeinél irányadó álláspontul elfogadni. Hová jutnánk, ha mi interkonfesszionális viszonyok rendezésénél — egy vallásnak állásponájára helyezkednénk? Egyébiránt én úgy tudom, hogy a katholikus

vallásnak dogmái az áttérést is, mint haeresist is épen úgy perhorreskálják, a haeresis is fenyitendő cselekmény, következőleg a keresztény felekezetek közti áttérések ellen épen ilyen joggal lehetne küzdeni, mint a hogyan ebben az esetben az izraelita vallásra való áttérés ellen méltóztatnak a harczot felvenni.

A mi a gyakorlati szempontot illeti, megvallom őszintén, itt se látom be, miért méltóztatnak annyira ellenezni az áttérés szabadságát. Vajjon valami veszély fenyegeti e tekintetben a keresztény hitet? Talán valami nagyon számosan ott fogják hagyni a keresztény vallást, azért, hogy áttérhessenek az izraelita vallásra? Először is egy tagadhatatlan jellemvonása van az izraelitáknak és ez az, hogy prozelitát nem csinálnak a vallásba; az izraeliták prozeliták után nem járnak. (Mozgás a jobboldalon.) Ez már magában véve olyan jellemvonás, a mely jellemvonás mellett egészen felesleges arra az óvatossági, majd csaknem féltékenységi álláspontra helyezkedni, hogy talán sokan lennének azok, kik elhagynák a keresztény vallást az izraelita vallás kedvéért.

Midőn az angol képviselőházban az izraeliták emancipációjáról volt szó, akkor Macaulay szintén abban a helyzetben volt, hogy kapaczitálnia kellett az angol képviselőház több tagját arra, hogy engedjék meg az áttérést, hogy tudniillik az áttérésnek szabadsága biztosittassék és akkor Maculay azt mondotta, hogy »ugyan nyugodjanak bele, mert méltóztassanak elhinni, hogy ez oly ritka dolog lesz, mint a teljes napfogyatkozás« és, úgymond, neki is van tudomása egy esetről, és ez Gordon lord volt, a ki áttért és nem akarták az izraelita ritus szerint eltemetni, anynyira nem tekintették magukénak, annak daczára, hogy az izraelita vallásra áttért. Én ezt egészen őszintén és nyiltan épen azért hoztam fel, mert azok a gyakorlati szempontok, a melyek valószinüleg a hátterében vannak ennek a tulóvatos álláspontnak, azok épen nem olyanok, hogy jogosultsággal birhatnának. Én ugyan mondom, nem ebből a szempontból, de határozottan elvi szempontból óhajtom, s az igazság, az egyenjogúság szempontjából kivánom az áttérés szabadságát, de reá akartam mutatni a gyakorlati háttérre is.

Egy másik kifogás az — és ezt az előttem szólott gróf úr hangsúlyozta, a ki azt mondotta, hogy hiszen én semmit sem tudok az izraelitákról, azt sem tudom, kiket fogok reczipiálni, azok mind borzasztó rossz, veszedelmes emberek, és beszélt valami fokhagymaszagról, és hogy az én ténykedéseim is fokhagymaszaguak stb.

Hát méltóságos förendek, az ilyen hang aligha való a förendiház tanácskozásaihoz (Úgy van! Úgy van! balfelől.) és az ilyen tanácskozási modor sem valami illatos szagú, hanem egészen más, alig kiállható szaga van az olyan beszédnek, aminővel most delektált bennünket a gróf úr. (Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon.)

Hát én megmondhatam a nemes grófnak, ha eddig nem tudta volna, hogy az izraeliták igenis Magyarországon szervezve is vannak; olyan nagy, általános országos, szervezés másut sincs, a hol a reczepczió megtörtént. Először is szervezve vannak a kongreszszusi alapon állók, és ezek ő császári és apostoli királyi felsége által kiadott rendelet szabályai alapján állanak. A szabályzat 1869-ben kelt, ilyen van az országban, ha kiváncsi rá, megmondom s legalább megmutatom, hogy a ki akar tudni valamit az izraeliták szervezéséről, tudhat is — csak gróf úr nem tud. Ilyen kongresszusi alapon szervezett hitközség körülbelül 200 van.

Itt van továbbá az orthodox szervezet, a mely ismét az 1871. évi 2695. számú rendelet alapján van szervezve; ilyen is van körülbelül 250 község. Végre a harmadik: a status quo alapján állóké, a kik körülbelül 50 községet tesznek ki; ezeknek nincs ugyan általános szervezete. Tehát 450 általános szabályzat alapján álló szervezettel biró hitközséggel szemben áll 50 község és ezekre vonatkozólag is megjegyzem és ezt a gróf úr is tudomásul veheti, hogy sohasem alakulhatnak a status quo hitközségek a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélye, tehát ingerencziája nélkül. Azután, hogy annyiféle vallás lenne az izraelitáknál, hogy én azokat be se látom, ez is roppant nagy tévedése a tisztelt gróf úrnak, mert még ezen különböző alapokon szervezett vallások is egyenlők és csak is a ritusban különböznek, rabbijaikat kölcsönösen alkalmazzák, egyik a másikét. Tehát nem vallási különbség, hanem igenis rituális különbség van köztük. Van még egy kifogás, tudniillik az, hogy miért nem kötelezzük, ha már egyszer reczepczióról van szó, hitelveik bemutatására az izraelitákat. Bocsánatot kérek, hiszen évszázadok óta köztünk élnek, tudjuk az állam folytonos konnexióban áll velük, minden joggal felruházta őket, a mivel csak felruházhatók voltak, kivéve a kölcsönösségi jogot, tehát ismétlem, mindent megadott az állam nekik, a mivel az ország többi hitfelekezetü polgárai birnak, kivéve a kölcsösségi jogot. Hogy lehet-e ily helyzetben kivánni, hogy hitelveik bemutatására kötelezteszenek, nem találom meg erre a kérdésre a kellő méltányossági alapot sem, de a szükségességet sem.

Hiszen a keresztény vallás maga kijelentett vallásnak tekinti a zsidó vallást is; hiszen elsőnek állítja fel az izraelita vallás abban a magasztos formájában az egyistenség elvét; azután a tíz parancsolat mindnyájunk előtt ismeretes, sőt az ó-testamentumban van letéve a keresztény vallás hitelveinek csaknem összessége, ez mindnyájunk előtt ismeretes. Arra tehát egyáltalában szükség nincsen, hogy hitelveiket, hitczikkelyeiket bemutassák. De hazánkban más vallások reczepczió ja alkalmával is már megtörtént, hogy reczipiáltak vallást a nélkül, hogy hitelveiket, hitczikkelyeiket bemutatták volna.

Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos förendek! Ezek voltak körülbelől a főbb kifogások, melyeket ezen törvényjavaslat ellen felhozni méltóztattak. Azt gondolom, egyik sem bír oly erővel és nyomatékkal, hogy ezek miatt érdemes volna azon álláspontjukhoz ragaszkodni, melyet a méltóságos förendek eddig elfoglaltak. Én arról nem is akarok szólni, hogy a mi izraelita polgártársaink ennek az ország-

nak leghasznosabb polgárai közé tartoznak, nem úgy, mint azt az előttem szólt méltóságos gróf úr mondta — igenis a leghasznosabb polgárai a magyar kulturának, a magyar iparnak és kereskedelemnek. (Úgy van! balfelől.)

De mondhatom, az egész intellektuális életnek egyik legnevezetesebb tényezői. Azt, hogy jó és hű hazafiak, azt igen sokszor megmutatták. Azt hiszem, szükkeblüség volna megtagadni tőlük azt, a mit ők maguk is ohajtanak, szükkeblüség volna őket a kölcsönösség áldásaiban nem részesíteni a jogegyenlőség alapján. Az 1867-iki alkotás az izraeliták emancipációjáról csak egy csonka mű, azt ki kell építeni. Ez a törvényjavaslat van hivatva a betetőzésre. És egyáltalában ebben az országban nagy állami érdek követeli azt, hogy az összetartozást, az összeforrást intézményes biztosítékokkal vegyük körül.

Ha van ország, a melyben szükség van ezen összetartozás érzésére, úgy az Magyarország. Az izraeliták jó magyarok, hű hazafiak, ép úgy ragaszkodnak ehhez az anyaföldhöz, és ha őket még szorosabban hozzánk csatoljuk, még jobban fognak ragaszkodni ehhez az anyaföldhöz, melyhez hű ragaszkodással viseltetnek ma is; ez az ország nekik ép úgy hazájuk, mint annak, a kik párduczos kaczagánynyal jöttek be ebbe az országba.

Csáky-Pallavicini Zsigmond őrgróf: Olyan nincs!

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Igenis, ép oly jó hazafiak (Úgy van! Úgy van! balfelől) és kötelességeiket ép úgy teljesítik, biztosak lehetünk, hogy mindig teljesíteni fogják, mert a jogoknak a kötelességek felelnek meg. És ezt izraelita polgártársaink mindig átértették és át fogják érteni. Ebben a javaslatban egy intézményes biztosítékot látok s azért ajánlom a méltóságos főrendeknek a kormány nevében is annak elfogadását. (Élénk helyeslés balfelől.)

Báró *Ambrózy István:* Midőn az előttünk fekvő törvényjavaslatot itt első ízben tárgyaltuk, nem fogadtam el azt, daczára annak, hogy az akkori kormánynak és egyházpolitikájának lelkes híve voltam. A javaslatnak azt a szakaszát, mely megengedte az áttérést a keresztény vallásról a zsidó vallásra, nem elleneztem azt, ellenkezőleg azt mint a vallás szabad gyakorlatának természetes és logikus konzekvenciáját, sőt integráló részét, mely nélkül az csonka, helyesnek és szükségesnek tartom, annyival inkább, mert a polgári házasság életbeléptetése után ebből a keresztény vallásokra háruló kárról praktikus szempontból, gondolom alig lehet szó.

A mint nem helyeseltem és elvben nem is helyeslek ma sem, az a voltaképeni zsidó reczepczió. Ha ma kimondjuk a vallásfelekezetek egyenlőségét és a zsidók ezáltal emelkednének ki inferioritásukból, ezt nem ellenezném, ellenkezőleg helyeselném. De mindaddig, míg nálunk csak bizonyos rangfokozat áll fenn a felekezetek között, minő csak néhány, különös kiváltsággal kitüntetett vallásfelekezet van, addig a zsidóknak is ezek közé léptetését sem elegendően megérdemeltnek,

sem sajátságos viszonyainknak megfelelőnek nem tartom. Ezen okoknál fogva nem szavaztam meg a javaslatot az első tárgyalás alkalmával. Az a rövid pár hónap, mely azóta elmúlt, álláspontomat természetesen nem változtatta meg.

Hogy ma mégis ezen elvi szemponttól eltérően szavazzak, az az azóta történt politikai eseményeken, a mai helyzeten és a ma nyíló perspektiván alapúl, s ezek azt a nézetet érlelték meg bennem, miszerint a mai szavazás voltaképen nem a felett döntt, vajjon lesz-e nálunk zsidó reczepczió, vagy nem, hanem a felett, hogy ma, vagy egy pár hónappal később lesz-e? Már pedig a további huza-vona, nézetem szerint, az országra káros (Helyeslés balfelől.), hasznos legfeljebb a néppártra lehet. Miután pedig, tiszta meggyőződésem szerint, a néppárt hattározottan veszedelmes, a további halasztásból eredő damnum emergens sokkal nagyobb, mint a gyors elintézésből származó lucrum cessans: ennélfogva hazafias kötelességet vélek teljesíteni, midőn szivesen szembeszállva az inkonzekvenczia vádjával, a törvényjavaslatot elfogagadom. (Helyeslés balfelől.)

Gróf *Zichy Nándor:* Én ez alkalommal egyszerűen és röviden szólhatok a kérdéshez, mert már volt szerencsém a méltóságos főrendek előtt e törvényjavaslatra vonatkozó nézetemet kifejteni. Nem is fogok azon általános magaslatra emelkedni, melyet a t. szakminiszter úr ő nagyméltósága elénkbe tárt, még kevésbbé pedig azzal foglalkozni, hogy azért, mert a néppárt zászlója emeltetett fel némely helyen az országban, ennek folytán már most az izraelita reczepczióra szükség van (Derültség jobbfelől.), a mire az előtt nem volt szükség. Megvallom, hogy semmi nexust nem látok e tekintetben.

Most is azonban határozottan ismétlem, hogy engem semminemű ellenszenv e kérdés elbirálásában nem vezet. de igenis objektív mérlegelése annak, a mi a törvényjavaslatban foglaltatik. És egyszerűen kimondom, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat megszavazása után és a gyermekek nevelésére vonatkozólag már alkotott törvény mellett, szerintem, semminemü indokoltsággal nem bír, s a miket a t. miniszter úr az izraelitákra vonatkozólag fentartandóknak jelzett ezeken kívül, a részben csodálom, hogy saját törvényjavaslatát oly kevéssé veszi komolyan, hogy annak első fejezete utolsó szakaszát nem alkalmazza az izraelitákra, mert azoknak azon kiváltságos jogai, melyek a beveendő vallásfelekezetek jogain felül még fentartandók, világosan és határozottan fentartják. Az áttérésre nézve szintén a törvényjavaslat határoz, a gyermekek neveléséről törvény intézkedik, e tekintetben tehát külön intézkedés szüksége fen nem forog.

De felette csodálatos, hogy azon órában, melyben elvi magaslatról mai napon a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó törvényben az egész ügyek minden képzelhető vonatkozásában, úgy, hogy jövőre nem támadhat oly vallás az országban, melynek ügye el ne volna intézve, ugyanazon órában egy vallásnak kiváltságos előnyt kívánunk

adni, s elzárjuk annak útját, hogy e kiváltságok, ha indokoltak, egy esetleg alakulandó keresztény vagy nem keresztény felekezetnek is megadhatók legyenek. Az én álláspontom más volt. Én eseteről-esetre kívántam a különböző felekezetek ügyét törvényesen szabályozni.

Ismétlem, semmiképen sem ellenezném magát a dolgot, hanem csak azért, mert e törvénynek létjogát nem látom, mert a törvény, ha tán magában tekintve nem volt felesleges, most már teljesen felesleges és minden tartalomnélküli, mert minden, a mi benne foglaltatik, már úgyis törvényesíttetni szándékoltatik, vagy már törvényesíttetett, ez oknál fogva, tisztán azért, hogy kalapot emeljünk, a mi nem lehet feladatunk s mely eljárás nincs indokolva, a törvényjavaslatot a tárgyalás alapjául el nem fogadom.

Gróf *Szapáry Géza:* Multkori nyilatkozatomhoz képest én az izraelita vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslatot elfogadnám, elfogadnám a társadalmi egyenlőség szempontjából. De mielőtt ezt teszem, tisztelettel azt a kérdést intézem a kormányhoz, hajlandó-e elfogadni azt az indítványomat, hogy a 2. §. kihagyassék, minthogy ez nemcsak a katholikus, hanem az egész kereszténység tanaiba ütközik. Ettől teszem függővé szavazatomat.

Szontagh Pál: Nagyméltóságú elnök, koronaőr úr! Méltóságos főrendek! Valamint ő exczellenczija gr. Zichy Nándor úr kijelentette, hogy nem kell hosszú beszédet tartani, mert már a multkor előadta nézeteit: én is hasonló előljáró beszéddel élhetek, mert én is előadtam már a multkor nézeteimet.

Nem szándékozom tehát hosszú oráczióval untatni a főrendiházat, hanem kijelentem, hogy elfogadom a törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben, három okból: társadalmi, közgazdasági és hazafiúi szempontból. Ezeket bővebben nem fejtem ki.

Különben is csak egy beszéd ösztönzött felszólalásra, tudniillik a fokhagymaszag emlegetése. Én pedig azt mondom: a zsidó faj, kitünő faj. Mint Disraeli mondja, ezt nem pusztíthatta el a föld kerekéről sem Neró gyujtogatása, sem a középkor mágiyái. S nem pusztíthatták el az ujabb bécsi antiszemita-heczczek sem. Ezt a fajt én nemes, kiváló fajnak tartom. Hogy magyarországi példákat mellőzzek, ott van e faj képviselői közül Rothschild báró az angol felsőházban, a kinek egy lányát Rosebery lord vette el. Vajjon elvette volna-e, ha az csakugyan olyan gonosz faj volna? Ott volt Spanyolországban Mendisabal pénzügyminiszter. Maga Beaconsfield lord, a ki szintén zsidó volt, nagy sikerrel kormányozta Angliát a liberalizmus elvei szerint és nem okozta az állam disunióját.

Sok más nagy embere is volt a zsidó felekezetnek. Napoleon seregében is szolgált egy tábornok, a ki zsidó volt, neve most nem jut eszembe. Magyarországon egyszerű ujságirót ismertem, ki sokkal nagyobb alapítványokat tett, nem felekezeti szempontból, hanem közhasznu alapítványokat litteratúrai jutalmakra; nem akarom megnevezni, tudja az, a ki litteraturával foglalkozik, alapítványokat tett, hogy

mondhatom, igen sok nagyvagyonu férfiút párosával, hármanként kell összeszedni, míg olyan fundatiót tesznek.

Köteleségemnek és feladatomnak érzem, hogy úgy, mint multkor reá szavaztam a törvényjavaslat elfogadására, most is a javaslat általános, mint részletes elfogadására szavazzak. (Helyeslés balfelől.)

Elnök: Szólásra senki sincs följegyezve. Kíván még valaki szólni?

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök ur! Méltóságos főrendek! Gr. Szapáry Géza főudvarmester ő exellencziájának kérdésére kötelességem kijelenteni, a mint az beszédemből is kitünik, hogy igenis a 2. §. fentartásához ragaszkodunk. (Felkiáltások: Szavazzunk!)

Elnök: Ha senki sem kíván szólani, a vitát berekesztem.

A méltóságos főrendek közül tizen névszerinti szavazást kérnek. Ennélfogva névszerinti szavazás fog történni.

Mielőtt ez megtörténnék, az ülést felfüggesztem.

Szünet után

Elnök: Felteszem a kérdést: méltóztatnak-e elfogadni az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául, igen vagy nem?

Kérem olvasni a névsort.

Gróf *Cziráky Antal* jegyző (olvassa a névsort):

Igennel szavaztak:

Az ev. református, továbbá az ágost. hitv. evang. és az unitárius egyház méltóságai, illetve hivatalnokai: Kun Bertalan, Papp Kovács Gábor, Szász Károly, Zelenka Pál, Baltik Frigyes, Vályi János, Radó Kálmán, Dániel Gábor.

Országzászlósok: Báró Orczy Béla, Khuen-Héderváry Károly, gróf Zichy Ferencz, gróf Széchenyi Gyula, báró Radvánszky Béla.

A királyi kuria elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi itélőtábla elnöke: Szabó Miklós, Czorda Bódog, Vértessy Sándor.

Fiumei kormányzó: gróf Batthyány Lajos.

Herczegek: Batthyány-Strattmann Ödön, Odescalchi Gyula.

Grófok: Apponyi Sándor, Batthyány Géza, Berchtold Arthur, Bolza Pál, Degenfeld-Schomburg József, Degenfeld-Schomburg Lajos, Degenfeld-Schomburg Sándor, Esterházy Ernő, Esterházy István, Esterházy Károly István, Hadik János, Jankovich Aladár, Jankovich László, id. Jankovich László, ifj. Jankovich Tivadar, Károlyi Tibor, Keglevich Gábor, Kornis Károly, Serényi Béla, Széchenyi Béla, Széchenyi Ferencz, idősb Széchenyi Imre, Széchenyi Sándor, Széchenyi Bertalan, Teleky László.

Bárók: Ambrózy István, Atzél Lajos, Bánffy József Jenő, Duca Géza, Kemény Árpád, Majthényi László, Orczy Andor, Podmaniczky Géza, Prónay Gábor, Radvánszky Géza, Radvánszky János, Rauch Géza, Vay Béla, Vay Dénes, Wesselényi Miklós, ifj. Wodianer Albert.

Megválasztott és kinevezett főrendi tagok: Gróf Béldy Ákos, Beöthy Zsigmond, Bohus Zsigmond, br. Bornemissza Károly, Burchárd Bélavári Konrád, gr. Csáky Zeno, Daruváry Alajos, Döry Dénes, báró Döry József, gróf Erdődy József, id. gróf Eszterházy Ferencz, báró Fejérváry Géza, báró Fiáth Miklós, Gajzágó Salamon, Gáll József, Ghyczy Béla, Görgey Kornél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Horthy István, ifj. báró Huszár Károly, Ivánka Imre, báró Jósika Samu, Kállay Albert, Karap Ferencz, Kautz Gyula, gróf Keglevich István, báró Kemény Kálmán, báró Kochmeister Frigyes, dr. Korányi Frigyes, Latinovics János, Lechner Ágost, Lévay Henrik, Lónyay János, Ludwigh Gyula, Lukács Antal, Madarassy Pál, Mikó Bálint, Mixich Kálmán, Molnár István, báró Nopcsa Ferencz, báró Nyári Jenő, Ráth Károly, Ribáry József, Sváb Károly, Szalavszky Gyula, Szontagh Pál, Than Károly, gróf Wass Albert; Zichy Antal, Zuber József.

Nemmel szavaztak:

Katholikus egyháznagyok: Vaszary Kolos Ferencz, Samassa József, Császka György, Posilovics György, Mihályi Viktor, Zalka János, Pável Mihály, Schlauch Lőrincz, Schuster Konstantin, Szabó János, Lönhart Ferencz, Hidassy Kornél, Vállyi János, Bende Imre, Bubics Zsigmond, Meszlényi Gyula, báró Hornig Károly, Dessewffy Sándor, Steiner Fülöp, Firczák Gyula, Drohobeczky Gyula, Szmrecsányi Pál, Rimély Károly, Majorosi János, Fehér Ipoly, Benedek Ferencz.

Görög-keleti egyháznagyok: Brankovits György, Román Miron, Gruics Mihály, Metianu János, Dimitrievics Nektarius, Popea Miklós, Nikolics Miron, Opacsics German.

Országzászlósok: gróf Szapáry Géza, gróf Festetich Taszilo.

Herczeg Pálffy Miklós.

Grófok: Almássy Tasziló, Apponyi Antal, Apponyi Géza, Apponyi Lajos, Batthyány Iván, id. Batthyány József, Cebrián László, Chotek Rezső, Csáky-Pallaviczini Zsigmond őrgr., Csekonics Endre, Cziráky Antal, Dessewffy Alajos, Dessewffy Aurél, Dessewffy Béla, Dessewffy Dénes, Dessewffy Miklós, Esterházy Béla, Esterházy Dániel, ifj. Esterházy Ferencz, Esterházy Jenő, Esterházy László, Esterházy Miklós Móricz, Esterházy Sándor, Esterházy Pál, id. Festetics Pál, Forgách István, Forgách László, Hunyady Imre, Hunyady László, Karátsonyi Jenő, Mailáth István Géza, Mailáth Gusztáv, Mailáth György, Mailáth László, Mailáth József, Migazzi Vilmos, Pálffy István, ifj. Pálffy János, Pálffy Mór, Péchy Szilárd, id. Pejacsevich László, Somssich Adolf, Szapáry István, Széchényi Kálmán, Szirmay György, Wenckheim Dénes, Wenckheim Ferencz, Wenckheim Géza, Wenckheim Henrik, Wenckheim István, Zichy Ágost, Zichy Aladár, Zichy János, id. Zichy Nándor, ifj. Zichy János, Zichy Henrik.

Bárók: Bánhidy Sándor, Edelsheim Gyulai Lipót, Piret de Bihain Lajos, Rédl Béla, Rédl Lajos, Révay Ferencz, Révay Gyula, Sennyei Béla, Vécsey József.

Megválasztott és kinevezett főrendi tagok: Gróf Batthyány Elemér, gróf Dezasse Emil, Esterházy Pál hg., Gervay Mihály, báró Máriássy János, Odescalchi Arthur hg., gróf Pálffy Béla, gróf Pongrátz Ágoston, báró Rudnyánszky József, ifj. gr. Széchenyi Imre, gróf Szécsen Antal, gróf Sztáray Nep. János, Uzovics Pál, báró Vécsey Miklós, gróf Zichy Gábor.

Elnök: A jegyző urak összeszámitván a beadott szavazatokat, jelentik, hogy 111 szavazott igennel és 117 nemmel. Ennélfogva a méltóságos főrendek az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot általánosságban sem fogadták el, a miről a képviselőház szokott módon értesíttetni fog.

Több tárgya nem lévén a mai ülésnek, kérem felolvasni a jegyzőkönyvet.

Az ülés végződik d. u. 2 órakor.

VEGYES.

Irodalmi hirek. *Dr. Elsass B.* Vorträge über Religion und Judenthum. *Landsberg a. W.*, 1895. — *Epstein A.* Recherches sur le Sefer Yecirah. *Versailles*, 1895. Külön lenyomat a Revue des Etudes Juives 18. és 19. kötetéből. — *Herzog Ödön.* Vizszerzés artézi kútak segítségével. *Budapest*, 1895. — *Dr. Büchler S.* Saj Lemore. Budapest, 1895. Héber nyelven. — A szegedi zsidó hitközség jelentése és a ק"ח szent-egylet zárszámadása 1894. évről. *Szeged*, 1895. — A pécsi izr. hitközség és Chevra Kadisa jelentése az 1894. évről, Pécs, 1895. — *Dr. Steinherz.* Hámán és Márdekháj. Prédikáczió, *Székesfehérvár*, 1895.

Hatodik izraelita községkerület. Mult számunkban jeleztük, hogy a hatodik izr. községkerület képviseletét folyó márczius hó 25-ikére egybehivták egy oly indítvány tárgyalására, mely amennyiben a kongresszusi statutumok választási szabályzatának a községkerületek által eszközlendő módosítását czélozza, egyenesen a kongresszusi statutumokba ütközik. A kerületi képviselet tagjai közül összesen 31 jelent meg, holott a határozatképességhez kétszer annyi képviselő jelenléte kivántatik meg és igy a gyülést megtartani nem lehetett. Azt hiszszük, hogy a képviselőtestületi tagok távolmaradása mult számunkban tett észrevételeink helyességét igazolja.

Dr. Marczali Henrik kineveztetett nyilvános rendes tanárnak a budapesti m. kir. egyetemen. Az egyetemi tanács ajánlotta őt első helyen és igy végre elérte azt a díszes állást, melyhez nagy és terjedelmes munkássága révén már többször igen közel volt. Salamon Ferenczne lett utódja.

A szegedi Chevra Kadisanak az 1894-iki évről szóló zárszámadásából kivesszük, hogy a nevezett egylet bevételei 14.655 forintra rúgtak. Körülbelül annyit tettek ki a kiadások is. A nagyobb

összegek közt 2000 forint szerepel az árvaház építésére. Az egylet vagyona, a kezelése alatt álló alapítványokat is beszámítva 64.866 frt, erre 12,700 frt teher van, a tiszta vagyon ennélfogva 52.166 frt. Az egylet elnöke Milkó Jakab, titkára Klein Salamon, pénztárnoka Seifensieder Mór.

A szegedi hitközségnek évi jelentése az ország ezen nagy és intelligens községének szép fejlődése mellett tanuskodik. A jelentéshez csatolva van egy Fleischer Miksa bécsi müépitész készitette tervrajz, mely szerint az épitendő uj templom és fiuiskola a község mostani épületeivel együtt egy területen volna elhelyezendő. Ezen épületkomplex díszére fog válni ugy a szegedi hitközségnek, mint magának a városnak. A községnek a vallásos élet fejlesztésére irányuló törekvését mutatja a segédrabbi állásának kreálása, mely mult évben betöltetett. Mindamellett dr. Löw Immanuel főrabbi 45 hitszónoklatot tartott. Mindamellett dr. Löw Immanuel főrabbi 45 hitszónoklatot tartott az elmult évben. Hitoktatásban 621 tanuló részesült. A hitközségi tagok elismerésre méltó áldozatkészségéről tanuskodnak a 14.136 frtra rúgó adományozások és a lefolyt évben elkészült árvaház építésének 16.115 frtot kitevő költségei. A község 8000 frtnál több értékű alapítványt kezel. A bevételek és kiadások 42.375 frtot tesznek ki. A tiszta vagyon 93.570 frt. A szegedi hitközség elnöke hitfelekezetünk buzgó előharczosa: Várhelyi dr. Rósa Izsó ur. Megemlékszik még a jelentés a főrabbi iránti tisztelet és bizalomnak lélekemelő megnyilatkozásáról.

A rabbiképző theologiai egyletének márczius hóban tartott felolvasásai igen érdekes thémákkal foglalkoztak. *Kecskeméti Ármin* az örök zsidó mondáját ismertette, kimutatván annak eredetét az evangéliumi iratokban; foglalkozik azután az örök zsidó különféle megnevezéseivel (Malkhus, Buttadäus, Lakedem, Ahasvér, stb.), és a mondának különböző alakításaival a középkori irodalomban. Fejtegeti a monda kettős értelmét, az allegoriait és azt, mely szerint az nem más, mint az örökké bolygó zsidó nép tipusa. Bemutat egynehány hatásos részletet Schubart költeményéből és Hammerling »Ahasvér in Rom« czimü müvéből. Végre a mondának egy régi magyar népmesében felfedezett elemeinek részletezésével fejezi be szorgalomra való tanulságos dolgozatát. — *Dr. Heller Bernát* »Madách Mózese« cz. felolvasásában felveti a kérdést, miért nem vett fel Madách az Ember tragédiájába egy jelenetet a szentirásból a zsidó nép életéből. Rámutat egynéhány alkalmas jelenetre. Úgy válaszol, hogy Madách nem sokkal drámájának befejezése után Mózeséhez fogott. De ebben nem lehet kárpótlást

találni az E. T.-ban mellőzött zsidó jelenetért, mert az nem tragédia, mivel vallásalapítók, kik nyugodtan sirba szállottak, nem alkalmasak tragikai hősöknek, életükben hiányzik a végzetes elem. Azután röviden ismerteti a »Mózes« tartalmát. Jellemezvén a Talmud és Midrást irodalmi szempontból, bemutat egy agadai helyet, mely tartalmára, irányára és alapeszméjére nézve hasonlít az »Ember Tragédiájá«-hoz, a mennyiben Ádám előtt felvonúlnak az egyes korok. Az agadában is mint a magyar drámában az alapeszme fejtegetése megelőzi az egyes jeleneteket, a melyek amannak bizonyítására szolgálnak. Utána V. *Hevess Kornél* olvasott fel több költeményt. A gyermekkorra való »Visszapillantás«-t követte a humoros »Vagy-vagy« cz. költemény, mely szellemesen rajzolja, mily nehezen tesz szert feleségre az »áhitatos prézsmitáló papocska«. Ezt a vidámhangu költeményt fölváltotta, a borongó hangulatú »Mazkir«, amely után a »Három arczkép« — a melyet jelen számunkban közlünk — következett mint utolsó.

A pécsi izr. hitközségnek 1894. évről szóló, előttünk fekvő jelentése hűségesen beszámol a hitközség háztartásáról és az elmúlt évben végbement eseményekről. 350 kultusz-adót fizető tagja van. A bevételek kitesznek 39.475 forintot, a miből 4160 forint feleslegnek maradt. Iskolai czélokra 7639 frtot költött. Az elemi iskolába járó 341 tanuló közül 173 volt tandijmentes; a 3 évfolyamból álló Talmud-tórának 872 tanulója volt. Segélyezésre a község 1444 frtot fordított, a nőegylet 3063, a Chevra Kadisa 650, a Rofé-Cholim-egylet 269 forintot. A hitközség 22.745 frt értékű alapítványt kezel. A télen megnyittatott egy tápintézet szegény iskolás gyermekek számára. Özvegy Fischer Mórné 21.000 kor. értékű alapítványt tett le oly czéllal, hogy majdan a kamatokkal felszaporodó tőke egy »zsidó szegények-házára« fordíttassék. A község tiszta vagyona 76.227 frt. Perls Ármin főrabbi 24 templomi beszédet tartott az elmúlt év folyamán, az »Omér« olvasás heteiben a délesti ima után Maimuni nyolcz fejezetét olvasta és magyarázta. Minden szombat délutánján pedig a hitk. tanácsteremben »Berachot« és »Sabbath« haggádai részeit fejtegette. Szónoklattal egybekötött gyászistentisztelet tartatott Kossuth Lajos elhalálozása alkalmából és Kohut Sándor volt pécsi rabbiért. A pécsi Chevra Kadisa 1894. évi jelentése kiemeli első sorban ama tényt, hogy a chevra fennállásának 65. évét töltötte be. Tagjainak száma 293. A jótékonyság terén következő működést fejtett ki Segélyezésre fordított 422 frtot, szegények temetési költségeire 227 frt (kevesebbet, mint 1893-ban), alapítványszerű imák után az elhúnytak lelki üdveért kiosztott 446 frtot. Az új halottas-ház épitése és a temetőn eszközölt javítások 9323 frtba kerültek. Az 1894. évi bevételek 5684 frtot tesznek ki. Vagyona 16.782 frt. A Chevra jelentéséhez a Rofé-Cholim-egylet 1894. évi zárszámadásai vannak csatolva. Eme egylet 1893. elején újból alakúlt meg, ama czéllal, hogy a Pécs területén lakó szegény hitsorsosoknak megbetegedés esetén orvost és gyógyszert, valamint pénzbeli segélyt is nyújtson. Bevétele felülhaladja az ezer forintot. Vagyona 5025 frt.

A Századok érdekes levelet közölnek Bodor Lajostól *Salamon* Ferencz ifjuságáról, mint mentette meg életét egy zsidó. Salamon Ferencz 1850-ben jött Nagyváradra, a hol mintegy másfél évet töltött. Egy borús délután lépett a »Váralja« nevű (zsidók lakta) városrész egyik házába. Egyideig a Bodor-családnál tartózkodott. A háziasszony özv. Jakabnénál, kit Bodorné figyelmeztetett a jeles készültségű fiatalemberre, házi tanitó lett. Hogy a háziasszony aggályait eloszlassa, ki inkább zsid ótanitót szeretett volna, még általános meglepetésre zsidó nyelv tanitására is vállalkozott. Mondogatta is később: »Tanitottam zsidó gyereket héberül.« A Jakabné házától nem messze, de már az u. n. »Katonavároson«, kis boltban lakott egy sápadt, magas, hosszu fekete kaftánú »szentirás iró«, a ki t. i. pergamenre irja a különböző héber szövegü imákat, tizparancsolatot, stb. Sokszor lehetett nála látni Salamont, a mint mindketten egy-egy pergamen fölé hajolva, egymásnak látszának magyarázni, és sokszor sétálgattak együtt a hosszu kolozsvári-utczán. »Ein orientalischer, grosser Gelehrte«, ilyen hirt csinált Salamonnak pergameníró barátja. Egy éjjel a Jakab-ház ablakait hevesen verik. Atyám ment kaput nyitni s ime fekete köpenyben ott áll még sápadtabban a tizparancsolatiró s kéri, költsék fel Salamont, mert a policzáj mindenütt menekülteket keres. Ő pedig ráboritotta Salamonra köpenyét s izgatottan vitte kis boltjába. Leültette s tollat adott kezébe, irjon tizparancsolatot s maga is munkához fogott. Csakugyan minden házban kutattak. Bezörgettek a pergameníró ajtaján is. Fagygyu gyertya mellett ott irt a két férfiú, a tekercsekbe mélyedve. »Was machen sie da« mondá a komiszárius, kinek a háta megett állott két tetőtől-talpig felfegyverkezett policzáj. A sápadt, magas pergameníró, mintha szent helyen lennének, ünnepélyesen felemelkedett s kitárva az egyik tekercset, mondá: »Wir schreiben die heilige Schrift!« A két katona azonnal keresztet vetett magára, csendben eltávoztak s a tizparancsolat-iró elmormolván azt az imát, a mit nagy veszélyből menekűléskor szoktak mondani, megszorította Salamonnak mindakét kezét.

Statistika. A porosz királyi statistikai hivatal kimutatása szerint a múlt évben Németország összes egyetemeit látogatta (a theol. fakultást tekintetbe nem véve) 9089 evangel., 2366 kathol. és 1134 zsidó vallású hallgató, vagyis %-ban kifejezve: 68·80 evang., 18·82 kathol. és 11·95 zsidó. A zsidók tehát aránylag majdnem 10-szer jobban látogatják a főiskolákat, mint a többi felekezet ifjai, azaz míg tizezer férfi lakosra esik vallásuk szerint 8·37% evang., 4·45% kath. egyetemi hallgató, addig 57·13% zsidó keresi fel a főiskolákat. Nem-e ékesen szólnak ezek a számok! — Az 1891. népszámlálás szerint Ausztráliában és a szigeteken összesen 15.268 zsidó lakik, még pedig tartományok szerint: Victoriaban 6549, Uj-Délwalesben 5484, Dél-Ausztrália 840, Queensland 809, Nyugot-Ausrália 129, Tasmania 80, Uj-Seeland 1463, Fiji-szigetek 50 lélek.

Helyreigazitás. Multkori számunkba egy sajtóhiba csúszott, melyet sietünk helyreigazitani. Dr. Neumann Ede, a jeles szónok, ugyanis természetesen nem a *szóban* (177. l. 13. sor felülről), hanem a *hóban* akadt el.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

HÁROM AZ IGAZSÁG?

Az 1893. évi április 26-án terjesztette be gróf *Csáky* Albin a képviselőházhoz az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot és folyó évi április hó 25-én tartott ülésében már harmadizben foglalkozott ezzel. Két esztendő óta bajlódik tehát a magyar törvényhozás ezen, felelekezetünket oly kiváló módon érintő, javaslattal, két esztendő óta bolyong e javaslat a képviselőház és főrendiház közötti utakon. És ha e hosszu idő óta a reczepczió kérdése az ország közvéleményében és az általános politikai helyzeten uralkodó ügyek körében oly nagy jelentőségre jutott, nagyon érthetővé válik, hogy felekezetünk, mely évtizedek óta e függő kérdés nyomása alatt szenved, mely az erkölcsi sérelem érzetén kivül önkormányzati jogait és az annak alapján rendezendő ügyeinek egész sorozatát lánczra verve tudja: ezzel az ügygyel, annak különböző phasisaival szakadatlanul foglalkozik. Könnyen érthető, hogy e helyet is majdnem kizárólag a reczepczióval kapcsolatos események feljegyzése és mérlegelése tölti be. És mig e függő helyzetnek lidércznyomása alul nem szabadulunk, ez az ügy felekezetünk faktorai és nyilvánossági organumainak cselekvési képességét megköti, mint ahogy az egyházpolitikai ügyek a közélet minden nyilvánulására, sőt az ország kormányzatára állandó és már-már aggályos arányu nyomással nehezednek.

Nem marad hát más számunkra hátra, minthogy a változó események szeszélye által ide-oda lökdösött szerény bárkánkból lesve lessük, hogy mikor csendesednek le már az ellenséges vizek, hogy anyagi sérelmeket szenvedett vallásfelekezetünk a nyert morális elégtételből meritett erővel szervezkedési, valláserkölcsi és kulturális téren az öntudatos cselekvéshez nyulhasson.

Vegyük szemügyre a helyzetet.

A képviselőház, mint azt másképen képzelhetni sem lehetett, a már két izben csaknem egyhangulag vallott álláspontjához hű maradt és hozzájárult *Wlassich* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter azon határozati javaslatához, hogy a képviselőház az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot a képviselőház által elfogadott szövegében változatlanul fenntartja és azt alkotmányos tárgyalás és szives hozzájárulás végett a főrendiházzal közölni határozza. A főrendiház illető bizottsága már tanácskozott is e javaslatok felett és az eddigi hirek szerint folyó május hó közepén a főrendiházban harmadszor döntenek sorsuk felett. A képviselőházi harmadszori tárgyalás kétségtelenül néhány olyan tünetet mutatott, mely kellemetlen volt annyiban, amennyiben törekvéseket árult el, melyek oda irányulnak, hogy a képviselőháznak ez ügyben ritka egyértelmüséggel vallott álláspontjába jezsuitikus módon léket vágjanak. Igaz ugyan, hogy e törekvések csuf kudarczot vallottak és hogy értelmi szerzőik ezután irántunk való jóakaratot szimulálva, meglapulni kényszerültek, igaz, hogy e sunyi próbálkozások, melyeknek gr. *Szapári* Gyula és gr. *Apponyi* Albert voltak szószólói, a reczepczió ügyére döntő hatással nem lehettek, de azért kétségtelen, hogy sikerült e két pártvezérnek azt a látszatot kelteni, mintha a képviselőház ez ügyben ritka egyértelműséggel elfoglalt álláspontjához már oly szivósan nem ragaszkodnék. Innen van, hogy a főrendiház bizottságában, még pedig »liberális« részen a javaslatuk viszhangra talált. Ennek a »kikezdésnek« köszönhető az is, hogy reczepcziós javaslat körül oly elemek kezdenek ólálkodni, melyek mindenütt feltünnek, hol az enyészet, a bomlás jelei mutatkoznak vagy ahol azokat csak a sejtelem látja. Egyaránt tapasztaljuk ezt a politikai életben azoknál, kik a jogegyenlőség eszméjétől fáznak, mint felekezetünk azon rétegeinek képviselőinél, melyek a haladásnak esküdt ellenségei. Jellemző, például, hogy ezen ujabb fordulatok folytán az orthodox közvetitő bizottság hivatalos lapja a káröröm félreismerhetetlen jeleivel esik neki a reczepczionak. De vigasztalódjunk ezen, hiszen voltak már ők felekezetünk egyenjogusitásának esküdt ellenségei, hirdették e törekvés ellen az »elkeseredett harczot.« Mikor aztán az általuk fellázitott hitközségek közül csak kevesen mentek neki az átkos reczepczionak, mikor eljárásukat saját körükben és közöttünk élénken szemökre vetették és kivált hogy az ügy reményteljesen is bontakozott ki a fórumon, határt nem ismerő szitkozódásokba törtek ki azok ellen, akik felőlük feltehették, hogy ők nem hivei a reczepczionak. Igy lettek aztán a reczepczió rajongó hivei. De valahányszor egy kis hidegebb szellő fujdogált és az ügynek vesztét érezték, mindannyiszor, mint most is, örömmel hivatkoztak az ő eredeti és egyedül igaz álláspontjukra . . .

Hisszük azonban, hogy mindezek a lesben állók, politikusok vagy mások, egy kissé elhamarkodták a dolgot. Mert a politikai helyzet olyan, hogy a szabadelvűségnek győznie kell és e győzelem esetén nemcsak legbensőbb érzelmeikben szenvednek sérelmet, hanem minden mentalis reservata daczára reputácziójukon is nagy csorba esik.

Olvasóink tanuságot tehetnek amellett, hogy mi sohasem csatlakoztunk azokhoz, akik akár Szapárynak akár Apponyinak dicshymnuszokat zengtek. Szánalommal néztük, mikor kiváltképen Apponyi nevét felekezeti lapokban is dicsőséggel hordozták körül. Nem egy esemény, de különösen a reczepczionális javaslat elleni jezsuitikus támadás igazolta álláspontunkat. E két nagy élő ellentét, a hebegő és ékesen szóló két pártvezér, kik nem is oly régen gyülölettel állottak egymással szemben, szövetkeztek egy oly határozati javaslat érdekében, mely a reczepczionális javaslatnak a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatba való beolvasztását czélozza. Igaz, hogy Szapáry miniszterelnöksége alatt készült a külön reczepcziós javaslat, igaz, hogy Apponyi fényesen támogatta ezt a különálló javaslatot többször, de egy szép napon *Zichy* Nándor gr. felrázó ékesszólására e két jeles férfiu egyszerre arra ébredt, hogy nem jó lesz ez az elkülönzés, össze kell házasitani — voltaképen el kell temetni — ezt a két javaslatot. Miért? Azt nem tudják. De ha a képviselőház nem akarja a maga magzatjának ezt a kétes boldogságot, drága gyermekének, akit annyi bensőséggel gyügyölgettek, a sirját megásni, amire szivesen felkéretik, ám akkor hadd tengődjék az a kis borzas, hiszen ők koszoru, szemfedél nélkül is oly nagyon, de rettentően szeretik.

Ismerjük ezt a beolvasztási javaslatot, hiszen fájdalom

volt egy idő, midőn a magunk nyájában is küzdenünk kellett e bárányhőrbe bujtatott farkas, vagyis a reczepczió ügyének a vallásszabadság kérdéseivel való összeterelése ellen. Hála a kormány bölcseségének, nem ment lépre, ami által tekintve, hogy helyzetét ily módon tetemesen könnyitette volna, anélkül, hogy arra az ellenzék köréből származó javaslat elfogadásából formailag elvfeladást lehetett volna konstatálni, hitfelekezetünket igaz hálára kötelezte. A kisértés nagy volt, mert tudomásunk szerint a szabadelvü pártban is számosan voltak, akik e cselvetést fel nem ismerték és különösen olyanok, akik a külön reczepcziós javaslat jelentőségét és fontosságát megérteni képesek nem voltak.

A sajtóban folyóiratunk mutatott reá először a külön reczepcziós javaslat fontosságára és azokra az okokra, melyek nem javallják, de nem is engedik, hogy a két javaslat egybeolvasztassék. A több izben kifejtettek ismétlésébe tehát most nem bocsátkozva, e helyen különösen utalunk *Wlassich* Gyula kultuszministernek f. é. ápril hó 24-iki képviselőházi kitünő beszédjére, melyben átlátszó és megczáfolhatlan okadatokkal tárgyalja e kérdést. Az általa felhozott nyomós okokkal szemben *Szapáry* erőlködése a kilógó lólábbal épenséggel nevetségesnek látszik. Dr. *Mezey* Mór és *Pap* Géza okos, talpraesett megjegyzései pompásan egészitették ki a kultuszminiszter beszédjét, mig dr. *Neumann* Ármin és *Illyés* Bálint formailag szép és az érzelmekre ható szónoklatai megadták ennek a reczepcziós vitának azt a benső, erkölcsi tartalmat, mely nélkül ez az értelemre apelálló vita nélkülözte volna a históriai lelkiismereteknek az érzelmekhez szóló beszédes elemét. Értse meg valahára azt a főrendiház is, hiszen az ő létele is a történet tiszteletreméltó alapjain gyökerezik. Ime harmadszor kopogtat e javaslat ajtajukon. Gondoljon kiki a maga szempontjából arra a régi magyar szólamra: Három az igazság!

* * *

Folyóiratunk zárta után vesszük az Agliardi-Bánffy-Kálnoky ügyre vonatkozó politikai szenzációs hireket, melyek nyilván döntő hatással lesznek az egyházpolitikai kérdések sorsára is. Reméljük, hogy az illetékes politikai körök bölcsesége le fogja csillapitani a veszélyes mértékben hullámzó

szenvedélyeket és hogy végre az a belátás fog túlsulyra jutni, hogy a szabadelvüség jogos igényeinek akadálytalan teljesülése az egyetlen és leghelyesebb mód arra nézve, hogy a már-már medrükön messze tulcsapdosó izgalmak megszünjenek és hogy ez az ország nyugalmát mihamarább visszanyerje.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

A FELEKEZETI AUTONÓMIA KÉRDÉSÉHEZ.

Dr. *Wlassich* Gyula kultuszminister azon államférfiak közzé tartozik, kik a legkényelmetlenebb kérdés elől sem szoktak kitérni. A megcsontosodott politikusok valóságos művészettel siklanak el ama kényesebb kérdések felett, melyeket rendszerint a nyilvános élet lábatlankodói szoktak eléjök görditeni részint, hogy zavarokat készitsenek elő, részint pedig, hogy ily mesterségesen emelt gátakon az ő jelentéktelen egyéniségök nőni látszassék. A magyar országgyülés képviselőházának is vannak ilyen politikai szaglászai, akik mindenfelé turkálnak. Czéljok nem az, hogy a közügynek szolgáljanak, hanem ellenkezőleg, hogy az ország ügyeinek rendes menetét akadályozzák, hogy bonyodalmakat csináljanak, zürzavarokat támaszszanak. melyekből esetleg párt- vagy egyéb czélokra egy kis halászatot is lehet rendezni. E végből bekalandoznak minden területet és gyakran sikerül nekik egy napi életre varázsolni azt, ami közelebbi bonczolásnál rendszerint semmiségnek bizonyul.

A képviselőház f. év. ápril hó 27-iki ülésében reflektált Wlassich kultuszminister a vallás szabad gyakorlatáról mondott fényes beszédében egy ilyen kis gáncsvetésre azzal a nyiltsággal, mely az ő felszólalását jellemzi. Beszédjének ez a része kiváló módon érdekel bennünket is, miért is ime ide jegyezzük azt szó szerint:

Az igen tisztelt képviselő ur azt mondja, hogy az izraelita vallás felügyeleti jogára nézve miféle törvényhozási intézkedéseket szándékozom tenni és pláne azt is mondta, hogy e kérdést már az első törvényjavaslat, tudniillik az izraelita vallásról szóló javaslatok tárgyalása alkalmával intézte hozzám és én hallgattam, még pedig

két okból, vagy nem értettem meg, vagy pedig nem akartam válaszolni. A megértés vagy meg nem értés — Polónyi képviselő urtól tanultam az utolsó bizottsági ülésben — kettőn fordúl meg: azon, a ki mondja és azon, a ki hallgatja. Az igazat megvallva, először alig értettem, hogy mit akar mondani, oly homályosan szólt, de miután a folyosón tetszett beszélni, megmondom, hogy ott megmagyarázta, mit értett.

Polónyi Géza: Bocsánat, nem magyaráztam. (Derültség a szélső baloldalon.)

Wlassich Gyula kultuszminiszter: Nekem ugy tetszik, hogy megmagyarázta, de igaz, fentartotta magának, hogy itt magyarázza meg bővebben. Erre vonatkozólag bátor vagyok megjegyezni, hogy az izraelita vallás tekintetében a felügyeleti jog szabályozva van. Azt méltóztatik tudni Polónyi képviselő urnak a kongresszusi alapon állókra nézve az 1869-iki szabályzat alapján, az orthodoxokra nézve az 1871. évi 26. 256. számú rendeletben, a statusquo hitközségekre pedig a kormánynak van fentartva a felügyeleti jog és az intézkedési jogkör, amely minden egyes községnek engedélyezése alkalmával nyilvánúl és egyáltalában ezek felett is a felügyeleti jogot gyakorolja. Készséggel elismerem, — és nagyon örülök, hogy fel tetszett vetni a kérdést — hogy e tekintetben szükséges az intézkedés.

Polónyi Géza: Helyes!

Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Mert hiszen már maga a közoktatásügyi bizottság is felszólít arra, hogy például az 1840-iki törvénynek érvényt szerezzünk. Értem a magyar nyelv tudását. Már maga a törvényhozás is kibővítette az eddigi jogállapotot azzal, hogy a rabbik csak magyar állampolgárok lehetnek és a reczepczió után maguk is fogják sürgetni a rendezést, a mit én nem octroy utján, hanem az autonom jogok tiszteletben tartása mellett fogok megtenni. (Helyeslés jobbfelől.)

E felszólalásból kiemelkedik az a rész, hogy az izr. vallás tekintetében a felügyeleti jog szabályozva van. A miniszter csak általánosságban utalt a kérdésre. Érdekes lett volna, ha a kultusminiszter e részben ő felségének 1869. évi junius hó 14-én kelt b. Eötvös József által ellenjegyzett és a kongresszusi statutumokat szentesitő záradékából felolvasta volna e záró szavakat:

»*Midőn vallás- és közoktatásügyi magyar ministerünket ezen szabályzatok és határozatok foganatositásával megbizzuk,*

különös akaratunk: hogy az izraeliták egyházügyeire nézve minket illető legfelsőbb felügyeleti jog teljes mértékben megóvassék, valamint a köztörvényhozás oktatásügyi joga is épségben fentartassék«.

A miniszter további nyilatkozatában örömét nyilvánította a kérdés felvetése miatt, mert nyilván a változó viszonyok folytán »e tekintetben szükséges az intézkedés«. A dolog természete szerint ily intézkedések szorosan összefüggnek az önkormányzat kérdésével, melyre nézve *dr. Wlassich* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ur, rövid szavakban nagy jelentőségű nyilatkozatot tett, melyek teljes összhangzásban állanak, elődjének gróf *Csáky*-nak idevágó kijelentéseivel. E szerint a *zsidó felekezeti ügyek rendezését nem octroy utján, hanem az autonom jogok tiszteletben tartása mellett fogja megtenni.* Senki sem óhajtja melegebben mint mi, hogy e szándék sikerre vezessen és hogy a czélt, melyet magának b. *Eötvös* József tűzött, a jelenlegi kormány megvalósíthassa.

A miniszter urnak ugy ezen imént idézett kijelentését, valamint azt, melylyel jelzi, hogy a *reczepczió után a felekezet maga fogja sürgetni a rendezést*, a kultuszminiszter a jobboldal helyeslése mellett tehette meg, ami nyilván azon általunk annyi izben hangsulyozott elvnek helyeslését és elfogadását jelenti, hogy önkormányzati ügyünk rendezése czélszerűen az izraelita vallás beczikkelyezése után hozható napirendre. Addig is azonban szükséges, hogy jelenlegi beteges önkormányzatunk körében a jövő talaját békés egyetértéssel és czéltudatosan megmunkáljuk, miért is a napirenden lévő községkerületi ujjáalakítások jelen viszonyaink között is kiváló fontossággal birnak.

Budapest. DR. KOVÁCS FERENCZ.

A ZSIDÓSÁG ÉS A PROSELITA-CSINÁLÁS.

Neumann Ármin képviselő ur beszédéhez.

A reczepczió harmadszori tárgyalásánál a képviselőházban a hazai zsidóság egyik kimagasló alakja emelt szót a törvényjavaslat érdekében. Hatalmas, lelkes szónoklat volt az, méltó az ügyhöz, melyért sikra szállott. A beszéd érdekes voltát csak emelte az, hogy a szónok maga is zsidó, hiszen a törvényjavaslat tárgyalásainál a képviselőházban csak egy-kettő, a főrendiházban pedig senki sem emelt szót hitsorosaink közül.

Sokan ezt vádként hozták föl a zsidóhitü képviselők és főrendek ellen, én — megvallom — ezért nem hibáztattam őket.

Attól ugyan nem tartottam, hogy ezért őket jogosan legalább — pro domo — beszéléssel vádolhatta volna valaki. A zsidó vallás mai helyzete hazánk szabadságszereteten nyugvó alkotmányának egyik hézaga és mi nemcsak mint zsidók, hanem első sorban mint szabadelvü polgárok sürgetjük annak megoldását.

A zsidóhitü képviselők- és főrendeknek a fölszólalástól való tartózkodását én azért ugy fogtam föl, hogy attól tartottak, ha mint zsidók e kérdéshez szólanak, szavaikat ugy foghatná fel az ország, mint az egész hazai zsidóság nézetét; ennek kifejtésére pedig nem érezték magukat hivatottaknak.

Neumann képviselő urnak sem volt szándéka a zsidóság nevében szólani, hanem miket elmondott, valóban hiven tükrözte az ország zsidósága tulnyomó részének nézetét, kifejtette, mint az e folyóiratban is annyiszor hangsulyozva lett, hogy a reczepczió a szabadelvüség ügye és nemcsak a zsidóságé, de ha az lenne is, a zsidóság hazafiasságát és áldozatkészségét nem fogja csökkenteni, sem a reczepczió esetleges bukása, sem az itt-ott fölhangzó brutalis támadás. Ecsetelte szakértő módon a zsidó vallás szerepét a multban és vázolta annak stádiumát a jelenben. Beszédjének ezen utolsó részére lenne

nekem, egyszerü vidéki papnak, nehány szerény észrevételem, melyet a képviselő ur igen könnyen fog elviselni azon üdvözletek után, melyeket e beszédjéért másoktól kapott.

Reám azt a benyomást tette beszédje e része, mintha a mai zsidó vallást szinte gyámoltalannak, esetlennek tüntette volna föl. Úgy tünt föl előttem a dolog, mintha a képviselő ur vallásunkat, mint egy nyomorék, ügyefogyott gyermeket tartotta volna oda a t. ház szemei elé, mondván: Ugyan fogadjátok be már, hiszen ettől csak nem kell félnetek.

Nem, képviselő ur! ha a zsidóság történetében tényleg érvényesült volna az a fizikai törvény, hogy az erősebb, nagyobb test magához vonzza a kisebb testet, ugy régen nem volna már zsidóság, de nem volna kereszténység sem, mert a zsidóságból eredő eme kisded patakocskát elnyelte volna a világhódító Róma szelleme.

Rosszúl esett nekem hallanom, hogy a hazai zsidóság egyik legelőkelőbb tagja gróf Andrássy szavaira hivatkozik és igy úgyszólván szentesiti azokat, a mely szavak, ha elburkoltan is, a zsidó vallás inferioritását hirdetik a keresztény vallással szemben. Andrássy Gyula mondhatta: »a kereszténységben a felebaráti szeretet elve a maga tisztaságában és annak erejével hódít ma is és fog hódítani, de hódított-e és hol hódított a zsidóság?« Ő mondhatta, mert nem ismerte közelebbről a zsidó vallást és annak történetét, de egy zsidóvallású képviselő ajkáról elámulva hallottam e szavakat bizonyíték gyanánt fölhangzani. Hiszen ahhoz a felebaráti szeretethez nekünk is volna valami közünk?

Hódított-e és hol hódított a zsidóság?

Azt Andrássy úgy látszik nem tudta, de a képviselő ur — gondolom — tudja.

Nem beszélek az edomita népnek zsidó hitre való térítéséről Hyrkan alatt, mert ez erőszak műve volt, de hát nem zsidók voltak-e, hithű zsidók, kik először vitték szerte a világba a monotheismus tanát.[1]) Zsidók, még pedig nem csak születésre nézve zsidók, hanem a talmudi zsidóság hivei, sőt épen azok vezérférfiai vitték először harczba a felebaráti szeretet zászlaját az önző római felfogással szemben

[1]) Ezt nem kellett a képviselő urnak hangsulyozni, mikor ez a kormány részéről történt. *(Szerk.)*

és csak akkor vonultak vissza a harczból, midőn ijedve tapasztalták, hogy a zsidó vallás terjedő eszméi mindinkább oly alakot kezdenek ölteni, melyek a tiszta monotheismust — legalább a zsidóság felfogása szerint — nem képesek megőrizni.

De azért a zsidó vallás hódító ereje még ekkor sem szünt meg teljesen, mélyen benyulik az a középkorba is.

Tény az, hogy ma a zsidó vallás proselita csinálással nem foglalkozik. Ezt nem csak szabad, de kell is hangsulyoznunk.

De őrizkednünk kell e tényt oly módon feltüntetni, mintha ennek az lenne az oka, mert megvagyunk győződve arról, hogy minket »az erősebb vallás ugy is meg fog hódítani,« Andrássy Gyulának Neumann képviselő ur által idézett szavai szerint.

A zsidó vallás proselita csinálással ma nem foglalkozik, de nem azért, mert talán érzi inferioritását a keresztény vallással szemben, hanem azért, mivel a zsidóság szelleme ma nem a terjeszkedést, hanem a tiszta monotheismus conserválását tartja hivatásának és tudja, hogy e hivatása teljesítésében neki más vallásuak beözönlése nem válnék segítségére. E hivatás teljesítésében nem hivei számának megnagyobbodására, hanem azok lelkesültségére van szükége.

Épen azért, ha mindjárt ettől függene is a reczepczió törvénybe iktatása, nem tartanám helyesnek, hogy mi vallásunkat a világ előtt az ősi zsidó vallás teljesen igénytelen csenevész hajtásának tüntessük föl.

Ha Neumann képviselő urnak ez nem is volt szándéka, amint nem is lehetett és ha szavai vagy a beszéd egybealkotása csak én reám tették ezt a benyomást, ugy hiszem, akkor sem végeztem egészen fölösleges munkát, midőn itt elmondtam ezeket.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA,
rabbi.

A WESTFALIAI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK UJ IMAKÖNYVE.

Adalék az istentisztelet ujabb történetéhez.

Zunz a zsinagógai istentisztelet ritusairól szóló könyvének bevezetésében azt mondja, hogy ha még a régi alkotmányon és erkölcsökön felépült *törvény* sem tudott megmenekülni az idő befolyásától és különféle alakot öltött, az ifjabb keletü és szabadabb mozgásu *istenitiszteletnél* még kevésbbé feltünő, hogy mennél jobban gyarapodott, annál erősebben mutatkoztak a különbségek. A különböző országokban való elszóródás az egymástól elütő rituálék keletkezését előmozditotta. Mennél ritkább és nehezebb volt az összeköttetés, annál jobban gyökeresedtek meg a helyi szokások. A népek müveltségi foka és erkölcsei szintén behatással voltak a ritus alakulására. A perzsák és arabok, a szirusok és görögök, a gallusok és gótok között, a forró és mérsékelt égöv alatt lakó zsidóknak — mindmegannyiuknak érezniök kellett az idegen befolyást. Számtalan képzet és szokás az életnek más népekkel való kapcsolatából eredt és fejlődött: klima és erkölcsök, müveltség és nyelv mindmegannyian az isteni tiszteletben tükröződnek. Egy évezred óta folyton panaszkodnak az idegennek meghonosodása miatt. Alfászi az arabs dallamokat kárhoztatja, Parchon a férfiak hajviseletét . . . . Emden Jákob a fényüzést és a philosophiát, *a czionőrök az orgonát és a német énekeket*. A sors, mely a zsidókat a különböző országokban érte, még kevésbbé hagyhatta érintetlenül az isteni tiszteletet hanem számos imának tartalmát és jellegét határozta meg, egy-egy esemény gyakran sajátos emléknapokat és imákat teremtett.

Azon átalakulások tehát melyek haldokló századunkban az isteni tiszteletet különösen Németországban értek, historiai

jogosultsággal birnak és a kik Zunz bámulatos kutatásainak *tudományos* eredményeiben gyönyörködnek, a kik nevét mind untalan emlegetik és szivesen használják fel azt az óriási anyagot, melyet a prédikáczió és ima, a zsidó isteni tisztelet ezen két alkotó részének történeti fejlődését kisérő munkáiban felhalmozott, de gyászba borulva hamut hintenek fejükre, midőn azt kell tapasztalniok, hogy vannak akik gyakorlati consenquentiáit is levonják azon igazságoknak, a melyeket a nagy mester és társai kideritettek, akik rajonganak Zunzért, de átkokat szórnak azokra, akik tanitásait megszivlelték, ne tekintsék magukat az ő szelleme örököseinek, azok Zunzot nem értették meg kellően.

Az istentiszteleti ujitások *Jakobson Izraeltől*, az 1808 márczius 3-án kinevezett westfáliai consistorium elnökétől indultak ki. Hogy a lelkes férfiu reformmunkája mindenben helyes úton járt és alkalmas segédeszközökkel élt-e, vagy hogy megérdemelte-e mindazt a gúnyt, a melyet a kiváló boroszlói történetiró neki és művének oly fejedelmi bőkezüséggel juttatott, ezen kérdésekkel most foglalkozni nem akarunk. Nem menthetjük fel azon vád alól, hogy a protestáns mintákat nagyon is buzgón követte, de el kell ismernünk, hogy neki köszönhető, hogy a német zsidók vallásos életében bekövetkezett aggasztó pangás egy csapásra megszünt, hogy a megdermedt tagokba uj élet költözött. A reformkérdések ezentul állandóan napirenden maradtak és a zsidó *tudomány* legkitűnőbb képviselői szivesen foglalkoztak velök. Mindenki át volt hatva az ügy rendkivüli fontosságától és a kezdet elkerülhetetlen botlásai után nem sokára bekövetkezett szerencsés kibontakozás jelentékenyen hozzájárult a német zsidóság vallásos életének ujjászületéséhez. A Jakobson-féle templom mintájára alakult hamburgi reform-templom körül megindult küzdelem két ellenséges táborra osztotta a zsidóságot és a vita hevében oly fegyverekhez is nyultak a küzdők, melyek nem a legjobban illettek azon szent ügyhöz, a melynek az egymással szembenálló felek védelmére keltek, de a küzdelem tisztitólag hatott a nézetekre és az üdvös eredmények bekövetkezését megakadályozni nem lehetett.

Érdekesek a küzdelem egyes mozzanatai és rendkivül tanulságos azon eszközökkel megismerkedni, a melyekkel az

u. n. orthodoxia még azokkal szemben is élt, a kik bölcs mérséklettel fogtak hozzá a reform munkájához, a kiknek még a legkonzervativebb gondolkodás sem lobbanthatja szemükre, hogy a vallás »felforgatásán« iparkodtak.

Előttünk van egy vitairat, melynek teljes czime: Geschichte der neuesten Reformen der jüdischen Gemeinde Berlin's und deren Bekämpfung. Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Juden, von D. M. Pinner, Herausgeber des Talmud mit deutscher Übersetzung, Mitglied der asiatischen Gesellschaft zu Paris und der Gesellschaft für Geschichte uud Alterthümer zu Odessa. Berlin, 1857. Selbstverlag des Verfassers. Az irat 123 oldalra terjed és a legotrombább, legdurvább módon neki megy *Sachs Mihálynak*, a jámbor lelkü, mély vallásosságu kiváló berlini prédikátornak, a kinek a spanyol zsidók vallásos költészetéről irt könyve századunk zsidó irodalmának gyöngyeihez tartozik, ki egy másik, még most is szivesen használt tudományos munkája által bebizonyitotta, hogy a talmudban és rokon irodalomban sem járatlan és hatalmas szavával oly gyakran sujtotta az egykedvüeket, a hűtleneket és nem kevésbbé a kegyelet nélkül szüköködő merész ujitókat.

Mit vétett Sachs? Melyek azon kárhozatos reformok, melyek a czionőrök szertelen haragját felkelteték és lángba borították a hithű berlini zsidóság táborát? Cassel Dávid »Die Cultusfrage in der jüdischen Gemeinde von Berlin« (Berlin, 1856.) czimű iratában következőképen ismerteti a veszélyes újításokat, a melyekkel a szentségtörő Sachs a vallás templomának alapjait megrendítette. Cassel saját szavait idézzük, hogy az olvasó hű képét nyerje a magas hullámokat vetett mozgalomnak. »Um also ein Gesammtbild der unter Billigung des dr. Sachs vorgenommenen Gestaltung des Gottesdienstes zu geben, sei bemerkt, dass die Gebetordnung für sämmtliche *Wochentage* des Jahres, für die *Neumondstage*, für die *Mittelfeiertage* der Feste, für die Halbfeste *Purim* und *Chanukka*, für die *Buss-* (Selichot) und *Fasttage*, endlich für das *Neujahrsfest* und den *Versöhnungstag* in der hergebrachten Weise, mit den unwesentlichen, schon in den letzten Jahren unter allseitiger Zustimmung angebrachten Modalitäten beibehalten wurde. Für den bei weitem grössten Theil des

Jahres ist also die Gebetordnung noch jetzt dieselbe wie sie früher gewesen. Für den sabbatlichen Gottesdienst traf man die Anordnung, dass ein Stück aus dem Talmud, welches in die Gebetordnung aufgenommen war, und über das für den Sabbat zu gebrauchende Beleuchtungsmaterial handelt, eben so ein chaldäisches Gebet für die Oberhäupter der — seit 800 Jahren nicht mehr existierenden — babylonischen Akademien der Privatandacht derer, für die solche Stücke Verständniss und religiöse Weihe bieten, überlassen wurde. Die einzelnen Sabbaten angefügten Jozerot, die dem Gesammtbewusstsein noch mehr entschwunden waren, als die Fest-Piutim, wurden ausgeschieden. Am Pessach-, Wochen- und Hüttenfest wurden ebenfalls die Piutim ausgelassen, jedoch für das Pessachfest die Haupttheile des Thaugebetes, für das Wochenfest das Einleitungsgedicht zur Lesung der Zehngebote, für das Hüttenfest die bei den Umgängen in der Synagoge üblichen Gesänge Hoschanoth, für den achten Tag der Haupttheil des Regengebetes, endlich für alle diese Feste die dem Abendgebet eingefügten Piutim beibehalten. An dem eigentlich verpflichtenden *Seder* Tefilla *ist nicht ein Wort verändert*, die hebräische Sprache überall beibehalten worden. Nur das Gebet für den Landesherrn und die Behörden wird in einer etwas modificirten, der Gegenwart angemessenen Form, in *deutscher* Sprache verlesen. Während in dieser Weise der Charakter des jüdischen Gottesdienstes in hergebrachter Weise gewahrt worden, sollte auch darauf gesehen worden, dass alle zu Störungen der Andacht Anlass gebenden Missbräuche möglichst ausgeschieden würden. Einem — erst in den letzten Jahrhunderten zur Verbreitung gekommenen — Gebrauch zufolge betet an Wochentagen ein Leidtragender oder ein den Todestag des Vaters oder der Mutter Begehender in der Synagoge vor. Weil man nicht bei Jedem die dazu erforderliche Kenntniss der hebräischen Sprache und des Rituals voraussetzen konnte, war schon längst in hiesiger Haupsynagoge dies Vorbeten von Privaten auf das Abendgebet beschränkt. Da in unserer Zeit die angedeutete Kenntniss in noch geringerem Masse zu finden ist, und in der That durch unkundige Vorbetende Störungen veranlasst worden, so hat man jetzt die Bestimmung getroffen, dass auch das Abendgebet nur von dem dazu bestallten Beamten vorgetragen wird. Aehnlich verhält es sich mit dem Vorlesen des prophetischen Abschnittes für Sabbate, Fest- und Fasttage (Haftara). Zur Anhörung (ursprünglich Selbstlesung) eines pentateuchischen Stückes wurde früher jeder mit seinem hebräischen Namen unter Beifügung des hebräischen Namens seines Vaters und der Bezeichnung Kohen, Levi, Dritter, Vierter, Letzter u. s. w. vorgerufen . . . nun erachtete man es angemessen den Namen überhaupt auszulassen und den vorher schon durch eine Marke Bedeuteten bloss als Kohen, Levi, Dritter u. s. w. vorzurufen« (29. l. köv.)

Ezen reformokról azt mondja Pinner: »Zwei von diesen Gebeten hat der Vorstand gestrichen. Das eine mit den Anfangswörtern במה מדליקין ist sowohl wegen seines gesetzlichen und *deutungsvollen* Inhaltes, als wegen des tiefschauenden Geistes und der grossen Moral unserer Weisen des Talmud, die, da dieselben so schonend gegen das zarte Geschlecht verfahren und ihm nur *drei* Hauptgebote zur Befolgung auferlegt haben, so klar daraus hervorleuchtet, von grosser Bedeutung. Das andere mit den Anfangswörtern יקום פורקן ist wegen seiner historischen Andeutungen äusserst wichtig und gewiss geeignet stets in dem Andenken der Juden zu bleiben. Ausser diesen erwähnten Gebeten sind in späteren Jahrhunderten noch andere Gebete (פיוטים. יוצרות) von unsern berühmtesten und frömmsten Männern damaliger Zeit verfasst, auf das sorgfältigste geprüft und gesammelt und *in allen jüdischen Gemeinden gesetzlich* eingeführt worden..... Durch die neue Ordnung ist dies alles umgestalltet und unser Gewissen fühlt sich in hohem Grade verletzt, da wir ganz verhindert werden, unsere Gebete nach Vorschrift und herkömmlicher Weise zu verrichten. Nicht minder widergesetzlich ist die Errichtung *unheiliger* und betäubender Chöre und die Verwerfung der ächt jüdischen Melodien, die das Gemüth zur wahren Gottesverehrung und zur innigsten Andacht erheben (117 l. köv.).« Igy bizonyitja Pinner a berlini reformok törvényellenes voltát, a königl. privilegirte Berlinische (Vossische) Zeitung 222. számának 2. mellékletében (1855. szept. 11.) pedig a többek közt azt olvassuk: »Unter die Reformen der Synagoge soll fortan auch der Namensaufruf zur Torah durch die einfache

Bezeichnung: der dritte, vierte u. s. w. ersetzt werden. Dieser uralte Brauch des Namensaufrufs *der mosaischen Lehre, den Propheten und dem Talmud unmittelbar entlehnt*, war eine heilige Sitte der Väter, in ihm findet der fromme Izraelit ein geschichtliches Denkmal, geweiht seinen verklärten Ahnen (Pinner 27. l.)«.

Ezzel azonban az orthodoxia még nem érte be, hanem az Izraélt fenyegető veszély elháritása végett igénybe vette a legmagasabb állami *hatóságok* közbenjárását is (u. o. 46. l. köv.).

De a berlini háboru kitörése előtt három évvel a zsidó életnek egy másik középpontjában még sokkal nevezetesebb dolog történt. Megjelent *Geiger Ábrahám* imakönyve. G. az imakönyv előszavában elmondja annak keletkezése történetét és számot ád arról, hogy mi birta rá arra, hogy hosszú habozás utan mégis elszánja magát az imakönyv kiadására.

A könyv megjelenését az istentiszteleti átalakulások nyolcz évvel előzték meg. Az eddigi változások mindig valami szükségletből eredtek, mely annak idején mutatkozott, a melynek engedtek, anélkül, hogy a változás okául szolgáló elvnek mindenben érvényt szereztek és azt következetesen végrehajtották volna. Az isteni tisztelet ennélfogva nem volt ment inconsequentiáktól. De minthogy az imádkozók jámbor érzelmeit kielégitette, minthogy továbbá a történelem mindig csak fokozatos, lassu átalakitásokban halad előre és a teljes kikerekitést csak időjártával eszközli, ezen következetlenségeken nem ütköztek meg.

De az ily inconsequentiák, amelyek az isteni tisztelet actusa alatt háttérbe lépnek, könyvben szembeötlenek és nem takarhatók. G. ennek folytán sokáig szabadkozott az imakönyv kiadásától. Végre azonban engednie kellett és a boroszlói isteni tiszteletben történeti szentesitést nyert elvek alapján elkészült az uj imakönyv.

Ezen alapelvek a következőkben foglalhatók össze: Az Izraél nemzeti önállóságának elvesztése miatti panasz, az elszórtaknak Palaestinában való összegyűjtése és a papi és áldozati kultusz helyreállitásáérti könyörgés háttérbe lép. Jeruzsálem és Czión azon helyek, amelyekből a tan kiindult, amelyekhez szent emlékek fűződnek, de nem oly helyekként ünnepelendők, amelyekhez az isteni gondviselés örök időkre

kiválóan fűződik, hanem inkább szellemi ideaként, mint az isten országának plántálói. A jövőben révedező tekintetünk is a messiási birodalmon mint az isteneszme általános uralmának és az emberek között megerősödő jámborságnak és igazságnak korán, nem pedig az *izraelita nép* felemelkedésének idején függ. Ily imák, melyek az imádkozók jámbor érzelmének nem nagyon becsesek, megkivánják és megengedik a röviditéseket, ellenben azok, amelyek nagyobb tekintélyben állanak, változatlanul és rövidittetlenül maradnak meg. Az imák tekintélye azonban nemcsak a tartalomhoz, hanem az egész átörökölt alakhoz fűződik, a szóhoz, amelyben reánk szállottak, tehát a héber nyelvhez is. Maradjon meg tehát kevés kivétellel az ima nyelvének. A német nyelvé csak ott az elsőség, ahol a rabbi maga működik mint liturgus. De gondoskodni kell az imakönyvben az imádkozók azon nagy számáról is, akik a héber nyelvet vagy egyáltalában nem vagy legalább oly mértékben nem birják, hogy a héber imákon épülhessenek. A gyülekezet ezen része számára azonban az imák *forditása* nem elég. A héber imához szokott ember előtt a régi kedves imához való ragaszkodás eltakarja a vallásos nézet vagy annak formája ellen tehető kifogást, aki azonban a héber imától elidegenedett, a tartalmat és kifejezést egészen ugy kivánja, hogy szive teljesen elmerülhessen benne. A német rész tehát nem forditás, hanem a héber imáknak teljesen uj német nyelvű átdolgozása, amely, amennyire lehet, azok tartalmához kapcsolódik, de azt mégis önállóan adja vissza. Ezzel számol be G. azon alapelvekről, amelyek imakönyvében vezérelték és amelyek abban kifejezésre is jutottak. Mig az aacheni hitközségnek ugyanakkor megjelent imakönyve már nagyrészt kiküszöbölte a héber imákat, addig Geigerében alig vannak német imák és a héber szöveg még csak csekély mértékben van a kifejtett alapelvekhez képest megváltoztatva. Aki ezen alapgondolatokkal megbarátkozni nem tud, azt meggyőznie vagy megczáfolnia nincs szándékában. »Imakönyv és istenháza — ugy mond — a közös áhitatra való békés egyesülésnek legyen helye, nem pedig kölcsönös támadások küzdőtere.«

A G.-féle imakönyv az istentisztelet fejlődésének történetében fontos mozzanatot, sőt annál is többet: fordulópontot képez. Azon változások, a melyeken az ősrégi imák szövege

átesett, egy fontos elvnek jelentették diadalát és bebizonyították egyszersmind, hogy az isteni tisztelet mit sem veszít *zsidó* jellegéből, ha elutasít magától oly eszméket, melyek a vallásos köztudatból kivesztek és abban feltámadni többé nem fognak soha.

Az orthodoxia nem rakta le fegyvereit és nem is vehetjük rossz néven, hogy körömszakadtáig védte a sánczokat, a melyek nézete szerint a vallás szentélyét oltalmazták. De a G.-féle eszmék győzelmét megakadályozni többé nem lehetett. 1868-ban újból felszínre kerültek az istentiszteleti kérdések, különösen a m.-frankfurti és boroszlói hitközséget foglalkoztatva és G. a folyóiratának hatodik évfolyamában és külön is megjelent »isteni tiszteletünk« czímű értekezésében élesen körülvonalozza az »egyelőre elérhető czélt« és megjelöli az útat, a melyen a reform munkájának haladnia kell. »*Minden reform*« ugy mond »*a multból az új életü jövőbe vezet át, nem szakít tehát a múlttal, hanem inkább gondosan fentartja az azzal összekötő kapcsot*, nemcsak új, életerős formákban folytatja a régebben is élő szellemet, hanem hozzáfűződik minden a kedélyeknek kedves szokáshoz, *nem éles következetességgel jár el, hanem a történeti átmenet törvényét követi.*« G. ezen szavai eléggé jellemzik álláspontját és hitelesen bizonyítják, hogy a kegyeletlenség és radikálizmus vádja, a melylyel a kiváló férfiút illették, merőben alaptalan.

A folyóirat hetedik évfolyamában (241. l. kör.) közzétett terv alapján 1870-ben megjelent az imakönyv új kiadása. »Az új követelések határozottsága« úgy mond G. »napról-napra gyarapodik, azonnali kielégítést sürgetnek, ha az isteni sztelettől való teljes elfordulás be ne következzék. *Itt egyelőre nincs más mód mint közvetítés*, a régi alaptőke kímélésével, a fennállónak lehetőleg gyengéd átalakításával egybe kell kapcsolni az újnak meghonosítását. *Hogy ennek miképen kell történnie, az egyes hitközségek egyéniségétől fog függni*, azon erőtől és határozottságtól, a melyet az egyik alkotó részben az újabb nézet nyert, azon szívósságtól, a melylyel a másik a szokáson csüng. Nem szabad, hogy a haladás tudatától áthatott hitközséget szükségleteinek kielégítésében azon megfontolás akadályozza meg, hogy más gyülekezetek nem fognak vele lépést tartani, ép oly lehetetlen volna erőszakosan szorítani az olyant, a melyben gyengéd kímélet parancsolólag érvényesül. *Ezen törekvéseknél tehát a teljes egyformaságnak és összhangzásnak létesítése nem lehet mértékadó, ez, mint mindenütt, csak végső czél: egyes egyedül azon fejlődési mozzanatot kell kielégíteni, a melyben minden egyes hitközség van.*

Az isteni tisztelet kérdésével ugyanakkor a német zsidóságnak egy másik kitűnősége foglalkozott; *Joël M.*, Geigernek hivatalbeli utódja, a ki *a boroszlói rabbiiskolának is tanára volt* és századunknak philosophiailag legműveltebb theologusaihoz tartozott. Joël részben ellentétes állást foglalt el Geigerrel szemben és ennek »Zur Orientirung in der Cultusfrage« czímű iratában kifejezést is adott. G. hatalmas czikkben (Etwas über Glauben und Beten. Zu Schutz und Trutz, a folyóirat 7. évfolyamában, 1—59. l.) felelt és szigorú birálat alá vetette J. állításait. Rendkivül érdekes polémia, melynek részleteivel azonban ezen különben is hosszúra nyúlt czikkben nem foglalkozhatunk. Szükségesnek tartjuk azonban G. záró szavait ideiktatni, semmit sem veszítettek aktuális jellegükből és még most is komoly megfontolást érdemelnek. »Évtizedek óta« azt mondja »ismételgetik az intést: balgák ti, kik reformra törekedtek életben és kultuszban, hiába fáradoztok; mig ezek reformtörekvéseiteket kárhoztatják, amazok nem gondolva veletek, saját útjokon járnak, az életben messzire túlmennek rajtatok és a kultuszt különösen oly kevéssé vallásos hangulatú korunkban egészen feleslegesnek tartják. Mire való tehát mindezen erőlködés? De nemcsak az ezen észleletből vonandó következtetés hamis, hanem tartalma is csalárd. Azt akarják ugyanis következtetni: hagyjatok mindent a régiben, hagyjátok magára! Ha ezen intés azoktól eredne, a kik az egész dolog iránt nem érdeklődnek, a kik szeretnék, ha az egész vallásos élet elsülyedne, a kik tehát akarják, hogy lassacskán elkorhadjon, érthető volna. De olyanok mondják ezt nekünk, a kik állítólag minden vallásos jelenség iránt melegen érdeklődnek, azok óvnak oly kisérletektől, a melyeknek czélja a vallást dermedtségéből felébreszteni, új életre kelteni. — Nem az a reformok hivatása, hogy az embert mesterségesen vonszolják a valláshoz, hanem az, hogy a vallást tisztaságában mutassák be és ezáltal egyúttal teljes győzelmes erővel is fegyverezzék fel azon bizalomban, hogy ennek révén a kedélyek

is felhevűlnek majd érte. És ilyen vállalkozás nem érdemelne tiszteletet még akkor is, ha a siker egyelőre talán kétes volna?«

A differenciák mellett azonban, melyek Geiger és Joël nézetei között tapasztalhatók, a két férfiú közötti szellemi rokonság sokkal nagyobb, mint maguk hitték. Láttuk, hogy Geiger a theoriában kifejtett minden következetessége mellett a gyakorlatban a közvetités hive és csak egy pillantást kell vetnünk Joël imakönyvébe és azonnal szemünkbe ötlik, hogy szerzője tulajdonképen Geiger utjain jár. Maga is megvallja, »hogy G. imakönyve az istentiszteletnek méltó alakulására üdvös hatással volt és saját imakönyvében felhasználta azt a sokat, ami a Geigeréből jónak bizonyult.« Egyes megváltozott szövegű imák mellett azonban még ott van az eredeti textus olyanok számára, akiknek lelke abban talál megnyugvást. De a forditás — és ezt nyomatékosan emeljük ki — mindenben a módositott szöveg tartalmát adja vissza. Ott van p. a תקע בשופר גדול-nak mindkét alakja, forditása pedig a következő: Dein mächtiger Ruf künde Heil und Freihet, dass nirgends mehr auf Erden ein Glied der Gemeinde Israel's geknechtet werde um Deines Namens Willen. Gelobt seist Du, o Gott, der Du Heil verkündest Deinen Verehrern. Hasonlóan két alakban a רצה, forditása pedig igy hangzik: Blicke wohlgefällig Herr, auf Israel, Deine Gemeinde und auf den Dienst, den sie Dir weiht, Gib ihr wieder jenen alten Geist, durch den sie einst Lehrer ward der ganzen Menschheit. Gelobt seist Du, o Gott, der deinen Geist nicht nimmst von Israel.

Az olvasó ezen példákból világosan látja Joël irányát és csak az előszóból akarunk még néhány mondatot idézni. »Tény, hogy még a konservativek is csak két fundamentális jelentőségű imát ismernek, u. m. 1. a hitvallást (S'má) és annak áldásmondatait és 2. a tulajdonképeni Tefillát. Tény továbbá, hogy a középkor legkiválóbb tekintélyétől (Maimuni) származó intézkedésnél fogva nem kétszer, hanem csak egyszer mondatott a Tefilla minden istentiszteleti főrészben. Ha azonban a válpontok ott vannak, ahol a ritus szerint a csendes ima, tehát az istentiszteletnek azon része következik, ahol az egyest csak Isten hallja, de ember nem ellenőrizheti, bizonyára nem lehet ellenvetést emelni az ellen, hogy a régi kifejezés ott legyen a módosult és nézetünknek jobban megfelelő mellett. Az ez ellen

tehető kifogásokat könnyű megczáfolni. Legtöbbnyire annak helytelen magyarázatán alapulnak, amit »a bölcsek bélyegzésének« neveznek és amit ennélfogva megváltoztatni nem szabad. Honnan eredhet, hogy még szakértő férfiak sem akarják tudni, hogy ezen soha sem siettették a szigoru szószerintiséget, hogy a Tefilla szószerint egyáltalában nem is állitható helyre, minthogy az illetékesek legilletékesebbjének, R. D. Abudraham nak bizonyitása szerint (idézve Bét József, Tur Órach Chájim 113. fej. vége), alig van hely, a hol a tizennyolcz áldásmondatot szóról-szóra egyformán mondanák, az egyik hozzá ne tenne, a másik el ne venne.« Ezzel okolja meg Joël eljárását, melyet nézete szerint azon körülmény is igazol, »hogy még olyanok nézetei sem fedik egymást, a kik ugyanazon hitalapon állanak és ezért szellemi közösségük épségben maradása mellett is egyes nézetek számára más-más kifejezést igényelhetnek.«

A berlini új zsinagóga számára 1881-ben kiadott imakönyv csak keveset különbözik Geigerétől. E kettő és a Joëlé képezi alapját a wesztfáliai hitközségek szövetkezetének megbizásából *dr. Vogelstein* stettini rabbitól kiadott új imakönyvnek. A vezérelvek, melyeket V. követ, saját szavai szerint általánosságban nem különböznek azoktól, a melyek egy fél évszázad óta az isteni tisztelet reformjánál több vagy kevesebb határozottsággal hangsúlyoztattak. A német részre vonatkozólag azonban megjegyzi, hogy az összes gyülekezetek számára adott egységes keret mellett a részletekben mégis némi szabadságot és önállóságot kellett biztosítani az egyes hitközségeknek. Az utolsó években ugyanis sok helyen azon óhaj jutott kifejezésre, hogy a nyilvános isteni tiszteletnél a német elem jobban veendő tekintetbe, hogy az ne szorítkozzék egyes énekekre és a prédikátortól előadandó ú. n. liturgiára, hanem hogy a tulajdonképeni szombati és ünnepi imák egy része németül végzendő. Hogy ez lehetővé váljék, a német fordításra még nagyobb súlyt kellett helyezni és tekintettel lenni arra, hogy a kifejezés minden túlterheltségtől és fellengzéstől ment, a kedélyt felmelegítő és a nyilvános előadásra alkalmas legyen. Szükséges volt továbbá a német szövegbe héber responsoriumokat felvenni és gondoskodni arról, hogy az egyik imanyelvből a másikhoz való átmenet könnyen eszközöltessék, »Az imakönyv kiadásánál mértékadó elveket« úgymond V.

»lelkiismeretesen iparkodtam végrehajtani és azért átalakítottam még oly imákat is, a melyek eddig változatlanúl maradtak meg — ilyen p. a Jigdál, a Muszáfima Kedusája, a tóra kivitelekor ünnepnapokon elősorolt tizenhárom isteni tulajdonság. Másfelől kegyeletesen óvakodtam attól, hogy kényszerítő okok nélkül ne változtassam meg a héber szöveget és kicsinyes módon ne gyakoroljak kritikát. Mindenekelőtt szívemen feküdt, hogy az imákba semmiféle óhajt vagy könyörgést ne vegyünk fel, a melynek teljesedését vagy meghallgatását nem kívánjuk komolyan. Igazak akarunk lenni mindenben a mit beszélünk, különösen pedig akkor, midőn imádkozva fordulunk az igazság Istenéhez.«

Nem hasonlitjuk össze az uj imakönyvet elődjeivel, nem kutatjuk, hogy a szövegen ejtett ujabb változások jogosultak, szükségesek-e? Vogelstein imakönyvének megjelenése mindenesetre uj mozzanatként illeszkedik bele az istentisztelet fejlődésének történetébe és örvendetes jelenséget látunk abban, hogy a német zsidók ráérnek vallásos intézményeik fejlesztésére gondolni akkor, midőn a felekezet körén kivül oly szomoru tünemények vonják magukra figyelmünket, örvendetes, hogy a társadalmi életben mutatkozó hanyatlás nem hat lohasztólag a vallás belső ügyeinek gondozására, hivatottaknak lelkesedésére és munkakedvére. Még örvendetesebb, hogy a müvelt közönség köréből felhangzó szózatok bátoritják és haladásra serkentik azokat, a kiknek a tudományon kivül más fegyverük nincsen és hogy a zsidó hitközségek kilépnek elszigeteltségükből, hogy az isteni tiszteletben kifejezésre hozzák a köztudatban meggyökeresedett tisztult vallásos eszméket.

Az orthodoxia az uj imakönyvben ujabb veszélyt lát és dühösen neki megy a vakmerőnek, a ki szentségtörő kezét felmerte emelni az ur temploma ellen. Még az antisemita garázdálkodást is beleránczigálják az imakönyv ügyébe és a haladás képviselőinek, kik *vallásos* meggyőződésüket az imába is alkalmas módon kivánják tükröztetni, *gyávaságot és antiszemitafélelmet* lobbantanak szemükre.

Ez az ujnémet orthodoxia, a mely minden szabad gondolatot már csirájában el szeretne fojtani, de azért nagy emfasissal idézi Joëlt, ma sem válogatósabb eszközeiben, mint volt félszázaddal ezelőtt. De a czionőrök tüze tartósan nem

hevítheti a szíveket és a német zsidóság egyéb bajokkal együtt ki fogja heverni ezt az orthodoxiát is. Helyesen mondja Vogelstein a szabadelvü német hitközségekhez intézett intő szózatában: »érzik, hogy a vallásos reformot tovább is megakadályozni nem lehet, hogy különösen a müveltek örömmel üdvözlik az uj imakönyvet, a mely a tisztult vallásos tudatot számba veszi. Attól félnek, hogy ezen imakönyv terjedése véget fog vetni uralmuknak a kisebb hitközségekben. Ezért keresnek ki egyes mellékes, cáfolatra nem szoruló pontokat, harcztérre viszik az antiszemitismust és azt remélik, hogy ezáltal meg fognak riasztani félénk kedélyeket.«

Szükségesnek tartjuk, hogy a magyar zsidóság is birjon tudomással ezen mozgalmakról, hadd szolgáljanak neki tanulságul.

ben József.

AZ IRODALMI TÁRSULAT FELOLVASÁSAI.

Az április hó 4-én tartott felolvasó estélyével bezárta az I. M. I. T. az idei felolvasó estélyek cziklusát. Röviden akarunk ezen estélyről is beszámolni.

Az elnöki emelvényen helyet foglaltak: Dr. Kohn és Dr. Bacher. Dr. Kohn üdvözli a jelenlevőket és átadja a szót Dr. Weiszburg Gyulának, a ki »a XII. század zsidó utazóiról« olvas fel.

A felolvasó élénken festi a kellemetlenségeket, sőt akadályokat, a melyek a középkorban a keleten utazók elé tárultak. Alig találkozott is valaki, a ki tisztán geográfiai, vagy etnográfiai szempontoktól vezéreltetve elszánta magát az ismeretlen tájékok beutazására. Ezek többnyire kereskedők voltak (mint Marco Polo is), a kiket üzletük arra felé vitt, és a kik a látott és hallott dolgokat feljegyezték. A zsidó utazónak még annyival volt rosszabb a helyzete, mert nem tudta, akad-e mindenhol hely a hol ehetik. Mig a keresztes hadjáratok korában ezer meg ezer ember zarándokolt Jeruzsálembe, addig a zsidók közt kevés ember akadt, a kit a szentföld iránti szeretet odautazásra lángolt volna, mint Jehuda Halévit. (A felolvasónak eme összeállitása igen gyönge lábon áll. Igaz, hogy a zsidók nem zarándokoltak tömegesen Jeru-

zsálembe, ezt alig tehették is volna, de egyesek bizony nagy számban tették ezt meg. Többek közül Nachmáni is ott fejezte be életét, az emigralt »Caftor vaferach« ott irta meg munkáját és a responsum-irodalomban is gyakran olvassuk, hogy x, vagy y fogadalmat tett, hogy Palesztinába kivándorol. De másrészt a zarándoklás, mint kizárólagosan a papi jövedelem szaporitását czélzó és részint a vallásos rajongásból eredő intézmény a zsidóknál nem verhetett gyökeret). Attér azután a két zsidó utazó Tudelai Benjamin és Regensburgi Petachja utleirásainak ismertetésére, részletesen vázolja mindkettőnek uti irányát. Ugy Benjámin, mint Petachjah, habár első sorban a beutazott városokban lakó zsidók helyzetéről szólnak, kiterjeszkednek az illető város fekvésére, politikai helyzetére, érdekességeire, művészeti és más kiválóságaira. A száraz leirásokat gyakran szakitja félbe egy-egy monda, vagy néphagyomány, melynek naivsága és csodálatos volta nem akadályozta az utazókat abban, hogy készpénznek fogadják el mindazt, a mit pl. a tiz törzsről, Dániel sirjáról, Bagdad csodáiról a chovárezmi álmessiásról hallottak. A látott vidékeken lakó népek szokásainak és erkölcseinek leirása sok tekintetben érdekesnek mondható. A felolvasó az utazókat utjokban követte és leirásukból érdekes kivonatokat közölt. A felolvasás ily módon számos detail összegezésből épült fel és ugyanezért részletesebben nem ismertethetjük. Az eleven a humortól sem ment felolvasást a szép számban megjelent közönség nagy figyelemmel hallgatta végig. A társulat nevében Dr. Kohn Sámuel mondott köszönetet Dr. Weiszburgnak szép felolvasásáért.

Az ülés további képét a következőben egészitjük ki:

Az elnök kijelenti, hogy a tapasztalat azt a reformot ajánlja, hogy a kérdések válaszolására és tárgyalására tekintettel arra, hogy a felolvasások eléggé igénybe veszik és kifárasztják a figyelmet, külön estélyek tartassanak, a mi a jelenlévők általános helyeslésével találkozott. Még csak Dr. Blau Lajos ismertette röviden a templomi imák melodiáinak korát és eredetét. Mielőtt az ülés bezáratott, Dr. Kohn a pesti izr. hitközségnek, a mely a felolvasó estélyek tartamára a disztermet a társulat rendelkezésére bocsátotta, mondott köszönetet, valamint a hallgatóságnak, mely érdeklődéssel és jóindulattal kisérte a társulat felolvasói működését.

Beszámolva az elmult felolvasó estélyekről arra szoritkoztunk, hogy azoknak lehetőleg hű képét nyujtsuk és tartózkodtunk minden megjegyzés és észrevételtől. De most, miután az Irodalmi Társulat e nembeli működésének szintén már multja van, szükségesnek tartjuk, hogy erre visszapillantsunk és észrevételeinket megtegyük. Habár csak négy felolvasóval ismerkedtünk eddig meg, mindamellett bátran állithatjuk, hogy ezek is bizonyitékot szolgáltak arra nézve, hogy a magyar zsidóság rendelkezik oly szellemi erők fölött, a melyek a zsidó tudományt terjeszteni és fejleszteni képesek. A felolvasó estélyek fényesen bebizonyitották azt, hogy a mi intelligenciánk zsidó ügyekért tud és akar áldozni pénzt, de ennél egy másodperczczel sem többet. A mi zsidóink megfizetik tagsági oboluszaikat és »der Mohr hat seine Pflicht gethan«, avval otthon maradnak. E tekintetben a férfiak elfoglaltsága teljesen egyensulyban tartja a hölgyeknek zsidó ügyek iránt érzett megvetését. A felolvasások közönsége többségében olyan volt, a melyet a zsidó tudományhoz valami, részint szorosabb, részint lazább kapocs fűzi. Tán nem szükséges ezeket osztályozni. Habár nem tagadjuk, hogy láttunk olyanokat is, a kik a zsidó tudománnyal semminemü nexusban nem állanak, de ezek száma bizony aránylag csekély volt. De reméljük, hogy a Társulatnak, miután most már a kezdet nehézségein szerencsésen tul esett, az őszön ismét szervezendő felolvasások estélyei nagyobb hallgatóságot is fognak teremteni, mert bizony nálunk a hallgatóságot teremteni kell és hogy a pesti izr. hitközség diszterme gyülekező helye lesz inteligenciánknak, a mely, habár lassanként is, tudatára fog ébredni, hogy mégis igaz Heine szemrehányása.

Budapest.

HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

AZ ELEUZISZI MISZTÉRIUMOK A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBAN.

II.

Az eleuziszi misztériumok beható ismertetése Preller, Griechische Mythologie I. kt. 589. sk. ll. Pauly, Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft, III. kt. s. v. Eleusinia, és dr. Vargha Samu, az eleuziszi miszteriumokról cz. munkákban található.

Midőn Plutó elrabolta Persephonét, Déméter gyászos szomorusággal indult leánya keresésére. Kezében világító fáklyával járta be kutatva az országokat s tengereket, anélkül hogy evett vagy ivott volna. Mindenütt, ahol bolyongásában betért s szivesen fogadtatott, áldást hozott a földre s házra. Vándorlásának tizedik napján Eleusisbe ért, hol kifáradtan dőlt le egy forráskút párkányára; mély szomorúságba merülve találták ott Keleos király leányai, kik korsókkal jöttek a forráshoz, hogy vizet merítsenek. Részvétükkel s közülök főleg Jambénak víg tréfái által felvidulva ment a leányokkal atyjok palotájába, hol azóta nagy áldás szállt a házra. De leányának vesztesége fölötti fájdalmában nem bocsátott többé termékenységet a földre s minthogy nagy éhinség fenyegetett már, Zeus egyezséget hozott létre Déméter és Plutó közt. Persephoné nem térhet egészen vissza anyjához, minthogy már az alvilághoz tartozik, de megegyeztek abban, hogy minden év bizonyos szakában anyjánál tölthet hosszabb időt az Olympuson. Tavaszszal jön, de őszszel, midőn a földmíves ujból elvetette magvát, ismét leszáll az alvilágba.

Ezen mythos képezi alapját Déméter és Persephoné kultuszának, mely a görög természetvallás különböző nyilvánulatai szerint más-más alakban gyakoroltatott, de mindenütt, ahol csak földmíveléssel foglalkozó törzs lakott. Legkiválóbb fontossággal bírt azonban e kultusz az attikai Eleusisben, Salamis csöndes tengeröblénél, hol évenként sok ezren jöttek össze az ünnepélyre. Eleusisből terjedt e kultusz — egybeolvadva a Dionysos-szolgálattal — Athenbe s onnan egész Kis-Ázsiába.

Az ünnepély két részre oszlott; tavaszszal ünnepelték Persephoné feljövetelét, őszszel pedig elraboltatását. Ezen utóbbi képezte tárgyát a tulajdonképeni misztériumoknak, a nagy Eleusináknak, mely alapjában nem volt más, mint utánzása annak, a mi Déméterrel történt Eleusisben.

A Boedromion (szeptember) 15. napjának estéjén kezdődött az ünnepély. Egész lefolyása utánzata volt az elrabolt Persephoné keresésének. Fáklyafény mellett szomorú dalokat énekelve, siratták s keresték Persephonét, míg végre a hatodik napon ünnepi fölvonúlással mentek attól a kúttól, melynél Déméter megpihent, a salamisi öbölhöz, vígan tánczolva, tréfálódzva s lármásan énekelve, hogy a hegyek visszhangoztak a daltól s a fáklyafény elözönlötte az egész öblöt, melyből két agyagkorsóval vizet merítettek s az egyiket nyugatra, a másikat kelet felé áldozatképen, misztikus szavak kiséretében kiöntötték. Ezen bezáró-nap az agyagkorsóktól s a vízmerítéstől kapta πλημοχόη nevét. Nem hagyható figyelmen kívül a rejtelmes láda, mely különös szentségben részesült az ünnepélyen s mely többek közt gránátalmát, süteményeket és sót tartalmazott, melyek a Déméter által meghonosított jobb életmódot jelentették.

Az ünnepélyen nem vehetett mindenki részt; eleinte csak beavatottak jelenhettek meg, később azonban csak a külföldiek s utóbb csak a gonosztevők voltak kizárva.

Központja az egész ünnepélynek a Kallichoros-kút volt, mely φρέαρ παρθένιον »a szűzek kútjá«-nak is neveztetett, hol Déméter megpihent s a mely fölé Déméter meghagyásából templomot építettek.

Az ünnepélyen a főszereplők a következők voltak: 1. a ἱεροφάντις, kinek főszerepe az ének vezetése volt; 2. a δαδοῦχος

a fáklyákra ügyelt; 3. a ἱεροκῆρυξ volt a hivatalos hirdetője az isteni bókének s mindennemű tudnivalónak; 4. az ἐπιβώμος pedig az áldozatot végezte. Ezeken kívül külön kiszemelt kezelője volt az ünnepélyen főszerepet játszó hangszernek, a fuvolának, melynek kezelője a ἱεραύλης nevet viselte. Megemlítendő végre az a szokás, hogy az ünnepély alkalmával minden évben egy előkelő családból származó ifjú az oltár papjává szentelteteti; ezt az ifjú παῖς ἀφ' ἑστίας-nak nevezték; nem kis gyermek volt az, hanem már ifjú: παῖς . . . αὐξόμενος.

Déméter mint a termés istennője, egyszersmind az asszonyok termékenységének is istennője volt. Erre vonatkozólag létezett külön kultusz, a melyben csak házas asszonyok vettek részt. Éjjeli orgiákban ünnepelték a Thesmophoriákon az asszonyok Démétert, kit gyermeke elvesztése miatt megsiratták s kihez termékenységükért könyörögtek.

A föld termékenysége s a gyermekáldáson kívül a Déméter-kultusz még különösen a földi életre s a túlvilági üdvre nézve keltett oly boldogító érzelmeket a résztvevők keblében, hogy a görög írók (felsorolva s közölve Pauly Encycl.-ban p. 108.) a legnagyobb elragadtatással szólnak arról az örömről s boldogító ünnepélyről, mely Eleüziszben folyt le.

Mindezekből látható, hogy bár az Eleuzinákról is csak hézagos darabossággal szólnak a források, de a tudósítások alapján világosan mutatják, hogy a jeruzsálemi templomban végbement vizmerítés örömünnepélye nem más, mint zsidó mezbe burkolt eleüziszi misztérium.

A vallások terjedésének történetében ismeretes az a jelenség, hogy valamely vallás terjesztői az ünnepeket a meghódított nép ősi ünnepeinek idejére helyezték, sőt a lehetőség határai közt még az ősi megszokott czeremóniákon sem változtattak, csak újabb szinezettel látták el. Könnyű volt a Déméter-kultusznak bejutnia a jeruzsálemi templomba, hiszen a Boedromionnak megfelelő Tisri hónap nemcsak tele van ünnepekkel, de ép 15.-én veszi kezdetét a hétnapos Sátorosünnep is, melynek egész főjelentősége szintén a föld termékenységére irányúl.

Az eleüziniák a Boedromion 15.-én kezdődtek és tartottak hat napon át. A Sátorosünnep Tisri hó 14.-én este kezdődött s ideje hét napra volt szabva. Ezen összehasonlításban

megleljük annak magyarázatát, hogy a vizmerítés ünnepélye miért kezdődött a Sátorosünnep első napjának végeztével, vagyis Tisri hó 15.-én este. A különbség csak az volt, hogy a jeruzsálemi templomban naponta merítettek s áldoztak vizet, holott Eleüziszben csak az utolsó, hatodik napon, a plemochoa napján. De kétségtelen, hogy a Sátorosünnep hetedik, vagyis a vizmerítés ünnepélyének hatodik napját a plemochoának megfelelően látták el különös ünnepséggel, amelyből a Hosanah rabbah maradt meg. Tehát nem azért kezdődött az ünnepély a Sátorosünnep első napjának végeztével, mert szertartását ellenezte az ünnepi nyugalom tilalma, hanem azért, mert épen az felelt meg a Boedromion 15.-ének. Ez a hagyomány által említett ok tulajdonképen bizonyára arra a szombatra vonatkozott, mely esetleg az örömünnepély hat napjába esett, ami könnyen is érthető, mert az ünnepély a templom falain kívül folyt le s ott az ünnepi tilalom már érvényben volt. De kérdéses, vajjon az eleuzinák befogadása idejének elején is figyelembe vették-e a szombati nyugalmat? Igen valószínü, hogy akkor a közbeneső szombaton is folyt az ünnepély s csak későbbi intézkedés hagyott szombaton szünetelni.

Most eljutottunk az ünnepély szinhelye kérdésének tisztázásához. A hagyomány a nők udvarát jelöli ki szinhelyül s ezt János evangéliuma is bizonyítja, amely szerint (VII. 37.) Jézus a Sátorosünnepen a nők udvarában vitatkozott a farizeusokkal s ezen ünnepélyre való vonatkozással mondá: »Aki szomjúhozik, az én hozzám jöjjön.« (V. ö. Sepp, Jerusalem und das heilige Land. I. p. 141. és 302.) De Herodes előtt nem volt még női udvar s föltételezhető, hogy létesülése csak állandósítása volt a helynek, hol az ünnepély megtartatott. Meg volt az ünnepély meghatározott helye, amelyhez oly fogalom volt fűzve, hogy az ünnepély főtényezőjét s az ünnepélyen résztvevők preponderancziáját a nők alkotják. Ma már természetesen lehetetlen pontosan kimutatni, vajjon Déméter és Persephoné istennőkre vonatkozással jelöltetett-e meg a hely a nők helyének, vagy pedig azért, mert ép a Thesmophoriák mintájára eleinte kizárólagosan csak nők vettek részt az ünnepélyen, annyi bizonyos, hogy a hagyomány azon tudósításán, mely szerint »régente csak a nők voltak belül, holott a férfiak kívül álltak« nem lehet egyszerüen átsiklani azon

alapos gyanú nélkül, hogy kezdetben kicsapongó orgiákkal ünnepelték a jeruzsálemi templom közvetlen környékén a nők Déméter s Persephoné kultuszát s csak könnyelmű visszaélések idézték fel a magas erkölcsi szinvonalon álló zsidó hatóság intézkedését, hogy a már meghonosúlt intézményt megváltoztassák s az ünnepélyen való részvételből — noha az Eleuziniákon a hivatalos szereplők felerészben nők voltak — a nőket egészen kizárják. A karzatok fölállítása nem is újabb szigorító rendszabálynak látszik, mint inkább ismételt concessiónak, hogy a nőket oly közelről érdeklő ünnepélyen legalább jelen lehessenek a nők. Történeti forrásainkból meg nem állapíthatók ezen intézkedések közelebbi adatai, de az ünnepélyről szóló hagyomány ide vonatkozó tudósítása nagyon is sejteti, hogy alapjában a zsidó eszmekörnek meg nem felelő idegen kultusz gyakorlása csak fokozatosan simúlt mindjobban a zsidó felfogáshoz, míg Heródes egészen ki nem vetkőztette idegen jellegéből azzal, hogy az ünnepély szinterét szorosan a templomhoz tartozónak építtette. Ezért tartották az ünnepélyt, melyről a hagyomány a legvallásosabb elragadtatással szól, ép a vallástörvények tekintetében oly csekély jelentőségü »nők udvarában«.

Könnyű volt az idegen kultusz meghonosítása, minthogy az eleüziszi ünnepély központjának, a Kallichoros forráskútnak meg volt a közelben a megfelelő Siloa-forrás. Érdekes, hogy ma a Siloa-forrás »a szűz forrásá«-nak neveztetik (Sepp, i. m. I. p. 270.), természetesen Máriára vonatkoztatva; de vajjon e megnevezés nem utóbb kapta-e kereszténvies szinezetét s nem csak emlékmaradványa-e az ünnepélylyel összefüggő névnek, mely szerint a Siloára is rámondták, mint a Kallichoros-kútra φρέαρ παρθένιον »a szüzek kútja«? Azon fontos szerep mellett, mely a vizmerítés ünnepén a Siloának jutott, annyi szembetűnő érintkezési pont után nem látszik lehetetlennek ez a föltevés.

(Befejezés következik.)

Csurgó. DR. VENETIANER LAJOS.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS.

1. A *Krónika könyvének görög nevéről* uj és, mondhatni, elmés magyarázatot ad Blau Lajos ezen folyóirat utolsó füzetében. (162. l.) De közelebbről megnézve, nem számithat maradandó helyeslésre. Szent Jeromos magyarázatának, melyet Blau az eddigi két magyarázat közül második helyen emlit, van egy klasszikus tanuja: a Krónika görög nevének eredeti, teljes alakjában. Ezen alakot a Septuaginta alexandriai kéziratában találjuk, még pedig a Krónika mindkét könyvének úgy elején, mint végén. Az I. könyv fölirata igy hangzik: *Παραλειπομένων βασιλέων Ἰούδα ὰ*, a II. könyv utóirata igy: (*τέλος τῶν*) *Παραλειπομένων τῶν βασιλειῶν Ἰούδα β̀*.[1]) Ezen teljes fölirat eredetiségét bizonyitják a szir (Pesitthá) és az aethiops bibliafordítások. A Pesitthában ez a krónika könyvének fölirata: ספר דובר יומתא דמלכא דיהודא דמתקריא ספר דבריימין; a végén ez áll: שלם ספר דבריימין. A fölirat első része a LXX. befolyása alatt került a főczim mellé, mely az utóiratban egyedül van meg és mely nem más, mint a héber דברי הימים aramositott kiejtése. A Krónika könyvének szir fordítása eredetileg zsidó targum volt, mint Fraenkel bizonyitotta (1879-ben megjelent értekezésében: Die syrische Übersetzung zu den Büchern der Chronik) és azért a hagyományos héber nevet megtartotta a czimben. Az aethiops fordításban, mely a LXX.-ból folyt, a Krónika könyvének czime: *Taraphata nagast*, azaz a Királyok [könyvének] hátramaradt részei. — A teljes czim mindenesetre régibb a rövidebb czimnél, mely már Jeromos korában általánosan használtatott. Azt akarja mondani ezen teljes czim, hogy a Krónika könyvében foglaltatnak a Júda királyairól szóló elbeszélések és adatok, melyek a Királyok könyvéből elmaradtak. Azért csak Júda királyait emliti, mert Izraél királyairól tudvalevőleg nem szól a Krónika könyve. A czim, ugy látszik, azon fölfogáson alapszik, hogy a Királyok könyvében az egyes királyokról szóló szakaszok végén olvasható azon megjegyzés, miszerint a király többi végzett dolga irva van a Júda királyainak krónikájában (על ספר דברי הימים למלכי יהודה) a Krónika könyvé-

[1]) A II. könyv fölíratában és az I. könyv utóíratában szintén τῶν βασιλειῶν; azért úgy látszik az I. könyv fölíratában is ez volt eredetileg βασιλέων helyett.

ben foglalt uj adatokra és elbeszélésekre céloz. Különben παραλείπω ige kiválóan ezt jelenti: az elbeszélésben egyes részleteket kihagyni, mellőzni, nem érinteni, épen azt, a mit a latin praetermitto. Helyesen mondja tehát sz. Jéromos, hogy a Krónika könyvében »praetermissae in Regum libris tanguntur historiae.« (Paulinushoz irt levelében). A Septuaginta még más példákat is nyujt arra, hogy a könyvek hosszabb czimét annak röviditett alakja kiszoritotta a használatból. Igy a tóra első két könyvének czime a görög forditásban eredetileg igy hangzott: *Γένεσις κόσμου* és *Ἔξοδος Αἰγύπτου*, a mely teljes nevek helyébe már igen korán a rövidebb alakokat használták: *Γένεσις*, *Ἔξοδος* (l. Blau, Tanulmányok 38. l.) Ez alkalommal megjegyzem, hogy Mózes I. könyvének teljes görög nevének nem ס׳ מעשה בראשית, hanem ס׳ יצירת העולם volt a héber eredetije. Ebből lett a rövidebb név: ספר יצירה. Blau (u. o. 40. l.) kételkedik ugyan abban, valjon használták-e valamikor e nevet a Berésith könyv jelölésére; de legalább egy biztos példát hozhatok rá. Menachém b. Szárúk Szótárából (אדם cz. a., p. 16a): באשר נמצא כתוב בספר יצירות. — Hogy mért tették a masszóréták a Krónika könyvét a hagiographák első helyére, a Zsoltár könyve elé, azt tényleg nehéz volna eldönteni, de semmi esetre sem szabad ezt az elrendezést régi hagyománynak tekinteni, mint Blau teszi; az ebbeli régi hagyomány tanujának az ismert baraithát kell néznünk (Bába Bathrá 14 b), mely a Krónikát utolsó helyre teszi. Némi utmutatást találhatunk Ben Asérnél, ki a szentiratoknak tartalmuk kronologiája szerinti fölsorolásában a Próféták részének utolsó könyve után a Krónika könyvét nevezi (Dikduké Ha-teamim, 70. §. 60. l.).

2. »*Huszonnégy piperecikk*« czim alatt Krausz Sámuel (fennt, 153. l.) a Jesája harmadik fejezetében fölsorolt női ékszereket és ruhanemeket sok helyes megjegyzést tartalmazó tanulmány tárgyává teszi. Különösen a jeruzsálemi talmud Sabbát traktátusának azon helyét használja forrásul, mely a Jesája könyvének illető verseit magyarázza. De miután a női — vagyis inkább menyasszonyi ékszerek (תכשיטי כלה) hagyományos száma 24, a jeruzs. talmud pedig Jesájából csak 21-et magyaráz, Krausz az ugyanazon talmudi helyen található hasonló, Numeri 31, 50-re vonatkozó magyarázatokat veszi

segitségül, hogy a 21-es számot 24-re kiegészitse. De ugy adja elő a dolgot, mintha maga a jeruzsálemi talmudot a 24-es számra való tekintet vezetné és a Jesája által fölsorolt czikkeket a tórából kiegészíteni kivánná. Tényleg nem igy áll a dolog. A jer. talmud idézi először R. Jehuda (b. Ilai) tannaitának magyarázatát a Numeri 31, 50-ben emlitett ékszernevekhez és ezzel kapcsolatban, minden bevezetés nélkül, csak a כתיב (= Irva van) szót előre bocsátván, idézi Jesájának emlitett helyét és közli a hozzávaló magyarázatokat. Ezen második, nagyobb darab csak külsőleg csatlakozik a Jehuda hasonló tárgyu mondásához.[1]) Arról, hogy a »huszonnégy ékszert« föl akarja sorolni, mint ezt Krausz czikke végén mondja, nem lehet szó. A 24 czikket magánál Jesájánál kell keresnünk. Ezt teszi Buber, ki Tanchuma-kiadásában R. Simon b. Lákis ismert tételéhez (כי תשא 11. §.) azt a megjegyzést fűzi, hogy a Jes. 3, 18—23 emlitett huszonegy czikkhez még három teendő hozzá a 24. versből, hogy általuk teljessé legyen a szám. Szerinte מעשה מקשה, חגורה és פתיגיל volt a három pótló czikk (l. még jegyzetemet: Die Agada der palästinensischen Amoräer I, 364).

Azt mondja Krausz, hogy a jeruzsálemi talmudban nyujtott magyarázat »nem indul ki a héber nevek etymologiai jelentéséből«. Az nem áll, mert egyes szavakat etymologiájuk alapján magyaráz. Igy pl.: והלחשים דבי שהוא ניתן על בית הלחישה; בתי הנפש דבר שניתן על בית הנפש; העכסים כמא דתימר וברגליהם תעכסנה A mi az utolsó példát illeti, a jer. talmud לחשים szót קדשיא-val forditja, a mi nem egyszerüen a gyűrü (mint K. mondja), hanem fülbevaló-gyűrü és azért לחשים-nak nevezve, mert a »súgás helyére« (a fülbe) illesztik. R. Jehúda b. Ilainak Num. 31, 50-re való magyarázatában is קדשיא fülbevaló-gyűrüt jelent, mert bizonyitékul Ezekiel 16, 12-re utal (ועגילים על אוזיך). A Septuaginta is fülbevalónak magyarázza לחשים-ot. Nem tudom, miért mondja K.: »talán idevonatkozik *τὰ ἐνώτια*«, miután a jeruzs. talmudból látszik, hogy a 20. vers utolsó szavát tényleg ugy értelmezték. A Pesitthában is olvassuk קדשיא szót, de a צעדות-nak megfelelő helyen (20. vers); azon-

[1]) L. erről megjegyzésemet: Die Agada der Tannaiten II, 208, 6. j. A Krausz által (157. l. 1. j.) kifogásolt föltevés nem tőlem való, hanem Levy targumi szótárából (II, 477. l.) vettem át.

ban valószinüleg tévedésből került oda — a mint K. is többször helyesen fölteszi, hogy a LXX-ban, de a targumban is olykor a fordításban helyet cseréltek egymással a szöveg érthetetlen kifejezéseinek értelmezésére szánt, de szintén érthetetlenné vált kifejezések. Hasznos munkát végezne Krausz, ha a Jesájának szóban forgó verseinek *szír* fordítását is beható vizsgálatának és kombináló fejtegetéseinek tárgyává tenné.

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

A VIRÁGZÓ IZRAÉL.

(Hóséa 14 f. 6—8 v.)

אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון 6 v.
ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון 7. v.
ישובו יושבי בצילו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין הלבנון 8. v.

E három vers Hósea könyvének egyik legszebb, legköltőibb helyét tartalmazza. Teljes allegoria alakjában van itt kifejtve ama hasonlat, mely a prófétai könyvekben gyakori és a melyben Izraél élőfával hasonlittatik egybe.

Az allegoria eléggé világos, csupán egy-két szó nehezíti meg a teljes megértheteést, mely nehézségeket óhajtanám a következőkben elenyésztetni.

Sajátságos mindenek előtt, hogy mind a három vers »Libanon« szóval végződik. E három közül legkönnyebben érthető az utolsó: »Olyan lesz hirneve Izraelnek, mint a »Libanon boráé«. A Libanon borát ismerték a messze világokban is jóságáról. Pliniustól kezdve minden utazó magasztalással beszél felőle. Jóval nehezebb a Libanonról vett első hasonlat: ויך שרשיו כלבנון. Némelyek úgy értelmezik e mondatot, hogy a לבנון szó itt ארזי לבנון helyett áll.

Nem kell külön fölemlitenem, hogy ez a magyarázat nehézkes. Mások szerint a hasonlat úgy értendő, hogy ama élőfa, melyhez az allegoria füződik, oly szilárd gyökeret ver, a minő szilárdak a Libanon gyökerei a földben. Ezt a magyarázatot még kevésbé tudnám elfogadni, már eltekintve attól, hogy e kifejezés יך שרשיו hegyre épen nem alkalmazható, de azért sem, mivel a példázatban a hasonlatok mind a növényvilágból vannak véve.

Nézetem szerint az a mondat itt nem uj hasonlat, hanem csak az allegoria tovább füzése. A hasonlító »כ« betű

ugy látszik csak tévedésből került ide a két megelőző nyomán a »כ« helyett. Ama fa — a próféta bizonyára a czedrusfára gondol — a Libanon hegyébe veri gyökereit.

A középső »Libanon« már inkább érthető: »Illata olyan mint a Libanoné« kétségtelenül a legkellemesebb illatot terjeszti a Libanon növényzete. Mégis, nem tudom, nem kellene-e a לבנון helyett לבונה-t olvasni. Mint nagyon jól tudjuk, ez a keletnek legkedveltebb és legismertebb illatszere. Ilyen módon azután nem lenne az allegoriának egyetlen hasonlata sem, mely nem a növényvilágból vétetett.

Csak egyetlen kifejezés zavarja még az értelmet: יחיו דגן Akár annyit jelent, mint »gabonából élni,« akár »gabonát termeszteni«, mindenesetre nem hasonlat és igy az allegoria közepén nincs helye. Itt azért, ha merném, egy kissé gyökeresebb szövegjavitást ajánlanék. יחיו דגן-t, ha szabadna, igy olvasnám: יהיו כגן. A próféta azon igérete, hogy a fa árnyékába települő emberek »olyanok lesznek mint a kert«, egészen természetesnek fog hangzani, ha egybe hasonlitjuk Ézsaiás 56. f. 11. v. והיית כגן és Jeremias 31. f. 12. v. והיתה נפשם כגן mondataival. Ugy látszik előbb a kafból lett daleth, azután, mivel a mondatnak igy épen semmi értelme nem volt, a hé-t chesznek olvasták.

Még csak annyit jegyzek meg, hogy az utána következő נפן szónak párhuza mba hozatala גן-nal nem okoz semmi nehézséget, mivel e szó a még szélesebb fogalmat jelentő שדה-szóval parallel is előfordul Ezsaiás 32. f. 12. versében.

Ily módon Hósea gyönyörű allegoriája teljességében és minden nehézség nélkül élvezhető és azt hiszem, hogy ezen élvezetet az általam ajánlott emendátiókkal nem fizetjük meg nagyon drágán. Forditása ezek után igy hangzanék:

Harmat leszek Izrael számára,
Melytől virul mint liliom
S gyökeret ver Libanon hegyén.
Pompája olajfáéhoz lesz hasonló
S illata olyan mint Libanon-é (a lebanáé?)
Árnyékába visszatérnek lakói,
S ott díszkerthez lesznek majd hasonlók,
Virulni fognak, mint a szőlőkert,
Mint Libanon boráé, olyan lesz hirneve.

Abony. DR. VAJDA BÉLA

IRODALOM.

DR. HIRSCHLER IGNÁCZ ÉLETÉBŐL.

(Töredék.)

(Dr. Ignaz Hirschler Autobiographisches Fragment).

Als Manuscript gedrukt.

Az akadémia-utcza 6. sz. alatti házban évek hosszu során át egy templom állott fenn, melyben a tudománynak, művészetnek és felekezetünk ideális törekvéseinek külön-külön oltára emelkedett. Ez a templom *dr. Hirschler Ignácz* lakása volt, ahova búcsút jártak mindazok, akik ideálokért rajongtak és akik a házi gazdának és egyuttal a szentély főpapjának bűvkörében az élet küzdelmeinek salakjától mintegy megtisztulva, átszellemülten lesték a nemes aggastyánnak ajkairól életbölcseségen átszűrődött nyilatkozatait a tudástól és igazi lelki műveltségtől telitett szavait.

Akik oly boldogok voltak, hogy jelesünk közelében lehettek, meghatottan vették kezökbe e napokban azt a diszes kiállitásu könyvet, mely a fenti megjelölt czimet viseli és amelylyel az ő szellemének vérszerinti örökösei soha el nem halaványuló szeretetök és kegyeletök ujabb jelét adták. A szemek könnyel telnek meg, ha dicsőült dr. Hirschler arczképének nézésébe mélyedünk. Megelevenülnek előttünk ujból e kedves vonások és miközben a magyar zsidóság e legnemesebb alakját emlékezetünkbe visszaidézzük és magunk körül kissé széttekintünk, begyógyultnak vélt sebünkről lepattan a vékony hártya, melyet az idő enyhitő lehellete vont felette...

És olvasván e fájdalom oly rövid töredéket, ugy tetszik, mintha szavait hallanánk. A nyelv, melyet oly mesteri módon kezelt, mint méla zene csendül meg füleinkben. A gondolat,

melyet oly egyszerű módon hámoz ki a való élet jelenségeiből, mélyen vésődik lelkünkbe. Szinte elfojtott lélekzettel követjük e nemes élet fejlődését.

Gyönyörködünk a gyermeki szeretet és hűség derüs vonásaiban, melyek első éveit bearanyozzák. Komorrá változunk, mikor ezek közben a pesti piaristák gymnáziumának folyósóiról a megvetett »zsidó padra« kisérjük. »Hier — mondja — auf der Judenbank, im Hintergrunde des Hörsaals fühlte ich zum erstenmal den giftigen Stachel des Pariathums, der mehr als man glaubt, den unseligsten Einfluss auf das Geistes — und Gemüthsleben eines gefühlvollen Menschen ausübt.« Vele érzünk, mikor a zsidó gyülöletről szól, mely őt az iskolában ugy mint későbbi élete folyásában is bántotta, jól értjük őt, mikor arról a fájdalomról szól, melyet a felekezetére vonatkozó gúnyolódó, gonosz megjegyzése miatt kellett neki, aki a zsidó padról is az eminensek közé tartozott, elszenvedni.

Dobogó szivvel szemléljük az ifju merészebb szárnycsapásait és az önálló férfiu derék küzdelmeit, czéltudatos törekvéseit. Szinte látjuk, hogy miként nő és izmosodik szellemi ereje tudása. Orvosi tanulmányainak befejezése után a hirneves *Rosas* hivja meg a kórházába, ami akkoriban Bécsben nagy dolog volt, kivált, hogy Rosas maga ellenséges indulattal volt a zsidók iránt. Itt kezdte meg irodalmi működését is. Szivesen folytatnánk őt ezentul utazásaiban a külföldön, hol embereket és intézményeket tanulmányoz. Örömmel mutatnánk be az ő mélyreható megfigyeléseit, nemes szivének örömeit és csalódásait, a nagyhirü *Desmarres*-nél töltött idejét, párisi élményeit és mindazt, amit a remekül megirt töredék magában foglal. Tanulságos ez mindenképen. És habár dr. *Hirschler* a szó közönséges értelmében vallásos nem volt, érdekes, hogy önéletleirásának kis töredékében — mely pedig évtizedekkel előbbi időre vonatkozik, mint az a korszak, melyben a magyar zsidóság élén állott — lépten-nyomon valamikép ki-kitör belőle a zsidó érzés, felekezetéhez való igaz ragaszkodás. A zsidó gyülölet csak fokozott öntudatot érlelt benne.

Fájdalom, alig hogy az önéletrajz ahhoz a ponthoz ért el, hol Hirschler férfiui egyénisége kidomborodik, a leirásnak vége szakad. A kór, majd a halál megszakitja e visszaemlékezéseket, kiragadja a tollat annak a kezéből, aki annyi áldást

terjesztett a világtalanok és azok között, kik szellemi homályban tapogatódznak. És igy csak rövid bepillantást nyertünk egy eszmékben és érzelmekben gazdag lélek életébe. De e művészi vázlat körén kivül eső nagyobb arányu munkásságát nyilvános életműködése tükrözteti vissza. Mily kevesen ismerik azt! Az életrajz-irók felületessége rendesen csak torzképet alkot. Hirschlerről is megjelent efajta biographia, ami neki, mint szóval is sokszor panaszolta és mint önéletrajzának töredékében is felpanaszolja, keserüséget okozott. Ezért ragadta meg Hirschler a tollat, hogy földi pályafutásának történetét megirja. Egy *felekezeti lap* Hirschler iránti jóindulattól vezéreltetve, egy életrajzot tett közzé róla, mely az ő egyenes lelkét, az ő gentlemani gondolkozását nagyon bántotta. A reklám-rovatba jutást és a sok helytelenséget még eltürte volna, mig az az ő rovására történt. De mások rovására történt dicsőitését az ő finom izlése, az ő kifejlett erkölcsi érzéke és jellemének egyenessége elviselni képes nem volt. Ezért mondja: »Und dennoch hätte mich das krasseste Erzeugniss falscher Information nicht zum Reden bestimmt, wenn nicht Personen, die mir lieb und werth waren, wenn nicht Verhältnisse, deren Andenken ich mit tiefer Verehrung im Herzen trage, in gedachter Schilderung, in schiefer, ja trostlos falscher Beleuchtung erschienen. Ob ich wirklich in Stampfen das Licht der Welt erblickt habe, wie es der Artikelschreiber behauptet, kann dem Leser sehr gleichgültig sein und derartige Erfindungen würden mich nie zu einer Richtigstellung verführen, aber Verdienste Anderer mir zuschreiben, mein Verhältniss zu Ehrfurcht gebietenden Personen, zu hochwichtigen Instituten *in haarsträubender Weise verunstalten*, heilsame Bestrebungen, an denen ich bescheidenen Theil hatte, als mein alleiniges Werk hinstellen zu sehen, das vermag ich nicht stillschweigend hinzunehmen; *solchem wüsten Zeug entgegen zu treten, halte ich für meine Pflicht.*«

Ez a nagybecsü töredék keletkezésének története. Milyen kivánatos volna, ha csak félig-meddig érdemes módon lehetne e töredéket kiegésziteni. És azoknak a szerető rokonoknak, akiknek kegyeletéből gyönyörködünk e részletben, teljessé kellene tenniök kegyeletük müvét azáltal, hogy Hirschler élete későbbi sokkal jelentősebb mozzanatokkal biró részének töredékét is megörökitik. E töredék értékét nem kicsinyeljük, mert nemcsak azért becses, hogy felekezetünk e jeles fiának, egy törekvő egyén életének egy részére, egy kornak viszonyaira vet világosságot, hanem becses az, mint irodalmi mü, melynek szépségei igazán megkapók. Nekünk pedig azért is becses, mert alkalmat ad arra, hogy Hirschler Ignácz sirhalmára a kegyeletes megemlékezés szerény ágát tehessük le. *M. F.*

A ZSIDÓK A BÜNTETŐ STATISZTIKÁBAN.

(*Dr. Lux H.*, Die Juden als Verbrecher. Eine Beleuchtung antisemitischer Beweisführung. *München*, 1894).

A németek az antiszemitizmust nemzeti jellemvonásuknak megfelelőleg tudományosan és alaposan üzik. Nincs az állami és társadalmi életnek az a jelensége, melyet a német zsidófalók a zsidósággal a maguk észjárásuk és erkölcsi felfogásuk szerint összefüggésbe ne hoznának. Méltóan őseikhez, kik a középkorban a fekete halál pusztitásaért a zsidókat okolták, ők is minden gazdasági válságért, minden társadalmi dekadenciáért a zsidókat teszik felelőssé. A középkorban a zsidók miatt nem esett az eső, most miattuk nem hull az égből az arany, a mely után az ideális germánok is sóvárognak.

A zsidó mindennek az oka. De a nép ma már nem oly hiszékeny mint évszázadokkal ezelőtt, midőn a zsidókat arra kényszerítette, hogy imádkozzanak a szárazság elmulásáért, szükséges tehát, hogy a mérget modern formában csepegtessék lelkébe. Erre pedig semmi sem oly alkalmas, mint a mindenható tudomány. Azaz tudományos formába kell a diskreditált zsidófalást öltöztetni. Erre pedig a leghálásabb és a legalkalmasabb a büntető statisztika. Egy kis ügyességgel itt az adatokat úgy lehet csoportositani, hogy belőlük az előre megállapitott eredmény legyen levonható. Az antiszemitáknak kevés oly kedvelt témájuk van, mint a büntető statisztika. Kiszámitják, hogy az összlakosság arányához képest pl. több hamis bukás esik a zsidókra, mint a keresztyénekre. Azt persze figyelmen kivül hagyják, hogy milyen arányban vannak egymáshoz a zsidó és keresztény kereskedők.

Az előttünk fekvő, szoczialista részről eredő irat szigoru tárgyilagossággal követi az antisemita bizonyitgatásokat. Ugyanazon sorrendben tárgyalja az anyagot, milyenben az ellenfél. Ügyesen fedezi fel a bizonyitások fogyatkozásait és csínjait. Kimutatja, hogy mily kevés tényező kerül a statisztikába, ugy, hogy azokból még abban az esetben sem lehetne a zsidó faj kriminalitására következtetni, ha a felhozott adatok nem volnának hamisan csoportosítva, ha továbbá ezeket nem ellensulyoznák teljesen másfajta bünök, mint pl. rablás, rablógyilkosság stb., keresztény német részről.

A szerző czélja nem a zsidók védelme, hanem protestálás a tudománynyal való visszaélés ellen. Ez okból nem átallja bevallani, hogy a német zsidók között aránytalan az uzsorások száma. De ez nem a zsidó faj hajlamaiból magya rázandó, hanem egyéb általános socziális állapotokból, a melyek még kikutatandók. Különben is csak az arány nagy, de az uzsorások abszolut száma igen csekély, ugy hogy Lux megbotránkozik a nagy heczczen, a melyet ebből a tényből üznek, mert hisz 10 zsidó csak nem fog 49 millió embert kiuzsoráskodni.

A világosan és szépen irt füzet e thémáról igen jól informálja az olvasót és alkalmas az antiszemiták által a nép tiszta látásának elhomályosítása czéljából terjesztett ködöt eloszlatni. A gyülölettől el nem vakitott, a zsidókról még gondolkozni és itélni tudó objektiv emberek ezen brosür olvasása után nem fognak többé a mindenfelé ólálkodó zsidófalás irodalmi csínjeinek felülni.

Budapest. Dr. Blau Lajos.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK MÉG EGY ELŐDE.

Tekintetes szerkesztőség! Engedje meg, hogy a »M. Zs. Szemle« ez évi január havi füzetének czikkét »az I. M. I. T. évkönyvének elődei«-ről rektifikáljam. E czikk ugyanis az 1848-ban megjelent első magyar-zsidó naptár és évkönyvről megemlékezvén, azt irja: »27 évig tartott, mig a magyar zsidóság ismét kezébe kapott egy évkönyvet« stb. A történeti

hűség szempontjából kénytelen vagyok konstatálni, hogy tévedett a tisztelt czikkíró, a mennyiben az »izr. magy. egylet« által 1861-ben kiadott 230 oldalnyi évkönyvről egészen megfeledkezett. Tényleg mint az 1848. évi magyar zsidó naptár és évkönyv »*második*« évfolyama szerepel az 1861. évi. IV és 82 oldalon keresztül először és mindenféle tudnivalókat (különféle czimtárakat, posta és vasuti menetrendeket, terményárakat az ország különböző piaczain stb.) találunk abban a naptári részen kivül, melyek közül főleg az »izr. magy. egylet« naptárszerkesztő bizottmányának névjegyzéke érdekel bennünket. Ez állott következőkből: Dr. Pollák Henrik, Dr. Mezei Mór ügykezelő, Brody Zsigmond, Dr. Hirschler Ignácz és Dr. Schwab Dávid. Miután nevezett czikk az I. M. I. T. évkönyvének 1848. és 1875. évi elődeit, azok tartalomjegyzékének közlése által emlékezetébe idézi a mai nemzedéknek, hadd álljon itt az 1861. évi évkönyvnek is tartalomjegyzéke. Mezei Mór: Az izr. magyar egylet története és czélja. Rózsay József tudor: A gyógyászat a hébereknél és a zsidó orvosok a középkorban. Steinhardt Jakab tudor: A zsidók nemzeti dala (beszédtöredék). Rosenmayer Izsák: Kästenbaum Rafael és alapitványai (életrajz). Rosenberg Izidor: A magyarhoni zsidók történetéhez (a magyarhoni sabbatheusok története). Mezei Mór: Művészábránd (beszélyke). Rokonstein Lipót tr.: A föld és kézműipar a régi zsidóknál. Deutsch Henrik: A zsidók harminczéves szabadságharcza. Statisztikai adatok a csanádmegyei hitközségekről.

Még csak az előszóból akarok nehány sort azt 1861. évi évkönyvből idézni, melyek annak czélját jelzik. »Csak utat nyitni, példát adni akartunk, — igy nyilatkozik a szerkesztő bizottmány, hogy mentül számosabban kövessenek azon kettős törekvésben, *hitfeleinknek magyar, és a mayyar nemzetnek izraelita* irodalmat szerezni.« Tenczer Páltól 1869 tavaszán megjelent ugyan szintén egy gyüjteményes füzet »Album« czim alatt. Ez azonban nehány az első egyetemes izr. kongresszusnál szerepelt férfiu rajzán kivül csak Dr. Kohut Sándornak egy tudományos értekezését a parsismusról és — ha jól emlékszem — a székesfehérvári kongresszusi hitközségről való történeti adatokat tartalmazott. Ez tehát nem tarthat arra igényt, hogy az I. M. I. T. évkönyvének egyik elődeként tekintessék.

Hogy felszólalásom annyira késett, abban leli magyarázatát, hogy csak nagy nehezen juthattam az 1861-iki évkönyvhöz, hogy azt ujból megtekinthessem. Kerestem azt a Pesti izr. hitközség, a rabbiképző, a muzeum könyvtáraiban, de hiába, mig végül az akadémia könyvtárában akadtam reá. Egy okkal több arra, hogy az I. M. I. T. egy könyvtárt is létesitsen, melyben semmiféle a zsidókra vonatkozó magyar irodalmi termék ne hiányozzék és mely könnyen hozzáférhető legyen, a mint azt más helyütt már kifejtettem.

Budapest. DR. FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG JELENTÉSE AZ 1894. ÉVRŐL ÉS KÖLTSÉGVETÉSE AZ 1895. ÉVRE.

A pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentése az 1894. évről s költségvetési előirányzata a 95-re fekszik előttem. Európa egyik legnagyobb községének szervezete, hatásának tényezői, működésének összessége, egész tevékenységének consumptiója van benne adatokban, számokban kifejezve. Érdekes bepillantást enged e jelentés vetni a község beléletébe minden érdeklődőnek, mely felnyitja előttünk az óriási hitközség hatalmas testének méhét, honnan megfigyelhetjük s a legpontosabban megállapíthatjuk az egyes szervek élettani funkcziójét, meghatározhatjuk és megérthetjük minden egyes idegszálnak, véredényecskének teendőjét, hivatását, hogy mennyiben járulnak hozzá a központi működés erősítéséhez, a vérkeringés egészséges zavartalan folyásához, az egész szervezet arányos fejlődéséhez. E jelentésből tudjuk, hogy kiknek és mennyi részök van a hitközség óriási feladatának sikeres megvalósításában, mennyiben járulnak hozzá a lelki élet nemesítéséhez, az istentisztelet emeléséhez, ünnepélyességben és áhitatban, hatáskörükben mily tevékenységet fejtenek ki a testi és szellemi, az erkölcsi és anyagi élet harmonikussá, egyöntetűvé tétele körül, hogy azok egymást kiegészítve, egymásba olvadva a kivánt hatás el ne maradjon, hanem a terebélyes, dús lombozatú fának gyümölcsökkel terhelt koronája tegyen bizonyságot a gondos ápolásról, a fáradságot nem ismerő gondozásról, a lelkiismeretes öntözésről. A kibontott szervezetnél van egyszersmind alkalmunk összehasonlításokat tenni az egyes szervek, idegszálak tevékenysége és cselekvőképessége, fontossága és hasznossága között, nem-e von el egyik-másik több életerőt, több életnedvet a többi rovására, amit megsínlik az egész test, gátolja egészséges fejlődésében valamennyit.

Igenis ezek a száraz számok fennen hirdetik, hogy a pesti izr. hitközség nemcsak az első az intelligenciában, nemcsak vezére és példaképe a többi hitközségeknek, hanem első a jótékonyságban, az adakozásban, a szegények gyámolításában, a betegek segélyezésében, hogy siet, mint egy jó anya szerető gyermekeihez, hogy a szenvedő arcáról letörölje a pergő könyeket, hogy melengető szárnyai alá vonja a didergőket, hogy megvigasztalja a nyomorultak búbánatos sóhajait, hogy visszaadja a társadalomnak azt, ki magát abból oly nagyon távol érezte; ezek a száraz számok, melyek a hitközség évi működésének mintegy substrátumát képezik, méltóbban hirdetik minden hangzatos frázisnál, hogy a pesti hitközség nem kimél semmi, de semmi áldozatot, hogy a kulturát, a művelődést tőle telhetőleg ápolja, fejlessze, hogy saját hatáskörében minél szélesebb alapokra fektesse, hogy a lakosságnak minél mélyebb rétegében hintse el a tudománynak, a nemzeti műveltségnek áldásdús magjait, hogy édes magyar hazánknak hithű, hazafias, a nemzeti érzületből át meg áthatott polgárokat neveljen.

A főszempont, melyre a jelentés tárgyalásánál különös tekintettel kell lennünk, melyet folyton szem előtt tartva, kell hogy itéletünket megalkossuk a befolyt összegek miként elhelyezése, hogy azok gyümölcsözőleg hajtsanak, hogy a hitközség méltó módon feleljen meg a hozzája méltán fűzött várakozásoknak — a tervszerűség, a céltudatosság. Mert, hogy megteszi, hogy megteheti az, első sorban azon kiváló szerencsének tudható be, hogy tagjainak sorában a dúsgazdag és vagyonos osztály nem közönséges módon van képviselve, kik nemcsak jóléttel, anyagi előnyökkel vannak megáldva, hanem mélyen érzőek, nemes lelkűek is, kik sohasem szorították össze szűklelkűen markaikat, ha szegény ügyről, kulturális haladásról volt szó; miként osztják most már fel e nemes lelkek felajánlotta összegeket, hogy humanismus és kultura egyaránt kielégitést nyerjenek, hogy a hatalmas szervezet egyenletesen és rendszeresen működjék, — a proportió, ez az mi megpróbálja az intézők tehetségét s bizonyságot tehet a vezérlők vezető képességéről. Ebből a szempontból nézve is a legkellemesebb benyomásokat nyerhetjük a jelentésből.

A jelentés annak beszámolásával kezdődik, hogy a hitközség egy óriási telket vásárolt egy az e czélra kiküldött

bizottság által a létesitendő fiú és négy polgári osztály számára és hogy egy már régebben tervbe vett gyermekkórház ügye nagy lépéssel haladt a megvalósulás stádiuma elé, a mennyiben az e czélra szükséges telket a fővárostól ingyen eszközölte ki. Ennek előrebocsátásával áttér a jelentés az egyes osztályok és bizottságok működésére.

Első sorban is a *Schweiger Márton* előljáró alatt működő oktatásügyi osztály munkálkodásával foglalkozik, melynek főfeladata volt az oktatásügy terén az eddig elért eredmények biztositása s az adott viszonyokhoz képest a további czélszerű fejlesztés. Konstatálja aztán a vallásoktatási tankönyvek örvendetes szaporodását, megemlíti a tanszemélyzet sorában beállott változásokat, a héber tanfolyamok, a talmud-tóra czélszerűségét, fontosságát, a növendékek folytonos gyarapodását, egyszersmind kijelenti, még pedig igen helyesen, hogy a jövő évben még nagyobb gondot iparkodnak forditani e hasznos, üdvös intézményre, a mi tetemes áldozatot fog igényelni. A fiúiskola 639 növendéke közül 351 volt tandijmentes, 195 kapott dijtalanul tankönyveket. A leányiskolában 378 növendék közül 233 volt tandijmentes, 164 kapott könyveket. Hitoktatásban részesült a fővárosi elemi- (9177), közép- (2488) és polgári iskolákban (2252), összesen 13917 növendék. A Talmud-Tórába járt 138 növendék, mult évben csak 72. Héber tanfolyamra eljárt 229 növendék. E szép számokkal azonban nem áll teljesen arányban a velök foglalkozó tanárok, illetőleg tanitók száma (50) és dijazása. Az egész költségvetési előirányzatban a legszánalmasabban a tanitás terén működő egyének vannak dijazva. Javulást mutat ebben a tekintetben már a 95. évi előirányzat. Megemlékszik az ifjúsági, különösen a leány istentisztelet terén elért, az előbbi évekhez képest óriási haladást tanusitó eredményekről. Az oktatásügyi költségvetés körülbelül 70.000 frtot teszen ki.

A *Deutsch Sámuel* hitközségi alelnök és előljáró vezetése alatt álló szertartási ügyosztály a maga hatáskörében a szertartások minél ünnepélyesebbé tételére törekszik. E törekvést fényes siker kiséri. Az egyetemi ifjúság istentisztelete alkalmas helység hiányában még nincs állandó alapra fektetve. Eme osztály költségvetése meghaladja a 60.000 frtot. A jótékonysági ügyosztály, melynek élén *Adler Lajos* áll, általános és havi segélyezésre kiosztott

5400 frt. rendkivüli segély czimén 24.655 frt, tüzelőanyagra 1200 frt és 1600 zsák szenet 425 családnak. A Peszach ünnepek alatt nagy tevékenységet fejtett ki, hogy a szegényebb sorsuak, a kórházban sinlődők és a katonák az ünnepet a maga teljességében megtarthassák (körülbelül 5000 frt). Nagyobb összeget osztottak ki kiházasitási segély czimén (8590 frt), nemkülönben jelentékenyek a hitközségi iskolák szegény növendékeinek téli ruházat- (279 fiú és 195 leány) és különféle ösztöndijakra (2026 frt) forditott összegek.

A kórházi bizottság *Keppich Lipót* igazgató és *dr. Stüler Bertalan* egyetemi tanár és főorvos vezetése alatt fejtette ki tevékenységét. Jelentése a mult évhez képest eddig nem tapasztalt emelkedést mutat ugy a betegek, mint a rendelő orvosok számában. Három új speciálista rendelés léptetett életbe a kórházban. A kórház kiadásai 56.420 frtra rugnak, szegények gyógykezelésére ötezer frtnál több költtetett. Összesen, azaz a kórházban és a szegény orvosok részéről, 20998 beteg kezeltetett. További haladást mutat e téren a 95-iki költségvetés.

A központi igazgatás alatt álló jótékony intézetek közül legszebben virágzik a fiúárvaház. A mult év végével ünnepelt 25 éves jubileuma alkalmából a jelentés rövid történetét vázolja, visszapillantást vet a multra, mely után lehetetlenség a teljes tisztelet és hála érzetével nem adóznunk az intézet vezérlő bizottságának s elnökének *Deutsch Jakab* urnak, aki éppen a jubileum alkalmából 150.000 frtnyi alapitványokat és adományokat gyűjtött. Ezen körülmény teszi érthetővé, hogy a bevételek 191.674 forint, a kiadások csupán 39.718 forintot tesznek ki. Az intézet növendékeinek száma az elmult évben 123 volt.

Az izr. siketnémák orsz. intézetének vezérlő bizottságának élén *Deutsch Sámuel* áll. Növendékeinek száma 83 (5 nem zsidó), a kik csoportban nyernek oktatást. A jelentés hosszabban tárgyalja ezen intézet pénzügyi helyzetét és a növendékek előmenetelét.

A nyugdijintézet, mely a hitközség és Chevra Kadisa tisztviselőinek érdekeit szolgálja, 1894-ben 13.177 frtot osztott ki nyugdijképen 25 egyénnek. Az előljáróság szubvencióját 600 frttal emelte a chevra kadisa szintén évi 500 frttal.

A jelentés ismerteti aztán a pénzügyi kezelést — pénzügyi osztály elnöke *Pfeifer Ignácz* — a jövőben követendő

eljárást, a kultuszjárulékek belső fejlesztését, egyszersmind azon igazán helyes és méltányos javaslatot terjeszti elő az eddigi aránytalanságok megszüntetésére és a közeljövőben beálló igényekre való tekintettel, hogy az eddigi szokás ellenére a járulékok maximuma ne 400 frt, hanem 1000 frtra emeltessék, ami tekintettel pl. a bécsi hitközség adózási viszonyaira teljesen jogosult. A hitközségnek 10767 kultuszadót fizető tagja van. A gazdászati ügyosztály — elnöke *Grünbaum Miksa* — a községi épületek jó karban való tartásán fáradozott, kisérleteket tett a templomban a villamos világitással és a fűtéssel. A hitközség összbevételei 414.495 frt. kiadásai 377.174 frt.

Végre a jelentés rövid statisztikát közöl az anyakönyvi és rabbinatusi hivatalok forgalmáról és a népesedési mozgalmakról. E szerint 3382 születés (1782 fiú, 1600 leány), 757 (30 al kevesebb mint tavaly) esketés, halálozás 1938 (124-el kevesebb, mint tavaly).

Kegyeletes megemlékezéssel adózik a lefolyt évben elhunyt tagtársakról (Bloch Mór előljáró, Totis Adolf, Popper Ármin, Baumgarten Fülöp, Neustadt Gusztáv stb.), kik fájdalmasan érezhető és nehezen betölthető hézagot hagytak ugy az előljárói, mint a képviselő testületben. A hitk. elnökségének nagymérvű teendőit a fáradságot nem ismerő *Kohner Zsigmond* végezi, kinek nehéz tisztében odaadó segitője és hű társa a hitk. nagynevű titkára, *Goldzieher Ignátz*.

Az óriási anyag feldolgozását a teendők elágazó és kiterjedt voltánál az emlitett bizottságok végezték saját elnökeik alatt, kik teljesen önzetlenül, a nemes czél szolgálatában a külső elismerés és ünnepeltetés minden vágya nélkül buzgólkodtak nemeslelküen a magasztos eszme megvalósitásában, az általános jólét, a csapásokban való megnyugvás, a megelégedettség érzetének erősitésében, fenntartásában. A szegények szivéből feltörő buzgó ima a szegényeket és ügyefogyottakat védő nagy Istenhez — legyen az ő jutalmok, a nyomorultak hálás tekintete — az ő elismerésök, nemes buzgalmok és tevékenységök ércnél maradandóbb emléket állit nekik azok szivében, kik érezték atyai szivök melegét, gondoskodó kezök ápolását, nevelését. Mi pedig, kik távoli szemlélői vagyunk e cultuális és culturális emberbaráti, lelket emelő áldásdús munkálkodásnak, szivünkben a legmélyebben átér-

zett hálás szeretettel, az elismerés legőszintébb megindultságával kivánjuk, hogy a hitközség emelkedjék, fényeljen és viruljon, lankadatlan buzgalommal, megtörhetetlen erélylyel, hogy »megáldva áldhasson, boldogulva boldogitson«.

Budapest. DR. DÉKÁNY GÉZA.

BUDAPEST-BÉCS.

(Két chevra kadisa.)

»A nagy fényesen felékesített dáma irigykedhetnék a kicsiny kaczér leánykára« — igy jellemezte egy franczia utazó nem rég megjelent könyvében a két székvárost, Bécset és Budapestet. De a franczia itéletét csak a két város külsejére alapította, mert különben teljes pártatlansággal állíthatta volna, hogy a vén matrona az ifju leányzótól sokat tanulhatna, sokat tanulhatott volna a közelmultban is, legalább meg lett volna kimélve ama félelmetes jelenségtől, hogy községtanácsának kapuit a »szélső áramlatok« elemei sikerrel döngetik. Ámde a különbségek a két székváros között oly számosak, hogy, ha el is tekintünk a bécsi német liberális párt haldoklásától és az antiszemiták uralomra vergődésétől, még egy zsidó felekezeti folyóiratban is helyet talál néhány. Tisztán a mi belügyeinket tekintetve, a zsidók állapotját és helyzetét, a zsidó intézmények mineműségét szembetünő lényeges különbségeken akad meg szemünk. És mondjuk meg mindjárt a két város zsidóságának párhuzamba állításánál Budapest nem csak méltón állja meg helyét Bécs mellett, de határozottan felül is mulja. Részletesebben ismertetve mult évben a bécsi zsidó hitközséget és intézményeit kimutattam, hogy Bécsben még sok hiányzik, a mi nálunk van. Pedig Bécsben 132,000 zsidó lakik, Budapesten pedig mindenesetre néhány ezerrel kevesebb, a mellett mi Krősusok nélkül szükölködünk.

A két város közti eme összehasonlításra két kimutatás indított, az egyik a »*Rechenschaftsbericht des im Jahre 1764. organisirten Vereines für fromme und wohlthätige Werke (Chevra Kadischa) über die Verwaltungsjahre 1892., 1893. und 1894. Wien.* a másik: *A pesti Chevra-Kadisa elöljáróságának jelentése és kezelési kimutatása az 1894-iki közigazgatási évről.* Utóbbi jelentés a folyó évi április hó 28-án tartott rendes közgyülésen lett beterjesztve. A bécsi chevra Rechenschaftsberichtje tartalmára nézve érdekes olvasmányt is nyujt, a mennyiben 25 oldalon keresztül hozza a Chevra lakomán (Brudermahl) tartott — néhány igen sikerült — tósztokat. A zsidóság összetartásáról együttmüködéséről igen szép óhajokat olvasunk e tósztokban, de hogyan nyilvánul ezen a politikai viszonyok által is sürgetett összetartás a chevra beléletében, tagjainak számában? Hát a bécsi Ch. K. mindössze 783 tagot számlál. Vegyjük ehhez a közgyülés alkalmával (1895. márczius 3-ikán) ujonnan belépett 119 tagot, akkor jelenleg 902 tagja van. A pestinek 6000 fizető tagja van.

Eme tagszaporodást kedvezőnek kell tartanunk, mert az elnökség jelentésében megelégedéssel emlékszik meg, hogy a felhivás, melyet három évvel azelőtt a tagokhoz intézett, éppen tagok szerzése érdekében nem volt eredménytelen, minthogy akkor 110 új tag lépett be. Ha ez siker, mely megelégedéssel tölt el, mit mondjunk a pesti chevráról, mely az 1891-iki tagfelvételek alkalmával 1004 taggal szaporodott, 1894-ben pedig *1671* új tag lépett kötelékébe. Szóval a pesti chevra legutóbb majdnem kétszer annyi taggal szaporodott, mint a mennyit a 130 óv óta fennálló bécsi összesen számol. Ehhez képest lesz a működési arány is, a mely legvilágosabban a bevételi és kiadási tételekben nyilvánul. A bécsi Chevra bevételei 1892-ben 28.919 frt, a pestié 157.198 frt (és 4530 frt rendkivüli bevétel); 1893-ban 29,759 frt; a pestié 185.926 frt (rendkivüli 18735 forint); 1894-ben 31.681 forint; a pestié 193.253 frt (rendkivüli 79.363 frt). Mig a bécsi Chevra vagyonszaporodása, (de ez csak fictiv, mert a conversió folytán a kamatok értéke hanyatlott) az említett három év alatt 28.709 frt, addig a pesti Chevránák évi kezelési többlete 86.654 frt. Ez utóbbinak aránylag csekély volta magyarázatát találja a beruházásokban, a melyek a vagyont is gyarapitják. A bécsi Chevra vagyona, az általa kezelt alapitványokat is beszámitva, 138.597 frt, azaz jóval kisebb a pestinek *egy évi* forgalmánál, nem is említve pl. az 1893-ban alapított sinlő-házat, mely mintegy 125,000 forintba került, az uj temető szertartási épületét, a Chevra legujabbi saját házát — melyekre még visszatérek — melyek tetemes pénzáldozatot követeltek.

A chauvinismus árnya sem tapadhat azon, a ki a bécsi Chevra említett, a kicsiny számokból kitetsző, szűkkörű működését látva azt állítja, hogy bizony törpe egy intézmény az, törpe ama városhoz mérve, melynek legnagyobb zsidó lakossága van és törpe, ha melléje állítjuk a pesti Chevra Kadisát. Ez utóbbinak kimutatásában hiányzik ugyan egy hosszú jelentés a Chevra-lakoma lefolyásáról, nem is kell várnia három évig, hogy számot adhasson áldásos tevékenységéről, egy év is elégséges annak fényes bizonyítására, hogy nálunk talán kevesebbet beszélnek a zsidóság tömörüléséről, de azért mégis tömörülnek, de nem felekezetük védelmére — mert erre hála istennek szükség nincsen — hanem a jótékonyság gyakorlására, a nemes cselekedetek keresztülvitelére, összetartanak, vállvetve fáradoznak a nyomor enyhítésén, a szegénység gyámolításán, a szenvedés megszüntetésén, emberbaráti, ethikai, vallásos kötelességek teljesitésén, »hogy — a kimutatással szóljunk — a Chevra Kadisa, mint az ősi traditiók letéteményese és a valódi humanismus hűséges őrtanyája, hitéletünknek egyik olyan központjává vált, melyben az alakilag különböző, de lényegileg azonos irányzatok egyaránt kielégitést nyervén, egy nagy és általános testvéri érzésben találkoznak«.

Három főmozzanatról számol be a jelentés. Az új tagok felvételéről, a midőn csupán felvételi dijakban 61.641 frt folyt be. A központi temető szertartási mommentális épület létesítéséről, mely még a nyár végén át lesz adható rendeltetésének és a mely 110,000 forintba kerül, miből ez évben 75.445 frt fizettek ki. Végre arról, hogy a Chevra Kadisa központi hivatalai számára 90,000 frtért házat vett. Ennek az átalakítása és berendezése is igényel mintegy 15,000 frtot.

A részletes tevékenységre áttérve a sinlők házában 34 egyén részesült gondozásban. Az intézet fenntartása 14.504 frtot igényelt. Szegények és betegek segélyzésére fordíttatott 40.343 frt. A bécsi Chevra jelentésében hiába keressük a szegénygyámolítás tételét, a mely a pesti Chevraéban 23.540 frtot (alapítványi segélyeken kivül) teszen ki. 464 felnőtt és 669 gyermekhalott (az eltemetettek többsége) dijtalanul temettetett el, a mi 20.315 frtnyi készkiadást okozott, melyben persze a személyzet fenntartása stb. befoglalva nincsen. Az emlékünnepélyek költségei 36.343 frtra rugnak, a sirkerti kiadások

15.140 frtra (Bécs, Abhaltung von Jahrzeit-Gebeten, Gräberpflanzung und Renovirung 778 frt). A mult év folyamán rendkivüli adományok és alapítványok czimén befolyt a Ch. K. javára 5770 frt, a sinlőházalap javára 11952 frt. Az adakozások és perzselygyüjtések 24.265 frtot tesznek ki (maguk a perzselygyüjtések 16.945 frt; a bécsi Ch. K. 2014 frt). A zsidó kórház fenntartásához ez évben is 18.000 frttal járult a Chevra Kadisa.

A rendes bevételek kitettek 193.253 frt, a kiadások 157.537 frt, ennélfogva a többlet 35.716, a rendkivüli bevételek 79.363 frt, rendkivüli kiadások 165.445 frt. Ezt a különbözetet, a mely az új ház vétele folytán keletkezett a Ch. K. vagyonából egyenlítette ki.

Valóban ilyen számadatok mellett nem szükséges párhuzamot vonni a bécsi és pesti Ch. K. között, hogy az utóbbinak áldásos tevékenységéről képet nyerjünk, nem szükséges, de tán nem is illő, mert párhuzamot vonni csak oly két dolog közt helyes, a melyek egymással egyenranguak, vagy legalább megközelítik egymást. Ha ez ellen vétettem, ennek oka csak a két jelentés czimében rejlik.

A bécsi jelentés panaszkodik, hogy a zsidót bántják. A bántalmazást és szenvedéseket pedig az enyhíti, hogy jótékony zsidó érzése sugallatját követi! Legalább ez volna a logikai következtetés, hogy a szenvedés közepette a jobb móduak azon lennének, hogy könnyítsenek a szegények sorsán. De hát erről a jámbor óhajról szó sincs. Tiz tósztban említés sem tétetik arról, hogy bizony ezen intézmény nagyobb támogatásban is részesülhetne. Minő más a lelkesedés, melylyel a pesti zsidók a Ch. K. ügyeit előmozdítják. De legyünk igazságosak. Nem a bécsi Chevra vezetőségét éri ez egyesület állapotáért a felelősség, hanem terheli azokat, a kik a Chevra ügykörének egy részét a bécsi hitközségbe olvasztották, a nélkül, hogy ez annak valami nagy hasznára vált volna. A pesti Chevra Kadisa nagy arányu fejlődését az mozdítja elő, hogy önálló szervezetben működik úgy azonban, hogy minden jó és nemes ügyben vállvetve működik a hitközséggel. E két buzgón munkálkodó szervezetben több az élet, több az izomerő. Bold. Kuranda és társai nagy hibát követtek el, midőn a bécsi Chevra szárnyait megnyirbálták, hogy azokat a hit-

községre ragaszszák. Ettől azonban eltekintve is áll az, hogy Budapest halad, Bécs hanyatlik, avagy a budapesti zsidóság minden alkalommal bebizonyítja, hogy nem ismer demarkatiós vonalat, a bécsi pedig nem akar hűtlen lenni tartózkodási helye jellegének, a bécsi Ch. K. vegetál és tósztozik, a budapesti virágzik és cselekszik, a bécsi hagyományos elveket hangoztat, a budapesti megvalósítja, az egyik beszél, a másik dolgozik, az egyik sóhajtózik, a másik munkálkodik. A pesti Chevra Kadisa ama intézmény, melyre büszkeséggel tekint nem csak a fővárosi, hanem az egész ország zsidósága. Céltudatos működése kielégíthet a legkövetelőbb emberbarátot is, és nem hizelgés nyilvánul ama röpke szóban, mely nem rég Budapesten elhangzott, hogy ő »fejedelem a jótékonyság országában«. De a seregnek kell, hogy vezére legyen, az eszmének megvalósítója, azért mulasztást követnénk el, ha eme intézmény vezérének nevét hallgatagon mellőznők, ha nem említenők külön érdemekben megőszült elnökét *Reusz Károlyt*, a kinek ügyszeretete és erélye, buzgalma és fáradsága a pesti Chevra Kadisa fejlődésének és felvirágzásának, a vallás és humanismus szabta kötelességek teljesítésének van szentelve. *Dr. Mezey Ferencz* a Chevra ügyésze és titkára iránt a társulat elismerését kitüntető módon nyilvánította, midőn a közgyülés fizetését 3000 frtról 4000 frtra emelte.

Budapest. SCHWARCZ GÁBOR.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1895. febr. hó 10-én.

Tisztelt Szerkesztő úr!

Az itteni közéletben fontos szerepet játszanak a szegényorvosok. Azért helytelen volna mellőzni ezt a fejezetet. De mielőtt eme intézménynyel megismertetném, előre kell bocsátanom néhány általános megjegyzést.

Palesztina kiváló ország a földmivelésre nézve. Mily gazdagon jutalmazza a föld mivelőjét, arról meggyőződhettünk a kevés számu gyarmaton. Igaz ugyan, hogy a hosszú időn keresztül elhanyagolt talajt előbb művelhetővé kell tenni; és ez jelentékeny pénzáldozatot igényel; de ha egyszer eme áldozatok meghozattak, akkor megteremtik a hasznukat is. Csekély

kitartás mellett egy valódi pusztát is át lehet változtatni oázissá, a mint a példák bizonyitják.

Evvel szemben két hiányt mutat fel Palesztina, a melyek nem győzhetők le oly könnyen. Először ugyanis nem bir iparral. A vásárra hozott összes áruczikkek a külföldről vitetnek be. Evvel függ össze első sorban az, hogy az élet nagyon drága; egy kis pénznem, mint pl. nálunk a forint, itt nem is játszik szerepet, a pénz értéke igazában csak a Napoleon-nál kezdődik. A másik következménye pedig, hogy a szegény ember nem talál munkát és foglalkozást. A szemrehányás tehát, mellyel a jeruzsálembelieket illetik, hogy munkakerülők, éppenséggel nem jogosult. Ellenkezőleg, meg vagyok győződve, hogy szivesen dolgoznának, ha csak munkát kapnának. De éppen az a baj, hogy nem kapnak. Azért egy emberbarát sem fogja az antichalukkiánusok kiáltását helyeselni, bárhogyan is gondolkozik a chalukkáról. Mert ha ezen szegény emberektől még a chalukkát is megvonnák, akkor husz ezer zsidó család közül bizonyára tizenöt ezer az éhhalálnak volna kitéve. De azt mondhatná valaki, hà nincsen kilátásuk a megélhetésrei akkor ne vándoroljanak be. Ámde miért mozditják más felekezetek elő a bevándorlást? Miért költenek annyi meg annyi milliót, a melyeket felemésztenek a letelepedések, és még fel fognak emészteni? Hát a zsidó egyedül tagadja meg bölcsőjét? Szakitsa-e ki szivéből a történet egy részét? Elküldi-e a férj anyját, mert szereti feleségét? Vajjon egyedül számunkra vesztette el minden báját, minden értékét ama föld, a melyen isten ihlette költőink, tüzes szavu prófétáink, halhatatlan királyaink támadtak, ama föld, a mely őseink vérével van áztatva, a melynek legkisebb köve hőseink dicső tetteit hirdeti ama föld, a melybe ma is az összes népek özönlenek? Vajjon ne kövessék-e agyastyánok, munkaképtelen öreg emberek, a kiknek a szentföld legmagasztosabb eszményük, szivük ösztönét? Nem-e terhére estek volna hazájuknak?

Tán eljön az idő, a midőn Jeruzsálem képes lesz egyedül támogatni szegényeit. De addig is, azt hiszem, minden zsidó, a kinek még szent nemzetének története, köteles eme nemes ügyben közremüködni.

A másik hiány a közegészségügyi állapotban leledzik. Gyakran dühöng a malária, némelykor a sárgaláz, ugy hogy

nem ritkán megesik, hogy a kórházak tul vannak tömve. Ily esetben a szegény ember kénytelen volt a miszszió orvosához fordulni, mivelhogy más magán orvos nem állott rendelkezésére. Ezt kikerülendő, egyrészt Amsterdam, másrészt a német-palesztinai Lemaan Zion czimű, majnai Frankfurtban székelő segélyegylet arra határozták el magukat, hogy Jeruzsálembe küldenek orvosokat és létesitenek gyógyszertárt, hogy a szegények ingyen is részesüljenek az orvosi kezelés és a gyógyszerek üdvös jótéteményében. A szegénység, a mely az itteni zsidók közt uralkodik, leirhatatlan. Az orvos gyakran tehetetlenül áll a beteg ágya előtt.

A minap is panaszkodott nekem a Lemaan Zion-orvos, hogy hitták egy beteghez, a ki ugyszólva a földön feküdt, nedves szobában, mely inkább kamrához hasonlitott, és a kin nagyfoku tüdőgyuladást konstatált. És az ilyen esetek nem állanak egyedül, a mint az orvos beszéli. E mellett az emberek oly rosszul táplálkoznak, hogy a legenyhébb hideglelés már a betegágyba dönti őket. A Jemenbeliek lakásai pláne nyomoruságosak. Ezek deszkabódék, a melyeknek »puráin« a szél és eső keresztül hatol. Ők szivesen dolgoznának, semmiféle munka nem volna nehéz nekik, de el vannak itélve a tétlenségre, mert nincs munka. Innen ez a szörnyű nyomor.

Még nyujthatnám ezt a szomoru fejezetet, de azt vélem, hogy ez a kevés is elegendő lesz arra, hogy képet alkothasson magának arról, mit jelent itt szegénynek lenni.

Orvosi kezelés és gyógyszernyujtáson kivül Lemaan Zion azt a czélt is kitüzte magának, hogy meghonositsa és előmozditsa Jeruzsálemben a kézi ipart: tán sikerül is az egyletnek itt egy gyárat alapitani. Ez oly jótétemény volna a szegény lakosságnak, a melynél nagyobb nem képzelhető.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

KÚTFŐK.

266. sz.

A reczeptió harmadszori tárgyalása a képviselőház április 25-én tartott ülésén.

Elnök: Szilágyi Dezső. — A kormány részéről jelen voltak: br. Bánffy Dezső, Wlassics Gyula, Lukács László, Perczel Dezső, Dániel Ernő, Erdély Sándor és Josipovich Imre.

Elnök: Következik a napirend harmadik tárgya, *az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatra vonatkozó főrendiházi üzenet tárgyalása.*

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Minthogy a t. ház már két izben csaknem teljes egyhanguséggal fogadta el az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot és igy az abban foglalt méltányos és igazságos elveket és rendelkezéseket helyesli, a ház iránt tartozó tiszteletem kötelez engem arra, hogy a ház előtt jól ismert és a ház által már elfogadott indokok ismétlésébe ne bocsátkozzam, hanem egyszerűen mély tisztelettel ajánljam a háznak határozati javaslatomat elfogadásra. (Élénk helyeslés.)

Határozati javaslatomat bátor leszek felolvasni (olvassa): »Mondja ki a képviselőház, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot a képviselőház által elfogadott szövegében változatlanul fentartja és azt alkotmányos tárgyalás és szives hozzájárulás végett a főrendiházzal közölni határozza.« (Helyeslés.)

Illyés Bálint: T. Ház! Azon párt nevében, melyhez tartozni szerencsém van, csak röviden kivánom jelezni, hogy a szőnyegen levő törvényjavaslattal szemben a pártnak álláspontja nem változott. Annak idején volt szerencsém tüzetesen kifejteni azon okokat, melyek alapján pártunk ezen törvényjavaslatot elfogadta; ezért tehát ismétlésekbe bocsátkozni nem akarok. Jogosnak, méltányosnak és szükségesnek tartottuk ezen törvényjavaslat életbeléptetését, annak tartjuk ma is, sőt részemről ma még inkább meg vagyok győződve, mint előbb, annak szükséges voltáról, meg vagyok győződve arról, hogy ez haladást jelez előre, a szabad alkotások terén, haladást az 1848-iki törvények alapján, az alkotmány és szabadság, a törvény előtti egyenjogúság és egyenlőség felé, mert különben nem állitotta volna útjába akadályúl a kiváltságosság ódon bástyafalát másodizben is a főrendiház. (Ugy van a szélsőbaloldalon.) Ez magában is jele előttem annak, hogy itt valódi nemzeti érdekű haladásról és intézkedésről van szó, melyet ama szük látkörű felfogás szerint minden áron meg kell aka-

dályozni, de a melyet — szerintem — megakadályozni semmi áron sem lehet, mert azon omlatag bástyafalon végigseper az időnek szellője és a régi moh és penész helyén új élet és virulat fakad. (Tetszés a szélsőbalon.)

De nem akarom tovább folytatni s amint már volt szerencsém jelezni, pártunk nevében tisztelettel kijelentem, hogy a törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben elfogadjuk s azt a főrendiházhoz visszaküldeni kérjük. (Élénk helyeslés a szélsőbalon.)

Neumann Ármin: T. ház! (Halljuk! Halljuk!) Azon majdnem egyhangú határozattal szemben, a melylyel a t. ház túlnyomó többségben ezen törvényjavaslatot immár kétszer elfogadta, csak nyitott ajtókat törnék be, ha annak érdemével bővebben foglalkoznám, vagy pedig annak lényegét itt közelebb vitatnám.

Felszólalásomnál csak azon szándék vezérelt, hogy egynémely támadásra és félreértésre, melynek ezen törvényjavaslat viszontagságteljes vándorútjában több oldalról ki volt téve, röviden reflektáljak, (Halljuk! Halljuk!) hogy különösen azon álláspontot, melyet a magyar zsidóság ezen törvényjavaslattal szemben elfoglal, néhány szóval vázoljam és hogy végre azon veszedelmes irányzatra is rámutassak, a melyet az egyházpolitikai javaslatok elleneinek legszélsőbb tábora követni jónak lát. (Halljuk! Halljuk!)

Ezen irányzat ugyan közvetlenül a magyar zsidóság ellen fordult, de veszélyt rejt magában az egész nemzetre nézve is és ezért hazafiúi kötelességemnek tartom arra a közfigyelmet már jóeleve ráterelni. (Halljuk! Halljuk!)

Midőn a kormány a zsidóvallás reczepcióját egyházpolitikai programmjába felvette, azon czélzat által vezéreltetett, hogy a reczipiált vallások körében polgárjogot szerezzen azon vallásnak is, a mely első hirdette a világnak az egyistenség tanát és a melynek a tizparancsolatban lefektetett erkölcstanai ma is, — évezredek után — az egész czivilizácziónak és a modern társadalomnak képezik legerősebb alapzatát. De egyúttal erkölcsi elégtételt is kivánt ezzel adni a kormány a honpolgárok azon százezreinek, a kik mióta csak erre jogosúltságot nyertek, jó és rossz időben egyaránt kivették a maguk részét abból a nagy munkából, a mely a haza boldogitását czélozza. (Ugy van! jobbfelől.) A kormány ezen eljárásával csak újabb bizonyítékát szolgáltatta annak, hogy hü letéteményese azon tradicziónak, melyek közt ezen ország fejlődött és gyarapodott; de egyúttal egy nagy állami politikai akczióra is vállalkozott: t. i. széttagolt társadalmi viszonyok között, akkor, midőn az állami élet síma tükre alatt annyi államellenes aspiráczió lappang, tömöríteni, a nemzet testéhez közelebb hozni akarta mindazon elemeket, a melyek nemzeti érzéstől vannak áthatva, és a melyek államfenntartó erővel és képességgel bírnak. (Ugy van! jobbfelől.)

A magyar zsidóság bár örömmel üdvözölte a kormány ezen elhatározását, mégis a reczepcziót, mint olyant, excluziv zsidókérdésnek nem tekintette; folytatását, kiegészítését látta abban azon rendszernek, melyet a nemzet történeti fejlődés alapján a régi vallásokkal szemben követett, egy politikai tényt, a mely midőn melegségét kisugározza a magyar zsidókra, egyszersmind az egész nemzetre nézve is termékenyítő hatással van. Sőt, ha csupán a felekezetiség szük látköréből kiindúlva venné a magyar zsidóság ezen törvényeket birálat alá, akkor azon eredményre kellene jutnia, hogy azok egész komplexuma egyetlen egy felekezetet sem sújt annyi hátránynyal, mint a zsidó felekezetet, mert — a mint azt egy más alkalommal e t. házban már felemlíteni szerencsém volt — azon fizikai törvény, a mely szerint az erősebb a nagyobb test magához vonja a kisebb testet, az erkölcsi, a társadalmi világban is nyilvánítja hatását. Ha tehát igaz az, hogy ezen törvényekben nagy asszimiláló erő rejlik, akkor bizonyára nem a nagyobb, hanem a kisebb testre fogják azok bomlasztó erejüket gyakorolni.

Tudvalevő, hogy e törvényjavaslatnak, különösen az áttérésre vonatkozó intézkedése képezte annyi megtámadás czéltábláját. Némelyek abban dogmasértést látnak, mások pedig éppenséggel attól félnek, hogy az a magyar társadalom elzsidósodására fog vezetni. Legyen tehát nekem megengedve ezen ellenvetésekre röviden azzal válaszolni, (Halljuk! Halljuk!) hogy kétségtelen, miszerint ezen intézkedés egy oly erkölcsi momentumot tartalmaz, a mely nélkül az egész javaslat czélját téveszti, a mely nélkül egy torzkép, egy lélek nélküli test volna. Azonban gyakorlati tekintetben zsidó felekezeti szempontból ezen intézkedés sem bír értékkel, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ezen javaslat törvényerőre emelkedése után sem lesz a zsidóknak társadalmi állása olyan, hogy abba más felekezetbeliek mellékczél nélkül belépni óhajtanának. Azon egyetlen mellékczél pedig, a mely erre indokúl szolgálhatna, t. i. a házasságkötés, az amúgy is a polgári házasságra vonatkozó törvény elfogadása után elesik. (Ugy van! jobbfelől.)

Számtalanszor kiemeltetett már, hogy a zsidó vallás nem expansiv természetű, hogy a prozelita-csinálást egyenesen perhorreskálja. Nem kivánok ennek bebizonyitása okából tantételekre hivatkozni, hanem legyen szabad nekem rámutatni arra, hogy azon halhatatlan emlékben, a melyet Lessing »Böles Náthán«-jában a zsidó vallásnak emelt s a mely ügyszólván a vallásszabadságnak modern evangéliumát képezi, egy perczig sem engedi a zsidó Náthánt csak azon gondolatra is ébredni, hogy azon csecsemőt, a melyet a sors elveszett családja kárpótlásául tüzhelyére hozott, a zsidó vallásban nevelje. Ő, bár maga hitbuzgó zsidó volt, a leány vallását érintetlenül hagyta.

És legyen nekem megengedve egy kitűnő jeles magyar államférfiura is hivatkoznom, a kinek nézetei a ház minden oldalán általános tiszteletnek örvendenek, hogy hivatkozzam gróf Andrássy Gyulára, a ki a főrendiházban 1883. deczember 10-én a kérdésről következőleg nyilatkozott. (Olvass.)

»Az izraelita vallásnak kétségkivül meg van az az érdeme,

hogy akkor, midőn az emberiség és a máskülönben oly művelt Róma is az Istenséget emberi alakban, emberi szenvedélylyel ellátottan tudták maguknak csak képzelni, — azon időkben ők állították fel az egy istenimádást, mint vallást.

De másrészt meg van az a hibája, hogy e vallásnak az alkotója a vallást csak egy törzsnek, egy országnak csinálta, nem pedig az emberiségnek. És ebben különbözik a zsidó vallás a keresztény vallástól. A keresztény vallás alkotója az első perczben már nem egy fajnak, nem egy országnak és nem is országok számára alkotott, hanem az összes emberiséget karolta fel eszméivel és azért hódított és fog hódítani mindaddig, míg fennáll. Az ő elve a felebaráti szeretet a maga tisztaságában és ennek erejével nemcsak hogy fennáll, hanem hódít ma is, és fog hódítani mindig. Ellenkezőleg, nézzük, hódított-e és hol hódított a zsidó vallás? A tapasztalat azt mutatja, hogy nemcsak a czivilizált országokban nem hódít és ma is ama törzsre szorítkozik, a melynek részére megalkottatott, de keleten oly fajok között, melyek kulturára messze alatta állanak, egyetlen példáját sem látjuk annak, hogy valahol az izr. vallás még csak egy egyént is meghódított volna.

Ezen exclusiv jellegét megtartotta mindig és megtartja ma is, azt a veszélyt tehát, hogy az valaha a keresztény államot absorbeálni bírná, még ha nem volnának olyanok a viszonyai, mint a milyenek, abszolut rémképnek tartom. Sőt meg vagyok győződve, hogy az fog történni, a mi történik mindig: hódítani fog az erősebb, azon vallás, melynek a természete s melynek a tanai magában foglalják a garancziát, hogy mindazokat körébe vonja, a kik vele érintkezésbe jutnak.«

Mindebből tehát, t. ház, kitűnik, hogy azon aggodalom, mintha az áttérési intézkedésekből akár a katholika vallásra sérelem, akár a keresztény társadalomra veszély háramolhatnék, minden alapot nélkülöz.

Ámde vegyük csak az érem másik oldalát. Nézzük csak, hogy vagyunk mi az áttéréssel ma, még pedig nem a zsidó vallásra, hanem a zsidó vallásról a keresztény vallásokra való áttéréssel?

Nemcsak hogy a kilépés a közigazgatási szempontokból szabályozva nincs, hanem ma azon égbekiáltó állapot létezik, hogy bárki egy zsidó csecsemőt vagy kiskorút szülei, gondnoka, vagy gyámja akarata, sőt tiltakozása ellenére büntetlenül elkeresztelheti, még pedig megmásíthatlan módon. Hiába kívánkozik az ily módon kikeresztelt egyén mint felnőtt és önrendelkezési képességgel bíró ember azon valláshoz vissza, a melyben született, hiába kívánkozik végső perczeiben ezen vallás vigasza után. Családja, lelkiismerete közé lép a keresztelés kiolthatatlanságának tana és azt mondja: hiába minden iparkodásod, a te lelked, a te üdvösséged örökké az enyém. Lehet-e ily lelkiismereti kényszert tovább tűrni? És azért bízik a zsidóság a magyar nemzet igazságszeretetében, hogy ezen állapotnak véget fog vetni. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

De legyen ezen javaslatnak sorsa bárminő, ám temesse azt el egy retrográd irány áramlata, mindez a magyar zsidóság hazafiasságán csorbát ejteni nem fog. (Élénk tetszés jobbfelől.) Ők akkor is teljes odaadással fognak megjelenni minden téren, a hol a haza javát előmozdítani lehet. Hisz ők már sokkal szomorúbb viszonyok, sokkal nehezebb körülmények között tanujelét adták annak, hogy hazafiságukat nem szokták a do est des elve szerint berendezni, annál kevésbbé fogják azt tenni ma, midőn egy szabad nemzet szabad polgárai, s midőn egy szabadelvű alkotmány számos áldásaiban részesülnek.

De legkevésbbé fogják őket ebben megingatni azon és ahhoz hasonló brutális megtámadások, mint minők csak a minap a főrendiházban elhangzottak. (Halljuk! Halljuk!) Nem tartom ezen kifakadásokat méltóknak arra, hogy azokkal bővebben foglalkozzam. Ezen kvalifikálhatlan inzultusok már azért is értelmetlenek, mert a zsidók, mint olyanok ellen irányúltak, holott itt nem a zsidók egyenjogúsítása, hanem a zsidó vallás egyenjogúsítása forog szóban. Ezen vallásnak családfájához és nemességéhez pedig kétely talán csak nem férhet. Ám vegyék csak ki abból a mesterileg konstruált épületből, melyet modern társadalomnak nevezünk, mindazon vallás- és erkölcstanokat, melyeket a zsidó vallás alapját képező dekalogból átvett, — és ezen oly büszke vár az első fuvalatra össze fog dűlni.

És hogy vagyunk mi, t. ház, azon második támadással, mely a zsidó faj ellen irányúl? Tudjuk, hogy azon tan, mintha a zsidók egy külön nemzetet képeznének az egész nemzet testében és a nemzet egységesítésének útját állják, nem nálunk keletkezett, hanem Németországból lett hozzánk importálva. Ámde mindazon tudományos máz, melylyel azt a német áltudósok körülvenni iparkodnak, nem birta ezen állítás ürességét és valótlanságát elpalástolni. Az összes európai nemzetek alakulásának története bizonyítja, hogy ezen állítás egy nagy hazugság. Már a faj tisztaságára fektetett kiindulási pont téves, mert mutassanak nekem a modern európai népek között egyetlenegy nemzetet, mely a fajegységen alapszik.

Nem látjuk-e Angolországban a Bretonok, Normanok és Szászok vegyülékét? Franczia országban a Gallusokat, Iberiusokat, Latinusokat és Germanusokat egybeolvadva? Nem látjuk-e Németországban egyfelől a kelta, másfelől a szláv faj keresztezését? Az összes európai nemzetek többé-kevésbbé több nép- és vérvegyülékből vannak összealkotva. Minden nemzetben, mint ezt Renan oly szépen kifejti, mindenekelőtt egy történelmi termék keletkezik és fennáll az érdekek, a hagyományok és érzelmek közössége által. Vagyis a nemzetiség és a nemzeti öntudat egy és ugyanaz, a vallás csak alárendelt tényezője lehet a nemzetiségnek, mert ott, hol mint fontos faktor lép előtérbe, ott a nemzetiség fogalma vagy egészen elenyészik, vagy a vallással egészen összeesik. Így a moslimeknél török csak az lehet, a ki az Izlamnak híve. Más vallásúak a török nemzetiséghez nem tartozhatnak.

A zsidók ezredéves története bizonyítja, hogy a különböző nem-

zetekkel való érintkezésökben nem ők az okai, ha a beolvadási processzus gyakran oly lassú menetü volt. Mert simulékonyabb, asszimilációképesebb faj alig létezik. Mindenhol ott, hol a Ghetto falai leromboltattak, felvették azon népek szokásait, melyekkel érintkeztek, levetették azon sajátlagosságokat, melyeket csak elszigeteltségök birt konzerválni. Legeklatánsabb példát szolgáltat erre azon átalakulás, melyen hazánkban a zsidóság 1867. óta átment. (Halljuk! Halljuk!) Az egyenjogusitási törvény nemcsak, hogy száz meg százezer lelkes harczost szerzett a nemzeti ügynek, nemcsak hogy a zsidók a magyar nyelv ismeretében és használatában statisztikai adatok szerint óriási lépésekkel haladtak előre, hanem azon nemzetiségek által lakta vidékeken, a hol a magyar állameszmével az oly liberális nemzetiségi törvény daczára megbarátkozni nem akarnak, a zsidók képezik úgyszólván a magyar ügynek egyetlen képviselőit és a magyar állameszmének előőrseit. És azért, t. ház, jogosult azon állításom, hogy a zsidót sem vallása, sem faji tulajdonsága nem akadályozza abban, hogy azon nemzet testéhez simuljon és azon nemzet testébe beolvadjon, a mely őt befogadja. A zsidók ezredéves vándorútjokban azon bibliában, melyet mint egyedüli ereklyét magukkal vittek, mindig ott találták a próféta azon szavait: »Mozditsátok elő azon népek javát, a melyeknél letelepedtetek, mert az ő boldogságuk egyszersmind a ti boldogságtokat is képezendi.«

T. ház! Szükségesnek tartottam mindezen, már számtalanszor felhozott dolgokat ismét felemlíteni. Tettem ezt azért, mert látom, hogy az igazság arczulütésével ismét hamis tanokkal akarják népünk józan gondolkodását meghamisitani, ismét be akarják oltani egyenes lelkületébe a felekezeti gyűlöletet, be akarják vinni egy harczba, melyben számára babér nem int, mert abban győztes senki sem lehet. (Helyeslés a jobboldalon.)

Kezeim között van egy könyv, mely csak néhány hét előtt látott napvilágot, ezen könyvben mindazon piszok van összehordva és lerakva, melylyel évszázadok óta a zsidókat bemocskolni akarták.

Százszor megczáfolt vádak lettek itt újból fölelevenítve, a legképtelenebb dolgok valódi tényeknek odaállítva, a tudatlanság, rosszakaratú elferditès üli abban orgiáit. Neve: Ó-zsidó religió-titkok és új-zsidó praktikák. Nyomtatták Székesfehérvárott. (Zaj.) Ezen könyv ezer meg ezer példányban osztatik szét (Halljuk! Halljuk!) az alsó néposztályok között. Már egy német iró mondta találóan, hogy valamint a Boa Constrictort legjobban fékezik akként, hogy egy ökröt dobnak a torkába, úgy mindig alkalmasnak találták a felkorbácsolt népszenvedélyeket a zsidókra irányítani s azért közelfekvő, hogy bizonyos körök már most gondoskodnak egy oly csatornáról, a melyen át saját káruk nélkül a felbőszített szenvedélyeket levezethetik akkor, ha az általuk felidézett szellemek fölött többé uralkodni képesek nem lesznek. (Halljuk! Halljuk!) A kisérlet nem új és nem eredeti! Már egyszer megrázkódtatták vele nemzetünk testét.

Elnök: Csendet kérek mind a két oldalon!

Neumann Ármin: Már egyszer megakasztották vele népünk egészséges vérkeringését s csakis erőteljes szervezetének köszönhető, hogy a kisérlet nagyobb szervi pusztulás nélkül mehetett végbe. Ámde oly kecsegtetők voltak-e az akkor tett tapasztalatok, hogy a kisérlet második kiadása után áhitoznánk? Oly fényesek-e az antiszemitizmus által teremtett viszonyok Németországban, hogy azok átültetése kívánatos volna? Vagy oly irigylésreméltók-e az osztrák antiszemiták által teremtett állapotok, hogy babérjaik után mi is kapkodunk?

Németországnak egyik sajátlagossága, hogy valahányszor nemzeti egységét nagy harczok árán kivívta, mindig a reakczió karjaiba vetette magát; igy volt ez 1815-ben Waterloo és 1870-ben Sedan után. Úgy látszik, hogy ezen oly nagy intellektuális erővel biró nemzetben a nemzeti eszme és a szabadság nem férnek meg egymás mellett. Nálunk ez másképen van. Nálunk a nemzeti ügy és a szabadság oly ikertestvérek, melyek mindig vagy együtt győztek vagy együtt letiportattak. A reakczió nálunk mindig csak vérrel áztatott földön bonthatta ki lobogóját és mi sem jellemzőbb azon vad hajszánál, melyet az osztrák antiszemiták a magyarok ellen folytatnak. Őrültségükben mindenesetre rendszer is rejlik.

Ezen jó urak igen jól tudják, hogy selejtes üzelmeikkel állandóbb sikert csak akkor arathatnak, ha a nálunk uralkodó és Ausztriába is átcsapó szabadelvű áramlatot visszafojhtatják és megsemmisíthetik. Ámde kérdem, t. ház, annyira sülyedhetne-e már az a becsületes, józan magyar nép, hogy Lueger és társai csatlósaivá szegődjék és hogy ezen urak piszkos munkáját ő végezze!? Ezt gondolják meg azok, a kik a nép vezetésére, oktatására és erkölcseik megőrzésére volnának hivatva. A miniszter ur határozati javaslatát elfogadom. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Gróf *Szapáry* Gyula: T. képviselőház! (Halljuk! Halljuk!) Midőn ezen kérdésben felszólalok, teszem azt különösem azért, hogy kijelentsem és kifejezést adjak annak, hogy e kérdésben ugyanazt az álláspontot foglalom el ma is, a melyet ezelőtt három évvel efoglaltam, midőn a kormány padjain ültem, és ép úgy, mint akkor kívántam, — mert ezt igazságosnak, méltányosnak és szükségesnek tartottam, — hogy az izraelita vallás reczepcziója törvény által kimondassék, ugy ehhez ragaszkodom most is, és ha ehhez ragaszkodom, kivánom annak konzekvencziáját és kivánom, hogy az 1868. évi LIII. t.-cz.-nek a vallások viszonosságára vonatkozó intézkedései kivétel nélkül minden honpolgárra egyaránt kiterjesztessenek. (Helyeslés jobbfelől.) Ezen álláspontnak akarok kifejezést adni mai felszólalásomban is.

A módositás, a melyet ma benyújtani szándékozom, arra vonatkozik, hogy az izraelita vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslat foglaltassék öcsze a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal és annak intézkedései, mint a most emlitett törvényjavaslatnak II. fejezete, a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba

vétessék fel. (Halljuk! Halljuk!) A mi magát az izraelita vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslatot illeti, én nem tarthatom sem előnynek, hogy ez külön törvényjavaslatban oldassék meg és nem tartom hátrányosnak sem azt, hogy ha ez a kérdés a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslattal egyidejüleg oldatik meg.

Az egyházpolitikai kérdésekben a törvényhozás két Háza közt létező egyenetlenség megszüntetése érdekében a következő indítványt terjeszti be:

1. Az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat egyesíttessék a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal és ezen utóbb nevezett törvényjavaslatba, mint II. fejezet vétessenek fel azon intézkedések, melyek az izraelita vallásról szóló külön törvényjavaslatban foglaltatnak és pedig következő szöveggel:

II. Fejezet.

Az izraelita vallásról.

7. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.

8. §. Az izraelita vallásra vonatkozó minden egyéb törvény és jogszabály, amennyiben a 7. §. rendelkezésével nincs ellentétben, változatlanúl fenntartatik.

2. Ezen módosítás folytán a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat 6. szakaszának utolsóelőtti sorában a következő szavak: »nemkülönben az izraelitákra« kihagyandók.

3. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat eddigi II. fejezete lesz III. fejezet és ezen fejezet 7—20. §§-ai 9—22. számot nyernek.

4. Ugyanezen törvényjavaslat eddig 21., ezentúl 23. §-a második sorába »hatálya« szó után felveendők a következő szavak: »a jelen törvény II. fejezetében a törvényesen bevett és«.

Ugyanezen szakasz második bekezdése elhagyandó és a helyett a következő új bekezdés veendő fel:

»Az 1868 : LIII. t.-cz. 22. §-ának intézkedései a községi temetőkre szoríttatnak. A vallásfelekezetek által külön saját czéljaikra berendezett temetők felett azok szabadon rendelkezzenek.«

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter polemisál Szapáry Gyulával, majd így folytatja:

Már most áttérek arra t. ház, a mi gróf Szapáry Gyula t. képviselő ur idítványában foglaltatik. Az indítványnak első része az, hogy egyesíttessék a két javaslat a reczepczióról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat. (Halljuk!)

Hát eddig, a kik egyesíteni akarták ezen javaslatokat, abból indúltak ki, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat II. fejezete, a mely az elismert vallásokról szól, módot nyujtson arra, hogy ott az izraelita vallás a maga elismerésében részesüljön.

Ezt mi feltétlenül elleneztük több okból, mert hisz ma is elismert vallás az izraelita vallás, mint az ott szabályozott elismerendő

vallások, tehát ezt az álláspontot tisztán preciziroztuk. De most gróf Szapáry Gyula t. képviselő ur nem ezt akarja. Ő azt akarja, hogy teljesen fentartassék a reczepczióról szóló törvényjavaslat tartalma, de csak beigtattassék.

Engedelmet kérek, t. képviselőház, ezt már csakugyan nem tudom belátni, hogyha ezt itt most összefoglaljuk, egyesítjük, hogy vajjon, ha a lényeg teljesen ugyanaz, akkor mi a czélja az indítványnak. Ha jól értettem, a javaslat keresztülvítele, a javaslat elfogadásának szempontja volt az irányadó; mert erre helyezte a súlyt, hogy könnyebben lehet a főrendiházban keresztülvinni. Az indokolással ugyan teljesen adós maradt, mert egy szóval sem mondta, miért. Ha tartalmilag teljesen azonos marad a javaslat, akkor a főrendiház, ha meg fog győződni arról, kogy ennek a tartalma, ennek a rendelkezései igazak, helyesek és méltányosak: akkor el fogja fogadni akkor is, ha külön törvénybe vannak foglalva, el akkor is ha egyesítve vannak; ebből a szempontból sem tartom tehát az egyesítésre vonatkozó indítványt ebben a házban elfogadhatónak, mert itt nincs garanczia arra nézve, hogy igy a főrendiház elfogadja.

Ajánlom határozati javaslatom elfogadását. (Helyeslés jobbfelől.)

Szapáry Gula oda módosítja indítványát, hogy a zsidó vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslat azon utasítással tétessék át a bizottsághoz, hogy az egyesítse a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal. — Szünet után

Polónyi Géza. Hangsulyozza, hogy ő és pártja az 1848-iki nagy elvek alapján áll s azért ezt a törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben elfogadja. Kötelességük ez annál is inkább, mert az utóbbi időben a fajgyülöletre alapitott bizonyos mozgalom volt észlelhető, amelylyel szemben a törvényhozásnak kötelessége dokumentálni, hogy a haladás törvényeit követni is kész. Individuális álláspontja az volt, hogy a felekezetek közt fokozatokat felállitani nem szabad, hogy e törvényjavaslat a vallásszabadság elvébe ütközik, de azért Szapáry határozati javaslatát, bár megokolását helyesli, még sem fogadja el. Kifejti ezután, hogy az állam felügyeleti joga a zsidó vallással szemben semmiféle törvénynyel nincsen biztositva és ez egyik legfőbb oka annak, amiért Szapáry javaslatát helyesli és szerette volna, ha a kormány mielőtt e törvényjavaslattal a Ház elé lépett, törvényhozási uton érvényesitette volna felügyeleti jogát. Joga volna ettől függővé tenni szavazatát is és ha még sem teszi, ennek tisztán az az oka, hogy nem akarja, hogy az őszinteség hiányával vádolják. Ezt a kérdést különben rendkivül fontosnak tartja és kéri a minisztert, hogy nyilatkozzék arra nézve, miként szándékozik érvényesiteni a zsidó felekezettel szemben felügyeleti jogát. A felügyelet szempontjából tehát csak helyeselhetné Szapáry javaslatát, de ez a főrendiház és a képviselőház közt fennálló konfliktust csak élesitené, mert megrontaná a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatnak chanceait, ha oly intézkedéseket vennénk fel abba, amelyeket a főrendiház ismétel-

ten visszautasitott. De legkevésbbé állhat elő ily módositással a képviselőház, a mely már kétszer az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat mellett nyilatkozott, a kezdeményezésuek a főrendiházból kell történnie. Ezért csatlakozik inkább a miniszter határozati javaslatához, mint Szapáryéhoz.

Gróf *Apponyi* Albert: T. képviselőház! (Halljuk! Halljuk!) A napirenden levő törvényjavaslat kérdésében ugy magam, mint az a párt, melyhez tartozni szerencsém van, ragaszkodik ahhoz az állásponthoz, melyet elfoglalt, valahányszor ez a kérdés a ház elé került. A formára különös sulyt nem helyezek, de ahhoz az elvhez, hogy izraelita polgárainknak vallási viszonyai a teljes egyenjogosultságnak alapján nyerjenek szabályozást, ragaszkodtunk eddig és ragaszkodunk most is. (Helyeslés.)

Az az indítvány, a melyet gróf Szapáry Gyula nyujtott be, ennek az elvnek vicziálását nem tartalmazza, sőt ennek az elvnek kifejezését és törvényhozási keresztülvitelét minden gyakorlati következményeiben, minden változtatást nélkül ugy czélozza, a mint a kormány által benyujtott törvényjavaslat és az igen tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter ur által ma benyujtott határozati javaslat.

Gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam inditványának csak az a czélja, hogy ugyanezen elvek, ugyanezek a gyakorlati diszpoziczió̇k ne külön törvényben, hanem a vallás szabad gyakorlatáról alkotott törvény keretében nyerjenek megoldást, illetőleg megvalósulást. Érdemileg tehát a két álláspont kőzt semmi különbség sincsen; csak az a kérdés, léteznek-e czélszerűségi okok, a melyek miatt a t. ház talán indíttatva érezheti magát, hogy az elvnek megvalósitását abban az alakban kisértse meg, a melyben azt gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársamnak inditványa megkisérelni akarja. Az én véleményem szerint ilyen ezélszerűségi okok léteznek, Előttünk áll az a tény, hogy a törvényhozásnak másik faktora, az országgyülésnek másik háza már két izben visszavetette az izraeliták reczepczióját szóló törvényjavaslatot. Előttem nem egészen bizonyos az, hogy mindazok, a kik ezen javaslat ellen szavaztak-e és nem azon formán ütköztek-e meg, hogy a hazában létező egyik vallásnak viszonyai külön és nem egy és ugyanazon törvényben nyernek rendezést, a mely a hazában létező egyik vallásnak viszonyai külön és nem egy és ugyanazon törvényben nyernek rendezést, a mely a hazában létező összes, eddig fennállott és ezentul alakitandó felekezetekre vonatkozik.

Én azt hiszem, hogy legalább a kisérletre érdemes a dolog. Próbáljnk tehát meg az elveket, még pedig, hangsulyozom, ugyanazokat az elveket egy oly formában megvalósitani, a mely valljuk meg, tulajdonképen épen a vallási egyenjoguság és a hitfelekezek közötti egyenlőség követelményeinek formailag jobban megfelel és az által talán a főrendiház számos tagjára nézve elháritaná azt az indokot, a mely az ő elutasitó szavazatukat befolyásolta. Azt tartom, mivel az elveknek és a gyakorlati czélnak minden vitálása nélkül ez megtehető

kisérletre érdemes azok részéről, kik, mint én, komolyan akarják, hogy végrevalahára az izraeliták vallási egyenjoguságára vonatkozó ezen kérdés tényleg és gyakorlatilag megoldást nyerjen.

Én ebből a szempontból hozzájárulok gr. Szapáry Gyula t. képviselőtársam inditványához. Egyet azonban megjegyzek és én azt hiszem, hogy ezzel nem vagyok ellentétben a t. inditványozó szándékaival sem, hogy a mennyiben a t. ház gr. Szapáry Gyula t. képviselőtársamnak indítványát nem fogadná el és igy a kérdés arra tétetnék fel, vajjon a kultuszminiszter ur inditványát nem fogadná el és igy a kérdés arra tétetnék fel, vajjon a kultuszminiszter ur inditványát fogadjuk-e el, mely úgy, a hogy jelenlegi alakjában fentartja és a főrendiházzal közöltetni kivánja a zsidó reczepczióról szóló törvényjavaslatot, ezen esetben szavazatommal az igen t. vallás és közoktatásügyi miniszter ur inditványához is hozzájárulok. (Élénk helyeslés balfelől.) mert főszempontnak azt tartom, hogy eddigi meggyőződésemet ez alkalommal kifejezésre juttassam.

Czélszerüségi okokból előnyösnek tartanám, ha megkisérelnők, gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam által ajánlott utat, ha azonban a t. ház belátása e tekintetben másként határoz, az nem fog engem gátolni abban, hogy magához a törvényjavaslathoz ebben a másik alakban szavazatommal ujból is hozzájáruljak. (Élénk helyeslés balfelől.) Ezeket kivántam ez alkalommal megjegyezni, mert gróf Szapáry Gyula képviselőtársam inditványának másik érdemleges része, mely a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat egyes szakaszaira vonatkozik, gondolom holnap, szóval a ma napirenden levő kérdés elintézése után fogja a tanácskozás tárgyát képezni. (Élénk helyeslés balfelől.)

Mezei Mór: T. ház! Csak néhány pillanatig kivánom a t. ház becses figyelmét igénybe venni. (Halljuk! Halljuk! Zaj. Elnök csenget.)

Szapáry Gyula gróf t. képviselő ur inditványával szemben azt bátorkodom megjegyezni, hogy magának az inditványnak czélját megérteni nem tudom. Én abban egyáltalán nem látom azt, hogy a két törvényjavaslat összekapcsolása által akár az egyiknek, akár a másiknak elfogadtatása a törvényhozás másik házában könnyitve volna, sőt én is azt hiszem, a mint ezt az előttem szólók is mondották, hogy azáltal igenis megnehezittetik. De ezt nem tekintem, hanem kérem a t. házat, méltóztassék meggondolni azt, hogy ez az inditvány mindenképen csak arra az eredményre vezet, hogy e házban, a hol eddig ebben a kérdésben majdnem egyhanguság uralkodott, az egyhanguság egy mindenesetre némileg kisebb többségre devalváltassák.

Ha már most arról van szó, hogy ezen törvényjavaslat, melyet a t. ház most már harmadszor terjeszt fel a főrendiházhoz, a képviselőház erkölcsi tekintélyével támogatva kerüljön ujabb tárgyalás alá, semmi esetre sem mozditja elő ezen tekintélyt gróf Szapáry Gyula t. képviselő ur inditványa, sőt ellenkezőleg azt bizonyosan csökkenteni fogja.

A másik dolog az, t ház, hogy a förendiházzal szemben a képviselőháznak ezen kérdésben ugy elvtartartalmára, mint alapjára nézve változatlan magatartása mindenesetre inkább alkalmas arra, hogy a förendiházat a képviselőház álláspontjának elfogadására birja, mintha maga a képviselőház ezen kérdésben ingatagságot tanusit és saját korábbi határozatától eltér. (Igaz! Ugy van! jobbfelől.) Ha egyszer mi konczedáljuk azt, hogy kétszeri határozatnál nem gondoltuk meg eléggé a kérdést és azt most is nem oly alakban terjesztjük fel, mint a minőben azt eddig helyesnek találtuk, egyáltalán nem számithatunk arra, hogy ezzel hóditunk az ellenséges táborban.

Ámde még más szempontból is engedelmet kérek arra, hogy a zsidó hitfelekezet szempontjából néhány szóval jelezzem azt, hogy miért szeretném jobban a külön törvényt ebben a kérdésben, mint az összekapcsolást, a melyet gr. Szapáry Gyula inditványoz. Midőn pedig kötelességről és hivatásról fogok beszélni, nem azon kötelességeket értem, a melyek minden magyar zsidót a hazával szemben terhelnek, s a melyekről egyáltalán nem lehet kérdés tárgya, hogy azokat minden zsidó honpolgár köteles erejéhez képest teljesiteni, hanem beszélek arról a külön hivatásról s azon feladatokról, a melyeket a magyar nemzeti kultura és közmüvelődés tekintetében a magyar zsidóság, mint hitfelekezet teljesen megoldani köteles. Nem kételkedem benne és merem azon hitfelekezet nevében, melyhez tartozom, állitani, hogy a magyar zsidóság mindig kész lesz ezen kötelességeket teljesiteni, ezt a hivatást egész odaadással megoldani, de ennek a hivatásnak teljesitéséhez, ennek a feladatnak megoldásához tekintély is és erő is kell.

Ezt pedig a magyar zsidóság ezen törvény utján fogja teljes mértékben megnyerni a magyar állam hozzájárulása által. Ez az erő, ez a tekintély semmi esetre sem fog gyarapodni az által, ha ezt a kérdést, a melyet az 1840-iki országgyülés külön törvényben ugyanugy akart megoldani, és a melyet a karok és rendek egyik kerületi ülése már el is fogadott, most már több mint ötven évi vajudás után incidentaliter kivánnák elintézni azzal, hogy az egy évvel ezelőtt vagy hosszabb idő óta tárgyalt külön törvényt méltoztatnának elejteni. Igen kérem a t. házat, méltoztassék grf. Szapáry Gyula inditványának mellőzésével a vallás és közoktatásügyi miniszter ur inditványát elfogadni. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)

Vajay István: Tisztelettel viseltetik a zsidóvallásu polgárok iránt, és az emberekben a hibát szokta elitélei, de az embert soha, viszont elvárja, hogy ne kivánjanak azok tőle olyat, ami vallásának egyik sarkalatos tételébe ütközik. Az áttérési pontot érti. Gyakorlati fontosságot ennek a szakasznak nem tulajdonit, de itt szó van arról, hogy elvileg elfogadhatja-e azt, hogy a kereszténység szentsége és a circumcisio egy.

Madarász József: Ez nem idevaló!

Vajay István: Ha a törvéyhozás egyik terme átalakul zsinati teremmé, akkor idevaló. A kereszténység szentsége eltörülhetetlen jelleget nyom a megkeresztelt lelkébe, s a keresztény, ha áttér is más vallásra, ugy sem lesz egyéb, mint hite hagyott keresztény. Majd Neumann Árminnal polemizál, aki szerinte azt mondta, hogy a magyar zsidók képezik a magyar állameszme egyedüli képviselőit.

Neumann Ármin: Ilyen badarságot én nem mondtam!

Vajay István; Vegyenek példát a zsidók a honfoglaló magyaroktól, és ahelyett, hogy követelnék, hogy a keresztények legyenek zsidókká, az ezredéves ünnep alkalmából ők maguk haladjanak a kereszténység társadalomba való beolvadás utján. A javaslatot nem fogadja el és bizik benne, hogy a förendiház sem fog hozzájárulni.

Péchy Tamás: Ő is aláirta Szapáry inditványát abban a hiszemben, hogy igy talán végre sikerülni fog a törvényhozás két Háza közt fennálló konfliktust eloszlatni. De ha Szapáry inditványa nem fogadtatnek el, rá fog szavazni a miniszter határozati javaslatára. (Helyeslés a középen. *Kossuth* Ferencz a *terembe* lép. Élénk éljenzés a szélsőbaloldalon.)

Pap Géza: T. ház! Nem volt szándékom a mai vita folyamán felszólalni, mert már több izben volt szerencsém előadni nézeteimet e tárgyról De minthogy ma több oly dolog hozatott fel, melyet én sem a valósággal megegyezőnek, sem egészen helyesnek nem találok, legyen szabad a t. ház figyelmét egy pár perczre igénybe vennem.

Polónyi Géza t. képviselő ur az izraelita vallás egy lényeges hiányául rótta fel azt, hogy annak egy árnyalata — nem mondta, melyik — nem bir rendes szervezeti szabályzattal s igy az állam ellenőrzése nem gyakorolható felette kellő szigorral.

Én nem tudom, hogy melyik árnyalatra értette ezt, de nem ismerek egyetlen árnyalatot sem, melylyel szemben az állami ellenőrzés ne volna a kellő mértékben gyakorolható. Van három árnyalat: a kongresszusi, a status quo és az orthodox hitközségek. A kongresszusi hitközségeknek rendszeres jóváhagyással ellátott alapszabályaik vannak, megvan a hitközségi szervezet, a községi kerületi szervezet és a kerületi elöljárók által választott irodai elnök, a ki a kormány és a kerületek között összekötő kapcsul szolgál. Az orthodox községeknél a kormány és a községek közötti kapcsolatot a hetes bizottság képezi; a status quo községeknek nincsenek ugyan általánosságban megállapitott szervezeti szabályaik, de a kormány ellenőrzési joga abban nyilvánul, hogy minden hitközség alakitásánál az alapszabály jóváhagyásának joga a kormánynak van fentartva. A három árnyalat mindegyikében megvan tehát az a föltétel, melyet a képviselő ur nem tudom mely árnyalatnál nem birt feltalálni. Ez az egyik, a mit meg akartam jegyezni. A másik hogy az én felfogásom szerint az a czélszerüségi ok, melyet felhoznak arra nézve, hogy a förendiházban talán könnyebben vitetnék keresztül a zsidó reczepczió, ha a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba beiktattatnék, szerintem nem lehet elég efogadható. Hol van a garanczia arra, hogy a förendek, a kik nem fogadták el a reczepcziót önállóan, el fogják fogadni akkor,

ha a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba vétetik fel? Én azt hiszem, a főrendiház sokkal komolyabban birálja el a kérdés elvi részét, semhogy ily mellékes, kicsinyes formaságok döntők lehetnének elhatározásában.

Azt mondja a t. képviselő ur, hogy a kormány korteskedési szempontból külön törvényjavaslatot adott be. Nem volna-e az nagyobb korteskedés, ha megnyerni akarván egy pár embert a forma szempontjából megváltoztatná azt az álláspontot, a melyet két izben helyesnek és jónak tartottunk? Ez volna korteskedés? Azt az álláspontot, mikor egy helyesnek és gondolt intézményt továbbra fentartunk, korteskedésnek nevezni nem lehet. (Helyeslés a jobboldalon.) A harmadik kérdés, a melyről nyilatkozni akarok, s mely Vajay képviselő urnak szól, az, hogy mi tulajdonképen az áttérés megengedésének gyakorlati czélja? Ha a képviselő ur figyelemmel olvasta volna a közoktatásügyi és igazságügyi bizottságok jelentéseit s meghallgata volna azt, a mit e házban több oldalról épen e tárgyban elmondottak, tudhatná, hogy ennek igen nagy vallási és magánjogi jelentősége van. Mert ha figyelembe venné, hogy ma számtalan oly házasélet van Magyarországon, a mely Ausztriában eszközölt áttérés által jött létre és levonná azokat a következményeket, a melyek csak magánjogi szempontból is ebből folynak: nem kérdezné, van-e ezen áttérésnek gyakorlati jelentősége? De tekintsünk el attól, van-e ennek gyakorlati jelentősége, vagy nincs. Ehhez az izraelita hitfelekezethez tartozóknak a jogegyenlőség és a viszonosság alapján joguk van, és ha ők ezt magukra nézve fontosnak és jogosnak tartják, nekünk egyáltalában nem lehet okunk, hogy fejtegessük, helyes-e ez gyakorlati szempontból, vagy nem?

Csak ezeket kivántam a t. háznak szives figyelmébe ajánlani; különben elfogadom a miniszter ur határozati javaslatát. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Elnök: A vitát bezárja.

Miután gróf Szapáry Gyula képviselő inditványa a bizottsághoz való utalást hozza javaslatba, ezt fogom először szavazásra bocsátani, azután jön szavazásra Wlassics kultuszminiszter határozati javaslata.

Kérdem tehát, elfogadja-e a ház grf. Szapáry Gyula képviselő inditványát, igen vagy nem? (Igen. Nem.) Azok, a kik elfogadják, kérem, álljanak fel. (Megtörténik.) Kisebbség; az inditvány elvettetett.

Most kérdem, a kultuszminiszter határozati javaslatát elfogadja-e a ház, igen vagy nem? (Igen! Nem!) Kérem azokat, a kik elfogadják, sziveskedjenek felállani. (Megtörténik.) *A többség elfogadta.*

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett. *Székely A.*, Arany János »Toldi«-ja. Tanulmány. *Budapest*, 1895. — *Dr. Goldschmied L.*, Die Frau. Vortrag. *Misslitz*, 1895. — *Ethnologische Mittheilungen* aus Ungarn, illustrierte Monatsschrift für die Völkerkunde Ungarns, redigiert und herausgegeben von Prof. *Dr. A. Herrmann*, IV. Band, 1895. Januar, 1. Heft, Budapest, 1895.

A képviselőház előtt. Április 25-én a receptió tárgyalása után folyóiratunk egyik szerkesztője, M. F., a képviselőházból jövet gratulált dr. *Neumann* Árminnak gyönyörű beszédjeért és elválva töle, dr. *Visontai* Soma képviselővel beszélte meg a házban történteket. A párbeszédből adjuk a következő részletet:

V. No, mit szól Polónyihoz? Látja, nem jó ám mindjárt pálczát törni valaki felett.

M. Polónyi beszédjén egyáltalán nem csodálkozom, hiszen a párt megbizásából beszélt. Aztán annak a pártnak tagja, Visontai ott ült a háta mögött mint villámhárító.

V. Látja Szapáry . . . Itt a képviselő ur nyilván Szapáry exminiszterelnöknek a receptiós javaslatnak a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba való beolvasztása iránti indítványáról akart szólni. Ekkor váratlanúl oda toppan gr. *Szapáry Gyula* ezzel a kérdéssel: *Mit tett Szapáry?!* . . .

M. Szapáry miniszterelnöksége alatt készült a külön receptiós javaslat.

Az Izr. Tanitóképző Segélyegylet formaszerüen is megalakult. Elnök: *Dr. Bánóczi* József, jegyző: *Dr. Málnai* Mihály, pénztáros: *Schweiger* Márton, ellenőr: *Dr. Mezey* Ferencz, választmányi tagok: *Deutsch* Jakab, ifj. *Heidlberg* Mór, *Dr. Simon* József, *Wahrmann* Sándor és *Dr. Weinmann* Fülöp. Az egylet tagjai lehetnek hitközségek, egyéb testületek és magánosak. A tagok: a) *alapitók*, kik egyszer és mindenkorra legalább 200 frtot adnak. Ez összeget négy egymásután következő részletben is törleszthetni; *pártfogók*, kik legalább 100 frtot adnak, b) *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 50 frtot adnak; *rendesek*, kik magukat legalább 2 frtnyi

évdíjnak 5 éven át való lefizetésére kötelezik. Egyuttal mi a legmelegebben ajánljuk e nemes ügyet az emberbarátok figyelmébe.

Erkölcsi elvadulás. Olvasóink előtt ismeretes, hogy az orsz. izr. tanitóképző-intézet növendékeinek segélyezésére egyesület alakult. Az egylet létrejöttét nemeslelkü igazgatójának, *dr. Bánóczi Józsefnek* köszöni, aki az utóbbi napokban ismét gyengélkedik, ugy hogy kénytelen volt déli vidékre menni. Gyengélkedése nem tartotta vissza a munkától és a segélyegylet érdekében körleveleket küldött szét, melyekhez gyüjtőiveket csatolt. Első sorban természetesen a zsidó tanitókhoz fordult. Ez a körlevél igy kezdődik: »*Régi jogos büszkeségünk, hogy a zsidó szív soha meg nem tagadja magát . . .*« Nos hát ezt a mi büszkeségünket ugyancsak csuffá tette az »orthodox erkölcs«, melynek elrettentő példájaként álljon itt egy zsidó tanitónak — természetesen orthografiai hibáktól hemzsegő — dr. Bánóczi József az országos izr. tanitóképző-intézet igazgatójához, felekezetünk e kitünőségéhez intézett, páratlan lelki durvaságról tanuskodó következő levele. Nem füzünk hozzá megjegyzéseket. Végezzen e ténynyel a közönség és ezzel a gyermeknevelővel a kar, melyhez tartozik. Ime a levél:

Körös-Ladány (Békés m.) 1895. április 24-én.

Tek. Bánóczy József kép. igazgató urhoz!

Első sorban is tudatom Czimeddel miszerint én nem a vezetése alatt álló névleg zsidó intézetben; hanem m. kir. állami tanitópzőintézetben végeztem; tehát a bpesti izr. képezdéhez v. annak alakulandó segélyegyletéhez semmi közöm.

Ha a növendékek nem tudnak megélni Bpesten, hát menjenek vidéki képzőkbe tanulni. Elvégre nem muszáj minden zsidó tanitónak a Röck Szilárd-utczai »*semináriumi filiáljában*« végezni. Különben is az Önök kezei közül kikerült (végzett) tanitók már annyian és oly fölös számmal vannak, hogy ha az ember (véletlenül) egy kutyát akar megdobni, hát helyette budapesti zsidó präperandistát talál . . .

Aztán kinek gyüjtsek én? . . . Tán azoknak, kik nem röstelik a szombaton való szivarozást? Továbbá: kik a hithü zsidóságból uton utfélen gúnyt üznek? Avagy talán azoknak gyüjtsek, kik minket — állami képezdében végzett izr. tanitókat — élve szeretnék eltemetni? Apropos! vagy éppen azoknak gyüjtsek, kik az állami v. más jellegü (de nem izr.) képzőkben végzett Collegáik rovására strébereskednek? Pedig — s ezt elhiheti nekem T. Igazgató Ur, hogyha akarnék, hát tudnék szép számu s előkelő tagokat gyüjteni. De Önök — illetve növendékeik — erre nem érdemesek. Ergo nem is gyüjtök, mert nincs kinek!!!

Ha annyi pénzem volna is, hogy az ablakon folyna ki, akkor sem adnék Önök részére egy árva fillért sem! S csak a tiszta igazságnak vélek megfelelni akkor, midőn azt állitom, hogy ha e 2 frtot — a melyet Önöknek esetleg tagságdij czimén kellene fizetnem — Peti czigánynak adnám inkább egy pár nóta elhuzásáért, akkor talán üdvösebb dolgot mivelnék az Isten szemében, mint az ilyetén »mir nix, dir nix« féle czélra való adományozással.

No de száz szónak is egy a vége! Ha azok a bizonyos izr. kép. növendékek sehogyan se tudnának boldogulni, hát menjenek más pályára! Nem muszáj nekik is a stréberek számát szaporitani! — — A schuszter mesterségtől a rongyszedőségig mindenféle pálya nyitva van előttük.

Végül: gratulálnom is kell még Tek. Igazgató Urat az uj állásához — t. i. a tanitó-elhelyező mesterségéhez. — A körlevelére pedig, melyet még január hóban méltóztatott nekem küldeni, csak annyi megjegyzésem van, miszerint ahhoz, hogy én hol végeztem? Hány éves vagyok? Hány tanitványom van stb. Önnek semmiféle néven nevezendő köze nincs. S ha az állomásom után meg is találna üresedni, akkor a hitközség majd módját fogja találni, hogy az — mindenféle tanitói Szenzalok mellőzésével — rendes uton betöltessék. Következőleg a Tek. Igazgató ur atyai gondoskodására nincsen szükség.

Egyébiránt a segélyegylet és az izr. tanitóképző intézet tagjait és tanárait, valamint a Tek. Igazgató urat egyetemlegesen üdvözölve, vagyok hazafias tisztelettel

Kun Henrik s. k.
okl. tanitó, hitközs. jegyző.

Dr. Krieszhaber Béla, az országos rabbiképző volt hallgatója Kulán választatott meg kerületi rabbinak. — **Dr. Minkovski Hermann** a königsbergi egyetemre a matematika rendes tanárává neveztetett ki. Előbb Bonnban működött mint rendkivüli tanár. Fivére, *Dr. Minkovski Oszkár* a strassburgi egyetemen a belgyógyászat rendes tanára. — **Fleckser D. S.** a szentpétervári egyetem által jutalmazott feltünést keltő jogi munkája alapján egyetemi tanárságra pályázott és el is nyerte. Ő Oroszországban az első, a ki zsidó létére egyetemi tanárrá lett. Egyébiránt csak 25 éves.

Ottholengi Salvatore, olasz hitsorsosunk márczius havában Milanóban meghalt. Temetése igen fényes volt. Ifjukorában ügyvédi pályára lépett, nagy tevékenysége révén commendatore lett, majd a senatusba választatott be. Előkelő családjának néhány tagja magas katonai hivatalt tölt be Olaszországban.

A pécsi izr. nőegylet az elmúlt évben az előttünk fekvő 1894. évi zárszámadások szerint ötezer forintnál többet költött jótékony czélra. A 273 tagot számláló, jelenleg Weiss Sarolta urhölgy elnöksége alatt működő egylet tizenötezer forintnyi tiszta vagyon fölött rendelkezik.

A prot. irodalmi társaság április 5-én tartotta közgyülését. A titkári jelentés szerint — irja a *Sárospataki Lapok* — a Társaságnak czúttal 1233 tagja s 54.471 frt vagyona van. A társ. idei kiadványa *Drumond*, glasgowi tanár »*Természeti törvény a szellemi világban*« czimü müve. — Minthogy új titkár választatott, a Társ. folyóirata a »Prot.-Szemle« is új szerkesztőt kapott. — Nagy feladat vár reá, különösen egy stabilisabb irói gárdának a »Szemle« körüli csoportositása. A Prot. Irod. Társ. szellemi élete a müveltebb közönségnek szóló s magasabb niveaun álló »Szemle« mellett, a múlt évben is a »Koszorú« cz. népiratkák kiadásában nyilatkozott, a melynek első füzeteiből immár a 3-ik öt-öt ezres kiadást kellett a Hornyánszky-czégnek kiadás alá rendezni. E czég jelentése szerint a népies iratkák 115 ezer példányban nyomattak, el van adva 39 ezer, elszámolás alatt áll 46 ezer példány, a többi raktáron van. A Koszoru költségeit *Hegedüs* Sándor orsz. képviselő viseli.

Érdekes okmány. A »grossherzogliche hessisshe Zeitung« 1813. évi jan. 13. számában a következő levelet közölte: A helybeli izr. hitsorsosok saját jószántukból jelentékeny összeget szántak vagyonukból az épen épités alatt lévő egyház számára és átnyújtották az alulirottaknak. Habár az utóbbiak meg vannak győződve arról, hogy a fentebbi zsidók külön köszönetre nem számitanak és csak ama óhajtól vezéreltettek, hogy tehetségükhez képest egy jó ügyet előmozditsanak, az alulirottak mégis helyén valónak tartják nyilvánosan köszönetet mondani, mert eme cselekedet magában véve nemcsak hitsorsosaiknak, hanem minden polgár számára oly szép jele a felvilágosodásnak, a mely nem ismer felekezeti különbséget és minden emberben bármilyen vallású is legyen, az embert tiszteli. Darmstadt I. 11. 1813., a helybeli kath. egyházközség előljárói.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

RECZEPCZIÓ.

Tehát megtörtént.

Egyenrangúaknak és jogúaknak deklaráltattunk vallási jogok tekintetében is az állam többi bevett felekezeteivel, ledőltek az utolsó korhadt, az idők őrlő fogától át meg átrágott válaszfalak, melyek bennünket a többi bevett felekezetektől eddigelé elválasztottak, melyek ólmot öntöttek erőtől, munkakedvtől duzzadó szárnyainkra, megcsappantva kitartását, megfagyasztva buzgalmának hevét. Nem választ el bennünket többé mi sem polgártársainktól, egyenlők vagyunk kötelességekben, de egyenlők jogokban is, nem vagyunk többé mostoha gyermekei közös anyánknak, édes magyar hazánknak, egyenlő szeretettel fogad mindannyiunkat hű kebelére, védve és áldva, buzdítva és serkentve az ő egyformán édes gyermekeit. Formailag ugyan a recepcio még törvénynyé nem vált, de az ügy jelen állapotában bízvást hisszük, hogy ez még az őszön megtörténik. Ténynek vesszük hát azt, aminek megvalósulása ellen komoly akadályt többé fennforogni nem látunk.

Van e zsidó szív, melynek vére nem lüktetne hevesebben e nagy, történetében korszakot alkotó mozzanatra, van e nemesen érző emberi lélek, melyet elragadtatással nem tölt el e felemelő, magasztos gondolat, hogy az idetévedt, védtelenül és ok nélkül üldözött árvát befogadják és megvédik s mikor méltónak mutatkozott reá, édes testvérökül fogadják.

Pedig minő szánalmasan nézett ki! Végig hajszolva az üldöztetések megannyi nemein a máglyától a bitófáig — mert egyetlen, de megbocsáthatatlan vétke volt, a mi legdrágább erényünk és kincsünk, de menedékünk egyúttal és szikla-

várunk: törhetlen kitartásunk a mi éltető hitünkhez, Istenünkhez — elrongyoltan és megviselve, de foszlányai között is szívének nemességét, lelkének aranytisztaságát és erélyét folyton megőrizve és tökéletesítve — várt, tűrt és remélt. Tudta jól, hogy az egy Isten vallásának letéteményese és terjesztője el nem pusztulhat, viharozzék bár körülötte az egész mindenség, csapjanak bár össze az enyészet hullámai nagy birodalmak és nemzetek fölött, omoljék folyóként is ártatlanul kiontott vére, a zsidó népnek élni kell, élni és munkálkodni, mert hívatása van, nagy hívatás — az egész emberiséget felemelő és boldogító. Élt benne a hit, hogy sötétedjék bár el ideig-óráig jelenének láthatára — a jövő az övé, a világosság napjának diadalmaskodni kell a sötétség hatalmai fölött, megsemmisülni a gyáva árulásnak az igazság előtt. Azért várt, tűrt és remélt.

Jóakaró fogadtatásra találva hazánkban, méltó akart lenni a jóindulatra. Dolgozott, buzgólkodott, kereste a kötelességeket, hogy azt örömmel teljesíthesse, minden bátorító, buzdító szót hálás örömmel fogadott, s annál jobban felbuzdult; a mint egyenként megnyitották előtte a szabad munkálkodás sorompóit, azon mértékben érvenyesitette buzgalmát, tehetségét; nyomról-nyomra, lépésről lépésre haladt, szolgálta hazáját teljes lelkével, szívének egész odaadásával, semmi áldozat, melyet az tőle kivánt, nem volt neki elég nagy, semmi kötelesség, melyet rárótt, nem terhes, az állami élet minden tényezőjében és nyilvánulásában részt kért magának, hogy megmutassa, hogy méltó és érdemes az egyenlőségre, úgy hogy az állami gépezet minden részecskéjében az ipar, kereskedés, agrikultura és tudomány terén eléggé dokumentálta, hogy tud dolgozni és szivesen dolgozik, nemcsak magáért, hanem a hazáért, nemcsak partikuláris érdekekért, hanem embertársai javára is.

Az évek peregtek, a szemek megnyíltak és láttak. Látták, hogy mennyi jogtalanság, mily óriási méltatlanság és sérelem esett a polgárok százezrein, kik hívek és odaadók, törekvők és szorgalmasak, áldozatkészségben és humanismusban utolérhetlenek, de mindezideig megfelelő bánásmódban nem részesültek, kikre eddig csak terheket és kötelességeket rótták, de jogaikat szűkkeblűen visszatartották, az állam testének egyik fontos szerve s még sincs kellőkép az egészbe forrasztva.

A mulasztást pótolni, a hibát jóvá tenni, a törvénytelen állapotot megszüntetni — tette kötelességeinek egyikévé az országgyűlés e mostani cyklusa, melynek pártjai a zsidóság évtizedes óhajtásait, kérelmezéseit és sürgetéseit méltatva, majdnem egyértelmű elhatározással tették programmjuk sarkalatos elvévé a recepciót.

Hála és elismerés a szabadelvű kormány tagjainak egyenként és együttesen, kik a nemzeti közvélemény egyértelmű megnyilatkozásától kisérve, dicséretes buzgalommal, törhetlen következetességgel, minden kétséget kizáró határozottsággal hárítottak félre minden akadályt a javaslat útjából, — melyet pedig többen iparkodtak jezsuita szemfényvesztéssel eléje gördíteni; hála és elismerés a javaslat lelkes védőjének, *Wlassich* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki nemes önérzettel, magas államférfiúi hivatottsággal és komolysággal, lelkének nemes ambiciójával és tudományával szállott érdekünkben a síkra és vitte a javaslatot a megvalósulás stádiumába.

Az ige testet öltött, tetté vált az igéret. Hiábavalónak bizonyult a főrendiház ellenzékének minden akadékoskodása, kapkodása, melylyel a nemzet óhajának ellenállni, a legszentebb emberi jogokat megtagadni iparkodtak, az igazság napjának ki kellett sütni és elenyészni az árnyék-lovagok üres széllel bélelt léhaságának.

Hiába fogták a kormányra, hogy a javaslatot csak taktikai manőverből hozta szőnyegre, hogy azt nem fogja fel illő komolysággal és készültséggel, hiába nevezték a javaslatot a hajánál előránczigáltnak, a közérzületből nem folyónak, a közvéleményben meg nem érettnek — a mód, melylyel a kormány a javaslat érdekeit szívén viselte, az egyértelműség, melylyel a parlament a javaslatot addig küldötte vissza, míg csak megszavazva nem lett, az ellenkezőről győz meg mindenkit.

Beteljesedett hát szivünk kivánsága, lelkünknek régtől táplált óhaja megvalósult, jogos érdekeink meghallgattatást és kielégítést találtak, melyeket e folyóirat hasábjain fennállása óta szüneszüntelen hangoztat, melynek kérésébe nem fáradt el soha, melynek kifejezést adott minden alkalommal; s ha

netán sokak reményei még kívánni valót hagynak is fönn — s talán méltán — mi az elért eredménynyel meg leszünk elégedve annak biztos tudatában, hogy a kérdéses és még függőben levő áttérési pont törvénybe iktatása úgy is csak rövid idő kérdése. Egészen közönyös előttünk, hogy a kérdéses szakasz a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényben fogják az idevonatkozó jogot biztosítani. Fontos az, hogy recipiálva legyünk, amikor az 1868-iki törvény értelmében a törvényesen bevett vallásfelekezetek összes jogai kiterjednek reánk.

És ha az őszi hónapokban beteljesül a mi örömünk, szivünk egész melegével adunk majd hálát a népek százezreinek szivéből feltörő imával jóságos Atyánknak, Istenünknek, ki az ő népét nem hagyja el soha, ki őrködik felettünk s nem hagyja győzelmeskedni az álnokot, hanem diadalra juttatja az igazat, kinek gondviselése felettünk nem szűnik meg időtlen-időkig; hálatelt szívvel kérünk akkor áldást és boldogságot dicsőn uralkodó királyunk fejére, kormányára, népére, a mi édes magyar hazánkra, a melynek csak most leszünk egyenrangú polgárai igazán, minden különbség és megkülönböztetés nélkül.

Budapest. DR. DÉKÁNY GÉZA.

A SZERVEZET.

A szervezet kérdésével foglalkozott a hatodik községkerület, melynek alakuló gyüléséről más helyen szólunk. Inditvány nem volt napirenden, és jóllehet a kerületi előljáróság a meghivóban felkérte a képviselőket, hogy netáni inditványaikat jelentsék be és ez meg nem történt, a liberális elnök a vonatkozó discussiónak utját nem állotta. Nem akarunk most a formákkal bibelődni, mert kimutathatnánk, hogy komoly testületeket, melyekben mint dr. *Visontai* Soma képviselő megjegyezte, mindenkiről csak azt kell feltenni, hogy a jót akarja, készületlenül ilyen inditványokkal meglepni nem szoktak. Akár van ügyrend akár nincs. A czél a fontos és ez csak szenvedhet, ha ilyen ügyeket tetszés szerint előrántanák és ha testületeket, melyeknek elmaradt tagjai a kész napirendhez tartva magukat, jogaikban ilykép megrövidíttetnek, —

napirenden nem lévő, mélyreható kérdések feletti határozatokba visznek. De ezek alakiságok, ne bajlódjunk velök.

Az előterjesztett inditvány így szólott. »*a hatodik községkerület ragaszkodik eddigi álláspontjához az egyetemes gyülés egybehivását továbbra is sürgős szükségesnek tartja s felhivja a kerületi elnökök gyülését, hogy a statutumok rendeletéhez képest az egyetemes gyülést* haladék nélkül *hivja össze.*« A beszédet, mely ezt az inditványt kisérte, itt méltatni nem kivánjuk. Elég, ha megjegyezzük, amivel egy másik czikk behatóbban foglalkozik, hogy — az orthodoxok magukon kivül vannak tartalma feletti örömükben. Most jött aztán amit senki sem várt: az inditványozó egy ép olyan tartalmu szónoklatban oda módosította indítványát, hogy ne haladék nélkül, hanem az izraelita vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslat szentesitése után hivassék egybe a congresszus. Ez a fordulás óriási kaczajt támasztott és gúnyos közbeszólásokra adott okot.

A hosszan tartó derültségnek meg volt a maga mélyebb oka. Nemcsak azt találta a kerületi képviselet különösnek, hogy első indítványának maga az inditványozó verte ki összes fogait, mert ez végre is józan belátásra vall, ami csak elismerést érdemel. Nem is csupán az hangolta így a közgyülést, hogy ugyanazon támadó, bántó, sőt gyanusitó beszédet tartotta az első mint a második inditvány mellett. Ez végre is gusztus dolga. Hanem ami meglepte a képviseletet, az abban állott, hogy módositott inditványával egyenesen rá állott arra az alapra, melyet az országos iroda a kerületek ujjáalakulása óta elfoglal, melyet a VI. ker. előljárósága magáénak vallott, melyet az egyes kerületek gyüléseinek nagy többsége határozatilag helyeselt, melyet az inditvány szerint felhivandó kerületi elnökök gyülése saját álláspontjaként megjelölt.

Azt ismerte tehát el az »ellenzék« helyesnek, amit az épen ezen helyes álláspont miatt folyton támadott kerületi elnökök gyülése országos iroda, VI. kerületi előljáróság helyesnek tartott, eljárásában követett. Azért gyalázta ezt az alapot, hogy aztán ráállva a magáénak mondja?

No még ilyen nem esett. Az erkölcsi következtetésekről

lemondunk és közöljük az »inditványozó ellenzék« által annyiszor meghurczolt, most pedig anélkül, hogy szükség lett volna rá, egy conform inditvány alakjában lefoglalni törekedett álláspontra nézve:

a községkerületi elnökök gyülésének 1893. évi április hó 10-én tartott ülésének határozatát. A kerületi elnökök ebben kimondották: hogy miután a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyben a felekezeti élet érdekei biztositandók és fejlesztendők: a kerületi elnökök gyülése csak az emlitett törvényjavaslatoknak törvénynyé válta után fog a szervezési ügyben határozni.

Az 1893. évi áprilisi számunkban a kerületi elnökök ezen határozatát közzétettük. Akkor és azóta hányszor meg hányszor — mint az olvasóink előtt untig ismeretes — hangsulyoztuk, hogy ez a leghelyesebb álláspont. Ugyancsak imént idézett füzetünkben ismertettük az országos irodának azt a jelentését, melyet a kerületi elnökök gyűlése elé terjesztett. Idézzük abból (a 225. lapról) a következő aktuális részt:

»*A szervezet ügyére ez alkalommal már azért sem kivánunk tovább kiterjeszkedni, mert nem akarhatjuk azt a napirenden levő »reczepczió« ügyével összeköttetésbe hozni, melytől a kormány azt teljesen elválasztotta.* Bizunk egyébiránt a zsidóság kötelességérzetében, meg fogja az találni minden kényszer nélkül az utat és módot arra, hogy egyenjogusittatása után a »törvényesen bevett« vallásfelekezeteknek ne csak jogait gyakorolja, hanem kötelességeit is teljesithesse.

A magunk idevonatkozó fejtegetéseinket nem idézgetjük. De kérdjük, mit jelent ilyen körülmények között a szörnyű hűhóval tett, fura módon módositott inditvány?

Mit jelent ez az inditvány akkor, midőn a VI. izr. községkerület elnöke 1894. május hó 13-án kelt jelentésében a kerületi képviselet 1894. évi junius hó 4. napján a következőket jelentette:

»A t. képviselőtestület mult évi junius hó 12-én tartott

ülésében azt a határozatot hozta, hogy »*az egyetemes gyülésnek azonnali egybehivását* sürgősen szükségesnek tartja s utasítja előljáróságát, hogy az ez iránti lépéseket haladéktalanul megtegye, s ezt a határozatát a többi községkerülettel hozzájárulás végett közölje.

A kerületi előljáróság megbizásából alulirott elnökség mult évi junius hó 21-én küldötte meg az emlitett határozatot a községkerületi előljáróságoknak azzal a kérelemmel, hogy azt községkerületük képviselőtestülete elé terjeszszék és ennek a kongresszus egybehivása tárgyában hozandó határozatát mielőbb közöljék.

Eddigelé a III., IV., VIII., X., XI., XII., XXI., XXII. és XXIII. községkerületek előljáróságaitól érkeztek be a jelentések, melyekből kitünik, hogy csak a XI. és XXI. községkerületek járultak hozzá a t. képviselőtestületnek a kongresszus azonnali egybehivását rendelő határozatához, a többi kerület pedig helyeslő tudomásul vette a kerületi elnökök gyűlésének mult évi április hó 10-én tartott ülésében elfoglalt azt az álláspontját, miszerint addig, míg az »izraelita vallásról« szóló törvényjavaslat sorsa el nem dőlt, nem tanácsos a zsidóság kebelében a szervezeti ügyben teendő lépésekkel mozgalmat előidézni s ennek folytán — különös tekintettel még arra is, hogy a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyben a felekezeti élet érdekei biztositandók és fejlesztendők — csak az emlitett törvényjavaslatok törvényhozási tárgyalása után fog a »kerületi elnökök gyűlése« az egyetemes gyülés egybehivása iránt határozni.«

De tán elég is ebből ennyi. Nagyon, de nagyon elég. Végre is nem játék az a felekezeti ügy. Megértjük már most ebből, mire való az i-n-d-i-t-v-á-n-y, Inditványozni lehetett volna épp oly joggal, hogy vasárnap után hétfő következzék.

Olvasóink emlékezhetnek, hogy ez örökös inditványozó minő éles vitákat folytatott a miatt, hogy a szervezet kérdésének szőnyegrehozatalát a reczepczió törvénynyé válásától teszik függővé. Folyóiratunk, de legfőképpen az Egyenlőség nagyszerű adatokat tartalmaz azoknak számára, akik érde-

mesnek találják, hogy a famózus inditványozó következetességét tanulmányozás tárgyává tegyék. Mi erről, az előzmények után, szivesen lemondunk.

A sokszor emlitett inditvány után *Tencer* Pál, felekezetünk e lelkes tagja fejti ki nézeteit, melyeket hitfelekezetünk számos jelenlevő jelese zajos tetszéssel fogad. Markans vonásokban utal viszonyainkra, melyek között a kongresszus egybehivása iránti határozat helyrehozhatlan hiba lehet. Előbb legyen meg a reczepczió, aztán kapjunk más kérdésbe. Előbb az alap legyen, aztán gondoskodjunk az épületről. Inditványozza, hogy az emlitett inditvány adassék ki az előljáróságnak avégből, hogy alkalmas időben tegyen róla jelentést. Dr. *Visontai* Soma pártolja az *inditványt*, főleg politikai okokból, hogy ne mondhassák, hogy nem vagyunk szervezve. Ezután következett a nap eseménye: *Dr. Chorin Ferencz* orsz. képviselő beszéde.

Az E—g szerint a képviselő ur a következőket mondotta: Előtte felszólalt tagtársa beszédjében két kérdéssel foglalkozott. Birálat alá vette az orsz. izr. irodának eddigi működését s további folyamában kijelölte azon eljárást, melyet nézete szerint a községker. gyüléseknek követniök kell, hogy a zsidók egyetemes gyűlése minél rövidebb idő alatt megkezdhesse működését. *Ami az izr. országos irodát illeti, a működése ellen felhozott gáncsokat alaptalanoknak és igazságtalanoknak tartom.* Hogy ezen közeg működését helyesen birálhassuk, bele kell magunkat képzelnünk azon körülményekbe, melyek között működését megkezdte. A zsidó kongresszus megtartása után felekezetünk helyzete a legziláltabb és legsúlyosabb volt. A zsidóság kettészakadt, az orth. hitsorsosok külön szervezkedtek s legelőrehaladottabb községek, mint pld. Arad, nem lévén megelégedve a létrehozott szervezettel, félreállottak s megtagadták a szolidaritást a meghozott határozatokkal. Tömeges peticiók érkeztek be a képviselőházhoz a kongresszusi határozatok szentesitése ellen s a képviselőház kimondotta, hogy a létesitett szervezeti szabályok azokra nézve, kik magukat önként alávetni nem akarják, semmi joghatálylyal nem birnak. Ezen határozat folytán a zsidó vallás szervezetében a legnagyobb ziláltság állott be. Az orthodoxok külön szervezkedtek, a zsidó hitközségekből a tetszésszerinti ki- és belépések napirenden voltak, szóval felekezetünk szervezetében teljesen felbomlott minden rend, ugy hogy a zsidóság mint felekezet teljesen akcióképtelenné vált. Nehéz viszonyok közt a zsidó orsz. iroda törekvése oda irányult, hogy a hitközségek felbomlott szervezetében zajtalan, de folytonos munkával helyreállitsa a rendet s hogy központi rabbiszeminárium felállitásával oly intézményt létesitsen, mely művelt s nemzeti szellemben nevelt rabbik képesitése által egyes községeket megbizható s tiszteletgerjesztő lelkészekkel lásson el. Ezen törekvés is azonban nagy akadályokba ütközött. A képviselőházhoz benyujtott tömeges ellenpeticziók folytán egy a zsidók ellen gyűlöletes vita támadt a házban. Csak nagy nehezen sikerült többséget nyerni amaz inditványnak, melyet a kormány benyujtott s melynek eredménye a felekezetnek méltó büszkeségét képező rabbiképezde felállitása volt.

A 80-as években külföldről szitott antiszemitikus mozgalom hazánkba is átcsapott volt s minden erélyes akczióra bénitólag hatott. A zsidóságnak védekeznie kellett a leggyülöletesebb fanatizmus szülte vádaskodások ellen, s hogy a zsidó orsz. iroda ezen küzdelemben megállta helyét s teljesitette kötelességét, azt minden gondolkodó elismerni kénytelen lesz.

Az antiszemitikus mozgalom csakhamar elvesztette nálunk talaját s a zsidó orsz. iroda a helyreállott felekezeti türelmességnek éveit most arra használta föl, hogy az anyakönyvi szervezet kezdeményezése és szervezése által rendet hozzon be a zsidó hitközségekbe s ez által megteremtse azon alapot, melyen minden felekezeti életnek első sorban mozognia kell.

Ezek mind oly kezdeményezések és vivmányok voltak, melyek megteremtették további müködésünk alapját s megczáfolják az emelt vádak jogosságát és méltányosságát. *Sem az irodán, sem a zsidó felekezeten nem mult, hogy intenzivebb tevékenységet kifejteni nem volt képes, hanem az akkori képviselőház és kormány magatartásán, amely megfosztotta az egyetemes gyülés határozatait minden joghatálytól s igy lehetetlenné tette a felekezeti szervezet működését s még a hitközségek fenállását is veszélylyel fenyegette. Ez az, amit az emelt vádakkal szemben a multra nézve megjegyezni szükségesnek tartottam* s most engedjék meg, hogy felszólalásom másik

részével foglalkozzam, mely irányt akar jelölni a zsidó felekezet ezután követendő magatartását illetőleg. Tisztelt indítványozó ur a zsidó egyet. gyülésnek azonnal való egybehivását tartja szükségesnek.

Ezzel szemben *álláspontom mindig az volt, hogy be kell várni a zsidó vallás bevettségének törvénybe iktatását s csak ennek megtörténte után tüzessék napirendre a zsidó felekezet egyetemes gyülésének kérdése.* Ezen eljárás indoka egyszerüen az, hogy nem akartuk s nem akarhattuk azt, hogy a zsidó vallás recipálásának fontos és kényes kérdése időelőtti és lefolyásukban egészen át nem tekinthető mozgalmak által bonyolittassék és megnehezitessék. Ha a kongresszusi alapon szervezett zsidóság egyet. gyülést hirdet, igen valószinü, hogy a más alapon szervezett hitsorsosaink ugyanezt tették volna. Hogy e kettős szervezet egyet. gyülései az azok kebelében támadt szenvedélyes viták, kölcsönös szemrehányások nemhogy erősitették volna a zsidóság ügyét, hanem hogy fegyvert adtak volna a felvilágosodás ellenségeinek kezébe: azt bővebben indokolnom, azt hiszem, felesleges. Ezen indok még ma is fennáll, mert a zsidó vallás bevettségéről szóló törvényjavaslat habár annak legtöbb pontjára nézve az alsó- és felsőház között egyetértés jött létre, az országgyülés által végleg letárgyalva és szentesitve nincs. A főrendiház t. i. az áttérésről szóló szakaszt kihagyta a törvényjavaslatból s a kormány az igazságügyi bizottsággal egyetértően ezen szakasznak a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba való beiktatását fogja inditványozni. Igen valószinü, hogy a Ház e kezdeményezést el fogja fogadni, de miután a javaslat tárgyalása október hóra maradt, annak eredménye okvetlen bevárandó s mindig kerülendő, a mi a tárgyalás menetére zavarólag hatna.

Ha a reczepczió törvényerőre emelkedik, ez kétségtelenül fordulópontot jelez a magyar zsidóság történetében, mert vallásunk a magyar közjog védő sánczai közé jut s a 48-iki törvények értelmében teljes jogegyenlőséget és viszonosságot élvez, a többi bevett keresztény felekezetekkel. Kétségtelen, hogy ebből a zsidó vallásra ujabb kötelességek várakoznak, hogy mint felekezet oly szervezetet teremtsen, mely a nemzeti kulturát bevigye a felekezeti élet minden nyilvánulásába. Ámde, hogy a zsidó vallás szervezete hatályosan müködjék,

hogy kifelé ne a gyöngeségnek, hanem az erőnek legyen forrása, arra szükséges, hogy a zsidó vallás legalább közös érdekeire és ügyeire nézve egységes szervezetet nyerjen s hogy mindent elkövessünk, hogy a zsidó felekezet életében levő torzsalkodások ezen nagy kérdéssel szemben elnémuljanak. A zsidóság uniója legyen a mi jelszavunk. Ebben az erőnek oly forrása rejlik, hogy szóló minden áldozatra kész, hogy e magasztos czél eléressék. Mert mig a meghasonlott s egymással szemben álló zsidóság mindig erőtlen s akcióképtelen szervezetet fog létesiteni, addig a tömöritett zsidóságból keletkező szervezet termékenyitőleg fog hatni a felekezet beléletére s tiszteletet fog gerjeszteni eredményei és életképessége által a zsidóság ellenfeleiben is. Szóló meg van győződve arról, hogy változtatott jóakarattal, rituális különbségek kidomboritása nélkül a kölcsönös egyetértés helyreáll, a dogmatikus érzékenység feltámasztása nélkül.

Ezen kérdés annyira fontos s nemcsak felekezeti, hanem országos érdekü is, miszerint megérdemli, hogy vele behatóan, *minden személyes tekintet nélkül* foglalkozzunk. Csak akkor, ha kiderülne az, miszerint a zsidók egyesülése orthodox hitsorsosok makacsságán hajótörést szenved: volna szóló hajlandó a kongresszus alapján szervezett egyetemes gyülés egybehivására. Ezen esetben a mi jogalapunk a jóváhagyott egyetemes gyülési határozatok lesznek, melyek, amennyiben azok elavultak s módositást igényelnek egy ujabbi kongresszuson módosithatók lesznek. Szóló meg van győződve, hogy ily eljárást követve, a zsidók tömörülését ellenzők csakhamar elszigetelve fognak maradni s hogy hozzánk nemcsak a status quo községek legnagyobb része, hanem sokan azon községek közül is fognak csatlakozni, kik mihelyt látják, hogy rituális eltéréseik tiszteletben tartatnak, örömmel fognak járulni oly szervezethez, mely képes lesz arra, hogy a többi felekezetekkel nemes versenyre keljen, abban vallási érzéssel az ország iránt való hűséget és szeretetet és a nemzet iránti odaadást és áldozatkészséget terjeszsze hivei sorában.

Miután az elérendő czélra nézve köztünk semmi eltérés nincsen, szónok kölcsönös *támadásokat, rekriminácziókat és személyeskedéseket feleslegeseknek tart s épp azért a maga részéről nem járulhat hozzá tagtársa inditványához.*

(Szónokot beszéde közben nagy éljenzés kisérte, különösen midőn az orthodoxokkal való egyesitésről beszélt, tapssal és lelkes éljenzéssel szakitották meg. Beszéde végén többen hozzásiettek, hogy beszédéhez gratuláljanak.)

Halovány töredéke az itt ismertetett beszéd annak, amit Chorin mondott. Fájdalom, hogy e szónoklat szószerinti szövegében megörökítve nem lett. Hatása leirhatatlan volt. Rég látták a pesti zsidóságot igy lelkesedni. Az a nagy tapintat, melylyel Chorin a factiósus »ellenzék«-et megoperálta, igazán elragadó volt. Az okadatolás súlya alatt semmivé törpültek az üres vádaskodások és ezt a hatást többé lerontani nem lehetett. Fascinálva volt a hallgatóság, és ifj. dr. *Neumann* Sándor ennek meleg szavakban kifejezést is adott. Pártolta ugyan az indítványt, de ő maga is Chorin hatása alatt állott és azért e pártolása igen halovány volt.

Még *Weisz* Berthold keltett nagy figyelmet temperamentumos beszédjével, melylyel Chorin álláspontját magáévá tette. Nagy logikával domborította ki, hogy miért nem kell congressus addig, mig nincs reczepcizó. Óhajtja a barátságos egyesülést a kormány közbejövetele nélkül és csak ha az erre vonatkozó, minden engedményt tartalmazó kisérletek dugába dőlnének, akkor lépjen fel a kormány köztekintélylyel. E hatásos felszólalás után, mely a Chorin által megérintettek némely részét tüzetesen világította meg, azok a bizonyos okvetetlenkedések, vádaskodások következtek, melyekre Chorin ismét érdemesnek tartotta a felszólalást. Erkölcsi undor mutatkozott szavain, mikor az iroda elleni alaptalan gyanúsítások egy némelyikére reflectált.

A nagy vitatkozásokban azonban a szónokok elvesztették a fonalat. De *Tencer* Pál éber figyelemmel kisérte az ügyet. Ő volt az, aki a lelkesedés és izgatottság közben nagy körültekintéssel vigyázott a kérdésre. Egy perczre sem veszitette el szem elől az indítványt, a hozandó határozatot, az előljárósági prestiget, a kerületi képviselet correct eljárásának fontosságát. És *Tencer* Pálnak köszönhető, hogy a határozat úgy tartatott meg, amint meghozatott. Ragaszkodva indítványához, kérte az indítványnak az előljáróságnak leendő kiadatását és igy hozta a kerületi képviselet az V. sz. határozatot: hogy *az indítvány, oly utasítással adatik ki az ujonnan*

választott kerületi előljáróságnak, hogy alkalmas időben correct javaslatokat terjeszszen a kerületi képviselet elé, amit a kerületi előljáróság természetesen eddigi fennt ismertetett, következetesen elfoglalt indítványra épen nem szorult, sőt főindítványozó által eddig támadott álláspontjának megfelelően a reczepczió beczikkelyezése után ugyis megcselekedett volna.

Ezzel aztán ez ügy tárgyalása a képviselő testületben véget ér.

Budapest. Dr. Kovács.

ÖNKORMÁNYZATI ÉLET.

A VI. izr. községkerület képviselő-testülete folyó évi junius hó 10-én d. e. 10 órakor tartotta alakuló gyülését. A kerületi képviselők oly nagy számban jelentek meg, hogy a hitközség díszterménének ülőhelyei mind megteltek.

Schweiger Márton üdvözölvén a jelenlevőket, konstatálja a közgyülés határozatképességét. A jegyzőkönyv vezetésére dr. *Mezey* Ferenczet, hitelesitésére pedig dr. *Visontai* Soma és *Popper* István urakat kéri fel. Jelenti, hogy *Kohner* Zsigmond, *Sváb* Károly és dr. *Simon* József urak, utóbbiak gyógyfürdőn való időzés következtében, távolmaradásukat kimentették. Elnök bejelenti, hogy a kerülethez tartozó hitközségek közül az apostagi s dunapataji nem jelentették be képviselőiket. Képviselve vannak Abony, Alsó-Dabas, Aszód, Buda, Czegléd, Gödöllő, Izsák, Kalocsa, Kecskemét, Kécske, Kőbánya, Monor, Nagy-Káta, Nagy-Kőrös, Ó-Buda, Pest, Ráczkeve, Soroksár és Ujpest.

A mult évi képviselő-testületi ülés óta történtek közül felemlíti az elnök, hogy hat előljárói s egy-egy rendkivüli képviselőtestületi ülés lett tartva, mely utóbbi azonban minthogy határozatképes nem volt, határozatot nem hozott.

Az izraelita egyházi czélokra törvényhozásilag megállapitott államsegély felemelése iránt felterjesztés tétetvén, ennek alapján báró Eötvös Lóránt volt kultuszminiszter a költségvetésben az emlitett czim alatt 10,000 frttal nagyobb összeget irányzott elő, de a minisztertanács ezt a felemelést törülte.

Szintúgy felterjesztés történt az iránt, hogy az orsz. izr. iskolalap tekintetében a felekezetnek az őt megillető felügyeleti jog megadassék. Elnök azon reményét nyilvánitja, hogy a kerületi elnökök gyülésének alkalma lesz e tekintetben tárgyalást folytatni.

A hitközségeknek, ezek alkalmazottjainak, valamint az egyes hitközségi tagoknak a kért felvilágosítások megadattak és a köztük támadt egyenetlenségek békés uton lettek elintézve.

Ezen elnöki bejelentések után felszólalás történt a jövő kerületi közgyülés helyének meghatározása és egy az utolsó rendkivüli közgyülés határozatképtelensége folytán függőben maradt indítvány iránt, mely a kongr. választ. szabályzat megváltoztatásával foglalkozik. A kérdéses indítványt és a kerületi előljáróság arra vonatkozó álláspontját, valamint, saját véleményünket f. é. márcziusi számunkban tüzetesen megjelöltük. De még részletesebben foglalkoztunk ez indítványnyal 1894. junius-juliusi számunkban, mely az 1894. junius hó 4-iki rendes közgyülésen lett beadva. Miért is olvasóinkat csak az érintett füzetünkben foglaltakra utaljuk.

Elnök hangsulyozza, hogy alakuló gyülést tartunk, melyen első sorban a választások ejtendők meg. Egyébiránt maga az inditványozó kijelentette, hogy inditványát ismételni fogja.

Dr. Mezei Mór e felszólalásra megjegyzi, hogy a kérdéses mult évi inditvány napirendre tűzhető nem volt, mert a lelépő előljáróságnak joga nincs az ő véleményét előterjeszteni és a gyülés nem határozhat anélkül, hogy az uj előljáróság álláspontját megjelölte volna.

Sándor József (Alsó-Dabas) elpanaszolja, hogy a kongresszusi statutumok egy példányát kérte és az elnök nem küldte meg neki. Kifakadásai általános visszatetszést szülnek és midőn az elnök közel három évtizedes munkásságára hivatkozott, miközben dr. *Simonnal* együtt az egész hazai zsidóságnak, testületeknek és egyeseknek kész szolgája volt — a jelenlevők éljenzésbe törtek ki és Sándor urat többé szóhoz jutni nem engedték. Volt még egy-két ilyen apró dolog. Igy például midőn a jegyző egy szót oda sugott a mellette levő elnöknek, ez hangos recriminatió tárgyát képezte. Hát hol a világon van testület, a képviselőházat és főrendiházat sem

véve ki, hol elnök és jegyző halkan szót ne váltanának? de ha nem volna is igy, ki fog komoly tanácskozásban *ilyes* kifogást tenni.

Ezután következett a választás. *Tencer* Pál elnöklete alatt, *Baumgarten* Lajos, *dr. Farkas* Emil, *Popper* István, *dr. Neumann* Antal, *Sternthal* Adolf és *Sándor* József urakból álló bizottság küldetett ki, melynek működéséig a közgyülés felfüggesztetett.

Elnök az ülést ujból megnyitja, mire *Tencer* Pál a szavazás eredményéről teszen jelentést. Beadatott összesen 72 szavazat. A szavazatok pontos összeszámolása után az eredmény a következő: Megválasztattak

elnökké *Schweiger* Márton 55 szóval,
elnökhelyettessé *Dr. Kohn* Sámuel 57 szavazattal.
Dr. Ullmann Sándor az elnöki tisztségre 14,
az elnökhelyettességre 2 szavazatot nyert.

Előljárókká megválasztattak:

Bródy Zsigmond,
dr. Chorin Ferencz,
dr. Kecskeméti Lajos, (Kecskemét) és
Kohner Zsigmond egyenkint 60 szóval,
dr. Mezey Ferencz 50,
dr. Mezei Mór 59,
Sváb Károly 58.
Tencer Pál 56 és
dr. Weisz Simon (Kalocsa) 46 szóval.
Dr. Ullmann Sándor 6 és
dr. Szántó Lajos 5
szavazatot kapott.

Az első bíróság elnökévé *Deutsch* Sámuel,
elnökhelyettesévé *dr. Neumann* Ármin,
a második bíróság elnökévé erényi *dr. Ullmann* Sándor,
elnökhelyettesévé *dr. Tatay* Adolf (Ó-Buda) egyenkint 69 szavazattal lett megválasztva.

Ezután megválasztatott illetőleg a választás után még kiegészittetett:

a) A congressus választó-kerületeinek beosztását előkészitő bizottság:

Elnök: Dr. Stiller Mór.

Dr. Baron Jónás
Blankenberg Lipót (Kőbánya)
Dr. Décsey Zsigmond
Ehrlich Mózes
Ehrlich Sámuel (Ó-Buda)
Dr. Elszner Simon (Ujpest)
Fenyvessy Adolf
Dr. Führer Simon (Ujpest)

Dr. Hüvös József
Dr. Jellinek Arthur
Dr. Löw Tivadar
Dr. Neumann Antal
Dr. Pollak Illés
Popper István
Reich Márton (Kalocsa)
Dr. Simon József
Dr. Schreyer Jakab
Szántó Gyula (N.-Kőrös)
Szemző Sándor (Kecskemét)
Dr. Vázsonyi V. (Kecskemét)
Veigelsberg Leo
Dr. Visontai Soma
Dr. Weinmann Fülöp
Weisz Berthold.

b) A költségvetési bizottság:

Elnök: Dr. Mandel Pál.

Baumgarten Lajos
Berger Jakab (Ráczkeve)
Braun Mór (Soroksár)
Deutsch Antal
Dr. Feleki Béla
budai Goldberger Berthold
Grünbaum Miksa
Friedmann Ármin (Ujpest)
Keppich Lipót
Dr. Klein Sándor (Ujpest)
Kornfeld Zsigmond
megyeri Krausz Lajos
Pfeifer Ignácz
Dr. Rott Jakab
báró Schosberger Zsigmond
Schwarz Ármin
Wolfner Tivadar (Ujpest)

c) A jótékonysági bizottság:

Elnök: Sternthal Adolf.

Adler Lajos
Augenstein Sámuel (Ó-Buda)
Beck Jakab (Czegléd)
Brüll Ármin
Deutsch Jakab
Dr. Ernyei Mór (Buda)
Dr. Farkas Emil
Fleischmann Ede
budai Goldberger Sámuel (Ó-Buda)
Graner Sándor (Soroksár)
Hacker Lajos (Kecskemét)
Herczeg Ignácz (Gödöllő)
Huppert Gyula (Monor)
Huszerl Sándor (Aszód)
Krausz Dávid (Buda)
Löwy Antal (Alsó-Dabas)
Oestreicher Lajos (Nagy-Káta)
Reuss Károly
Dr. Stiller Bertalan
ifj. Veisz György (Izsák)
Wahrmann Sándor
Weisz Adolf (Abony)
Weisz Mór (Ujpest)

d) Az oktatásügyi bizottság:

Elnök: Dr. Kármán Mór.

Dr. Agai Adolf
Dr. Alexander Bernát
Dr. Bacher Vilmos
Dr. Bánó József (Buda)
Diamanstein Lajos (Ujpest)
Dr. Goldberg Rafael (Buda)
Dr. Goldziher Ignácz
Dr. Halász Frigyes
Dr. Kaufmann Dávid
Dr. Kayserling M.
Dr. Klein Gyula (Ó-Buda)
Dr. Marczali Henrik
Dr. Munkácsi Bernát
Dr. Lichtmann Henrik (Ujpest)
ifj. Dr. Neumann Sándor
Dr. Sámuel Lázár

Sándor József (Alsó-Dabas)
Dr. Schwarcz Gusztáv
Dr. Schöntheil Mór (Kőbánya)
Szabolcsi Miksa
Dr. Szili Adolf
Stern Mihály (Ó-Buda)
Dr. Wilheim Adolf (Monor)

e) A vidéki felügyelők és előadók:

Dr. Bárány József (Kecskemét)
Dr. Feldmann József (Czegléd)
Dr. Fürst Dávid (Soroksár)
Dr. Boscovitz Alajos (Ujpest)
Dr. Hacker István (Aszód)
Dr. Szántó Lajos (Kalocsa)
Dr. Szobl Ármin (Kécske)
Dr. Vajda Béla (Abony.)

Nagy hiba esett az egyházkerületi gyülés egybehivása előtt. A szokásos előértekezletet nem hivták egybe. A kerületi jegyző enyhe égalj alatt aczélozza erejét. Az ő intéző keze hiányzott, igy esett meg a baj. Nosza kapta-fogta *Tencer* Pál ez a derék és szeretetreméltó segítő és izibe összhitta a pestieket. A vidékiek az idő rövidsége mellett gunynak tekintették volna a meghívást, azért ezt mellőzte. Az értekezlet gondoskodott a kijelölésekről, hogy a következő napon a választás valamikép megejthető legyen, de nehogy a vidékieknek panaszra adjon okot, az előértekezleten egyebet nem is tárgyaltak. Ugy gondolta felekezetünk ez érdemes vezető tagja, hogy a választás szabadsága fenn van tartva, a tárgyalás rendje pedig befolyásolva nem lett, ugy aztán rendben lesz minden.

Már Mózesnek is meggyült a baja atyánkfiaival, ne csodálkozzék hát *Tencer* Pál, hogy most ő sem tudott egészen kedvökre cselekedni. A pestiek megharagudtak, hogy ebben a szörnyü meleg időben előértekezletre hivják őket. Az »ellenzék« pedig a vidéket lázitotta fel, hogy mellőzve lettek. Nyomtatott meghivók egy másik előértekezletre hivták különösebben a vidékieket.

Ez a kis izgatottság tükröződött vissza a tanácskozáson épugy a kerületi előljáróság választásánál. De komolyabb baj nem esett. A kerületi előljáróság listáján mindössze az a változás van, hogy a megválasztatását nem kivánó *Dr. Simon* József helyébe *Dr. Mezey* Ferenczet választották. És bár az »ellenzék« teljes erővel fordult a lista ellen, a roham ez alkalommal néhány szavazatban meritetette ki magát.

Nem tartjuk ugyan helyesnek, hogy a mi szent ügyünkben »ellenzék«-ről beszéljünk. Hiszen teljesen igaza van az

Egyenlőségnek, midőn e kérdésről igen figyelemreméltón szólva konstatálja, hogy az eszközök lehetnek különfélék, de a czél egy. Ép oly helyes az is, midőn kiemeli, hogy a főváros és vidék között ellentétet teremteni nem szabad. Országos felekezeti ügyről lévén szó, csak válvetett müködéssel segithetünk bajainkon. Erre nézve azonban szükséges, hogy a személyes kifakadások is megszünjenek, melyek miatt például egyik-másik beszédet sokszor egészen mellőznünk kell, melyek miatt aztán a polemia is kikerülhetlenné válik.

Talán hozzájárul a békés hangulat létrejöttéhez az a határozat, hogy a jövő évi rendes kerületi közgyülés Kecskeméten fog tartatni, mit a kerületi gyülés most elhatározott. A fővárosiak egy részének vonakodása a vidékre való utazásról nem egészen megokolatlan. Az alapszabályok a határozatképességhez 76 tag jelelenlétét kivánják. Azt hiszszük, hogy ügyes rendezés mellett a fővárosiakat tömeges lerándulásra mégis rá lehet birni.

Végül *Szabolcsi* Miksa felhivta a közgyülés figyelmét az 1896-ban tartandó milleniumi kiállitásra, ahol a zsidó régiségek és templomi felszerelések is expoziczióra kerülnek. Kéri hogy hassanak oda, hogy a kiállitásnak ez a része gazdag és fényes legyen. Kár, hogy e felhivást nem sokan hallották, mert már ekkor a képviseleti tagok eloszlottak.

A gyülés egy másik fontos tárgyáról külön czikkben emlékezünk meg.

AZ ORTHODOXOK ÉS A VI. KÖZSÉGKERÜLETI »ELLENZÉK.«

Nem lehet igaz az a példabeszéd, mely azt mondja, hogy a madarat a tolláról, embert a pajtásáról ismernek meg. Hiszen gyakran a pajtás reánk ragad, azt se tudjuk, hogy miképen. De ne is legyen igaza annak a példaszónak, mert akkor a czímben emlitett »ellenzék« furcsa szinben tünnék fel előttünk. Nem valódi szinében. Mert hát senkinek sem áll jogában, hogy az ő jóhiszemüségökben kételkedjék, senki sem tételezheti fel róluk, hogy tudatosan ügyünknek, a haladó zsidóság ügyének akarnának ártani. És ha mégis ugy

kerül fordul a dolog, hát alkalmasint szivesen megragadják az alkalmat, hogy a beléjük ragódó pajtásokkal együtt lerázzák magukról azt a látszatot is, mely bántó lehet reájuk, mint a hogy kellemetlen reánk nézve.

Az orthodoxok tudvalevőleg az ő gyülekezeteiket titokban, zárt ajtók mögött tartják. Csak nagyon beavatott egyének tudják, hogy ott mi történik. A résztvevők közül is csak kevesen. Ehhez semmi közünk, amint hogy ahhoz sincs sok szavunk, hogy ők, kik éberszemü lesipuskásai a mi szervezetünk pelyhedző szárnyainak, mivé csufitották az ő ugynevezett szervezetöket. Majd beszélünk egyszer erről mi is. Ámde az orthodoxok, kiknek sűrű, kétségtelenül magas szellemi szinen mozgó gyülekezeteibe profán halandó még be nem tette a lábát, örömest látogatják és figyelik meg a mi gyülekezeteinket. Az utolsó VI. ker. közgyülésen a négyzetes betükkel nyomódó orthodox ujság szerkesztője is megjelent. Nagyon világos sejtelemmel látszott birni arról, hogy itt fülének és körmének egyaránt kedves dolgokat fog hallani. És ez a sejtelme mondhatnánk készülődése és fegyverkezése, sok tekintetben igen szomoru egy dolog. Még szomorubb, hogy »várakozásai« teljesültek, pontosan beütöttek. Csoda nagy plajbásza fenyegetődzni látszott a községkerületi gyülés »ellenzék«-ét, melynek közvetlen közelében, különben igen barátságosan helyezkedett el. De minő édes és elbájoló dicséreteket rajzolt a redactor úr épen az ő számukra és minő mérges fullánkokat bocsátott a »többség« sűrü rajába! A szerkesztő úr bár lapjában megróvó nyilatkozatot tesz a miatt, hogy a kerületi képviselő urak — horribile dictu — hajadon fővel ültek, mint jó nevelésü ember, szintén letett kalappal ült az asztal mellé. Kiváncsian hordozta körül fürge szemeit és sugárzó orczáján a büszkeség érzete tükröződöt. De csakhamar eszébe jutott, hogy ő itt nem Groszberg *Lipót*, hanem *Arje*, hogy ő itt nem az önérzetes, művelt zsidó, akinek a szive örömtől dobog, hogy az ő felekezetének ma már ilyenek a gyülekezetei, hanem orthodox szerkesztő. Nosza egy kis műharaggal forgatta hát meg az irónját és várta azt, ami elkerülhetetlen volt, a botrányos jeleneteket, melyeket köreinkben a haladó zsidóság ellen a mi vérünkből való vér oly ügyesen rendez. Ennek a szagára jött a szerkesztő ur . . . Hozta isten. De aztán legyen emberség

tudásuk, tegyék nyilvánossá az orth. gyülekezeteket és ereszszenek oda minket is. Feltesszük a kalapot.

Tapasztalatait aztán a szerkesztő úr czikksorozatban irta meg az ujságjának. Két czikket hozzánk is beküldött egy figyelmes orthodox atyafi. És ebből aztán látjuk, hogy a mi »ellenzék«-ünk ugyancsak nagy becsületben áll előttük. Égig magasztalják őket, dics-hymnusaik határt nem ismernek. Ebben végre nem volna semmi, de a fékevesztett káröröm a »neologokon« kissé kényelmetlen. Jellemző a két czikk czime is és ezért az ellenzéket illeti a hála: »*Die Neologen unter sich.*« Tomboló örömmel emeli ki a gyülekezetből mindazt, ami a haladó zsidóságra nézve sértő, bántó volt. A gyalázkodásokat, a személyeskedéseket az általa oly mélyen gyülölt országos iroda ellen. Mint kakas a szemétdombon kedvteléssel vájkál ezekben és a hetedik égig emeli azt, aki az orthodoxoknak ilyen kedvére tudott seperni. Akarva vagy nem akarva, az végre is egyre megy. Nagy gyönyörrel konstatálja: »Eine solch geringschätzende, verächtliche Behandlung wie sie ihm von einigen Rednern zutheil wurde, hat ein Präsident wohl noch nie erfahren,« de nem veszi észre, hogy az általa magasztaltakra itt akaratlanul a legmegvetőbb itéletet mondta és a legnagyobb dicséretet adott annak a férfiunak, ki közel 30 év óta önzetlenül szolgálja a felekezet közügyeit és aki bár igen kemény szavú, az orthodoxok által elhallgatott rendreutasitásokon kivül nyugodt maradt a legméltatlanabb insinuatiók hallatára is. Az egyik czikk igy végződik és az u. n. »ellenzék« erkölcsi elégtétele ezzel teljessé vált: »*Wir schliessen jetzt damit, dass es einen köstlichen Anblick bietet, wenn Neologen unter sich sind.*« De az »ellenzék« dicsőitése e káröröm közben fényes, nyilt, mert tiszta szivből való.

A héber betűs német orthodox ujságból kisugárzó gyülölet és odaadó szeretet osztott érzései után most három nagy kérdés áll előttünk:

a) Ha az »ellenzék« szerint az országos iroda nem tett semmit és ha tétlensége — mint állította — csak az orthodoxokat erősítette meg, hogyan magyarázható, hogy épen az orthodoxia, még pedig a hivatalos orthodoxia lángoló gyülölettel viseltetik az iroda ellen, akárcsak az »ellenzék«?

b) Ha az »ellenzék« a haladó zsidóság igaz érdekeink szószólója, hogyan van az, hogy az orthodoxia ezt a mi »ellenzék«-ünket dicsőiti, mikor a haladó zsidóságról, annak bármily törekvéseiről semmi formában tudni, hallani nem akar, mikor minden bármily közeledést mint gyanust és kárhozatost, mereven visszautasít?

c) Ha a kongresszus azonnali egybehivása a haladó zsidóság érdekét képezi, miképen van az, hogy az orthodoxia szintén ezért és ennek követelőiért lelkesedik, holott ők azt hirdetik, hogy kongresszusba bele nem mennek és a maguktól eltaszított haladó zsidóság érdekei jogos magyarázóinak alig tekinthetők?

Ezekre a kérdésekre ép oly örömmel vennénk a feleletet, a mily sajnálattal látjuk, hogy a mi érdekeink magyarázatában az eltévedett »ellenzék« az elkeseredett orthodoxiával azonos úton halad. *Még érthető volna ez a fura találkozása az egyenlő akaratnak, ha az »ellenzék« az orthodoxiával az unió eszméjében találkoznának.* Igen ám, de itt meg az a különös helyzet áll, hogy az orthodoxokkal való egyesülés szándéka csak a »többség« óhajtásában, csak annak terveiben él, az »ellenzék«-nek e miatt épen nem fáj a feje.

Ily körülmények között csak az a vigasztalásunk, hogy az »ellenzék« egy-két embert jelent és hogy az orthodox káröröme legalább is túlzott. A haladó zsidóság felekezeti képviselete itt-ott bevesz egy kis izgatást, akár egy erős absyntot, de intellektuális erején megtörik minden kisérlet, mely őt a felekezet igaz érdekeitől személyi vagy más hason mellékösvényeken elterelni akarná. A müvelt zsidóság csakhamar fel fogja ismerni és az orthodoxok áradozó örvendezése ehhez hozzájárúl, hogy az a fertőzés, melyet a haladó zsidóság mocsoktalan zászlaja ellen folytatnak, mindennek használhat, csak a mi ügyünknek nem, amint azt a VI. kerület óriási többsége, mely egész erkölcsi erejével ült a nyakára a botránykedvelőknek, minden szódavizpezsgés daczára is, belátta.

* * *

Ugyan azzal a dicsőitésével az »ellenzék«-nek, melylyel az orthodox héber ujságban találkozunk, ugyanazzal találkozunk az orthodox közvetitő bizottság magyar lapjában is. Ez nem panaszkodik ugyan a miatt, hogy a kerületi képviselet tagjai hajadon fővel tanácskoztak. Azt sem állítja, a mit héber betűs kollegája mond, hogy a kerületi gyülés megjelent mintegy 90 tagja közül tizet is alig lehetett volna találni, aki nem szakadt volna el teljességgel a zsidó vallástörvénytől, egyet sem olyat, — két rabbin kivül — aki a philakteriumokban imádkozik, *egyet sem* olyat, aki az étkezési törvényeket megtartja. Az orthodoxok magyar ujságának bizonyára van oka rá, hogy ezekről hallgat. Ellenben e helyett ez is az országos iroda mandátumán töri a fejét. Akárcsak az »ellenzék«. Az országos irodát f. é. junius 6-iki számában ügyvédi irodának minősítette. Az »ellenzék« véletlenül négy nappal rá ugyanezt tette. Az irodát mandátum nélkülinek mondja. Az »ellenzék« négy nappal ezután ugyanezt cselekszi. Ebben azonban semmi sincs. Az »igazság«-nak csak egy a forrása és aztán hányszor el lett már ez mondva! A sorrend az egészen mellékes. Az orth. közvetítő bizottság lapja junius 6-án irja, hogy az országos iroda jogtalan czimezéssel járó előnyöket élvez. Az »ellenzék« junius 10-én ugyanezt szónokolja. De végre is nem fontos, hogy melyiküké az elsőség ezekben az annyiszor, annyi formában, annyiféle auflaggal felmelegített felfedezésekben.

Szó férne ugyan ahhoz, hogy az ideiglenes orthodox közvetitő bizottság miként alakult meg és miként lett véglegessé, hogy a bizottság elnöke nyert-e mandátumot, kitől, mely időben, mely időre és minő érvénye van-e mandátumnak. A jogtalan czimezéssel járó előnyök kérdésénél is megállapodhatnánk egy parányit. De nem teszszük, *hiszen a mi »ellenzék«-ünk ezt a kérdést kutatásainak, birálatainak tárgyává nem tette,* jóllehet ez tán ép oly összefüggésben áll az országos izraelita iskolaalap kérdésével. Már pedig e helyen csak a czikk czimére tartozókat akarjuk érinteni.

Hát, szó a mi szó, az orthodox vezetőség hivatalos lapja, szörnyen haragszik, hogy nem hivják össze azonnal a kongresszust. Bizonyára van oka reá. Az »ellenzék« is haragszik ezért. Bizonyára nincsen oka rá. Az orthodoxok magyar

ujsága valósággal szidalmazza *Chorin* Ferenczet remek beszédjeért. Az »ellenzék«, mely alatt mindig csak egy-két ember értendő, szintén élesen támadja e fényes beszédet, mely egy-két embert kivéve, az egész kerületi gyülést valóságos extázisba hozta, tapsra és zajos éljenzésre ragadta. Ez a szónoklat, mely a haladó zsidóság belső törekvéseire világosságot vetett, békülékenységet, a legmesszebb menő engedményekre való hajlandóságát mutatta, mely a szakadásnak és a testvéri meghasonlásnak utját kivánja eltorlaszolni, egyuttal semmivé tette az annyiszor feltálalt recriminatiókat, melyek személyek ellen irányitvák, holott csak a szomoru viszonyokat érinthetik, *melynek létrejöttében épen azok a bünösök, akiket a mi »ellenzék«-ünk a világért sem támad, akiknek a mi »ellenzék«-ünk egy hajszálát sem engedi görbiteni,* sőt akiknek ellenkezőleg — elhiszszük, hogy akaratlanul — a haladó zsidóság békés törekvéseinek méltatlan módon való támadása által, mint a közlöttekből is láttuk, nagy gaudiumot szerez.

A dolgok ezen állásában az »ellenzék« eljárásának helytelensége nyilvánvaló, mert ha csak futólag is, zavarja a haladó zsidóságot és mert az orthodoxokat csak az erőink vélt gyöngítése iránti kárörömre, de nem jobb elhatározásokra képes hangolni.

Ám legyen ellenzék, mely felfrissiti a vitákat, eszméket visz a küzdő térre, tettre sarkal, akkor mikor a helyzet a cselekvés idejét megérlelte. Legyen ellenzék, mely az alkotásokat a kisérletek helyességét, a béke művét, a felekezet cultuális és culturális ügyeinek menetét a felekezeti ügyhöz méltó modorban ellenőrzi, de ne legyen ellenzék, mely önnön fészkünket szeméttel hordja tele és mely ez által a művelt magyar zsidóság czéljai ellenzőinek öntudatlanul bár, de a tények szerint szolgálatokat teszen.

Budapest. DR. KÖRÖSI IMRE.

TUDOMÁNY.

CSONKA BORAJTA.

בראשנה שהיתה תורה משתכחת מישראל היו זקנים מבליעין אותה שנא׳ והנה בועז בא מבית לחם ויאמר לקצרים י״י עמכם ואומר י״י עמך גבור החיל׳.
(Toszifta Berakót VII,23.)

Ez a halaka sok fejtörést okozott már a tudósoknak. Nem is csoda. Mert ebben az alakjában érthetetlen és hiányos. Érthetetlen, mert nem tudjuk, mit is nyeltek el hajdanában a vének, nem tudjuk felfogni, hogy voltaképen mit is akarnak a felhozott szentirási helyekkel bizonyítani. Ezenfelül bizonyos kegyeletlenség is nyilatkozik e tételben a régi korszakok kimagasló férfiai ellen. A talmud bölcsei rendesen epigonoknak nézték magukat a letünt hajdan mestereivel szemben. Alázatosságuknak nem volt határa. Elég szem előtt tartanunk azt a fölöttébb jellemző mondásukat: Ha a régiek *angyalok* voltak, akkor mi csak *emberek* vagyunk, ha pedig azok *emberek* voltak, akkor mi olyanok vagyunk, mint a szamarak. *Ez* a halaka pedig úgy tünteti fel a dolgot, mintha a múlt idők emberei hanyagolták volna el a tórát, hogy egészen feledésbe ment. Ilyen hangon nem szoktak a tannák beszélni.

De nemcsak érthetetlen a halaka, hanem csonka is. A kinek némi jártassága van a misna nyelvezetében, azonnal észreveszi, hogy itt valami hiányzik, kimaradt. Világosabban szólok. Ha egy borajtát בראשונה-val vezetnek be, rendesen két ellentétes szokást, korszakot állítanak egymással szembe, közben pedig megokolják, mért kellett az előbbi szokástól eltérni. Itt van egynehány példa:

בראשונה היו אומרים ג׳ כלים ניטלין בשבת - חזרו להיות מוסיפין והולכין - עד שאמרו. Tosz. Sabb.XIV,1.

בראשונה היו מניחין את זיכן בבית הסמוך לחומה ,פעם אחת חזרו עליהם . . . התקינו . . . Tosz. Érúb. III,6.

בראשונה היה הלולב ניטל . . . משחרב בית״מ התקין. Roshas. IV,3.

בראשונה היו מקבלין עדות החדש . . . פעם אחת נשתהו . . . התקינו U. O. IV,4.

בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה ,ועכשיו שאין מתכוונין . . . אמרו מצות חליצה קודמת. Bechorot I,8.

ב׳ . . . היו עושין יין בטהרה . . . ולא היו ענבים מצויות התקינו . . . Jer. Maaser Séni V,2.

ב׳ היו עוקרין ומשליכין לפניהם ,משרבו עוברי עבירה היו משליכין על הדרכים . . התקינו Jer. Jeb. I,2.

ב׳ גזרו שמד על יהודה . . . נמנעו מליקח ,התקינו Jer. Gittin V,6.

a példákat még szaporítani lehetne, de az eddig felhozottak elég világosan bizonyítják, hogy az előttünk levő halakából az egyik tétel kimaradt, az indokolással együtt. S szerkezetének ez a hiányossága teszi az egész intézkedést homályossá, érthetetlenné.

Igaz ugyan, hogy a toszifta nem önálló, szerves munka, akár rendszeresen szerkesztett pótlásokból, akár össze-vissza hányt-vetett jegyzetekből áll, mindenesetre a misnára támaszkodik. Vissza kell tehát mennünk a misnáig és ott keresnünk a kulcsot, mely a toszifta nyitjába bele illik. Csakhogy az ide vágó misnát se lehet amúgy röptiben megérteni. Itt is oly nehézségek torlódnak elénk, melyeket csak lassan és óvatosan lehet útunkból elhárítanunk. Hogy ezt sikeresen végezhessük, kissé nagyobb feneket kell kerítenünk. De előbb hadd álljon itt a misna maga, nehézségeivel együtt.

. . . . משקלקלו הצדוקים התקינו . . . . והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם ,שנאמר והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים י״י עמכם ויאמרו לו יברכך י״י ואומר ד׳ עמך גבור החיל ,ואומר אל תבוז כי זקנה אמך ,ואומר עת לעשות לי״י הפרו תורתך. Berakot IX,5.

A misna szerint tehát a szadduceusok elpártolása két fontos reformot tett szükségessé. *Reformot* mondok, mert különbség van התקן és תקן között. תקן egyszerű intézkedést jelent, de התקן mindég olyant, mely szemben áll egy másikkal, egy régibb szokással és azt átalakítja vagy megszünteti. Tehát

két reformot léptettek életbe. Az elsőre itt ki nem terjeszkedünk. A második az volt, hogy mindenki Isten nevével köszöntse embertársát. Egyben kimutatják, hogy ez az intézkedés szorosan véve nem is újítás, hanem csak egy régebbi szokás visszaállítása, mert a bibliai korszakban szintén ily módon köszöntötték egymást az emberek. Ez állítás igazolására a következő helyekre hivatkoznak: mondva van »*S ime Boáz jött Bet-Lehemből és mondá az aratóknak:* »*Jhwh veletek!*« *s ők mondák neki:* »*Jhwh áldjon meg!*«; továbbá mondja — az Irás —: »*Jhwh veled derék vitéz!*«; továbbá mondja: »*Ne vesd meg anyádat, ha megvénült*«; továbbá mondja: »*Ha ideje cselekedni Jhwhért, megbontják tóradat*«.

E versek összefüggését az alaptétellel nem lehet megérteni. Az első két bizonyíték, azt akarja igazolni, hogy köszöntéseknél már a bibliai időkben is az isten nevét szokták használni. Ezt értjük, ez helyes. De mit jelent és mit bizonyítson az utolsó két idézet? Hogyan tartozik a mi tárgyunkra a mondás: Ne vesd meg anyádat, ha megvénült? És az utolsó vers: Ha ideje cselekedni az Úrért, megbontják tóradat? Igaz, a gemara sem értette már az összefüggést, föl is veti az ilyenkor szokásos kérdést: מאי ואומר, de felelete sehogy sem tud kielégíteni.

Mielőtt a halaka fejtegetésébe bele mennék, megjegyzem, hogy a misna némely kiadványaiban צדוקים helyett מינין áll. S ez a helyes. E szerint az intézkedés éle a *zsidó-keresztények* ellen irányúlt, de miben?

Az utolsó versből kitűnik, hogy a tannák is érezték, hogy ők itt olyas valamit léptetnek életbe, olyas valamit engednek meg, a mi századok szokásával, kegyeletével ellenkezik, a mit elődeik szigorúan megtiltottak. Azért hivatkoznak az idők, a változott viszonyok kényszerűségére, ezért mentik magukat avval a tétellel: *ha ideje cselekedni az Úrért, meg kell bontani a toraht,* vagyis a mi nyelvünkön, ha magasabb érdekek parancsolják, még a századok szentelte szokásokat is meg kell szüntetni. De méltányolni is fogjuk szabadkozásukat, mentegetőzésüket, ha eszünkbe vesszük, miről is van szó. Isten négybetűs nevéről. A félelem, a tisztelet a tetragramm iránt oly nagy volt, hogy irtóztak azt kimondani. Már Josefus mondja: Isten erre kinyilatkoztatta nevét, melyet ember eddigelé nem

hallott és nem ismert s nekem sem illik kimondani. Rég. II, 12. De nemcsak a közönséges életben, még vallásos szertartások közepett sem ejtették ki. A kiejtés pótlása különböző módon történt. A gyakorlati életben, a törvényhozó vitatkozásokban egyszerűen שם-et mondtak helyette s mindenki tudta, hogy Istenről van szó. Innnen a kifejezések קדוש השם, ברכת השם sat. Ha a bibliában fordúlt elő a tetragramm, akkor אדני t mondtak helyette s igy pontozták is. Itt már שם-et nem lehetett használni, mert ez Istent általában vagy valamelyik attributumát jelezte, holott אדני egyenesen a *tetragrammot* pótolta. A szabály elég világos: נכתב ביוד הי ונקרא באלף דלת (Pesz. 50[a]. Kidd. 71[a].) A szamaritánusok azonban a betüket sem hagyták meg, hanem felcserélték és a négybetüs Isten neve helyett שם-et irtak. Geiger azt hiszi ugyan, (Urschrift 262.), hogy a zsidók is שם-et használtak eleinte s csak a septuaginta behatása alatt, a mely a tetragrammot mindég *κύριος*-szal fordítja, jött minálunk is szokásba אדני-t olvasni. Ez azonban valóságos histeron-proteron. Hogyan jutott volna a zsidó fordítóknak eszökbe a tetragrammot Úr-ral fordítani, ha nem szokták volna meg hazulról, ha nem tudták volna, hogy hitfeleik mindig אדני-t mondanak helyette? A fordítás idejében minden zsidó bizonynyal אדני-t mondott már יהוה helyett. Ezt legjobban látni még abból is, hogy még a vallásos functióknál sem merték a tetragrammot betüi szerint kiejteni, annyira féltek a profanisatiótól. Ez a félelem pedig nagyon messze fekvő időkre nyúlik vissza. A talmud szerint már jámbor Simon korában sem ejtették ki a tetragrammot. Jóma 39b. נמנעו מלברך בשם Pedig a halaka egyenesen elrendeli, hogy a papi áldás alkalmával, legalább Jeruzsálemben, ki kell ejteni A vidéken a tetragramm helyett אדני-t mondtak. Szifré Num. 39. Szota 37b. Midr. r. Num. 11,4. Jeruzsálemben pedig dilemmában voltak: A halaka elrendelte, a túlságos vallásos aggodalom és félelem tiltotta. Úgy segítettek tehát a bajon, hogy középútat választottak: többet mondtak a כני-nál és kevesebbet a tetragrammnál t. i. elnyeltek, elharaptak belőle egy-egy hangot vagy szótagot. Ezt nevezték aztán הבלעה-nak. Kidd. 71[a]. הבליע שם. Itt ugyan a 12 betűs névről van szó, de a borajtaból határozottan kiderül, hogy a referens a tetragrammot érti. Hogy mi módon történt ez a הבלעה azt már

Geiger mutatta ki. (Urschrift 275. és Nachgel. Schriften 5,102.) Így a sátoros ünnepi körmeneteknél אנא יהוה helyett אניהו mondtak és innen támadt a traditio, hogy az oltár megkerülése alkalmával אני והו-t mondtak. Szukka 4,5. A titokzatos יומי לך מוכה Szukha 45a. alkalmasint szintén a rövidítés egy példája. A végeredmény tehát az, hogy a vidéken a papok az áldás alkalmával úgy ejtették ki Isten nevét, mint a bibliában olvasták: אדני, Jeruzsálemben pedig a tetragrammot használták, de nem ejtették ki tisztán és egészen. Ha tehát valaki Jeruzsálemben *tisztán* vagy a vidéken *rövidítve* ejtette ki a négy betüs nevet, az vétett a vallásos szokás és rendtartás ellen. Így értendő a misnah és Szanhedrin XI,1. Nincs része a jövendő világ üdvörségében annak, ההוגה את השם באותיותיו a ki Isten nevét betüi szerint mondja ki. Erre vonatkozólag a gemára a következő borajtát czitálja תנא ובגבולין ובלשון אנה. Rási értelmezése elfogadhatatlan. Rási ketté vágja a borajtát, az egyik felét a vidékre, a másikat a jeruzsálemi szentélyre alkalmazza. Ha ki a vidéken Isten nevét kiejti, vagy Jeruzsálemben idegen nyelven mondja el לשון אנה, az elveszti jövendő boldogságát. Ezt a nyakatekert magyarázatot a szöveg nem tűri meg. Csak annyit akar az mondani: Nincs része a jövendő boldogságban annak, ki Isten nevét betüi szerint ejti ki, természetesen a vidéken, habár hadaró, értelmetlen módon elcsonkítva vagy rövidítve — הבלעה vagy לשון אנה — úgy, a mint Jeruzsálemben szokás volt. Mert a vidéken csakis כימי-t lehetett használni, hogy alárendeltsége, kisebbsége vallásos dolgokban, mint sok másban, ebben a tekintetben is kitűnjék.

Csak egyetlen egyszer lett a tetragammaton tisztán, szabatosan, értelmesen kimondva: a főpaptól a jom-kippúri istentisztelet alkalmával. A tetragrammatont tisztán, értelmesen, szótagonkint kiejtení héberül annyi, mint פרש את השם pl. Szanh. 56a. אינו חייב עד שיפרש השם u. o. אמור מה ששמעת בפירוש. A tisztán kiejtett név pedig שם המפורש. Ennyiben különbözik a שם המפורש a שם המיוחד-tól. Ez utóbbi a tetragrammot jelenti tekintet nélkül arra, hogyan, mikép ejtik ki, az első azonban magában zárja a kiejtés tisztaságát és épségét szemben minden csonkítással, hadarással és הבלעה לשון אנה.

Azt mondtam föllebb, hogy *tisztán* csak egyszer ejtették ki az Isten nevét: Jóm-kippúrkor a jeruzsálemi templomban.

Ez látszólag ellenkezésben áll a misna azon hirével, hogy a főpap háromszor mondta el a bűnvallomást és mind a három izben mondta el a tetragrammatont. De már Geiger észrevette, hogy ez nem lehet. S mivelhogy a papok és a nép térdreborulásáról csak egyszer van szó a misnában (Jóma VI,2.); csak egyszer, hogy a főpap kimondta Isten nevét מפי יוצא מפי כהן גדול; csak egyszer, hogy vallomását בשם אנא-mel kezdte, holott eddig mindig אנא השם-met mondott: azt következtette, még pedig helyesen, hogy a főpap nem is mondta ki a tetragrammot csak egyszer. Az első két izben אדני-t mondott, azért használja a misna השם kifejezést. Csakhogy ebben már nincs igaza. A jeruzsálemi templomban nem mondtak אדני-t יהוה helyett, hanem elnyeltek egy-egy hangot vagy szótagot belőle Az első két bűnvallásnál a főpap nem mondta ki tisztán. a tetragrammot, hanem elharapta, megcsonkította, összehúzta, mint a szukhoti körmeneteknél, itt is אניהו-t mondott. Ezt a nép nem is értette és nem borult térdre. De mikor harmad izben a שם המפורש-t tisztán, épen és szabatosan ejtette ki, a nép meghallotta, megértette és térdre borult.

A mint azonban a templom megdőlt, az áldozatos istentisztelet megszűnt, a tetragrammot többé ki nem ejtették, sem egészben, sem részben. Egész Judaeában mind az istentiszteletben, mind azonkívül az אדני járta. S minél inkább kiveszett a négybetűs név a közhasználatból, annál titokzatosabbá vált, annál jobban borzadtak annak profanizációjától. Ekkor beállott egy fordulat a zsidóság történetében, a mely vezetőit arra kényszerítette, hogy kegyeleten, félelmen, századok megszentelte szokáson túltegyék magukat és a tetragramm kiejtését még a közéletben is, nemcsak megengedjék, hanem határozottan elrendeljék. A kereszténység világrajövetele volt ez a forduló pont. A zsidóság védelmi poziczióba szorult. A különböző felekezetek מינין kiméletlenül döngették kapúit. Tarsusi Pál és apostoltársai bejárták a községeket hiveket toborzani az új vallás számára. Eleinte halkan és óvatosan, majd nyiltan és merészen hirdették tanaikat. A régi Jeruzsálem és temploma helyébe egy láthatatlan lelki Jeruzsálemet léptettek. A főpapot Jézus, a Jóm-kippúr és áldozat engesztelő erejét az ő halála pótolja. Az egyisten eszméből az alexandrinizmus és hellenizmus hatása alatt trinitás, Isten gyermekéből Isten egy és elsőszülött

fia lett. Jézus neve természetfölötti bűverővel bír. Avval gyógyítják a betegeket, űzik az ördögöket. Az ő nevében köszöntik egymást a testvérek és az apostolok hiveiket. Ő »az Úr.« Ti engem így hivtok — szól Jézus —: Mester és Uram! Helyesen szóltok mert az vagyok. (János ev. XIII,13.) Ha κυριος-t mondanak, nem Izrael Istenére gondolnak, hanem Jézusra. A régi szövetség — úgy állítják — megbomlott s új lépett helyébe. A régi Izraelt egy másik újdonatúj váltotta fel. »Mikor új szövetséget mondott, irja Pál a zsidókhoz (VIII,13) az elsőt avulttá tette.« A mi pedig elavult és elévült, az közel van ahhoz, hogy semmivé legyen. Ezt a nézetet, ezt a nevet és a névvel együtt ezt a fogalmat akarták a zsidó-keresztények és proselyta-fogdosó vezéreik a zsidók köztudatába becsempészni. Ennek tehát útját kellett állani és minden rést jól betömni. E czélból a zsidó bölcsek több új intézkedést léptettek életbe. Ezek közt az egyik az volt, hogy a zsidók egymást ne az »Úr« nevén — mert a keresztények mást értettek rajta, hanem a tetragrammal köszöntsék.

Természetes, hogy ezt megokolni, megengedhetőségét igazolni kellett. Igazolták is. Igazolták avval, hogy kimutatták, hogy régente ez volt a szokás, hogy a nép, Boáz, Gideon, szintén ily módon üdvözölték egymást s egyben intették is a zsidókat, ne engedjenek az édesgető csábító szónak, ne pártoljanak át a fiatal valláshoz, mert a tisztességben, becsületben, megőszült anya gyermekeitől nem megvetést, cserbenhagyást, hanem kegyeletet és tiszteletet érdemel, a mint Salamon is mondta már: *Ne vesd meg anyádat, ha megöregedett.* Való igaz, hogy a tetragramm kiejtése s még hozzá a közéletben oly radikális újítás, mely szemben találja magával a traditiót, a pietást, a törvényt: Ámde rendkivüli idők rendkivüli intézkedéseket kivánnak. Ha nagy érdekek forognak koczkán, ha lét és nemlétről van szó: akkor nem szabad kicsinyeskedni, tétovázni, hanem merészen cselekedni, mert ha itt az idő, hogy יהוה-ért kell cselekedni, megbomlik, érvényét, hatályát veszti a tóra más rendelkezése. Így fogom fel a misnát. Felfogásom helyességét fényesen igazolja egy régi hagyomány a Midrásban (Rút V. fej.). A hely így szól: Három dolgot rendelt el a földi biróság és hagyott jóvá a mennyei biróság, ezek egyike, hogy a köszöntés a négybetűs név kiejtése mellett történjék,

mert mondva van: Jer 23,27. התחשבים להשכיח את עמי שמי כאשר שכחו אבותם את שמי בבעל *szándékoznak népemmel elfelejtetni nevemet, amint elfelejtették őseik nevemet a Baal miatt.* A próféta az áljósokat ostorozza, kik hazug beszédekkel ámítják a népeket; Izraél Istenének nevében szólnak ugyan, de szivök máshova vonzza őket. Felhasználják Isten nevét, hogy a népet tévedésbe ejtsék, hogy figyelmét elaltassák. Az ártatlanság hangján szólanak, hogy később annál biztosabban ejtsék meg azokat, a kik kelepczéjökbe kerültek. Ez a kelepcze a *Baal* szó volt. Baal épen úgy, mint אדון urat, gazdát is jelent, de a keleti népeknél ez egyszersmind egy egész fogalom, egy istenség volt. Ha egyszer a Baal szót megszoktatták a néppel, könnyű volt azután a szóba más értelmet csempészni bele. Ezért mondja Hosea is: III,18. »*És azon a napon híni fogsz engem:* אישי *férjem*, és nem hivsz engem többé בעלי Uramnak«, mert e szó révén a Baal istenség is juthatott eszébe. Elrendelték tehát, hogy köszöntésekben a tetragrammot használják és nem az אדני-t, mert e szó keresztény körökben mást is jelentett és így vajmi könnyen elfelejthetné Izrael Isten igazi nevét, a mint azt az ősök a baal szó révén el is felejtették.[1])

A tószifta most már világos. Most már tudjuk, mit akart, s mit akarhatott mondani. Hajdanában, mikor a tórát még jól ismerték, a biblia eredeti szövegét alaposan tanúlták és nem a septuagintat, a hithűség még erős volt és nem akadt annyi szakadó és pártütő, a tetragrammot nem volt szabad, nem kellett használni, még az istentisztelet alkalmával is elnyeltek, elharaptak egy-egy szótagot belőle, hogy tisztán hallható ne legyen, most azonban, hogy a keresztény szekták elszakadtak a zsidóságtól, új hitet vallanak és a zsidókat csellel át akarják téríteni és közéjök mindenféle új nevet, fogalmat, elvet becsempészni, a régi fogalmakat pedig elhomályosítani, elcsavarni, meghamisítani, a mint azt אדני szóval teszik is, elrendelték, hogy a négy betűs nevet minden scrupulus nélkül köszöntésekben használják, kiejtsék. A tószifta szövegét tehát körülbelül igy kell helyreállítani:

[1]) L. M. Zs. Szemle 1891, 491. Venetianer a midr. felfogását egy másik versre alkalmazza.

בראשונה שהיתה תורה חביבה על ישראל היו זקנים מבליעין את השם משקלקלו המנין והיה תורה משתכחת מישראל התקינו שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם שנא' והנה ' ' ' ויאמר לקוצרים יי עמכם ואומר יי עמך גבור החיל.

Pécs. DR. PERLS ÁRMIN.

AZ ELEUZISZI MISZTÉRIUMOK A JERUSZÁLEMI TEMPLOMBAN.

(Folytatás és vége.)

Az ünnepély idejének s szinhelyének megegyezése után lássuk az ünnepély főszereplőit. A nők udvarába levezető lépcsőzet legfelsőbb fokán állt két pap, kik — a hagyomány leirásából következtetve — az ünnepély vezetői voltak. Minthogy ők álltak a legfelsőbb fokon, a többi lépcsőn pedig a zenélő s éneklő leviták álltak, nagyon közelfekvő a feltevés, hogy ők dirigálták is az éneket, amely hivatal megfelel az eleüziszi *ἱεροφαντις*-nak. Valószínű azonban, hogy csak az egyik volt az ének felügyelője, holott a másik a fáklyatartókat tartotta onnét a magasból szemmel s akkor az megfelelne a *δαδοῦχος* hivatalának. De ha fel is tételezzük, hogy mindkettő az ének felügyelője volt, minthogy Eleüziszben is ketten voltak — egy férfi és egy nő — még akkor is kell, hogy léteztek külön fáklyafelügyelők. A vizáldozatot bemutató főpap megfelel az *ἐπιβώμος*-nak. Az eleuzisi *παῖς ἀφ'ἑστίας* létezése magyarázza meg azt, hogy miért ép a legényifjak voltak a papok közül megbízva a főfáklyák meggyújtásával. A *ἱεραύλης*, mint a fuvola kezelőjének külön kiemelt hivatala kétségtelenné teszi eredetét a jeruzsálemi ünnepélynek, melynek legfőbb zenei jellege gyanánt a fuvolát említi a hagyomány.

Hátra volna még az ünnepély hivatalos szereplői közül a *ἱεροκῆρυξ*-nek megfelelő kikiáltó hirnök. A hagyomány קרא הגבר kifejezését mindenki úgy fogja föl, hogy »midőn a kakas megszólalt« (akkor indult a menet a Siloához). Igaz ugyan, hogy a talmudi nyelvezetben a גבר szó, mely férfit jelent, kakas jelentésben is előfordúl, de csakis akkor, ha a kakasnak erős voltáról van szó (Gittin 68. b. v. ö. Spitzer, die Uhr p. 43.), holott az időmeghatározásnál תרנגולא kifejezés használtatik, mint pl. Berachoth 60. b. Sőt Joma 20. b. lapján igen

érdekes vita közöltetik, mely Ráb és R. Séla közt folyt az időmeghatározásra alkalmazott קריאת הגבר kifejezés fölött. R. Séla azon nézetet vallotta, hogy azalatt a kakas értendő, holott Ráb addig vitatta a »hírnök«, »kikiáltó« értelmezést, míg érvelése előtt ellenfele is csakugyan meghajolt. Figyelembe véve tehát ezen vita eredményét s azt a körülményt, hogy Eleusisben is megvolt a *ἱεροκῆρυξ*, bátran eltekinthetünk a vizmerítésről szóló tudósításban előfordúló גבר kifejezés hagyományos »kakas« fordításától, minthogy az egész ünnepély keretébe is jobban illik egy hírnöknek szerepeltetése.

S vajjon a köznépnek az ünnepélyből való kizáratása nem az eleüziszi beavatottakra emlékeztet? Az eleüziszi misztériumokban is csak kiválóbbak vehettek részt s abból magyarázható, hogy a vizmerítés ünnepélyének örömében is csak Izrael kiválóbbjai részesülhettek.[1])

Ha tudjuk továbbá azon kétségtelen tényt, hogy Eleusisben a vizáldozatra szolgáló plémochoa agyagedény volt, melyből keletre és nyugatra öntötte ki az áldozatvizet a pap, úgy könnyen redukálható eredeti értékére a talmudtanítók vitája, vajjon a jeruzsálemi vizmerítés ünnepélyén a folyadékáldozatra szolgáló két edény — melyek közül az egyik keleten, a másik nyugaton állt — ezüstből, vagy pedig mészkőből (סיד) készült-e. Bizonyára a plemochoa anyagához közel álló mészkőből volt s csak az ősi dicsőségnek büszkesége szerette volna ezüstből készültnek képzelni.

Bár nem oly eklatáns bizonyító erejű, de mégsem hagyható megemlités nélkül az a körülmény, hogy a szadducäus főpap ellen irányult néplázadás alkalmával leütött oltárszarvat ép egy sódarabbal pótolták, s mig azt elő tudták keriteni, addig nem is hoztak Támid-áldozatot. Tudjuk, hogy Levit.

[1]) A hagyomány ezen ünnepélyből kifolyólag mondatja Hilléllel: אם אני כאן הכל כאן, mely mondás nem istenre vonatkozik, hanem a nép kizáratására való tekintettel mondhatta a szelid s emberszerető Hillél: »Ha én itt lehetek, úgy bizony mindenki is ide bocsátódhatnék.« Egészen Hillélre vall ily értelemben e mondás, holott a másik mondás: »Lábaim oda visznek, hova szeretek menni«, valószínűleg nem ezen ünnepély alkalmából keletkezett, (noha a Toszifta Szukka IV. egyedül azt a mondást közli) s csak a közös szerzőség miatt említette föl e helyen ezt is a tradáló.

II. 13. szerint mindennemű áldozatnál volt sóra szükség; tehát ha már másként nem is lehetett hamarjában kiigazítani az oltárszarvat, de só mindig kéznél volt, s akkor miért kellett azon a napon beszüntetni a fontos mindennapi áldozatot? Nem lehetetlen azonban, hogy miként az eleuziszi misztériumoknál mutogattak egy rejtelmes ládát, melyben többek közt só is volt, úgy Jeruzsálemben is kiegészítő része volt az ünnepélynek ily láda, s valószínű, hogy az ünnepély szertartása következtében megcsorbult oltárszarvon elkövetett hibát ugyancsak az ünnepélyhez tartozó szent tárgygyal vélték jóvá tenni. Azért kellett a mindennapi áldozatnak szünetelnie addig, mig a misztikus ládának megszünt a szerepe s kivehették belőle a sót. Igaz, hogy a hagyomány szerint csak egy napig szünetelt a Támid-áldozat, de arról sem nyilatkozik a hagyomány, valjon a vizmerítés hányadik napján volt a néplázadás, s így föltehető, hogy az csak utolsó napon történt.

Ha még ezután tekintetbe veszszük az ünnepélyen szolgálatot tevő papok hivalkodását, hogy az ősök elfordultak Istentől, mely kijelentés ép a papok részéről ezen az ünnepélyen téve egyenes utalásnak tekinthető az ünnepély pogány eredetéről szóló elmosódott tradicziora; tekintetbe véve azt a nagy fáklyafényözönt s az eleuziszi orgiákra emlékeztető kicsapongó örömet, mely világos mása az eleuziszi ünnepségeknek; továbbá a hagyomány azon tudositását, mely szerint Simon b. Gamliél féktelen öröm közben folyvást a földet csókolgatta, mely cselekvésen a Démeter iránti tisztelet csillog át; tekintetbe véve az ünnepély feloszlásakor mondott búcsúszót: »Áldjon meg az örökkévaló Czijonból, hogy láthasd Jeruzsálem jólétét egész életeden át s láthasd gyermekeidnek gyermekeit, béke legyen Izraelen,« mely kifejezi az eleuziszi miszteriumok eszmei tartalmát: a jólétet, a gyermekáldást s az Istenbékét; tekintve az ünnepélynek kizárólagosan éjjel történt lefolyását s végre a hagyományban fenmaradt nevét az ünnepélynek: »a merítőnő házának öröme«, mely névről ma már ki nem mutatható, hogy tulajdonképen mit jelent, s csak hozzávetőleg mondható, hogy talán Keleos király leányaira vonatkozik, kik Demeterre akadtak, midőn a kuthoz mentek, hogy vizet merítsenek; mindezt tekintetbe véve nem

zárkózhatunk el azon tény elől, hogy a jeruzsálemi vízmerités ünnepélye s az eleuziszi miszteriumok közt határozott összefüggés létezik.

Hézagos ugyan a talmudi hagyomány, de teljesen megbizható, minthogy a későbbi akademikus viták nem vetkőztették ki eredetiségéből. E hagyomány pedig — bár nem nyújt egész képet az ünnepélyről — oly sok feltünően megfelelő érintkezési pontot mutat fel minden mozzanatában, hogy itt véletlen találkozásra gondolni nem lehet.

Ténynek vehető, hogy a görög érintkezés következtében az eleuziszi misztériumoknak megfelelő, de a zsidó kultusz keretébe illesztett s pogány szinezetétől megfosztott örömünnepély létezett Jeruzsálemben egészen a templom elpusztulásáig.

III.

Hátra volna még azon kérdés megoldása, valjon meghatározható-e az időpont, a midőn a jeruzsálemi templom környéke is ezen ünnepély színhelyévé avattatott.

Graetz (Psalmen p. 49. és Geschichte III. p. 138) azon nézetnek ad kifejezést, hogy Salome Alexandra királynő (78—69 Kr. e.) volt az egész ünnepély kezdeményezője. Érvelése a következő: Sándor Jannai király volt az a szadducäusi főpap, aki a folyadék-áldozat szentségét botrányosan megsértette, miáltal az ünnepélyen jelenvolt nép lázadását idézte fel (Geschichte III. b. p. 704). Sándor Jannai halála után neje Salome Alexandra jutott trónra, ki már nem a szadducäusokkal tartott, hanem a pharisäusokkal, kiknek jóindulatát azzal akarta kiérdemelni, hogy a férje által megsértett folyadék-áldozást a vízmerítés ünnepélyének nagy pompájával vétette körül. Első pillanatra nagyon tetszetős Graetz föltevése, de azonnal képtelenné válik, ha meggondoljuk az ünnepély lefolyását. A pharisäusi intézkedések egész jellegével ellenkezik az ünnepély éjjeli orgiája, s bizonyára nem jelölték volna ki ép a nők udvarát az ünnepély színhelyéül, ha annak rendezése — a pharisäusok kedvét keresve — a folyadékáldozás nagyobb szentségét czélozta. Sőt inkább Sándor Jannai megbotránkoztató viselkedéséből, ép az következtethető, hogy a pharisäusok — kik Sándor halála után befolyásolták a királynőt — az ünnepély megszorítása iránt intézkedtek.

Előbbi időben kell keresnünk az ünnepély kezdeményezését, minthogy — ha el is fogadjuk Sándor Jannai s az illető szadducäus főpap azonosságát, ami utóvégre is Graetznek csak föltevése — illetlen viselkedése azon főpapnak ép abból magyarázható, hogy a már gyakorlatban lévő éjjeli orgiák okozták könnyelműségét az áldozatnál. Ezen ünnepély történetében is Renan szava bizonyul igaznak, hogy a pharisäusok szenvedélyes szeretettel hevültek föl olyan intézmény megvédésére, amely kezdetben csak rájok erőszakoltatott.

Ezen kezdet pedig Antiochus Epiphanes idejében kereshető, amidőn körülbelül huszonöt évig olyan főpapok kezében volt a jeruzsálemi templom kultusza fölötti hatalom, kik Antiochus kegyeiben akarván járni, nemcsak kaczérkodtak a görög szokásokkal, hanem szivesen nyujtottak segédkezet Izrael ősi vallásának kiirtásához is.

A hellenisták törekvésének első eredménye Jasonnak főpappá történt kineveztetése volt 173 körül. Jason avval kezdte meg a fölforgató művet, hogy Antiochus engedelméből nyilvános játékokra gymnasiumokat emelt s a templom környékén az olympiai játékok számára rendezett be tért.

De Jason nem volt elég görögbarát a hellenisták előtt, őt is még zsidó-nemzeti főpapnak tekintették, ki bizonyára gátat akart vetni túlzó törekvéseiknek, amiért kieszközölték Antiochusnál, hogy helyébe a »megbízhatóbb« Menelaos neveztetett ki főpapnak (171 körül). A hellenisták igaz emberükre találtak Menelaosban, ki — hogy Antiochus kegyeiben megmaradjon — elárulta a zsidóságot. A zsidó történet legszomorúbb lapjait képezik azon merényletek, miket Antiochus követett el a zsidók vallásán Menelaos segédkezése mellett. Fegyverhatalommal kényszeritetett a zsidóság a görög vallás kultuszának gyakorlására. Az elkeseredett nép tehetetlen volt a boszúra, Menelaos az Akrában tanyázó szirus sereggel őrködött a pogány kultusz megtartásán. Tiz éves főpapi hivataloskodás — vagy inkább garázdálkodás — után kivégeztetett. Menelaos után valószinüleg Juda Makkabi látta el a főpapi tisztet (Graetz II. p. 365), de sürgősebb hivatása volt a harcztéren, amely körülményt fölhasználva a hellenisták kieszközölték, hogy a görögbarát Alkimos helyeztetett a főpapi méltóságba. Alkimos nem tartozott a túlzók közé, legalább

színleg, mert eleinte megbíztak benne az összes pártok, de a történeti források (idézve Graetz III. 10. s k. lapjain) elégületlenségről tanuskodnak, amiért Alkimos is pogány kultuszra irányuló intézkedéseket tett a templomban. 159-ben bekövetkezett halála után hét évig nem volt betöltve a főpapi méltóság.

Ilyen főpapok kezében volt tehát körülbelül huszonöt éven át a jeruzsálemi templom kultusza, mely negyedszázad teljesen elég arra, hogy meghonositson valamely intézményt, mely ha eredetére nézve egészen idegen is, de eszmei tartamára s külső szertartására nézve könnyen hozzásimulhatott az ősi vallás eszméköréhez s szertartásához.

Legvalószínűbb az, hogy Menelaos honosította meg a pogány istentisztelettel kapcsolatban az eleüziszi misztériumokat is. Tizéves főpapsága idején fegyveres hatalommal tarthatta meg az ünnepélyt a legkicsapongóbb orgiákkal. Utána Juda Makkabi jött, aki megtisztította ugyan a templomot a pogány kultusztól, de templomavatása Kiszlev hónapban (télen) történt s a következő Tisri hónapban, amikor az ünnepély ideje volt, s ameddig majdnem egész év mult el, már ismét a harcztéren látjuk Judát, holott a templomban Alkimos keze működött. Alkimos szerette volna kielégíteni az összes pártokat, de a szírus hatalom kegyéből sem akart kiesni, s így valószínű, hogy a pogány kultuszok közül ezt az egyet gyakoroltatta, melynek a Menelaos által meghonositott erkölcstelen túlhajtásait megszüntette s beleillesztette a folyadékáldozat szertartásának keretébe,[1]) másrészt pedig ezen örömünnepély megtartásával port hinthetett a szírus hatalom szemébe is. Alkimos főpapsága s az utána következő hétéves interregnum alatt annyira megszokhatták már az ünnepélyt, melynek pogány szinezete el is mosódhatott, hogy a húszéves gyakorlat után már nem is tekintették idegen eredetűnek s rendes kiegészítő szertartását képezte a Sátorosünnepi áldozatoknak. Sőt alig egy századdal később már a pharisäusok lázadtak föl a főpap

[1]) A nagy bűn, melyet a történeti források szerint, Alkimos elkövetett a vallás ellen, az volt, hogy az előudvart elválasztó falat, melyen túl pogányoknak nem volt szabad menniök, lebontatta. (Graetz III. p. 10) Csak akkor értjük meg, hogy miért minősítették Alkimos ezen tettét oly nagy bűnnek, ha hozzáképzeljük a vízmerítés ünnepét, a melyet a templom nagy előudvarába akart bevinni.

ellen, aki a helyett hogy keletre s nyugatra áldozott volna, — mint az eleüziszi ünnepségen történt — a lábához öntötte a vizet. Nincs elegendő ok annak feltevésére, hogy az áldozó főpap — Sándor Jannai — azért követte el ezen illetlenséget, hogy a pharisäusokat boszantsa; a szentélyben még a szadducäus főpap is tartózkodott volna attól, hogy ott nyilvános botrányt idézzen föl. Sokkal természetesebb az, ha föltételezzük, hogy az éjjeli kábító örömökben résztvett főpap oly kimerülten állt az oltár elé, hogy nem tudott magával számot vetni az áldozás módjáról. Valószínű, hogy ennek következtében történtek olyan intézkedések, melyek jóval megszorították az ünnepélynek orgiákra alkalmat adó jellegét.

Ezen átalakulási mozzanatokra vonatkozhatik a hagyománynak tudosítása a nők részvételéről. Menelaos idejében a nők voltak az ünnepély szereplői s a férfiak csak mint nézők voltak jelen. Alkimos idejében a férfiak vették át a szerepet s a nők voltak a nézők. Minthogy azonban így is összekeveredtek s könnyelmüségek fordultak elő, Salome Alexandra idejében a nőket karzatokon helyezték el. Évenként felállították e karzatokat, míg végre Heródes épitkezései alkalmával állandósíttattak.

Csurgó. DR. VENETIANER LAJOS.

ADATOK A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ NAGYSZOMBATBAN.

Nagyszombat azon városok közé tartozik, ahol a zsidógyülölet mindig valóságos melegágyra talált. És sehol Magyarországon nem fajúlt el e gyülölet annyi és oly kegyetlen üldözésekké, mint éppen Nagyszombatban. 1340-ben zsidó gyilkosság történik (Dr. Kohn Sámuel: A zsidók tört. Magyarországon 173. l.). 1494-ben valóságos autodafé-t rendeznek a nagyszombatiak, zsidókat elevenen máglyára hurczolnak (u. o. 243.).

A középkorban rendesen ott, ahol nagy a zsidógyülölet, leginkább akadunk zsidó aposztatákra. A szorúltság, a gyengeség, félelem, vagy éppenséggel az anyagi előny viszi a szánalomraméltókat a keresztvíz alá.

Nagyszombatban egy sírfelírat az 1391-iki évet a »jajgatás évének« mondja (Kohn u. o.) és tán ezen mostoha időkkel függ össze, hogy nemsokára itt Nagyszombatban egy zsidó aposztata nőre akadunk.

Sára asszony a 15. század első negyedében Nagyszombatban felveszi a keresztséget és »isten kegyelméből keresztény lesz«.

Ennek a Sárának a fia, *Zsigmond* zsidó, azonban zsidó marad és 1421-ben Sopronban találjuk, ahol anyja nevében követelése van *Jüding Niclás* városi tanácsosnak feleségén, Erzsébeten. Végül békességben kiegyeznek és a következő okiratban elismerik kölcsönösen a köztük létrejött egyezséget.

»Ich Sigmund, der Jud vnd Ich Elisabeth, Niclas des Jüdings die zeit des Rats der Stat zu Odenburg hawsfraw vergehn für vns vnd all vnser erben vnd tun kund offentlich mit dem brife vmb alle die vodrug (=Forderung) krieg, stöss vnd misschelug (=Missheligkeit) die gewesen sind zwischen mein (=mir) vorgenantn Sigmundn des Juden an ainem tayl vnd mein egenantn (= ehe genannten) fraun Elisabeth des andern tayls von wegen der Summ geltes vnd alles des gesuchs vnd schadens So darauf gegangen ist, *So ich egenant Sigmund an stat Sara der Jüdin vnd von den genaden gotes dizmals ein kristnijn meiner rechtn muter* zeuordern (= zu fordern) vnd zesuechen gehabt habe nach ynnhaldung (=Erhalten) des Gerichtsbrifes So ir die erbern (= ehrbaren) weisen der Richter vnd des Rat *der Stat zu Tyrna* daruber gegeben habend, Derselbn krieg vnd stöss sein wir zu baiden seyt mit gütlichem vnsern willen unbetwingenlich (= ohne Zwang) zeschidung gegangen hinder die erbern vnd weisen Hern Czekelusch Petren die Zeit Burgermeister zu Odenburg« stb.[1])

* * *

Nagyszombatból, bár a zsidók sok zaklatásnak voltak kitéve, ez időben nem űzték ki véglegesen őket. II. Ferdinánd

[1]) Ezen okmány eredetije papíron Sopron város levéltárában van. Lad. 4 et D. fasc. 7. Nr. 497. Az okmányon 2 pecsét van, egy sárga és egy zöld, az egyik Thomas Turnhofer soproni tanácsos, a másik Niclas Jüding tanácsos *kölcsönkért* pecsétje, mert Zsigmond zsidónak, amint az okmány végén mondja (»wan wir selber aign Insigil nicht erhaben«) nem volt saját pecsétje. Az okírat 1421. deczember 24-én kelt (»an Eritag nach sand Thomas tag des heilign zwelf boten«).

idejében mindenesetre bekövetkezett ez a katasztrófa. Külön privilégiumot kapott a város, melyben ezen kiváltságot a királyi kegy megerősítette. Ezen privilegiumot úgy I. Lipót, valamint Mária Therézia is újolag megerősítette.

A kiűzésre állítólag valami gyermekgyilkosság, még pedig rituális szinben feltüntetve, szolgáltatott okot. A nagyszombatiak már iskolázva voltak e tekintetben. Az 1494-iki zsidóégetés is egy gyermek eltűnésének a következménye volt, amit a jó nagyszombatiak nagy szorgosan rituális gyilkossággá fújtak föl. De akkor még sem tudták a zsidókat a városból kiűzni. Ami azonban nem sikerült az ősöknek, sikerült néhány emberöltő után a már jobban iskolázott utódoknak.

II. Mátyás uralkodása alatt *a nagyszombatiak a zsidók ellen 1615-ben egyenesen inkvizicziót kérnek.* Maga Mátyás ugyanis a szabad királyi városokban általános inkvizicziót akar elrendelni, aminek az éle bizonyára a protestánsok ellen is irányúlt volna. Bár a bécsi béke, a protestánsoknak magna chartá-ja, már törvénybe volt iktatva, de Bethlen Gábor fészkelődése Mátyásnak ismét kényelmetlenné kezdett válni. Az elrendelendő inkvizicziő ügyében a szabad királyi városok, minthogy 1608. óta az országgyűlésen szavazati joggal birtak, együttesen tanácskoztak, hogy hogyan járjanak el. Pozsony és Sopron az inkvizicziő ellen van, mert ez sértené a szab. kir. városok kiváltságait és mivel nincsenek általában tisztában ezen ikvizicziónak mibenléte felől. Pozsony kijelenti, hogy az inkvizicziő oly pontokat foglal magában, hogy azt okvetlenül meg kell akadályozni. Nagyszombat kijelenti, hogy igenis kért inkvizicziót és akar is, de csak a zsidók ellen. Erre a városok a nádorhoz (Thurzó Györgyhöz) akarnak segítségért folyamodni, a ki Kassán tartózkodik. Időközben azonban Kassáról megnyugtató levél jön, hogy csupán *Nagy-Szombat és Trencsén kap inkvizicziót.*

Ezen eseményről Sopron város községi jegyzőkönyve ad hirt, amit egész terjedelmében ide igtatok:

»Den 13. April. Nachdem die Presburger vernuhmen (vernommen), dass Ihr Kay. Mtt. (Maiestät) eine Inquisition in den Freystetten anzuestellen decernirt, damit nun solches, die weil es biss dato bey bemelten stetten ubrauchig gewesen, nicht in das werkh gesetzt wurde zue merklichen Schmelerungen der privilegien liberart. Civitatum, haben sie etlicher Freystät mainung und Vota hierüber requirirt, darüber herr Matthes und Jakob Stainer nach Pressburg verordnet, welche refferirt, dass die Pressburger solches Auch den obern stetten zuegeschrieben, die Zuer Antwordt geben das es wider dero privilegia sey, und wurde nichts guts mit sich bringen, wiedan des Georg Básta angestellte Inquisition noch nicht verdaut ist, *die Tyrnauer haben gleichwol vermelt, das sie solche begert, aber nuer wegen der Juden.* Item wegen Etlicher des Maximiliani Regis geldschuld halber, Indem sie nicht wissen wo auss, die weil sich solche Summa von Tag zue Tag mehren Thuet. Im übrigen sein sie nicht willens eine Inquisition zue leiden. Nostrj Legatj nach dem ihnen noch nicht wissent, wie solche Inquisitio angestelt in genere oder Auffetlich stett in Specie, können sie sich auch nicht resoluiren, wie bei ihr. May. einzukumen were, damit man nicht vor dem Perfuschen (= verpfuschen) thete, weil man noch Kein beuelh hierüber empfangen. Die Pressburger ad haec: es sey nicht zue warten, dieweil solche puncten in der Instruction der Inquisitorn sein sollten, das man umb Gotteswilln gepetten solche Aus zulassen, Aber Ihr. Kay. Mtt. hab nicht gewolt, die Commissarien aber sollen under andern auch dise Sein als Pethe Lázló, Hermanus, Lippay, Piber, haben dennach beschlossen man solte Herren Palatinum hierüber ersuchen, interim aber sein Schreiben kumen von Cassau, darinnen vermeld worden, weil sie bey dem Palatino destwegen einkumen, dass Ihr Gnad. zuer antwort erthailt, wie *das solche inquisitio nuer über die Statt Tirnau und Trencsin* angestellt sei, wo aber einer mehr solte destwegen etwas beschwerlichs fürkomen, und zuestehen, wolle er auf ersuchen nach müglikheit erscheinen und hulff laisten.«[1])

Hogy Trencsén is a zsidók ellen kérte-e az inkvizicziót, az innen nem tűnik ki, azonban Nagyszombat a zsidók ellen kért és kapott inkvizicziót. Valószínüleg ez volt az előjátéka a később lejátszódott drámának, a bevezetés a II. Ferdinand alatt néhány év múlva végrehajtott zsidókiűzéshez.

Sopron. DR. POLLÁK MIKSA.

[1]) Eredetije Sopron város levéltárában: Gemainer Statt Oedenburg Prothocoll 1615.

A DINER CSALÁDRÓL.

A kútfőkben közölt okmányban nevezett Diner Jakab előbbi családi neve »Haasz« volt, a mint a latin okmányból is kitűnik, de az egyének felcserélhetése miatt a magas Kamara nevét »Diner«-re változtatta át.

A megdicsőült neve, gyakorolt jótékonysága következtében országszerte ismeretes volt, azonkivül igyekezett hitsorsosai helyzetét nagy befolyása által tűrhetővé tenni, ugy hogy fiatal koromban Liptó-Szent-Miklóson el volt terjedve az a mondás: »Mig Diner Jakab élt, nem lett zsidó hamis vádaskodás alapján börtönre vetve«, a mi nagy érdeméül tekintetett, minthogy azon időben, sajnos, gyakran megtörtént, hogy egyik vagy másik zsidót hamis vád alapján elzártak.

Nemes törekvését és tulajdonságait örökölték fiai: Izsák és Sámuel. Diner Izsák egyedül a községnek élt, teljes odaadással a község jótékony intézeteinek szentelte egész életét. A harminczas évek végén és a negyvenes évek elején minden törekvése oda irányult, hogy a község részére olyan zsinagógát építtessen, mely olyan művelt községnek, mint a milyen azon időben szülővárosom volt, méltóképen megfeleljen. Fáradozását siker koronázta, mivel ezen zsinagóga az ország legszebbjei közé tartozott és ha a hetvenes évi tűzvész a boltozatot el nem pusztította volna, még mai napig is legszebb zsinagógáink egyike lenne.

A »Chevra-Kadisa«-nak megboldogult atyja nevében odaajándékozta az izr. temető mellett lévő s a tót okmányban felemlített telket.

Diner Jakab második fia, Sámuel, fenkölt szellemmel s nagy műveltséggel bíró egyén volt. Ő a zsidó emanczipácziónak szentelte egész életét. Nagy befolyása által jött létre a negyvenes években azon törvényczikk, hogy a felsővidéki magyar zsidó kereskedőknek szabad volt a királyi bányavárosokban keresztül utazni, hogy gyorsabban érhessenek a fővárosba, Budapestre. Továbbá szinte az ő fáradozásának volt az eredménye, hogy Korytnicza fürdőhelyet, mely kincstári birtok, már a harminczas években megengedték a zsidóknak üdülés czéljából felkeresni.

A negyvenes évek második felében osztotta Diner Sámuel ezen nehéz feladatot egyetlen Móricz nevü fiával, ki szinte egyike volt azoknak, kik a zsidó emanczipáczió ügyében sikerrel müködtek. Nagy iparkodással s kitartó odaadással fáradozott ezen két férfiú, hogy a

negyvenes években felállított elemi iskolában a magyar nyelvet mint rendes tantárgyat hozhatták be. Diner Sámuel háza a megyében a magyar szellem- és hazafiságnak központja volt, úgy hogy a szabadságharcz előtt viselt előljárósági tisztet, melylyel a község fiát, Diner Móriczot tüntette ki, egészen a hatvanas évekig vegyes elemek viselték; a hatvanas évek után azután ismét Diner Móriczot tették meg előljárónak.

Diner Móricz is azok közé tartozott, a kik 1861-ben a híres gróf Károlyi-féle konferencziákban részt vettek és ő is erélyesen visszautasította a dr. Meisel által tett indítványt, hogy csak a diplomát bíró zsidók nyerjenek egyenjogúsitást. Lásd »Ben Chananja« 1861. 323. lap. A kongresszusban tevékeny részt vett, oszlopos tagja volt a haladó pártnak és gazdag tapasztalataival támogatta a megdicsőült dr. Hirschler Ignáczot, kivel rokoni viszonyban volt, mivel az utóbbi fivére Diner Móricz sógora volt.

Végül legyen szabad felemlítenem, hogy ezen sorok irója, Diner Jakab dédunokája és az elmondottakat családi hagyományból tudja.

Budapesten. POLLÁK KAIM.

IRODALOM.

A TALMUD EGY ÚJ KIADÁSA.

Nem valóságban megjelent, hanem csak tervbe vett új kiadásról adunk hirt folyóiratunk olvasóinak. Miután a vilnai Rom-féle kiadás a kommentárok, glossák, korrekturák bőségével nyerte meg a talmud tanulmányozóinak és barátainak tetszését, most oly vállalat versenyez ugyanezért, a mely a kommentárokat Rasi kivételével kiküszöböli, sőt a talmudot magát is csak kivonatban adja.

Pedagógiai szempontból nem lehet kifogást emelni az ellen, hogy a talmud diskussiói rövidített alakban adassanak a kezdők kezébe. Ily kisérlet hazánkban is történt, még pedig konzervativ részről. Tulajdonképen ez az eljárás nem új, hiszen Alfászi és mások is röviditették a talmudot, habár nem annyira pedagógiai, mint inkább gyakorlati czélból, hogy az olvasó a végleges halákhai szabályt vonhassa le. A talmud ugyanis, amint ismeretes, a legtöbb esetben homályban hagy bennünket a felől, hogy az eltérő nézetek között melyik fogadandó el szabályúl az életben. Sokféle diskussiói, kitérései és alkalmi toldásai ennek a felismerését, majdnem mindig megnehezítik és ez okból azon korban, midőn csupán a gáonok rendszerbe nem foglalt és sok kérdésre ki sem terjeszkedő deciziói voltak ismeretesek, ilyenfajta compendiumok valóságos hézagpótlók voltak és szerzőik tekintélyénél fogva még e szempontból is mai napig becscsel birnak. Nem lehet azonban állítani azt, hogy a jelenkorban, midőn a halákha több régi talmudtekintély által rendszeresen kodifikálva van és midőn a decizorok és respondensek egész légiója szolgálta e czélt, kiknek termékei a Baer Hétéb által könnyen feltalálhatókká tétettek, szükség volna akár a históriailag igazi, akár az ilyennek elfogadott halákha kikutatása czéljából, egy új talmudkiadásra.

De még tovább megyünk és azt állítjuk, hogy tudományos szempontból sem várható különös eredmény egy új talmudkivonatból. Ha el is hagyjuk a digressiókat, az egy tételre vonatkozó különféle verziókat, a szaboreus vagy akár amórai interpolácziókat és glossákat, a tudomány ennek hasznát nem fogja látni. Az említettem talmudkivonat csupán csak az amórák misnamagyarázatát fogja világosabbá, vagyis inkább szembeszökővé tenni, de a talmudtudományt nem fogja előbbre vinni. Sőt még hátráltatná is, ha kizárólagosan vétetnék a tanulmányozás alapjául, mert ehez első sorban az elérhető teljes anyag szükségeltetik.

A kifejtettek alapján mi csak pedagógiai hasznot várunk azon talmudkiadástól, melyet az Amerikába vándorolt Rodkinson M. L. tervez és a melyből a Ros Hasána traktátus több függelékkel fekszik előttünk.[1]) Kár, hogy a szerző előszóval is ellátta edicziójét. A hang, a mely itt némelykor megszólal, alkalmas arra, hogy a sokat hányatott tudós ellen ismét gyanút ébreszszen, ámbár ilyen ellen több amerikai jónevű rabbi approbácziója által védve van. Ettől azonban eltekintve, nem fogható föl, hogy mi czélja legyen a talmud kommentátorai és decizorai kárhoztatásának? Azt a közönséget, a mely egy talmudkivonatot anyagilag és erkölcsileg támogat, nem szükséges arra kitanítani, a mire egy régi irányú lengyel községet. Fájdalom, több jeles tudós esik abba az izléstelenségbe — hogy egyebet ne mondjak — hogy a régieket és a talmudot magát személyes ellenfeleknek tekinti és ugyanezért szenvedélyes kifakadásokra ragadtatja magát. Ezt az eljárást sem a tudomány, sem a theológia, sem a bővebb értelemben vett pedagógia szempontjából nem lehet helyeselni. A tudományhoz csak higgadtság, szerénység és mérséklet illik. Hogy kelthet a talmud iránt érdeklődést az, aki maga kikel ellene?

De hagyjuk ezt és térjünk vissza a mi edicziónkhoz. A kihagyott részek elég számosak. Megjelölve ezek nincsenek, minthogy a szerző is azon meggyőződésben látszik lenni, hogy ő az igazi talmudot adja ki, a közkézen forgó el van torzítva.

[1]) Tract. Rosh Hashana of the New Edition of the Original Babylonian Talmud edited, formulated and punctuated for the first time etc. *New-York*, 1895. Héber czímmel is és ugyancsak héber bevezetéssel. Fordítás szintén igértetik.

A megértést megkönnyíti interpunctióval, a mi érdemes és hasznos munka. A szöveg a régi, pedig erre érdemes lenne nagyobb gondot fordítani. Ha már oly új kiadás rendeztetik, a mely mellé a régit is használni kell, akkor minden tekintet, a melylyel a textus receptusnak — ha a talmudnál ilyenről szó lehet — tartozunk, elesik. Ezt Rodkinson nem teszi, holott erre égető szükség volna. Különös, hogy ugyanaz, aki a legradikálisabb kritikát gyakorolja sommásan az összes elődök ellen, tulajdonképen ezeknek munkássága alapján adja a szöveget. Forma (8°) és kiállítás szép, amihez a költségeket az amerikai hitsorsosok bőkezűen szolgáltatták, a mint a lenyomtatott listából látjuk.

A műnek, a mely velejében *Friedmann M.* egyik kisérletével (דבר על אודות התלמי) azonos czélra törekszik, több anyagi sikert és támogatást kívánunk, mint a milyennel a zsidó tudomány nagyobb vállalatai járni szoktak. Amerikában ez is máskép lehet, mint Európában.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

OLDALJEGYZETEK ÉS ELŐMUNKÁLATOK.

(Nestle Eberhard: Marginalien und Materialien. Tübingen 1893).

Exegetikai megjegyzések a szentirási könyvek egyes verseihez, a LXX. szövegnek különféle recensió nyomán megállapitott szövege, nyelvtani megjegyzések, pótlások a héber szótárokhoz, tanulmányok a héber nyelvtudomány történetéhez és hasonló dolgozatok képezik Nestle munkájának tartalmát. A tartalom ezen különfélesége abban leli magyarázatát, hogy az említett dolgozatok és jegyzetek különböző időben készültek és összegyüjtve jelen munkában látnak napvilágot.

A mint a czimből is kitetszik, e könyv két részből áll. A második rész előmunkálatokat tartalmaz, nagy szorgalommal összehordott anyaghalmazt, a mely még feldolgozásra vár. Nestle csak utat akart törni, egyengetni az ösvényt azoknak, a kik netalán a könyvében említett tárgyakkal bővebben kivánnanak foglalkozni. Lenyomtatja Epiphanius egyházatyának »a próféták életéről« czimű munkájának két görög recensióját (párisi és vatikáni), továbbá a Britisch-Muzeumban

őrzött három syr kéziratból vett variánsokat. Ezeknek alapján összegyüjti az adatokat zsidó- és keresztyén irókból, két kérdésre nézve: a) hol, mióta és miért mutatják a próféták sirjait, b) mikor, mióta és miért ünnepli az egyház emléknapjaikat? El kell ismerni, hogy a felhozott adatok nagyon megkönnyítik e kérdések végleges megoldását. Nigri, Bőhm és Péllicanról irt rövid dolgozatai fényt vetnek a héber nyelv tanulmányozásának kezdetére Németországban. Nigri irta az első héber ábécézt, a mely érdekes a héber szavak átirásának szempontjából. Munkájának czime: tractatus contra perfidos Judaeos, mert eleje egy Regensburgban 1474-ben megtartott disputáczió, különben is fontos, mert az első németországi héber nyomás. Böhm irta az első héber szótárt — Áruch czim alatt —, tehát még Reuchlin előtt; Pellican pedig egy könyvet, mely grammatikát, szótárt és ábécézt tartalmazott. Elhihető e Pellican állítása, hogy korában Frankfurt, Worms, Elsass és Regensburgban nem talált egy zsidót sem, a ki a héber grammatikához valamit értett volna! Emlitjük még a 12 bölcsről (mágus) szóló, az uj testamentumba vágó dolgozatot, Bengel, egy kétszáz év előtt élt theologusról szóló monográfiát és a latin biblia jubileumára irt értekezést. Mindezen dolgozatokban meglep az adatok gazdagsága, a jártasság a régi és uj irókban, a praecisitás, melylyel szerző a szövegeket vizsgálja, a különböző eltéréseket a kéziratokban összegyüjti. Ez ugyan az olvasás élvezetét megrontja, de annál nagyobb a haszna annak számára, a ki belőle utbaigazítást, utmutatást, felvilágosítást kiván meríteni.

Fontosabb ránk nézve az első rész a marginaliák, melyeket szerző tübingeni magántanársága idejében irt, készülvén bibliai előadásaira. Még a dátum is ott áll minden megjegyzés után, melyik napon iratott. A Genezis, Sámuel, Zsoltárok, Ezra, Dániel és egy pár apokrif könyvhez irt marginális jegyzetek exegetikaiak, szómagyarázatok, nyelvtani fejtegetések sat. természetesen conjekturák és emendacziók is; az utóbbi pedig föltételezi a LXX. szövegek és más versiók összevetését. Paul de Lagarde tanítványa nem lesz hűtlen mesteréhez, a ki iránt oly nagy tisztelete (pl. 33. l.), hogy haragszik, ha nem idézik (12. 13. és 14. l.). Nestle nem tudja leküzdeni felháborodását, ha észre veszi, hogy valaki az elődök idézésében nem teljes

(10. l.) vagy ha a konkordánczia czitatumaiban hiányt észlel (6. l.), magán kivül van pedig, ha valaki a LXX. kéziratot mellőzve a nyomtatottat idézi (30. l.) A statisztika valóban erős oldala a mint az »enos« és »eloha« szóknak minden könyvben hányszori előfordulásának kimutatása bizonyítja. (7. l.) Ugyancsak a statisztika birhatta rá, hogy szavazásokat eszközöl egy konjektura mellett (18 l.). Ügyesek lexikográfiai kisérletei »Pison«-t (Gen. 2,11.) pl. héber etymologiája szerint (ugrándozni, *hömpölyögni*) összefüggésbe hozza a hasonló jelentésü Edessa melletti »Dizon« syr folyóval. Nem kevésbé sikerültnek mondhatók szokások magyarázatai más népek szokásaiból. Igy Jákobnak 7-szeri meghajlása Ezsau előtt (a mely az egyedüli az egész szentirásban) az El-Amana feliratok szerint a meghódolást jelenti (12. és 20. l.) Keil, Schürer és Zöcklerrel szemben ujabb bizonyitékokkal erősíti, hogy a görög Ezra a héberből folyt és nem a LXX-ból. Ezra 7,11b görög fordításából kiolvassa Nestle, hogy Ezra volt a szentírás szerzője, (mivel a LXX. a második »szofér-«t »széfer«-nek olvassa, ámbár az igy beállott nyelvtani konstrukczió nem ment minden ellenvetéstől). Dániel könyvének Ant. Epiphanes korában való megirására Ammianus Marcellinusból hoz egy idézetet, a mely Nebukadneczar arany szobrának ledöntésére vonatkozik (35. l.) A Targum egyik megjegyzése szerint (Jer. 10. 11-ben) Jeremiásnak apokrif levele héberül volt irva eredetileg, a mit a kath. theologusok is állitottak, bizonyitékok nélkül, már csak azért, mert a protestánsok a görög eredetiséget vitatták. Szirach és Judit apokrif könyvekre is vannak megjegyzések, nagyobbára szövegkritikai természetüek.

Érdekes összeállitást végzett szerző, összegyüjtvén a bibliai helyekkel párhuzamos arabs szólamokat (a 32. l. 59. 66. ll.) Az első részt bezárják a pótlások, a melyeket szerző Siegfried-Stade szótárához irt.

A mint e nehány szemelvényből is kitünhetik Nestle könyvében sok gyöngy található. Bármily nézetet mond is el, annak bebizonyitására nem mulasztaja el felhozni argumentumain kivül az egész odavágó irodalmat. Alapos tudományos eljárás teszi érthetővé a satyrát és gunyt, a melylyel helyenként még hirneves tudósokat is szokott illetni. Ennek különben személyes oka is van. A szerző gymnasiumi tanár volt, majd két évig a tübingeni egyetemen tartott felolvasásokat a szentirásról és a sémi nyelvekről. E tájban szép munkásságot fejtett ki és mégis oda kellett hagyni az egyetemi tanszéket és visszatérni az ulmi gymnasiumba. Csoda-e hogy e fölötti elkeseredését (pl. 90. l.) nem tudja elpalástolni és hogy alkalmilag érezteti fölényét másokkal, a kiknek csekélyebb a tudományuk és díszesebb az állásuk!

Budapest. DR. SCHWARCZ GÁBOR.

I. ZSOLTÁR.

Boldog, a ki gonosz ember
Tanácsára soh'sem hallgat;
Meg nem áll a rögzött útján,
Gúnyra nem nyit soha ajkat.

Hanem az Úr ígéjében
Vagyon néki minden kedve,
Ő szent tanán, akaratán
Elmélkedik reggel, estve.

Olyan ő, mint terepély fa,
Partján hives vizpataknak:
Gyümölcsöt ád évrül-évre,
Levelei nem hervadnak.

Bármit tészen: sükere van.
Ám a gaz csak hitvány polyva:
Könnyü szárnyán gyönge szél is
Tovaüzi, elsodorja.

Azért hát ő meg nem állhat
Ellenében pörnek s jognak,
Rögzött bünös igazak közt
Helyet azért soh'se foghat.

Isten tudja, Isten látja
Minden jámbor tettét-útját:
Ámde karja lesújt arra,
Kit a bünnek ösvényén lát.

BETEGEN.

Kevély valék, biztam magamban,
Magasba csaltak vágyaim:
S most félelem reszket szavamban,
Lecsüngnek bágyadt szárnyaim.

Óh a betegség sokba' mester!
Csökkent hamis önérzetet;
Ki szenvedett, ki tűrt ezerszer,
Az gőgös, öntelt nem lehet!

Én is lemondtam álmaimról . . .
Lelkem sivár, de már nyugodt:
Tört vágyaim romhalmazából
A hit szaván elindulok.

S vergődve kínba', égve lázba',
Imára kulcsolom kezem
S felolvad lelkem egy fohászba:
Segits meg Uram, Istenem!

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

KUDARCZ ÉS GYŐZELEM.

A franczia képviselőház május hó 25-én és 28-án fejezte be a hónapokkal ezelőtt megkezdett, általunk akkor e helyen felemlitett és elhalasztott zsidó vitát. A kamarának elég volt két nap arra, hogy a zsidó kérdést kamaraképtelenné tegye. Devis és d'Hugues, a kikhez a tres faciunt collegium elve szerint harmadiknak Baudry d'Ausson csatlakozott, megtudták e két napig tartó vitából, hogy a kamara szószékén az antiszemitizmus babérokat nem arathat, tapasztalták, hogy komolyan nem veszik őket; helyeslés helyett kaczaj lőn az osztályrészök. A pártok nem is foglaltak állást e kérdésben, érdemesnek sem tartották, hogy a maguk részéről a vitába belefolyjanak, kivéve a szocziálistákat, a kik ez esetben is megtagadtak minden közösséget a fajgyülöletet szító három antiszemita bayarddal, *nem akarván a nagy forradalom elvei ellen merényletet elkövetni*, és az »egyenlőség« eszméjét üres frázissá lealacsonyitani. Hiába iparkodott Devis *saját statisztikai hivatalának kimutatásaiból* bebizonyítani, mennyire elzsidósodik Francziaország, a várt hatás helyett elnöki figyelmeztetésben részesült, melyet a »szigoru« Brisson jónak látott a polgárság egész kategoriájának megokolatlan rágalmazása miatt megtenni. Még az első nap véget ért volna e zsidó vita. De tekintettel, hogy a zsidó ügyről van szó, jó volna zsidót is megballgatni, mondá Naquet, a ki tehát a köv. ülésen a kamara osztatlan tapsa mellett fejtegette a franczia zsidóknak hazájok körül szerzett érdemeit. De inkább mint Naquet beszéde sziven találta az antiszemita trifoliumot a belügyminiszter felszólalása. A miniszter ugyanis gúnyosan örömének adván kifejezést, hogy a szóban forgó kérdés oly sokoldaluan

megvitatott, még sem láthatja be a vitának hasznát, mivel praktikus következménye nincsen, mivel az interpelláló urak elmulasztottak benyujtani oly inditványt — s ez következetes lett volna — mely a zsidók kizárását követelné az állami hivatalokból, ámbár — teszi hozzá — ilyen inditvány a franczia kamarában komolyan nem vehető. Mily jó jósnak bizonyult a miniszter! Mert Baudry d'Ausson sebtiben elkészitett ilyféle törvényjavaslatot, a mely megszüntetné a zsidók egyenjogusítását. Fel is olvasta, a mire a kamara nagy hahotába tört ki. Ez a jelenet minden szónál jobban jellemezte az antiszemitizmusnak nem is kudarczát, de nevetséges voltát De ez még nem volt elég. Brisson, a kamara elnöke, véget vetett minden további zsidó vitának, hosszu időre ama igazán minden képviselőházi elnök által megszivlendő kijelentésével, hogy sem a kormánynak sem a kamarának nem áll jogában bárkinek vallásával törődni. Bátran állithatjuk, hogy az általános helyeslés, mely e szavak után felhangzott, bucsuztatója volt az antiszemitáknak a franczia kamarában. A kisérlet nem sikerült.

Treitscke, a német historikus, uj munkán dolgozhatik. Czime lehetne: Lueger 16 napi uralma Bécs községtanácsában. Május 13-án választották meg a margaretheni néptribunt alpolgármesternek. Mily öröm volt ez a nap Gross-Wien külkerületeiben, arról csak a sörházak boldog tulajdonosai és a szegfüket elárusító virágleányok tehetnének hiteles tanubizonyságot. Bekövetkezett, a mi látható volt, a liberálisok előbb mandátumaikat vesztették el, csakhamar fejöket is. Quid nunc! Compromissum, makacs ellenzékieskedés és hasonló jelszavak egymást kergették az értekezleteken. Engedheti-e a kormány, hogy Lueger legyen Bécs főpolgármestere! Lehet-e a szegfüpártra rábizni a város igazgatását és annyi pénzt! 16 napig ura volt Lueger a Rathausnak. És beköszöntött a nagy nap, a főpolgármester választása. Utolsó pillanatban is haboztak a liberálisok, jelölteket állitottak, és csak miután ezek vonakodtak elfoglalni a jelöltséget, kimondatott a tartózkodás a választástól. A harmadik szavazásnál végre megkapta Lueger a szükséges 70 szavazatot. De mintha a »nagy« férfiu szédülve a magasságban, a melyre párthivei akarták emelni, vagy ki tudja minő más oknál fogva, elég az Lueger nem fogadta

el megválasztatását. Megindult a negyedik szavazás, nyilván abból a szándékból, hogy a 70 szavazat szaporodjék, hogy Lueger a nagy többségnek választottja legyen. De a taktika csütörtököt mondott. A 70 szavazatból ismét 65 lett. Ugy tehát a választás elhalasztatott. De a köv. napon az alsó-ausztriai helytartó feloszlatta a községtanácsot. A kormány tehát közbelépett. Mi birhatta rá a koalitionális kormányt, a mely az antiszemiták garázdálkodásával szemben csak sajnálkozott, sőt egyik tagja, a kit Windischgraetz Taaffe hagyatékából vett át, tárgyalt is Luegerrel megerősítése dolgában, mi indithatta a kormányt, hogy kormánybiztost küldjön a bécsiek nyakára! Állitólag a kormány ezen lépését magasabb helyről sugalmazták, a hol megdöbbentek annak láttára, mit tettek a gemüthlich bécsi sansculottek a választás napján. A külvárosi csőcselék ott őgyelgett a Rathaus előtt, zajongva és kiabálva, szidva zsidót meg liberalist, éltetve Luegert meg czimboráit és bántalmazva a liberalis községtanácsosokat. A rendnek éber őrei meg azalatt ugy látszik a cillii kérdésbe mélyedtek annyira, hogy észre sem vették a háborgó csőcseléket, a zajongó plebset a mely diadalát jött ünnepelni.

A bécsi sansculottek képezik Lueger táborát, de a vak is láthatja, hogy magas pártfogói palotákban laknak, ugyanazok, a kik a nunciusnak védelmét vállalták el titkon, és nyiltan, ugyanazok a kik a szabadelvüséget meg akarják törni nemcsak Ausztriában, a hol az csupán névleg létezik, hanem más országokban is, a hová még hatalmuk elnyulik. Áskálódásaik, cselszövényeik számára nincs alkalmasabb hely mint Bécs, a hol a »dummer Augustin« játsza most a komédiát a művelt világ csodálatára, mely azt kérdi: »Mikor lesz már vége a komédiának?«

Dr. Hajdu Gábor.

AZ IPAR JERUZSÁLEM EGYIK ISKOLÁJÁBAN.

Jeruzsálem, 1895. május.

T. Szerkesztő ur! E felirat: béth haszéfer vehamelocho, olvasható egy intézet homlokzatán, a mely ugyan csak tizenkét év óta áll fenn, de ezen aránylag rövid idő alatt is sok áldást hozott Jeruzsálemre. Eleinte nagy ellentállásra talált a vállalat,

mely Jeruzsálemben iparos osztályt akart felnevelni; alkalmunk lesz alább rámutatni, mily mesterséges fogásokkal kellett élni, hogy ez intézet számára tanonczok szereztessenek. Manapság már befejezettnek mondható a küzdelem, a melyet az iparág meghonositása érdekében viní kellett. Az iskola valamint az iparos mühelyek jól vannak látogatva. A frequenczia ugyan még ma sem áll arányban az itteni zsidó lakossággal, de ennek oka nem abban rejlik, hogy a kézi ipar még mindig meg volna vetve, hanem abban, hogy a mühelyek tul vannak tömve. Ezen nagyszerü alkotással akarom ezen levelemben megismertetni.

Végig menve a jaffai utczán messziről szemünkbe ötlik kéményeivel és ormaival kiemelkedő nagy arányu épület, a melynek homlokán a köv. felirat olvasható: »Beth haszéfer vehamelocho l'chevrath kol jiszroel chávérim« azaz »az Alliance Israélite Universelle gyermek- és ipariskolája.« A bemenet előtt egy szerecsen áll őrt, hogy hivatlan be ne mehessen. Bent a házban mozgalmas élet uralkodik, az ember hall kalapácsolni, fürészelni, látja a kéményekből felszálló hatalmas füstfellegeket, a melyek gépek üzemére engednek következtetni. Belépünk az épület belsejébe a szerecsentől vezetve, a ki bemutat az igazgatónak. Nem fogom oly hamar elfelejteni a benyomást, a melyet Niszim Behar — ez az igazgató neve — rám tett. Előttem állott egy kis termetü, zömökös testü férfi, magas homlokkal, a melynek üregeiből előtünt két csillag, a melyek villámokat szórtak; átszellemült arczvonásaiban világosan olvashattam mély belátást, merész erélyt és szivós kitartást. Behar ur Konstantinápolyban született és nevelkedett, de szülei Romániából származnak, a melyet körülbelül 55 év előtt hagytak el ide költözvén. Tőlük örökölte az európaiasságot, a mely kiválóan kifejlett éleseszüségében nyilatkozik meg, a nevelés rászoktatta a keleti józanságra és hidegvérre; a nemzetközi forgalom fővárosának köszöni sokoldalu nyelvismereteit; finomságot és jó modort Párisban sajátitott el, a hol több évet töltött. Ritkán vált az egyesitett kelet és nyugot annyira hasznára embernek mint Beharnak. Nem is lehetett volna nálánál alkalmasabb egyént találni azon állás számára, a melyet betölt. A barminczas években lehetett, tehát a férfi kor javában, midőn őt az Alliance, mely épen akkor ala-

pitotta a »Beth haszéfer vehamelochot«, meghivta. Emberségesen ellenállott a viharoknak, melyek reája szakadtak és erélyes kézzel széjjelszakitotta a nyomorult hálót, melyet az aljas cselszövény számára készitett. Erről a tárgyról sokat lehetne irni, de nem szeretnék elébe vágni a jövő történetirónak. »Nichts wid so fein gesponnen, das nicht kommt unter Sonnen«. Tán még Jeruzsálemre beköszönt azon idő, a melyben a hazugság meg fog bélyegeztetni és az igazságnak fogják nyujtani a pálmát!

A legnagyobb kellemetlenség, a melyben Behar ur forgott, az volt, hogy nem tudott találni tanonczokat a műhelyekbe. De jó géniusza itt sem hagyta cserbe. Az iskola ugyanis már nem volt uj intézmény Jeruzsálemben, főleg a szefárdim fogadták azt örömmel. Szigoru *rendszabályt* hoztak tehát, hogy mindegyik tanulónak okvetlenül valami *ipart kell tanulnia*. A szülőknek nem maradt más hátra mint engedni. Lassankint megteltek a helyiségek. Az első tanulók illetve tanonczok már régóta részint mint tanitók müködnek nyilvános iskolákon, részint más hivatalnokok minőségben a gyarmatokban pl. mint épitészek, orvosok, igazgatók stb.

Áttérhetünk már most ezen nagyszerü épület egyes helyiségeinek megszemlélésére. Belépünk először a bureauba. Ez áll két szobából, a melyekben faszekrények sorakoznak egymás mellé, megrakva különféle szerszámokkal. Itt végzi dolgát egész napon át az adminisztrator, a kinek az üzleti vezetés képezi a teendőjét. Segitségére van némelykor két irnok de csakis felszaporodott munka esetében. A szomszédos helyiségben van a czipészmühely, az emeleten a rajziskola és szobrászati terem, a melyből már sok szép mükincs vándorolt Európába és Amerikába. Valamivel tovább van a férfi szabó mühely, a belső udvar előrészét az asztalos mühely foglalja el, a földszinten pedig az érczkovács mühely. Az udvar hátsó részében találjuk a mülakatosok helyiségét, evvel szemben a vasöntődét és a kovácsmühelyt. Ez rövid átnézete ezen nagy épületnek. Utoljára csak még annyit jegyzek meg, hogy itt körülbelül száz tanoncz van elhelyezve, még pedig nagyobbára externista.

A második, szembefekvő, jól gondozott kert által körülvett udvarban van az iskola. Ugyancsak itt lakik az igazgató is, a mellékszobákban pedig a növendékek. Az utóbbiak, nagyobbára jó módu szülők gyermekei, az intézetben részesülnek ellátásban, lakásban és ruházatban. Csak olyanokat vesznek fel a kik jól fizethetnek. Itteni lakosok gyermekei legalább tandijat tartoznak fizetni.

Az iskolán hat tanitó müködik, 2 a franczia nyelv, egy-egy az arab, héber és török nyelv, és egy a talmud oktatására.

Az ipari tanonczok müvelésére szolgál az esteli iskola, a melyben a fősuly a franczia nyelv tanitására fordittatik. Tetemes támogatást nyer az intézet Angliából is.

A mint látja, majdnem az egész világ egyesül a szent czélra, hogy Jeruzsálemben oly nemzedéket neveljen, a mely megtanulta a saját lábán való járást. Eme nagy feladat óriási része a mi árvaházunknak jut. Szegény elárvult vagy elhagyott gyermeket vesszünk fel, megtartjuk az intézetben tiz éven keresztül, a mig az iskolát elvégzik, és valami ipart megtanultak. Sokat kell visszautasitanunk a felvételre jelentkezők közül, mert nincs annyi helyünk és mert szükölködünk az eszközökben, a melyek segitségével kiterjeszthetnők nagyobbithatnók az intézetet. Igen ajánlatos volna, ha nemes érzelmü emberek, főleg szeretett hazánkban, a jótékonyság ezen ágát müvelni kezdenék. Hány existenczia volna még megmenthető a biztos bukástól. Felhivás a nemes zsidó szivhez, még pedig felhivás szegény árvagyermekek érdekében, még soha sem hangzott el eredménytelenül.

Bárha ezen segitségkiáltást, a melyet a szerencsétlenség, és nyomor, melyet naponta látnom kell, erőszakolnak ki belőlem, is hasonló sors érne! A Zionban trónoló isten áldása hullana akkor a jótevők és adakozók fejére.

Dr. Grünhut Lázár
a jeruzsálemi árvaház igazgatója.

KÚTFŐK.

267. sz.

A reczepczió harmadszori tárgyalása a főrendiházban május hó 15-én és 16-án.

I.

Elnök: Báró Vay Béla.

Jegyzők: Gyulai Pál, Gaál József, gróf Bánffy György és gróf Cziráky Antal.

A kormány részéről jelen vannak: br. Bánffy Dezső, Perczel Dezső, Lukács László, Wlassics Gyula, báró Fejérváry Géza, Dániel Ernő.

Szünet után.

Elnök az ülést ujból megnyitja.

Gróf *Zichy* Nándor: Én az előttünk fekvő törvényjavaslatra nézve azon inditványt teszem, hogy a méltóságos főrendek határozzanak a fölött, vajjon a tárgyalás alapjául akarják-e a törvényjavaslatot elfogadni, vagy nem, illetőleg felvetni kérem azt a kérdést, hogy a ház kivánja-e a törvényjavaslatot a tárgyalás alapjául elfogadni, vagy nem? Erre vonatkozó javaslatomat beterjesztem és egyszersmind névszerinti szavazást kérek.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságu elnök ur! Méltóságos főrendek! Erre az indítványra tulajdonkép szükség nincsen, mert hisz az általános tárgyalás alapjául a javaslatot a házszabályok szerint ki kell tűzni. A magam részéről, minthogy a mult alkalommal, alig néhány hete, bővebben kifejtettem az érveket, melyek szükségessé teszik az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot, nem akarok azok ismétlésébe bocsátkozni, hanem a magam részéről ismételten a legmelegebben ajánlom a méltóságos főrendeknek azon javaslat elfogadását. (Élénk helyeslés balfelől.)

Elnök: Beadták a névszerinti szavazás iránti kérést s miután a többséget ugyis nehezen lehet kivenni, kérem a méltóságos főrendeket, méltóztassanak névszerint szavazni. A kik az izraelita vallás reczepczió járól szóló törvényjavaslatot gróf Zichy Nándor indítványához képest általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadják el, azok igennel fognak szavazni. (Felkiáltások jobbfelől: Nemmel! Mozgás. Zaj!)

Bánffy Dezső miniszterelnök: Nagyméltóságu elnök ur! Méltóságos főrendek! Méltóztassék megengedni, hogy én ellenkező nézetben legyek.

Itt szorosan véve nem Zichy Nándor őnagyméltóságának indítványával állunk szemben, hanem azzal a kérdéssel, hogy elfogadják-e a méltóságos főrendek a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául, igen vagy nem. (Helyeslés.) Zichy Nándor gróf ő excellenciája ezzel szemben egy indítványt adott be, a melyre szükség se volt, mert természetes, hogy ellene szavazván, igy is érvényesitheti szavazatát. (Helyeslés a baloldalon.) Ez különben a házszabályok szerinti gyakorlatnak is megfelel.

Kérem tehát a nagyméltóságu elnök urat, a kérdést méltóztassék ugy feltenni: Elfogadják-e a méltóságos főrendek a törvényjavaslatot általánosságban: igen vagy nem? A kik elfogadják, azok igennel szavaznak, a kik nem fogadják el, nemmel fognak szavazni. (Általános helyeslés.)

Elnök: Azok tehát, a kik a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadják, *igennel* fognak szavazni, a kik nem fogadják el azok *nemmel* szavaznak. (Helyeslés.)

A névszerinti szavazást ezennel elrendelem.

Igennel szavaztak:

Az ev. reform. továbbá az ágost. hitv. evang. és az unitárius egyház méltóságai illetve hivatalnokai: Kun Bertalan, Papp Kovács Gábor, Szász Károly, Zelenka Pál, Vállyi János, Radó Kálmán, Dániel Gábor.

Országzászlósok: báró Orczy Béla, gróf Khuen-Héderváry Károly, gróf Széchenyi Gyula, gr. Andrássy Aladár, br. Radvánszky Béla.

A kir. kuria elnöke, másodelnöke és a budapesti kir. itélőtábla elnöke: Szabó Miklós, Czorda Bódog, Vértessy Sándor.

Fiumei kormányzó: gróf Batthyány Lajos.

Herczegek: Batthyány Strattmann Ödön, Odescalchy Gyula.

Grófok: Bánffy György, Berchtold Arthur, Bolza Géza, Bolza Pál, Degenfeld-Schomburg József, Degenfeld-Schomburg Lajos, Degenfeld-Schomburg Sándor, Esterházy István, Esterházy Károly István, id. Forgách Károly, Haller Jenő, Hadik János, Jankovich Aladár, id. Jankovich László, ifj. Jankovich László, Jankovich Tivadar, Károlyi Tibor, Keglevich Gábor, Pejachevich Arthur, Serényi Béla, Széchényi Béla, Széchényi Sándor, Széchényi Bertalan, Teleki László, Vay Ádám.

Bárók: Bánffy József Jenő, Duka Géza, Kemény Árpád, Majthényi László, Podmaniczky Géza, Prónay Gábor, Radvánszky Géza, Radvánszky János, Rauch Géza, Vay Sándor, Vay Dénes, Wesselényi Miklós, id. Wodiáner Albert, ifj. Wodiáner Albert.

Megválasztott és kinevezett főrendiházi tagok: Barcsay József, gróf Béldy Ákos, Beöthy Zsigmond, Bohus Zsigmond, br. Bornemissza Károly, bélavári Burchárd Konrád, gr. Csáky Zenó, Daruváry Alajos,

Döry Dénes, id. gróf Esterházy Ferencz, báró Fejérváry Géza, báró Fiáth Miklós, Gajzágó Salamon, Gáll József, Ghyczy Béla, Görgey Kornél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Horthy István, ifj. báró Huszár Károly, Ivánka Imre, Kállai Albert, Karap Ferencz, Kautz Gyula, gróf Keglevich István, báró Kemény Kálmán, br. Kochmeister Frigyes, gróf Kun Géza, Latinovics János, Lechner Ágost, Lévay Henrik, Ludwigh Gyula, Lukács Antal, Madarassy Pál, Mikó Bálint, Mixich Kálmán, Molnár István, báró Nopcsa Ferencz, báró Nyári Jenő, Ráth Károly, Ribáry József, Sváb Károly, Szalavszky Gyula, Szontagh Pál, Than Károly, Tóth Lőrincz, báró Üchtritz Zsigmond, gróf Wass Albert, Zichy Antal, Zuber József.

Nemmel szavaztak:

Katholikus egyháznagyok: Vaszary Kolos Ferencz, Samassa József, Császka György, Posilovics György, Mihályi Viktor, Zalka János, Pável Mihály, Schlauch Lőrincz, Schuster Konstantin, Szabó János, Lönhart Ferencz, Hidassy Kornél, Vállyi János, Bende Imre, Meszlényi Gyula, báró Hornig Károly, Dessewffy Sándor, Steiner Fülöp, Firczák Gyula, Drohobeczky Gyula, Szmrecsányi Pál, Rimély Károly, Majorossy János, Fehér Ipoly, Benedek Ferencz.

Görög-keleti egyháznagyok: Brankovits György, Román Miron, Grujics Mihály, Metianu János, Dimitrievics Nektarius, Popea Miklós, Nikolics Miron, Opacsics German.

Országzászlósok: Gróf Zichy Ferencz, gróf Szapáry Géza, gróf Festetich Tasziló.

Herczegek: Esterházy Pál, Pálffy Miklós.

Grófok: Almássy Tasziló, Apponyi Antal, Apponyi Géza, Apponyi Lajos, Batthyány Iván, id. Batthyány József, Cebrián László, Chotek Rezső, Csáky-Pallaviczini Zsigmond őrgróf, Csekonics Endre, Cziráky Antal, Dessewffy Alajos, Dessewffy Béla, Dessewffy Dénes, Dessewffy Miklós, Erdődy Ferencz, Esterházy Béla, Esterházy Dániel, id. Esterházy Ferencz, Esterházy László, Esterházy Miklós Móricz, Esterházy Sándor, id. Festetics Pál, Forgách István, Forgách László, Hunyady Imre, Hunyady László, Karátsonyi Jenő, Mailáth István Géza, Mailáth Gusztáv, Mailáth László, Mailáth József, Migazzi Vilmos, Pálffy István, Péchy Szilárd, id. Pejacsevich László, ifj. Pejachevich László, Somssich Adolf, Szapáry István, Széchényi Kálmán, Szirmay György, Wenckheim Dénes, Wenckheim Ferencz, Wenckheim Géza, Wenckheim Henrik, Wenckheim István, Zichy Ágost, Zichy Aladár, ifj. Zichy Géza, Zichy János, id. Zichy Nándor, ifj Zichy János, Zichy Henrik.

Bárók: Bánhidy Sándor, Piret de Bihain Lajos, Rédl Béla, Rédl Lajos, Révay Ferencz, Révay Gyula, Sennyey Béla, Vécsey József.

Megválasztott és kinevezett főrendi tagok: Gróf Dezasse Emil, báró Máriássy János, gróf Pálffy Béla, gróf Pongrátz Ágoston, gróf Széchsen Antal, Uzovics Pál, Vécsey Miklós, gróf Zichy Gábor.

Szavazás után:

Elnök: A jegyzők megejtvén az összeszámítást, *szavazott összesen 214*, ebből *igennel 107*, *nemmel szavazott 107*. (Éljenzés a baloldalon.) A szavazatok egyenlők lévén, házszabályaink 66. §. szerint az elnök tartozik szavazni, amit én ezennel teljesitek és *igennel szavazván*, (Éljenzés a baloldalon) határozatképen kimondom, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat a *részletes tárgyalás alapjául elfogadtatott.*

Következik a részletes tárgyalás. (Felkiáltások: Holnap! Ma!)

Gyulai Pál jegyző: (olvassa) a törvényjavaslat czimét, mely észrevétel nélkül elfogadtatott; olvassa az 1. §-t.

Elnök: A kik az 1. § t elfogadják, méltóztassanak felállani. (Megtörténik. Felkiáltások: Többség!) A többség elfogadja az 1 §-t. (Felkiáltások jobbfelől: Ellenpróbát kérünk. Zaj, nyugtalanság és felkiáltások: Nem lehet ellenpróbát kérni!) Már enunciáltam a határozatot. Következik a 2. §. (Felkiáltások a jobboldalon: Ez erőszakos kodás! Zaj és mozgás a jobboldalon.)

Gr. *Zichy* Nándor: Kérem a nagyméltóságu elnök urat, hogy az ellenpróbát elrendelni méltóztassék, mert ellentétes véleményről lévén szó, az ellenpróbát el kell rendelni. (Helyeslés a jobboldalon.)

Elnök: Kérem, abban, a mit én jóhiszemüleg, de jó szemmel is láttam, nem lehet kételkedni. (Helyeslés a baloldalon.) Egyébiránt én kimondottam, még pedig nem hirtelenül, hogy a többség az 1. §-t elfogadja; ellenpróbát tehát nem látok szükségesnek.

Gr. *Zichy* Nándor: Ezt nem fogadom el. (Nagy zaj.)

Elnök: Következik a 2. §.

Gróf *Zichy* Nándor: Én a második szakasz törlését hozom javaslatba. Méltóztassék azonban megengedni, hogy ezen szavazatomat a méltóságos főrendek előtt indokolhassam. (Halljuk! Halljuk!)

Ebben a szóban »reczepczió« voltaképen semmi sem rejlik. Hogyha a reczepczió az izraelitáknak jogegyenlőségét akarja meghatározni a polgári törvény előtt: akkor olyasmit mond, ami szerintem ugy is megvan és ha meg nem volna, készségesen és mindenben hozzájárulnék, hogy az meglegyen; de a második és a következő harmadik szakasz foglalja magában azt, a miért keresztény ember, szerintem, ezt a törvényjavaslatot, és ha már az elvet megszavazta, annak ezen szakaszait nem szavazhatja meg. (Helyeslés jobbfelől.)

Gróf *Keglevich* István: Ellenkezőleg megfordítva!

Gróf *Zichy* Nándor: Én azt hiszem, hogy ezt megfordítani nagyon nehéz volna, mert azt még a közbeszóló méltóságos tagtársunk élesesztüségéről sem birom feltenni, hogy katholikus hitelveiből azt tudná következtetni, hogy a keresztség szentségét, mely eltörülhetetlen jelleget nyom mindazokra, a kik abban részesültek, magáról valaki egy pillanatban letörülhesse. (Ugy van! jobbfelől.)

Ezt tehát a keresztény tanból a méltóságos ur sem birná következtetni, azonban megengedem azt, hogy valaki azt képzelheti magá-

ban, és talán jóhiszeműleg is, hogy keresztény, és azután ezen szó alá »keresztény« összefoglalja mindazt, a mit maga jónak, czélszerűnek, üdvösnek és a maga ideáljának tart.

Ez a nemesebb felfogás, a mi mindig ki van téve annak, hogy megérkezik az óra, a melyben az indulat az észnél erősebb és akkor belefoglalja e fogalomba mindazt, a mit az a gyenge óra sugalmaz. És ha a hit magában nem léteznék, akkor az embernek erkölcsi fegyelmezése tekintetéből is mulhatlan szükséges volna, hogy pozitive meghatározott hitelvek legyenek bevésve lelkébe és elméjébe, a melyek felett azután a pillanat fellobbanása nem határoz. De én nemcsak ezeknél fogva, de azért is, mert tudom és hiszem, hogy lehetetlen, hogy valaki, a ki az üdvözítés malasztjában részesült, a ki keresztény lett, az megszűnjék az lenni és mivel nekem hitem és hitvallásom és kitemnek változhatatlan tanítása azt parancsolja, hogy ehhez nem járulhatok: szavazatommal nem is járulok e szakaszhoz, mert azt hitszegésnek tartanám. (Igaz! Ugy van! Éljenzés jobbfelől.)

De van ennek még egy másik, sokkal sérelmesebb következménye is, és ez a következő szakaszban foglaltatik, a mely kimondja, hogy a megkeresztelt gyermek, mielőtt még önelhatározási képességgel birna, nem a maga szabad elhatározása alapján, a mi az ő ténye, lép ki a kereszténység köréből, hanem a mi rendelkezésünk folytán. Mi tehát szavazatunkkal kiküszöböljük, kilökjük, kirekeszszük az üdvösség köréből azt az elhatározásra még képtelen gyermeket, a kit szülei megkereszteltettek és a ki keresztség által Istennek malasztjában részesülhet. Ezt pedig én oly cselekvésnek tartom, a mely, ha már az előbbi is hitszegés, kétszeresen az, és a mely a legnagyobb mértékben sérti lelkiismeretemet. Ehhez keresztény ember, szerintem, higgadt megfontolás, a dolgok teljes ismerete mellett, hozzá nem járulhat. (Igaz! Ugy van! jobbfelől.)

Ez az oka és nem az ellenszenv, hanem a szeretet, (Mozgás és derültség balfelől.) hogy miért nem akarom ezen törvényt megszavazni, mert én a szeretet parancsolatának azt tartom, hogy az üdvösség útjait feltárjuk és ne lökjük ki annak köréből azokat, a kik benne részesülhetnek.

Ezek alapján a második szakasz kihagyását hozom javaslatba és kérem, méltóztassanak e felett névszerinti szavazással határozni. (Helyeslés jobbfelől.)

Gr. *Keglevich* István: (Zaj. Halljuk! Halljuk!) Nem érzek magamban bátorságot arra, hogy hosszasabban felsoroljam azon érveket, melyek alapján én ezen törvényjavaslatot általánosságban elfogadtam és a második szakaszt is elfogadom. De mégis legyen szabad, mint a törvényjavaslat első tárgyalásánál tettem, most is gróf Zichy Nándor ő nagyméltóságának, ki ak. or is agyon kívánta szeretni az izraelitákat, (Derültség balfelől) nehány szóval válaszolnom. (Halljuk! Halljuk!)

Akkor azt mondta ő nagyméltósága, hogy keresztény ember

nem fogadhatja el ezen törvényjavaslatot s ehhez ma hozzátette, hogy az elfogadásban hitszegést talál! Én részemről nem tagadom senkinek, sem egyénnek sem vallásfelekezetnek azon jogát, hogy saját vallását az egyedül üdvözítőnek tartsa s hitetlennek mondja azt, ki azon kívül áll, hitszegőnek azt, a ki elhagyja. De már azt, hogy egy izben ezen vallás tanait csak magának tartsa fenn, az azokból eredő jogot más izben kiterjeszsze másokra, a mikor neki tetszik, és azon keresztényekre kimondja azt, hogy ez hitszegés, a mi egy felekezetnek csak meggyőződése, s tudtommal nem is dogmája és a mi hitszegést sohasem involválhat: helyesnek, logikusnak nem találom. Én hiszem is, hogy kivülem lesz még egy pár millió keresztény, ki nézetemet osztja és Krisztus tana szerint helyesebbnek tartja, ha a zsidót felebarátnak tekintem. (Helyeslés balfelől.)

Gróf *Zichy* Nándor: Minden ember felebarátom! (Zaj.)

Gróf *Keglevich* István: Én tehát egyszerüen keresztény szempontból fogadom el a törvényjavaslatot és ezen szakaszt. (Helyeslés balfelől.)

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök ur! Méltóságos förendek! A multkori tárgyalás alkalmával, épen ezen második szakaszra vonatkozólag szóltam hosszasabban, mert ez tulajdonképen a lényege ennek a törvényjavaslatnak, kapcsolatban a 3. §-al. A kölcsönösségnek, a viszonosságnak itt akar eleget tenni a törvényjavaslat, mert hiszen épen azt akarjuk az egyenjoguság követelményéhez képest biztositani, hogy a keresztény vallásról az izraelita vallásra való áttérhetést is garantirozza végre-valahára a törvény. Ebben a szakaszban nemcsak ez foglaltatik, hanem még az is, hogy az izraelita vallásról a keresztény vallásra való áttérés formaságai is szabályoztatnak, mert eddigi törvényeinkben ez sem volt szabályozva. Itt is azt akarjuk, hogy a kölcsönösség és viszonosság, ugy, a mint az a keresztény bevett vallásoknál fennáll, biztosittassék.

Dogmák vagy hitelvek alapján interkonfessziónális törvényjavaslatokat hozni akarni, nézetem szerint hibás kiindulási pont. Ugyan hová jutnánk, ha mindenki a maga hitelvei alapján akarna a törvényhozás termében interkonfessziónális törvényeket alkotni? Tudtommal — ha már erre az álláspontra helyezkedünk — a katholikus hit a haeresist sem tartja valami dicséretreméltó dolognak, hanem ez is fenyítendő. Az áttérést tehát határozottan el kellene ítélnie ő exczellencziájának; ezt sem volna szabad megengedni, mert hisz a katholikus vallás szerint ez is ugyszólván fenyítendő cselekmény.

Ezért mondom én, hogy az ily hibás kiindulási pontból nem szabad interkonfessziónális törvények megitélésénél kiindulni, de viszont roppant merész állitásnak tartom, hitszegéssel vádolni mindazokat, a kik a törvényjavaslat ezen szakaszát megszavazzák. Elismerem én ő exczellencziájának jogát a kritikára mindenben, de bocsánatot kérek, a vallási érzületek felett nincs joga kritikába bocsátkozni. (Igaz! Ugy van! a baloldalon.)

Nincs joga ő exczellencziájának azt mondani, hogy e ház 107

tagja hitszegéssel vádolható; (Élénk helyeslés balfelől.) nincs joga egész Európát, a hol tulajdonképen ez már keresztül van vive, úgy feltüntetni, hogy az megszünt keresztény lenni, talán azért, mert egy ilyen az egyenjoguság következményének megfelető rendelkezést törvénykönyvbe iktatott. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)

A mi pedig azt illeti, hogy a szeretet parancsolja ezt, hát én arra kérem ő nagyméltóságát, inkább szeresse egy kicsit kevesebb hévvel izraelita polgártársainkat, (Élénk derültség.) hanem szavazza meg ezt a szakaszt, (Nagy derültség a jobboldalon.) mert ha ezt teszi, akkor kétségtelenül olyan jogosítványt ad, a minővel minden bevett vallásfelekezet bír és a mivel az egyenjoguság és az igazi szeretet követelményének felel meg. (Élénk helyeslés balfelől.) Ajánlom a törvényjavaslatnak a hármas bizottság szövegezése szerinti elfogadását. (Élénk helyeslés a baloldalon.)

Elnök: A beadott indítvány oda irányul, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat 2. §-a töröltessék. Minthogy pedig névszerinti szavazás iránti kérés adatott be, a névszerinti szavazást elrendelem. (Zaj balfelől. Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk a kérdést!)

A kik az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatnak 2. szakaesát elfogadják, azok *igennel*, a kik pedig azt nem fogadják el, hanem a szakaszt törültetni kívánják, *nemmel* fognak szavazni. (Halljuk! Halljuk!)

Elnök: A jegyző urak összeszámítása szerint *összesen szavaztak 199-en*, még pedig *igennel 94-en, nemmel 105-en* és igy *a 2. szakasz elesett.* (Mozgás.)

Az idő nagyon előhaladt, a méltóságos főrendek türelme ki van merülve, a 3. szakaszhoz különben is több módosítvány van bejelentve és a jegyzőkönyv felolvasása is hosszabb időt vesz igénybe, azt hiszem tehát: a tanácskozás folytatása holnapra maradhatna. (Zajos felkiáltások: Ma! Balfelől: Holnap!)

Gróf *Zichy* Nándor: Kérem folytatni a tárgyalást. (Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj.)

Báró *Bánffy* Dezső miniszterelnök: Már öt órája tárgyalunk. A méltóságos főrendek ki vannak merülve. Azt gondolom, lehetetlen folytatni a tárgyalást. (Élénk helyeslés balfelől. Zajos felkiáltások obbfelől: Folytassuk ma! Felkiáltások balfelől: Holnap! Nagy zaj.)

Elnök: Azt hallom, hogy holnap és ma, ebből bajos a hangulatot kivenni. (Felkiáltások a jobboldalon: Szavazzunk! Ellenmondások balfelől. Zaj.) Már négy óra van. Tegnap is körülbelül ennyi ideig tárgyaltunk. A méltóságos főrendek figyelme ki van merülve, többen el is távoztak, azt gondolom tehát, hogy méltányos az a kívánság, hogy a tárgyalás folytatása a holnapi ülésre halasztassék. (Zaj. Felkiáltások jobbfelől: Folytassuk ma! Felkiáltások balfelől: Holnap!) A tanácskozás folytatását tehát a holnap délelőtt 11 órakor tartandó ülés napirendjére tűzöm ki. (Nagy zaj.)

Az ülést bezárom.

II.

Elnök: Báró Vay Béla.

Jegyzők: Gáll József, gróf Bánffy György, Gyulai Pál és gróf Cziráky Antal.

A kormány részéről jelen voltak: báró Fejérváry Géza, Josipovich Imre, Perczel Dezső Wlassics Gyula és Dániel Ernő.

A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után következik a napirend:

a zsidó vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásának folytatása.

A *3-ik szakasznál* felszólal

Gróf *Zichy* Nándor: E szakasz, mely az 1868-ik évi LIII. törvényczikk 18—23. szakaszainak rendelkezéseit az izraelita vallásuakra is ki akarja terjeszteni, sokszorosan sérti a katholikus egyház hitelveit, épen azért a szakasz törlését indítványozza.

Wlassics Gyula: A mennyiben e szakasz a 2-ik szakaszszal, mely elvettetett, szoros összefüggésben van, stiláris módosítást ajánl. »Hasonlókép kiterjesztetnek« helyett a szakasz úgy volna módositandó: »az 1868 : LIII. t.-cz. 18—23. szakaszai az izraelitákra kiterjesztetnek.«

Kéri e módosítással a szakasz elfogadását. (Helyeslés a baloldalon.)

Elnök felteszi a kérdést: Elfogadja-e a főrendiház a kultuszminiszter által benyujtott módosítással a szakaszt, igen vagy nem? A szakasz elfogadása esetén gróf Zichy Nándor indítványa elesik.

A főrendek felállással szavaznak, elnök azonban a többséget nem látja megállapítani s elrendeli a szavazatok összeszámlálását.

Elnök: A szavazatokat a jegyzők összeszámitván, úgy találták, hogy *azok egyenlők, 92* kontra *92*. Azóta ide érkezett báró Orczy Béla, de ennek szavazata a mostani szavazásnál már nem jöhet számításba (Helyeslés.) s igy csak az egyenlő szavazatokat vehetem figyelembe. E szerint megint reám hárúl a döntés kötelessége *és én a harmadik szakaszt ezennel elfogadottnak nyilvánítom.* (Éljenzés a baloldalon.)

A *4-ik szakasznál*, mely igy szól: »Lelkész és egyházi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár és a ki képesítését Magyarországon nyerte,«

gróf *Zichy* Nándor szólal fel. A szakasz törlését indítványozza, mert hogy a felekezet kit válasszon lelkészének, az a felekezet autonómikus jogköréhez tartozik.

Wlassics Gyula kultuszminiszter ajánlja a szakasz elfogadását. (Helyeslés balfelől.)

A főrendek többsége a szakaszt felállás útján való szavazással elfogadta.

Az *5-ik szakasznál*, mely a végrehajtásról intézkedik, felszólal gróf *Szapáry* István. Kifejti aggályait, melyeket a szőnyegen

forgó törvényjavaslat kelt fel benne s kijelenti, hogy ő a harmadik olvasásban a törvényjavaslat ellen fog szavazni.

Következett a *törvényjavaslat harmadik olvasása.*

Elnök: A kérdés az: Méltóztatnak-e a főrendek az izraelita vallás reczepcziójáról szóló törvényjavaslatot a 2. §. kihagyásával, ugy a hogyan az 1., 3., 4., 5. szakaszaiban elfogadtatott, egészében elfogadni, igen vagy nem? *(Igen! Nem!)* Tiz tag névszerinti szavazást kérve, az elrendeltetik. (Halljuk! Halljuk! a baloldalon. Zaj.) A kik elfogadják, *igennel*, a kik nem fogadják el, *nemmel szavaznak.* (Zaj.)

Gróf *Zichy* Nándor: Igy a kérdés nem tehető fel. (Ugy van! a jobboldalon. Halljuk az elnököt!)

Elnök: A szavazás elrendeltetvén, nem lehet többé a kérdéshez szólani.

Gróf *Zichy* Nándor: A kérdést korrekte a házszabályok szerint kell feltenni (Igaz! Ugy van! a jobboldalon. Zajos helyeslés. Ellenmondások és felkiáltások a baloldalon: A kérdés helyesen volt feltéve!) A ház szabályai szerint a kérdés egyszerüen az, hogy harmadik olvasásban méltóztatik-e a főrendiház a törvényjavaslatot elfogadni, igen vagy nem? (Élénk helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások, zaj a baloldalon. Felkiáltások: Kezdjük a szavazást!) Ehhez semmi mellékes megjegyzést nem lehet fűzni. (Zaj.)

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Bocsánatot kérek, erre a »mellékes megjegyzésre« kötelességem kijelenteni azt, hogy itt semmi tévesztésnek helye nincs. Nehogy azt gondolja bárki, hogy a harmadik olvasás azt jelenti, hogy a már kihagyott 2. §. benne van a javaslatban és azután esetleg a harmadik szavazásnál ennek ellene szavazzanak, azon feltevésből, hogy a második szakasz benne van — nekem kötelességem kijelenteni, hogy a második szakasz kihagyásával történvén a harmadik olvasás, erre nézve tette az elnök ur ő nagyméltósága nyilatkozatát s azt hiszem, hogy erre teljesen jogosítva volt. (Elénk helyeslés balfelől.)

Elnök: Ugy, a mint a kérdést feltettem, tessék a szavazást megkezdeni.

Gróf *Zichy* Nándor: Kérem, a kérdés igy nem helyes. (Zajos ellenmondások és felkiáltások a baloldalon: Nem lehet szólnia. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.) Ő nagyméltóságának nem volt igaza! (Zajos helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások. Nagy zaj a baloldalon.)

Elnök: Engedelmet kérek, gróf Zichynek nem lehet szólnia. A szavazás már megkezdetett.

Gróf *Zichy* Nándor: Mi oly szavazásba bele nem mehetünk, mely esetleg a házszabályok kiforgatására vezetne. (Zajos helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások. Nagy zaj. Felkiáltások a baloldalon: Rendre! Rendre!) A miniszter ur nyilatkozatát (Nagy zaj.) a mint a német mondja . . . (szónok szavai a zajban elvesznek.)

Elnök: Bátorkodom kijelenteni, hogy ő nagyméltóságának nincs szava. (Zajos helyeslés a baloldalon.)

Gróf *Zichy* Nándor: Engedelmet kérek . . . (Nagy zaj a baloldalon. A szónok szavait nem lehet hallani. Felkiáltások a baloldalon: Rendre! Rendre!)

Elnök: Kénytelen vagyok Zichy Nándor grófot rendreutasitani. (Heves felkiáltások a jobboldalon: Ohó! ohó! Zajos helyeslés a baloldalon.)

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Ő exczellencziája szavait nem értettem: nem válaszolhatok rájok. (Nagy zaj és mozgás a jobboldalon.)

Elnök: elrendeli a szavazást s az ülést fölfüggeszti.

Szünet után.

Elnök: Az ülést ujra megnyitom. A jegyzők összeszámolván a szavazatokat, *szavazott összesen 192, igennel szavazott 96, nemmel szavazott 96*, igy a szavazatok ismét *egyenlők lévén*, az elnök szavazata dönt, és *én szavazati jogommal a házszabályok 67. §. szerint élvén, igennel szavazok.* (Éljenzés a baloldalon.) E szerint a törvényjavaslat az izraelita vallásról elfogadtatott az 1., 3., 4. és 5. §§-kal. A 2. §. elesvén, a 3. §. 2., a 4. §. 3-ik és az 5-ik §. 4-ik számot fog kapni.

Erről a képviselőház szokott módon értesíttetni fog. (Felkiáltások balfelől: Éljen az elnök!)

A jegyzőkönyvet hitelesítik.

Elnök: Az ülést bezárom.

---

268. sz.

A Diner családról.

Infrascriptus do pro Memoria, tenore praesentium significando, quibus expedit Universis, quod Judaea Anna, Judaeo Samuelis condam Hasz relicta Vidua, in Oppido Szent-Miklós, Hottui hiuc Lyptoviensi ingremiato, habitans, coram me personaliter constituta, Fornicem suum Szent-Miklósiensem, una cum Ligneii Aeclusuaii N. Lipcsensi, et Hibbensi occasione Nundinarum usuari consvetis, virtute Chartobrancae de Anno 1799. 12. Febr. Andrásfalvae super Ap. 200. sub Corammitatione Sptis Dni Subst. VComitis Emerico Pongrácz, de Szent-Miklós et Óvár, et Sptis cend. Dni Alexandri Kubinyi, emeratae, obligatum Filio suo, Judaeo Jacobo Diener, pro resignato declaraverit, quem obligatum, et resignatum Fernicem praementionato Judaeo Jacobo Diener, ad usuandum, una cum praespecfiicabit Aeclusurui, per manus meas Juobias die hodierna in praesentia convocatorum ex Judaica Commeritate, Testium effective resignatum esse, attestor.

Sig. Sz. Miklós 18. Febr. 1802. Joannes Palugyai mp. de Eadem. Hottus Lyptoviensis V. Judloceny.

Introdanotata Sessio et Designatio Foruicis Judaei Samueli condam Hasz Filio ejusdem Jacobo Diener cum consensu Famliae meae sveta, plentibus ratihabetur. Andrásfalva 17. Martÿ 1802. Emericus Pongrácz mp. Hottus Lyptoviensis VComes.

Contract.

Mocy ktereho Židovy a kupcovy Jakob Diener menovanemu a Nro. 8. Mikuleŝy Lyptovikem na ten čas bidlicimu ze společneho familie Pongrácz pri Cinteri katolickem v mestečku Sz.-Miklós majicom fundusi pre jeho sklep obdava sa plac do uplnjeho uživanja pod nasledujucimi Conditiamy, a to sice:

1. Contract tento začatek svoj vezne dna 1^{ho} Januara roku buduceho 1805-o.

2. Od takoveho placu a fundusa predmenovany Žid ročite do Cassi familienskej skrze naš ustanovenemu Perceptorovy (a nikemu jinsemu pod utracenim datich penezy) poviny bude platiť Rf. 10 idest Deset, jednu polovicu Križa idest Rfl. 5 zložy každoročne na den 8^{ho} Jana Krstitela, druhu pak pri konci roku, a ponevač

3. Sklep takovy pri Cinteri katolickom na jednu stenu pri murany jest, každoročne, a neb P. Fararovy, a neb Inspectorovy do Cassi kostolnej Mikulaskej Rfl. 1. idest jeden Rimsky skutečne zložy, ešte y to zretedelne dokladajice.

4. Že jestli bi sklep svoj aneb odpedaťi chtel, aneb na jineho jakim kolvek sposobom pripadnuty bival, v tej pribodnosty Familia sebe moc a vladu zanchava sklep takovy vedla služnej Aestimatie obšacovati daty, a penaze na Mune komu bi pristuchaly zložity: kdizbi pak nektereho kupca na svoj sklep takoveho našol, kteri bi više aestimationalskej summy za skodu na sklepc majicu zaplatiti chtel s prihlasenim u Familie, kdižby takovy Familia pre seba zdržat nechtela, bude mat slobodu jinemu odpredat a takovy transferovat. Sig. Andrasfalw. Die 7^{a} Juli 1804.

Familia Pongrácz ruku,
Pongrácz Györgya V. Direktora.

Magyar fordítás:

Szerződés,

melynek értelmében Diener Jakab nevü s jelenleg Liptó-Szent-Miklóson 8. sz. alatt lakó zsidónak és kereskedőnek — a Pongrácz-családnak Szent-Miklóson a katolikus temető melletti közös telkéből teljes használatra egy tér adatik bérbe a következő feltételek mellett; és pedig:

1. Ezen szerződés a jövő 1805. év január 1-ével lép életbe.

2. Ezen tér és telek után a fentnevezett zsidó köteles a családi pénztárba az általunk meghatározott Perceptornak (és senkinek másnak — az adott pénz elvesztésének terhe alatt) évenként 10 renusi-azaz tiz rn. forintot fizetni, az egyik felét azaz 5 rn. frtot évenként Keresztelő-Szent-Jánost követő 8 nap alatt, a másik felét az év vége felé s minthogy

3. ezen bolt egyik fala a katolikus temetőhöz van hozzáépítve, évenként vagy a plébános urnak, vagy az Inspectornak a Miklósi templom-pénztár javára 1 frt azaz egy rn. forintot lefizessen, még ez is világosan hozzátétetik.

4. Ha a bolt esetleg másnak adatnék el, vagy bármi módon másnak birtokába menne át, azon esetre a család fentartja magának a hatalmat és jogot, a boltot szolgabirói segédlet mellett megbecsültetni, és a pénzt annak, a kinek jár, lefizetni; ha esetleg találkoznék oly kereskedő, ki a bolt veszteségének becsárán felül fizetne, a család engedélyével — ha a család esetleg nem akarná a boltot megtartani, szabadságában áll neki azt másnak eladhatni és átszármaztathatni. Sig. Andrásfalv. Julius 7. 1804.

Pongrácz család
mp. *Pongrácz György*,
V. Direktor.

Budapesten.

Közli: Pollák Kaim.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Herzog Emil*, A zsidók története Liptó-Szt.-Miklóson, Budapest, 1895. — *Dr. Wellesz Gyula*, Abraham de Balmes mint nyelvész, Budapest, 1895. — *Dr. Schwarz Gábor*, A Pesito Jeremiás könyvére, Budapest, 1895. — *Dr. Jordan S. A.* Rabbi Jochanan bar. Nappacha stb. I. rész. *Budapest*, 1895. — *Dr. Julius Fischer*, Trauerrede bei Gedenkfeier für den verewigten Rabbiner dr. Salamon Ranschburg, Budapest, 1895. — *Heller J.*, A bécsi szinügy Mária Terézia és II. József alatt. Budapest 1895. — *Weisz M.* A Machzor Vitry szerkesztése és szerzője. Budapest, 1895.

Statistika. A magyar kir. statisztikai hivatal közleményeinek 8. füzete az 1892—93. évi népesedési mozgalmakat tárgyalja. Ezek szerint 1893-ban a magyar korona területén lakott 761.963 (az anyaországban 743.521) zsidó lélek, a mi 1890-hez képest (725.222 illetőleg az anyaországban 707.472) 36.741 léleknyi szaporodást mutat. A házasságoknál a 25 éven alóli házasulandó férfiak legkisebb számát a zsidók tüntetik fel. Hasonló eredményre jutott a fővárosra nézve dr. Kőrössy József, a mint a 2 év előtt tartott budapesti demográfiai kongresszuson bemutatott statisztikai táblázatok bizonyítják. Az elválásokra nézve a zsidók negyedik helyen állanak, felülmúlják őket az ágostai hitvallásúak, reformátusok és unitáriusok. Ezer házassági eset közül ugyanis a házasság felbontása a következő számarányok szerint történt az egyes hitfelekezeteknél: róm. kath. 0·6; gör. kath. 1·3; gör. kel. 7·7; izr. 14·5; ág. hitv. 22·8; reform. 34·8; unitáriusok 100%. A születésekről általában az áll, hogy a fiugyermekek születésének szaporodása csak az unitáriusoknál és zsidóknál észlelhető. A legtöbb születés a görög katholikusoknál fordúl elő, utánuk következnek a róm. katholikusok és *utolsó* helyen állanak a protestánsok és zsidók. Ennélfogva a zsidó lakosság szaporodása csakis a kisebb arányú halálozásból magyarázható meg. Tényleg a halálozási arány legkisebb a zsidóknál, legnagyobb a róm. katholikusoknál és görög keletieknél a mint a következő táblázat mutatja.

Ezer lélekre esik halálozás 1893-ban: r. kath. 32·3 (36·7; a zárjelbe iktatott számok az 1892. évi eredményt tüntetik fel); gör. kel. 34·3 (39·7); reform 27·5 (31·8); izr. 18·5 (19·7). Késői házasulás, kevés születés és csekély számú halálozás, ez jellemzi a zsidó lakosságot.

Ama gyakran hangoztatott vádat, hogy a zsidók ellepik a közép- és felsőtanodákat, megczáfolják a poroszországi közoktatásügyből vett statistikai bizonyítékok. 1892. nyarán a poroszországi közép iskolákban 156.786 tanuló közül volt 14.644 zsidó, holott 1882-ben 15.260 volt a számuk, a miből határozottan kiviláglik, hogy a felsőbb iskolák látogatása a zsidók részéről csökkent, mig a katholikusoknál aránylag 20% növekvés észlelhető. Poroszországban az összes, iskolát látogató zsidó tanulók száma volt 1886-ban 68.256, 1891-ben 66.257 (tehát majdnem *két ezerrel kevesebb)*, ezekből a középiskolákra esik 14.844 fiu és 6284 leány, a mi nem is teszi az összes tanulók számának harmadrészét. Szembetünő, hogy a zsidó felekezeti iskolák látogatásában hanyatlás tapasztalható, mert mig a porosz zsidó felekezeti iskolákban 1886-ban 13.249 tanuló volt, addig 1891-ben csak 9502. Ennek magyarázata, hogy a zsidó iskolák száma is csökkent. 1888-ban 318 volt, 1891-ben már csak 244, de helyettük privátiskolák keletkeztek, a melyeknek zsidó tanulóinál 3000-nyi szaporodás állt be. Nem csodálkozunk azon, hogy az evang. és kath. iskolákon zsidó tanitók nem müködnek, hisz ez a jogegyenlőség elvének gyakorlati keresztülvitele volna. 534 zsidó tanitó és tanitónő közül zsidó iskolákban van alkalmazva 305, magániskolakban 140, simultan iskolákban 89. Ugyane lapban van egy kimutatás a berlini középiskolák zsidó tanulóiról. Ezeknek száma 2607, feloszlanak 38 intézetre, a melyekbe 18.433 tanuló jár. Ezek felekezet szerint a következő arányt mutatják fel: 100 tanuló közül 79% evang., 3.5% kathol., 63% dissidens és 17.1% zsidó vallásu. — Oroszországban 1891-ben 963.679 katonaköteles volt, köztük 45.801 zsidó azaz 4·8%. Megjelent a sorozásnál 924.911, köztük 39,542 zsidó azaz 4·46%. Szükség volt 270.000 legényre, közülök 16.434 zsidó azaz 5·7%. Benmaradt 268.531 ember, közülök 14.171 zs. azaz 5·25%. A miből az látszik, hogy a sorozásnál megjelenők közül benmaradt: zsidó 38·62%, nem zsidó 26·03%, más szóval, a zsidók Oroszországban a véradót egy harmaddal magasabban fizetik, mint a nemzsidók. Oroszországban ez nem is sok.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. A társulat igazgatósága az uj évkönyv szerkesztésével ismét *dr. Bacher* Vil-

most és *dr. Mezey* Ferenczet bizta meg. Tekintettel a társulat egyéb kiadványaira, melyek még ez évben fognak a tagoknak megküldetni, az Évkönyv az elsőnél kisebb terjedelmű lesz, mit ezennel az irók szives figyelmébe ajánlunk. A dolgozatok a nevezett szerkesztők bármelyikéhez beküldhetők, de nehogy egy és ugyanazon tárgyról több czikk irassék, igen czélszerü lenne, ha az ezen müben résztvenni kivánó irók dolgozataik czimét a szerkesztőkkel előzetesen közölnék. Maguk *a dolgozatok legkésőbben f. é. augusztus hó 1-éig beküldendők.*

Dr. Schwarcz Adolf a bécsi szeminárium rektora, jeles hazánkfia ellen, hir szerint, magyar voltánál fogva bizonyos bécsi körök állandóan agyarkodnak és izgatnak. Az eszközökkel egy cseppet sem válogatósak. Jellemzésül felemlítjük, hogy dr. Jellinek temetésén mondott beszédébe is belecsimpaszkodtak, legutóbb pedig helyén valónak találták, hogy e tudós és fényes szónoki tehetséggel megáldott férfiút a lovag Guttmann Vilmos temetéséről hozott tudósítás keretében bántalmazzák, még pedig olyképen, hogy minden jóizlésü ember csak megbotránkozik úgy a módon, melylyel a jelzett körök haragjukat nyilvánítják, mint az alkalmon, melyet indulataik kitörésére használnak. Nálunk a gyülölködés általános visszatetszést szül, de reméljük, hogy a sértegetések a nagytudományú férfiút áldásos müködésében, melyet úgy a bécsi szeminárium felvirágzása, valamint a zsidó tudomány érdekében kifejt, elkedvetleníteni nem fogják.

Guttmann Vilmos lovagot nagy részvét mellett temették el Bécsben május hó 19-én. Vele egyike azon ritka férfiak közül szállt sirba, akik lankadatlan fáradozás és becsületes munka által szegény sorsból gazdag és előkelő embereknek küzdötték fel magukat, de jólétük és gazdagságuk idejében sem feledkeznek meg a szegényekről. Guttmann 1852-ben alapította kis kőszén-üzletét és csakhamar a kőszén nagykereskedők között első helyre emelkedett. Nemes érzéséről tanuságot tesznek a jótékony-intézmények Bécsben, Kremsben és Mödlingben, melyek neki köszönik létesítésüket. Buzgó zsidó volt egész életén keresztül, de jótékonysága nem ismert felekezeti különbséget. Zsidó és nem zsidó előtt egyaránt megnyitotta az ő alapította jótékony intézetek kapuit. Az emberbaráti egyesületnek Bécsben szintén ő volt alapítója. A bécsi hitközség buzgó tagját veszítette el benne, a Beth-Hamidrás és a rabbiképző pártfogóiknak legelsejőt. Végrendeletében 200.000 frtnyi alapitványt hagyományozott a czélból, hogy a kamatokból elszegényedett iparosok, tekintet nélkül vallásukra, támogattassanak. Családja 10.000 frtot osztatott szét a bécsi szegények és

60,000 frtot jótékony egyesületek között. Fia pedig atyja emlékére 300.000 forintnyi költségen árvaházat fog emelni a Guttmann-czég bánya- és kohómunkások árváinak számára. Temetésén dr. Schmiedl beszélt a hitközség, dr. Suess képviselő az emberbaráti egyesület és dr. Schwarz a rabbiképző nevében. Béke hamvaira!

A pesti izr. nőegylet május hó 21-én tartott közgyülésén számolt be mult évi sokoldalú és áldásdús tevékenységéről. Segélyezés fejében összesen 28.034 frtot osztott ki. A leányárvaházban 57 teljesen, az árvamenhelyben 50 félig elárvult leánygyermek nevekedett, azonkivül 47 künnlakó árva gondoztatott. Az összkiadások 77.080 frtot tettek ki.

Egyetemi pályadijak. A budapesti egyetemen az idén is több zsidó nyert pályadíjat. A bölcsészeti karon nyolcz nyertes közül három volt zsidó. E három közül pedig kettő lapunk munkatársa: *Dr. Heller Izidor*, a ki »a bécsi szinügy és drámairodalom Mária Terézia és II. József korában« és *Weinstein Sámuel*, a ki »klaszszikus és bibliai eredetü szólásmondások« czimü értekezésével nyertek pályadíjat. Mindkettő az orsz. rabbiképző intézet hallgatója.

A berlini hitközség ismét új templomot épittet. Rabbijainak számát is felemeli, a mennyiben épen most fog megválasztatni a hatodik rabbi.

A nő czime egy felolvasásnak, melyet dr. Goldschmied Lipót, rabbi, a misslitzi kaszinóban tartott. Érdekesen és szellemesen fejtegeti régi és modern irók, költők és filozófusok nyilatkozatait a nőről, kötelességéről és hivatásáról. Foglalkozik a nőemanczipáczió problémájával és megoldásával. A szépnem képviselői bizonyára hálásak lesznek a rabbi urnak, hogy elvitatja tőlük a *gyenge* jelzőt, a mely még inkább az *erős* nemet illeti.

Felhivás az országban létező összes kereskedelmi társulatokhoz. Az 1896-iki ezredéves országos-kiállítás V. (kereskedelem-, pénz- és hitelügyi) csoportjában külön osztály van tervezve a kereskedelem érdekeit szolgáló intézmények számára. Ide tartoznak az összes kereskedelmi társulatok és egyletek, a melyek bármily úton, ha csak társas összejövetelek és felolvasások által is, a kereskedelem érdekeinek szemmeltartását és előmozdítását tüzték ki feladatokúl. A csoport programmja szerint e társulatok egy-egy dolgozatban ismertetni fognák történetöket, keletkezésök és müködésök viszonyait s esetleg rajzokban és fényképekben bemutatnák helyiségeik külső alakját és berendezését. A szóban levő társulatok közül azok, a melyekről a csoport intéző bizott-

ságának tudomása volt, közvetlenül már föl lettek szólítva a kiállításon való részvételre. Meglehet azonban, sőt valószinü, hogy több kereskedelmi érdeket szolgáló társulat, minthogy címüket a bizottság nem ismerte, nem kapott fölszólítást. Ez úton hívjuk fel tehát az illetőket, hogy a föntebbiek szerint a kiállításban részt venni és ebbeli határozatukról a kiállítás igazgatóságát folyó évi május hó végeig értesiteni szíveskedjenek. Megjegyzendő, hogy ebből semmiféle költség sem az igénybe veendő helyért, sem az installatioért és felügyeletért nem fogja őket terhelni. Egyben fölhívjuk a társulatok közül azokat, a melyeknek birtokában a régebbi szabadalmas kereskedői társulatok hagyatékai (szabadalmi levelek, számadási- és jegyzőkönyvek, kereskedői ezéhládák, pecsétek stb.) vannak, hogy ezeket is a csoport kiállítása számára az említett határnapig bejelenteni szíveskedjenek. Budapesten, 1895. április hó 16-án. *Falk Miksa* s. k. *Lukács Antal* s. k. az 1896-iki ezredéves országos kiállítás kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoportjának elnökei.

Erkölcsi elvadulás czím alatt közzétett levél irója a dr. *Bánóczi* József illetve az orsz. tanitóképző-intézet elleni bántó nyilatkozatait visszavonván, ünnepélyesen bocsánatot kér. Ime idevonatkozó levele:

Tekintetes Igazgató úr! Mindennek előtte bocsánatot kérek Tekintetességedtől azon levelem erős tartalmáért, melyet folyó évi április hó végével — az ifjusági segély-egylet tárgyában — válaszkép — intéztem volt Czimedhez.

A szóban levő levelemet, melyet pillanatnyi felhevülésem hatása alatt irtam, minden pontjában ezennel ünnepélyesen visszavonom. Továbbá az egész inczidenst végtelenül sajnálva Tekintetes Igazgató urtól újból bocsánatot kérek.

Amennyiben pedig utólag meggyőződtem, miszerint az alakulandó s.-egylet maga de igen üdvös és nemes czélokat tűzött ki és miután az a humanitás szolgálatában álland, tisztelettelejesen felkérem Tekintetességedet, miként póstafordultával — taggyűjtés czéljából — nekem egy gyüjtő ivet küldeni szíveskedjék. Vagyok Körös-Ladányon, 1895. évi május 16-án Kiváló tisztelettel *Kun Henrik* s. k. okl. tanitó és hitoktató.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

VISSZÁSSÁGOK.

A hazai zsidó hitközségi viszonyok szemlélője gyakran megakad azon balfelfogáson, mely nálunk uralkodik s mely szerint a hitközségben leginkább nélkülözhető a rabbi. Az ájtatosság emelése czéljából okvetetlenül szükséges zeneileg képzett előimádkozó recte főkántor; az alája rendelt metszőtől megkivántatnak legalább a zene elemei, hogy a kart vezethesse; a régi »samest« felváltotta a modern egyházfi, aki szükség esetén képes legyen mindkét előbb nevezett hivatalnokot helyettesiteni. A temérdek hitközségi ügykezelés szükségessé teszi egy titkár alkalmazását. Ekkora személyzet mellett kis község — ez nyilvánvaló dolog — rabbit nem tarthat. Gyorsan bele is nyugszik a sajátszerü fátumba. Az esetleges rituális kérdések eldöntése szintén a zeneileg képzett előimádkozóra bizatik, a ki e czélból hátárát szerez magának ép oly joggal mint kartársa, aki községi rabbi elhalálozása után ideiglenes hátárát szerez magának, a mely őt, a némelykor évekig elnyuló interrabbiság ideje alatt a rabbisági ügyek vezetésére felhatalmazza.

Az ilyen visszás helyzetnek kárát első sorban a zsidóság látja. Nem lévén senki, aki a zsidóság fentartása körül fáradozik, aki a radikális áramlatokat visszaszoritja és féken tartja, a conservativ kedélyeket gondolkodásukban megerősitené, a zsidóság mindinkább hanyatlik. Tény, a melyet mindenütt sok évi tapasztalat megerősitett, hogy sem kántor, sem metsző, sem titkár rabbit nem képes helyettesiteni. Tisztelet ezeknek az uraknak ama müködési körben, melyet multjuk és tanul-

mányaik számukra kijelöltek, *de még rabbivá nem lehet az, a ki élő vagy meghalt rabbinak már egyszer elmondott szónoklataikat természetes jó orgánumánál fogva szépen, tetszetősen és lelkesedéssel előadni képes*, azon egyszerü oknál fogva, mert a rabbi müködése többre is kiterjed mint egynéhány szónoklat tartására, habár ez sem oly megvetendő, hogy mindenki tehetséget érezzen magában belekotnyeleskedni.

A 80-as években kiadott az anyakönyvi vezetést rendező nagyjelentőségü kultusminiszteri rendeletek a zsidó hitközségekben uj hivatalnokokat teremtettek az anyakönyvvezetőket. A kultusminiszter természetesen nem törődhetett *lényegileg* az uj hivatalnok sit venia verbo theologiai tudományával, hanem állami szempontból rendezni akarván az anyakönyvvezetés ügyét, megállapitotta az anyakönyvvezetőknek a hitközség részéről kijáró fizetés és müveltségi fokuk minimumát.

Eltekintünk azon községektől, a melyekben a rabbi lesz anyakönyvvezető. De azon községek, melyekben rabbi előbb sem volt, most még inkább megszünt a kényszeritő ok a rabbi állás kreálására. A ki a kultusminiszter szemeiben anyakönyvvezető volt, az a község szemeiben rabbivá emelkedett, saját szerénységének köszönhető, ha csak a *rabbihelyettes* czimét vette föl. Vajjon az illető bir-e a rabbi vagy rabbihelyettesi hivatal (a két dolog csak a szóban különbözik, a lényegben egyenlő) betöltésére szükséges tudománynyal, az mellékes volt, nem is szólva arról, hogy könnyebben lehetett hátárákat kapni mint elvégzett négy polgári osztályról szóló bizonyitványt. Az anyakönyvvezető véglegesitése — ami egyébiránt igen áldásos intézkedés volt — szentesitette az előbbi helyzetet, sőt a hitközség már most teljesen fel volt mentve attól, hogy valóban képzett rabbit tartson.

Mig az egyik községben rabbi helyett anyakönyvvezető volt, addig máshol a rabbit fölöslegessé tette, az anyakönyvvezetést is magához ragadva. A törvény intenczióí sok esetben nem voltak képesek ezen alakulásokat megakadályozni.

Igy áll a dolog kis községekben, a melyeknek a bevételök nem engedik a »rabbitartás luxusát.« Egy kissé profán a szó, de azért lábra kapott a rabbiluxus jelszava oly községekben is, a melyek szegénységről nem panaszkodnak. Arra már gyakran lehet példát találni, hogy a község adósságot akar

törleszteni, valami épitésbe avagy vállalatba fog, a mire a szükséges pénzt ugy is szokás előteremteni, hogy a véletlenül megüresedett rabbiállomást takarékossági szempontból egyelőre azaz ad graecas calendas be nem tölti. Kötve hiszem, hogy valamely kath. hitközség, mert épen felekezeti iskolát épittet, a pap helyét be nem tölti, hanem a harangszóval vagy a sekrestyéssel helyettesiti. Pedig a hasonlat nem is sántikál annyira, a mennyire első pillanatra látszik. Tegyük fel egyszerüen a kérdést, mi szükségesebb az istentiszteletnél, a zene, (mert csak erről lehet szó, előimádkozni a legradikálisabb községben is tud egy pár ember) vagy a szónoklat, mi kelthet inkább vallásos érzelmet az ének vagy a szó, mi buzdithat inkább vallásos, tehát általában nemes, tettre az énekkar vagy a prédikáczió?

Nem akarom az istentisztelet zenei részét kicsinyelni, de hangsulyozni kell, hogy semmiesetre nem szabad hogy fölötte álljon a prédikáczió fölött, hogy előnybe részesüljön annak ártalmára, sőt hogy azt teljesen kiszorítsa. Csodálatos, hogy a mi községeinkben el nem képzelhetnek a templomban rabbit kántor nélkül, de kántort rabbi nélkül igenis. Ha engedményt tettünk, *a korszellemnek* — ilyennek tekintik az istentisztelet átalakulását — megcsonkitván az imakönyvet és megzenésitvén a meghagyott imádságokat, jogosan kérdezhető miért nem vesszük be a reformnak ama másik, époly fontos vivmányát, a prédikácziót, majdnem minden istentiszteletnél.

A templomi istentisztelet rabbi nélkül torzkép. A rabbit nem helyettesitheti sem a kántor, sem az anyakönyvvezető, a ki nem tehetségei és tanulmányai folytán, hanem egy az ő müködése alatt kiadott zilált viszonyainkat rendező kultusminiszteri rendelet és még más összejátszó kedvező körülmények folytán jutott állásához. Ha kevés is az utóbbiak száma, óvakodni kell, hogy meg ne szaporodjanak. Elég számosak nálunk a kis községek, a melyek mindenféle ürügyet keresnek annak magyarázatára, miért nem alkalmaznak rabbit. De ha meg is engedhető, hogy nem minden község képes rabbit tartani — fizetésök szerint ugyancsak nagyon kevés községnél jogosult ez a kifogás, nem lehet megjegyzés nélkül hagyni ama eljárást, mely nagyobb községekben honossági jogot nyert és mely abból áll, hogy a rabbit feláldozzák a takarékossági szempontnak, a mint ez

feljebb kifejtettük; nem azt a módszert, mely szerint a rabbi nélkülözhető, mert tekintélye szerfölött nagy.

Az utóbbira példát nyujtott egy délmagyarországi község, amelynek ugyan eddigelé rabbija volt. De most ugy találja, hogy megélhet nélküle is. Nem sajnálja ugyan azt a pár száz forintot, a melyet neki fizetne, nem is akarja ezt az összeget megtakarítani, de nem tud megbarátkozni ama szellemi fölénynyel, a melyet a rabbi állásánál és tudományánál fogva gyakorol; nincs inyére ama tekintély, mellyel a rabbi már csak működésének sikere szempontjából bir.

Mindazon községeknek a melyek hasonlóan gondolkodnak, a melyek a rabbi személye ill. tekintélye ellen állást foglalnak, de hivatalát mégis be akarják tölteni, méltán utánozandó példát mutat. Az emlitett délmagyarországi község ugyanis »pályázatot hirdet egy hitoktatói állásra«. Ennek teendőit az iskolaszék állapitja meg. A pályázandó hitoktató reménnyel nézhet megválasztatása elé, ha valamikor szabad idejében a kereskedelmi iskolát látogatta, mert »az összes jegyzői teendőket és könyvelést köteles végezni«. Igen okosan járt el a pályázandó ur, ha ifjuságának javarészét valamely jesibában töltötte nyugalmasan lapozgatva a talmudot, s Schulchan-Áruchot stb. mert »paszkener is legyen«. Kilátásai legbiztosabbak akkor, ha ifju éveit a szeminárium falai között töltötte el, mert »szemináriumot végzettek előnyben részesülnek«.

A nagy igényü hitközség mindamellett még szerény, hiszen követelhetett volna egyetemi quadrenniumot és dr. philosophiae diplomát. Különben nincsen kizárva, hogy az utóbbiakra hallgatagon gondolt, mert a ki középiskolai tanulókat akar oktatni, mindenesetre az egyetem padjait is nyomta néhány évig, de tán a doktorsüveggel is szaporitotta öltözőjét. Szóval a délmagyarországi község valóságos modern rabbinust keres, a kinek csak a rabbiczimet nem adja meg, de helyébe a titkári teendőket, s a kit három év mulva elküldhet, ha az illető maga nyolczszáz forintból megélni nem tudván, máshol nem keres jobb jövőt.

Sajnos, a körülmények olyanok, hogy a délmagyarországi község oly hitoktatót fog kapni, a ki az összes igényeknek meg fog felelni, sőt tán tul is tesz azokon, de azért a rabbi hivatalnak ilyen kijátszását mégis szóvá kell tenni, mivel egy

régi zsidó intézmény, a rabbi intézmény lealacsonyitását foglalja magában.

Meg kell ezt tenni, mert tekintettel az anyakönyvvezetési jövedelmek megcsappanására, sok község csábitónak fogja találni ezen eljárást. Ideje, hogy a hazai rabbikar, mely feladatának magaslatán áll és minden tekintetben ugy zsidó, mint profán tudományára nézve megállja helyét, tekintélyének alkalmas módon és formában védelmére keljen, a mi által nem fog személyi érdekeket szolgálni, hanem a zsidóság javát és érdekét előmozditani.

DR. HAJDU GÁBOR.

HÁROM RENDELET.

(Felekezetünk és az állami anyakönyvvezetés.)

I.

Vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minister.

35501. sz.

Az izraeliták országos irodájának.

Miheztartásúl és az érdekelt hitközségek és anyakönyvvezető rabbik megfelelő tudósítása végett szükségesnek találtam az irodával közölni, hogy az 1885. évi 1924. és az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott szabályrendeletek érvénye az állami anyakönyvvezetés életbelépésével meg nem szünik, hogy tehát az izraelita hitközségek területkörei és a fiókhitközségeikhez való viszonyaik, úgy mint azok a fentebbi szabályrendeletek alapján megállapittattak, továbbra is érintetlenül, épségben fenmaradnak s az anyakönyvvezető rabbik vagy rabbihelyettesek jogai és fizetése csorbát nem szenvedhetnek.

Budapesten, 1895. évi julius 10-én.

A minister helyett:

ZSILINSZKY, s. k.
államtitkár.

II.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister.

42627/95. sz.

Bihar megye közigazgatási bizottságának.

Folyó évi 489. számú felterjesztésére és közlemények visszaküldésével további intézkedés végett tudósítom a czimet, hogy Várnai Ármin segédjegyzőnek székelyhidi izr. anyakönyvvezetőül történt megválasztását helybenhagyhatónak nem találom, mert azonfelül, hogy a kivánt képességgel nem bir — a keresztény vallásra áttért. Az izr. anyakönyvek tehát a székelyhidi izr. hitközség előljáróságának lesznek átadandók azzal, hogy hat hónapig saját felelőssége mellett vezetheti, illetve kezelheti azokat, ezen idő alatt azonban egy képesített rabbit, vagy rabbihelyettest válaszszon és a megválasztottnak képesítő okmányait a hatóságnak mutassa be.

Minthogy a felekezeti anyakönyvek az állami anyakönyvvezetés életbelépése után is a felekezeti anyakönyvvezetők őrizete alatt maradnak, a kik jogosítva s kötelezve lesznek azokból kivonatokat adni, sulyt kell helyezni arra, hogy az irzaelitva anyakönyvek kezelői ezentúl is az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet 2. §-ában előirt képességgel birjanak.

Budapest, 1895. aug. 16.

A miniszter meghagyásából

Gömöry Oszkár, s. k.
miniszteri tanácsos.

III.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

39,633. szám.

Az országos izraelita irodának.

Az 1894. évi XXXIII. t.-cz., a ministertanácsnak a törvény 90. §-ában foglalt felhatalmazásán alapuló határozata értelmében f. évi október hó 1-én lép életbe.

Az 1827. évi XXIII. t.-cz. arra kötelezi a lelkészeket, hogy az anyakönyveket két példányban vezessék, melyek egyikét minden év végén a törvényhatóságoknak tartoznak beküldeni.

Minthogy az állami anyakönyvek a fentidézett rendelet értelmében október 1-től kezdve vezettetnek, szükséges, hogy a lelkészek által vezetett anyakönyveknek a törvényhatóságokhoz küldendő példányai f. évi szeptember hó utolsó napjával lezárassanak.

Erről az orsz. irodát azzal értesítem, hogy utasítsa az anyakönyvvezető rabbikat és rabbi-helyetteseket, hogy az általok vezetett anyakönyvek azon példányait, melyeket az 1827. évi XXIII. t.-cz. 1. §-a értelmében a törvényhatóságoknak beszolgáltatni tartoznak, f évi szeptember hó utolsó napján szokott módon lezárják és azokat f. évi október hó első felében az illetékes törvényhatóságoknak beszolgáltassák.

Budapest, 1895. évi augusztus hó 24-én.

A minister helyett:

Zsilinszky s. k.
államtitkár.

TUDOMÁNY.

ÉSZREVÉTEL A PRÓFÉTAI ERKÖLCSTAN HALADÁSÁRÓL A TORÁÉVAL EGYBEVETVE.

A szellemdús angol cultúrtörténész, Buckle, megczáfolhatlan érvekkel bizonyitotta és erősitette meg a következő állitást: Az emberi czivilizácziónak három tényezője, t. i. a vallás, erkölcstan és tudomány közül csak is az utóbbiban, a *tudomány* különféle ágaiban észlelhető az évek ezrein át *tartós előrehaladó fejlődés*, nem pedig a vallás- és erkölcstanban. Mert — kétség kivül — misem találtatik az embervilágban, a mi oly csekély változáson ment keresztül, mint azon nagy alapelvek, melyekből a vallásos erkölcsrendszerek alakulnak. Másokkal jót tenni, saját vagyonunkból azok érdekében áldozni és vágyainkról önzetlenül lemondani, felebarátunkat mint önmagunkat szeretni, ellenségeinknek megbocsájtani, szenvedélyeinket megfékezni, szüleinket tisztelni, felsőségeinket nagyrabecsülni, ezen és hozzá hasonló kötelességek képezik az erkölcsiség főtantételeit; ámde ezek már ezredévek óta ismeretesek és alig ha egy új czimecskével lettek azok öregbitve mind ama hitszónoklatok, homiliák és szövegmagyarázatok által, miket theologusok és erkölcstanitók hirdettek. Hogy, p. o, az Uj-testamentum egyetlen oly szabályelvet sem tartalmaz, mely már sokkal előbb ki nem lett mondva, és hogy az apostoli iratokban előforduló számos szép ethikai eszmék még pogány iróktól is vannak átvéve, ezt minden tudósnak el kell ismernie. E tény azonban a kereszténységnek nem szemrehányás, hanem inkább dicső érdem gyanánt szolgálhat, mivel éppen ez bebizonyitja az ő alapitója tanainak benső rokonságát az emberiség különféle korszakokból való erkölcsi irányzatával!! »Ámde azt állitani, hogy a kereszténység az embervilágnak

előbb egészen ismeretlen erkölcsi igazságokat nyilvánitott ki, ez vagy vastag tudatlanságról, vagy pedig szándékos ámitásról tanúskodik«. Gesch. der Civilisat. in England v. K. H. Buckle übers. v. Arn. Ruge I k. I r. p. 153 é.t.).

Egy másik angol iró, Mackintosh J., még tovább ment! Neki olyannyira feltünt az erkölcsi elveknek veszteglő jellege, hogy ő egyszerüen fejlődésüknek lehetőségét tagadja. »Az erkölcstanban — mondja ő — nincsenek fölfedezések. Három évezred suhant el mióta a Pentateuch meg iratott; valjon ki mondhatná, hogy ama homályos mult óta az emberélet szabálya valami lényeges tekintetben megváltozott volna? Ha mi Menú törvényeit ugyan ily czélzattal megvizsgáljuk, szintén ezt az eredményt nyerjük. Az álvallások könyveit tanulmányozva azt fogjuk találni, hogy morálrendszerük minden fővonásban azonos, világos tehát, miszerint a gyakorlati morálban haladások nem tétettek. Mert hiszen a tények, melyek erkölcsi szabályok képződéséhez vezetnek, még a barbar embernek is oly közelfekvők, mint a felvilágosodott bölcsésznek. Éppen ellenkezőleg áll ez a phizikai és speculativ tudományokban, hol a tények, mikkel foglalkoznak, alig megközelithetők; sokszerüségük miatt pedig lehetetlen szüntelen fejlődésüknek valami határt biztosan megszabni. Egészen más ez a morállal. Ez eddig fejlődés nélkül maradt és — véleményem szerint — továbbá is maradni fog«. — (l. Life of Mackintosh I k. p. 119—122.) — A bölcsészeti birálat mestere, Kant, szintén igy gondolkozott, midőn lapidáris rövidséggel kimondotta: »A morálbölcsészetben nem haladtunk előbbre az őskorbelieknél«! (Kant I k. p. 356).

Nos, ezen minden tárgyilagosan elmélkedőtől is meg- és elismert történelmi igazság folytán a kérdésre: Valjon észlelhető e haladás a profétai erkölcstanban a tóráéval egybevetve?, egy határozott »*nemmel*« kellene felelnünk, minthogy az ethikai alapelvek, a gyakorlati erkölcsszabványok és kötelességek, melyek a tórában oly világosan s oly erélyesen ki vannak fejezve, csakugyan nem lettek gazdagitva valami uj ethikai eszmével és erénytannal a próféták lángbeszédei által. Azonban, midőn mi nem az erkölcstanok mennyiségére és milyenségére tekintünk, hanem azon még csak bővebben kifejtendő *viszonyt* vesszük komoly fontolóra, melynek a *vallás*

és az *ethika* között uralkodnia kell ott, hol mi a *vallás-erkölcsi érettségről* bizonyitékot keresünk: akkor bátran állithatjuk, hogy Mózes korszakától a próféták korszakáig óriási előhaladás észlelhető ugy a gyakorlati erkölcstan előadásában, mint az ősi Izraél vallás-erkölcsi fogékonyságában.

A vallásosság mindig két egymástól tökéletesen különböző sz. szolgálatban nyilatkozott és nyilatkozik jelenleg is az emberi társadalom életterén. Az egyik sz. szolgálat kizárólag az Istenség iránti félelmet s tiszteletet hozza kifejezésre szertartási gyakorlatok, áldozatok, ünnepmegülések, böjtölések, imádkozások és más különféle rituális szokások s parancsolatok teljesitése által. Ezen szolgálatnak az eredménye: a *sokszerü* vallásos czeremoniák, dogmák és külformák, melyek egyszersmind az embereket egymástól elválasztó korlátozott hitfelekezetiséget szükségképen megalapitották. Ellenben a másik sz. szolgálat csak annyiban vonatkozik az istenségre is, a mennyiben az szintén annak szigorú törvényét képezi, de másként az kizárólag az emberiség iránti kötelmek — a jog — igazságosság — szeretett — áldozatkészség — becsületesség — őszintesség — szóval a szivi- és lélekbeli erényeknek valósitásában nyilvánul. Ezen sz. szolgálatnak az eredménye: a vallás erkölcstana, mely egyszersmind a *humánitás* egyesitő és testvériesitő vallását a hitfelekezetiség korlátain túl megteremti.

Az igazán vallásos culturember előtt e két sz. szolgálat ugy viszonylik egymáshoz mint az *eszköz a czélhoz*; t. i. a vallásos szertartások, a dogmák, és imák, az ünnepek és rituális rendeletek buzgó megtartása nem önczél, hanem csak nemes eszköz, mely a vallás fenséges czéljához, *az ethikai törvények* szigorú teljesitéséhez vezessen. Az egyes emberek és egész népek szellemi meg erkölcsi haladása, igazi civilizátiója — erről világosan tanuskodik az emberi müvelődés történelme — csak ott és csak akkor kezdődött, midőn emelfelvilágositó nézet a vallás és ethika közti viszonyról már szélesebb tért hóditott meg az emberiség különféle rétegeiben; mikor t. i. a vallásnak erkölcstörvényei, miknek vallásulása sokkal nagyobb önmegtagadó lemondási lelki erőt igényel *az önzés legyőzésére* mint a szertartások gyakorlása, nem csupán egyes kiváló emberszellemek, *de tömeges néposztályok*

itéletében is fenségesebb vallásos fontósággal és értékkel birnak a vallásos ritúalék- és külformáknál. Ez utóbbiak pedig csak annyiban részesülhetnek Isten tetszésében is, a mennyiben azok kellő s méltó eszközök gyanánt szolgálnak az isteni vallás ethikai czéljának elérésére. *Egyedül ily viszony mellett töltheti be az igazi vallás eszméje az ő isteni rendeltetését; t. i. tiszta vallásosságot az emberek lelkiismeretében és cselekvéseiben elömozditani és ápolni.* Mert ha a vallás azzal a követeléssel lép fel, hogy a dogmák föltétlen elismerése és a szertartások buzgó gyakorlása oly fő- és önczélnak tekintendő, melytől Isten *mindenekelőtt a hivek földi boldogságát és menynyei üdvösségét függővé teszi*; ugy a vallás nem csak hogy meg nem felel az ő szivek s lelkek nemesitésére czélzó küldetésének, hanem még az erkölcsi élet egészséges fejlődését is, tehát a vallás legszentebb ügyét, biztosan veszélyezteti. A vakbuzgó hivekben t. i., ily követelés mellett, szükségképen azon ferde vélemény merül fel és szilárdul meg, hogy a vallásos dogmákban való rendületlen hit, valamint az áldozatok pontos bemutatása és az imák gyakori rebegése Istennek a legtetszőbb szolgálat, mely *megengezztelést vivhat ki még oly ember számára is, ki áz erkölcsiség törvényeit szándékosan mégsérti.* Ezen a vallásos igazság isteni geniuszát megfertöztető véleménynek erkölcsrontó befolyását bebizonyitja — fájdalom — a különféle hitfelekezetek története az őskortól kezdve egészen a jelen korszakig; de különösen bizonyitja azt a *középkoré*, mely daczára annak, hogy ezt már a kereszténység szelleme korlátlanul uralta, mégis az erkölcs- és a humánitás sz. törvényeit *maga a keresztény vallás egyedül üdvözitő dogmáinak terjesztése érdekében lábbal* tiporta, sőt minden lelkiismereti furdalás nélkül az Isten nagyobb dicsőségére *vallásos gyilkolást* követett az el oly kitünő embereken is, a kik *erkölcsileg* fényesen tanusitották, hogy valóban ők, nem pedig jámbor gyilkosaik, az Isten önképére teremtett, földi és mennyei boldogságra méltó lények!! És miért? Egyedül azért, mert a kereszténység sem óvta meg a középkorban azon a vallás és ethika között kizárólagosan helyes és igazságos viszonyt, mely szerint a dogmák és czeremoniák *mikénti* felfogása és gyakorlata csak eszköze a vallásnak, dicső czélja pedig *az erkölcsök uralma* az emberi szivek és lelkek fölött.

Ha már most ezen a tiszta igazi vallásosságot megalapító viszonyra tekintve azt kérdezük: valjon az ős Izrael melyik történelmi korszakában észlelhető *legelőször* eme — mondhatni — vallásbölcsészeti viszonynak tökéletes megismerése, valamint a gyakorlati erkölcstanban nagy haladásról tanuskodó azon törekvés is, e viszonyról való tudattal a nép szellemét és kedélyét szintén eltölteni?: ugy csak is a próféták fényszakát jelezhetjük mi egy olyannak!

A *Pentateúchban* előfordulnak ugyan az összes gyakorlati erkölcstörvények az egyéni, családi és társadalmi emberéletet illetőleg, de nem külön rendszerbe foglalva, hanem csak szétszórtan a számos szertartási, rituális, étkezési, papi és áldozat kultuszi szabványok között a nélkül, hogy csak egy szóval érintve volna a nagy nevelő eszme, miszerint a vallás ethikai kötelességei nagyobb isteni szentséggel birnak, és hogy az ellenük elkövetett bün szigorúbb büntetés alá esik mint a szertartási és más hitformák megsértése. A vallásbölcsészeti elmélet szempontjából megitélve fenségesnek mondhatjuk ugyan a tóra törvényhozási modorát az *ethikát* illetve. Mert azon körülmény, hogy az erkölcsi erények teljesitése, vagy megsértéseért a tóra nem szab egyáltalában, vagy nem nagyobb jutalmat és büntetést, a dicső czélzatról tanúskodik, hogy az ember ezen erényeknek ne a dusabb jutalom érdekében és ne a sujtóbb büntetés iránti félelemből, hanem csak is magasztosabb isteni értékük megismerése folytán hódoljon. Hisz a vallás-ethikai cselekvés jellege éppen az, hogy nincs más motivuma mint maga az erény!

Azonban, a nép nevelési gyakorlat álláspontján azon égető szükségesség merül fel, hogy az önzés- és önérdektől szaturált emberi természettel szemben szüntelen hangsulyozni kell, miszerint az erkölcsi erények valósitása, mely — mint már mondám — sokkal nagyobb önmegtagadó lelki erőt igényel az egoismus elnyomására mint a szertartási vallásszolgálat, *szigorubb isteni követelés* a többi vallásparancsok teljesitésénél.

Hiszen a szomorú tapasztalat naponkint bizonyitja, hogy a néptömeg, *az erkölcsi kötelmek elleni vétkezés mellett*, tökéletes lelki megnyugvást talál a vallásos czeremoniák buzgó végzésében! És éppen eme gyakorlati népnevelés terén észlelhető *a próféták haladása* a vallás erkölcstanának hirdetésében. Már azon korábbi próféta, a ki a profétai iskolákat megalapitá és ez által az erkölcsileg sülyedt izr. nép ujjászületését előmozditotta, már *Sámuel* világosan fejezte ki *a népnevelési alapelvet*, hogy az igaz vallás a külső szertartási szolgálatot csak eszközének, a benső lelkületbeli vallásosságot pedig, mely ethikai tettekben nyilvánul, önczéljának tekinti. Ő t. i. igy szólott Saúl királyhoz: »*Valjon éppoly tetszést talál e az Örökkévaló égő s véres áldozatokban mint az Isten parancsa iránti engedelmességben? Ime, engedelmesség jobb az áldozatnál, figyelem a kosok zsirjánál! Mert vallásos bün az emberi dacz, bálványozáshoz hasonló vétek az ellenszegülés!*« (I Sam. 15, 22. 23.). És ezen alapgondolat kisugárzik a későbbi próféták lángbeszédeiből mindig akkor, midőn ők keserves gunynyal azon kirivó veszedelmes ellentétet ecsetelik, mely népük buzgó szertartási vallásossága és erkölcstelensége között mutatkozik. Ime, csak néhány példa! Az ékesenszóló próféták lánglelkü mestere, *Ézsaiás*, az oly sokat áldozó és imádkozó, de az *ethikai* vallásszellemtől elpártolt néphez a következő, nemében örökké klassikus mintabeszédet intézte: »Mire való nekem — szól Isten — áldozataitok sokasága? Már el vagyok telve a kosok égőáldozataival, a gőbölyök zsirjával; a tulkok és bárányok vérét nem kivánom. Hogy szinem elé lépjetek, ki követeli ezt tőletek, csupán megtaposni templomi udvaraimat? Ne hozzatok többé szenteskedő ajándékot; tömjén úndor nekem; újhold és szombat, ünnepi gyülekezés nem türhetek gazságot és ünnepet!! Ujhold- és ünnepnapjaitokat gyülöli lelkem, terhemre lettek, fáradt vagyok ezt elviselni. Midőn kezeiteket kitárjátok, elvonom szemeimet tőletek; bár mennyire szaporitjátok az imát, nem hallok: kezeitek vérrel vannak telve! Mossátok, tisztisátok meg magatokat; távolitsátok el cselekvéseitek gonoszságát szemeim elől, kerüljétek a rosszat. Tanuljatok jót tenni, mozditsatok elő jogot, támogassatok elnyomottat, védjetek árvát, küzdjetek özvegyért.« (Ézs. 1, 11—17.)

Midőn a vallás-parancsolta böjtnapot szigorúan üli meg az *erkölcstelen* nép, ekkor a felbő-zült próféta mintegy Isten ajakára teszi ez ostorozó beszédet: »Ők ugyan naponta keresnek fel engem, utaimnak megismerését is óhajtják; nemzet-

ként, mely csakugyan igazságosságot gyakorolt és Istene jogát el nem hagyta, kérdeznek engem az igazság ítéletei után, követelik Isten közelléttét. »Mért böjtölünk mi és te nem látod, sanyargatjuk magunkat és te meg se figyeled«? Hiszen böjtnapotokon is üzlettel foglalkoztok és adósaitokat mind zaklatjátok; hiszen viszály és czivodásnál böjtöltök gonosz ököllel verve; nem böjtöltök ti ugy, hogy ily napon meghallgattassék a magasban imátok. Hát ez böjt, melyet szeretek, nap, midőn ember sanyargatja magát, csüggni hagyja nádként az ő fejét, zsákot és hamut terjeszt? Ezt nevezheted te böjtnek, napnak, tetsző az Örökkévalónak? Valóban ez a böjt, melyet szeretek: nyisd meg a gonoszság bilincseit, old fel a járma kötelékeit, engedd szabaddá az elnyomottakat és minden igát törjetek szét. Adj az éhezőnek kenyeredből és az üldözött szegényeket vezesd hajlékba; ha meztelent látsz, ruházd fel őt, és húsodtól (embertársadtól) el ne vond magadat!! Akkor hasadni fog hajnalpirként a te világosságod; üdvöd gyorsan fog sarjadozni; előtted halad a te jóságod, az Úr Isten dicsősége pedig befogad téged.« (Ézs. 58. 1—8.). Még élesebben és még gúnyosabban jellemzi *Jeremiás*, az ő elkeseredett lelkületénél fogva, azon ferde viszonyt, mely népe vallása és erkölcsi életmódja között kifejlődött.

Júdaea számtalan erkölcsileg elfajult polgárai, sőt nyilt gonosztevői gyakorta meghajolnak Isten szine előtt az ő templomában, bizván az álpróféták hizelgő beszédére, hogy ők csak áldozzanak, csak imádkozzanak eme szt. helyen, melyet maga az Úr Isten sem vethet meg. Ezeknek oda szól az igazságszerető próféta: »Ne bizzatok a hazugság beszédeire mondván: az Úr Isten temploma, az Úr Isten temploma, az Úr Isten temploma ez! Hanem tegyétek jóvá utaitokat és tetteiteket; hanem gyakoroljatok jogot egyik a másik iránt; idegent, árvát és özvegyet el ne nyomjatok, ártatlan vért ne ontsatok e helyen, álistenek után ne járjatok saját vesztetekre, és én megfoglak honositani benneteket e helyen, a hazában, melyet őseiteknek adtam, mindörökké! Ám ti biztok ama hazug szavakra hasztalanúl. Lopni, gyilkolni, paráználkodni, hazugságra esküdni, bálványnak tömjénezni és álistenek után járni, miket ti nem ismertek; aztán pedig beléptek és álltok ti szinem előtt ezen házban, mely nevemet viseli, és azt gondoljátok: »mi meg vagyunk mentve«, hogy továbbá is tehessétek mind ezen aljasságokat? Hát rablók barlangává vált ez a ház, mely nevemet viseli, szemeitekben? Én is, immár, annak látom, szól az Örökkévaló!« (Jerem. 7, 4—11). Ugyanezen fenyitő beszédben világosan oktatja is a próféta az ő ferdén hivő népét arra, hogy az ő egész áldozatkultusza csupán eszköz, nem pedig vallásos önczél midőn azt mondja: »Igy szól a seregek örök Ura, Izrael Istene, égő áldozataitokat rakjátok véres áldozataitokra és egyetek húst! Mert én nem beszéltem őseitekhez és nem parancsoltam nekik, mikor Miczraimból kivezettem őket, égő s véres áldozatnak ügyéről — (azaz mint vallásos önczélról nem, ezért nem is fordul elő a tiz igében, de mint eszközről igen is a tórában. Conf. Maim. More Neb. III k. 32 f. Albó Jkk. II: 21). — Hanem ezt az igét parancsoltam nekik mondván: hallgassatok szavamra és én Istenetek leszek és ti népemmé váltok; járjatok mindazon úton, melyet rendelek nektek, hogy boldogok legyetek.« (Jerem. 7, 21—23).

Ily szellemben beszéltek mindig nyiltan és őszintén a többi próféták is ott, hol ilyen veszedelmes ellentétet észleltek a vallás erkölcsi népéletben. *Micha* valódi drámai hatással magára az erkölcstelen nép ajkaira teszi a kövér áldozatok buzgó felajánlását Isten tiszteletére, minőre e nép mindig kész és mellyel még dicsekedik is. (Mich. 6, 6—7.). De ő visszautasitja azt erélyesen és magasztos kifejezést ad a *vallás önczéljának* ez örökké igaz szózatban: »*Ő hirdette neked, oh! ember, mi a jó és mit követel tőled az Örökkévaló: Csak is jogot gyakorolni, jótékonyságot szeretni, és alázatosan járni Isteneddel!*« (Mich. 7, 8.). Ámosz pedig, miután ő az áldozatkultuszt, a zsoltárok rebegését és a hárfák zengését a templomban az *isteni gyülöletnek* tárgyává bélyegezi, ha ezek Isten meg emberek iránti hűség- és jogszeretettel nincsenek egybekötve, keservesen kiemeli, miszerint ez a szomorú ferde viszony szertartási és erkölcsi vallásosság között már egy ősrégi folt az izr. népjellemen; mert már a sivatagban, daczára annak, hogy egy Mózes és Áron vezérlete alatt a tiszta áldozatszolgálatot buzgón végezte, még is ujra meg ujra visszahanyatlott az erkölcstelenség, a fajtalanság és bálványozás aljas bünébe. (Ám 6, 21—26.). De éppen eme történelmi tény foly-

tán a kérdés merül fel bennünk: Valjon Mózes, a próféták profétája, ki a vallás-ethikai embervilágnak alapjául a természetbeliekhez hasonló örök törvényeket szabott meg, kinek isteni lánglelke tehát bizonyosan át volt hatva azon vallásos igazságtól, hogy a valódi istenszolgálat az erkölcsi erények- és nem a véres áldozatkultusz gyakorlásában nyilatkozik, mért nem ébreszté és ápolta népe eszméletében is eme nagy nevelő és nemesitő meggyőződést? A két fenyitő beszédben (III. 26, 3—46. V. 28, 15—68), melyben Mózes a népnek Istentől való elpártolását és ennek borzasztó következményeit oly megrenditő hatással ecseteli, egy szóval sem figyelmezteti azt arra a vallásos ferdeségre, mire a későbbi próféták oly erélyesen s kitartóan rámutattak; t. i. a legbuzgóbb külső vallásosság mellett az erkölcsi elfajulásra, melybe pedig a nép már akkor is tényleg gyakran visszaesett. Szerény véleményem szerint ugyanazon indok, mely Mózest — mint már Maimuni megjegyzé (Mor. Neb. III. 32—33 fej.) — arra kényszeritette, hogy az eredeti lényegében pogányszokású véres áldozatkultuszt, a monotheismus szellemében módositva, fenntartsa, *lehetetlenné* tette azt is, hogy ő népe lelkében azon magasztos tudatot keltse, miszerint a külső szertartási vallásélet távolról sem oly tetsző a merőszellemü Istennek, mint a tiszta erkölcsi magaviselet. Az indok t. i., hogy az egyptomi rabszolgaságból nem rég kiszabadult, pogány szokások és előitéletek által korlátozott nép még azt sem foghatta volna fel az ő gyermekes hitállapotában, hogy az ájtatos ima dicsőbb istenszolgálat az állatáldozatnál; tehát mennyivel inkább meg nem érthette volna a későbbi próféták e vallásos alapelvét: *a vallásnak fenséges czélja az erkölcsiség!* Ellenben logikailag és lélektanilag következtethetjük, hogy a próféták korában az izr. nép vallás-erkölcsi világnézlete általában már közelebb állott a proféczia világos felfogásához.

Mert maga azon körülmény, melyszerint a próféták a nélkül, *hogy e miatt üldözések- és eretnekitésnek lettek volna kitéve*, nyilvánosan hirdetni merészelték: a mózesi vallás, bár harmadik tórakönyve telve van az oltár- és áldozatra vonatkozó rendeletektől, legelső sorban nem ezeknek a teljesitését, de igen is a jog- és becsületesség, — az irgalom és segitő

szeretett, — szóval az isteni *erkölcstörvényeknek* önmegtagadó valósitását követeli mint a legigazabb és legméltóbb istentiszteletett; maga a körülmény — mondom — megczáfolhatlan bizonyiték arra nézve, hogy a profétai korszakban élt Izrael népgéniúsza egyáltalában már kellő fogékonysággal birt eme népnevelési igazság iránt. Ellenkező esetben a próféták mind valóban *vértanúivá* váltak volna ily szabadelvű, az uralkodó vallászkultuszt oly nyiltan megtámadó tanaiknak! Sőt a mi még érdekesebb! A próféták nyilvános népszónokként ama *messiásféle* jóslataikban egy oly jövendő *vallásegységről* beszéltek, mely a különféle hitfelekezeti czeremoniák- szokások- és külformáknak válaszfalait ledöntve a föld nemzeteit mind az egy igaz Istenben való béke- és szeretetteljes hit által testvériesiteni fogja. Ebből a tényből logikai és lélektani szükségességgel levonhatjuk a tanúságot, mely szerint a profétáknak azzal a meggyőződéssel kellett birniok, hogy az izr. néptömeg is megérti őket; hogy ők eme magasztos világmegváltó eszmét egy oly népszellem előtt fejtegetik, mely vallás-erkölcsi cultúrfokánál fogva már képesitve van, az ő profétai álláspontjuknak fenséges eszményiségét méltányolni. Mert különben csakugyan nem volna megmagyarázható, miért törekedtek ők nyilvános szónoklatokban oly elveket és eszméket népszerüsiteni, melyek általában a köznépnek felfogási erejét messzire tulhaladják? Ilyen tanok, miknek megértése nagyobbfokú szellemi meg erkölcsi érettséget és elfogulatlanságot feltételez, több századon át — mint a müvelődés története bizonyitja — *vallásos rejtményei* szoktak maradni egyes kiváló szükebb osztályoknak. És mivel a próféták éppen az ellenkezőt tették; mivel ők bátor népszónokként azon legbensőbb vallásos meggyőződésükről, mely minden papi oltárkultuszt és álszentességet erkölcsi magaviselet, ethikai érzület és cselekvés nélkül Isten nevében megvetett, mindig nyiltan és őszintén beszéltek; ugy logikailag világos és igaz az észlet, hogy a későbbi próféták idejében nem csupán egyes kiváló emberek, hanem már maga a nagy izr. néptömeg is meg tudta érteni a proféczia eme nevelő és nemesitő alapgondolatát: *a tóra vallás-ethikai kötelességei az egyéni, családi, társadalmi és állami életre nézve sokkal fenségesebb, az igazi istenszolgálatot egyedül meghatározó értékkel birnak* mint annak oltári, papi, étkezési, ritu-

alis és szertartási szabványai! És ebben észlelhető az óriási haladás a próféták vallásos erkölcstanában, melynek győzelme és diadala a külső szenteskedés és dogmaimádás fölött — fájdalom — még a 19-ik évszázad végén sem bevégzett tény.

Arad. DR. ROSENBERG SÁNDOR.

A BONYHÁDI HITKÖZSÉG MULTJÁBÓL.

A bonyhádi hitközség eredete csak a mult század derekáig vezethető vissza, a XVIII. század 30-as éveiben zsidó még nem lakta Bonyhádot. Alapitói cseh és morva zsidók voltak, kik a Mária Terézia uralkodása idején történt cseh-országi zsidó számüzetéskor telepedtek meg e helyen. Az első lakók közt találjuk a megyeri Krausz-család őseit is, a kik Krausz Lajoshoz hasonlóan szintén szerepeltek, mint hitközségi elnökök és chevra-kadisai előljárók. A lakosság 1770-ben még nem nyert az uraságtól privilégiumot.[1]) A hitközség régente nem tünt ki értelmisége vagy vagyonossága által, nevezetessé leginkább az tette, hogy szerencsésen választott rabbikat, a kiknek kitünősége fényt árasztott müködési körükre. Itt is megbizonyosodott az a zsidó mondás: hogy nem a hely szerzi meg a tiszteletet az egyénnek, hanem ellenkezőleg, az egyén kiválósága kölcsönöz tekintélyt annak a helynek, melyet elfoglal. Rabbijai közül jelesebbek: Spitz Izsák (megh. 1769. áb 9. szombat), ki a באור יצחק és ברכת יצחק könyveket irta, e dolgozatok nem bővelkednek szellemességben vagy éleseszüségben, de magyar rabbinál már az is elismerésre méltó, ha egyáltalán valamit irt, mert mult századbeli rabbijaink — szerénységből vagy más oknál fogva? — nagy ritkán forgatták a tollat. Spitz Nikolsburgból származott, talán utóda a hires Spitz Naftáli wormsi rabbinak és Spitz Ábrahám bécsi udvari zsidónak, a kiről hazai kutforrásaink egyet-mást megemlitenek. Spitz fia, a fiatalon meghalt Jechiél Mihály högyészi rabbi volt, a ki szintén irogatott (פרי עץ, Brünn 1790). Spitznek bonyhádi utódai voltak: Izráel rabbihelyettes (megh. 1781 sebát 11), kinek neve Landau Ezékiél prágai rabbinak »Judában ismert«

[1]) A bonyhádi chevra-kadisa jegyzőkönyve: בעבור שאין לנו קיומים משרה שלנו כמו שארי קהלות יעקב

döntvénytárában néhányszor előfordul, Freistadt Abrahám Löb (szül. 1744, megh. 1808 szombat ádár ujhold előtti napján), ki ugyanitt emlittetik, ennek halála után Boskowitz Farkas lett a gyülekezet lelkésze, ez után az éleseszűnek nevezett Heller Hirs és Perls Mózes.

Boskowitz 1809-ben jött Kollinból Bonyhádra. Választási okmányából, mely a hitközségi jegyzőkönyvbe van bevezetve, álljon itt izeltetőül a bekezdés:

בע"ה, מ' וואלף באסקאוויטץ יהיה אב"ד פה לפ"ק (= 569) רי"ב [1]במנין, ובין וכל אלופי [2]למד פה בפה אחד סגל קהל ועדה יחד צעירי העם לויה וכהנים. ישישו.

ישישו כי ימצאו נכבי הנבורות התאוה, הוא לעינים להיות לנו עם לשיננו, כאשר נפשינו אוה לאות בריבי, ה' אמר ותהי הוא צוה, ויעמוד עמד הענן על אהלינו, ויהיה האוהל אחד לאחד קראנו נועם ה' עלינו, ות"ל הצליח הפץ ה' בידינו, ובנעימים נפל חבלינו, ומכולנו כאיש אחד מנעורינו וזקנינו בהסכמה עלה להעלות על במתי [3]אב ב"ד בקהלתינו, את נאון מעוזינו מופת דורינו הגאון הגדול מעון ומנדול, מגדל עדרים, מאיר לארץ ולדרים, דרי מעלה עלות וגדל עלי באר לפאר ולתהלה, רבן של כל בני הגולה, נ"י ע"ה פ"ה בקשת מ"ה ויאלף הלוי לויות חן לראשינו.

Ügyes szójátékok, nyakatekert mondatok tekintetében vetekedik ez okmány stilusával az a bonyhádi kántorválasztási levél mely מקול מצהלות חנים szavakkal kezdődik.

Boskowitz heti fizetése 20 forintra rugott, fejedelmi honorárium prossnitzi[4]) béréhez képest, mely három sovány forintból állott. A bonyhádiak kikötötték, hogy havonként egyszer kell prédikálnia, azonkivül Nagy- és Bünbánó-szombaton, elul és ádár ujholdjának első napján, az első szelichoth napon, ujévkor, kol-nidré estéjén. Mellékjövedelmét következően határozták meg: eszrogra 10, morénu czimért 20 és cháverért 10 frt (jesibát végzett bonyhádiaktól 5 frt), a két emlitett főszombaton tartott és ádári prédikációjáért külön-külön 10, szer-

[1]) Benjamin.

[2]) 30 választó.

[3]) Általános fordulat a régi rabbilevelekben, igy már a Cháchám Czebijében.

[4]) Bosk. 1786-ban jött Aszódról Prossnitzba. Oczár hászifruth III. évf. 22 old. A mult esztendőben a M. Zs. Szemlében (A legelső pesti rabbi) tévesen állitottam, hogy B. Nagy-Abonyban is működött. Dr. Vajda Béla rabbi urnak köszönöm e felvilágositást.

ződés irásért 10 frt, 100 frtos hozományból 4%, 200-asból 2%, 300-asból 1% stb. illetéket kap, végül a hitközség a maga költségén hat bóchert tart el. A hozományok után járó illeték megszabásában Bonyhád a pozsonyi és ó-budai községet követte.

A kántor fizetése a rabbiénál sokkal szerényebb volt, egy hétre 10 frt. A rabbi niszán, tisri és sziván hónapokban kapott dupla lénungot, a kántor, ki mindenütt a rövidebbet huzta, még a fizetésben is — csak az emlitett két első hónapban. De volt aztán a kántornak oly mellékjövedelme, minővel egy rabbi sem dicsekedhetett, még pedig a *jomkipur napon a gyertyákról lecsöppenő viaszmennyiség fele*, a megilla felolvasásakor egybegyült adomány, a sechita jövedelem 1/3-a, ünnepnapokon egy font kávé és czukor, az אל נא énekléseért, az első chanukka-gyertya meggyujtásaért, az ujdonsült chóvér felhivásaért és a házassági szerződés megirásaért egy-egy forint, végül szabad lakást és husvéti lisztet kapott. A kántornak nem engedték meg, hogy kénye-kedve szerint a városokat bejárja, hogy producálja magát; a hivatalosan megengedett vendégszereplési időül a pünkösd-ünnepet követő szombattól a cházon szombatig terjedő időt állapitották meg, ha e szombaton kántor ur hangja nem mászkált a hanglétrán a bonyhádi templomban, akkor irgalmatlanul elvonták tőle és kántorné nagyságától a fizetést. A hitközségek régente inkább gyakorolták a kivonást, mint az összeadást. A feltételeknek utolsó pontja volt az archimedesi pont, melyre támaszkodva a kántort mindig ki lehetett emelni — állásából, tudniillik, ha a kántor nem felel meg az igényeknek, rögtön utilaput köthetnek a talpára. E pont sulyosabb volt az aranybulla utolsó szakaszánál, mert utóbbit a magyar rendek soha sem érvényesitették, mig az elsőt a bonyhádiak elég gyakran alkalmazták.

A szabad koplalással egybekötött község-szolgai állásról sem akarunk megfeledkezni. Bárha e hivatal tisztviselőinek általában elintézetlen ügyeik vannak, a községi archivumban, de azért mégis foglalkozunk velök, mert ők a magok részéről mindent elkövettek, hogy fizetésük felemelésének ügye elintéztessék, azért, hogy ez nem teljesedett, egyedül a régi bonyhádi előljáróság felelős. 1801-ben a szolga heti fizetése 1 frt 15 kr. A szent község nagylelküen gondoskodott, hogy e rengeteg összegből ketten elég kényelmesen koplalhassanak, még pedig

a szolga családja és ennek cselédje, mert ilyent is kellett tartania, de utóbbi eltartásaért kijárt neki évenként öt osztrák értékü forint. Mindebből kitünik, hogy a bonyhádi zsidó bakter a fizetési rangsorozatban excellencziás ur volt a tekintetes sámeszhez képest, mert az elsőnek heti bére 8 frtra rugott. Az is bizonyos, hogy ez időben fényesebb sora volt a basszistának, mint a tanitónak, mert utóbbinak paedagogiai tudományát csak évi 150 frttal fizették meg. Nem tulzunk, ha azt véljük, hogy a tanitó az iskolában több port és mérget nyelt, mint odahaza ételt. A dájánok (leipniki Pinkász Löb ben Mózes és Méir Czebi ben Dávid, Kutna Izrael, Saul, Weil Sámuel), a fizetésüket tekintve amolyan amphibiumok voltak, bérök csekélynek nem nevezhető, de nem is ficzánkolódhattak a jólétben, heti hat forinton tengődtek.

Ismertettük Boskowitz fizetését, de ő ezzel nem elégedett meg. 1810-ben kijelenti, hogy ha heti 50 frt gázsit, az ádári prédikáczióért 50 és a keresztény ujévkor ajándékkép ugyancsak 50 frtot kapna, akkor kötelezné magát, hogy Bonyhádon marad még három évig, de csak az esetben, ha nem boszantják. Hevesvérű, hirtelen haragu ember volt e nagy tudós, a kit a legkisebb kellemetlenség is boszantott. 1812-ben udvariasan közlik vele, hogy eltávozhatik, ha nincs megelégedve a kiszabott fizetéssel.

A rabbi megválasztása régente nem oly módon történt, mint jelenleg. Hazánkban helyenként, hol a rabbihivatal nincs betöltve, divatját járja, hogy rabbik számára pályázatot hirdetnek, de nem azzal a szándékkal, hogy valakit megválasszanak, hanem csak azért, hogy — a miben már jó ideje nem volt részük — épületes prédikácziót halljanak. A község ingyen gyönyörködik s élvez, mert költségeket nem kell fizetnie, a költségek ugyanis csak a megválasztottaknak térittetnek meg, választásról pedig szó sincs. Régente a rabbik dobálództak a községekkel, most pedig a községek dobálják a rabbikat, természetesen csak azokat, kik könnyűeknek találtatnak. Mikor Heller Hirsch az ungvári rabbihivatalt elfoglalta, a bonyhádiak elhatározták (1834), hogy előkelő rabbiknál tudakozódni fognak, hogy kire ruházzák az uratlan tisztséget, 1836 ezt azzal bővitik, hogy az ajánlott rabbit addig nem veszik fel, mig a küldöttség azt nem látta, egyszersmind Somfalvára, Eiben-

schützbe és Trebitsbe menesztenek deputatiót, a mely az ottani rabbikat megtekintse. Most már megszünt az ilyen rabbiháztüznézés. Hogy Chajoth Hirsch zolkievi rabbi is aspirált Bonyhádra, az már ismeretes e lapokból (VII. évf. Adalékok a magyar zsidók történetéhez). A legjobb ajánlatai úgylátszik, hogy a snyatini rabbinak, Taubers Mózes Ahronnak, voltak, kit 1838-ban megválasztottak, pénzt is küldtek már neki, utazási idejét is kitűzték, de a rabbi az utolsó perczben felbontotta a szerződést. A község Galicziából Morvaországra veté tekintetét, felajánlotta a hivatalt 1839. deczember 7. Oppenheimer Bernát eibenschützi rabbinak. Eibenschütznek kilátásai lehettek Ó-Budára és Nikolsburgra, mert a bonyhádi község a feltételekben megengedte neki, hogy a felvételétől számitott három év után elfoglalhatja az emlitett helységek rabbihivatalát, de ekkor az illető községek kötelesek megfizetni a bonyhádiaknak az Oppenheimerért fizetett költségeiket, főleg a hozományt, melynek kiutalványozását a bonyhádiak Oppenheimer leánya férjhezmenetele idejére kötelezték magokat. 1840. Oppenheimer elfogadja az ajánlatokat, de aztán ő is faképnél hagyta a bonyhádiakat.

Budapest. Dr. Büchler Sándor.

A BIBLIA HATÁSA A »ZRINYIÁSZ«-RA

A biblia óriási hatást gyakorolt az újkor minden költőjére, mióta — a protestantizmus terjedése következtében — a biblia közkincscsé vált. Csodálatosan és összhangzatosan vegyül benne a csodaszerű a természetességgel, az epikai elem a lyrikus hangulattal, az egyszerű és bájos idyll az oktató költészettel, a mindenható szerelem zengése és dicsőitése a fenséges ihlettől áthatott vallásos költészettel. E könyvben találjuk már a népies elemnek biztos nyomait, sőt egyes naturalisztikus hangok is megcsendülnek benne. Itt gazdag cselekvény, számos kidomborított jellem, bájos epizódok s művésziesen kidolgozható anyag tömege kinálkozik az epikusnak, a lyrikusnak, a szerelmet zengő dalnoknak egyaránt. A reformatió fellendülése készteti a katholikus egyház embereit is arra, hogy visszaforduljanak a vallás ősforrásához, a szt. iratokhoz, hogy ők is merithessenek belőle bizonyitékokat dogmáik és állitásaik számára, hogy elhárithassák a szó- és irásvita alkalmával, a protestánsoktól rájuk mért sújtó csapásokat. Igy könnyen meg fogjuk érteni azon jelenséget, hogy Zrinyi Miklóst is, a buzgó jezsuita téritőtől, Pázmány Pétertől nevelt költőt, a biblia magához vonzotta ellenállhatlan varázsával. A költői hajlammal bíró gyermek lelkületébe korán belevésődtek a bibliai képek, alakok és mondások. Megemlitendő az is, hogy Zrinyinek, mint kiváló epikusnak, az epikai elemekben gazdag szt. iratok ragadták meg figyelmét, különösen Józsua, a Birák és Sámuel könyve. Ugyanazon könyvek ezek, melyek korunk legnagyobb költőjét, az eposz művészi alkotóját és mesterét, vezérelték és befolyásolták halhatatlan műveinek megirásánál.[1]) A bibliai befolyás kétféle tekintetben érvényesül a Zrinyiászban. 1. Midőn a költő átvesz bibliai kifejezéseket és mondásokat, 2. Mikor egyes bibliai epizódokat beleszö eposzának keretébe, compositiójának egészébe; amazokat veszi nagyobbrészt a zsoltárokból, ezeket pedig az első próféták sorozatából. Azonkivül ki lehet mutatni egyes zsidó eszmék átvételét és feldolgozását a Zrinyiászban.

Hogy miért fordul Zrinyi inkább a szentiráshoz, mint az új testamentumhoz, nagyon elmésen fejtegeti Toldy Ferencz a m. költészet történetének második kötetében (263 l.), midőn a csodálatos elemről értekezik, mely a keresztény eposznak nélkülözhetetlen kelléke: »a protestantizmus megrenditette a csodák iránti hitet; s igy ő egy lényegben már akkor protestáns országban csak óvatosan és kimélve fordulhatott e hithez s névszerint a tisztán bibliai nézethez tartotta magát.«

I.

A bibliából kölcsönzött kifejezések és mondások.

A költő az I. énekben megjelenteti a nagy mindenhatót, aki a világot egy szemfordulásból megnézi és azt találja, hogy a magyarok igen mélyen sülyedtek, elfajultak és megromlottak, megvetik az Istent és bálványt imádnak; azért megindult Isten haragja, elhatározza a magyarok büntetését

[1]) V. Ö. tisztelt tanárom Bánóczi Józsefnek dolgozatát »Toldi és a biblia« a m. izr. irod. társulat évkönyvében.

Szolimán török szultán által. A magyarok romlottságának leírása és jellemzése megegyezik Mózes hattyudalának ama részével, midőn a próféta a jövőbe tekintve, előre látja Izraél történetének fejlődését és a majdan beálló fordulatot, mikor Izraél elpártol Istenétől és az ókorban elharapódzott bálványimádáshoz fordul. A »Zrinyiász«-ban a szóban forgó hely imigy hangzik:

Látá (Isten) a magyarnak állhatatlanságát
Megvetvén az Istent, hogy imádna bálványt . . . .

Mózes szavai pedig ezek: És elhizék Izraél és kirúgott . . . elhagyja az Istent, ki őt megteremtette. . . . Boszantotta idegen Istenekkel, haragitotta bálványimádattal. (Deut. 32, 15—16) (I én. 6. l Abafy kiadása 1879.)

A költő ekképen folytatja a magyarok sülyedésének ecsetelését:

Jóságos cselekedetnek nincsen kelete,
Sem öreg embernek nincsen tisztelete . . . . .
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.

Éppoly erős szinekkel föstik Ezs. és Hosea próféták koruk zsidóságának erkölcstelenségét és elfajultságát. Ezs. ekként sorolja fel a nép bűnlajstromát.

Hűtlenség lakozik szerteszéjjel Istentől való elpártolás . . . . . (Ezs. 59, 13). Hóseának ajkai pedig ily panaszra nyilnak: Istennek pöre van az ország lakosaival, mert nincs igazság, nincsen jó cselekedet és Istenmegismerés az országban; hitszegés, hűtlenség, emberölés, lopás és paráználkodás elterjedtek és vérontás éri a vérontást. (Hósea 4.1—3). Zrinyi megszólaltatja magát az Istent, aki a magához szólitott Michael arkangyalhoz ezen szavakat intézi:

Nézd, ama keménynyakú és kevély scythák,
Jó magyaroktól mily igen elfajzottak . . . . (I. én. 7. l.)

Mózes szintén »keménynyakú« népnek nevezi Izraélt. (Exod. 34, 9).

Kihoztam Scythiából, mely nekik szűk volt, az én szent lelkem is ő reájok szállott. (u. o.) Ugyanezt a kifejezést találjuk I. Sám könyvében (10. 6, 10, 11, 6, és 16, 13). Isten Michael arkangyalt a pokolba küldi, hogy válaszszon ott egyet a haragos és bősz furiák közül és küldje el azt Szolimán szultánhoz, hogy gerjeszsze fel a magyarok ellen haragját.

Erre Michael arkangyal kezde könyörögni, az igazok és jámborok életéért esedezni »Uram jámborokat fogod-e rontani? És a hamisakért fogod-e (őket) megverni? (I ének 8. l.) Ábrahám is könyörög az Istenhez, aki Szodomának és Gomorának bűnös lakosait el akarja pusztitani, hogy a jámborokat kimélje meg, hogy el ne veszitse a gonoszokat a jámborokkal együtt. (Gen. 18. 15,) Isten visszautasitja az angyal merész beavatkozását, nem kérte ki a tanácsát, hanem várja parancsának szigoru végrehajtását. De az élő Isten kész lőn megfelelni: »Te akarod-e a tanácsomat tudni vagy elrejtett titkaimat vizsgálni. A melyeket te neked nem lehet tudni? (I. én. 9. l.) Ki ne ismerne rá itt Ezs. kijelentésére. (40, 13—14.) A »Szigeti veszedelem« költője hosszú töredelmes imát ad hőse ajakára. Nincs ez felpiperézve világi diszszel s ha Zrinyi az imájában követi valamely elődjét, a királyi szt. dalnok, a szt. irás hymnuszainak ihletett énekese az. Midőn sziget dalija teljes bizodalommal fordul Istenhez, »Te vagy énnékem győzhetetlen fegyverem, paizsom, kőfalam, minden reménységem« (II. 29 l.), a zsoltár-költőt véljük hallani »Uram, én kősziklám, erődítésem és megmentőm, erős Istenem, ő benne bizom, én paizsom, segitségem szarva és felmagasztaltatásom (Zs. 18, 3 és II. Sámuel 22, 23.). Midőn esedezik: Hajtsd le füleidet a magas kék égből, Halld meg könyörgésemet kegyességedből (II. 20 l.), eszünkbe jut a fohász: »Hajtsd le uram a te füleidet, hallgass meg engemet, mert én nyomorult és szegény vagyok«. (Zs. 86, 1.) Ha töredelmes szivvel emlékszik az eredeti bünre »Nem-e én tetőled csináltattam földből? (II. 30. l.) A Zsoltáros önvádja zendül meg: »Ime én vétekben fogantattam meg és az én anyám bűnben melegitett engemet« (Zs. 51, 4). Ha bűneiből kegyelem által megtisztulni óhajtván, így könyörög: »Moss meg szt. lelkeddel, mert rút, mocskos vagyok« (II. 30 l.) Dávid reménykedését halljuk: Moss meg engem az én vétkemtől és az én bünömtől tisztits meg engemet. Moss meg izsóppal és megtisztulok, moss meg engem és fehérebb leszek a hónál (Zs. 51. 4. 9.). Mikor azt mondja

Feledkezzél meg vétkeinkről,
Mert tégedet nem holt, hanem ki most is él,
Dicsér és nevedről tisztességet beszél. (30. l.)

Vagy mikor így fohászkodik:

Ne engedd, hogy a te szent nevedet ők megnevetnék,
Mitölünk, te hol vagy, kevélyen kérdeznék. (30. l.)

Vagy midőn Istent dicsőítve felkiált:

Nem nekünk, uram, nem nekünk tisztességet,
De szent nevednek adj örök becsületet. (31. l.)

Minden hivő lélekben a zsoltár visszhangzik: »Avagy beszélik-e a sirban a te szeretetedet és a te hüségedet alvilágban (88. zs. 12.). Nem a megholtak dicsérik az Istent és nem, a kik a sirba szállnak (115. 17. 18.). Miért mondanák a pogánynépek: hol vagyon az ő Istenük (Zs. 115. 2. 79. 10. 42. 4.) Nem nekünk, nem nekünk. hanem a te nevednek adj dicsőséget, szeretetedért és igazságodért. (115. Zs.)

Ime, nem rövidült meg keze az Úrnak. (V. én. 68. l.)

Épp úgy hangzik ez a mondás Mózes szájában (Num. 11, 23,) és Ezs.-ban is találjuk (59, 1). Midőn a hős bán közelgetni látja végső óráját, összehivatja jó vitézeit, lelkesitő szavakkal serkenti és bátoritja őket az utolsó halálthozó tusára. Vigasztalja őket, hogy Isten határozatából kell nekik a halált elszenvedni, hogy Isten kemény próbára teszi őket.

Mindenképen próbál az isten bennünket,
Valamint az ötvös tüzben arany művet. (XV. én. 225. l.)

A hasonlatot a szt. irásból plántálta át eposzába a költő (Ezs. 1. 25. Mal. 3, 3.) A XV. énekben Isten összegyüjti az angyalok mennyei seregét és leküldi őket a földre, hogy üzzék el azon ördögöket, melyeket Alderán török bűvész felidézett a magyarok ellen és hogy vigyék az elhullott vitézek lelkeit a mennybe. Az angyalok dicsőitésbe törnek ki: Szent, szent, szent. Mindenható Isten, Jehova, Egész mennyei sereg vigan kiáltja. (XV. 228. l.) Itt Ezs. szavait halljuk, aki az egyik vizió alkalmából látá Istent a hatalmas trónusán környezve a szeráfim és kerúbim százezreitől, kik zengedezik. Isten dicsőségét. Az angyalok hada két külön csoportra oszlik: két karra: »És az egyik csoport szól a másikhoz szent, szent, szent, a seregek ura, telve van az egész föld dicsőségével.« (Ézs. 6, 3,).

II. Egyes epizódok átültetése a szt. irásból.

Meddig Mehemet azokat hiába üzé,
Addig vitéz Zrinyi lesből kijöve,
És basa táboráig bizvást elmene,
Mert senki sem állhatott ottan ellene. (III. én. 42. l.)

A harcznak ezen modora és taktikája kitalálásában a »Szigeti ostrom« dalnoka szintén a szt. irás hatása alatt állott. Ugyanazzal a fortélylyal bevette Józsua, Palesztina meghóditója, Áj városát.

Előbb küldött egy kis támadó csapatot a város lakosai ellen, mely félelmet és rémületet színlelvén, futásnak eredt. Zrinyi is csak száz lovast küld a Siklós előtt nyílt mezőn táborozó török sereg ellen, a kik azt hitetik el a török sereg élén álló Mehemet vezérrel, hogy hatalmától és vitézségétől megfélemlitve, menekülnek. Megfutamodásukkal megtévesztik a pogány török basát és kicsalják őt a táborából. Áj lakosai sem veszik észre a cselfogást, lépre mennek és üldözőbe veszik a menekülő csapatot; addig őrizetlenül hagyják városukat, rábizva azt gyönge nők és harczképtelen férfiak védelmezésére. A török táborban is egyedül Rézman a török vezér fia 500 főnyi sereggel maradt hátra. Józsua egy adott jelre kijőn a lesből s 25,000 harczosból álló seregével beront a nyitott kapukon át a városba; a bennrekedt lakosokat kardélre hányja, a várost feldúlja és romba dönti. Az üldöző csapatokat csak az égbe szálló gomolygó füstoszlopok s a magasba törő lángok teszik figyelmessé a cselvetésre; mire visszafordulnak, két tűz közé szoritva találják magukat és ott lelik halálukat mindnyájan. Hasonlóképen ront Zrinyi, a Szigeti hős, derék hadával a hátramaradt kis török csapatnak, felkonczolja vezérét, Rézmán lovagot és iszonyú pusztitást visz végbe a török táborban. Az üldöző Mehemet, az elesett Rézmán atyja, visszasiet a csata szinhelyére, dühösen nekimegy fia gyilkosának, de ő is elesik vitéz Zrinyi keze által. (Józsua VIII. fej. III én).

A Zrinyiász még egy jeles epizódjának eredete megy vissza a szt irásra. A IV-dik énekben megtudja Szolimán, Mehemet gyászos elestét és a török tábor felkonczolását. Megindul haragja s azonnal útnak inditja seregét Sziget felé,

megboszulandó Zrinyin, kedvelt vezérének halálát. Éjjel a vonuló tábor pihenőt tart. Egyszerre két ló megbokroskodik, nekivadulva rohan a táboron keresztül, átgázolva az alvó török vitézeken; hol az egyiknek hasát nyomják meg, hol a másiknak a hátán hagynak patkó nyomokat. Ezáltal nagy zavar és rémület támad; az alvók felébrednek, ide s tova futkosnak, összevissza elegyednek, nem tudva és nem értve a történeteket. Már sokan azt hiszik, hogy Zrinyi rájok tört; Szkender bég ugyanis hallá Zrinyi nevét kiejteni, mire azt vélik, hogy Zrinyi seregével a török táborban termett. Egy török barát torka szakadtából azt kiáltja: »Zrinyi rajtunk vagyon«. A Delila által megkötözött Sámsont is ugyanazokkal a szavakkal riasztják fel: »Sámson, a filiszteusok rajtad vannak. (Birák 16, 20.) Óriási a zűrzavar, nőttön nő a félelem! Egyrésze a seregnek az ellenség ellen indúl, az éjjeli őrjárat összeütközik e csapattal, mert keresztyénnek nézi. Maga Szolimán alig képes a zendülést lecsillapitani. (63 l.:

I. Sámuel könyvében az epizód a következő: Sául első vitéz, harczias királya Izraélnek, végképpen meg akarja semmisiteni Izraél kiengesztelhetetlen ellenségét, a filiszteusokat. Ezek tábort ütöttek, »Michmas« nevű magaslaton, Sául pedig megállapodott Gévánál. A két hadsereg vesztegelt, még nem került ütközetre a dolog. Ekkor Jónathan, a király hőslelkű fia felszólitja fegyverhordozóját, hogy kövesse őt a filiszteusok táborába: »Hátha Isten csodát mivel velünk,« igy szól »hiszen nála nem dönt a sokaság«. Jónathan előjelt is kitűzött magának és igy beszélt szolgájához: Ha a pogányok megpillantva bennünket, azt fogják mondani: »Várjatok csendesen, mi lemegyünk hozzátok«, akkor helyünkön megmaradunk, nem mozdulunk el. Ha pedig azt mondják majd: »Jertek fel hozzánk«, fölmegyünk a táborba és nagy vereséget okozunk az ellenségnek. Jónathán és fegyverhordozó szolgája csúszva-mászva, halkkal mászták meg a filiszteusok táborát, mire az őrök imigyen szólottak hozzájok: »Jertek fel hozzánk«, Ez jó jel gyanánt szolgált a vitéz ifjunak, rárontott a filiszteusok seregére s egy kardcsapással tiz pogányt menesztett a halottak országába; mögötte a fegyverhordozója is derekasan pusztitott a kevély filiszteusok között; mire ezek azt kiáltották: »kijöttek Izraél fiai a barlangokból, a buvó és rejtekhelyeik

ből, váratlanul itt termettek. Nagy remegés és ijedség fogja el a filiszteusokat, futásnak erednek, menekülésük közben egymásnak rontanak, mivel ellenségnek nézték egymást.« (I. Sámuel 14, 1—6).

Vannak ugyan a két tábori jelenetben eltérések, de ezek is csak a helyzet és viszonyok különböző volta miatt keletkeztek. A költő tudatosan járt el, midőn egyet-mást módositott. Sámuel könyvében felidézi a zavart a hős király vitéz fia és fegyverhordozója, az az két vitéz, miglen a török táborban a rémület szülő oka: két harczi mén. De a költő nem szerepeltethetett két vitézt a bán táborából, mert a török sereg csak indulóban volt Sziget felé s egyelőre a távolság még igen nagy volt a két hadsereg között. Különben sem kelthet bennünk csodálatot a költő által egyes cselekményeken tett változtatás vagy más fordulat alkalmazása, minthogy ez épen a Szigeti veszedelem költőjének egyik legerősebb oldala. Ha át is vesz egyet-mást idegen kötőktől (pl. Vergiltől és Tassótól), az nem történik soha eredetisége rovására. Mindig képes az idegent sajátjává idomitani, a kikölcsönzöttre a maga egyéniségének jellegét rányomni. Tudatosan és művésziesen dolgozza fel a másoktól nyert anyagot, előbb gyúrja és hajlitja és csak azután alkalmazza. (v. ö. Arany Zrinyi és Tassó 15. l.).

* * *

Zrinyi még egyes eszméket és gondolatokat is dolgozott fel a szt. irásból. Midőn a hős bán siratja vitéz kapitányát. Farkasicsot, ilyen szavakat mond:

> Csak egy van, mi megmarad koporsó után,
> S mi megmutatja magát a világ fogytán:
> A jó cselekedet. Nagy öröksége van:
> Újúl mindenkoron halhatatlan voltán. (VII. én. 106. l.).

Ézs. ugyanazt a gondolatot fejezi ki: »Akkoron áttör, mint a hajnalcsillaga a te világosságod, a te gyógyulásod mindjárt sarjad, s halad előtted a jó cselekedeted, Isten dicsősége be fog téged gyűjteni«. (Ézs. 58, 8.)

Maga azon eszme, mely a Zrinyiászt az epopeia szinvolára emelte, szintén zsidó eredetű. Hányszor pendül meg azon eszme a próféták ajkain. Isten megbünteti Izraélt mert bál-

ványimádók lettek, mert elhagyják az igazság utját. Isten keményen sujtja az ő népét, mert megbontották az ősökkel kötött szövetséget. Isten felperzselteti Jeruzsálemet, Sion várát lakosai romlottságáért és erkölcstelenségükért, száműzetésbe küldi őket, hogy megjavuljanak, rájuk suhint haragja ostorával, hogy bünhödjenek, azután könyörül rajtuk. (V. ö. Ezs 14, 1—3. Jerem. 50, 20.) A magyarokat Isten, Szolimánnal, boszujának lángpallosával üti, hogy bünhődjenek azért, mivel elhagyták ősi vallásukat: a kath. egyházat és vallották a modern hitet: a protestantizmust.

Hogy Zrinyi jól ismerte a bibliát és annak történetét be fogom bizonyitani még néhány idézettel.

A hős vezér egyik beszédében igy szól:

Ezért ő Fáraót rontá keménységgel
Goliátot meggyalázá egy gyermekkel,
Filiszteusokat rettenetességgel,
Rontá pogányokat bosszúálló szivvel. (V. én. 68. l.)

A költő megénekli Zrinyi vitézségét és hősiességét:

Talán így Herkulesz bánt a sárkányokkal,
Vagy hatalmas Sámson filiszteusokkal. (VI. én. 92. l.)

És mikor a költő bemutatja a Demir Khánnal párbajozó Deli-Videt, ez a párbaj előtt Istenhez könyörög:

Uram, tekintsd meg égből a te szolgádat,
Te zsidó gyermeket terebinthus-völgyben,
Goliáth ellen tetted győzedelemben,
Téged dicsértenek égő kemenczében,
Abednago, Sidrak és Misák nagy örömben.

(V. ö. Daniel 3, 20. és XIV. ének, 223. l.).

Budapest. FARKAS JÓZSEF.

RASI MÓDSZERÉHEZ.

Ha Rásinak a szentiráshoz irt agádikus magyarázatát behatóan kutatjuk, azon munkákkal összehasonlitván, melyek neki forrásokként szolgálhattak, azon meglepő eredményre jutunk, hogy ez jóformán nem egyéb, mint compilátiója a legkülönfélébb midráskönyvekben és a talmudban talált szentirási magyarázatoknak. Hogy Rási ezt roszhiszeműségből azaz az irói jog jogtalan elsajátitás szempontjából tette volna, már azért sem állitható, mert látjuk, hogy számtalan idézetnél megnevezi a forrásokat, melyekből meritette. Mindazonáltal a sajátkezűleg föl nem tüntetett, de ténylegesen más forrásból vett magyarázatok száma jóval felülmulja a kijelöltekét, mely a következő példából is kiviláglik: Mózes első könyvének első fejezetének 31 verséből 25-re irt Rási kommentárt; e 25 vers kommentárja közül csak 5 versről sejthető, hogy R. saját magyarázata, amint ő maga is megjegyzi e fej. 24. versében: הוא שפירשתי, a fejezet többi 20 versére a magyarázat idegen forrásokból van meritve, ezek közül kettőben kijelöli világosan a munkákat, melyekből vette כך מפורש בב״ר (az 5. v.-ben) és כדמפורש באגדה בשחיטה חולין (a 12. v.-ben) szókkal, a többi 18 vers magyarázatának 4-ében céloz idegen eredetükre: אמר ר׳ יצחק és tovább במ״ש רז״ל (az 1. v.-ben), אגו צריכין לדברי אגדה (a 4. versben) וכדברי אגדה (a 21. v.-ben) és מדרש אגדה (a 27. versben). Maradna 14 vers magyarázata, melyekben nem hivatkozik forrásra, melyek eredetét neki tulajdonithatnák, holott valamennyit a Genesis rabbában vagy más agádikus műben találjuk.

Nem célom jelen soraimmal R. ez eljárásának okát nyomozni, valamint sokkal csekélyebbnek és gyengébbnek érzem magam, semhogy megkisérleném R. érdemeit csorbitani, csak azt akarom ezuttal kimutatni, hogy Rásit a több forrásból való merités olykor tévutra vezette, melyet következő példával legyen szabad illustrálnom: M. II. k. 29. f. 1. v. arról szól, hogy Isten megparancsolja Mózesnek, miképen szentelje fel — a szentély felavatását megelőzőleg — Áront és fiait: פר אחד לכפר על מעשה העגל שהוא פר stb., erre R.: לקח פר אחד בן בקר

M. III. k. 9. f. 2. versében pedig, hol ugyancsak a szentély felavatásáról van már szó, Mózes megparancsolja Áronnak: קח לך עגל בן בקר לחטאת ..... והקרב לפני ה׳ ezt R. ismét ugy magyarázza: קח לך עגל. להודיע שמכפר הקב״ה על ידי עגל זה על מעשה העגל שעשה

Ezt az áldozatot Áronnak kellett bemutatnia, az Exodus 29. f.-ben emlitettet Mózesnek. Utóbbi verset Nachmanides (II. 29. f.) következőképen magyarázza: ויתכן כי לכפר על מעשה העגל הוסיף להם עתה הקרבנות הללו כי באשר עזה וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם עדיין לא נעשה העגל באשר פירשתי לבך לא הזכירם שם ולא כדברי

רש"י שאמר שם כי הפר לכפר על מעשה העגל אבל הוו הפרים הללו להטא על המזבח..... והעגל הזה ביום הח' לכפר על מעשה העגל.... וכך אמר בתוספתא.... שהעגל הזה לכפר על מעשה העגל Miképen kerülhette ki Rási figyelmét, hogy a M. II. 29. f. leirt rendeletet még Izraelnek bűnbeesése előtt vette Mózes? Ha ezt az אין מוקדם ומאוחר בתורה tétellel ki is lehetne egyenliteni, mire Rási annyiszor — igy III. k. 8. f. 2. v. is — hivatkozik, feltünő marad, hogy Rási Mózesnek a פר bemutatását (II. k. 29. f.) és Áronnak az עגל bemutatását egy és ugyanazon ok végett találja elrendelve. De magyarázatát leljük abban, hogy R. többféle agádikus művekből hordta össze magyarázatait és ezeket vakon követte, igy M. II. k. 29. f. 1. verséhez a Tanchumából meritett, hol e vers magyarázatához (11. tétel תצוה) szóról-szóra találjuk Rási magyarázatát: ולקח פר אחד פר לכפר על מעשה העגל שהוא פר mig M. III. k. 9. f. 2. verséhez már a Toszifta magyarázatát használta forrás gyanánt, hol — a Ramban idézése szerint — az áll: עגל הזה מכפר על מעשה העגל

Alsó-Lendva. DR. RUDOLFER ANTAL.

IRODALOM.

FRANCZIAORSZÁG ZSIDÓ IRÓI A XIV. SZÁZADBAN.

(Les Ecrivains juifs francais du XIV. siécle par Ernest Renan membre de l' Institut, Paris 1893.)

Ezen a zsidó irodalomtörténet egy részét tárgyaló érdekes munka szerzője gyanánt az azóta elhalt Renan szerepel. De a zsidó tudomány viszonyainak ismerőjét ez nem téveszti meg a mü valódi szerzője felől, a ki nem más mint az, a ki Renannak egy másik hires müvéhez szolgáltatta a talmudi adatokat, t. i. *Neubauer* Adolf hazánkfia, a Bodleyánának jelenlegi könyvtárnoka, akinek neve a zsidó tudományban a legtündöklőbbek közzé tartozik. Neubauer nem lévén tagja a Histoire de la France czimű gyűjteményt kiadó társulatnak, melynek kiadványa a jelen könyv, Renan neve alatt kellett megjelennie.

De térjünk át a könyv ismertetésére.

A bevezetésben kiemeli a zsidók nagy tevékenységét a tudomány terén daczára annak, hogy az üldözések éppen a 14-ik században legnagyobb mértékben bénithatták volna meg a zsidók kitartását. A bibliai, talmudi és kabbalai tudományok egészen háttérbe szorulnak. A Bahirt exkommunikálják, a Zóhár egészen ismeretlen, legalább senki sem emliti. De ennél jobban virágzik a filozófia, a mennyiben az a kevés bibliai kommentár is, mely e század terméke, filozófiai és ethikai igazságokat keres a szentirásban. A zsidók közvetitői az arabs ismereteknek, általuk jutnak közbirtokba Averroes, Algazali és mások munkai.

Mielőtt szerző áttérne tulajdonképpeni tárgyára, először felsorolja azon müveket, melyek a legnagyobb valószinüség szerint a 13. század végén vagy a 14. elején iródtak franczia

zsidó szerzőktől. Ilyen a már 1300 előtt keletkezett ספר החיים (az Élet könyve), melynek szerzője franczia zsidó lehetett mert alkalmazza a »fort« és »plus fort« szókat.

Egy másik Széfer Hachajimnak nevezett mű Tako Mózesnek és Abr. Ibn Ezranak is tulajdonittatik minden ok nélkül. Nem lehetetlen, hogy a Tako idézte Széfer Hachajjim azonos a mi munkánkkal és akkor a 13. század munkának kell mondanunk. Szaadjaht és Kalirt már találjuk benne. Steinschneider is azonosnak mondja a két Széfer Hachajjimot.

Ide sorolandó Ibn Gabiról Mivchar Happeninimja is, melyet Juda Ibn Tibbon fordított, de a hozzája csatolt kommentár a franczia szavak után itélve csak franczia rabbitól eredhet. A nyomtatott textusban sok az elrontott franczia szöveg és itt-ott hiányzik is valami a franczia szövegből, a mi a kéziratban megvan. Ezen kommentárból kiviláglik, hogy 1336-ban már megvolt, miután kópiája 1338-ban készült. Ugy Zunz mint Carmoly tévednek, midőn a mű szerzőjét ismerni vélik.

Ezen időben szokásos a Machszorim kommentálása is. A kommentatorok között találni franczia, rajnamelléki és német zsidókat. Ilyen kommentator Ahron b. Chajjim hakohen. Valószinü, hogy a kommentárok nagy része Olaszországban készült azon zsidóktól, kik Francziaországból kivándoroltak és az első generáczióban még franczián beszéltek.

1300 körül említendő mint liturgiai szerző Nethanel de Chinon (röviditve הקדן hakodós R. Nithanel). Meghalt mint vértanu. Testvére Esztori Parchinak. Három liturgiai költeménye ismeretes.

Ezen időbe tartozik Salamon Szimcha a Széfer Hammaszkil szerzője. A munka kasuisztikus, vegyitve ethikai tartalommal mint a Machkim Nathan b. Judától (1300 körül). A bevezetésben találjuk a szerző nevét akrosztichonban. A munkában az 5054. év (1294) említtetik. A kópiája 1340-ben készült.

Jedaja Penini.

A Provence legkiválóbb költője, habár semmi tekintetben nem üti meg a spanyol költők mértékét. Költeményeiben irálya nehézkes, de annál szebb és könnyedebb a Bechinath

Olámban. Itt megérdemli a Hammélicz nevet. Mint az akkori tudósok mindegyike, ő is minden tudományágat mivel, filozófus és talmudista, különösen az agádát miveli és kommentálja. A Penini nevet ő maga adta magának, valószinüleg mert versei gyakran »gyöngyöknek« mondatnak. Téves Neubauer ama nézete, hogy onnan nyerte a nevet, mivel ő is irt Mivchar Peninim czim alatt ethikai mondásgyüjteményt. E mü nehezen származik tőle, mert különben még 18 éves kora előtt irta volna meg, miután 18 éves korában irt munkájában már ő maga nevezi magát Penininek. Születési éve bizonytalan. Ben Ádréthoz intézett levelében 1305-ben még fiatalnak vallja magát és ezen okból Graetz 1280-ban születettnek mondja, Steinschneider azonban idősebbnek mondja, mert már 1240-ben létezik egy általa arabból héberbe átültetett munka, aztán azért sem valószínü, hogy még csak 1280-ban született volna, mert nem ismeri Averroest Aristotelesre, már pedig ez 1284-ben készült. S végre még egy bizonyiték, mely Graetz ellen szól, hogy ő maga mondja, hogy 15 éves korában Meschullam b. Mózes — Beziersből — iskolájába került. Már pedig Meschullam idősebb kortársa Nachmáninak és igy lehetetlen ugy szólván, hogy 1295-ben — mert akkor lett volna 15 éves Graetz szerint — Meschullam iskolájába került volna, miután ez utóbbi még 1195 előtt született. Valószinüleg 1260 előtt születhetett Jedajah. Ez ellen csak az szólna, hogy apja Ábrahám ki büszke arra, hogy költő, egy szóval sem emlékszik meg fiáról 1289-ben irt költeményében, már pedig, ha Jedajah 1260 előtt született volna, akkor már okvetlenül kellene, hogy emlitse.

Életéről semmi adatunk nincs, kivéve, hogy Mesullam iskolájába járt. Gans összetéveszti Jakabbal, ki szintén Beziersbe való. Jedajah halála éve bizonytalan.

I. Első munkája valószinüleg a Bakosasz Hammemim. Ima, mely ezer szóból áll és mindegyik *m*-mel kezdődik. Apja, Ábrahám e müveért nagyon megdicséri egy külön négy soros költeményben. Atyja más munkájáról nem emlékszik meg és igy valószinü, hogy nem is ismert mást. Jedajah homályosan ir. Nagyon merész az az állitás, hogy Jedajah 14 éves korában irta volna meg az imáját, csak azért, mert az első sor בטורי מי זהב arra látszik utalni, lévén זהב számértéke 14. תהלה לנשים neve más okból ered.

A művet igen sokszor nyomtatták, a Bechinasz Olam után is igen gyakran kommentálták. Némely kéziratban található egy akrosztichon, אני ידעיה הפניני בר אברהם הזק mindjárt az apja approbátiója után. Jedajah maga megokolja azt azzal, hogy az immában már nem tüntethette fel a nevét és azért teszi itten.

II. ספר התרדם ethikai munka. Áll négy fejezetből és bevezetésből. Barátjai unszolására irta és e nevet azért adta neki, mert hasonlit a kerthez, a mennyiben csak arra való, hogy benne sétáljanak és nem egyuttal, hogy hasznot is huzzanak belőle.

III. Az asszonyokat védelmezi a צלצל כנפים cz. műve. E név magától a szerzőtől ered. Az אוהב נשים nevet egy másoló adta a munkának. A munka polemikus tendenciával bir Juda b. Szabbatáj ellen, ki a שונא נשים-ot irta. E művét Jedajah 18 éves korában irta s barátjának ajánlja. Ő a harmadik azon zsidó szerzők között, kik az asszonyokról irnak: 1. Juda ibn Szabbathój. 2. az Ezrasz Nosim szerzője és Jedajah. A nőirodalom Itáliában utánzókra talált.

IV. Filozófiai kommentárok az agádára és a midrás néhány részére, nevezetesen a Midrás Rabbosz, Tachuma-, Szifre, Pirké di Rabbi Eliezer, a Midrás Nechomósz és Midrás Tillimre. Valószinüleg e munkái mind apologetikus levelei előtt irattak.

V. Commentár Abothra és a babyloni agadára. Ebből tudjuk meg, hogy Mesullam iskolájának a tanitványa. E munkája még a szerző fiatalságára vall és, ugy látszik, e munka révén jogositottnak érezte magát, hogy beleszóljon a filozófusok és az ellenfilozófusok vitájába.

VI. אגרת ההתנצלות v. כתב ההתנצלות Salamon ibn Ádréthez intézett levél, melyben azt fejtegeti, vajjon a filozófiai tudnyok ártanak-e a vallásos érzületnek. Az elején elpanaszolja, hogy mennyire szakadt most a provence-i zsidóság két ellenséges táborra. Aztán erősen védelmezi a filozófiát, különösen a filozófiai bibliamagyarázatot, mely szerint Ábrahám és Éva anyag és alak volnának. Ő azt mondja, hogy csak a talmudi agadát magyarázzák allegorice, de nem a szentirást. Dicsőiti a filozofiát mint olyan tudományt, mely erősiti a vallásos érzületet. Hogy Sal. b. Ádrét felelt-e erre a levélre, bizonytalan, sőt valószinü, hogy nem.

VII. בחינת עולם *világ fölötti vizsgálat.* 37 fejezete van. Valószinüleg már 1306 a franczia zsidók kiüzetése után készült el. mert a 11. fejezetben panaszkodik az exilium sorsán. A mü, tekintve, hogy számos kéziratban maradt reánk, nagy hatással lehetett a zsidókra és ugy látszik, szorgalmasan olvasták. A mű több név alatt ismeretes: *Bechinasz Olám, Iggeresz bechinasz Olám, Somájim loróm, Iggeresz Somájim loróm* és *Maamar bechinasz Olám.* A müvet igen gyakran kommentálták. Leforditották latin, franczia és olasz nyelvre.

VIII. Szerzőnknek tulajdonitja Graetz az 1000 א-fel kezdődő imát is. Éppugy neki tulajdonitja a ל-del kezdődő imákat is.

IX. Foglalkozott az orvosi tudománynyal és Avicenna Canonjához jegyzeteket irt.

X. Irt filozófiai munkákat is. Filozófiai munkáit emliti Heller Lippmann commentárja bevezetése végén. Ezen munkáihoz tartoznak a כתב הדעת »A tudós könyve«. Ezen munka tulajdonképen parafrazisa Al-Farabi egy munkájának, mely a ספר השכל והמושכלות név alatt ismeretes. Válószinü, hogy Jedajah korában Al Farabi e munkája a Kszáv Haddaász név alatt volt ismeretes és ő saját munkáját csak kommentárnak tekintette.

XI. הדעות בשכל החמרי »A vélemények az anyagi intellectusról.« Azonos az intellectussal, melyet Arisztoteles a szenvedő intellectusnak mond. Itt aztán megkülönböztet ötféle szenvedő intellectust. A mühöz nincs héber bevezetés.

XII. המאמר בחפצי המהלך. A munka כתב הפצי האנה név alatt is ismeretes. Tárgyalja azon tételt, kogy az ellenkező irányok csak egyenesek lehetnek, mert mihelyt görbe vonal, azonnal többféle módon lehet görbe.

XIII. כתב ההתעצמות. Ebben a műben Jedajah új argumentumokat hoz fel az előbbi műhöz.

XIV. Egy névtelen munka arról értekezik, vajjon ugyanazon fajhoz tartozó lények különböznek egymástól lényegben. Ebben a munkában megtudjuk, hogy Jedajah irt מדבר קדמות-cz commentárt Majm. 24 propoziciójára. Emlittetnek még más logikai munkái is, de ezek jelenleg ismeretlenek.

Tőle ered valószinűleg egy költemény, mely a 13 hitczikkelyt tartalmazza. Neki tulajdonitják még a מעדני מלך,

mert benne találták a *Bechinász Ólám* szót. Továbbá egy super-commentárt Ibn Ezra Genesis-commentárjára és végre az אגרת התשובה. Ez utóbbi szerzőjeként Jedajah b. Nachson említtetik. Mind e három munka nem Jedajahtól ered és tévesen tulajdonitják neki.

Esztori Parchi.

Zunznak idevágó kitünő czikkéhez alig lehet ujat hozzátenni. Hogy mit jelent Esztori, bizonytalan. Megfelelő héber nevét Mëirrel is visszaadják, de ez semmi bizonyitékot nem tartalmaz. Műve Kaftor Voferách és ebben különösen az utóbbi szó arra engedne következtetni, hogy apja, kit már Happarchi név alatt ismerünk, talán Florenczból jött Andaluziába (פרח = Florencz: Firenze).

Született a Provenceban, ahol első nevelését is nyerte. Apja, úgy látszik, tekintélyes rabbi volt, mert fia többször idézi emlitett munkájában. Ebben a művében elbeszéli, hogy ifju korában el kellett hagynia az országot. Miután 1306-ban kivándorolt, kell hogy a 13. század vége felé született legyen. Mint valamennyi számüzött, ő is először Perpignanba ment, aztán Bercelonába, hol legalább nehány hónapig tartózkodott. Kaftor Voferach cz. művét 1352-ben fejezte be. Később Egiptomban tartózkodott. Innen Palesztinába ment, a hol a szentföldet tanulmányozta. Czitálja Chinoni Eliezert, a martyrt; apját, a hires Jakob b. Machirt Montpellierből és Asert (talán = Ros, v. = Aser Lunelből). Igen jól isməri a talmudot és kasuisztikus munkáiban emlitve találjuk a legkiválóbb franczia talmud-tudósokat.

Főműve: כפתור ופרח. A mű czime mindenesetre magában rejti valamiképpen a szerző nevét. Tárgya, hogy milyen szertartásokat kellene tartani, ha Izraél újból elfoglalná földjét és mik az ország határai. Tizenhat fejezetre oszlik és szól a a tizedről és egyéb adományokról. Fontos geográfiai szempontból. Hétszer adták ki, de mindig héber nyelven és igy a geografiai tudomány kevésbé használta fel. Három elveszett munkát is czitál benne: *Boté Hanefes, Széfer Sosanasz Hammelech* és *Saár Hassomajim*.

Egy pármai kézirat tartalmazza Blaise d'Armengand

— orvos Montpellierből — orvosi műve fordítását, melyet Asztodi, Parchi Mózes fia forditott.

Asztodi irási hiba *Asztori* helyett. Ez kétségtelenül a mi szerzőnk. A forditás bevezetésében arról értesülünk, hogy 1306 körül készült el. Latinból forditotta a ס' הכבוסים cz. orvosi művet, a székrekedés elleni szerekről.

Névtelen mű a ס' הגייר v. ס' פאפייר. Szerzője ismeretlen. Kezdődik a szombati czeremóniákkal és végződik a táplálást illető szabályokkal. Szerzője ismerte Majmunit és igen sok benne a franczia szó. A művet később is idézik gyakran.

Mózes de Balkaji (בלקייר = Beaucaire). Kortársa Kaszpi Józsefnek és ellensége volt a kabbalisztikus tudománynak. Kiválik mint forditó. Azonos b. Salamonnal, ki Averroes kommentárját Arisztotelesz metafizikájára forditotta. E munka czime ספר מה שאחר הטבע = Metafizika, amely forditásból több kézirat van. Valószinűleg igaza lesz Steinschneidernek, ki szerzőnket mondja annak, ki Averroes commentárját aztán röviden is megirta.

Kalonymos b. Kalonymos.

A Provence legtevékenyebb forditója. Született 1287-ben. Ezt saját művéből tudjuk, hol azt mondja, hogy *1309-ben, 22-ik életévében* már befejezett valami forditást. Maestro Kalonak nevezik a Provenceban és apja, ki a Naszi nevet viseli. poéta volt. Sokszor azonban a fiut is Naszinak mondják, de ezen czimet egynehány műve felirata után viseli. Némelykor ugy is találjuk, hogy Kalonymos b. Meir, ahol a nagyapja után nevezik. Ebben sokan tévednek és két személynek veszik fel Kalonymos ben Kalonymost és Kalonymos b. Meirt.

Iskoláit Salonban végezte. Kortársai *nagy tudósnak* mondották. Különösen magasztalólag emlékszik meg róla Manuello. Első műve Ali ibn Ridhwan forditása. A munka elveszett. Orvosi voltát mutatja a sok orvosi szakba vágó munkák forditása.

Legfontosabb életében azon viszonya, melyben Róbert királylyal élt. Ő forditott a király számára latinra. Sokan azt hiszik, hogy ő volt az, ki a pápát arra akarta birni, hogy vonja vissza a zsidók elleni rendeletét. De ez valószinütlen, mert Manuello, ki az egész dologról megemlékszik, csak meg-

említette volna a költő nevét, kit ismert, Manuello pedig csak úgy említi, hogy egy költő kieszközölte ezt a pápánál, anélkül, hogy megmondaná, ki az a költő.

Művei: המאמר בשרשי הרפואה Arabból fordítva. Szerzője Ali ibn Ridhwan és tárgyalja a gyógyitás alapelveit. Áll négy értekezésből.

II. ס' נאליגום בחקנא ובקולני = *De clysteriis et colica*, arab forditás után készült.

III. ס' נאליגום בהקוה szintén arab után forditotta. Azonkivül mértani és geometriai munkákat is átültetett a héber nyelvbe, ugy mint Abu Saadának a háromszögről irt művét; a henger és kúpról; a szofizmákról; a jó logikai bizonyitékról; Alfarabi művét: מאמר בשכל והמושכל a tudományok számáról; a centiloquium-ot; de intelligentiis sphaeras moventibus. Az előbbi héber neve: ספר הפרי הנקרא מאה דבורים, ez utóbbi הנשם על הות אנרות בעלות המיוחסות אל האישים העליונים המרים.

(Folytatása következik.)

Budapest. Dr. Miglédzi Ármin.

IRODALMI SZEMLE.

Nem régen hirt adtunk folyóiratunkban egy Amerikában készülő uj talmudkiadásról és annak tervét a megjelent első füzet alapján részletesen ismertettük. Most ismét jelenthetjük, hogy a talmudból uj kiadás készül. Ezuttal lárma nélkül, a mint a tudományhoz illik, mint ajánlat jelentkezik a fontos ügy.

Ismeretes, hogy a talmud szövege nyomdászok és javitók által eltorzitott alakban forog közkézen. A nagy talmudhősök, a kik a szöveget emendálták és castigálták számtalan szöveghibának előidézői. Tagadhatatlan érdemek mellett büneik is vannak, mert a talmudtextust nem a filológia szabályai, hanem puszta okoskodás alapján korrigálták. Az emberi ész pedig, ha még oly fényes is, gyarló, mihelyest a ténybeli alapról eltávozik.

Hogy tehát diplomatikailag megközelitőleg helyes szöveg állittassék elő több tudós azt ajánlja, hogy nyomassék le a hires müncheni talmudkodex az egyetlen teljes talmudkézirat

és a szöveg alatt jegyeztessenek fel az első velenczei talmudkiadás variánsai. Ez a szöveg alapját képezhetné további szövegkritikai munkálkodásoknak.

Az uj talmud ezen előnyön kivül még több mással is felruháztatnék. Nevezetesen könnyen volna kezelhető, mert kommentárok nélkül adatnék. Továbbá nem szakemberek számára megjelöltetnék a szövegbe becsusztatott betük által a kérdés és felelet kezdete stb. A misna minden fejezet elején egyszerre adatnék mint a régi kéziratokban; a thémák a lapszélén jegyeztetnének és számláltatnának. A kiadásra Kahan J. J. vállalkozik, kit több tudós e munkára alkalmasnak nyilatkoztat ki és a kitől az eszme származik.

Az uj vállalkozást mi is üdvözöljük és melegen óhajtjuk, hogy az eszmét a tett is kövesse. Remélhető, hogy az anyagi eszközök hiánya nem fogja ezt az eszmét is odatemetni, ahol a zsidó irodalom előmozditására irányuló többi hasznos vállalkozások aluszszák örök álmukat.

*

Kohut Sándor, nagyhirü hazánkfiának elhunyta az amerikai zsidóságot mély gyászba boritotta. Nemcsak saját hitközsége, a mely lelki vezéréhez és szónokához mélyen ragaszkodott, és a szemináriumban, melynek egyik alapitója volt, hanem más hitközség is gyászistentiszteletet rendezett a korán elhunyt tudós emlékére. Most az Ahavath Chesed hitközség egy diszesen kiállitott füzetben kiadta a templomában és a szemináriumban Kohut fölött tartott beszédeket e czim alatt: »Tributes tho the Memory of Rev. Dr. Alexander Kohut.« A beszédeket tartották: Dr. Gottheil, Dr. Mendes, Dr. Kohler, Dr. Harris, Dr. Morais, Wise stb. Amerika legjelesebb rabbijai, kik mindnyájan kegyelettel adóznak »az amerikai Izraél gloriájának.« A bevezetést az elhunyt fia George A. Kohut irta, aki befejezésül egy kimeritő dolgozatban ismerteti elhunyt atyjának irodalmi tevékenységét.

*

A bécsi rabbiszeminárium Értesitőjében Dr. Büchler Adolftól nagyérdekü dolgozat látott napvilágot a jeruzsálemi templom utolsó évtizedének papjairól és kultuszáról. (»Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels«). A terjedelmes mü részletes ismertetését

későbbre tartva fenn, ez alkalommal csak a fejezetek czimeit iktatjuk ide.

I. *Die talmudischen Quellen zur Geschichte der Priester.*

a) Die älteste Mischna.
b) Die Schule R. Jochanan b. Sakkai's in Jabneh.
c) Das Lehrhaus in Lydda.
d) Ueberlieferungen über den Tempel in Sepphoris.

II. *Die Priester in Jerusalem.*

a) Ihre Zahl und die Zusammensetzung der Priesterschaft.
b) Die Sprache der Priester im Tempeldienste.
c) Die vornehme und die gewöhnliche Priesterschaft beim Opferdienste.

III. *Die Tempelbeamten.*

a) Die Beamten aus den wechselnden Dienstabtheilungen.
b) Der Segan.

IV. *Das Verhältniss der Leviten zu den Priestern.*

a) Die Quellen.
b) Der Gesang der Leviten.
c) Der Wachedienst der Leviten und ihre Arbeiten im Tempel
d) Levitische Beamte im Tempel
e) Das Targum Pseudo-Jonathan und das Jubiläenbuch über die Leviten

V. *Die Priester ausserhalb Jerusalems.*

a) Die Priester in Judäa
b) Die Männer von Jericho in Pessachim IV, 8.
c) Priester im Norden Iudäa's.
d) Priester in Galiläa.

*

Kohut G. A. Kohut Sándor fia, ki folyóiratunkat is fölkereste egyik dolgozatával, nagy szorgalommal és buzgalommal foglalkozik a zsidó tudománynyal. Legujabban az amerikai zsidó történeti társaság kiadványai között a régi zsidó irodalomról Amerikában egy becses dolgozata jelent meg. Az értekezésre, mely kiterjedt bibliografiai és históriai ismeretekről tesz tanuságot, e helyről is felhivjuk olvasóink figyelmét.

Budapest B. L.

ORSZÁGVILÁG.

DERENBOURG JÓZSEF.

Azon világtörténeti jelentőségü átalakulás, a melyen a czivilizált Európában lakó zsidóság keresztül ment és a mely koránt sincs még befejezve, kezdetét a zsidóság életgyökerénél, a zsidó tudomány megifjodásánál vette. Mendelssohn és iskolájának a bibliafordítás és exegézis körül kifejtett munkássága a zsidóság uj korának első napsugara, a mely a felekezetünkre nehezedő középkori sötétségbe az első fényt vetette. A sanyaru külső helyzet javulását a német bölcsész és követői joggal a belső renaissancetól várták, amely pedig nem is indulhatott ki másból, mint az egyetlen kulturából, a mely felekezetünk kebelében annyi viszontagság és külső elnyomás után is élt még — a zsidó vallásos müveltségből. Ugyanazon okból a zsidó tudományuak századunk első évtizedeiben nemcsak belső, hanem külső jelentősége volt és innen érthető ama különben meglepő gyors megifjuhodás, a mely tudományunk és mivelőinek körében eme korban észlelhető. Minden egyes modern müveltségü és képzettségü rabbi a zsidóság ügyének egy-egy harczosa volt, tekintet nélkül arra, hogy felekezete igazaiért egyenesen sikra szállt-e vagy nem, mert puszta létezése, számos az évszázados előitélet által nagyra növelt, kipusztithatatlannak látszó vádnak élő czáfolata lett. Nem csoda, hogy a vázolt körülmények közepette, minthogy más pályák a zsidók elől különben el is voltak zárva, annyi tehetséges ifju készült századunk elején a modern rabbi pályájára, kik később más téren érvényesitették fényes képességeiket.

Eme nagytehetségü ifjak közé tartozott Derenbourg József is, ki egy negyedszázaddal Mendelssohn halála után 1811-ben született Mainzban. Gymnasiumi tanulmányait szülővárosában elvégezvén Bonnban és Giessenben keleti nyelvekkel foglalkozott az egyetemen, e mellett theologiai tanulmányait is folytatta. Bonnban ismerkedett meg Geiger Ábrahámmal, kihez benső barátság füzte és Geigerről ennek fia kivánságára ő irta a nekrológust is. A rabbijelöltek abban az időben

többnyire autodidakták voltak és egymástól tanultak. Ilyen fiatal emberekből álló társaság az összes zsidó filozófusok kiadását határozta el; e körhöz tartozott Derenbourg is, aki 60 évvel később a Szaadja művei kiadásának terve által legalább részben meg is valósitotta azt, amit ifju lelkesedéssel magára vállalt. Egyetemi tanulmányainak befejezte után Mainzban rabbivá akarták választani, de a Geiger tapasztalatai folytán elment a kedve a rabbiságtól. Elment inkább nevelőnek Amsterdamba, ahol néhány évig maradt, élte világát és keveset dolgozott, amig 1839. évben Párisba ment. Ezeket Derenbourg maga beszélte nekem Emsben, ahol minden évben üdülni szokott és ahol őt nagy tisztelettel és szeretettel vette körül egy rabbikból és tudósokból álló kedélyes kör, a melyhez hazánkból Rosenberg Sándor és Bacher Vilmos, Franciaországból a grandrabbin Zadok Kahn és mások tartoztak.

Párisban nehéz küzdelmek után nevelő-intézetet alapitott, mely nagy látogatottságnak örvendett, mig 1864-ben végleg feladta, hogy tisztán a tudománynak élhessen, melyért gyakorlati tevékenysége között sem szünt meg sohasem buzogni és a melylyel való foglalkozásának az 1839—64 között fekvő negyedszázadban is több publikáczió által adta jelét. Az elismerés nem maradt el; 1871. a franczia halhatatlanok közé választatott meg és 1876. az École pratique des hautes études főiskolán kedvéért külön tanszéket szerveztek a talmud és a biblia utáni zsidó irodalom számára, a melytől magas kora daczára csak két év előtt vonult vissza. A franczia becsületrendnek lovagja volt. Ha még hozzáteszem, hogy derék neje néhány év előtt szállt sirba, és hogy két fia közül az egyik, Hartwig, az École des langues orientale hirneves tanára, elmondtam Derenbourg Józsefnek küzdelmekben és sikerekben gazdag életének külső történetét.

Sokkal gazdagabb és vonzóbb még belső élete. Nagy sziv és elmebeli tehetségekkel volt megáldva. Általánosan dicsérték jóságát, derült életfelfogását, soha ki nem apadó kedvességét. Sok megszorult németnek volt ő tanácsadója és jótevője. Emsben is alapitott Bamberger königsbergi rabbival és másokkal egy egyletet, amely szegény fürdőre szorult betegeknek segélyt nyujtott. Tiszteletet gerjeszt az a jellemszilárdság, melylyel felekezetéhez és a tudományhoz ragaszkodott. Franczia hitsorsosainknak kiváló egyénisége volt ő, aki minden felekezeti érdekeit buzgóan támogatta és előmozditotta. Az Aliancenak alelnöke, a Société des études juivesnek egyik alapitója és az alapszabályok által megengedett időtartamon át elnöke volt. Felekezeti érzésének jellemzésére egy érdekes vonást közölhetek. Emsben megkérdeztem, hogy nem rokona-e a hirneves jogtudós Dernburg Henrik. Erre azt felelte: közeli rokonom, ő is mainzi, de nem vagyok büszke reá, mert kitért és azóta mindössze csak egyszer beszéltem vele. Vallásos érzésének volt részben kifolyása az a tisztelet is, a melyet Zadoc Kahn iránt tanusitott. Rabbijának tekintette. A grandrabbin egyébiránt ezen tiszteletet aranytiszta jellemével tökéletesen kiérdemelte. Német eredete daczára nagy franczia hazafi volt, mihez kétségtelenül, bár öntudatlanul, hozzájárult a franczia nemzetiséget és felekezetet nem ismerő a többi népeknek mintául szolgálható igazi szabadelvüség.

Derenbourg tudományos tevékenysége általánosan ösmeretes. Éles elméjü, sokoldalu és vasszorgalmu tudós volt; az aggkor sem gyöngitette sem munkaerejét, sem munkakedvét. Csupán nagyobb munkáit soroljuk fel. »Essai sur l' histoire et la géographie de la Palestine« (Páris 1867) czimü művét a párisi akadémia nagy elismeréssel fogadta. Ebben pusztán a talmudban emlitett adatokat gyüjtötte és világitotta meg nagy tudással, világos gondolkodással és sima előadással. A nagy művet két év alatt (1865—66:) irta, pedig egyetlenegy jegyzetem sem volt még, midőn a munkához hozzáfogtam, mondta nekem Emsben.

A héber nyelvtudomány történetéhez örökbecsü adalékokat szolgáltatott, a melyek közül kiválnak a »Manuel du lecteur« (1871) és az »Opuscules et traité d' Aboul-Walid« (1881.) Mindkettő fontos művek edicziója, igen tanulságos bevezetéssel és jegyzetekkel, részben forditással ellátva. Az utóbbi művet fiával együtt szerzette. Bacherrel együtt adta ki (1886.) a héber nyelvtudomány legnagyobb alkotásának arabs eredetijét a »Kitab al-Lumát.« Ezeken kivül még több értekezéssel gazdagitotta a héber grammatika irodalmát.

A héber arabs irodalomnak legkiválóbb ismerője volt és mint Munk Salamon, kinek ő volt az irodalmi utódja, az

e körbe vágó kéziratokban heverő kincsekből sokat hozott napfényre. Kiadta Maimúni misnakommentárjából a Széder Tohorothot arabs eredetiben javitott héber forditással. Több arabs nyelvü exegetikai mü is neki köszöni, hogy napvilágra került. Utolsó munkája Száadja pentateuch és proverbium-kommentárja volt. Már előzőleg több régi exegétikai müvet nyomtatott ki először a Revue des etudes juivesben és Stade folyóiratában: »Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.«

Korántsem meritettük ki ezekkel Derenbourg gazdag munkásságát a zsidó irodalom terén. Számos elmés dolgozattal gazdagitotta ő ezen irodalmat, a melyek Geiger két folyóiratában, a Revueben az emlitett Zeitschriftben és más folyóiratokban jelentek meg. Ezek fényesen bizonyitják D. sokoldalu-ságát. Csak kettőre emlékeztetünk a Jóma misnatraktusról és és a Kalirról közzétett értekezésekre.

A kép nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg ama tekintélyes munkásságról, a melyet D. a zsidó irodalom körén kivül eső sémi filológia terén kifejtett. Közzétette forditással az Alhambra arabs feliratait, Hariri makamáinak második kiadását (Reinaudval) és epigrafiai tanulmányokat a Journal asiatiqueban, a melyek 1877. összegyüjtve külön is megjelentek. A franczia akadémia által kiadott Corpus inscriptionum semiticarumban szintén jelentékeny része volt. Ezenkivül 1881-ben megjelent tőle: »Deuze versions hebraïques du livre de Kalilah et Dimnah« stb.

Derenbourg József tipusa volt a zsidó szorgalomnak, szivósságnak és szivjóságnak. Benne a franczia zsidóság egyik kiváló tudósa szállt sirba. Neve irodalmunkban örökké fényleni fog. Személyes ismerősei és barátai szivében sokáig fog élni a szeretetreméltó öreg tudós képe. Áldás emlékére.

Budapest. Dr. Blau Lajos.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.[1])

Az 1844. nov. 13. kelt törvény publikációja után a minisztérium azonnal hozzáláthatott a régi zsidó iskolák reorganizációjához, az új iskolák megnyitását azonban el kellett

[1]) Lásd »M. Zs. Szemle« XII. évf. 2 szám, 111—122. ll.

odáznia a mig a szükséges anyagi eszközöket és az alkalmas tanerőt megszerezhette. Mindkét dolog egyenlő nehéz volt, mert mindkettőt először elő kellett teremteni. A költségek fedezésére behozták a gyertyagyújtási és a nyomtatási adót, melyet azonban nem lehetett egyhamar behajtani; tanitókúl az új iskolákban pedig a képzettebb melamedokat alkalmazták, a kiket szintén előbb fel kellett keresni. De még most sem volt a minisztérium azon helyzetben, hogy új iskolákat alapithatott volna; egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy a már meglévő iskolákat koronaiskolákká alakitsa át, igy legalább meg volt kimélve a tanitók és a költségek előteremtésének gondjaitól, s még a legrosszabb esetben is csak egy subsidium előlegzéséről kellett gondoskodnia. Az első koronaiskolát a minski talmudtorával kapcsolatban nyitották meg, kevéssel ezután Minskben Lurie Dávid és Wilnában Salkind privátiskoláit változtatták át másodfokú, háromosztályú koronaiskolákká. Az ezen iskolák számára készült tervezet kidolgozásánál Uwaroff azon, a zsidó bizottság által neki átengedett jogát, hogy az egyes szakokat meghatározhassa és ezeket a hét napjai és órái szerint beoszthassa, kellően kihasználta, olyannyira, hogy a zsidó tárgyaknak az első és legkiválóbb helyett engedte.

A minski első fokú iskolában zsidó tantárgyakra heti nyolcz órát szánt, s valamennyi többi tantárgyakra tizenkettőt; a minski és wilnai másodfokú iskolában pedig a zsidó tantárgyakra minden osztályban kilencz kötelező óra volt szánva, azonkivül pénteken és szombaton át kellett venni a hetiszakaszt a haftórával és a zsoltárokkal, a melyeket ezen napokon olvastak, valamint hetenként tetszés szerint 1—2 órán át tanitották a misnát, mig valamennyi más tantárgyat csak heti tizenkét órán át tanitottak. Annak daczára, hogy ezen iskolák tervezete az általános tantárgyakat illetőleg teljesen megegyezett a kerületi iskolák tervezetével, Uwaroff a héber tárgyak javára az orosz nyelv s az arithmetika óráinak számát negyedannyira, a szépirás óráinak számát pedig félannyira szállitotta le, mint a mennyiben annakelőtte tanitották, s a geometriát egészen levette a programról. De a tananyagot illetőleg is lényegesen eltért a zsidó bizottság tervezetétől. A helyett, hogy a vallást katekizmus szerint tanitsák

Uwaroff czélszerűnek látta, hogy nem csak bibliát, imákat és héber nyelvtant tanitsanak, hanem talmudot is. Uwaroff nem tagadta meg önmagát, a mennyiben azt képzelte, hogy a talmud hatalmát csak a biblia és épen a talmud tanulmányozása által lehet megtörni. Uwaroff a zsidó tantárgyak legfontosabb feladatául azt tekintette, hogy segitségükkel a zsidóság az idők folyamán lerázza magáról a talmud igáját. Ezen czél elérésére a legjobb eszköznek az oly kézikönyvek kiadását tekintette, a melyek a zsidó tantárgyakat directe zsidó iskolák, tanitók és tanulók számára tárgyalják. Szerinte a bibliát a Mendelssohn-féle német forditással, s filológiai jellegű kommentárral a mely a talmudisták hibás magyarázatait (!) feltárja, kell kiadni. Ugyanezen szellemtől áthatva, nehány kommentárokkal ellátott talmudi traktátum kiadását óhajtotta, a mely feladattal Mandelstamm L.-t bizta meg.

Schirinsky-Schichmatov herczeg, aki Uwaroff hivatalát 1849, okt. 18-an átvette, egészen nyomdokaiban haladott. A zsidó iskola főlényegében ő alatta is ugyanolyan jellegű volt, mint Uwaroff alatt; az általános müveltség terjesztése a zsidók között csak részben volt feladatuk, főképen a zsidók vallásos nézeteinek megváltoztatása volt azon czél, a melyet elérni óhajtott. Épen ezért Sch. herczeg a zsidó tárgyakra szánt órák számát még fokozta, a mennyiben az elsőfokú iskolákban ezen órák számát húszra emelte, a másodfokúakban pedig huszonhatra. A Mandelstamm által kiadott kézikönyvek terjesztése körül kiváló buzgóságot fejtett ki, a miről később még részletesen lesz szó. A herczeg elienszenve az Uwaroff által egy, a tankerületek kurátoraihoz 1849. febr. 7-én, közvetlenül elbocsáttatása előtt benyújtott előterjesztésében kifejezett gondolat iránt, hogy az elsőfokú iskolák a zsidó nép szükségleteihez alkalmazandók, szoros kapcsolatban áll a zsidó iskolának a herczeg által pártfogolt, már ismertetett, főirányával. Uwaroff ugyanis azt kivánta, hogy a zsidó iskolák lehetőség szerint kézmű vagy egyéb ipari tanintézetekké alakittassanak át, és Muchlinsky tanár, aki 1851-ben a miniszter megbizásából a wilnai és minski zsidó iskolákat revideálta, szintén hasztalanúl mutatott rá arra, hogy a zsidó iskolák a zsidók szükségleteinek kielégitésére nem alkalmasak, minek következtében fel nem virágozhatnak és hogy a zsidóknak általános kiván-

sága, hogy a kormány ezen iskolákat kereskedelmi és ipari tanintézetekké alakitsa át. A miniszter a jelentés ezen pontját figyelembe se vette, annak daczára, hogy Muchlinskyra különben tekintettel viseltetett és több dologban járt el tanácsa szerint. Ellenben különös figyelmet forditott az általánosan képző privát iskoláknak koronaiskolákká való átváltoztatására, a melyek azután alatta, a rigai iskolák egyedüli kivételével, rövid idő alatt mind letüntek.

Hivatalos adatokkal bizonyitja a szerző, hogy ezen metamorfózis által a tanulók száma, s különösen a felsőbb osztályokban, lényegesen csökkent. A mig a régi általánosan müvelő iskolákat többnyire a zsidó népesség jobb osztálya látogatta, a mely gyermekeivel az illető iskola egész kurzusát végeztette, addig a koronaiskolákba majdnem kizárólag a legszegényebb nép gyermekei jártak, a mely még arra sem volt képes, hogy a melamed csekélyke dijázásának terhét viselje s a mely csak nehezen határozta magát arra, hogy gyermekeit a rosszhirű, eretnekség hirében álló koronaiskolákba küldje. Az ily szülők, a kik gyakran vannak gyermekeik segitségére utalva, nincsenek mindég azon helyzetben, hogy gyermekeiket addig iskoláztassák, a mig ezek az egész tanfolyamot elvégzik. Nagy buzgósággal foglalkozott a minisztérium új koronaiskolák alapitásával. Már 1848-ban a tankerületek kurátoraihoz azon miniszteri rendelet érkezett, hogy valamennyi északnyugati, és egynéhány délnyugati kormányzósági városban koronaiskolákat létesitsenek. Ezen leirat egy, ezen iskoláknak szánt ideglenes tervezet kiséretében jelent meg. Ezen terv szerint az elsőfokú iskolákban a zsidó tantárgyakat het, kilencz, a nemetet egy, az arithmetikát és az orosz nyelvet hat leczkén tanitsák, s egy ily leczke másfél óráből álljon. A másodfokú iskolákban a zsidó tantárgyakra heti kilencz, németre két és más tantárgyakra tiz leczkét szántak. A kurátorok nem sajnáltak semmi fáradságot, hogy ezen iskolákat létre hozhassák; de az eredmény nem volt mindenütt egyenlő. A mig a wilnai tankerület kurátorának még ugyanezen évben sikerült Wilnában, Kownoban, Grodnoban és Witebskben egy-egy elsőfokú iskola megnyitása, bár kevés számú tanitványnyal, igy pl. Grodnoban őttel, addig a kiewi tankerület kurátora egyetlen egy iskolát sem tudott létesiteni. Schirinsky-

Schichmatow herczeg alatt igen gyorsan szaporodtak ezen iskolák. Nem törődve a kurátorok azon aggályaival, a melyeket az oly helyeken létesitett koronaiskolák megnyitása iránt táplaltak, a hol semmi szükséglet nem mutatkozott ily iskolák iránt; s nem tőrődve az alkalmas tanerők teljes hiányával, a mit ugyane kurátorok előterjesztéseikben világosan hangsúlyoztak, folytonosan arra sarkalta őket, hogy nemcsak a nagyobb városokban, hanem a letelepedési terület sok helyén is koronaiskolákat létesitsenek.

Hat esztendő lefolyása alatt, 1849—1855, száznégy koronaiskolát létesitettek. Külsőleg ez mindenesetre fényes eredménynek látszott, hanem hogy valóban, ezen iskolák működésének sikerét tekintve, az volt-e, már egészen más kérdés, a melyre nemmel kell felelnünk.

Következményeiben súlyos okoknak egész sorozata, a melyek úgy a zsidó élet akkori viszonyaiban, mint különösen a közoktatásügyi minisztérium rendszabályaiban rejlettek, együttesen mind hozzájárúltak a minisztérium szóban forgó törekvéseinek meghiúsitásához.

Szerzőnk elsősorban azon körülményt emeli ki, hogy ezen iskolák élén csak keresztények állottak, »a zsidóság zöme, mondja Bjeletzky, már azért sem rokonszenvezett ezen iskolákkal, mivel vezetőik keresztények voltak. És tényleg, rábizhatta-e fiát az akkori fogalmak szerinti jámbor zsidó az ilyen iskolákra? Nem kellett-e attól tartania, hogy ezen iskolafő tevékenységének első feladatául a zsidó gyermekek megtérítését tüzte ki? S ha nem is nézte rossz szemmel tanitványai vallását, már a zsidó vallásban való járatlansága és tudatlansága folytán könnyen, minden rossz szándék nélkül, tanitványai előtt oly nézeteket fejtegethet, a melyek zsidó szempontból elitélendők és istentelenek, s oly szokásokat olthat beléjök, a melyek ellenkeznek a zsidó vallással. S meg kevésbbé képes ezen iskolafő arra, hogy tanitványait vallásos kötelességeik teljesitésére serkentse, s hogy megitélhesse, vajjon helyes módon tanitják-e a tanitók a zsidó tantárgyakat? És ezen tanitók is, a kiket a melamedek közül választottak, s a kiket azon hely lakói, a melyekben tanitottak nem ismertek, a zsidók előtt igen gyanusaknak tüntek fel . . . annál is inkább mivel az új tanitók között néhány igen bárdolatlan magaviseletű, s

itéleteiben elővigyázatlan férfiú volt, a ki semmiféle elnézéssel sem viseltetett hitsorsosai gyengéi iránt. Hogy mily kevés bizalommal viselkedtek ezen tanitók iránt, kitünik abból is, hogy a grodnoi zsidók csak azon feltétel alatt adták beleegyezésüket ahhoz, hogy gyermekeik a grodnoi újonnan megnyitott iskolát látogassák, hogy az ideiglenes iskolabizottság zsidó tagjainak megengedtessék, hogy a zsidó tantárgyak leczkéit látogassák, s igy ellenőrizzék az új tanitók müködését. Ilyen körülmények között könnyen érthető, hogy a zsidó népesség a zsidó tárgyaknak intenzivebb tanitása daczára ezen iskoláktól lehetőleg távol tartotta magát.«

»Azon zsidók, a kik nem tartottak az általános müveltségtől, s a kik szent kötelességüknek tekintették, hogy gyermekeiket ennek áldásaiban részesitsék, nem tulajdonitottak semmiféle különös fontosságot azon körülménynek, hogy a zsidó iskolák élén keresztények állottak, hiszen már több, mint negyven év óta látogattak zsidó gyermekek keresztény tanintézeteket, és mégsem téritették őket a keresztény vallásra. De jelentőséggel birt azon körülmény, hogy az iskolafő egyszersmind az általános tantárgyak tanitója is volt. És hogyan tehettek eleget tanitói kötelezettségeiknek, ha nem értették a jargont, s viszont az ezen intézetekbe lépő gyermekek nem tudtak oroszúl?«

»Járhatott-e a tanitás ily körülmények között némi eredménynyel? Felmerült természetesen azon kérdés is, hogy a zsidó gyermekek elsajátithatnak-e vajjon elegendő fokú általános műveltséget ezen iskolákban? S a válasz inkább tagadó, mint igenlő volt. Az új iskolák programmjaiban annyi idő volt a zsidó tárgyaknak szánva, hogy még az orosz nyelv tanitására is túlságosan kevés idő maradt. Nem volt-e hát természetes, hogy a többé vagy kevésbbé művelt zsidók gyermekeiket úgy, mint annakelőtte privátiskolákban, s a hol ilyenek nem léteztek, általános tanintézetekben tanittatták?« (Ruskaja Schkola, jul—aug. füzetében, 24—25 l.)

Nem kevésbbé fontos azon körülmény is, hogy az iskolai hatóság nem rendelkezett elégséges pénzösszeggel, hogy a koronaiskolákat a szükséges tankönyvekkel és egyébb tanszerekkel elláthassa, hogy ezeket a többségben lévő szegény tanúlók

között kiosszák, a mi annál is inkább szükséges volt, mivel a kézikönyvek rendkivül drágák voltak.

Nem csekélyebb személyiség, mint Postels, a miniszter-tanács egyik tagja, igy nyilatkozik: »ezen iskolák legtöbbjében egy fontos akadály létezik a tanúlók előmenetelére nézve és ez: a tankönyvek és a pedagógiai tanszerek hiánya. Az orosz nyelv tanitására némely iskolában nem is létezett kézikönyv, s a tanitóknak saját könyveiket kellett odaadniok, ha ilyen történetesen birtokukban volt!« Ép ily állapotokra bukkan a német tankönyveket illetőleg is, és sok tanitó kénytelen olvasási gyakorlatok czéljából a zsidók által annyira kárhoztatott bibliafordítást használni. Csak kevés iskolában lehetett iró és számolótáblákat látni, a melyek az iskola tulajdonát képezték volna, s a legtöbb iskolában ezen tárgyak éppenséggel nem is léteztek. Füzetekben egyáltalában oly hiány uralkodott, hogy a szépirási órák alatt sok tanúló tétlenül ült.

A mi a héber tankönyveket illeti a már említett Muchlinszky tanár szükségesnek látta, hogy »tekintetbe véve drágaságukat, évente húsz-húsz példányt osszanak ki iskolánként mivel a koronaiskolákat látogató tanúlók legnagyobb része oly szegény, hogy még a nélkülözhetetlen ruhadarabokat és czipőt sem szerezheti meg magának.« Ezen inditványnak azonban nem volt semmiféle következménye, s a tanúlók ezután is könyvek nélkül tanúltak.

A koronaiskolák fejlődésére nézve jelentékeny akadályt képezett azon körülmény, hogy a zsidó lakosság szükségleteinek nem feleltek meg. »A zsidók többsége, mondja szerzőnk nagyon kivánatosnak tartotta, hogy az elsőfokú iskolákat ipariskolákká változtassák. Hogy gyermekeiket vallásos nevelésben részesitsék, nem volt szükségük a koronaiskolákra. Ezen szolgálatot a régi iskolák igen jól teljesithették, s a zsidók többségének nézete szerint sokkal jobban, mint az új iskolák. Azon kilátás, hogy gyermekeik a koronaiskolákban általános müveltségre tehetnek szert, a zsidók legnagyobb részére nézve nem volt nagyon kecsegtető. Az új iskolákat szivesen látogatták volna, ha ipariskolákká vagy másféle reáliskolákká alakitották volna át. Ezen kivánságaikról azonban le kellett mondaniok, a midőn Sch. herczegnek az elsőfokú iskolák reorganizációját illető véleménye nyilvánvaló lett.« Mindehhez járúl még, és ez lesz a legfontosabb oka a koronaiskolák balsikerének, ezen iskoláknak a zsidók előtt is ismeretes talmud- és zsidóellenes iránya, a mely mindenekelőtt a programmban és a zsidó tantárgyakra szánt órák számában nyilvánúl, még inkább azonban a minisztérium gondoskodása folytán történt zsidó tan- és kézikönyvek kiadásában. A miniszterium ezen rendszabálya annak idején nagy port vert fel, s nagy fontossággal is bir a zsidók művelődéstörténetére nézve.

Azon eszme, hogy a minisztérium zsidó tárgyak tanitására kézi- és tankönyveket adjon ki, elejétől fogva nem volt valami szerencsésnek mondható. Hogy egy keresztény kormány, a mely a legkitünőbb zsidó vallásforrás, a talmud iránt elfogúltsággal viselkedett és ezt rendszeresen gyöngiteni és megsemmisiteni szándékozott, — mely szándék nyilt titok volt, — zsidó tankönyveket akar kiadni, hogy a zsidó ifjúság vallásos nézeteit megváltoztassa; már ez a tény magában elegendő volt, hogy a zsidók könnyen megérthető bizalmatlansággal fogadják az új tankönyveket. Még hozzá nagyon is drágán fizették meg őket. 10,000 példányból álló kiadásban jelentek meg, s magas ár mellett minden iskolára és melamedre kötelezők voltak. Morgulis számitása szerint körülbelől 40,000 rubelt költöttek erre a kiadásra. Annak daczára, hogy ezen könyvek majdnem kizárólag már létező szövegekből u. m. bibliából német forditással, Rasival, Biurral, bár némileg röviditve állottak, továbbá Mendelssohn imakönyvéből német forditással, a Jad Hachazáka kivonataiból német forditással, a Chajé Ádám kivonataiból, abéczéskönyvekből stb, mindamellett Mandelstamm magának minden, még pedig nagy betűkkel nyomtatott ivért 25—100 rubelt fizettetett, összesen 1846 ivért 110,000 rubelből álló tiszteletdijat húzott. Mellesleg megjegyezzük, hogy 1325 iv oly szöveg és kommentár volt közötte, a mely erősen elterjedt nyomtatványokból egyszerűen lemásoltatott. S még hozzá az adószedők, a kik Mandelstammal igen gyanus viszonyban állottak, nagy szigorúsággal hajtották be a gyertyagyújtási adót, a melyet ezen kiadások költségeinek fedezésére forditottak. Ezen tankönyvek magukban véve nem csak azért nem voltak használhatók, mert a zsidók nem értették a német forditást, hanem hanyag szerkesztésük miatt is, a meny-

nyiben a szöveg és a kommentárok megválasztása minden körültekintés nélkül történt, és különösen a szentirásba való bevezetés miatt, a mely a kinyilatkoztatást és a bibliai csodákat egyszerűen tagadta, s ezért vallásos szempontból káros befolyással volt; úgy hogy a minisztérium később ezen könyvet máglyára itélte. Az erkölcsi felháborodásnak valóságos vihara támadt fel ellene, a mely a miniszteriumhoz intézett kérvények egész tömegében jutott kifejezésre, hogy a zsidókat kiméljék meg a Mandelstamm-féle tankönyvektől, de mindhiába. A minisztérium nem vette figyelembe ezen kérvényeket és tiltakozásokat, és továbbra is érvényben maradt az ezen könyvekre vonatkozó kötelezettség, sőt még — a mint állitják, Mandelstamm közbenjárására — a miniszter körlevelet bocsátott közre, mely szerint oly melamedek, a kik megszerzik az egész Mandelstamm-féle kiadást, felmentetnek a kötelező melamedvizsgálatok alól. Mellesleg megjegyezzük, hogy ezen tények elbeszélésében Morgulist követtük, a ki 1873-ban Mandelstammhoz intézett provokáló értekezést tett közzé az »orosz-zsidó könyvtárban«, a melynek ez időben Mandelstamm is munkatársa volt. S annak daczára, hogy az emlitett gyüjteményes kötet szerkesztője kilátásba helyezte, hogy Mandelstamm rövid idő múlva tisztázni fogja önmagát, ezen igéreteit mindmáig be nem váltotta.

De hallgassuk meg egy elfogúlatlan, legelső források, t. hivatalos dokumentumok alapján felszóllaló keresztény férfiú, Bjeletzky nyilatkozatát a Mandelstam-féle editiókat illetőleg. Többek között igy nyilatkozik: »Úgy Uwaroff gróf, a ki először gondolt ily vezérkönyvek kiadására, mint Schirinsky-Schichmatow herczeg, a ki elrendelte az iskolákban való használatukat, azt remélték, hogy ezen könyvek használata, s különösen a biblia és Maimonidesből való kivonatok, a melyek a minisztérium rendeleteinek szemmeltartása szerint készültek, hozzá fognak járúlni a zsidók vallásos érzelmeinek megváltoztatásához. A tapasztalat azonban bebizonyitotta, hogy ezen könyvek nemcsak hogy meg nem feleltek a hozzájok fűzött várakozásnak, hanem hogy a minisztérium által kiadott biblia és kivonatok Maimonidesből rövid idő múlva a legkomolyabb akadályt képezték arra nézve, hogy a zsidók

gyermekeiket a koronaiskolákba küldjék. Miképpen magyarázható ez meg?«

»Részrehajlatlanúl itélve meg a dolgot, azon eredményre jutunk, hogy ezen vállalat szomorú vége éppen Uwaroff gróf téves fölfogásának köszönhető. Ő ugyanis elmulasztotta azon kérdés felvetését, hogy vajjon hogyan fogják a zsidók maguk a tervezett editiókat fogadni? Ezen kérdés felvetése semmiesetre sem lett volna hiábavaló. Hiszen a zsidók nem voltak arra kötelezve, hogy gyermekeiket a koronaiskolákba járassák, ellenben az itten használt kézikönyvek, s különösen azok, a melyek a biblia s a talmud magyarázatára szolgáltak, a zsidó szülők elhatározására nagy befolyással voltak. Ha ezen könyvek, a zsidók nézete szerint, nem voltak jók, mi kényszerithette őket arra, hogy gyermekeiket a koronaiskolákra bizzák? De Uwaroff gróf egészen figyelmen kivül hagyta ezen, vállalata felvirágozására annyira fontos tényezőt. Egyedül saját véleménye és hozzá közelálló liberálisnak látszó zsidók tanácsa szerint járt el, s igy történhetett, hogy e kézikönyvekbe sok furcsaság lopódzott; a mely nemsokára elidegenitette tőlük a zsidókat. Azon kérdés tökéletes ignorálása, hogy milyen állást foglal el majd a zsidóság ezen tankönyvekkel szemben Uwaroff részéről annál feltűnőbb, minthogy éles ellentétet képez azon kedvelt thézisével, hogy zsidó iskolák létesitésénél okvetlenül szem előtt kell tartani a zsidók szellemi fejlettségét, s tekintettel kell lenni nézeteikre a tanitás módját illetőleg.« »Schirinsky-Schichmatow herczeg hasztalanúl sietett azon rendeletével, hogy az új tankönyveket a zsidó iskolákban bevezessék. A midőn a minisztérium 1851-ben Mandelstamm editióit megvizsgálta, meggyőződött róla, hogy M. nagyon roszszúl teljesitette megbizását. Az általa kiadott bibliában számtalan hibát, helytelen fordítást és hibás kommentárt találtak, s nagyon kedvezőtlen benyomást tett a bibliához irt bevezetése, a melyben az isteni kinyilatkoztatást és a csodák valamint a próféția igazságát arczátlanúl tagadta. A mi a Maimonidesből való kivonatokat illeti, kitünt, hogy ezen mű majdnem szószerinti lenyomata Maimonides azon kiadásának, a mely akkoriban a zsidók között annyira elvolt terjedve. Mandelstamm csak egyet-mást hagyott ki ezen ismert könyvekből, s e mellett teljes épségben hagyta azon helyeket, a melyeket

éppen iskolai kézikönyvbe nem kellett volna felvennie. Különös dolog, hogy Mandelstamm maga nem talált illőnek nehány helyet, s ezeket fordittatlanúl hagyta.«

Legjobb lett volna, ha ezen éppenséggel meg nem felelő könyveket forgalomba nem hozzák, de a minisztérium annyira siettette a zsidó iskolák számára irt könyvek használatba vételét, hogy elhatározta Mandelstamm »műveinek« használatát; mindazonáltal szükségét látták oly szabályrendeleteknek, a melyek elejét vegyék minden rossznak, a melyek ezen kézikönyvek iskolai használata maga után vonhat. A bibliát illetőleg megelégedtek a bevezetés elejtésével, s nehány különösen alkalmatlan lap kijavitásával. Elrendeltetett, hogy mindezen lapokat vágják ki a kész kiadásokból, égessék el, s helyettesitsék új lapokkal. A Maimonidesből készitendő kivonatokra nézve elrendeltetett, hogy az עכו"ם fogalmának magyarázata végett külön füzetek dolgoztassanak ki, annak részletezésével, hogy az oktatásnál mely paragrafusok hagyandók ki és egyszersmind vezérfonallal arra nézve, hogy a tanitók bizonyos törvényeket mily módon adjanak elő tanitványaiknak.

Ez természetesen nem járhatott jó következményekkel. A zsidók feszült figyelemmel követték a Mandelstamm-féle könyvek kiadását, s már jóval megjelenésük előtt pontosan tudták, hogy mily könyvek voltak ezek. A biblia korrumpált lapjainak eltávolitása, azoknak ujból való nyomtatása és közbefűzése, mindez Wilnában, zsidók kezek által végeztetett, s innen terjedett el az egész zsidóság között azon hir, hogy az iskolákba szándékosan elferditett bibliákat vezetnek be. Nem feltünő tehát, hogy az ezen, egyenesen zsidó iskolák számára kiadott könyvek bevezetése után a zsidók többsége még inkább vonakodott gyermekeit a koronaiskolákba küldeni, s csak éppen a legszegényebb zsidók, a kik nem voltak arra képesek, hogy a melamed csekélyke dijazását elbirják, bizták gyermekeik nevelését a koronaiskolákra. Annyira ment már a dolog, hogy némely iskolának egyetlen egy tanúlója sem volt, mint például Pruschaniban, a mely körülményre utal a grodnoi népiskolák igazgatója. A hivatalos adatok mindenesetre sokkal kedvezőbben hangzottak.

Wilna. G. F.

KÚTFŐK.

268. sz.

Az 1754/55. évi Izr. Országos Bizottság folyamodása a Tolerantia-adóösszeg leszállitása ügyében.

Hochlöbl. Höchst Preyswürdige Kayserl. Königl. Hungarische Statthalterey ect. ect.

Ihro Excellenzien!

Gnädigst Hochgebietende Herren, Herren!

Euer Excellenzien und Gnaden werden uns armen gesambten in Hungarn wohnenden, und aus allen Comitaten anhero Deputirten und Berufnen Königl. Toleranz-Juden nicht ungnädig nehmen, dass wür in tiefster Submission gehorsambst vorstehlen, wür, dass uns dass in Pressburg allhier solange verweilen und anwarthen, auf allerhöchste Kayŝ. Königl. Resolution allzuschwer fahle, da wür uns schon schier vierwochige Zeit hindurch fast völlig verzöhrt, indem wür uns auf solanges ausbleiben vom Hause nicht vorgesehen haben, anbey zu Hause unserer Negotion, Handel und wandel auch in das stehlen und confusion gerathen will, ja auch ein so anderer Unordnung Bey deren uns anvertrauten Jüdischen Gemeinden zu zustossen besorgen, da ja von allen orthen bloss wür Richter und Vorsteher anhero verordnet und berufen seŷndt, und folgl. schon solange Zeit von Ein so anderen abwesendt zu Bleiben Bemüsigt werden: Gleichwie aber Wür ohnehin Eurer Hochlöbl. in Toleranz Sachen Hochverehrten Kayŝ. Königl. Commission in tiefster Unterthänigkeit unserer Armuth Ellendt Höchstbedrängten Nothstand ganz aufrichtig durch die Subjuramento Bescherer Conscriptionen sowohl alss über Richter gehorsambst particular anzuzeigen an Tage gelegt, ja Weldt-Kindig und Bekannt ist, wie schwähr uns die durch 5 Jahre Bissanher gezahlte Königl. Toleranz-gelder deren Jährlich abführenden 2000 fl. gefahlen, da solche mit anspannung unserer äussersten Kräften von uns Bezahlt worden seŷndt, ja in ansehung der dermaligen so bedränkht als geldt mangelhaften Zeiten villmehr diese Kayŝ. Königl. Toleranz-quoten zu verminderen allergnädigst angehofft, weillen ohnehin wegen überhäuft grossen Königl. Portionen und gaben, Comitatauslagen und Beŷtrag, Leib Renden und Mauthen und derleŷ onera alles geldt von uns Erpresset, und also wür enerviret werden, die negotia Handel und wandel anbeŷ gehemet und gestöhret ist, dass fast nichts dabeŷ zu verdienen oder profitirt werden kann, wür Arme Juden aber sonsten nichts in dem ganzen Königreich possediry od. zu geniessen haben, als dass negotiren und Handelschaft zu treiben und Verbothen womit wür uns nöthige Lebensunterhalt schaffen könnten:

Wür aber ohngehindert all diese so wahren und Sonnen Klar vorgestehlten Höchst Beschwährlichen aggravirn doch umb 5000 fl. mehrer Toleranz zu geben eingewilliget, Ein Mehreres ohne äussersten Untergang und Verderben zu zahlen nicht im stande seÿndt: Anbeÿ uns wohl wissendt und Bekanndt ist, dass alle unsere Klagen, Vorstehlungen, Lamentieren und weinen unfähig ist, Beÿ Allerhöchst. Kaÿs. Königl. Mayestätten etwas zu effectuiren, wen nicht Euer Excellenzien und Gnaden aus angebohrener Milde sich über uns Erbarmen und dero allmögends gnädiges Vorweith beÿ Aller Höchst. Kaÿs. Königl. Maÿstätten vor uns Interponiren, und unserer Beschwährniss Vortrage mit selben begleiten, dahero wür unsere gehorsambst zuflucht und refugium zu deroselben nehmen und unterthänigst umb gnade und milde Bitten wollen:

Solchernach:

Gelanget an Eure Excellenzien und Gnaden unser unterthänigst Fussfälliges Bitten Höchstdieselben geruhen sich unserer Erbarmen und Beÿ Allerhöchst Kaÿs. Königl. Maystätten dero gnädigstes Vorworth für uns zu interponiren, damit es Beÿ d. auf 5000 fl. Bewilligten auction, in Anschung unserer Armuth, Elend und Noth ja ohnfähiget mehreres zu geben, dermahlen verbleibn, und folglichen dise Allerhöchste Kaÿs. Königl. gnädigste Resolution Erfolge, und Befördert werde, damit wür doch wid. nach Hause zu unseren negotiren, Handel, wandel und würthschaften, wie auch zu der uns anvertrauten Ambts-Vorstehung Reisen und gelangen mögen, da ja ein so anderer von uns schon vor Kumer und wehmuth alhier Erkrankhen und die grosse Unkosten, Spesen und ausgaben längeshin nicht ertragen könen; Hoffe dieser Höchste Milde und Gnade, die wür zu Ihro Käys. Königl. Maÿstätten Diensten guth und Bluth Bereitwilligst dargeben und uns zu Höchsten gnaden unterthünigst Empfehlen und treu gehorsambst Erstreben, Euer Excellenzien und Gnaden Unterthänigst und gehorsambst N. N. gesambte allhier in Pressburg anwesende Deputirte-Toleranz-Juden.

A királyi válasz.

Maria Theresia Dei gratia Romanorum Imperatrix ac Hungariae, Bohemiae, Croatiae et Sclavoniae ect. ect. Regina, Archi-dux Austriae ect. Reverendissime, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Magnifice item, et egregÿ fideles Nobis dilecti. Demissa Fidelitatim Repraesentatione erga mixtae eatenus operantis Commissionis Relationem im materia Taxae Tolerantionalis Judaeorum in Regno nostro Hungariae degentium pro futoro in florenis Viginti quinque Millibus statuendae, et per Decennium duraturae, die 23. Mensis, et anni recenter evolutorum submissa Nobis humillime reportata existente; ex hac siquidem benigne perspiciamus, quod Taxa haec non ex ipsis Conscriptionbus per Nos iteratis vicibus peragi elementer commissis elaborata, consequenter, non numero Personarum, et Facultatum pulitati commensurata, verum per Aversionem duntaxat projectata habeatur ipsac autem debitae Conscriptiones,

seu ex negligentia seu renitentia intermissae extiterint, ubi tamen plurimum intersit, ut Nos, qua Taxae Princeps, tuma numero Personarum, quam et facultatum qualitate imponendi, et pro justo repartiendi oneris Notitiam habeamus, a quibus Nobis Tributim de omni Jure pendendum debetur. Ideo factum hoc. omissionis quippe debitarum Conscriptionum hisce' improbamus ac in reliquo cum urgente temporis arctitudine in his circumstantÿs aliud jam medium non supersit, Taxae hujus pro futuro solvendae in Quinque mille florenis Auctionem pro hic, et nunc ita tamen, ut ejus Depensio non nisi ad Quinquennium extendatur, benigne acceptamus, Fidelitatibusque Vestris clementer committimus, et mandamus: quatenus ad hujus effectum recessaria disponere, ac intereade ipsis Conscriptionibus rite, et absque defectec peragendis solerter agere, eoque fine nunc statim debitam Ideam, et Normam peragendarum ejusmodi Conscriptionum elaborare, ac cujvis Judaicae Communitati sua via et modo ea cumsevera Commissione, ut ante effluxum hujus Quinquennÿ easdem fideliter accurate. et simcere peragant, et Fidelitatibus Vestris tempestive exhibeant, ita quidem, quod si sive eas perficere, et exhibere neglexernit, seu vero defectuose peregerint, pro casu severionibus etiam Corporalibus Paenis afficiendi sint extradere noverint eadem Fidelitates Vestrae. Quibus in reliquo Gratia et Clementia nostra Caesareo Regia benigne jugiter que propensae manemus.

Datum in Archi Ducali Civitate nostra Vienna Austria, die Nona Mensis Januarÿ Anno Dom. Millesimo Septingentisimo Quinquagesimo quinto.

Maria Theresia. Comes Leopoldus Nádasdy,
Andreas Moruz.

A szerződés, melyben az Izr. Orsz. Bizottság kötelezi magát az összeget fizetni.

Demnach Ihro Kaÿs. und Königl. Maÿestätt die durch und von gesambt im Köngreich Hungarn sich befündenden Juden-Gemeinden abgeschückt und bevollmächtigten Juden mit jährlichen fünfundzwanzig Tausend Gulden baar zu entrichten, willig eingegangener Toleranz-Tax, auf fünf folgende Jahre allermüldest anzunehmen, geruht haben, So versprechen und geloben wür Endes-gefertigte Bevollmächtigte Juden, sowohl für uns, alss im Nahmen aller übrigen in diesem Königreich sesshaften Juden, dass wür mittels gegenwärtigen Revers und Verbündungsbriefes, obig durch und eingegangenen Summe deren jährlichen fünf und zwanzig Tausend Gulden nach der, durch die hierorts angeordnet Hochlöbl. Locum tenential und respective Cameral Commission zu machenden repartition, in denen uns schon vorhero vorgeschriebene Terminen, und zwar von Ersten Jenner diess laufenden Jahres anzufangen, durch folgende fünf Jahre, (so weit es nemlich jegliche Gemeinde eines jeden Comitates betrifft,) allemahl im Voraus, an die uns anzuweisende Cameral-Cassen richtig und baar erlegen werden,

und sollen also zwar, dass einer vor alle, und alle vor einen zu haften unwidersprechlich hiemit sich schuldig erkennen, und auf das kräftigste sich darzu verbünden. So beschehen Pressburg, den 14-ten Jenner Anno 1755. 1mo. Comitatus Possoniensis: Marx Arnsteiner, Hirschl Michael. Stomphensis: Moyses Hertzfeldt, Samuel Marcus, Wolff Jacob. Baziniensis: David Mayer. Szerdahely: Marcus Izrael, 2do. Nittriensis: Hirschl Mandl, Mandl Moyses, Joseph Victor. 3tio Trencsiniensis: Levko Jacob, Salamon Michl. 4tó Mossoniensis: Samuel Lepas, Joseph Philipp, Moyses Smulo, Level Simon, Marcus, Salamon. 5tó. Jaurinesis: Joachim Level, Koppel Moyses, Isak Simon. 6to Weszprimiensis: Moyses Hirsshl, Abraham Jacob. 7mo. Comaromiensis: Joseph Samuel, Simon Singer. 8vo. Arvensis: Level Abraham, Joseph Jacob. 9no. Lyptoviensis: Abraham Moyses, Isak Fridrich. 10o. Sopronien-sis: Lazar Samuel, Moyses Polack, Salamon Hersch, Samuel Jacob, Jacob Scheu, Abraham Level, Mayer Ginzburg, Joseph Moyses, Salamon Lezar. 11mo. Castriforrei: Elias Mayer Leb, Abraham Hirsch Isak, Salamon David, Salamon Benjamin. 12mo. Szaladiensis: Salamon David, Abraham Scheu. 13o. Sümeghiensis: Joseph Level, Samuel Isák. 14to. Pestiensis: Seckel Holitscher, Simon Lebel. Marcus Löbl David Oesterreicher. 15to. Strigoniensis: Joseph Daniel, David Loeb. 16to. Albensis: Löbel Josef, Isak Hirschl. 17o. Neogradiensis: Hirschl Matis, Jonas Philipp. 18vo. Csanadiensis: Philipp Jacob. 19o. Aradiensis: Simon Moyses. 20o. Aba-Ujvariensis: Jacob Resovsky, Baruch Lazaruvics. 21o. Scepusiensis: Philipp Moyses, Marcus David. 22do. Unghvariensis: Simon Selmovics, Simon Hirschl. 23tio. Zempliniensis: obest. A mint az okmányokból kitünik, a zempl. három országos bizottsági tag betegsége miatt, úgy a mint ez a folyamodványban felemlíttetik, haza utazott. Nevük pedig: Abas Aron Patak, Aron Benjamin Terebes és Beris Samuel Perbenyik volt. 24tó. Borsodiensis: Benjamin Aron. 25to. Saarossiensis: Abraham Michlovits, Fabian Markovics. 26to. Maramarosiensis: Isak Samuel, Mandl Israel. 27o. Szatthmariensis: Marcus Löbl, Salamon Abraham. 28o. Szabolcsensis: Isak Jacob. 29o. Bihariensis; Hirsch Lipkovics, Jacob Kollman. 30mo. Ugocsensis: Simon Joseph, Salamon Löbl. 31o. Bereghiensis: Israel Szent-Miklosy, Berko Markovics. 32do. Tolnesis: Hirschl Michl, Michl Aaron, Jacob Hirsch. 33tio. Bács-et Bodrogiensis: Moyscs Flesch, Joseph Kochan.

A Tolerantiaösszeg megyénkénti szétosztása:

Tabella.

Demonstrans, quid, et quantum Judaei in Inclytis Regni Hungariae Comitatibus degentes ad rationem 20 m fl. hactenus habiti Taxae Tollerantialis Quanti praestiterint, quantamve cui ex aucta 5000 flnod. Quotta acceserit, quantum item et cui o (habitatum bini ordinis Cottensis quippe ac Judaicae conscriptionis, tum etiam notorietatis publicae Reflexione) addendum vel demendum veniat, az deniqus. quantum quis, ad rationem neo Conventi 25m nod quanti a modo.

Comitatus.	Adrtionem 20 m nod prioris quantisolverunt.	Adriationem 5000 fod aucti debereat solvere 1/4 cum.		Propter haetenus habitum Aggravium relaxari possent.		Propter auctum N. rum Persona et facultatum, ultra ratam 1/4 imponi possent.		Solverent igitx. adrationem neoconventi 25 m. nod quanti	
		fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.
Judaei subarcensus	1600	400	—	—	—	—	—	2000	—
Posoniensis: Transnontani	800	200	—	250	—	—	—	750	—
cis Montani	950	237	30	—	—	—	—	1187	30
Nittriensis	2900	725	—	—	—	300	—	3925	—
Trencsiniensis	820	205	—	—	—	25	—	1050	—
Mossoniensis	700	175	—	—	—	50	—	925	—
Jauriensis	175	43	45	—	—	31	—	249	45
Weszprimiensis	350	87	30	—	—	50	—	487	30
Comaromiensis	300	75	—	—	—	150	—	525	—
Arvensis	40	10	—	—	—	50	—	100	—
Lyptoviensis	70	17	30	—	—	50	—	137	30
Soproniensis (habita Reflexione Matterstorfet Kobersdorf)	1950	487	30	300	—	—	—	2137	30
Castriferrei	1400	350	—	200	—	—	—	1500	—
Szaladiensis	430	107	30	27	—	—	—	554	30
Sümeghiensis	430	107	30	—	—	—	—	537	30
Pestiensis	1000	250	—	—	—	150	—	1400	—
Strigoniensis	175	43	45	28	45	—	—	190	—
Albensis	450	112	30	—	—	—	—	562	30
Neogradiensis	175	43	45	23	45	—	—	195	—
Aradiensis	—	—	—	—	—	—	—	85	—
Csanadiensis	—	21	15	—	—	23	45	45	—
Aba-Ujvariensis	360	90	—	—	—	32	15	482	15
Scepusiensis	90	22	30	—	—	40	—	152	30
Unghvariensis	370	92	30	62	30	—	—	400	—
Zempliensis	650	162	30	—	—	50	—	862	30
Borsodiensis	400	100	—	—	—	—	—	500	—
Saarossiensis	450	112	30	—	—	—	—	562	30
Maramarossiensis	500	125	—	—	—	—	—	625	—
Szatthmariensis	500	125	—	—	—	—	—	625	—
Szabolcsensis	330	82	30	—	—	—	—	412	30
Bihariensis	375	93	45	—	—	—	—	468	30
Ugocsensis	175	43	45	30	—	—	—	188	45
Bereghiensis	350	87	30	—	—	—	—	437	30
Tolnesis	400	100	—	50	—	—	—	450	—
Bács et Bodroghiens.	250	62	30	30	—	—	—	282	30
Summa:	20000	5000	—	1002	—	1002	—	25000	—

Eredetije a budai kir. levéltárban.

Budapest. Közli: Pollák Kaim.

VEGYES.

Válasz az „Egyenlőség“ szerkesztőjének.

Igen tisztelt szerkesztő ur!

Becses lapjának legutóbbi száma »Nem várt hatás« cz. czikkben községemnek a felekezeti anyakönyvvezetés tárgyában hozott határozatával foglalkozik, a nagy szejog-áttöröket megillető megbotránykozással; kiközösítve községemet (rabbijával együtt?) izraelnek összeségéből.

Engedje meg, t. szerkesztő ur, hogy nemes felháborodását kissé lelohaszszam. Nagyon röviden tehetném: azzal a kijelentéssel, hogy az a »nagyváradi peszak din«, amelynek alapján reánk oly istenes hévvel támad, nem is létezik. Nem tudom, honnan vette információját t. szerkesztő ur. A hang, az alaptalan vádolás meg elferdítés itteni orthodox eredetre vall: lehet különben, hogy ezt a hangot magától is megtalálta t. szerkesztő ur. Ha úgy küldtek be tudósítást: felültették, és, bocsásson meg, ez esetben kötelessége lett volna felvilágosításért ide, esetleg én hozzám, fordúlni, mielőtt ily hangon mer egy községre támadni. Ha pedig a helybeli lapokban közzétett határozat tette t. szerkesztő urat ily »mekanne Adónaj«-já: bocsásson meg, de vagy félreértette, vagy félremagyarázta annak szövegét.

Nem kell félni. A n.-váradi izr. hitközség, amelynek rabbija vagyok, sohsem fog csapást mérni a zsidóságra, hogy t. szerkesztő urnak kelljen a megtámadott Izraelt födöznie testével és — tollával. A zsidóságot csak a tudatlanság meg hazugság diffamálhatja és támadhatja meg alapjában. Föltételezem, hogy a zsidóságnak szeretete ugrasztotta be t. szerkesztő urat; de föltételezem azt is, hogy szereti az igazságot is és rektifikálni fogja alaptalanúl támadó czikkét. *A valóság pedig az, hogy a hitközség nemcsak hogy nem mondta ki, hogy a rituális házasságkötésben nem tekinti akadálynak a get elmaradtát, vagy a chalicza szertartásnak meg nem történtét; sem azt, hogy összeadat vegyes párokat is — hanem határozatainak élére minden félremagyarázás elkerülése végett a kijelentést tette, hogy a vallásnak idevágó törvényeit tovább is kötelezőknek veszi;* csak a theóretikus értékü határozatot mondta ki, hogy az anyakönyvbe a feleknek kértére bevezettet oly házasságokat is, amelyeknél vallási okokból (get, chalicza és nem-zsidó fél) nincs helye a kiddusin-adásnak. És ezt is úgy, hogy a kiddusin elmaradta fel legyen tüntetve az esketési anyakönyvnek »megjegyzések« rovatában.

E határozatnak praktikus voltához talán szó férhet — de t. szerkesztő ur azt nem támadta, én hát nem is védelmezem; háborgó

lelkét pedig, reménylem, megnyugtatta az igazság, hogy sem a get-levelet, sem a chaliczát hatályon kivül se helyeztük; sem papi konzisztóriummá nem alakúltunk, hogy kimondjuk, hogy a vegyes házasságból született figyermekek, milah nélkül is, egyszerü szülői kijelentésre már zsidók.

Becses czikke végén azt kérdi t. szerkesztő ur: ott volt-e ezen határozat-hozatalnál a község rabbija? Válaszomnak hangjából kiveheti, hogy igenis ott volt; és ott is lesz mindig és mindenütt, ahol a zsidóság igaz érdekeinek, a vallási józanságnak és vallási igazságnak megvédéséről lesz szó. Reménylem, minden ily alkalmaknál találkozhatom majd t. szerkesztő urral is. Látom, t. szerkesztő ur lelkes zsidó: milyen könnyen felül; és én eddig azt hittem, hogy a nem-aut. orth. zsidóság, ha harczol, hát nemes fegyverekkel küzd. Ugyan, t. szerkesztő ur, mire való ez a don-quixottéria?

Fölvilágosító válaszomnak szives közlését kérve, vagyok tisztelt szerkesztő urnak kész szolgája:

N.-Várad, 1895. szept. 10. *Dr. Kecskeméti Lipót,* rabbi.

Főt. dr. Kecskeméti ur felszólalásának az E—g helyt nem adván, a rabbi ur megkeresésére ennek készséggel nyitjuk meg folyóiratunk hasábjait. Tesszük ezt annál inkább, mivel kozzánk érkezett teljesen hiteles értesítés szerint dr. Kecskeméti ur a vonatkozó tárgyalások közben határozottan kijelentette, és ez jegyzőkönyvbe is vétetett, hogy ő hivatalos eljárásaban a chaliczát stb. ezentúl is gátló akadálynak veszi. Szóval, hogy a vallástörvényből és hagyományból mit sem enged. Minthony pedig e szorosan vett vallási kérdés kezelése a rabbi hatáskörébez tartozik, a hitközség határozatának jelentősége akkor sem volna, ha az az ősi hagyománytól elfordúlt volna, ami azonban főt dr. Kecskeméti ur nyilatkozata szerint egyáltalán nem áll. *A szerk.*

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Tributes to the Memory of Rev. Dr. Alexander Kohut. Published by Congregation Ahawath Chesed. *New-York*, 1894. — *Kohut G. A.*, Early Jewish Literature in America. (Az »Amer. Jew. Historical Society« kiadványaiból, 1895., 3. szám.) — *Prof. Dr. Büchler A.*, Die Priester uud der Cultus im letzten Jahrzehnt des Jerusalemischen Tempels. *Bécs*, 1895. (a bécsi rabbiképző Értesítőjében). — *Dr. Kohlbach B.*, Avatási Istentisztelet rendje. *Temesvár*, 1895. — *Jónás János*, A pozsonyi kereskedelmi akadémia tizedik évi jelentése. *Pozsony*, 1895. (az intézet részletes története). — Pécsi, kaposvári, n. kanizsai, ujhelyi stb. zsidó iskolák évi értesitői.

Dr. Alexander Bernát, kiváló bölcsész és publiczista, a m. kir tudomány-egyetem rendkivüli tanárává neveztetett ki.

Dr. Klein Gyula, ó-budai főrabbi hosszas és súlyos szenvedés után e nyár derekán elhúnyt. A derék és lelkes férfiú korai halála, mindössze 46 éves volt, hitközségén kivül is szélesebb körben keltett mély részvétet. Dr. Klein nehéz küzdelmek közt, magán úton képezte ki magát a rabbi pályára. Első állomása Szigetvár volt, ahonnan Ó-Budára került. Tudományosan képzett férfiú volt és irodalmilag is működött. Önálló munkája Berákhóth traktátus egy részének magyar fordítása. Ezenkivül számos czikk jelent meg tőle több folyóiratban. Folyóiratunk is buzgó munkatársat veszített benne. Legyen áldott emléke.

A bécsi szemináriumnak, mint az utolsó Értesítőben olvassuk, összesen 35 hallgatója és 9 tanulója volt. Az előbbiek között volt 5 rendkivüli, 6 magyar. A magyarok egy kivételével mind az orsz. rabbiképző-intézet növendékei voltak. A növendékek túlnyomó része Galicziából származik. Az Értesítő meleg szavakban emlékezik meg Guttmann lovagról, az intézet elhúnyt alapítójáról és jóltevőjéről. A tanrend, melyet folyóiratunk egyizben már részletesen ismertetett, lényegileg nem változott.

Dr. Wiener M. oppelni rabbi 84 korában meghalt. Wiener a legszélsőbb reformnak hódolt és csak rövid idő előtt jelent meg tőle egy vaskos kötet: »Die jüdischen Speisegesetze«, amely mindenféle irányú zsidó körökben nagy érdeklődést keltett. Tudományát jesibákban szerezte, Akiba Eger tanitványa volt. Az egyenes, nyilt jellemű férfiúhoz hitközsége nagy tisztelettel ragaszkodott, legszebb működése, mint halotti jelentésében mondja, élete volt, melylyel hiveinek utánzandó példát mutatott. Tudománya és jelleme a német orthodoxiát az ellene irányúló heves támadásaiban is mérséklésre indította; csupán a hazai orthodoxia, mely halálakor létezéséről értesült, gyalázza emlékét. Az a hir, hogy végrendeletében elégetését kivánta volna, nem bizonyúlt valónak, habár a hullaégetést megengedhetőnek tartotta. Nyugodjék békében.

Névmagyarositás. Azok, a kik folyton hangoztatják, hogy a honi zsidók nem magyarosodnak, ámulattal fogják olvasni, hogy éppen a zsidók magyarositják nevöket legszámosabban. Ezt mutatja a következő hivatalos kimutatás. 1891-ben 722 névmagyarositás közül volt 433 zsidó; 1892-ben 781 közül 468, 1893-ban 888 közül 502 és 1894-ben 868 közül 526 zsidó.

Ungarische Wochenschrift név alatt Dornbusch Mór szerkesztésében október hó elsején uj felekezeti lap indul meg.

TÁRSADALOM.

KAYSERLING M.

Midőn huszonöt évvel ezelőtt a pesti izraelita hitközség a Meisel halála következtében megüresedett egyik rabbiállását a schweizi Aargau rabbijára bizta, oly név viselője jött hazánkba, fővárosunkba, mely már akkor az európai zsidóság legjobb hangzásu nevei közé tartozott. A szaktudósok szükebb köre, valamint a nagyobb olvasó közönség ismerte és becsülte Kayserlinget, mint a zsidóság történetének egyik legszorgalmasabb kutatóját és lelkes ismertetőjét. De ismerték és becsülték a buzgó rabbit is, ki a Schweiz területén akkor egyedül fennálló zsidó község élén, szavával és személyiségével hathatósan előmozditotta a zsidók egyenjogusitását a köztársasági szabadság ama klasszikus honában, melyben makacsabban és tovább, mint a nyugoti Európa bármely országában, szoritották meg a zsidók polgári jogait és vallásos szabadságát. A szabadság e földjéről hozzánk jött, nem sokkal a magyarországi zsidók állampolgári jogainak törvénybe iktatása után, hozzánk jött a férfikor teljében, hogy szellemének és szivének kincseit, hogy beszédjének erejét és ihletét, jellemének tisztaságát és szilárdságát a magyar főváros nagy hitközségének szentelje. Hozzánk jött és idegen származása daczára és ámbár nyelvünket elsajátitani nem birta, egészen a mienk lett. Fáradhatatlan nyilvános működéséből, csendes lelkipásztori és emberbaráti tevékenységéből, elméhez és szivhez egyaránt szóló hitszónoklataiból, tudományának, tollának itten érlelt termékeiből ezer meg ezer szál szövődött, melyek őt elszakithatatlanul fűzték és füzik hitközségéhez, új magyar hazájához. A kit Németország szült és nevelt, a kinek Helvéczia nyujtott először alkalmat egyéniségének, képességének gyakorlati

érvényesitésére, azt huszonöt év óta Magyarország birja, azt büszkén magáénak vallja a magyar zsidóság. Az összetartozóság e ténye, mely Kayserlinget hazánk fiává és a hazai Izraél kiváló alakjává teszi, csak imént jutott szép kifejezésre azon csendes, szinte családias ünnep alkalmával, melylyé a hálás elismerés, a benső szeretet és tisztelet megnyilvánulásai Kayserling pesti működésének huszonötödik évfordulóját tették. Ezen ünnep szerény utóhangja hallassék e folyóiratban is, melytől Kayserling soha sem vonta meg közreműködését. Hadd legyen a méltatás e rövid szava egyuttal azon ragaszkodás és barátság jele, mely a jelen sorok iróját az ünnepelthez fűzi.

De nem az emberről beszélek, ki az emberi tulajdonságok legszebbikével van megáldva: a szenvedőkkel együtt érző és a megszorultnak segitni óhajtó jó szivvel, a kinek áldott jó lelke áldást terjeszt maga körül és hatása körében a jótékonyság, az emberszeretet forrásait fakasztja. Nem beszélek a papról, ki hivatalának föladatait mintaszerü pontossággal és odaadással végzi és kinek kötelességtudása nem retten vissza a teendőknek olykor rendkivül fölhalmozódó munkájától. Nem beszélek a szónokról, ki lelkesülten és lelkesitőleg hirdeti Izraél vallásának nagy igazságait és tanait, ki multunk irott emlékeiből és korunk élő szelleméből meriti anyagát, ki a szó hatalmával és az elmésség kisebb eszközeivel is gyakorolja hatását hallgatóira, ki az igazság és őszinteség hangjával magával ragadja a hiveket. A kiről itt beszélni akarok, az Kayserling, a tudomány hivatott mivelője, az irodalom ernyedetlen és sikerekben dús munkása.

Minden tudományban vannak nevek, melyek elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva valamely határozott feladattal vagy munkakörrel és egyszer s mindenkorra bevéstettek a tudomány évkönyveibe, mint az illető feladat vagy munkakör úttörő vagy kiváló érdemü földolgozói. Ilyen név a modern zsidó tudományban a Kayserling neve. A ki ezt a nevet mondja, az megnevezte a pyreneusi félsziget zsidóságának történetiróját és a spanyol és portugall zsidók és honukból számkiüzött utódjaik spanyol és portugall nyelvü irodalmának legkiválóbb és bizonyos tekintetben egyedül álló ismerőjét és földolgozóját. Kayserling első terjedelmes munkája — »Sephardim« — az irodalomtörténetnek addig majdnem ismeretlen egy

fejezetét vette tárgyul és a spanyol zsidók részét mutatta ki a spanyol költészetben. Ezen, 1859-ben megjelent munkáját egész sora követte a nagyobb és kisebb, önállóan vagy folyóiratokban megjelent dolgozatoknak, melyek nagybecsü adalékokat nyujtottak a spanyol és portugall zsidók történetéhez, köztük: A zsidók Navarrában, a bask tartományokban és a baleári szigeteken (1861.) és: A zsidók története Portugáliában (1867). Tudományos munkásságának ezen oldala megszakadtnak látszott, a mióta hazánkba jött; de 1890-ben meglepte a világot »Biblioteca espannola-portugueza judaica« czimü fontos művével, mely a spanyol és portugall nyelvü zsidó irodalomnak teljes bibliographiáját nyujtja, igen becses életrajzi és irodalomtörténeti adatokkal együtt. És nem sokára még nagyobb meglepetést szerzett barátjainak: a miről ifju éveiben álmodni sem mert volna, az valósággá lett; Spanyolországba utazott, hogy felkutassa a levéltárak porából a spanyol zsidóságnak négyszáz év előtt ott hagyott nyomait, emlékeit. És mig szerte Spanyolországban az uj világ felfedezése négyszázados évfordulóját ünnepelték, addig az azzal egykoru eseménynek, a spanyol zsidók kiüzésének mintegy engesztelő ünnepévé lett a budapesti tudós rabbi tartózkodása a spanyol földön. Az elismerés és tisztelet külső jeleit sem nélkülöző e spanyol tartózkodásnak maradandó eredményeül megjelent nem sokkal rá — német és angol nyelven — Kayserling munkája Columbusról és a zsidók részéről Amerika fölfedezésében. Ezen mű megirására az éjszak-amerikai zsidóságtól kapta a megbizást. Ki tudja, vajjon ezen első spanyol utját nem követi-e majd egy másik? Megvan rá Kayserlingben az ifjui lelkesedés és a magának uj czélokat kitüző ernyedetlen munkakedv. Legalább a Columbusról irt munkájában kilátásba helyezi egy oly fontos műnek a megirását, mint a spanyol inquisitió története lenne. Reméljük, hogy szándékát szerencsésen végre fogja hajtani.

Kayserlingben nemcsak a spanyol zsidók történetiróját tiszteli korunk tudománya, hanem a mult századbeli német zsidóság legkiválóbb alakjának biographusát is. Mendelssohn Mózessel megkezdte Kayserling irói pályáját, midőn negyven évvel ezelőtt irt Mendelssohn Mózes bölcsészeti és vallásos alapelveiről és Lessinghez való viszonyáról. Néhány évvel később (1862.) megjelent Mendelssohn életéről és műveiről

szóló nagy munkája, a nagy közönség számára irt, de az anyag teljességénél és az új adatok bőségénél fogva tudományos becsü kitünő könyv, a mely a zsidó életrajzi irodalomban párját ritkitja. Irodalmi szempontból ez talán Kayserlingnek legjobb munkája, mely a modern európai zsidóság úttörőjének legszebb és legmaradandóbb emlékének tekinthető. Második, bővitett és újonnan feldolgozott kiadásban is megjelent 1888-ban, miután 1883-ban Kayserling egy külön kis iratban sok érdekes adalékokat tett közzé az újkor nagy Mózese életrajzához.

Mendelssohn életrajzán kivül Kayserling más biographikus dolgozatokkal is gazdagitotta zsidó irodalmunkat. Irta a hires Manasse b. Izraél életének és müködésének történetét (1861.); nagyobb tanulmányt szentel a Mendelssohn korában élt egy zsidó vallásu német költőnek, az Auerbach Berthold által regényhőssé tett Kuh Ephraimnak. Hivatalbeli elődjének, Meisel pesti rabbinak is irta életrajzát (1891.), a kinek egy hátrahagyott becses forditási művét (Kalonymus b. Kalonymus Próbaköve) is kiadta (1878.). Életrajzi jellegü továbbá Kayserlingnak egy nagyobb munkája, mely magyar forditásban is megjelent és melynek tárgya: A zsidó nők a történetben, irodalomban és művészetben (1879.). Ezen munka tartalmát nagyobbára azon fölolvasások képezik, melyeket Kayserling több estén át rendkivül nagy érdeklődés mellett a Deák-téri ev. á. h. gymnázium nagytermében tartott. Epigrammokká összeszoritott életrajzok — ha szabad e kifejezéssel élni — azon »Emléklapok« is, melyekben Kayserling a tizenkilenczedik századbeli zsidóságnak tudományos, irodalmi és társadalmi vezérembereit néhány velős mondatben jellemezte (1892.) Életrajzi segédmunkát képez a Zunz hasonló dolgozatát folytató és kiegészitő kis füzet: A zsidó történet és irodalom szereplőinek halálnapjai (1891.).

Eddig Kayserling történetirói munkásságának csak legfőbb termékeit neveztem meg, mellőzve a folyóiratokban és évkönyvekben 1857 óta megjelent kisebb és nagyobb dolgozatait. Mondani sem kell, hogy most sem pihen. A Winter és Wünscheféle nagy gyüjtő munka számára épen most készül, annak utolsó és talán legérdekesebb része gyanánt, a Mendelssohn utáni korszak irodalomtörténete; ebben Kayserling először teljes képét fogja adni azon gazdag irodalmi és tudományos

mozgalomnak és fejlődésnek, mely a modern zsidóság létesitésében és átalakitásában a leghatalmasabb tényező. Kayserling rövid, de lehetőleg kimeritő vázlatát egészen a mai napig viszi, mert ő azon történetirókhoz tartozik, kik saját koruknak is bátran szemébe tekintenek és nyiltan meg őszintén kimondják véleményüket viszonyokról és emberekről. Egy Berlinben megjelenő tudományos évkönyv (Jahresberichte der Geschichts-Wissenschaft) számára, mely évről-évre ismerteti az összes történeti irodalomnak termékeit, Kayserling már nyolcz év óta, mint Steinschneider utódja, jelentést ád a zsidó történeti irodalom évenkinti gyarapodásáról. Ebben a jelentésben a száraz bibliographiai adatok között is, olykor rövid és velős módon nyilatkozik az új művekről.

De még korántsem merítettem ki Kayserling irói tevékenységének egész terjedelmét. Kiváló érdemet szerzett magának a modern zsidó hitszónoklat története körül. Pesti működésének első éveiben kiadta Zsidó hitszónoklati könyvtárát, a legkitünőbb hitszónokok életrajzával és jellemzésével, chronologiai sorrendben (1870—1872.) Husz évvel rá ipja, a nagyhirü Philippson hagyatékából kiadta a Rhetorika és zsidó homiletika czimü munkát (1890.), mely Maybaumnak ugyanakkor megjelent zsidó Homiletikája mellett is haszonnal olvasható.

Az ujságszerkesztés terén szintén kisérletet tett. Hivataltársával, Kohn Sámuellel együtt kiadott a hetvenes évek elején egy heti lapot, mely azonban másfélévi fenállta után megszünt.

A tankönyvirodalmat egy régibb, Németországban sokat használt műnek teljesen új átdolgozásával gazdagitotta meg. Az azelőtt Hecht nevét viselő tankönyv 1884. óta Kayserling neve alatt is nagy kelendőségnek örvend.

Még egy munkát emlitek, mely nyomtatásban megjelent ugyan, de sem a nyilvánosságba nem került, sem a szerző nevét nem mutatja czimlapján. Ezen munkának czime: A zsidó vallás erkölcstana, tekintettel a családra, államra és társadalomra. 1882-ben irta azt Kayserling egy nem rég meghalt bécsi kitünőség fölkérésére, hogy a zsidóság védőinek a Lajthán túl abban az időben keletkezett és — fájdalom — még mindig terjedő ellenséges áramlattal szemben fegyver-

tárul szolgáljon. Megérdemelné, hogy szerzője neve alatt lásson napvilágot.

Ha már egy titkot elárultam, szabadjon elárulnom egy másikat is. Hivatalos és irodalmi, bizony nem csekély elfoglaltsága mellett, évek óta egy nagyobb terjedelmü és nagyszabásu munkához előkésziti az anyagot. Tárgya lesz a zsidók története a XIX. században. Hézagpótló könyv lesz, melyben a szerző történetirói képessége a hozzá méltó anyagnak méltó földolgozásában fog érvényesülhetni.

Lefolyt ünnep képezi e sorok kiinduló pontját és készülő munka említésével zárjuk be czikkünket. Tényleg a munka embere Kayserling, és jobbat nem kivánhatunk neki jubileuma alkalmából, mint a további munkára való kifogyhatatlan kedvet és erőt. Adja az Isten, hogy a munka még sok éven át gyakorolja rá megifjitó hatását, hogy még soká éljen és müködjön közöttünk, mint a vallásos érzület és zsidó tudat ékesszavu hirdetője, mint az emberszeretet melegszivü és kiapadhatatlan jóságu apostola, mint a zsidóság tudományának és irodalmának koszorus képviselője, kinek nevéből fény áradjon hazánkra és felekezetünkre!

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

1895. ÉVI XLII. TÖRVÉNYCZIKK AZ IZRAELITA VALLÁSRÓL.

(Szentesitést nyert 1895. évi október hó 16-án. — Kihirdettetett az »Országos Törvénytár«-ban 1895. évi október hó 18-án).

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.

Kedvelt Magyarországunk és társországai hü Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvényczikket terjesztették szentesités végett Felségünk elé:

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik.

2. §. Az 1868. LIII. törvényczikk 18., 19., 20., 21. és 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásuakra is kiterjesztetnek.

3. §. Lelkész (rabbi) és hitközségi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és aki képesitését Magyarországban nyerte.

4. §. A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bizatik meg.

Mi e törvényt s mindazt, ami benne foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősitjük és szentesitjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más hiveink által megtartatjuk.

Kelt Zágrábban, ezernyolczszáz kilenczvenötödik évi október hó tizenhatodik napján.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

(P. H.) BR. BÁNFFY, s. k.

Az izraelita országos irodának.

Az izraelita vallásról szóló 1895. XLII. t. cz. Ő császári és apostoli királyi Felsége által folyó évi október hó 16-án legkegyelmesebben szentesittetvén és az országos törvénytárban f. évi október hó 18-án közzététetvén: az említett törvényczikk az 1881 : LXVI. t. cz. 4. §-a értelmében folyó évi november hó 2-ik napján életbe lép.

Miről az izraelita országos irodát oly felhivással értesítem, hogy erről a hatóságához tartozó összes izraelita hitközségeket tudósítsa.

Az idézett törvény 3. §-a tárgyában végrehajtási rendeletemet később közlöm.

Budapest, 1895. október 24.

Wlassics s. k.

EPILOGUS A RECZEPTIÓHOZ.

Október hónap tizenhatodikán szentesitette a király a reczeptióról szóló törvényjavaslatot és ugyancsak e hó huszonnegyedikén fogadta el a főrendiház a reczeptionális törvényjavaslatból kiválasztott és a vallásszabadság törvényjavaslatába beékelt áttérési szakaszt. Történeti nevezetességü hazánk zsidóságára az utolsó nap, a melyen teljes egyenjoguságot nyert az ország többi felekezeteivel, de történeti nevezetességü a haza összes polgáraira, alkotmányos életünkre, mert e napon lett befejezve a három évig tartó egyházpolitikai küzdelem.

1893. április hó 26-án nyujtotta be gróf Csáky Albin, akkori kultuszminiszter, a reczeptionalis törvényjavaslatot a képviselőházban. »Mintha lidérczynomás alól szabadult volna felekezetünk, ugy hatott ránk ez örömhir. Köny csillámlott a szemekben, hangosan dobbant meg a jó magyar zsidó szív. Igy érezhet a rab, mikor rég meglazult bilincsei lehullanak és mikor onnan, hová csak keskeny nyilásból sejtelemkint lopódzott be hozzá a szabadság egy-egy fénysugára, hosszu keserüség és kényszerű türelem után, teljes mértékben köszönt feléje a szabadság melegitő napja.« Ilykép üdvözölte akkoriban a M. Zs. Sz. e kiváló fontosságu eseményt, nem is hivén, hogy két és fél év fog még elmulni, mig a zsidóság öröme teljes leend, mig a felragyogott nap egész fényében fog a

szabadság egén tündökölni és melegitő sugarait a zsidóságra árasztani.

A majdnem három évig, Magyarország egész közvéleményét feszült izgatottságban tartó egyházpolitikai küzdelem bevégződött és a szabadelvű törvények egytől egyig teljes épségükben, megcsonkitatlanul, biztos révbe jutottak, örök tanuságul a magyar törvényhozás, a magyar nemzet kifejlett jogérzetének és szabadságszeretetének. Mig a continens majdnem minden államában a liberalismus csillagja elhomályosult, fénye elhalványult, mig egy hirneves angol államférfi is mintegy elbucsúztatta vége felé közeledő századunktól a liberalismust, mint oly irányt, mely az európai nemzetek körében feladatát megoldotta, a hozzáfüzött reményeket teljesitette, a miért is ideje, hogy más irányok felváltsák — addig Magyarországon, Európa legkeletibb alkotmányos államában, a multnál fényesebben, ragyogóbban kelt fel a liberálizmus napja; mig Európa majdnem legtöbb államaiban a reakczió a zsidógyülölettel veszi kezdetét, addig Magyarországon, a melyet csak nem rég általánosan »sötét Ázsiának« szerettek nevezni és szeretnek némely helyütt még ma is, buzgó lelkesedéssel rombolták le az utolsó válaszfalat, az utolsó sorompót is, mely zsidót elválasztott nem zsidótól, letörülték a zsidóság homlokáról e szót »türt« és helyébe tették e szókat »egyenlő, szabad«. Nem tagadjuk, küzdelembe került e vivmány, heves, erős, kitartó, a végső alkotmányos eszközökkel vivott küzdelembe, a melynek egy miniszterium is áldozatul esett — de ez nem hogy kisebbitené, csökkentené örömünket, hanem növeli diadalunkat, megérteti velünk értékének nagyságát. Minden eszme csak küzdelem révén, némelykor évszázados harczok mulva juthat érvényre, arathat győzelmet, lépésről-lépésre törhet magának utat a nép szivébe, miután kiirtotta onnét a régi előitéleteket, a meggyökeresedett tévhitet, a megkövült és megszilárdult balfelfogást. A reczeptió is ily küzdelmeknek volt gyümölcse, ily harczoknak az eredménye. Láttuk a két küzdő felet, a két tábort. Az egyikben a szabadelvüség elszánt, bátor bajnoki gyülekeztek, a jogegyenlőség lelkes katonái alkut nem ismerő vezéreik alá; a másikban a merev dogmatizmus, a megcsontosodott, az »előre« jelszó-tól irtózó conservativismus zászlaja alá sorakoztak a nem kevésbé elszánt,

álláspontukat a végsőig védendő, hadfiak. És megkezdődék a háboru; folyt a csatározás. Kétszer ütötték vissza a reczeptiót, kétszer vonakodtak a nemzet legfőbb méltóságai vallási álokoskodásra támaszkodva, zsidó polgártársaikat a többi felekezetekkel egyenjoguaknak elismerni, de harmadszor már nem valának képesek ellentállani a jogos követelmények rohamának, a melyet az egész magyar közvélemény támogatott. Makacs ellenszegülésük megpróbáltatásnak tette ki a kormány, a képviselőház, a magyar nemzet szabadelvüségét; de reménnyük, hogy állhatatosságuk gyengiteni fogja az ellen bátorságát és türelmét, meghiusult; sőt maguk kénytelenek valának belátni, mennyire erősbödött a küzdelmek alatt a szabadelvü tábor napról-napra, hogy semmisem birta erejét meglankasztani, valamint a hatalmas vizár annál nagyobb erővel hömpölyög tova, minél több akadályok gördittetnek eléje, a melyek csak ideig óráig tartóztathatják fel, hogy a zugó hullámok annál hatalmasabb erővel a gátat áttörjék és elsodorják. Ily akadályt, gátat nem ismerő áramlatnak bizonyult a magyar szabadelvüség a lezajlott egyházpolitikai küzdelmek korában.

A reczeptió genesisét elmondja gróf Csáky Albin az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat indokolásában. »Az izr. vallás hazánkban máig is sajátságos helyzetet foglal el. Ezen állapot megszüntetése a vallás és közoktatásügyi tárcza mult évi költség-előirányzatának tárgyalása alkalmával a képviselő házban is sürgettetvén, már akkor kijelentettem, hogy az izr. vallásnak törvény által való elismerése szerintem egy teljesen jogositott kivánság és semmiféle ok nincs arra, hogy ez izr. polgártársainktól megtagadtassék.« Midőn a képviselőházban a reczeptiót sürgették és gróf Csáky Albin erre nézve igéretet tett, a miniszterelnöki bársonyszéken gróf Szapáry Gyula ült. Az elkeresztelési kérdésből fejlődött ki az egyházpolitikai törvényjavaslatok azon sorozata, a melynek keresztülvitelét gróf Szapáry utóda, a Wekerle kormány első programmpontjának tartotta. Ennek keretében nőtt és izmosodott a zsidóság jogos igénye. A Wekerle kormány sietett programmját megvalósitani. Röviddel kormányra jutása után a ház asztalán feküdt a kicsike, csak három paragrafusból álló törvényjavaslat kisérve gróf Csáky Albin megokolásával, mely utóbbi »vallásügyi törvényhozásunk egyik hézagának« állitja

a reczeptió eddigi hiányát, régi tartozásnak, a melyet a törvényhozásnak le kell róni a zsidók iránt, a kik »a közélet minden vonalán közremüködve, nem egy bizonyitékát szolgáltatták annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépitésében.« A magyar képviselőház nem is tagadta meg szülői szeretetét saját gyermeke iránt, annál jobban ingerkedett tőle a főrendiház és vissza is taszitotta. A muzeum palotájából ismét visszakerült aggódó szüleihez, a kik ismét meleg pártfogással küldték át a főrendekhez. De ezek hajthatatlanok maradtak és ismét visszautasitották. Időközben vészhullámok tornyosultak e javaslat felé, pillanatig ugy tetszett, hogy hosszu időkre el fog tűnni az alkotmányos élet felszinéről. Legbuzgóbb pártfogói is letüntek a kormányzás szinteréről. De a hagyaték jó kezekbe került. Az uj kormány megtörte a főrendiház kemény makacsságát, a képviselőházból harmadszor a főrendiházhoz átküldött reczeptio elfogadtatott, egy szakasz kihagyásával és egynek, a lelkészek magyar honpolgárságáról és Magyarországban nyert kiképeztetésükről szóló szakasznak bővitésével. Végre negyedik izben a kimerült törvényhozók a kihagyott szakaszt is megszavazták a vallásszabadság törvényjavaslatában.

Báró Eötvös József halhatatlan alakja elevenedik fel most a reczeptió szentesitése után szemünk előtt azon lángelmének megdicsőült szelleme, aki már 1869-ben, a kongresszus megnyitásán, a törvényhozás teendői közé sorolta a zsidó vallás egyenjogusitását. A kongreszus egybehivásának is ez képezte főczélját, hogy a zsidó *felekezet* mindazon jogok birtokába helyeztessék, melyekkel a többi felekezetek birnak. Amit a zsidóság e ritka barátja óhajnak nyilvánított, csak majdnem 25 évvel ezután teljesült.

A reczeptiónak hosszú viszontagságos útján két hatalmas pártfogója, lelkes barátja volt. Az első kezdeményezte és nem rajta mult, hogy tervét keresztül nem vihette. »Üdv gróf Csáky Albin, e nagy és igaz államférfiunak! Magyarország zsidósága áldóan fogja nevét emlegetni azon nagy és halhatatlan államférfiak között, kiknek igazságszeretete, fenkölt szelleme világitott előtte, midőn a sötét előitélet útvesztőjéből a nemzetet kivezette. Neki adatott, hogy a

magyar jogi lelkiismeret követelését, elnyomott felekezetünk évtizedes esdeklő szózatát megértse. Ő volt az, aki ezer veszélyen keresztül a jogegyenlőség megtépdesett zászlaját az ellenséges haboktól verdesett szikla ormán kitűzte. Legyen az ő dicsősége, hogy e lobogót a teljesített hazafiui kötelesség érzetével *diadalmasan* lengethesse!« Méltányos, hogy ma, midőn gróf Csáky Albin javaslata törvénynyé vált, megismételjük a M. Zs. Sz.-nek a reczeptió benyujtása alkalmával irt eme szavait, mert valóban a honi zsidóság hálával és elismeréssel fog adózni mindenkor e férfiunak, aki tiszta jellemével, őszinteségével, férfias felléptével, szóval személyi fényes tulajdonságaival diadal felé vezette a reczeptió ügyét. A legtiszteletreméltóbb dolog is elveszíti értékét, ha silány kezekbe kerül, a legmagasztosabb eszme sem hódít, ha hirdetője és terjesztője nem képes személye iránt tiszteletet és szeretetet gerjeszteni.

Gróf Csáky Albin mellé méltón sorakozik utódja, dr. *Wlassich* Gyula, kultuszminiszter. Az ő nevéhez fűződik a reczeptió teljes győzelme. Szeretetreméltóságával, tudományának nagy tárházából vett argumentumokkal, műveltségének gazdag ismereteivel iparkodott meggyőzni a főrendiházat az általa képviselt ügy jogos voltáról, harczolt a zsidóság jogáért. A javaslatban lerakott elvekből nem engedünk egy tapodtat sem — mondá a miniszter, akiről azt hitték, hogy tán az áttérést elveti, ha vele megmentheti az egyházpolitikai hajó többi rakományát. De dr. Wlassich Gyula, valamint nagynevű elődje nem egyezkedett és nem alkudozott, szilárdan állt elveivel, amig győzelemre vezette őket. A reczeptió győzelme a kultuszminiszter nagyságát növeli, az első levél abban a koszoruban, melyet — erre jogosít már első föllépése — áldásdús működésével nyerni fog. A honi zsidóság pedig mindig együtt fogja emlegetni br. Eötvös József, gróf Csáky Albin és dr. Wlassich Gyula neveit, ama férfiakét, kik az ő érdekében küzdöttek, kiknek kormánya alatt megszűnt »tűrt«-nek lenni és a teljes vallásfelekezeti egyenjoguságot kezdte élvezni.

De szolgáltassunk igazságot elleneiknek is, a reczeptió főrendiházi ellenzékének. Mint férfiak, mint lovagok harczoltak nyiltan és leplezetlenül ellenünk, azaz jogaink ellen. Ne is ügyeljünk arra, hogy a komoly, elvekért folyó küzdelembe disszonáns hang is belevegyült, durva támadás, felcziczomázva

utczai élczelődéssel. Hogy ez a hang izolált maradt, az magában is eléggé elitéli. Dogmatikus megmerevedett elvek vezették az ellenzéket, elvek, amelyeket osztani nem lehet, nem lehet első sorban a vallások fölött álló, minden polgár javát és érdekét egyaránt előmozdító állam szempontjából. Amig ellenfeleink a törvény megengedte ösvényen akadályokat gördítenek ügyünk elé, helyteleníthetjük, elitélhetjük eljárásukat, felfogásukat, iparkodhatunk őket meggyőzni tévhitükről, de túllépni a határt, melyet ők is betartottak, helytelen volna, valamint rossz szolgálatot tennénk a zsidóságnak, ha őket oly szinben tüntetnők fel, amelyben — szavaik után itélve — ők maguk sem akarnak megjelenni. Megelégszünk avval, hogy beláthatták, hogy a kor szellemének ellenállni nem lehet, egy felébredt nemzet igazi lelkesedésének szülte követeléseivel daczolni és szembeszállani lehetetlen.

A zsidóság is megmutatta, hogy hű maradt évszázadokon át tanusított tulajdonságaihoz, a reményhez és türelmes várakozáshoz. Visszaemlékezünk az első kongresszus idejére, amikor az egész magyar zsidóság első törvényes képviselete kérte a reczeptiót, mint a polgári és politikai egyenjogusítás folyományát. Emlékezünk ma a felekezet azon vezérférfiairól, kik évtizedeken át küzdöttek vallásfelekezetünk egyenjogusításáért, czéltudatosan készítvén elő erre a talajt.

Ne feledjük a négy év előtti hatályosabban megnyilatkozott, közéletünk kipróbált régi jelesei által irányitott felekezeti érdeklődést sem, mely a liberális szellem felébredésének hatása alatt, a politikai helyzetnek ügyünkre kedvező irányzatait hitfelekezetünk évtizedeken át hangoztatott jogos követelményei érdekében erősíteni törekedett. Abban a nagy tusában, mely a magyar közélet összes tényezőit éveken át lekötötte, a liberálizmusért vívott e felejthetetlen csatában a reczeptió érdekének első hely jutott, nemcsak a mi érzületünkben, nemcsak a kormány akcziójában, hanem ami mindennél becsesebb, a magyar nép köztudatában is.

Ügyünk diadala természetszerű folyománya a szabadelvüség győzelmének. A história és jogfejlődés logikai következményei, vallásfelekezetünk tagjainak hazafiui érdemei, nyilt és becsületes államférfiak törekvései, a magyar nemzet meg nem hamisított közvéleménye, ezek voltak a reczeptió diadalának

hatalmas és mértékadó tényezői. A hazai zsidóság erkölcsi és nemzeti hivatására nemesitő hatással bir az a tudat, hogy igazainak győzelmét csakis királyunk kegyének, nemzetünk akaratának és nagyjai rendithetetlen kitartásának köszönhetjük.

A harcznak vége, lezajlottak a küzdelem heves napjai. A magyar zsidóság reczipiálva van, bevett vallás, mint a többi felekezet. A zsidóság épülete tető alatt van. Rajtunk áll már most, hogy belül széjjel nézzünk, hogy összes erőnket felekezetünk beléletének felvirágoztatására központosítsuk, hogy egy egységes, szervezett, hazájáért és felekezetéért munkálkodó zsidóság egészséges fejlődésének útját egyengessük. A reczeptió követelményeket, kötelességeket ró ránk, amelyeket teljesítenünk kell, mint hű polgárai hazánknak, mint odaadó gyermekei vallásunknak. Teljesíthetjük-e eme kötelességeket, ha továbbra erőinket belküzdelmekben szétforgácsoljuk, pártokra oszlunk, megfelelhetünk-e eme követelményeknek, ha továbbra is csak egy-egy község keretének beléletében bizonyítjuk be zsidó voltunkat. A reczeptió egy hosszú küzdelemnek *végét* jelenti, és kell, hogy *kezdete* legyen egy új kornak a magyar zsidóság történetében, hogy ama éltető erő legyen, mely sarkalni fogja a zsidóságot áldásos munkásságra, termékenyítőleg fog hatni a benne szunnyadozó tehetségekre, hogy azok hazánk szolgálatában minél teljesebben érvényesüljenek.

Budapest. Dr. Schwarz Gábor.

AZ I. M. I. T. VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE.

Az *Izraelita magyar irodalmi társulat* október hó 16-án tartotta választmányi ülését, amelyen több fontos ügy nyert elintézést. Az ülés igen nagy látogatottságnak örvendett, mivel sok vidéki választmányi tag is részt vett benne. Ime a megjelentek névsora: dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Bárány József, dr. Báron Jónás, dr. Bernstein Béla, Büchler P., Elfer Jakab, dr. Farkas Emil, dr. Feldmann József, dr. Flesch Ármin, Hartmann Ráfáel (a szabadkai község képviseletében), dr. Klein József, dr. Klein Mór, dr. Kelemen Adolf, dr. Kohn Sámuel, dr. Krausz Sámuel,

dr. Lőwy Mór, dr. Mezey Ferencz, dr. Neumann Ede, dr. Neumann Antal, ifj. dr. Neumann Sándor, dr. Perls Ármin, dr. Radó Antal, dr. Rozenberg Ede, Schill Salamon, Schwarcz I., Schőn Dávid, Schweiger Márton, Sichermann, Stern Ábrahám, dr. Stiller Mór, Sváb Károly, Szidon Adolf, Székely Ferencz, Szabolcsi Miksa, Tencer Pál, dr. Ungár Simon, dr. Vajda Béla, dr. Weinmann Fülöp és dr. Weiszburg Gyula.

Az elnöki emelvényen helyet foglalt a két elnök: dr. Kohn S. és dr. Weinmann F., a titkár: dr. Mezey Ferencz és a pénztárnok: Székely Ferencz. Az ülés lefolyásáról a következőben kivánunk hű képet adni.

A szép számban megjelenteket dr. *Kohn* üdvözölte, minekutána a napirend értelmében dr. *Mezey* Ferencz olvasta fel a következő jelentést:

Tisztelt választmány!

Mult évi november havában tartott ülésünk alkalmával azt a reményünket nyilvánítottuk önök előtt, hogy felekezetünk közjogi állása nemsokára biztosítva és vallástestületünk belső rendjének szilárd alapja hovaelébb felépítve lesz. Jeleztük, hogy ezen események bekövetkezése társulatunk működésére is a legüdvösebb kihatással lesz.

Hitfelekezetünk egyenjogusítása immár ténynek tekinthető és ami szervezeti alkotmányának czélszerű kiépítését illeti, e tekintetben a felekezet illetékes képviselői már a közel jövőben döntő lépésekre határozzák el magukat. És minthogy hitfelekezetünk szellemi életében általában véve nemesebb felbuzdulás jeleit észleljük, erős az a hitünk, hogy nincsen messze az az idő, melyben társulatunk sikeres munkája számára és eszméinek elterjedésére szélesebb és gondosabban ápolt tér nyilik előttünk.

Addig is, mig a társulat alkotásának a felekezet szervezetéhez kötött reménységei valósággá válnak, szerény egyesületi hatáskörünkben azon törekszünk, hogy a fejlődés akadályainak leküzdése mellett hitfelekezetünk szellemi átalakítására irányuló czéljainkat megközelítsük. És midőn önöket ma itt a legmelegebben üdvözöljük, kérjük önöket, hogy a kezdet nehézségeivel küzdő társulatunk munkájának becsét *buzgóbb közreműködés* által emelni, érdekeit saját körükben minél inkább előmozditani méltóztassanak.

I.

Tisztelt választmány!

A *Szentírás fordítása* kétségtelenül egyike a társulat legkiválóbb feladatainak. Ezen vallási és nemzeti szempontból egyaránt kiváló fontosságú ügy állásáról a következőket jelentjük: Mult évi november 21-én a biblia-fordítás ügyének szervezése iránt tett és a tisztelt választmány által elfogadott javaslataink a gyakorlatban helyeseknek nem bizonyultak.

A biblia-szerkesztő bizottság egybealkotásának, valamint a fordítás bírálatának módja a munka menetét szerfelett megnehezítette, olyannyira, hogy a kontemplált eljárás mellett a magyar biblia kiadása beláthatlan időkre maradt volna. A szerkesztő bizottság munkáját mindjárt kezdetben megakadályoztatta az a körülmény, hogy egyik tagja, főt. dr. *Löw* Immanuel ur a voltaképeni szerkesztési munka megkezdése előtt, sajnálatunkra, a bizottságból kivált és az irodalmi bizottságban viselt alelnöki tisztéről is lemondott. E lemondás visszavonása iránti tárgyalások eredményre nem vezettek. Nehezítette ezenfelül a bizottság helyzetét az a körülmény is, hogy a társulat elnöke sokoldalu elfoglaltsága folytán a munkában részt nem vehetett. Mindezekhez járult még, hogy a késedelmesen visszaérkezett bírálati ivek észrevételek helyett egész új fordításokba vagy terjedelmes magyarázatokba bocsátkoztak. Anélkül, hogy a felmerült zavaros helyzetet részletesen ismertetnénk, egyszerüen utalunk arra, hogy az igazgatóság folyó október hó 7-én tartott ülésében a munka egyszerüsítése és az alaposság hátránya nélkül való gyorsítása szempontjából elhatározta, hogy a biblia-szerkesztés munkájával dr. *Bacher* Vilmos és dr. *Krausz* Sámuel urak bizassanak meg olyképen, hogy a bírálatok bekivánását a már megállapított elvek figyelembe vétele mellett saját belátásuk szerint intézzék. Az igazgatóság az ülésen jelen volt jeles tudósunknak, dr. *Bacher* Vilmos urnak, aki a fáradságos munka vezetésére vállalkozott, a szent ügy iránt már eddig is tanusított ritka buzgalmáért és teljes odaadásáért jegyzőkönyvi köszönetet és elismerést szavazott. Meg vagyunk győződve, hogy dr. *Bacher* Vilmos ur az eddigiekben is hű és buzgó munkatársa dr. *Krausz* Sámuel tanár urral egyetemben e

nagyfontosságu munkát a lehető legrövidebb idő alatt befejezi. És minthogy az igazgatóság a tisztelt választmány által megerősített abbeli határozatát, hogy a megállapított fordítási szövegnek egységes, helyes és tárgyszerű nyelvezet szempontjából való átvizsgálásával dr. *Bánóczy* József ur bizassék meg, változatlanul fenntartani kivánja, bizvást reméljük, hogy e vállalkozásunkat siker fogja koronázni. Miért is kérjük a tisztelt választmányt, hogy az igazgatóság ily értelmü javaslatát magáévá tenni sziveskedjék.

II.

Mint társulati kiadvány csak egy mü, az »*Évkönyv*« jelent meg, melyet dr. *Bacher* Vilmos és dr. *Mezey* Ferencz szerkesztettek. Társulatunk tagjai és a sajtó a legmelegebben fogadták a művet, mely számos tudományos, társadalmi és szépirodalmi czikk mellett a társulat hivatalos közleményeit is magában foglalta. Az igazgatóság a szerkesztőknek fáradságukért és a szerkesztői díjról való lemondásukért köszönetet szavazott, felkérvén őket, hogy a f. évi »Évkönyv« szerkesztését is vállalják el. A második »Évkönyv« chanukka alkalmával jelenik meg. Az Évkönyvnek szánt dolgozatok a szerkesztőkhöz küldendők.

A társulat kiadásában megjelenik továbbá ez évben *Schill* Salamon tanár ur fordításában Philo »Legatio ad Cajum«-a és dr. *Krausz* Sámuel tanár ur átdolgozásában »A talmud erkölcs és illemtana« czimen (Derech Erecz tractatus). E két művet is még ez év folyamán megküldjük a társulat tagjainak.

Ezenfelül dr. *Kecskeméti* Lipót ur »Zsidóság története« czimen két kötetes munkát ajánlott fel a társulatnak kiadásra. A társulat igazgatósága örömmel fogadta ez ajánlatot, mert a beérkezett kitünő munkarészek és tervezet a bekivánt illetékes bírálat szerint nagybecsü munkának igérkezik.

Végül tárgyalásokat folytatunk egy arra hivatott fiatal tudósunkkal az iránt, hogy *Graetz* történeti művét a tudományos kutatások újabb eredményeinek megfelelően és különös tekintettel hazánk zsidóságának történetére átdolgozza. Az eredményről lesz szerencsénk annak idején jelentést tenni.

valamint arról a szintén tárgyalás alatt lévő programmról is, melyet a társulat irodalmi bizottsága a legközelebbi kiadványokra nézve kidolgozott.

III.

Az általunk kitűzött pályakérdések közül »Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása« czímüre a pályázat határideje 1896 márczius hó 31-én, a »Valamely hazai zsidó hitközség történetének népszerű megirása kutfők alapján« czimüre a határidő 1895 évi deczember hó 31-én jár le. Reméljük, hogy e pályázatok eredménynyel járnak és hogy kiadványaink száma ily módon is mielőbb szaporodni fog.

Ujabb *pályakérdések* kitűzése iránt legközelebbi választmányi ülésünkön fogunk előterjesztést tenni.

Utolsó választmányi ülésünk alkalmával *Tencer* Pál ur érdemes tagtársunk egy társadalmi uton megszerzendő 1000 frtnyi pályadíjat ajánlott fel oly czélból, hogy társulatunk a *Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetére* pályakérdést hirdessen. A választmány e nemeslelkű ajánlatot mély hálával elfogadván, *Tencer* Pál tagtársunk ez érdemben a napirend szerint javaslatot fog tenni.

IV.

A *nyilvános felolvasások* szervezése iránt a mai ülés folyamán lesz szerencsénk külön előterjesztést tenni. E helyen csak azt jelentjük, hogy a fővárosban a felolvasásokat már megkezdettük:

F. é. márczius 2-án Dr. Kohn Sámuel ur »Zsidó régiségek.« márcz. 18-án Dr. Kármán Mór ur »A próféták etikájáról« márcz. 28-án Dr. Blau Lajos ur »A kiválasztás eszméjéről« april 4-én Dr. Weiszburg Gyula ur »Zsidó utazók a XII. században« czim alatt tartottak felolvasást. Válogatott közönség hallgatta a felolvasásokat, melyeket a felolvasó-asztalra helyezett és az előadás befejezése után felnyitott *kérdőszekrény* utján felvetett kérdések felett megindult eszmecsere is élénkített. Az igazgatóság a közbejött hosszú nyári szünet folytán csak legutóbbi ülésében jutott abba a helyzetbe, hogy a felolvasók iránti elismerés tekintetében intézkedjék. A pesti izr. hitközség nagyérdemű előljárósága úgy a felolvasók valamint a társulat egyéb gyüléseinek megtartására termeit a legnagyobb készséggel engedte át, miért is részére ez alkalommal is mély köszönetünket nyilványítjuk, kérvén önöket, hogy ennek mai jegyzőkönyvünkben kifejezést adni méltóztassanak.

V.

Gazdasági ügyeinkről jelesül f. é. költségvetésünkről és pénztárunk helyzetéről külön jelentést terjesztünk a t. választmány elé. Kérjük önöket, hogy a tárgyalandó költségvetést, mely szorosan a társulat viszonyaihoz alkalmazkodik, elfogadni sziveskedjenek.

VI.

Tisztelt választmány!

Kegyeletes érzéssel idézzük ma emlékezetünkbe *Sváb* Sándor alapító tagunk elhunytát. Társulatunk e derék tagjával, aki felhivásunkra azonnal első jótevőink közzé lépett, a typikus magyar zsidók egyik legnemesebbike dőlt sírba.

Fájdalmasan érezzük még Dr. *Klein* Gyula ó-budai főrabbi elhalálozását, aki társulatunk alakításában melegen részt vett. És midőn ez elköltözöttek emlékére áldást kivánunk, kérjük önöket, hogy emléköket jegyzőkönyvileg megörökiteni kegyeskedjenek.

Végül, mint már említettük, az irodalmi bizottság alelnöki tisztének megüresedése folytán a bizottság megfelelő kiegészítése válik szükségessé. Ezenkivül dr. *Mezey* Ferencz társulati titkár f. é. október 7-iki ülésünkben lemondott tisztségéről. Az igazgatóság e lemondás bejelentését mély sajnálattal vette, erre nézve külön tárgyalások megindítását kivánta, de mivel titkár elhatározását visszavonhatlannak tekinti, azt a t. választmánynak alapszabályszerü eljárás végett bejelentjük. Mindezek után kérjük a t. választmányt, hogy ezen jelentésünket tudomásul venni és a napirend szerinti ügyekben intézkedni méltóztassék.

Budapest, 1895. okt. 16-án.

Az igazgatóság nevében:

dr. Mezey Ferencz,
társulati titkár.

Zajos helyeslés és éljenzés hangzott fel a jelentés felolvasása után, melynek javaslatait és előterjesztéseit a választmány egyhangulag magáévá tette. A jelentésnek dr. Bacher Vilmos fényes érdemeit méltató néhány szava alkalmat adott a jelenvoltaknak arra, hogy a hazai zsidóság legnagyobb és legmunkásabb tudósa és az irodalmi társulat oszlopos tagja iránti szeretetnek és hamisítatlan tiszteletnek melegen kifejezést adjanak. Azután Székely Ferencz terjesztette be indítványát, amelyet mint a hazai zsidó történet iránt felébredt lelkesedésből eredő örvendetes eseményt kell üdvözölnünk. Az indítványt szószerint lapunk más helyén közöljük. Az elnök Székely indítványával szemben néhány észrevételt tesz, többek hozzászólása után azonban a választmány az indítványt egész tartalmában elfogadta. Következett a pénztári jelentés, amelyet Székely Ferencz olvasott fel, a melyet ismertetésünk végén közlünk. Ugyancsak ő terjesztette be a gazdasági bizottság nevében az igazgatóság hozzájárulása mellett megállapított költségvetést. A pénztári jelentést örvendetes tudomásul vették, a költségvetést pedig változatlanul elfogadták.

Tencer Pál a Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetét tárgyalandó pályamunkára felajánlott 1000 frt összegyüjtéséről tesz ezután jelentést. A választmány jegyzőkönyvi elismerést és köszönetet szavazott a nemeslelkü és buzgó gyüjtőnek, valamint az adakozóknak, akiknek nevei itt következnek: Adler Mór, Grünbaum J., Fuchs H., Bródy Zs., Egyedi L., Ehrlich M., Kohner Zs., Sternthal A., Wolfner L., Weisz J. E., Blau A., Ádler L., dr. Misner, megyeri Krausz L., megyeri Krausz J., Baumgarten L., Rozenberg M., Lindenbaum M., dr. Mandel P., tornyai Schossberger H., br. Schossberger Zs., Baronyi A., Révész A., Holitscher B. L., dr. Weinmann F., Porges B., Herzmann B., Schweiger M., Modern és Breitner, Brük Á., hatvani Deutsch S., dr. Farkas E., Baronyi E., Mandel J., Leitersdorfer L., Deutsch S. és testv., Wahrmann S., Fürst J., ruszti Rust B., ifj. Heidelberg M., Auer R., Stern F., Herzog P., Földiák Gy., Popper J., Latzko és Popper, dr. Grauer V., dr. Glass J., dr. Keleti Gy., Hartenstein Zs., Bloch A., Kőváry A., Singer Zs. (mindegyik 20 forinttal), Handler J. és Tenczer P. (kiki 10 forinttal).

A pályázat, amely 1896. junius 30-án jár le, már ki is van irva. A pályamunkák a társulat elnökéhez küldendők.

A fölolvasások szervezéséről jelentést tesz az elnök, dr. Kohn Samuel. A fővárosban már intézkedéseket tett a fölolvasások rendjére nézve, a vidéket illetőleg pedig azt ajánlja, hogy az igazgatóság hivja fel először a helyben tartózkodó felolvasni szándékozókat, ezek után pedig a fővárosból fognak a vidékre küldetni a felolvasók a társulat költségén.

A tárgysorozat értelmében következett az irodalmi bizottság kiegészítése. Ugyanis dr. Löw Immanuel, a biblia-szerkesztő bizottság tagja és az irodalmi bizottság alelnöke, lekészönt mindkét rendbeli állásáról. Lemondásának oka, hogy az igazgatóság nem fogadta el abbeli proposicióját, hogy a biblia lefordított részeit — miután a bírálat azokat már jóváhagyta, a szerkesztő bizottság a szöveget végleg megállapította és Dr. Bánóczy József a magyar nyelv szempontjából is átvizsgálta, — tehát az egész befejezett müvet ő a szószék szempontjából felülvizsgálja. A surlódásról vagy más egyenetlenkedésről költött hirek csak a rendszeres valótlanságok tárházában foglalhatnak helyet. A választmány Löw helyére az igazgatóság által egyhangúlag ajánlott dr. Klein Mór nagy-becskereki főrabbit választá meg egyhangulag az irod. bizottság alelnökévé. Az I. M. I. T. választmánya, melyben a magyar zsidó tudomány zöme vett részt, dr. Klein Mór urnak irodalmi érdemeit és törekvéseit *egyhangulag* méltányolta, miért is a főt. ur az »E-g« tudosításának idevonatkozó része felett könnyen napirendre térhetne akkor is, ha a finom tapintatot elárulo tudosító az irodalmi kvalifikaczió megítélésének kérdésében lapjának színvonalán és izlésén túlemelkedett volna is. Ezt pedig a legmesszebb terjedő humanismussal sem lehetne állítani. Ugyanily tapintatra vall, midőn a tudosító a társulatnak párját ritkító ovácziók és beható kérelmek daczára önként visszalépő titkár, dr. Mezey Ferencznek lemondását hosszú fejtegetésben ismeretes izetlenségeivel tárgyalja. Azonban e lap dicséretei és gáncsoskodásának értéke felett szót veszteget nem akarunk.

Dr. Mezey Ferencz lemondott titkári állásáról sokoldalú elfoglaltságára hivatkozva. Minthogy lemondását sem az igazgatóság sem a választmány elfogadni hajlandó nem volt, ami

számos felszólalásra és tárgyalásra adott alkalmat, dr. Mezey egy mélyebb erkölcsi okra is volt kénytelen hivatkozni, hogy az idevonatkozó tárgyalásoknak véget vessen. Előadta teljes nyiltsággal a választmányban, hogy tudomása van arról, miképegy-két tudós állitólag azért nem lép be a társulatba, mivel a társulat megalakulásában és vezetőségében neki is előkelő szerep jutott, ő tehát, ámbár az illető uraknak személye felől táplált véleménye őt hidegen hagyja, mégis szem előtt tartva a társulat érdekeit, megválik állásától, hogy ez által a könnmaradottak belépésének lehetőségét a vezetőségből való visszavonulása által előmozditsa. A társulat elnöke tanuságot tehet a mellett, hogy *Mezey* a társulat alakulásának stádiumában önként és a legkomolyabban kijelentette, hogy kész minden harag nélkül a társulat vezetőségétől félreállani, oly feltétel mellett azonban, hogy a duzzogók a társulatba belépjenek. Midőn azok ezt megtenni vonakodtak, Dr. Mezey nem hagyhatta cserben azt az ügyet, melyért annyit buzgólkodott, hanem odaadással teljesítette a társulat iránti kötelességeit, azon időpontig, míg a társulat teljesen lábra állott. A társulat anyagi helyzete kedvező, szellemi munkája megindult. Minthogy a társaság fennállását immár meggátolni nem lehet, *Mezey* aki a társulat iránti kötelességét híven és sikeresen teljesítette és ezentul is teljesíteni igérte, azoknak akik közreműködésükre nézve benne akadályt találtak, alkalmat kivánt adni, hogy a társulat munkájában ugyanolyan lelkesedéssel de mint mondá — az övénél nagyobb sikerrel — részt vegyenek. Okulva azonban a történeteken és szem előtt tartva a társulat *igaz* érdekeit, *Mezey* Ferencz minden experimentatiót mellőzni kivánt, miért is utódjául a társulat megalakításában hű társát és barátját, dr. *Bánóczi* Józsefet ajánlotta a legmelegebb szavakkal. *Schweiger* Mártonnak, az országos iroda elnökének lelkes szavai után a választmány dr. *Bánóczi* Józsefet egyhangulag titkárul választotta, aki az által, hogy fényes nevét, nemes szivét és lankadatlan munkaerejét a társulat vezetőségébe viszi, hálára kötelezte a társulat igaz barátait. Nem belső surlódás, nem is külső pressio, melynek lehetősége is ki van zárva, hanem önérzet és magasabb kötelességtudás nyilatkozott meg Mezey eljárásában. A távozó titkárnak jegyzőkönyvi köszönetet szavaztak.

Az irodalmi bizottságba dr. Klein Mór helyébe dr. Neumann Ede választatott be. Az alapszabályok szerint minden harmadik évben közgyülés tartandó. A legközelebbi közgyülés ennélfogva a jövő évben lesz. A választmány kimondotta, hogy ezen közgyülés tekintettel a millenniumra, millenniumi diszülés lesz. A napirend kimerittetvén, az elnök az ülést bezárta.

Az Izraelita magyar irodalmi társulat költségvetési előirányzata.

F e d e z e t:

Áthozat 1894. évről	11293.10	
Levonva törzsvagyon	3900.—	7393.10
2 új pártoló tag befizetése		200.—
Rendes tagok befizetése (az első $^3/_4$ évben befolyt 2519.63 frt.)		3400.—
Kamaton		500.—
	Összesen	11493.10

S z ü k s é g l e t:

Nyomtatványok, póstadíjak stb.		400.—
Kezelési és pénzbeszedési költség		200.—
Pályadíjakra 1894-ben	750	
» 1895-ben	750	1500.—
Bibliafordítás 1894-ben	900	
» előkészítés	100	1000.—
Felolvasásokra		500.—
Kiadványokra		2000.—
Egyenleg mint maradvány		5893.10
	Összesen	11493.10

T ö r z s v a g y o n:

1894. deczember 31-én	3900 frt	
1894-ben befolyt	400 »	
Összesen	4300 frt	
Maradvány 1895-ben	5893 » 10 kr.	
Összesen	10.193 frt 10 kr.	

Dr. Hajdu Gábor.

TUDOMÁNY.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI TÖRVÉNYEK ÉLETBELÉPTETÉSE ALKALMÁBÓL.

— A visszatérésről. —

I. Azt kérdezitek, vajjon szükséges-e a visszatérő hitehagyottnak rituális fürdőt (tevilah) használni? Azt találom.... hogy nem kell, mert csak a proselytának kell azt használni.... sőt proselyta, a ki körülmetéltetett, ha visszatér korábbi nem zsidó állapotába és ismét áttér a zsidóságra, fel van mentve a rituális fürdő használatától. (Dtv. »Saaré Zedek V. 8. sz.; Chemda Genuza ed. Jeruzsálem. 54. sz. Nitronai gaontól, röviden Rasba responsúmaiban is V. 66. sz.: Rasi, Pardesz haggadol 61 a).

II. Ha egy szolga, a kit ura körülmetéll, visszatért nem zsidó nemzetségéhez és eladatott nem zsidónak, a kitől ismét zsidó vette meg, mivel már egyszer körülmetéltetett és a zsidó vallás törvénye szerint megfürdött.... ha azután ki is tér, nem lehet többé szolgává, hanem elpártolt zsidónak tekintetik és igy (l. I.) nem kell többé az előirt rituális fürdést használnia (Tur J. D. §. 267).

III. A ki elhagyja a zsidó vallást, de idővel ismét visszatér hozzá, és magára veszi, hogy megfog térni, a mint a tanitók elő fogják neki írni, azon perctől kezdve, a melyben ezt megfogadta, szabad vele bort inni és az imánál szükséges tiz férfi közé számitani azon föltétel alatt, hogy ugy cselekszik mint a többi zsidó. (A »jámborok könyve« §. 203.)

IV. Te ép ugy tudod mint én, hogy az elpártoltak neveit a zsidók megváltoztatják, pl. Ábrahám helyett Abran, Menachem h. Melachem. A mióta a zsidó frigybe belépett Menachemnek hivták ismerősei, mert nem ismerik pl. a Vil-

mos (Guillaume) nevet, de ha ismerik is, nem e néven szólitják. Sok elpártolt a feleségeiknek adott válólevélben csak héber nevét irta, mert a zsidók legtöbbje igy nevezte őket. Igy pl. midőn R. Eliezer elvált Rachel nevű feleségétől (rokonunktól), őt hivták Vaslin-nak a feleségét Chulasin-nak, beirták a válólevélbe Eliezer és Rachel, azaz a zsidó neveket és kihagyták a vezetéknevet a melyek szokásosak a nemzsidók legtöbbjénél... Hallottad-e valaha, hogy valamely elpártolt, kölni Áser, vagy sensi Abran nevet viselt volna. Világos, hogy a zsidók legtöbbje zsidó nevet viselt, mert habár vétkezett, mégis zsidó marad és mindenki zsidó nevén szólitja.... Csodálkoznak fölötted, mikép állithattad, hogy őrültség, ha valaki [válólevélen] nem zsidó nevet ir, hiszen több mint 20 elpártolttól eredő válólevél iratott a Gaonok döntvényei értelmében, Párisban Franciaországban és Lotharingiában és mindnyájukban csak a zsidó nevek fordultak elő; saját szememmel is láttam Parnesz Jakab vejének válólevelét, a melyben irva volt: Semája alias Waldmann, ujonnan felvett nem zsidó neve pedig: Gottschalk, említve sem volt mert ez Mózes törvénye szerint tiltva van. És ha rokonai nem tudatták volna R. Jomtovval, hogy Guillaume a neve, senki sem ismerte volna máskép mint zsidó nevén és nevezték volna Melachem. (Széfer Hajjasar 599. §. Toszafót Gittin 34b.)

V. A gazembereket, a bűnösöket hitehagyottakat és elpártoltokat és e fajta embereket vissza kell fogadni a zsidóságba ha megtértek legyen nyiltan de legyen akár titokban, mert irva van: »Térjetek vissza elpártolt gyermekek!« (Maimuni: Hilchot Tesuva III. fej. végén a Misneh Tórában.)

VI. RIBA azt mondja: A kitért visszafogadásánál nem kell három férfi jelenléte még a szigoru decisorok szerint sem. Bora nem tekintetik »jájin nészech«-nek, mivel a zsidó vallás szerint él, habár nem is fürdött meg.

Wormsi Eliezer sem követelte, hogy az illető magát alávesse fenyitéseknek, hogy ez által kiengeszteltessék mint más zsidó a ki bizonyos törvényeket áthágott de a vallás alaptörvényéhez hütlen nem lett. Az oka pedig az, a ki vétkezik és aztán megtér, ha meg nem fenyittetik, soha sem lesz nyilvánvaló, hogy megtért.... de a ki a vallás alapjához hütlen lett és azután visszatért teremtőjéhez, ki fog derülni, hogy

megtérése tökéletes, minthogy kétszer emliti naponta az Isten nevét (mejached hasém) és őrizkedni fog valamely bűn elkövetésétől.... a minél fogva nem szabad neki a visszatérést megnehezíteni, hogy megfenyitsük, hanem segédkezet kell neki nyujtani. (Nachmaninak tulajdonitott Resp. §. 180.),

VII. R. Jóna franczia tudósoktól hallott véleménye: A pogány vallás hamis; ezt mindenki tudja. Azért ha valaki avval áll elő, hogy hisz benne, ezt csak rossz szenvedélyének kielégitése végett mondja, de szivében valóban ő sem hisz; mig ha zsidónak vallja magát valaki, ezt tiszta meggyőződésből mondja, mert vallásunk igaz vallás, a mit szintén mindenki tud (Rasba idézve Tur. Béth József. J. D. §. 119.).

VIII. Kérdés: A kitért visszatér az igaz valláshoz kell-e bűnhödni sulyos büntetésekkel a szerint a mint a Tóra parancsolatait megszegte vagy nem?

Felelet: Nem szükséges őt kelleténél jobban megterhelni ilyenekkel, hiszen a kietrése nagyobb bűn mint a többi vallási törvények megszegése. Mivelhogy hozzászokott hitehagyottsága korában szive hajlamai szerint cselekedni attól kell félni, ha megnehezitjük a visszatérést, hogy megbánja a megtérését. Igy találtam a Sz'mak cz. könyvében: Nem kell őt megterhelni nagy büntetésekkel a mire különböző okok folytán rászolgált volna, mert nagyobb büntetés nem képzelhető annál a mindennapi érzésnél mely megszállja, hogy t. i. távol van az élvezetek és gyönyöröktől, a melyek körülveszik a nem zsidókat és a melyekben már neki is része volt, most meg félni és reszketnie kell, minthogy a népek szorongatják és elnyomják a zsidókat. Megtérése előtt ily aggodalmaktól ment volt. Látnivaló, hogy megtérése magában véve elég büntetést ró rá (Teromász hadesen §. 198. Binjamin Zév Resp. §. 72.).

IX. A mi szerencsétlen korunkban, midőn azt látjuk szemeinkkel és halljuk füleinkkel, hogy mind a hitehagyottak vagy legtöbbjük csak a kényszernek engedett, ki kell mondani a határozatot, hogy ők, ivadékaik örökig zsidóknak tekintendők. Tizenöt év óta a mai napig tart a kilépés kényszere és sokat életük és vagyonuk veszedelme kényszeritett arra, hogy magukat kitérteknek és teljes hitehagyottaknak mutassák. Rövid idő mulva iparkodnak kijutni ezen kényszerhelyzetből. Sokan a kik köztünk vannak messze országokból jöttek ide, hogy

visszatérhessenek vallásukhoz, még mások a kik eddig ellenségeik országában tartózkodnak, ki tudja, mi lakozik szivükben. Azért nem szabad őket elitélni, hanem kényszer alatt állóknak tekinteni. Holnap már hozzánk jöhetnek és mi ma szidjuk őket hitehagyottaknak! Isten mentsen ily gondolattól! (Elia Mizrachi Resp. 46. §.) l. Jellinek קונטרס המפרש 14. l.

A MAGYAR ZSIDÓK TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓ NAGYBECSŰ OKIRATOK.

Pollák Kaim ur, aki évtizedek óta buvárkodik a zsidó tudomány mezején, lelkes munkásságát hajlott korában is ép oly fáradhatlan buzgalommal folytatja mint tette azt fiatalabb éveiben. Annak a gárdának a tagja ő, mely önzetlenül szeretettel szolgálta a zsidó tudományt. Ujabb levéltári kutatásainak eredménye nagy értéket jelent a zsidó történetirásra nézve. Garmadában hevernek nála a becsesebbnél becsesebb okmányok, melyeket nagy fáradsággal böngész ki. Egész korszakok és felületesen ismert események egyszerre uj és tiszta világitásban elevenednek meg előttünk ezen százados por leptek segitsége mellett.

Ha Pollák Kaim ur eddigelé nagybecsű munkát végzett, most valóságos sensatiós meglepetést szerzett a tudós világnak, és felekezetünk azon művelt tagjainak, akik a magyar zsidó történetirás jelentőségét méltatni képesek. E helyen hálásan emlitjük ezt fel, hiszen fájdalom ezen kis erkölcsi elismerésen kivül egyébbel nem áll módunkban a lelkes kutatót további munkásságra buzditani.

Pollák az irodalmi társulathoz egy meleg hangu előterjesztést tett, melyben a társulat figyelmét felhivja az országos levéltárban lévő és a hazai zsidóság történetére valóságos kincset képező okiratokra. Elmondja, hogy az országos levéltárban, hol a tudós dr. Pauler Gyula engedélyével régebb idő óta dolgozik, egy alkalommal Kőszeghy Sándor, egy kiváló müveltségü és előzékeny levéltári tisztviselő, figyelmét ezekre az okiratokra felhivta. Kérelmére Kőszeghy ur nyilvános méltánylást és köszönetet érdemlő fáradsággal ezen okiratok egy részének jegyzékét adta ki részére. Kéri a

társulatot, hogy ez okiratok kiváló szakértelmet igénylő lemásoltatását vegye kezébe, mi által a hazai zsidóság történetének megbecsülhetlen szolgálatot tenne. Ha ez okiratok alább következő jegyzékébe rövid pillantást vetünk és ha meggondoljuk, hogy ez a jegyzék az okiratoknak csak igen kis részét öleli fel, akkor mindjárt nyilvánvaló lesz, hogy itt történeti kincsekről van szó. Valóban nem lehet eléggé csodálkozni rajta, hogy ezen oly könnyen hozzá férhető helyen heverő okiratok tudósaink figyelmét kikerülhették. De hogy ez megtörténhetett, intés lesz tudósaink számára, hogy egy kissé nézzenek szét az országban. Dr. Büchler Sándor jeles fiatal történészünk is a minden jóért lelkesülő Tencer Pál hathatós támogatása által azon helyzetbe jutott, hogy becses levéltári kutatásokat végezzen az ország több helyén. És mindenütt kiváló becsü adatokat talált. Mennyi püspöki káptalani, városi és főuri levéltár nyilhatik meg müvelt rabbijaink előtt. Csak kopogtatniok kellene és duskálhatnának a jelesebbnél jelesebb okiratokban, melyek a hazai zsidók történetének nem egy korszakát vagy eseményét egészen más világlatba helyeznék. A társulat igazgatósága f. é. október hó 7-én tartott ülésében foglalkozott e beadványnyal, melyet a társulat elnökének dr. Kohn Sámuel urnak mint ezen kérdésben különben is legilletékesebb tudósunknak adott ki oly kéréssel, hogy az igazgatóságnak jelentést tegyen. Ezzel kapcsolatban az igazgatóságban azon óhaj nyilvánult, hogy a társulat egy magyar zsidó történeti okmánytárt vagy legalább is ezekre vonatkozó regestákat adjon ki.

Az okmányok jegyzéke oly érdekeltséget keltett az igazgatósági tagoknál a magyar zsidó történet iránt, hogy a választmányi ülésen a következő, egy magyar zsidó okmánytár kiadására irányuló inditvány nyujtatott be, a mely egyhangulag el is fogadtatott:

Inditvány.

Az »Izraelita Magyar Irodalmi Társulat« a Millennium alkalmából kiad egy müvet »Magyar-Zsidó Okmánytár« czim alatt.

Ezen mű magában foglalná *mindazon* törvényeket, királyi rendeleteket és egyéb történelmü jelentőségü okiratokat, a melyek alkalmasak a magyar zsidóság polgári jogviszonyainak,

községi életének, közgazdasági és kulturális fejlődésének megvilágitására, — még pedig lehetőleg a magyar állam legelső kezdeteitől egész a mai napig. Kezdődnék tehát Árpád-kori okmányokkal és végződnék a reczepcziónális törvénynyel.

Tekintve az idő rövidségét, e czélból külön háromtagu albizottság küldetik ki, mely a társulati titkárral karöltve egyrészt az anyag megszerzése, másrészt annak egy hivatott szakiró által történendő feldolgozása iránt teljhatalommal intézkednék.

Budapest, 1895. október 16-án.

Székely Ferencz.

Ime. a magyarországi zsidóság történetére vonatkozó nagyjából összeszedett főbb oklevelek sorozata a XVII. század végéig.

1. 1200. A szentföldre, a keresztes háborukba menőknek a zsidóság által elengedendő kamatokról, mert ellen esetben a keresztények a velök való minden érintkezéstől — excommunicatio terhe alatt — eltiltatnak.

2. 1225. A zsidók II. András magyar király által a nyilvános hivatalokra alkalmaztatnak.

3. II. András megerősitő levele, midőn Thema comes Besenyő falut Simon zsidónak eladja.

4. IV. Bélától a magyar zsidóság különféle kiváltságokat nyer.

5. 1251. A zsidóknak a thórára való eskütétel megengedtetik.

6. 1272. Az ország zsidósága ellen való panaszok.

7. 1294. Az esztergomi zsidóság szerződése.

8. 1300. Dániel trencsényi zsidóra vonatkozó adatok.

9. 1346. A zsidóság Pozsonyban egy házat kap.

10. 1374. Nagy Lajos magyar király rendelete a pozsonyi zsidósághoz a nekiek való tartozások visszatérítéséről.

11. 1374. Nagy Lajos Feculinus comest az egész országbeli zsidóság birójává teszi.

12. 1382. Nagy Lajos által az országból kiüzetnek.

13. 1396. Salamon zsidóra vonatkozó adatok.

14. 1396. A zsidóság kiváltságai.

15. 1397. Wolf ausztriai zsidó a néki járó 200 arany forintért sem nem jön, sem nem küld.

16. Thehanus Ruthkövén a zsidókat fegyveres erővel megtámadja.

17. 1401. A magyar zsidóság vérváddal illettetik.

18. 1406. Budai Saul zsidóra vonatkozó adatok.

19. 1436. Zsigmond király régi kiváltságaikat megerősiti.

20. 1438. Albert király régi kiváltságaikat megerősiti.

21. IV. Béla (1235—1270) a II. Endre által kiüzött zsidók visszavételére a pápától engedélyt kér.

22. 1534. A pozsonyi zsidóság adózására vonatkozó adatok.

23. 1490. Korvin János Esztergomból kiüzi a zsidóságot.

24. 1549. A zsidók N.-Szombatból a vérvád miatt kiüzetnek.

25. 1654. Gerstl Izsák, Jakab és Simon óvadékaikat visszakérik.

26. Szakolcza város a zsidóságnak a város piaczán mindennemü áruval való kereskedést megengedi.

27. 1766. Grassalkovics Antal, a magy. udv. kanczellária elnökének védlevele a budai zsidóság részére.

28. 1669. Höschel Leo a budai pasa szállitójának panasza a brucki vámszedőkre.

29. 1670. A kismartoni zsidóság ügyes-bajos dolgai az Eszterházy-uradalom és a parasztsággal szemben.

30. 1672. Schreiber Izrael ellen való vádak.

31. 1671. A pozsonyi, kassai, szepesi stb. zsidóság ügyei kereskedelmi kérdésekben.

32. 1677. A bazini zsidóság ügyei.

33. 1681. Schlesinger Márk elleni panaszok.

34. 1682. A pozsonyi zsidóság ügyei.

35. 1683. Több zsidónak adott engedelem a Belgrádon keresztül való kereskedés gyakorlására.

36. 1694. Sárközy Tamás galgóczi harminczados panasza a zsidóknak adott utlevek kérdésében. stb.

Budapest, 1895. junius 28.

Összefoglalta: Kőszeghy Sándor s. k.

Ebből az odavetett jegyzékből következtetni lehet arra, hogy rendszeres levéltári kutatások minő eredményekkel járnának. Fel tehát a munkára tudós rabbi urak! A zsidóság és a nemzet tőlük várja, hogy a magyar zsidók története fejlődésben lévő tudományának minél nagyobb lendületet adjanak. Az uj korszaknak ez legyen egyik feladata. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat pedig ismerje első rendü kötelességének, hogy az ily irányu törekvéseket tehetsége szerint előmozditsa és hogy eszközeinek elégtelensége esetén — mint azt Tencer Pál nemeslelkü kezdeményezése megjelölte — a társadalom ad hoc segitségét vegye igénybe.

Dr. Körösi Imre.

EGY RÉGI TALMUDI TALÁNY MEGFEJTVE.

Fenti szavakat használja dr. *Bacher Vilmos* tanár úr egy érdekes és tanulságos czikkének élén, mely a *M. Zs. Szemle* 1894. évfolyamának 520—525. lapjain jelent meg. A szóban forgó talány tényleg megérdemli, hogy a hozzáértők foglalkozzanak vele, olyannyira idegenszerü, mondható boszantó az azokra nézve, a kik a talmuddal tudományosan foglalkoznak. Ép most egy éve, hogy ugyanazon talánynyal dr. *Blau Lajos* tanár úr is tüzetesebben foglalkozott *Tanulmányok a biblia bevezetés köréből* czimü munkájában (60—63 l.), anélkül azonban, hogy a talány megfejtése — mint Bacher megdönthetetlen módon kimutatta — sikerült volna neki.

A nehézség röviden a következő: a talmudi irodalom egynémely helyén (b. Megilla 18 a, b. Sabbáth 115 a, Szóferim I, 7. Maszecheth Széfer Thóra I, 8) az idegen nyelvü bibliák között említve van olyan is, mely *ibrith* (עִבְרִית) nyelven, illetőleg irásjegyekkel van irva; az ezen szónak megfelelő gentilicium úgy hangzik, hogy *ibrim* (עִבְרִים). A nehézség már most az, hogy ezen szó közönségesen »hébert« jelent, tehát nem jelent idegen népet vagy nyelvet, hogy került mégis a kopt, a méd, az élami s a görög nyelvek közé?

Blau azt igyekszik kimutatni, hogy עִבְרִית az *ó-héber* irást jelenti; ezzel azonban ellenkezik a hagyományos felfogás, mely szerint a kitétel valamely forditásra vonatkozik (Blau maga

mondja: »A talmud, amint az összefüggésből kitünik, a barajtot hát fordításokra vonatkoztatja«), a mi az egyetlen helyes magyarázat.

Bacher, a ki egy kis szövegjavitással él, azt állitván, hogy עברית helyett ערבית »arabs« olvasandó, ily módon egyetértésben van ugyan a hagyományos felfogással annyiban, hogy idegen nyelvről van szó, de mégsem keresi ez idegen nyelv hazáját ott, ahol azt a régi magyarázók keresni szokták, t. i. északon (Rasi: כתב של עבר הנהר, l. תלת אייאל Szóferim idézett helyéhez). Bacher továbbá azt állítja, hogy az ő föltevése alapján a sorrendet is értjük, mely szerint a barajtha az idegen nyelveket fölsorolja.« Oly annyira nem lehet a sorrendet igazolni az érintettt föltevés szerint, hogy egy pár mondattal később maga Bacher kénytelen a föltevése kedvéért a Sabbáth 115 a-ban idézett barajtha sorrendét megváltoztatni. A legnyomósabb ellenvetés azonban Bacher felfogása ellen természetesen mégis csak az marad, hogy korrigálni kell a szöveget oly körülmények között, midőn az állitólagos hibának keletkezését nem birjuk magunknak megmagyarázni, mert hisz még a fölületesen gondolkodó másoló is észrevehette, hogy az emlitett helyeken nem lehet a héberről szó, hanem csakis valamely idegen nyelvről, miért csempészte volna tehát az עברית szót a szövegbe?

Nyilván való tehát, hogy a szót másképen kell magyarázni. S itt nagyon kapóra jön azon körülmény, hogy a szírben van egy hasonhangzású szó, אבריא *(Payne Smith, Thesaurus Syriacus* col. 20) vagy איבריא (u. o. col. 136), mely *iberust* jelent, természetesen nem olyan iberust, kinek nemzetsége a spanyol félszigeten lakott, hanem *ázsiai* (kaukázusi) *iberust. Bar-Ali* szótárában található p. o. איבריא דאנון דגיא *az iberusok vagyis georgiaiak;* ימא דאיבריא *az iberusok tengere* = kaspi tenger; az ország maga איבריא (olvasd *iberija*) = *Iberia;* חמימתא דאבריא »az iberusok melegforrása« egy helységnév, melyet *Assemâni* idéz: *Bibl Orient.*, I, p. 406, no. 76 és utána *Wright, The Chronicle of Joshua the Stylite*, p. 24, jegyzet.

Ha már most a térképre nézünk (előttem *Jausz Györyy* történelmi földrajzi iskolai atlasza fekszik) azt látjuk, hogy

Elő-Ázsiában, a görög s görögösitett tartományoktól eltekintve, a következő országok vannak: Ibéria, Média, Elymais (Assyria) és Arménia; a zsidók alig is ismertek ezeken kivül más országokat Ázsiában, és ha ismertek is, mint p. o. Indiát, nem ismerték azoknak nyelvét és irását, vagy nem laktak bennök zsidók, a kik miatt az illető országgal foglalkozni kellett volna.

A kérdéses עברית szó nézetem szerint annyi mint *iberus* nyelv vagy irás, עבריים az iberusok. A héber עבריים teljesen megfelel a szír איבריא alaknak, leszámítva a kezdő torokhangot. Ámde itt már csakugyan közremüködhetett a másolói gondatlanság, lévén legalább a szemnek עבריים sokkal szokottabb s tetszetősebb mint איבריים, úgyszintén עבריית szokottabb mint איבריית. De nem is szükséges másolói kibát föltételezni; a változás interdialektikus hangalakuláson alapulhat. Az a pár hely, melyben עבריים s עבריית előfordul, palesztinai termék (borajtha) s ismeretes dolog, hogy Palesztinában elmosódott az א e ע közti különbség (b. Megilla 24 b, j. Berachoth 4 d, j. Pea 20 b, j. Sabbáth 9 b) v. ö. *Eisler, A gyökbeli hangok interdialektikus változásai az aram nyelvekben*, 28. l.

Azon föltevés mellett, hogy עבריים *iberusok*, עבריית *iberusul* megértjük azt is, hogy miért iratik e szó *jod* betüvel az ע után. Utána néztem ugyanis s azt találtam, hogy b. Sabb. 115 a az עבריית szó az összes kiadásokban *plene* van irva (bécsi Schmidt, bécsi Schlossberg, prágai, vilnai, varsói stb.), holott a közönséges עברית szó, mely hébert jelent, sohasem iratik *jod* betüvel (p. o. b. Gittin 87b a misnában נט שבתבי עבריות). Ezen jelenség különösen felötlik az Áruchban, ahol egy sereg עבד citatum közt egyszerre csak עבריית *plene* idéztetik (Kohut kiadása, VI, 161. b). Nem akarok ezen körülményre igen nagy sulyt fektetni, már azért sem, mivel a többi helyeken hiányzik a *jod*: de mégis áll azon igazság, hogy itt csakis a *plene* irás van helyén és a talmudnak jövendőbeli kritikai kiadója kell, hogy ezen ténynyel számot vessen; Blau és Bacher legalább is nem pontosak, midőn b. Sabb. 115. a-ból עברית alakot idéznek. Mondanom sem kell, hogy a *plene* irás egyenesen kizárja azt a föltevést, hogy עבריית helyett עברית olvasandó.

Nézzük már most magát a helyet (b. Sabb. 115 a): היו כתובין נפטית מדית עיברית עילמית יונית *ha irva voltak kopt, méd, iber, élami s görög nyelven* . . . Föl vannak sorolva a kopton kivül azon ázsiai nyelvek, melyeket a zsidók ismerhettek; az aram szándékosan kihagyva, mivel az nem tartozik a לעזות *barbár* nyelvek közé, hisz a zsidók is beszélték. A sorrend, melyben a nyelvek felsoroltatnak, nem földrajzi, hanem climax-szerü (fokozatos): az elgörögösödött Egyptomban vajmi kevés zsidó használhatta a kopt nyelvet (e nyelvről l. Jewsich Quarterly Review VI, 247), több lehetett a méd, az iber, az élami (részben ide tartozik Babylonia is tömeges zsidó lakosságával) s legtöbb a görög zsidó. A másik főhelyen (b. Megilla 18 a) a sorrend annyiban különbözik, hogy az *iber* rögtön a *kopt* után következik, a mi a dologra nézve teljesen irrelevans; a Dikduké Szóferim nyomán — mint Blau is megjegyzi — kiegészitendő מדית למדים. Szóferim. I, 7. (a vilnai kiadás szerint I, 6) kimaradt a kopt, de mint uj nyelv hozzájárult ארמית; a *Széfer-thóra* tractatus nyomán Bacher s mások is ארמית helyett עילמית szót olvas. Én azt gyanitom, hogy inkább ארמנית volna helyén, mivel, mint fent érintettük, még Arménia említése is várható volna; a másolónak természetesen jobban tetszett a szokott ארמית — pedig ahelyett rendesen תרגום van — mint a szokatlan ארמנית a mi nem zárja ki, hogy ez jó forráson alapszik s eredetileg megvolt a főhelyeken is. Ámde ez csak conjectura. — Ilyen módon az egész tárgyat jól tető alá lehet hozni és a »talány« meg van fejtve.

Hátra van még azt kutatni, vajjon csakugyan laktak-e zsidók Ibériában? volt-e Ibériában külön irodalmi nyelv? Megvallom, hogy e kérdésekre nem birok határozott választ adni, de meddőnek tartom magának a kérdésnek felvetését. Mert először is beszélhet a talmud a dologról tisztán akadémikusan, aztán pedig a koptra, élamira, médra stb. ugyanazon joggal lehetne kérdezni. Mégis utalok arra, hogy azok a tudósok (felsoroltam őket Monatschrift XXXIX. 2.:) akik a talmudi אספרקא alatt Ibériát értik, azt is bizonyitgatják, hogy Ibériát jól ismerték a zsidók és laktak is benne. Azon körülmény továbbá, hogy a görög s latin irók az iberusokat *georgi*-nak, azaz földmivelőknek mondják, ellentétben a nomád szittyákkal (Plinius IV, 12), melynél fogva magát az országot is Georgiának nevezik — ezen körülmény arra enged következtetni, hogy Ibériában bizonyos kultura is uralkodott s kultura nem képzelhető irodalmi nyelv nélkül.

Budapest. DR. KRAUSZ SÁMUEL.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

Tóbiás könyvének görög címe: *βίβλος λόγων Τωβίτ.* Nem lehet kételkedni abban, hogy ez a héber ספר דברי טוביה hű fordítása. Ez okból maradt el nézetem szerint a névelő, mert a héber eredetiben sem volt. Fritzsche (exeg. Handbuch z. d. Apokryphen, Lipcse 1853, II 21) másképen magyarázza a mi fölösleges. A címet sem lehet másképen, mint az adott módon magyarázni, a melyet határozottabban hangsulyozhatott volna Fritzsche az i. h. A ספר דברי טוביה mint hasonló könyvelnevezések, kétértelmü: vagy *a Tóbiás históriájáról szóló* vagy pedig a *Tóbiás által szerzett* könyvet jelenti. Eredetileg minden ily czim az első jelentéssel birt, később azonban midőn az ujhéber nyelv mind erősebbé és erősebbé vált, a דברי alatt a szerzőséget értették, mert a »történet«: מעשה (= aram עובדא) szóval jelöltetett. A szóban forgó apokrif irat szerzője tehát a nevezett czímmel a »Tóbiás történetét« jelölte, későbbiek azonban Tóbiást tették meg szerzőnek. Hasonló eseteket l. Tanulmányaimban 26. lap. Helytelenül mondja tehát Fritzsche id. helyen: »Es wird allerdings die Meinung gewesen sein, dass T(obit) das Buch auch selbst verfasste, aber dies liegt nicht im Titel und brauchte der Titel nicht zu besagen.« Ellenkezőleg ez épen a titulus félreértéséből keletkezett. Ezen alkalommal megjegyzem, hogy Luk. 3, 4 Ézsaiást *ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου* szavakkal idézi, a mi ספר דברי ישעיה-nak felel meg.

*

Nestle E. tudós művében »Marginalien und Materialien«, mely folyóiratunk ezidei egyik számában ismertetve lett, sok érdekes apróságot ölel föl, a melyek némelyikéhez kisebb észrevételeket fűzünk.

Marginalien 13. lap Bírák 3, 20. 24. alkalmából szó van a szükséghely szir nevéről. Helyesen jegyzi meg N., hogy

בית מיא ily lokalitást jelent és nem »cold waterbathroom«-ot, mint Wright és Duval gondolták. Hivatkozhatott volna a talmudra, a hol ez a megnevezés igen gyakori (pl. misna Meg. 3, 3). Ha a zsidó irodalmat nem tekintenék hamupipőkének, az ilyen félreértesek nem is keletkezhetnének.

Tischendorf, Vetus Testamentum[6] nyomán Tanulmányaimban 32. lap, azt állítottam, hogy a codex Alexandrinusban a görög Ezra *Ἔζρας ὁ ἱερεύς*-nak neveztetik és azon feltevésnek adtam kifejezést, hogy a kanonikus Ezra-könyv is ezen teljes névvel birt, mert Ben Ásernál találjuk ezt a czímet. ספר עזרא הכהן. Örömmel olvasom most Nestlenél (u. o. 29. lap) annak a kimutatását, hogy az Alexandrinusban a *héber* Ezra is *ὁ ἱερεύς* melléknevet viseli. Eme elnevezésben semmi feltünő nincs, minthogy az nem más, mint az ősi teljes héber könyvczím hű fordítása. Ben Áser és a codex Alexandrinus! Érdekes találkozás.

59 és köv. ll. arabs párhuzamok vannak összeállítva az Ó és Uj-Testamentomhoz. Az utóbbiak között Máté 7, 8 azon mondásához is: *a ki keres, talál.* Mindenkinek eszébe jut az ismert talmudi mondás. Érdekes a két tétel egymás mellé állítása: Ujt. 7. vers »*ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε*«; 8. v. »*καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει*« = keressetek és találni fogtok; a ki keres, talál. A talmudban (l. Megilla 6. b 6. sor) ez a tétel így hangzik: ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן יגעתי ומצאתי אל תאמן יגעתי ומצאתי תאמן Nem lehet kétséges, hogy a főtétel יגעתי ומצאתי sokkal régibb, mint az amóra Jiczchak (3. század vége). Az ő nevéhez valószinüleg csak a mondás variálása fűződik, a mint az a talmudban szokásos, hogy valamely mondás annak nevében közöltetik, a ki valamit változtatott rajta, akár hozzátétel akár elvétel által. Egész biztos, hogy a szóban forgó tétel eredetileg népies mondás volt, a mely csak később nyert vallásos tartalmat és jelentőséget.

A Vulgata 400 éves jubileumára 1892 nov. 9-ére Nestle egy kis iratot tett közzé, a mely szintén benfoglaltatik az előttünk fekvő kötetben. Bevezetésül ismerteti VIII. Kelemen pápa rendeletét a Vulgata kiadásáról, a mely mint előszó jelent meg. Ennek egyik pontja az a tilalom, hogy a kiadott, a vatikáni nyomdából kikerült bibliát a legközelebbi tiz éven belül senkinek sem szabad ujból nyomatni. Mindazok a nyomdászok és könyvkereskedők, a kik ezen rendelet ellen vétenek, egyéb a pápa belátásától és hatalmától függő esetleges büntetésen kívül a nagy excommunicatiot vonják magukra. Azt hiszem, hogy ez a pápai edictum az összes ily irányu rabbinikus approbációknak az őse. Azok is a legközelebbi tiz évről és a chéremről szoktak szólani.

A 6. lapon N túlzottnak tartja szt. Ágost azon állítását, hogy a latin biblia-fordítók meg sem számlálhatók. Mi nem. Nem szabad a régi kort a ránk maradt irodalomból készült szemüvegen át nézni. Épúgy mint a zsidóknál, a hol az irástudók a héber eredetit értették, kétségtelenül sokféle aramfordítás létezett a zsinagógai szükséglet kielégítésére, épúgy létezhetett az afrikai kereszténveknél sokféle a görögből folyt latin bibliafordítás, minthogy sokan birták mindakét nyelvet.

Végül nem állhatok ellen, hogy ne idézzem a következő helyet (u. o.), a mely egy erős protestáns szellemü német theologus szájában igen örvendetes: »Es gibt drei auserwählte Nationen der alten Welt, Juden, Griechen und Römer, drei auserwählte Städte. Rom, Athen, Jerusalem, drei auserwählte Sprachen, Hebräisch, Griechisch und Lateinisch, Hebräisch die Sprache der Religion, Griechisch die der Kultur, Lateinisch die der Macht und des Rechts. Es wäre eine schöne Aufgabe zu zeigen, welchen Anteil jede dieser Sprachen an den Schaffung und Verbreitung unseren heutigen Bildung gehabt.«

Budapest. Dr. Blau Lajos.

IRODALOM.

FRANCZIAORSZÁG ZSIDÓ IRÓI A XIV. SZÁZADBAN.

(Folytatás és vége.)

Averroesnek Aristoteles fizikájáról irt kommentárját illetőleg megjegyzendő, hogy van még egy forditás Zerachjah b. Sealtieltől is, amelyet Kalonymos talán ismert, de semmi sem bizonyitja, hogy használta volna. Levi b. Gerson az ő kommentárjában már Kalonymost használja szöveg gyanánt. A forditásból sok kéziratunk van, amelyeken sokszor oldaljegyzetek is találhatók. Ugyancsak ő forditotta Averroes egyik munkáját a létezés és elpusztulásról is ס' ההויה וההפסד czimmel. Ez a munka is megvan számos kéziratban.

Averroes kommentálta Aristoteles művét a Meteorokról, amelyet aztán Kalonymus leforditott héberre ס' אותות השמים הנקרא אותות העליונות czimmel. Ezen forditáson mindössze 19 napig dolgozott. Ebből is sok a kézirat.

A »tiszta testvérek« encyclopaediáját arabból forditotta אגרת בעלי חיים — értekezés az élő lényekről — czim alatt. Mindössze egy hétig dolgozott rajta. A forditást barátjai unszolására végezte. Tartalma: védi az emberek fölényét az összes létező, élő lények fölött. A vitánál jelen vannak a szellemek királya, a különböző állatok ügyvivői és minden egyes nemzet képviselője. Maga Kalonymos megjegyzi a bevezetésben, hogy a mű sok erkölcsi tanuságot is tartalmaz és nem irta csupán csak szórakozásra. Érdekes a munkában, hogy midőn a görögök képviselője eldicsekszik a görög műveltséggel, a szellemek királya közbeveti, hogy a gőrögök műveltségüket csak a zsidóknak köszönhetik, akiktől ezt Ptolomeusz idejében nyerték. A ס' מה שאחר הטבע-t már fent emlitettük,

mint forditását Averroes kommentárjának Arisztoteles Metafizikájáról. Azonkivül forditott még sok arithmetikai, fizikai és geometriai munkát. Vitáját Ibn Kaspival ismerjük Perles ismertetéséből. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy szemére lobbantja Ibn Kaspinak tréfás hangját a komoly dolgokról, holott Kalonymos maga is abba a hibába esik az Even Bochan és Mászechesz Purimjában.

Az אבן בוחן tulajdonképpeni utánzása Penini Bechinász Ólámjának és Koheletnek. Czélja, hogy feltüntesse a kor ferdeségeit és fonákságait. S mikor az ostort suhogtatja, magát sem kiméli. A mű 19 czikkelyből áll és beszél kezdetben magáról a szerzőről, aztán az emberi dolgok értéktelenségéről, közben Istenhez fordul imával, folytatja egy párbeszéddel a test és a lélek között és befejezi Izraél szenvedéseivel. A műnek legérdekesebb része éppen ez a befejezése. E munkáját valószinüleg még akkor végezte be, midőn Manuellot még nem ismerte.

מסכת פורים paródia a Megilla traktátusra. Amilyen pesszimista az Even Bochanban, olyan vig kedélyt és humort mutat ezen müvében. Ezt már Olaszországban irta, mert emlit olasz ételeket (maccaroni). Graetz szerint טבאל alatt Manuellot érti. A művet nem igen olvasták, legalább arra vall, hogy kevés kézirat maradt reánk a régi időkből. Még megjegyzendő, hogy nem azonos a מגלת פתיים-mal, mely azonos tárgyú munka ugyan, de más a szerzője. Általában a Mászechesz Purimnak sok utánzója akadt.

Kalonymost még azonkivül is sok munka szerzőjének mondják, de jogtalanul.

Idősb Kalonymos b. David. Nem tévesztendő össze egy hasonnevű nápolyi orvossal, ki csak a 16. században élt. A mi Kalonymosunk a 14. században élt és hires volt mint forditó. Leforditotta Averroesnek Gazzali ellen irt munkáját, melynek héber czime: הפלת ההפלה A lebontás lebontása.

Aron Kohen: Kiváló liturgista. Nagy tudós családból származik. Apját nem ismerjük, de ugy nagy, mint ősapját igen gyakran idézi. Születése és halála éve bizonytalan, de annyit tudunk róla, hogy az 1306-iki számüzetés folytán kivándorolt a Provenceból és megirta az Orchósz Chajjim cz. művét. Téves azon nézet, mintha Ascher b. Jechiel (Ros) tanitványa

volna. Ő maga mesterének R. Schemtov Falcont mondja. R. Schemtov azon rabbi, ki levelezésben állott Salamon b. Ádréttel. Az az Ascher, kit szerzőnk többször idéz, nem Ascher b. Jechiel, hanem Ascher b. Mesullam Lunelből.

Az Orchósz Chajjim rituális törvénykönyv és két részből áll. Az egyik rész már nyomtatásban is megjelent, a másik még kézirat és két példányban van meg. A két kézirat némi eltéréseket mutat fel, különösen az idézett nevekben. Megjegyzendő, hogy az Orchósz Chajjim röviditve is megjelent Kolbó név alatt, némelykor סי הלקוטים czimmel. A röviditést — Ibn Jachja szerint — Schemarjah b. Szimcha csinálta. A Kolbó ismert könyv és gyakrabban idézik, mint az eredeti Orchósz Chajjimot.

David D' Estella. Héber neve *Kochabi* (csillag, utalás *Estellára*). Életéről semmi adatunk nincsen. Annyit tudunk mindössze, hogy műveit nem Estellában, Navarra tartományában, hanem a Provenceban irta. Művei: מגדל דוד két részből áll és megelőzőleg egy bevezetésből. Az első részben tárgyalja a teremtést semmiből, a szabad akaratot és a Gondviselésben való hitet, a kinyilatkoztatást, a jutalmat és büntetést (a tulvilágon), a Messiás eljövetelét és a feltámadást. Ugyanazon methodus, melyet Gerzonidesz követ a Milchamosz Ádonaj-ban. A második rész tárgya: a praktikus theologia, azaz a törvények.

קיית כפי Három részből בתים áll, a melyek közül az első בית אל, mert ebben bizonyitja a szeretetet Isten iránt. A második rész a test és a lélekről, a harmadik a társadalmi viszonyokról szól. Minden בית feloszlik שערים-ra. A mű bevezetése költeménynyel végződik, mely a David Kochavi nevet mutatja akrosztichonban. Kevés autort czitál, köztük azonban Majmunit. Csak egy kéziratban van meg. Ebben a munkában érdekes az is, hogy a bevezetésben felemliti a franczia-zsidó tudósokat. Szokásos még neki tulajdonitani a בית אל cz művet is, de ez nem egyéb, mint a קיית כפי egyik része.

Caspi József. Filozofus és exegéta.

József b. Abba Mari b. József b. Jakob Kaspi, kortársa Kalonymosnak, egyike a legtekintélyesebbeknek. Nevét L'argentière városa után nyerte. Sokszor *de Largentera* név alatt találjuk, de már bebizonyitották, hogy azonos a De Kaspi-

val. Születése évét megtudjuk pentateuch kommentárjából, mely 1316-ban iratott és hol szerzője harminczhét évesnek mondja magát. Igy tehát 1279-ben született. Halála évét 1340-re szokás tenni. Ez azonban még bebizonyitva nincsen. Tény, hogy 1331-ben megszünik irodalmi munkássága.

Házas élete, ugy látszik nem volt boldog. Két fia és egy leánya volt. Müveiben sokat beszél szenvedéseiről, a nélkül, hogy szenvedéseit megnevezné. Meglehet, hogy utal a »pásztorok üldözésére«.

Irodalmi müködését már korán kezdette. Harmincz éves korában a filozófiai tudományok ápolásához látott és ezentul nagyon is rajongott értük. Azonkivül nagy előszeretettel miveli a mystikus és allegorikus magyarázatot; különös tisztelettel szól Majmuniról és sajnálja, hogy nem élt az ő idejében. Majm. szava mindig döntő sulylyal bir nála. Sőt buzgalmában annyira ment, hogy elutazott Egyptomba abban a hiszemben, hogy a filozofiai tudomány forrásánál többet fog meriteni. Nagyon csalódott. Majm. utódjai, II. Ábrahám s a többi egyiptomi rabbi nagyon vallásos volt ugyan, de a filozófiához már vajmi keveset értenek.

Müveit kellően osztályozni kissé nehéz. Első sorban említendő Abulvalidra való kommentárja פרושה v. פרוש névvel. Itt héber fordítást használt, alkalmasint Juda ibn Tibbont. Ábrahám Ibn Ezra pentateuch kommentárjára két magyarázatot irt. Az egyik czime פרושת כסף, a hol a כסף szó a nevére utal. Ezen kommentárjában meg mellőzi a »*titkos helyek*« magyarázását. Ezt egy másik kommentárjában teszi, melynek czime: פי׳ הסודות ישלא״ש.

תרומת הכסף összefoglalása Averroes kommentárjainak Aristotelesz ethikájára és Plató respublikájára. Itt is héber fordítást használ: a marseillei Samuelét. סי׳ עיונת כספי v. »Kaspi végrendelete« v. »ethikai könyv«. Ebben sok életrajzi adat található az ethikai szabályokon kivül. Az embereket két osztályba sorozza, olyanba, mely magát filozofusnak tartja és gunyt üz a rabbinikus törvényekből és olyanba, mely általában nem is ismeri a filozófiát és mégis megveti. Aztán beszél magáról, hogy fiatal korában már sok talmudot tanult.

A bibliai könnyvekre való kommentárjainak gyüjtő neve: מעות כסף. Ezekből sok elveszett. Ezen kommentárjai közül

említendők; מצרף לכסף hasonló Rasi és Ibn Ezra kommentárjához, de minden mysztikus magyarázat nélkül. Ezen kommentárját említi a Moreh kommentárjában: כפורי כסף Ebben igazolja eltéréseit Ibn Ezra és Majmunitól. Mind a két munka elveszett; כסף סיגים Megemliti kommentárjában a Siralmak könyvére. Állítólag 110 ellentétet talál a pentateuch és a próféták könyveiben és itt kiegyenliti. A munka elveszett; צרור הכסף v. קיצור הענין néven is ismeretes. A könyv egy kis logika; תחוקת כסף v. פרקי יוסף Grammatikai munka végén szótárral. Mint mondja, csak általános szabályokat és a legszükségesebbet akarja nyujtani, a hogy a szent nyelvet megtanulhassák. A munkának 73 fejezete van. Az első a 22 betüről szól és magyarázza a betük sorrendjét: »Alef« pl. tanulsi, hogy az ember vehessen »bájiszt« (házat) stb. Érdekes, hogy itt azt kivánja, hogy a szótárak olyan szókat is tartalmazzanak, melyeket a héber irodalomban nem találunk; שלחן ככסף Ebben bizonyítja, mennyire szükséges, hogy a Sztirást eredeti nyelvén és nem forditásokban ismerjük meg. Aztán megmagyarázza a különbséget a valódi és álpróféta között, beszél még a csodákról. טהרת כסף v. ספר המוד Ebben megakarja magyarázni a tóra mysteriumait az u. n. סתרי תורה-t. A mű két részből áll: általános és részleges. Ezen munkát erősen megkritizálták, különösen Kalonymos b. Kalonymos. A mű semmi ujat nem tartalmaz. A tóra szerinte feloszlik kétféle anyagra (סיג): elbeszélés és törvény. Aztán mondja, hogy Mózes a legmagasabb tökélyt elérte, hogy nem kell mindent csodának tekinteni, a mit első pillanatra talán nem látunk természetesnek. A törvények megmagyarázásában itt-ott Majm. ellen is foglal állást. Ezek után az általános szabályokat alkalmazza a Sztirás egyes helyeire.

מזקקי כסף nincs meg. Ebben a teremtés történetéről szóló párhuzamos helyeket magyarázza. מזמרות כסף Jóbkommentár. Ebben is eltér Majmunitól sok dolog magyarázatában. — מעדת כסף Négy részből áll. Az elsőben összegyüjti azon helyeket a pentateuchusban, melyeket el kell hinni; a másodikban a megfelelő helyeket Ezsajásban, a 3-ban Ezekielben és a 4. Zecharjáhban. A bevezetésben igazolja magát, hogy mért lépte át e munkájában a határt, melyet a talmudtudósok szabtak. Azonkivül magyarázza az Elohim és Adonaj neveket és e két nevet együttvéve (Adonáj Elohim). Ezra és a Chronikára הגדת כסף

czimü kommentárt irt. כפות כסף neve a Ruth és siralmak könyvére irott kommentárjának. Ruth könyvének — igy mondja — czélja David genealogiája, de van azonkivül még moralis czélzata is; גלילי כסף neve Eszter kommentárjának. Itt életrajzi adatokat is találunk. A könyvről mondja, hogy Mordchaj irta isteni inspiráczióra; Kohelet kommentárjának a neve: הצוצרות כסף mig a Proverbiákra való kommentárjának תנורות כסף a neve. Itt válaszol azon támadásokra, melyeket különböző oldalról ellene intéztek. A Kohelet kommentárjához tartozik az Én. Én. is, a mennyiben ugyanazon neve van. Ebben symbolikus magyarázatot alkalmaz. Igy pl. »*A legszebb az asszonyok közül*« az intellektust képviseli.

A kereszténynek ama theoriái ellen, mintha a Szentirás csak földi javakat helyezne kilátásba, ő ellenkezőleg azt bizonyitja, hogy örök életet is biztosit. Ezen tanokat a קערות כסף-ban fejtegeti, mig az עמודי כסף és משכיות כסף kommentárok a Morehre. Az »Amude Keszef« sokszor נקודות כסף név alatt is idéztetik. A Moreh kommentárjában Sam. ibn Tibbon forditását használja, de használja Schem Tob ibn Falaquerát is. Érdekes, hogy azon helyeken, hol Majm. kissé nehezen érthető meg, ő saját nézetét Majmunira oktroyálja, ami miatt később támadták.

A גביע כסף v. יורה דעה függelék a Meczoréf Lekeszefhez. Itt még 28 kérdést vet fel, melyeket megvilágit. Ilyenek a tetragrammaton, Isten tekintélye stb.

Grammatikai munkáihoz tartozik a ס' השרשים. Már a mű bevezetésében utal arra, mennyire szükséges a Sztirás szavait ismerni. A szavaknak rendesen csak egy értelmük van, a többi mind csak átvitt értelemben használható. Igy. pl. אח-a dolgokat egymáshoz kötni, azért = testvér, mint a kik egymáshoz vannak kötve és = rét, mert ott az állatok is egymás mellett vannak. Munkáit ő maga sorolja fel a קבוצת כסף cz. rövid munkájában. Jogtalanul neki tulajdonitják még a מוסרי החכמים-ot. Irt még ezenkivül egynehány liturgiai darabot.

Módszerre nagyon zavaros. A kabbalisták rajonganak érte és pl. Mózes Rieti, ki Manuelló »*Pokol és Paradicsom*« cz. költeményét utánozza, Kaspit a menyországba helyezi. Másrészt meg támadásoknak volt kitéve, mint azt már Duran Simeonnál láttuk.

Abba Mari b. Eligdor. Sokoldalulag képzett ember. Foglalkozik a talmudi tanulmányokkal, bibliai exegesissel, theosófia és filosófiával. Lattesz Izsák nagyon szépen nyilatkozik tudományosságáról Szerinte magyarázatot irt volna a pentateuchhoz és Jób könyvére. Azonkivül ő magyarázta a Pirké di Rabbi Eliezert. Kommentárt irt Arisztoteles logika, fizika és metafizika könyveire. Más forrás szerint ő kommentálta az Énekek Énekét és a teremtésről szóló fejezetet. Mi csak annyit tudunk róla, hogy a marseilli Samuel nála tanult asztronomiát 1322 előtt. Hogy valamikor fogságba került volna fentnevezett Samuellel együtt, ez Graetz tévedése. Megjegyzendő hogy Jób kommentárja öt példányban van meg. Ebben a kommentárban egészen Majm. felfogásának hódol. A szerzőséget Mózesnek tulajdonitja. Az Én. Énekéhez irt és neki tulajdonitott kommentár valószinüleg a narbonni Mózestól ered.

Samuel de Marseille. Közönségesen Miles di Marseillenek nevezik (Miles (olv. Mil) röviditése Samuelnek). Kiváló fordító. Született 1294-ben. Már fiatal kora óta hajlandóságot mutat a tudomány iránt. 1322-ben fogságba került egy még eddig ki nem deritett okból. A fogságot sok hitrokona osztotta meg vele. 1324-ben már Spanyolországban van. Fordításaiban kiváló gondot helyezett a szövegre. Semmi fáradtságot nem kimélt, hogy a legjobb szövegek birtokába jusson. Ime fordításai השאלות הדבריות מהדרושיא אשר לפילוסופים Forditása ama fejtegetéseknek, melyek Averroes kommentárjaiban homályosak. 2. Averroes kommentárjának Aristoteles ethikájáról való forditása; 3. Ugyancsak Averroes kommentárjának a forditása Plato politikájára; 4. Averroes kommentárjának Aristoteles Organumjára való forditása; Azonkivül forditotta egy részét Euclidesnek, a mivel Kalonymos forditását tökéletesitette és sok astronomiai könyvet.

Jerucham. Meschullam fia és egyike a Provence számkivetettjeinek. Születési helye bizonytalan. Munkái:

1. ספר מישרים. A munka arra való, hogy egyesek, kik a talmudi forrásokat nem találhatják meg, utbaigazitást nyerjenek a vallásos dolgokban. A mű 32 fejezetre (נתיב) oszlik. A nagy olvasottság, melynek a Széfer Mésárim örvendett, arra birta a szerzőt, hogy kodifikálja a zsidó szertartásokat. Ezt a תולדות אדם וחוה-ban teszi; hol az első rész azon kötelességekkel foglalkozik, melyek a házasság előtt illetik meg az embert, a másik rész a házasság utániakra vonatkozik.

Todros Todrosi. Todros b. Mesullam b. David Todrosi vagy csak közönségesen Todros Todrosi. Születése évét Brüll 1314-re teszi, de nem okolja meg. Ime forditásai:

עין משפט הדרושים. Forditása Alfarabinak és 60 tant tartalmaz Aristotelestől. A forditást husz éves korában fejezte be. 2. Forditása egyes fejezeteknek, melyek a fizika és metafizikára vonatkoznak, kivonatolva Avicenna הצלת הנפש cz. munkájából; באור בן רשד לספר ריטוריקי של החלצה Aristoteles Rhetorikájára Averroestól való kommentár. Barátjai unszolására irta; השיר ס' השיר לאריסטו Forditása Aristoteles Poetikája magyarázatának Averroestől, végre tőle ered még Averroes három értekezésének a forditása: A lényekről mint olyanokról, melyek lehetségesek, melyek szükségesek mások által és szükségesek maguk által; a fentebbi bővebb magyarázása; arról, hogy a dolgok Istennél már megvannak még mielőtt tényleg léteznek; végre מאמר בשכל החיולאני Averroes értekezésének az anyagi szellemről való forditása. Még tévesen neki tulajdonitanak több forditást. Ezek azonban Kalonymostól erednek.

A Nathan-családnak a tudósai.

A család irodalmi munkásságot fejtett ki a 14. és 15. században. Valószinüleg e családból származott Don Vidal Salamon Nathan is, kinek sirkövét a toulonsi muzeum őrzi. E családnak a Provenceba lakó tagjai a következők:

Juda b. Salamon Nathan, Maestro Bongodas melléknévvel. Valószinüleg Avignonban született, legalább ott találjuk családja tagjait. Halála és születési éve bizonytalan. Ime a munkák lajstroma, melyeket neki tulajdonithatunk.

כלל קצר מהמצים הנפרדים Arabból fordittatott. E kézirat megvan Steinschneider birtokában, ki az iró és a forditó előszavát reprodukálja és röviden leirja a kézirat tartalmát. Maga Juda mondja, hogy még fiatal korában látott hozzá a forditáshoz. Valószinüleg ez szerzőnk legelső munkája; כוונת הפילוסופים a filozofusok czélja. Gazzali irta és szerzőnk forditotta. Ezt a munkát kétszer irta meg, mert az első forditás elveszett. A második forditás több kéziratban van meg; ס' מראשית הראש Liber de Cervicalibus capitis Ibn Wafidtól. A mű

arabul iratott és 27 fejezetre oszlik; התחלפות הדבור ביינות כפי ההלייס Arnauld de Willeneuve munkájának röviditett fordítása. Két kéziratban van meg, a melyek közül az egyikből a fordító neve hiányzik; *Értekezés a lázakról*, ugyancsak Ibn Waffidtól és folytatása a Liber de Cervicalibusnak. Számos kéziratban van meg és a szerző említésével.

Eredeti munkái közül megemlitendők: a levele. Tartalma valószinüleg azok ellen irányul, kik a filozofiának opponáltak; סוד הסודות Tartalmaz több receptet különféle betegségek ellen. Ebben a munkában semmi rendszer nem található.

Azon tudományos emberek, kik a *Mordchaj Nathan* nevet viselik, igen gyakran alig különböztethetők meg egymástól.

A cyclusokról (תקופות) szól azon levél, melynek czime: האגרת ששלח המאור הגדול ר׳ מרדכי נתן valószinüleg, hogy azonos azon Mordechajjal, a kivel Kohn József (megh. 1480.) levelezett.

Izsak Nathan מנוע בן ישי valószinüleg unokája Judának. Születése és halála éve bizonytalan. Müvei a következők:

Két vallási vitairat a konvertita Hieronymus de Santa Fé ellen. A munkákból csak a czim ismeretes: מבצר יצחק és תוכחת מגעה; Egy theologiai philosofikus munka, melynek a czime ismeretlen. Két kéziratban van meg; מאה דברים a nevelésről; מאיר נתיב v. יאר יתיב Első kisérlete egy héber konkordantiának. Nem teljes és nem is pontos. Kevés kéziratban van meg. Czélja kettős. Először megakadályozza, hogy mint azelőtt Hieronymus de Santa Fé tette, kiforgassák a bibliai verseket és rosszul idézzék, másrészt megkönnyiti a magyarázást.

Vidál és Salves Vidal de Bourian, orvosok. Maestor Vidal de Bourian, valószinüleg arlesi születésü, orvos volt és nagyon keveset tudunk róla. A Salves név nagyon gyakori a Provenceban.

Levi b. Gerson. Héber אר״י neve és latinul *Magister Leo Hebraeus.* Majmuni után ő a leghiresebb zsidó bölcsész és a középkor legkiválóbb exegetája. A zsidó autorok Ralbag néven idézik. Született Bagnolsban (héberül ביולש). Idejében Anjou Róbert uralkodott, ki nagy előszeretettel viseltetett a tudomány iránt és zsidó tudósokat is tartott. Születése és halála évéről

ma már bizonyosat tudni mathematikai müvei alapján. Ezekből tudjuk meg, hogy 5081-ben (1321) harminczhárom éves volt. Látjuk tehát, hogy 1288-ban született. Irodalmi munkásságát 28 éves korában kezdte meg, akkor vetette meg ugyanis »Az Örökkévaló Harczainak« az alapját. Irt több talmudi munkát is, de ezeket valószinüleg nem fejezte be. Ez lehet oka, hogy nem is maradtak reánk. Halála évét megtudjuk a latin epilogusokból. Meghalt 1344-ben. Ábrahám Zakkuto azon állítása, hogy 1370-ben halt volna meg, valószinütlen már azért is, mert akkor 82 éves kort ért volna el és mi sehol sem találjuk, hogy Gersonides öreg korát kiemelnék.

Gersonides egyike a legismertebb zsidó tudósoknak. Családjában a tudományt ápolják. Ő maga gyakran idézi atyját és nagyatyját. Hogy atyja szerzője volna a »Saar Hasomájimnak« alig valószinü, mert apját idézve soha nem emliti a nevét csak annyit mond róla, hogy קבלתי, a mi mindig szóbeli tradálást jelent. Épügy nem áll Zakkuto állítása, hogy Nachmanides lett volna nagyatyja, őt sem említi sohasem. Már pedig erre volt alkalma, mert a messianikus év meghatározásánál ép olyan eredményre jut, mint Nachmani. Ugyanazon okokból azon nézetet is vissza kell utasítani, mintha Levi kohen lett volna. Levi megemlékezik egy öcséről, egy bizonyos Salámon Hari-massiról és tudós kortársairól. Latinul tudott és a latint a keresztények nyelvének mondja, hogy arabul is tudott-e, az már nem oly bizonyos.

Munkái: Magyarázata Ismael borájtájának. Ez a munkája mutatja, milyen jártas lehetett a talmudban. Ebben idézi a Kajruvani Nissimet s még több tudóst. מחוקק כפון tartalmaz egy rövid levelet, a melyben az aggadai részleteket magyarázza; két responsumot is idéznek az ő nevében. Az egyik a כל נדרי-t illeti és található Alascher Józsefnél, a másik Izsák di Lattesnél. Ez utóbbi azonban alig ered ő tőle; egy bünbánó ima (וידוי) és egy költemény (סזמון); syllogismusról szóló munkája két részből (מאמרים) áll. Az első tiz, a másik 14 fejezettel bir; מסבר v. מעשה חשב arithmetikai mü. Ismét két részből (מאמרים) áll. Az elsőben a főbb szabályokat adja, a másikban alkalmazásukat; Megjegyzések Euclides munkáihoz. Magyarázatok Aristoteles Physikájához Averroes nyomán és általában Averroes összes fordításaihoz; astrologiai mü. Itt meg

kell jegyeznünk, hogy orvos is volt, jóllehet ezt másból, mint a »mester« jelzőjéből nem következtethetjük.

Áttérve bibliai magyarázataira meg kell jegyeznünk, hogy Jób commentárjában említi, hogy nincs megelégedve elődeivel, kik csak a szavakat magyarázzák. Ő többet akar, ő mint Majm. filozofiai módon értelmez. Az Énekek Énekében az allegoriai magyarázatot fogadja el. Több érzéket az irodalmi tudás iránt tanusít Ruthban. Ugyanazt mutatja Eszther könyvében is, míg a pentateuchusban Ibn Ezrat követi az exegesisben és Majmunit az erkölcsi tanulságok levonásánál. A magyarázat kilencz szabályát sorolja fel és két könyv megirását teszi föl magában. Az egyik tartalmazni fogja az összes vallási szabályokat. Ebben segítségére lesznek a talmud és a tanaitikus midrások; a másik kommentárja lesz a talmudnak. Aztán felsorolja a talmudokat és fejezeteiket. Esetről-esetre levonja aztán a moralis tanulságokat vagyis eredményeket (תועליות); az első prófétáknak bevezetésében elmondja, hogy czélja az összes prófétákat megmagyarázni és az ellentéteket kiegyenlíteni; a példabeszédekben ugyanaz a módszere, mint a Pentateuchusban, míg Danielben inkább nyelvtani. Itt megállapítja a messianikus eljövetelt 1358-ra. Nyelvtani módszerét megtartja aztán Ezra és Nehemiában is. Meg kell még említenünk a תועליות מרות-t mint olyan munkát, melyet szerző művéből kivonatoltak. Levitől erednek még a לוחות astromoniai táblázatok, melyeket barátjai, keresztények és zsidók unszolására készitett.

Az »Örökkévaló harczai« filozófiai és theologiai munka, a melyben megmutatja peripatétikus módszerét s igyekszik bebizonyítani, hogy a zsidóság tanai megegyeznek azokkal a tanokkal. Hat könyvre oszlik. Az első 14 fejezetből áll és a lélek halhatatlanságáról értekezik; a másik az álomról, a jóslásról és a prófécziáról; a harmadik Isten tudásáról; a negyedik a gondviselésről két fejezetben; az ötödik könyv ismét három részre oszlik és tárgyal az astronomiáról, az égi testekről és a cselekvő intellektusról; a hatodik könyv a teremtésről. Ez is két részből áll. Módszere ezekben abban áll, hogy idézi a különféle nézeteket Aristotelestől kezdve, míg végre a saját nézetét adja elő. Ezen munkákat irta Lévi, a mit még az ő nevében idéznek, téves.

A Caslari család. Ábrahám Caslari, ismert orvos Besalaban. Életéről keveset tudunk. Irt orvosi műveket a lázról, az érvágásról, a különfele betegségekről. *Izrael b. József Caslari v. Crascas Caslari* fordította Arnaud Villeneuve Regimen Sanitatis-át.

Mozes de Narbonne. Belsom melléknévvel. Már tizenhárom éves korában apja bevezette a filozófiai tudományokba. Hogy magát jobban kiképezze, sokat utazott Spanyolorszagban, a hol aztán az arab nyelvet is elsajátította. Mint e kor zsidói ő is sokat szenvedett, de ez azért nem gátolta abban, hogy azontul is szorgalmasan művelje a tudományt. Születése éve bizonytalan, de azt tudjuk, hogy 1362-ben meghalt már mint öreg ember.

Munkái: פירוש ממלת ההגיון magyarázata Majm. logikájának; supercommentár Averroes Aptrodisesnak az intellektusról irt kommentárjára; magyarázata Averreos kommentárjának Aristoteles Physikájára; Averroes Organonjára commentár. Ebben a munkában אמנה-nak nevezi magát (אמר משה נרבוני המפרש=); kommentár Avicenna kanonjának negyedik részére; kommentár Algazalli »A philosophusok czélja« cz. művére; אגרת על שיעור קומה; kommentár a Siralmak könyvére; שלמות הנפש, a lélek tökéletessége, e kommentárt fia számára irta; אורח חיים cz. orvosi munka gyüjteménye a különböző betegségek gyógyszereinek; מאמר בבחירה a szabad akaratról. Ez a munka czáfolatnak iratott az אגרת התורה-ra, melynek valószinűleg Abner de Burgos volt a szerzője. Ebben Mózes de Narbonne aztán megczáfolja Abnert, ki a fatalismus szószólója és ekképen védi a maga áttérését a kereszténységre. Azonkivül kommentálta a Moreht is. Ezen kommentárját állitólag latinra is forditották. Gyakran czáfolja Majmunit és erősen hajlik a mysticismas felé. Irt még azonkivül פרקי משה czimű könyvet, mely valószinűleg az aggadai elbeszéléseket filozófiailag magyarázza.

Lattes Izsák. Kiváló orvos és hisztorikus. Munkája קיות ספר nagy értékű az irodalomtörténetre. Két részből áll: Saare Zijon és Toldosz Jiczchak. A művet 1372-ben irta. A munka első része tizenhat fejezetből áll. 1. a hagyomány története; 2. a mischna rendszere; 3. mischna hat része; 4. keletkezése részletes leirása; 5. a toszafóth keletkezése leirása;

6. a Misna Thora 14 részének tendenciája; 7. annak albeosztása; 8. az asszonyokat illető parancsok; 9. a minden körülmények között megtartandó parancsok; 10. A Mózesnak a Sináj hegyén átadott tradiczionális törvények; 11. a megjelölése azon helyeknek, hol a parancsok előfordulnak a szentirásban és a hagyományos irodalomban; 12. azon bibliai helyek, melyeket Majmuni a paentateuchusból említ; 13. a heti szidrák és haftárak; 14. a Majmunihoz intézett kérdések; 15. Egyes részletek Ibn Ezra pentateuchusi kommentárjából; 16. mystikai magyarázata a teremtésről szóló első fejezetnek. A legfontosabb mindezek között az első és a kilenczedik fejezet, hol elég bőven tárgyalja a tradiczió történetet. Ebben aztán sok történeti adat is található, különösen a franczia zsidókra. A másik rész meg ritualis tárgyu. Irt még orvosi könyveket is a különböző lázakról.

Immanuel de Tarascon. Kiváló csillagász. Sok munkát irt ezen a téren. Mint kiváló csillagászai ennek a kornak említendők: *Jakob Bonet és Sámuel Dascola.* Mint kiváló talmudistát ki kell emelnünk: *Sámuel Schlesták.* Szerzője a *Mardechéj*-nak. A strassburgi iskola feje volt, későbben azonban onnan menekülnie kellett s több viszontagság után letelepedett Babyloniában. *Menachem b. Zerach,* Apja martyrhalált szenvedett 1306-ban. Menachem a toledói talmudi iskolában nyerte kiképeztetését. Idejében ugy látszik lanyhult a vallásosság és arra határozta magát, hogy könyvet ir azoknak, kik még csüngenek a vallásukon. E czélt követi a ritualis *Zeda Laderek,* mely bevezetésül több historiai adatot is tartalmaz. Mint lexicografust kiemeljük: *Perecz Trevot*-t, egy héber szótár megíróját. Czime: מקרי דרדקי.

Az Abigdorim. Ezen gyüjtő név alá foglalják *Ábrahám Abigdort* és fiát. Ábrahám szerzője több önálló munkának és fordított is, mig fia csak fordított. Ezen korban mint fordítók szerepelnek: *Ábrahám ibn Tibbon* és *Benjamin de Carcassonne.* Mint orvos emlittetik *Todros de Cavaillon,* egy önálló orvosi mű szerzője. Végül még említjük a *Mahrilt* (Jakob Molin). E kor termékeiként még igen sok munkát kellene említenünk, melyeknek szerzője ismeretlen.

Ezekben bemutattuk a M. Zs. Szemle olvasóinak a nagyszabásu műnek főtartalmát. Részleteket a munka gazdagságánál fogva mellőznünk kellett, habár ezek oly kiváló buvárnál mint Neubauer Adolf igen tanulságosak és érdekesek. De a mű olvasását fölöslegessé ugy sem tehetjük, mert annak könnyed és vonzó formájával versenyezni sem tudnánk. A bő és mély tudás daczára az egész mű átlátszó és minden részletében világos. A tudós toilette, a jegyzetek, a mesteri előadás folytán a minimumra van leszállítva, hogy az olvasók zöme, a nem speciális szaktudósok, eleve el ne riasztassanak. Nagyhirű hazánkfia e művével egy ujabb gyöngyöt illesztett tudományos koronájába, melynek fényéből hazánknak és különösen a hazai zsidóságnak is jut egy-egy sugár.

Dr. Migléczi Ármin.

PÁL APOSTOL ÉLETE.

(Dr. *Masznyik Endre*: Pál apostol élete. Pozsony, 1895. XXXVIII., 466 o.; ára 4 frt.)

A Magyar-Zsidó-Szemle eddigi tizenegy évfolyamában hiába keresnénk példát arra, hogy egy kizárólagosan az ujtestamentomi tudománynak szánt könyvmegitélésben vagy ismertetésben részesült volna. Ez az első eset reá, de még sem szorul igazolásra, talán kevésbé mint az, hogy eddig nem történt. Mert nekünk zsidóknak az U. T. iránt, tekintve eredetét, szerzőit és tartalmát, elvitázhatatlan a jogunk. Hogy ez iratok nem héberül maradtak reánk, természetesen nem ok, hogy azokat a zsidó irodalomból kizárjuk, melyben Philonak és Josephusnak díszhelyet jelölnek ki. De még a felfogásbeli eltérés sem magyarázza meg ezen iratoktól való idegenkedésünket. Vajjon a talmudi angelologia és daemonologia, vajjon középkori nagyjaink astrologiai hite nem-e ellenkezik még vallási fogalmainkkal is? Vajjon scholasticus filozófusaink nem-e kielégitetlenül hagyják világnézletre irányult vágyunkat? Vajjon a Kabbala merész mindent tudása, Isten közelébe való tolakodása, gyakran a legszentebbnek érzéki eltorzitása nem-e megbotránkoztatja épen a zsidó vallásosságot? De azért jöhetett-e valakinek ama gondolatja, hogy a legmerészebb aggádák, a constellatióból vont legbabonásabb képzetek, a legkicsinyesebb filozófiai okoskodás vagy a legsértőbb kabbalisticus

koholmányok törlendők a zsidó eszmék történetéből? Tagadom, hogy Pálnak thóraellenes legindulatosabb következtetései, bármennyire szabódik is szellemünk e dogmatikai tekervényektől, távolabb állanak gondolkodásunktól, mint az isteni alak méreteit ábrázoló grotesk torzképek. Egy okunk *volt*, hogy ez iratokat magunktól elháritsuk: az üldözések, melyeket reánk zuditottak. De e szenvedések is sokkal inkább az U. T. ellenére, mint annak következtében értek bennünket.

A protestans tudomány egyre teljesebben kezdi körébe vonni a zsidók történetét és irodalmát még azon időn túl is, melyben a kereszténység zsidó hagyományból táplálkozott, az U. T. kortörténete céljából meg épen az egész talmudi és midrási irodalmat készül feldolgozni. A zsidó tudomány pedig még az U. T.-ra való jogát sem igyekszik fentartani. Folyóirataink nem kisérik figyelemmel az U. T.-i kutatás eredményeit, nem jelentik a legfontosabb, a zsidó irodalmat közvetlenül illető dolgozatok megjelenését. De, ismételjük, inkább ezen divatos tudomásul nem vétel szorul szóra, mint a M. Zs. Sz. azon lépése, hogy ezen tartózkodással felhagyva Masznyik Endre, prot. theol. akadémiai professornak, Pál apostol életéről szóló könyvét birálatra kiadta.

Tiz évi fáradozásnak, nap nap után való munkának gyümölcseként mutatja be szerző a művét. Kétségtelen, serény buzgalommal látott hozzá, ezen egy elismerést ne csökkentse ama számos, részben éles észrevétel és ellenvetés, mely a megbeszélés folyamán felvetődik és melynek elsejét már maga a könyv terve kelti fel »Pál apostol élete« első része egy Pál-monographiának, melynek második kötetében Pál levelei tárgyalandók. Tehát: I. kötet: Pál apostol élete, II. kötet: Pál apostol levelei. E felosztás ritka embernél felel meg oly kevéssé, mint épen Pálnál, kinek életéről a legtöbbet és jóformán az egyedül értékesithetőt némely művéből, kiváltkép a rómaiakhoz, korinthusbeliekhez és galátiabeliekhez intézett leveleiből meriti a kritika. Hogy e kettéválasztás mennyire ellenkezik a feladat természetével, arról meggyőzhet épen szerzőnk, ki a legtöbb levél kritikáját és tartalmát már itt kénytelen közölni és igy előreláthatólag eme könyvének talán hatodát lesz köteles átvenni a megjelenendő másodikba.

Kritikai állásfoglalása nagyjában megegyezik a mai protestans tudomány józan közvéleményével. Tudomást vett jóformán mindama kérdésekről, melyek Pál életéhez és leveleihez füződnek, és mindenben határozott nézethez küzdötte fel magát. Megtartja Pál születése helyeül Tarsust, Hieronymus adatát, hogy Gischala a hazája, mint a gischalaiak nyerészkedő koholmányát utasitja vissza. Méltán tartja valószinűnek, hogy Pálnak zsidó neve Saul mellett római neve Paulus volt. Tisztába igyekszik jönni Pál római honpolgárságával és főleg igen hosszan időzik Gamalielnek és a zsidóságnak Pálra gyakorolt befolyásánál. Nagy fáradozással azon van, hogy a damaskusi utat, melyen Pál szenvedélyes farizeusból átcsap buzgó kereszténynyé, természetszerűleg érthetővé tegye. Magyarázata nem győz meg és ő maga eléggé vergődik, vajjon a damaskusi látomást objectiv valóságnak ismerje-e el? Kiemelésre méltó, hogy Pál arábiai útját mily eredetiséggel fogja fel Masznyik: Pál a kinyilatkoztatás földjén magába akart volna szállani, mielőtt térítő útjára kel. Pál szabad idézési módjáról helyesen itél; de téved azon állitásával, hogy Pál »egyszer-másszor oly mondásra is rámondja, hogy az »Irás mondja«, minek az irásban még csak nyoma sincs.« (48. o.) Például felhozza I. Kor. IX. 10-et: A hely ekkép szól: »Mózes törvényében irva van: »ne kösd be a cséplő ökör száját.« Vajjon az ökröket félti-e az Isten? Vagy egészben rólunk szól? Rólunk van irva, hogy a szántó remény fejében szántson és hogy a cséplőnek legyen reménye, hogy kijut a része.» Az idézet a mondat elejére vonatkozik és megvan Deutr. XXV, 4, a második rész nem idézet többé, hanem Pál szellemében való kifejtése a bibliai mondatnak. Pál nőtlenségének kérdését józanul, a Krisztus-párt problemáját némi garral oldja meg (364. és 365. l.) szerzőnk. A Péterhez való viszonyt tendentiosus ügyességgel szemlélteti. A jeruzsálemi konventről, Pál missziói utjairól, községalapitásairól, fogságáról, római útjáról érdekesen értekezik. Kritikájának egyik hiánya, hogy az Acta apostolorum szerzőjéről v. szerkesztőjéről, egységéről, illetőleg részeiről összefüggőleg nem szól, tárgyalásának pedig öreg hibája, hogy az Acta ap. felhasználásában sem nem elég következetes, sem nem elég óvatos. Minthogy az Acta ap. azon részletei, melyek a levelek segitségével ellenőrizhetők, p. a damaskusi út, a jeruzsálemi konvent, Pálnak és Péternek

viszonya, hiteleseknek nem bizonyulnak, a többi adat is nagyobb tartózkodással értékesitendő, mint a mennyivel Masznyik él, a ki azt, a miről a levelek hallgatnak — kivéve ha zsidó-keresztény szellemü az elbeszélés — kész történetnek veszi át az Acta ap.-ból, Pál életének végét egyenesen és majdnem változtatás nélkül onnan meriti. Azonkivül is több a részletekbe vágó adat megigazitásra vagy kielégitőbb megokolásra szorulna, igy p. jogosulatlan egy oly vitás kérdésnél, mint a minő az első és utolsó korinthusi út közé szórt problematikus utazás, oly kijelentésre fakadni: »hát igazán nem tudja az ember, mit tartson a német alapossággról« (441. o.), holott a Barr és Hilgenfeld magyarázata az elfogadhatóbb.

A mü hangulata: korlátlan, mondhatni imádással határos bámulat Pál iránt. Pálnak a sors két tekintetben hatalmasan kedvezett. A zsidó-keresztények és pogány-keresztenyek közt dúló harczban, a Péter és Pál világtörténelmi hatású küzdelmében, melynek felismerése legerősebben lenditett az U. T. megértésén, Pál kerekedett felül. De szerencsés abban is, hogy képéhez, alakjához, részben ellenfeleinek is képéhez és alakjához az ő saját levelei adták a vonásokat. Wallensteintől igy búcsuzik Schiller (Geschichte des dreissigjährigen Krieges I., 4.): »Ein Unglück für den Lebenden, dass er eine siegende Partei sich zum Feinde gemacht hatte — ein Unglück für den Todten, dass ihn dieser Feind überlebte und seine Geschichte schrieb.« Pál mindkét irányban fölöttébb szerencsés: Péter ellenében diadalmaskodik és a harcz rajzát az ő iratai őrzik, mert hiszen az Acta ap., a mely még tekintetbe jön, harczról nem tud, merő béke és harmónia Péter és Pál érintkezése. Nagy gyülöletet is keltett Pál, de a támadást csak leplezetten intézték ellene olykép, hogy a róla való, kárhoztató rajzot Simon mágus életébe szőtték. (Renan: Saint-Paul: 302—303. jegyzet). Főként érdekes, miként magyarázta meg az antipaulinismus a hires damaskusi utat, melyre Pál mint a kereszténység legvérengzőbb üldözője indult és melyről mint a kereszténység harczosa tért vissza. A monda szerint, mely ugyan óvatosan takargat, a jeruzsálemi főpap lányát kérte meg, midőn megtagadták kezét, hiuság és megtorlási vágy a kereszténységhez vezették. Azonban az U. T. kánonja, Pál leveleinek felvételével a páli történetfelfogást szentesitette.

Ezt osztja feltétlenül Masznyik. Damaskus előtt még legalább fejlődést ismer el, Damaskuson túl Pál folyvást a nagyság megközelithetetlen tetőpontján áll, alakját a dicsőség legvakitóbb verőfénye ragyogja be. Mozgalmas, tettekben és tusákban dús életében Masznyik nem lát szemernyi tévedést, jellemében nem a legkisebb fogyatékosságot, végleg lemond a történetiró kritikai jogáról, hogy imádásra váljék szava. Ennélfogva mindazt, a ki és a mi ellen Pál küzd, gyülöletesnek tünteti fel szerzőnk. Pétert a megvetésnek dobja prédául, hogy Pál az elvhűség és jellemesség teljességében tündökölhessen. Gyenge hitűnek, ingatagnak, köpenyegforgatónak (239. l.), egyenesen képmutatónak (240. l.) állitja elénk. Ugy látszik, Masznyik nagyobb óvatossággal válogatná meg apostolait, mint Jézus. Pál pedig csupán »a második óra munkása«. Az elfogultság kirivó: Pálnak a »hamis atyafiak« elleni harczainál magának Pálnak adatait fogadja el feltétlenül a szerző (386—391. ll.). Hogy Péter és pártja nem hozakodnak mindjárt elő a körülmetéléssel, hanem, más alsóbb rangú kérdéseket vitatnak meg, az képmutatás, de ha Pál a legmesszebb menő opportunismussal fokról-fokra való tanitással éri be, azt czélszerű nevelésmódnak magasztalja a szerzőnk és nem lát abban szálkát, hogy Pál »szivesen beleegyezett abba, hogy Péterék a test szerint való Krisztust hirdessék a zsidóknak, csak arra kérte őket, engedjék meg neki, hogy ő az Urat, a ki szellem, hirdethesse a pogányoknak« (368. l.). Ez kétfelől való megalkuvása mellett Péter képmutató és Pál az elvek rendületlen férfia. Masznyik elfogadja az Acta ap. adatát, mely szerint Pál kérdőre vonva, »vallást tesz arról, hogy ő az atyák hitéhez csak oly hű, mint a többi zsidók«, hol itt a törhetetlen szilárdság?

Pál még saját leveleinek világában is alkalmazkodóbb opportunistának mutatkozik Péteréknél. Ime ő maga adja az opportunizmus foglalatját: »Szabad lévén mindenektől, mindeneknek alávetettem magamat, hogy többeket megnyerjek. És lettem a zsidóknak mintegy zsidó, hogy a zsidókat megnyerjem, a törvény szolgáinak mintegy törvényszolga, hogy a törvényszolgákat megnyerjem; a törvényszegőknek mintegy törvényszegő, hogy megnyerjem a törvényszegőket; lettem a gyengéknek mintegy gyenge, hogy a gyengéket megnyerjem.

Mindeneknek minden lettem, hogy mindenképen valakiket megmentsek.« (I. Kor. IX., 19—22.) És a leveleiben dörgedező, villámokat szóró Pál közelről való érintkezésben, szemről-szemre néha gyengének bizonyulhatott, mert test szerinti jelenlétének gyarlóságáról maga szól. p. I. Kor. II. 3. Hogy a kereszténység legnagyobb hóditásai mégis az ő nevéhez füződnek, hogy az ő útjai Palesztinán, Kis-Ázsián, sőt Ázsián tul viszik községalapitásra, hogy vele már nemzetközi, katholikus (a szó etymologiai értelmében) alakot és terjedelmet ölt a kereszténység, miben leli ez magyarázatát? Pálnak egyéniségében és hirdetésének természetében. Diplomatikus simulékonysága és nyughatatlan szervező kedve győzelmet biztositottak neki ellenségein és fölényt munkatársaival szemben, kik csak mintegy fegyverhordozóiként tünnek fel. Mily fáradhatatlan mozgékonysággal járja be a különböző községeket és tartományokat! Utjainak mappája a földközi tenger partvidékének jókora részét öleli fel. Nem csoda, ha némelyek természetesnek találták, hogy Britanniáig hordozta hirdetéseit.

Tanát pedig hóditásra képessé azáltal tette, hogy a zsidó keresztény apostolok ellenében könnyitéseket ajánlott: a tóra mellőzését nemcsak megengedvén, de követelvén. A sikernek egy másik előmozditója: theologiai rendszere. Korában a kereszt a zsidóknak botrány, a görögöknek nevetség. — A görögök, már pedig az ő szellemük kapott lábra szerte a birodalomban, filozofiájuk szempontjából itélték meg a kereszt tanát és gúnyra fordult itéletük. Pál már most maga is rendszer-félébe foglalja a thóra érvénytelenségéről és a kereszt megváltó erejéről vallott tanát. Dogmatikus és theologiai consternatióval igazi meginditója a patristikának, az egyházatyák rendszeralkotásának. Nagyobb joggal, mint a minővel Ézékiel†, az Ó. T. theologusának tekintik, mondható Pál az U. T. dogmatikus theologusának. Az evangelium egyszerűségénél messzebbre terjedt ez okoskodás hóditása és azért, valamint azért, hogy ez új hitet ő szakasztotta el a zsidóságtól, sokan Pált nevezik a kereszténység tulajdonképi megalapitójának. Az evangelium közvetlenül a szivnek irányul, Pál rábeszélni akar, még pedig bibliai kiindulással, de oly játékszerű levezetésekkel, melyekhez képest az aggáda csak száraz exegesis. Ime próba theologiájából s egyszersmind

idézési és magyarázási szabadságából: »A kik a törvény cselekedeteiben élnek, átok alá esnek, mert irva van: »Átkozott mindenki, a ki nem marad meg mindazokban, mik a törvény könyvébe irva vannak, hogy gyakorolja azokat.« Deutr. XXVII., 26.) Hogy pedig a törvény által senki sem igazul Isten előtt, nyilvánvaló, hiszen »az igazságos hitéből él.« (Hab. II., 4.) A törvény pedig nem a hitből való, hanem »azon férfiú, a ki gyakorolja, él meg általa« (Levit. XVIII., 5.) Christus bennünket megváltott a törvény átka alól, válván ő maga érettünk átokká, mert irva van: »Átok mindenki, a ki fára van akasztva« (Deutr. XXI., 23.) (Galat. III., 10—13.).

Láttuk, hogy Masznyik szereti az ellentétek által a hatást emelni. Hogy Pál feje köré glorianimbust szőhessen, jóformán delinquens kötelet csavar a Péter nyakára. Hogy a keresztény hit égi fényben pompázhassék, természetesen a zsidó thórára és tisztelőire a legföldibb sár sem elég piszkos. Masznyik könyvének viszonya a zsidókhoz és a zsidó forrásokhoz magától értődő, hosszabban kell, hogy foglalkoztasson. Szerzőnk elfogulatlanságáról izlelőül nehány idézet: »Hogy ő (Pál) ingyen közlé drága tudományát, az iránt nem is lehet semmi kétség, de más rabbik bizony okkal-móddal tandijt is szedegettek, hiszen e korban már meglehetősen romlott, telhetetlen, kapzsi nép voltak ők« (34. l.). Pedig valójában a rabbikról ezt Masznyik a tőle is idézett ellenkező adatok daczára csak ugy képzeli, mig Pál maga beszéli, hogy a philippibeliektől kétszer-háromszor is elfogadott nagy adományt (Phil. IV., 16.). Masznyik szerint a cziczith, tefillin és mezuza »eredete tulajdonkép II. Moz. XIII, 9, 16. és V. Móz. VI., 8, 11. verseinek durva érzéki felfogására vezethető vissza« (104. l. jegyz.). — érthető, ha valaki e felfogást félreértésnek nézi, de »durva érzékiség«-et csak az elfogultság fedezhet fel benne. Más itélet Pálról: »Mindenben követte, sőt túl is szárnyalta farizeus kortársait, csak egyben nem egyezett velük: a *képmutatásban*. Mig a többiek a *törvényt önmagukért*, ő ugyanazt *maga magáért* szerette« (110. o.). De főként bámuljuk a történetiró eme higgadtságát: »Igen, — szerinte (az Acta ap. szerint) a mi *Pálunk* egy álló héten keresztül, kezében az olajos pogácsával, ott álldogált a tem-

plom előudvarában, alávetette magát mindazon manipulációknak, miket a rabbinusi hóbort e fogadalommal párositott, végig nézte a hitetlen leviták és papok valamennyi liturgikus ostobaságát« (429. l.). Ez ugyanoly hang, mintha valaki Pálról mint »agent provocateur« vagy »commis voyageur«-ről szólna.

A farizeusokról, természetes, nem bir méltányosabban itélni az evangeliumnál, bár elismeri, hogy Jézust nem a farizeusok, de a czaddukeusok itélték halálra (31. l.) és hogy Pál is közelebb állott amazokhoz (433. l.). Sokat tud szerzőnk a farizeusokról, a minek forrására gyakran igazán kiváncsivá teszi az embert, de ép ilyenkor megesik rajta, hogy elfelejti az idézett helyet megjelölni, melyért nem egyszer bizony a sehol országába kellene vándorolni. P. »A farizeusok a nem farizeus zsidót is tisztátalannak (amhaareznek, azaz a szent földön lakó, de Izrael gyülekezetéhez nem tartozónak) tekintették« (31. l. 4. jegyz.). Meglehet, hogy az Acta ap. (X., 28.) tájékozatlansága tévesztette meg szerzőnket. Azt hiszi, hogy a »vakvezető farizeusok« (221. l.) üzték legerősebb hévvel a téritgetést. (Ezen feltevésre az evangelium vihette.) Ugy szeretné feltüntetni, hogy a farizeusok még az orgyilkosságot is szolgálatukba szegődtették, ime a hely: »E szikáriusok ünnepek alkalmával a nép közé vegyültek s különösen azt, a ki zsidó törvény szempontjából kifogás alá esett, orgyilkos módra leszurták« (434. l.). Még a zelotáknak viszonya a farizeusokhoz sem világos és szerzőnk már fentartás nélkül a sicariusokat egyenesen a farizeusok eszközeinek mutatja be, holott farizeus körökben borzalmat keltett a garázdaság és haláchicus óvóintézkedéseket is vont maga után.

Az irástudókat gőgös, rátartó, uralomra vágyó, zsarnok kasztnak képzeli Masznyik. Ismételten rendjükről, hierarchiájukról szól: »A rabbinusok szerint ugyanis: Mózes Isten tanitványa s ő maga az irástudó rend szervezője és feje volt s e rend a királyi, papi és prófétai hatalmat (a próféták is irástudók voltak!) egyesitve magában, mindenkor fennállott és vezette a népet.« A hely, melyet Masznyik idéz, semmit nem mutat, a mi ez állitásra jogosithat. Ugy látszik Szanh. I., 6-ra akart hivatkozni, hol a szanhedrin megszakitatlan történeti folytonossága van leirva. De szanhedrin és az irástudók iskolája oly kevéssé egy, mint nem azonos a kuria is az akadémia. A hierarchia részleteiről következőképen ad számot szerzőnk: »Tudnunk kell ugyanis, hogy az irástudók rendje *hierarchiailag* tagozódott. Legalsó fokon ált a *talmid* (tanuló), feljebb a *talmid chacham* (candidatus), ki már a tanitásra is képesitve volt, de nem ordináltatott, még feljebb a *rabbi* (iskolamester), és végre legfentebb a *rabban* (iskolafő), ki az összes irástudók feje és egyszersmind *nászi* vala s kinek, mint ilyennek Dávid házából kellett származnia, hogy általa a dávidi uralom a Messiás eljöveteléig fennálljon« (Sabbath 114a. Szanhedin I. 6.). S állitották, hogy e rangfokozat megmarad még a mennyei akadémiában is (Baba meszia 86 a).« Nem létezett az irástudóknak »rend«-je, hiszen a tanulás csak a szabad órák élvezete volt és a legtöbb tanitvány kézművel tartotta fenn magát. A tudást nem akarták bizonyos egyénekre, egy rendre megszoritani, hiszen általános kötelességnek jelentették ki. Az iskolák szabadság dolgában leginkább a görög filozofusok köré csoportosuló akadémiákkal hasonlithatók össze. Természetes, hogy minden iskolának van feje és vannak tanitványai, ennyiből áll a rabbinismus hierarchiája is. Baba Meczia idézett helye, melynek bizonyitania kellene, hogy a rabbinikus felfogás ugyane hierarchiát képzelte az égben is, csak a מתיבתא דרקיעא kitételt mutatja: »égi akadémia«, mintegy Isten iskolája, mert e kor a tanulást annyira becsülte, hogy a multnak és a hőskornak férfiait is, szintugy az angyalokat — tudósoknak tisztelte. Szerzőnk egyáltalában az aggádicus ötleteket borzasztó komolysággal és mindent felölelő érvényben veszi, p. mily sajátságos általánositás, hogy »fontosabb esetben a Bath-kol (mennyei hang) döntött.« Ez gyönyörű egy intézmény, körülbelül olyan, mintha a törvényhozás legszigorúbb büntetésként a villámmal való sújtást statuálná. Néha meg a kifejezésnek rabja, p. abból, hogy »valakit szolgálni« annyit is jelenthet »valakinél tanulni«, azt következteti, hogy a tanitványok a rabbi rabszolgái voltak (34. l.).

Masznyiknak egy felette termékeny gondolata nagyban veszt értékéből azon módnál fogva, melyen az aggádával bánik. Abból indul ki, hogy Pál mint buzgó rabbinicus tanitvány mély nyomokat kell, hogy megtartott légyen mestereinek felfogásától. E nyomok után járva szerzőnk arra jut, hogy Pál

a »Katechelico-disputatoricus módszert« Gamalielnek köszönheti (41—45. ll.), ki az Acta-ban Pál tanitójaként szerepel. Figyelemre méltó kisérlet az is, hogy Pálnál Hillel 7 normájának hatását igyekszik kimutatni (52—58. ll.) és hogy az »allegorico-typologicus« és mysticus rendszert a midrástól mondja kölcsönzöttnek (62—70. ll.). De rendszeresitése sok helytelenségre ragadja, melyek két sarkalatos hibán épülnek: hogy szószerint veszi az aggádát és hogy mellőzi a chronologiát. Pál felfogásának részleteit néha igen késő midrásokban véli fellelhetni, néha épen a későbbi középkor filozofusaihoz (Albóhoz p. 98. l.) vagy krónikásaihoz (p. Juchaszin) folyamodik. A talmud-midrási hagyomány részleteiben az ellentmondásig élesedő eltéréseket tüntet fel, a legbabonásabb és a legtisztultabb részleteket, a legelfogultabb és a legmerészebb nyilatkozatokat foglalja magában. Ennélfogva azon kisérlet, mely az aggádának vagy a talmudico-midrasicus theologiának egységes rendszerét akarja összeállitani, nem érdemel több helyeslést mint az p., hogy valaki öt-hat századra terjedő egyházatyai irodalmat egy rendszerré foglalna össze, a nélkül, hogy p. Mopsuestiai Theodorus és Hieronymus közt különbséget tenne. Igaz, itt a kezdeményezés hibája nem annyira Masznyikot terheli, mint inkább Webert, kit kiváló szeretettel aknáz ki. Korok, de főként egyének szerint kell az anyagot rendszeresiteni. Pál szempontjából ép a legrégibb hagyományos nyilatkozatokat volna szükséges szemügyre venni és igy nagyon megszükülne annak a terjedelme, a mit Pál tanaival párhuzamba szabad állitani.

De nemcsak némely alapfelfogás, hanem egyes részletek is megigazitásra szorulnak. Egész önkényes feltevés, hogy a vallási ünnepek közt legfőbbek az u. n. sátoros ünnepek (10. és 24. l.). A nagykorúság idejét 12 évvel mondja betöltöttnek, hozzátevén, hogy »későbbi korból származó adat szerint a törvényes kor a 15. életév volt« (25. l., 3. jegyzet). Pedig a nagykorúság talmudi és talmudutáni korban egyaránt a 13. évvel kezdődik. A későbbről származó adatot Aboth V., 21-ből meriti, melyet — nem tudni mi okból — talmud utáni korból eredeztet. A 480 jeruzsálemi templomról szóló midrást szószerint veszi (28. l.), nem ismeri fel benne a fájdalom erejét, mely az elveszett boldogság nagyságát túlozza,

bár másutt (104. l., 2. jegyz.) mégis támadnak kétségei ez adat történetisége iránt. A haláchai és aggádai midrást zsidó theologiának nevezi (49. l.), pedig ilyet a midrás nem ád, csak lámpaszagú constructióval lehet belőle kialkotni. Állitólag még bálványt is szabad volt imádni az élet megmentésére (40. l.), pedig a bálványimádás a vérontással és fajtalansággal a bűnök azon legmagasabb kategoriájába tartozik, melyek elkerülésére az életet is fel kell áldozni (Szanhedrin 74a). Nem lep meg, hogy az aggádát etymologiailag ő is »elbeszélésnek, mondának« fogja föl, de Bacher (Jewisch Quarterly Review IV., 406—409.) statistikailag eldöntötte, hogy »haggada« eredetileg azt jelenti: »a mit az Irás mond«, tehát haggada = exegesis. Berachoth 60*b* (helyesen 61*a*)-ra hivatkozva Masznyik azt mondja: »Gen. 3., 7. két jodja alapján (a talmud) állitja, hogy az embernek két veséje van, egyik jóra, másik rosszra hajt« (69. o.); »jeczer«-t vesének felfogni eredeti, de igazán ösztönt, hajlamot jelent. Érdekes (70. l. 4. jegyz.): »A körülmetéltség letörölhetlen szentség jellegével bir a midras szerint«; szembeszökő, hogy a midrást a keresztény dogma értelmében modernizálja. Egész alaptalan, hogy »A bűnbánat vagy megtérés (tesuba), mint egyes cselekedet, tehát nem a keresztyén metanoia, az állandó belső irányváltozás« (89. l.), — a tesuba épen érzelmi lelkületi fordulat és elszánás. Hasonlóan önkényes l.) »a ki csak egy parancsot is áthágott, az vétkesnek nyilvánittatik (chajjeb = damnare) s gyehennába kerül.» 3 onyára sajtóhiba (107. l.): »Csak azon főmunkák száma melyek e nap (szombaton) tiltva voltak, 29 vala«, — helyesen: 39 (Sabb. 73*a*), szintugy a Noah-féle 4 pont (221. lap) sajtóhiba 7 helyett. Alaptalan (140. l.), hogy »Közös zsidó felfogás szerint a Sátán és az ő szolgálatában álló *démonok* minden testi nyavalyának okozói«, — ily általános formulázásra az idézett Josephus nem jogosit. A 205. oldalon a zsidóknak »kihivó nemzeti sajátságai«-ról szól. Történetelleni vétség, hogy »a kereskedelem, mint csaknem mindenütt az egész akkor ismert világon, úgy Galáciában is — a zsidók kezében volt« (254.). Az apostoli korban a világkereskedelem a zsidók kezében! A פרדס exegetikus módjait már Pál korában dívóknak hiszi (60. l.), Pliniusnál pedig már zsidó kabbalistákra vél czélzást találni (214. l. jegyz.).

Az idézés módja nagyon pontatlan, pl. lapszámot idéz a kiadás megjelölése nélkül, másrészt a felhozott helyeken nem találni azt, mit szerző nevükben igér. Feltünően sok a sajtóhiba is, p. (31. l.) »Semajadas« áll »Pirké Aboth« h., »Lóta« (39. l.) »Szóta« h., »Toma« (92. l.) »Joma« h., Panchama (48. l.) Tanchuma h. A szerző megvallja, hogy másodkézből is vesz, a talmud és midrás kezelésénél ez szembeötlő; valószinű, hogy Schürert és Webert sürübben forgatta, mint a midrásszövegeket. De mért idézi Josephust Riehmből (441. l.), Zunzot Schürerből (58. l. a haggádáról), és mért a monotheismus és henotheismus közti különbséget Pfleiderer nevében (XX.) és nem Müller Miksáéban? Az 50. oldalon az ilyen átvett idézet nyoma sajátságosan mutatkozik: »l. s. Zunz G. V. 45. l.«, a hol a Zunz előtti »s« talán = siehe?! Fordítási botlást is találunk: Az atya gyermekét »tanitsa a törvényre, mert különben olybá veheti a dolgot, akárha csak el volna ásva gyermeke«, úgy látszik a német »begraben« = (eltemetve) szót értette félre szerzőnk. Héber szók átirásához is fér megjegyzés, p. »kabod hatora« e h. »k'bod hattóra« (39. l.); »jukhas« e h. »jichusz« (71. o.), »szud« e h. »szod« (60. l.), »besekut emuna« e h. »bizchuth emuna« (71. l.) stb.

A könyv előadásáról is kell szólni, mert ez esetben e megjegyzések közrehatnak a könyv értékének megbecsülésére. A szerző érezhető és vallott igyekvése, »hogy mindenkinek érthető és élvezhető» legyen (XI.). Érthetőségre való törekvése csak helyeslést érdemel, de már az élvezhetőséget oly eszközökkel is hajhászsza, melyek könyvének tudományos szinét, mondhatni tudományos komolyságát koczkára teszik. Egész jogosult, hogy az elbeszélés kiszinezésére, esetről-esetre a szóban levő szinhelyet történelmileg és földrajzilag bemutatja. Szintugy megengedhető, hogy azon egyes vonásokat, melyeket a zsidó gyermek és ifjú akkori neveléséről általánosságban ismerünk, Pálra alkalmazva egyéniti és akként szemlélteti életének aprólékos mozzanatait, leirja p. templomlátogatását, vagy a cziczithet és thefillint, melylyel zsidó korában élt. Ez ugyan ügyes előadásmód, az olvasónak csupán óvakodnia kell ama benyomástól, hogy ezek egyedi tények, holott ebben Pál nem különbözött zsidó kortársai túlnyomó többségétől. Ámde ez eszközökkel be nem éri Masznyik, hanem sürün rajzol

hangulatot, lelki állapotot vagy küzdelmet, melyre az adatok nem jogositják és melyek történeti regényben kivánatosak, de tudományos életrajzban meg nem engedhetők. Majd minden fejezet ily belletristicus szinezéssel indul meg. Mindjárt kezdetben költeménynél nem egyéb ama összefüggés, melyet Masznyik Pál lelke és szülőföldje közt képzel (11—15.); hogy Ciliciában hegy és völgy váltakozik, az nem teremtette Pálból az ellentétek emberét, sem pedig a vulcanicus alakulás nem okozta belsejének forradalmait. Szintugy merőben a képzelet sugallta azon leirást, melyet Pál szüleiről, azoknak nemzeti, hitbeli, családi érzelmeiről nyerünk (16. l.). Acta XXIII, 16. Pálnak testvérét, ἀδελφή-t emlit; a mi természetesen függőben hagyja, hogy kettejük közt ki a fiatalabb. Masznyik ezt jól tudja, de mikor az elbeszélésben oly szép, hogy a leány előbb születik, hogy a szülők lelke »kiváltképen egy fiucska után óhajtozott, most mikor aztán megadta nekik a jó Isten, a mit *kérve-kértek* — azt a kis szülöttet, midőn a törvény szerint körülmetéltették, Saulnak, azaz kérve-kértnek nevezték s Isten szolgálatjára ajánlták fel.« Ez nemcsak nem történeti, de nem is korhű, mert a bibliai idők névadási módját utánozza. Azt is tudja a szerző, hogy az atyja volt Pálnak buzgó nevelője, hogy tizenkét éves korában vitte fel először Jeruzsálembe, hogy akkor szánták már a jeruzsálemi iskolának, hogy Társusba visszatérve szőtt, »de a mellett tovább képezte magát a törvény ismeretében. Eljárt szorgalmasan a zsinagógába és talán bejárt valamelyik irástudó iskolájába is« (26. l.). Abból, hogy Pál Gamaliel tanitványa, Masznyik sok mindentudó részletet következtet (102 és 103.), biztossággal beszéli el, hogy a ciliciaiak zsinagógájába lépett, hogy »szellemi frigyet kötött gyermekkori pajtásaival« (104. l.). Azon fantáziáért, melylyel a fiatal, még farizeus Saulnak a kereszténységhez való viszonyát, István martyriumát adja elő (119—125), nem egy regényköltő irigyelhetné. Néha a scenériát egész költői szabadsággal festi, p. mikor ellentétbe állitja a második damaskusi utat az elsővel, felkiált: »Akkor oly borús, olyan haragos, — most olyan derült, olyan mosolygó az ég felette. S a vidék is mintha kicserélték volna« (176. l.). Pál belső küzdelmeit (p. 289. l. Korinthus kapuinál) oly élénken tárja fel akár egy lélektani regény. Számot kell vetnünk azzal, hogy Masznyik népszerű

tudományt kivánt adni a könyvében, de a népszerűség nem menthet fel a történetirói óvatosság alól. Jogában volt Athenaet, Corinthust, Ephesust objectiv leirásban megjeleniteni és ebbe a képe belehelyezni a biztos adatokat, melyek Pálról szólnak. Jobban aknázhatta volna ki Pál athenaei fellépését. Maga az Acta ap. (XVIII., 21.) egy vonással elénk teremti az ellentétet Pál és Athenae közt, midőn Athenaeről azt irja, hogy lakói és vendégei leginkább arra vágyódtak, hogy ujdonságokat elbeszéljenek vagy meghallgassanak. Pál még Damaskus után is, Athenaeval szemben az antihellén zsidóságot annyiban képviselheti, hogy ő a hit, a kötelesség, az erkölcs hirdetője egy városban, mely a tudást, a szórakozást, az érdekeset hajhászsza. Az iró maga elmélkedhetik a téritès azon veszedelmeiről, akadályairól, melyek Corinthusban vagy Athenaeban Pálra ólálkodnak, de ez elmélkedéseket mint a Páléit elénk tárni, csak költeményben vagy szónoklatban engedhető meg. A szónoklat eszközeit használja fel a szerző abban is, hogy Pál küzdelmeit a jelenlegi helyzetre alkalmazza, egyszer ily alkalommal nekiront a jezsuitáknak és ultramontánoknak (406. l.). Ez urakat védeni természetesen nem e folyóirat hivatása, nem is volna reá se kedve, se akarata, de tudományos leirás nem megfelelő helye az ily támadásnak.

Masznyik könyve ellenében, melyet szorgalom és lelkesedés hozott létre, következőkben foglaljuk össze ellenvetéseinket. Theologiai, apologeticus hangú, czélzatával túlmegy a tudomány feladatán, előadásával a tudomány szabadságán. A zsidó synchronisticus viszonyokat elfogultan itéli meg, irodalmi forrásaikat hiányosan ismeri. Főkép e három szempontból volna átalakitandó a mű egy esetleges második javitott és röviditett kiadásban.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

23. ZSOLTÁR.

Gondviselő Isten énnékem pásztorom
Soha jóban azért én nem fogyatkozom.

Szép fives mezőkön heverésznem enged,
Csendes vizü patak partján megpihentet.

Élteti én lelkem endicsőségére:
Igazság ösvényén engemet vezérle.

Hahogy ama völgybe kéne is leszállnom,
Halál árnyékában egymagamban járnom:

Akkor sem rettegnék, ott is Te vagy vélem
Vigaszom' botodban mindétig remélem!

Asztalomat bőven Te teríted im meg,
Nagy boszúságokra ellenségeimnek.

Jó kövér olajjal én fejem megkened,
Borral is csordúltig töltöd serlegemet.

Jóvoltod, kegyelmed, holtig bár követne!
Vajha éltemiglen laknám közeledbe!

Szegő Arnold.

ORSZÁGVILÁG.

MULLER JOEL.

Váratlanul érkezett e napokban a német fővárosból a gyászhir, hogy Müller Joel, az aggkor küszöbén 68 éves korában elhunyt. Az elköltözött munkaerejének teljében volt, kitől a zsidó tudomány még sokat remélhetett és elhunyta sulyos veszteséget jelent, nemcsak azon körre, amelyben áldásos tevékenységet fejtett ki, hanem egész irodalmunkra is, melynek nagy szorgalmu, avatott munkása volt.

Vele a berlini »Lehranstalt« oszlopos tanára dőlt ki az élők sorából, ki szivének egész szeretetével csüggött ezen az intézeten, ki gazdag tudását és minden idejét tanitványai kiképzésének szentelte. Élete a tóra négy rőfnyi területén folyt le és legnagyobb örömét abban lelte, ha a hagyomány ismeretét, amely német földön az utolsó évtizedekben hajdani magasságából aránytalanul alacsony fokra szállott le, jelentékeny erejével terjeszthette. És a talmudtanitás körül, melyben a tudományos iránynak hódolt, valóban hervadhatatlan érdemei vannak. A talaj, melyet megmivelt, göröngyös és kemény volt; a termés e körülmény folytán nem lehetett tulságos gazdag, de azért a fáradhatatlan munkást, ki soha nem csüggedt és a jövőért szakadatlanul munkálkodott, az elismerés és hála ragyogó koszoruja illeti meg. Tanitói működésének sikerét jelentékenyen előmozditotta és emelte egyéniségének szeretetreméltósága, a melylyel mindenkit, ki hozzája közeledett, megnyerni iparkodott. A szerény, önhittségtől és önteltségtől ment, egyszerü tudós jámbor életének példájával nevelte is a reábizott ifjuságot, a mely benne vezetőjét siratja.

A tudomány is sokat köszön az elhunyt tudósnak, ki három évtized szorgalmának eredményeivel gyarapitotta irodalmunkat. Több kisebb értekezésen kivül, a melyek a Lehranstalt Értesitőiben és folyóiratokban jelentek meg, három nagy művel ajándékozta meg a tudós világot. Kiadta kéziratok segitségével a zsidó graphika és a masszóra szempontjából elsőrangu fontossággal biró Szóferim traktátust (Lipcse 1878), melyet bő, sok tekintetben tanulságos kommentárral kisért. A régi responzum irodalomnak kiváló ismerője volt. A mióta Bécsből a berlini rabbiképzőre meghivatott, irói tevékenységét majdnem kizárólag ennek az irodalmi körnek szentelte. A »Kelet és Nyugat gáonjainak responzumai« czimü ediciója nagyérdekü adalékot képez ezen kor irodalomtörténetéhez. Munkásságának legérettebb és legbecsesebb gyümölcse héber nyelven irt bevezetése a babilóniai gáonok responzumaiba: Einleitung in die Responsen der babylonischen Geonen, Berlin 1891.

Dr. Müller a gyakorlati hitélet terén is munkálkodott. Fiatalabb éveiben Ausztriában, amely hazája volt, két községben mint rabbi müködött. Tudományos tevékenységre vágyódván, a papi pályát elhagyta, hogy Bécsbe költözködhessék, a hol hittanári állást vállalt. Életének legfőbb vágya teljesült, midőn a berlini »Hochschule« megüresedett talmudi tanszékére meghivatott, a melyet körülbelül másfél évtizedig töltött be. Tanári tevékenysége mellett az utolsó években egy egyleti zsinagógának hitszónoka is volt.

Egyszerü volt Müller Joel életének külső lefolyása, változatos és gazdag belső tartalma. Vele a modern tudósvilág egyik rokonszenves tagja szállt sirba, kiben talmudtudás, müveltség és jámborság szép harmóniában egyesültek. Legyen áldott a jámbor emléke.

Budapest. B. L.

LEVÉL HORVÁTORSZÁGBOL.

Jelen soraimnak czélja rámutatni a Horvátországban lakó zsidók politikai és társadalmi állapotára.

Mielőtt erre rátérnék, nélkülözhetlennek tartom röviden avval a kérdéssel foglalkozni, mióta laknak itt zsidók és honnan jöttek, a nélkül, hogy a jövő történetirójával verse-

nyezni akarnék. Dr. Spitzer Harkavy nyomdokain iparkodik zsidó nevekből és jargon szavakból bebizonyítani, hogy a szláv országokban lakó zsidók Keletről jöttek és nem Németországból, de magára Horvátországra nézve igen gyenge argumentumokkal bizonyítja ebbeli feltevését, mivel nem állanak rendelkezésére, mint Harkavynak ősi időből származó sírkő- és másnemü zsidó feliratok. Chasdai ibn Saprutnak a Kozár királyhoz intézett levelében előforduló »giblim« és »Al Caklab« szóknak Horvátország és Szlavóniával való identifikálása Grätz, Cassel és Kohn daczára nem áll minden kétségen felül, a mint az egyes a rabbinikus irodalomban használt a horvát nyelvből megmagyarázható kifejezések sem bírnak bizonyitó képességgel, ha tekintetbe vesszük, hogy a horvát kronikákban és általában az irodalomban zsidók nem említtetnek a török hódoltságig. A zsidók megnevezésére szolgáló még ma is használatban levő szó a »csifut« török eredetü. Akkor is a törökök révén ismerkedtek meg zsidókkal de »az országban lakniok nem volt szabad egészen II. Józsefig«, mondja egy múlt századbeli jogász. A türelmi rendelet után kezdődik a bevándorlás, természetesen eleinte igen lassan, hiszen a városok kapui zárva maradtak előttük. Eszéken, a hová — határváros lévén — legelőször költözhettek magyar zsidók, 1792-ben csak egy zsidó lakott. A bevándorlók legnagyobb része Magyarországból származott; ma is úgy van. Bonyhád, N.-Kanizsa valóságos anyaközségeknek tekinthetők egyes horvát községeknek. Főleg a forradalom idejében menekültek ide magyar zsidók, kikerülendő a háboru izgalmait, de a világosi fegyverletétel tanui, valamint a Haynau rémuralmának menekültjei is itt kerestek menhelyet. Falvakon szétszórva, nagyobbára házalásból élve alkottak községeket, a mint itt ott, falvak mellett található zsidó temetők, vagy nyomaik bizonyitják. A szabad kir. városokban itt is, mint Magyarországon, a regálebérlők kezdték a letelepedést. De ez nem volt oly roppant nagy, hogy törvénnyel korlátozni kellett volna, hiszen a határőrvidéken egészen a bekebeleztetéséig (1876) nem tűrtek állandó zsidó lakost. Ma, tehát majdnem husz évvel ezután, a volt határőrvidék két-három megyéjében még mindig ugyanaz az állapot uralkodik. A zengg-i gimnazium 157, a petrinyai

reáliskola 150 tanulója között nincs egy »mózes-vallásu« sem, a fiumei horvát gimnáziumban pedig egy van. A Likából származó 79. gyalogezredben a budapesti rabbiképzőben érettségit tett fiatal ember volt az egyetlen zsidó. Egyébiránt Le Roy Baulieu is, a ki azt állítja, hogy minden ország egy bizonyos számu zsidó lakosságot tűr meg, el fogja ismerni, hogy 16 ezer zsidó nem üti meg azt a bizonyos számot két millió lakost számláló országban.

Tekintettel a nagy izgalmakra, melyeken a magyar zsidóság keresztül ment a receptió két évi viszontagságai miatt, nem lesz érdektelen megismerni a horvát zsidók jogi állapotját. A horvát törvényhozás már 1873-ban (LXI. törvényczikk) lemosta a zsidó felekezet homlokáról a »megtűrt«-ség bélyegét és az elismert felekezetek közé emelte. A vallás szabad gyakorlata a politikai és polgári jogok egyenlő élvezete törvényileg mondatott ki.

E szerint — így okoskodott egy 5 évvel ezelőtt megjelent »a zsidók és a patronátusi jog gyakorlata« czímü röpirat szerzője — sem zsidó földbirtokosok direkte, sem zsidó városi tanácsosok indirekte nem gyakorolhatják földbirtokuk, ill. városuk patronátusi jogát katholikus lelkészek választásánál. A szerzőnek állításait czáfolni e helyen nem volna illő, sem helyén, de említésre méltók röpiratának záró szavai: »A zsidók egyenjogosítását és ennek az elvnek nálunk is 1873-ban történt törvénybe iktatását teljesen jogosnak tartván, ezen soraimmal utját akartam állani annak, hogy az egyenjogúság alaptalanul magyaráztassék és kiterjesztessék oly dolgokra, a melyek nem világiak, hanem egyháziak, *egyházam* jogát kivántam védeni jogosulatlan befolyások ellen, a melyek rá nézve károsak lehetnek, a mint minden zsidó, a ki felekezete iránt szeretetet érez, kétségtelenül és teljes joggal védené az ő felekezetét, nem zsidók jogosulatlan befolyásolása ellen.« A szerző tehát csak vallását védi, a kánoni jogra és a keresztség eltörülhetetlenségre hivatkozik. Ezt nem is veheti senki zokon egy egyetemi jogtanártól, a ki az ultramontán Obzorpártnak egyik oszlopos tagja. Egyébiránt a kormány sem tudta áthidalni a kánoni jog és az egyenjogusági törvény között tátongó űrt. Kitetszik ez a következő alkalomnál. Valaki Bécsben áttért a zsidó vallásra és Horvátországban akart házasságra lépni.

Az illető zsidó lelkész, akinek ezt a házasságot meg kellett volna kötni, a kormányhoz fordult felvilágosítás végett. A válasz oly kedvező volt, hogy nem is képzelhető kedvezőbben. Hivatkozással az egyenjogosítási törvény második paragrafusára, mely szerint »az egyenjogossággal ellenkező összes törvények és rendeletek megszűnnek,« »nem ellenzi« illetve megengedi a kormány nem csak azt, hogy a Bécsben történt áttérés érvényesnek tekintessék, de az áttérést magában az országban is, valamint az ennek alapján kötött házasságot. Feltehetem, hogy az illető házassági felek siettek az engedély hajóján a házasság kikötőjébe beérkezni, mielőtt valami vihar utjukat állta volna. Nyolcz hónappal később ugyanis már megakadályozta volna szándékukat a kormány leiratának képében megjelent vihar. Csekély meteorologiai ismeretek mellett is állítható, hogy a vihart megelőzték gyengéd szélfuvalmak, a melyek a zágrábi érseki irodából indultak ki és a báni palota felé lengedeztek. Gróf Khuen Héderváry kormánya ugyanis észre térvén, visszavonta az egész engedélyt, a következő megokolással: Mivelhogy az említett egyenjogusági törvény nem teljes, ennélfogva a nyilvánosságban különbözőképen magyarázzák, valjon az áttérés keresztény vallásról zsidó vallásra az egyenjoguság szükségképi következményének tartandó-e vagy sem és mivelhogy végre az áttérés alakja és módozatai nincsenek törvénnyel meghatározva, ennélfogva a kormány az említett rendeletet (mely az engedélyt tartalmazza) hatályon kívül helyezi, *míg az illető körülmények alkotmányos uton rendeztetni fognak.*« Ezen elodázás tiz évvel ezelőtt történt és mivelhogy töztudomás szerint a Wekerle-kormánynak az egyházpolitikai törvényjavaslatoknak Horvátországban napirendre hozatalának ajánlatára a bán határozott tagadással válaszolt, az »alkotmányos uton való rendezés« oly hamar be nem fog következni, az áttérés tiltva marad, a min egyébiránt a horvát zsidók sem búsulnak szerfölött. Mivelhogy a papság hatása a népre még meglehetős nagy, az ilyen törvény, mely az áttérést megengedné, könnyen megszakítaná a jó viszonyt, mely a zsidóság és a többi felekezet között jelenleg uralkodik.

Miért készakarva előidézni oly helyzetet, mely önkénytelenül antiszemita gyümölcsöket teremne. Elég volt a félelemből a tisza-eszlári időben, midőn Horvátországban csakis Khuen Héderváry vaskezének sikerült a vad szenvedélyeket féken tartani. A pacifikátor akkor még uj volt, pártja csekély, de annál nagyobb szigora. Minden polgármester és előljáró felelős lesz, ha kerületében rendzavargások vagy csak ilyennemü kisérletek is elő fognak fordulni — mondá a bán — és minden csendesen maradt.

Hivatalosan nem is létezik antiszemitizmus. Hogy az egész országban csak három zsidó bíró van, ez bizonyára onnan magyarázható, hogy az a kevés zsidó ifju, a ki egyetemi pályára lép, független állásra törekszik. Bizony zsidó ügyvéd elég van, egy képviselő is, városi és kerületi orvosok között aránylag sok a zsidó. De a mi ennél több, ismerek szab. kir. városokat, a hol a fő- vagy alpolgármester zsidó. Roshakohol és polgármester egy személyben! Lehet-e ennél szebb jelét látni a felekezeti békének és egyetértésnek!

Másként áll a dolog a papsággal. Ez sem mutatja, hogy gyülöli a zsidót, de mindenesetre vakbuzgóságból, felekezeti szükkeblüségből gyakran foglal ellenök állást. Tiz évvel ezelőtt egy városban zsidó tanitónőt alkalmaztak. Az akkori ellenzék, a klerikális Obzorpárt, az interpellácziók egész özönét bocsátotta a kormány ellen, a mely végre engedett. De éppen mult évben történt egy hasonló eset. Egy zsidó gyáros az általa fenntartott iskolában zsidó tanitónőt alkalmazott. Az ottani plébános protestált a katholikus gyermekeknek zsidó (?) szellemben való neveltetése ellen. A kormány végre *nem* engedett és a tanitónőt megerősítette, a plébánost elmozdíttatta, utódja pedig megnyugodott a történteken.

Az antiszemitizmus mégis létezik. 1894. nov. 11-én a következő hir jelent meg egy zágrábi lapban: »Horvátország fővárosában nemsokára uj német lap fog megindulni. A mint hirlik meg fog jelenni az ausztriai antiszemitákkal kötött egyezség folytán, iránya olyan lesz, mint az Obzoré, azaz antiszemita.«

A diakovói egyházfejedelem közlönye, az »Obzor« antisemita, igy mondják laptársai. És ez való igazság. Mennyiben van része a püspöknek híveinek a felekezeti türelmetlenség és gyülölködés előidézése körül szerzett kétes nagyságu érdemeiben, azt eldönteni nem vagyok hivatva, de tény, hogy

mindent elmulasztott tenni, hogy nyáját az egyenes utra visszaterelje.

Tény az, hogy az »Obzor« szidta legjobban a magyar kormányt uj szabadelvü törvényei miatt, ujjongott leghangosabban a bécsi antisemiták győzelmein, nem restelli, hogy meséket költsen az »Alliance« nagyhatalmi állásáról; egyetért a Bolond Istókkal egy bizonyos nagy vállalkozó czég diskreditálásában; minden bajnak kutforrását lehetőleg a zsidóknál találja. Főleg az utóbbi időben nagyon fejébe szállt az antisemitizmus. Evvel szemben örömmel konstatálható, hogy nem fizethet osztalékot részvényeseinek és hogy pártja naponta fogy.

Nyiltabban foglal állást a jogpárt és közlönye a zsidók ellen. Ez bennök az idegen, német kultura zászlóvivőit üldözi, tehát csakis azokat, a kik — a mint mondják — megtagadják a zsidó assimiláló képességet. Mig az Obzorpártról bátran állitható, hogy nincs zsidó tagja (előbb midőn nem büszkélkedett antisemitizmusával oly nagyon, lehetett, mert a 80-as évek előtt az volt a kormánypárt) addig a jogpárt számos még pedig igen buzgó zsidó tagokkal bir. Kifogásai inkább nemzetiek és nem felekezetiek. Persze, hogy nem nagyon jogosultak, mivel a zsidók nagyobb része még alig ért rá teljesen assimilálódni, hiszen csak nem rég vándoroltak be. A jogpárt rokonszenvez Luegerrel mint a német balpárt korbácsával és a rajxrath dél-szláv képviselők szövetségesével, de elitéli benne a felekezeti rend megbontóját. Elismeri a zsidók szorgalmát, ugy buzgalmát, sőt gyakran mintaképül állitja fel.

A mi a zsidóknak idegen kultura támogatásáról szóló vádját illeti, annyiban igaza van, hogy a zsidók itt is, a hol ugyszólva szintén Magyarországban vannak, nem változnak át magyarfalókká, nem lesznek Starcsevicsiánusok, a horvát nyelv ismeretének szüksége nem mutatkozik oly sürgősnek, hogy nélküle nem lehetnének meg. Tiz évvel ezelőtt még nem létezett horvátul irott zsidó hittan a középiskolák számára. A középiskolákban ma sem panaszkodhatnak zsidó tanulók tullátogatása miatt. Zágráb és Eszék az ország két legnagyobb hitközsége, az előbbinek gimnáziumában 751 tanulója közül 51, az utóbbinak 257 tanulói közül 37 zsidó. Zsidó népiskola szintén csak e két községben létezik.

Áttérek most a zsidók belügyeire.

Az első a mire magyar zsidó kiváncsi, ha más ország zsidóságáról van szó az, vajjon hány pártra oszlik, mintha mi ellenzék nélkül nem lehetnénk meg. Természetes, hogy a magyar zsidók honukból, a dualismus országából, ide is elhozták a kettészakadást. De a rés nem nagy. Orthodox az ujlaki község és a zágrábi fiókközség, a többi sem neolog sem református, hanem zsidó. Ujlakon persze azt állitják, hogy Horvátországban a legradikálisabb neologok laknak, a kiken csak az amerikai »reformerek« tesznek tul valamicskével, de nem sokkal. De hát ez csak *egy* ellenvélemény. Az ujlakiak orthodoxsága sem sült volna ki, ha a kormány véletlenül — ugy látszik bizonyos zsidó ügyek »alkotmányos uton való rendezése« czéljából — nem intézett volna a községekhez kérdőivet, a mely a többek közt azt a kérdést is tartalmazta: egységes-e a községbeli zsidóság vagy pártokra oszlik-e? Valószinüleg ekkor szentesitette Ujlak orthodox voltát. A kormány akkoriban kiváncsi lett a lelkészek okmányaira is. Eddig az anyakönyvezetők qualifikációja »noli me tangere« volt. Mert rabbi csak tiz községben működik, a többiben pedig anyakönyvvezető, a ki saját szemeiben szintén rabbi, csak saját községében nem. Ezeknek okmányait bekérte a kormány. Rendezni akarta az anyakönyvvezetés ügyét, de a törvényjavaslat már három éve az elaboratum stadiumában van. Akkoriban a M. Zs. Szemle is hozott hirt valami készülőfélben levő törvényről. Mivel a kormány a lelkészek fizetését is kutatta, már-már azt hitte egyik-másik, hogy ezentul az állam fogja őket fizetni. Egyébiránt lépések sem tétettek a kormánynál a zsidók belügyeit rendező törvény sürgetése körül. A községek alapszabályaik szerint fejtik ki működésüket, a rabbik meg a rabbihelyetesek megegyeznek ki-ki a községével.

A zsidók társadalmi helyzete a lehető legjobb a városokban és falvakban, az érintkezés nem zsidókkal a képzelhető legbizalmasabb. Minthogy exclusiv katholikus felekezeti körök egyáltalában nem léteznek, az egyletekben és olvasókörökben ép oly rokonszenvesen fogadnak be zsidót, mint nem zsidót. Ennek következménye, hogy oly kevés a zsidó iskolák és jótékony egyletek száma. A békés és bizalmas társadalmi élet legszebb jele rendesen zsidó templomok épitésénél szokott nyilvánulni. A horvát zsidók sokkal büszkébbek és önér-

zetesebbek, mintsem hogy — a mint ez máshol divatos — részvényekkel és kéregető ívekkel árasszák el a zsidó hitközségeket, ha templomot akarnak építeni. De saját községük területén lakó polgártársaik nemes szivéhez folyamodnak. Ezek a legszegényebb parasztot sem kivéve, tetemes áldozatokkal járulnak hozzá a »tempel« építéséhez. Ismerek zsinagógát, melynek ötödrésznyi költségét nemzsidók ajándékai tették ki. Csak nem rég Körös városa négy ezer forintot szavazott meg az épitendő zsidó templom javára.

Mind e körülményeket összevéve, a horvát nép nem igazolja az általánosan elterjedt véleményt, hogy a szlávok nem szeretik a zsidót. Ha örömmel emlékezünk meg Magyarországról mint a vallásszabadság hazájáról, a hol részint a nép szabadságszeretete és felekezeti türelmessége, részint a kormány őszinte szabadelvüsége folytán a zsidógyülölet gyökeret verni nem képes, akkor a magyar néppel századok óta szövetséges horvát népnek is igazságot kell szolgáltatnunk, hogy erősen ellenállt a multban és ellenáll a jelenben a káros idegen behatásoknak, melyeknek kárát első sorban a zsidók látnák. Nem tudnám szebben végezni soraimat mint ama paszussal, melyet a jul. 17-én Zágrábban tanácskozó jogpárt alapszabályai között felvett és mely általános megelégedést keltett, az t. i. hogy a párt minden felekezetet tiszteletben fog tartani a jövőben is, jogait csorbitani nem fogja és a felekezetek belügyeibe nem avatkozik; felekezeti alapon alakuló pártok ellen minden erejével fog dolgozni.

Pozsega. CZRNKOVICS VIKTOR.

AZ OROSZ ZSIDÓK MÜVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.

A közoktatásügyi ministernek 1855. évben tett »legalázatosabb jelentése« szerint a zsidó tanulók számára a létező 104 iskolában, melyek között két rabbiiskola, tizenhárom másodfoku, nyolczvannyolcz első foku és egy községi iskola (Rigában) volt, háromezer háromszáz hatvanháromra rugott (a wilnai subvenczionált két leányiskola százhuszonnégy tanitványának levonásával,) s következő képen oszlott meg a tankerületekre:

A *pétervári* tankerületben (Witebsk és Mohilew kormányzóságok) 18 iskola 471 tanítványnyal.

A *dorpati* tankerületben 6 iskola 318 tanítványnyal.

A *wilnai* tankerületben 26 iskola 805 tanítványnyal.

A *kiewi* tankerületben 38 iskola 1006 tanítványnyal.

Az *odesszai* tankerületben 16 iskola 763 tanítványnyal.

Ha az 1851. évi népszámlálás szerint a zsidó letelepedési területen 567,227 férfi lakott, ugy 168,87 zsidóra (férfire) egy tanuló esik. Fenti számokat a tankerületek szerint elosztva, következő táblázatot nyerjük:

Tankerület:	Férfi zsidók	Zsidó tanulók	Minden iskolára	Egy tanuló köv. sz. zsidóra
Pétervár: (witebski és mohilewi kormányzóság)	76.853	471	26·16	163·17
Dorpat: (kurlandi és livlandi korm.)	12.594	318	45·43	39·60
Wilna: (wilnai, kovnoi, grodnoi, minski korm.)	153.372	805	30·96	190·52
Kiew: (kiewi, wolyniai, podoliai, zernigowi, poltawai kormányzóság)	273.923	1.000	26·47	272·09
Odessa: (cherssoni tauriai, ekaterinoslawi, besszarabiai kormányzóság)	50.485	763	47·07	66·29

Ezen táblázatból itélve, az elemi müvelődés a zsidók között még mindég kedvezőbb fokon áll, mint a megfelelő adófizető keresztények között, a mint ezt következő táblázat mutatja:

Tankerület:	Az 1851. népszámlálás szerint adófizető keresztények	Adófizető ker. tanulók	Egy tanuló köv. számu adofizető kereszt.	Adófizető keresztények jobbágyokat kivéve	Egy tanuló köv. számra
Dorpat:	847.133	8.655	98	847.133	98
Wilna:	1,376.763	1.985	693	854.653	249
Kiew:	3.225.414	3.113	1.036	1,271.618	408
Odessa:	1,434.458	5.666	254	1,100.983	194

De ezen számoknak, a zsidó iskolák látogatottságát illetőleg, nem lehet egyszerüen hitelt adni. Szerzőnk megjegyzése szerint »ezen adatok a zsidó tanulóknak azon számára vonatkoznak, a kik a tanulók listájába fel voltak ugyan véve, a mely azonban nem egyezett meg a tanulók valódi számával.« Muchlinsky tanár jelentése szerint a wilnai koronaiskolának pl. nem voltak állandó tanitványai, vagyis olyanok a kik egy osztályt végeztek s azután a következő osztályba kerültek volna. Az iskolaév folyamán mindég uj meg uj tanulók jelentek meg, a régiek pedig eltüntek, ugy hogy a tanitó kénytelen volt ugyanegy osztályban szakadatlanul több csoportot tanitani, s a tanitást mindég elölről kezdeni. »Valójában, irja Postels a már emlitett titkos tanácsos hivatalos tudósitásában, a listákba beirt tanulóknak fele sem vesz részt az előadásokon, s oly napok is vannak a melyeken az osztályok egészen üresek. Némely tanuló hetekig sőt hónapokig nem jár el az iskolába, s miután 1–2 napra megjelent ismét eltünik, s az iskolai előljárók még sem törlik nevüket a listából, hogy a szülők esetleges szemrehányásait kikerüljék. Némely helyen önkényesen irtak be gyermekeket, hogy bizonyos számot felmutathassanak, s ezáltal az illető iskola beszüntetését megakadályozzák. »Nem tévedünk tehát, mondja szerzőnk, ha a fenntemlitett 3363 számot harmadrészére szállitjuk le; eszerint a pétervári és kiewi tankerületben körülbelül tizennyolcz, a wilnaiban pedig húsz tanuló jut egy iskolára, a mit meglehetős balsikernek nevezhetünk. Ezen balsiker inditotta végre — mindenesetre csak 1859-ben, — az akkori közoktatásügyi minisztert, Kawalewskyt arra, hogy legfelsőbb engedélylyel a zsidó tantárgyakat a kötelező tárgyak sorából törölje, s a zsidó szülők belátására bizza, hogy gyermekeiket a vallásban tetszés szerint az iskolában vagy priváttanitók által tanittassák. Ezen rendelet véget vetett a Mandelstamm féle könyvekkel való szédelgésnek. Ugyanezen időben a minisztérium zsidókat kezdett a koronaiskolák előljáróiul kinevezni. Ezen rendszabálynak volt is némi hatása, mert már 1864-ben a zsidó koronaiskolák tanulóinak száma ötezer hétszáz tizenegyre emelkedett, s mindamellett azon panaszra akadunk, hogy még e szám is koholt volt. Minthogy a koronaiskolák programmja különben ugyanaz maradt, mint annak előtte (mert ha nem is

voltak kötelezők a zsidó tantárgyak, mégis tekintélyes helyet foglaltak el a tanórarendben, s az általános tárgyak tanitása igen hiányos és meg nem felelő volt,) a zsidók magatartása sem változhatott meg ezen iskolákkal szemben. Kedvezőbb fordulat csak akkor állott be, a midőn 1873-ban a koronaiskolákat tökéletesen ujjászervezték s a ma is virágzó zsidó elemi iskolákká változtatták, még pedig teljesen átdolgozott, czéltudatos és megfelelő programmal úgy a nem kötelező zsidó mint az általános tantárgyakat illetőleg.

Nem lehet tudni, hogy mekkora volt a zsidó tanulók száma I. Miklós czár uralkodásának vége felé mivel akkoriban a tanitók listáiban nem emelték ki külön, a tanulók vallását. Csak II. Sándor uralkodása alatt, 1864-ben bukkanunk pontos adatokra, melyek szerint a zsidó tanulók száma ezer ötszáz hatvanegy volt a mely tény igen figyelemre méltó és némileg czáfolatául szolgál azon szemrehányásoknak, hogy a zsidók ellenszenvvel viselkedtek az általános müveltség iránt.

Az iskolát látogató leányok számával sem vagyunk tisztában I. Miklós uralkodása alatt. Idevágó forrásokból csak azt lehet megtudni, hogy 1855-ben a letelepedési területen kilencz leánynevelő intézet volt, még pedig Wilnában három azonkivül Pinskben, Minskben, Grodnoban, Shitomirban, Cherssonban és Odeszában egy-egy melyek közül két Wilnait, Perlét és Germeiseét — összesen százhuszonnégy tanitványnyal az állam subvenczionnált, s a melyekről Muchlinsky jelentésében azt jegyzi meg, hogy a zsidóság bizalmát birták. Ez minden a mint a leányok iskoláztatásáról tudunk.

Most még csak az van hátra, hogy a szóban forgó müvelődési reformokat tartalmazó tervnek azon részletéről referáljunk a mely a rabbiiskola alapitásával foglalkozik.

Az Uwaroff-féle müvelődési reformok legkiválóbb pontját a mint már láttuk, a rabbiiskoláknak kellett képezniök. Ezen tanintézetek feladata az volt, hogy a községek számára rabbikat, s az iskolák számára tanitókat képezzenek. A rabbik és tanitók, mindegyikök a maga módja szerint, egy czélt szolgáljanak.

Mindegyikük, Uwaroff bizalmi férfiainak szellemében, a zsidóság átalakitására s a talmud befolyásának megtörésére igyekezzék, a rabbi községe körében, a szószékről, a tanitó

pedig tanitványai között, a katédráról igyekezzék a talmud hatását gyöngiteni. A rabbiiskolát ezen tendenciája daczára mégis megfelelő programmal kellett ellátni. A hallgatókat kellőképen elő kellett készíteni reformátori működésükre, s el kellett őket látni a szükséges szellemi fegyverekkel. Különösen a mi a rabbit illeti, a bizottság álláspontjából kiindulva arra kellett törekednie, hogy a zsidók lassankint összevegyüljenek a többi népességgel, és tevékenységüket oly nemüvé változtassák, a mely az állam hasznára váljék. A rabbi községében adminisztrativ végrehajtója legyen bizonyos a kormány által előirt, tisztán polgári természetü törekvéseknek, s ezekben a vallás legyen segédeszköze. Két, lényegében, egymástól teljesen elütő funktiót teljesitsen, még pedig: a kormány megbizottjáét politikai érdekeinek szemmeltartásával, mely czélból különböző megbizatásokban részesül, pl. örködnie kell, hogy a melamed birja-e az előirt igazolványt, vagy hogy a helységben lakó chassidim és rabbijaik a »zadikim«-ről az illetékes hatóságnak jelentést tegyen, s egyszersmind nemcsak vallásos oktatója és vezetője legyen községének, hanem kötelezőleg teljesitsen hivatalos teendőket, a melyek ugyan vallásos természetüek, de a melyeket zsidó törvény szerint minden zsidó teljesithet, a ki erre kellőleg képesitve van, vagy a szükséges ismereteket birja, pl. a circumcisió, esketés, elválasztás, temetés funktiói, melyek teljesitése nem függ össze a rabbi tulajdonképeni hivatásával. A rabbi ezen funktióinak feleljen meg a tanintézet, s e szerint készüljön a tanterv és iskolaprogramm is. Élén, mint igazgató, keresztény férfiú állott, alatta volt a zsidó inspektor, a ki a zsidó tárgyak tanitására s a tanulók vallásos életére gyakorolt felügyeletet. A zsidó tárgyak tanitói csak zsidók lehettek, az általános tantárgyakéi úgy zsidók, mint keresztények. Két rabbiiskola volt: Wilnában és Shitomirban. Ezen tanintézetek kurzusa 1.) egy általános, hét esztendeig tartó s minden tanitványra kötelező, 2.) egy esztendős és csakis a tanitó pályára készülők számára kötelező, 3.) egy háromesztendős, a rabbi pályára készülők számára kötelező tanfolyamból állott. Az első, hét esztendős tanfolyam magába foglalta az általános, és speciális zsidó tantárgyakat, előbbieket a gymnáziumi tanfolyam terjedelmében, a természettan valamint a franczia és latin nyelvek kihagyásával. A

latin nyelvet 1850-ben ugyan felvették, 1853-ban azonban ismét leszoritották a programmról. A mi a zsidó tárgyakat illeti, az első három osztályban ugyanazon tárgyakat, s ugyanoly terjedelemben tanitották, mint a másodfoku koronaiskolákban; a felsőbb osztályokban behatóan magyarázták a zsoltárokat és a prófétákat, valamint kiválasztott traktátumokat adtak elő a talmudból és a misnából. A pedagógiai tanfolyamnak a statutum szerint nevének megfelelő programmal kellett volna birnia, a melylyel azonban nem birt, s tulajdonképen nem volt egyébb, mint az általános kurzus folytatása. A speciális rabbitanfolyam részben elméleti, részben gyakorlati volt, s a rabbiiskolák fennálásának első éveiben sok változáson ment keresztül. Csak 1858. júl. 31-én érkezett le a minisztériumtól egy teljesen megerősitett és jóváhagyott programm, a mely a következő műveket tartalmazta: bibliát, traktátumokat a misnából és a talmudból, חיי אדם, פסקי הרא"ש, מורה נבוכים, עקדת יצחק, דרשת הר"ן חובת הלבבות héber és aram nyelvet. Előitéletéhez híven, Uwaroff gróf a talmud tanitást csak a látszat kedvéért hagyta meg a rabbiiskolákban, nehogy tulságos nyiltan lépjen fel a túlnyomó többség meggyőződése ellen. Ez okból csak azon talmudi traktátumokat szemelték ki előadásra, a melyek sem tudományos, sem praktikus értékkel nem birtak. (Lásd Morgulis említett értekezését. Zsidó könyvtár III, 352 l.) A zsidó tárgyak tanitása egyáltalában meglehetősen hézagos volt, s messzire mögötte állott az általános tantárgyak tanitásának, mert ezen tárgyak, úgymint a gymnáziumban, egyetemi képzettséggel biró, hivatott szakemberek által adattak elő, a kik a methodika és didaktika követelményeivel tisztában voltak; a zsidó tárgyakat ellenben autodidaktikus tudákosok adták elő, a kik nagy olvasottsággal birtak ugyan a talmudi s a rabbinikus irodalom terén, s a héber nyelvet gyakorlatilag is tökéletesen birták, de a kiknek halvány fogalmuk sem volt arról, hogyan adják elő tárgyaikat, sőt még valamely európai nyelvet, valamint az orosz nyelvet sem beszélték, úgy hogy tanitási módjuk semmiben sem különbözöttt a chéder szokásos tanitási módjától, s ennélfogva éppenséggel nem állhatta ki a versenyt az általános tárgyak tanitásával. Ennek legelső következménye az volt, hogy a tanulók rokonszenve egészen az általános tantárgyak felé irányúlt,

mig a zsidó tárgyakat meglehetősen elhanyagolták. (Ibidem 853 l. és Rasswet 1880, 37 szám 1463 l. Beletzkyt idézve.)

Különben a hézagos tanitás nem volt egyedüli oka annak, hogy a »rabbinövendékek« elhanyagolták a zsidó tárgyakat. Egészen más, és mélyebb oka is volt ennek. A hallgatók, a kik között gyakran előrehaladott korú ifjak, sőt gyakran meglett férfiak is voltak, nem hitegették magukat valamely különös jövővel. Nagyon jól tudták, hogy az akkori szigorú vallásosság s a talmudi és rabbinikus tudás mellett, a mely az orosz zsidók között el volt terjedve, egy község sem fogja őket valódi rabbijuknak elismerni, minthogy oly intézetben nyerték kiképéztetésüket, a melynek főczélja a talmud gyöngitése, a melynek élén keresztény férfiu állott, s a melyben a talmudot csak a látszat kedvéért adták elő, s ezt is oly férfiak, a kiknek vallásossága nem örvendett a legjobb hirnévnek s a kiket a tömeg szabad gondolkozásuaknak s eretnekeknek tartott. Tudták, hogy mint rabbik, csakis a kormányra támaszkodhatnak majd, a mely akkor is el fogja ismerni megbizottjaiúl, ha a zsidó tárgyakat kevésbbé alaposan értik is. A már többször idézett Morgulis, a ki maga is a shitomiri rabbiiskola első növendékei közé tartozott, ezen dologról következőképen nyilatkozik: »A rabbiiskolák tanitványai, már azon idő alatt is, a melyben még az intézetet látogatták, magukat a kormány jövendőbeli orgánumainak tekintették, a mely támogatni fogja őket a zsidó községekkel való küzdelmükben. Ezen naiv, minden praktikus érzelmet nélkülöző, jövőjükre vonatkozó nézet kártékonyan hatott a hallgatókra, s lassankint feszült viszonyt teremtett köztük és a községek között.

A »küzdelem« szót folyton hangoztatta a rabbinövendék, s már eleve a kormány által támogatott »missionáriusnak képzelte magát azon küzdelemben, a melyet makacs hitsorsosaival kell majd vívnia. S a míg jövendő hivatását ily ideális szinben látta, nyilvánosan áthágta vallása oly törvényeit, a melyeket a zsidó községek szenteknek tartották.« (Ibidem 345.)

De mégsem tetszelgett magának valamennyi a kormány által támogatott missionárius szerepében, s egy koronaiskolában alkalmazott tanitó állása sem gyakorolt varázst valamennyiökre. Ezért az ilyenek különös igyekvéssel az általános tantárgyak tanulmányozása felé fordultak, hogy később az egyetemen, vagy valamely más főiskolában felvételi vizsgálatot tehessenek s így egészen más pályára készülhessenek, mint a milyet a rabbiiskola kilátásba helyez. A mint idővel a rabbik és a tanitók állapotának fonáksága nyilvánvaló lett, mindinkább növekedett azon tanulók száma, a kik csak az alkalmat várták, hogy elhagyhassák a rabbiiskolát, s különösen növekedett 1856-ban, a midőn megengedtetett, hogy a rabbinövendékek a franczia és a latin nyelvből letett vizsgálat után felvehetők az egyetemre. Sokan közülök nem is végezték el az első hét osztályt, hanem kiléptek az intézetből, hogy más nyilvános tanintézetbe léphessenek vagy pedig hogy saját erejükből készüljenek az érettségi vizsgálatra. Ezek rendesen a rabbinövendékek legtehetségesebbjei és legszorgalmasabbjai voltak, s csak azok maradtak meg továbbra is az intézetben, a kik nem biztak eléggé magukban, hogy valamely főiskolát sikerrel végezhetnék, s csak a kényszerüségnek engedelmeskedve, békültek ki a tanitói, illetőleg a rabbihivatással. Mert sem ezen tanitók, sem a koronarabbik helyzete nem volt irigylésreméltó. Eltekintve ezen tanitók nagyon szerény fizetésétől, a mely alig óvta meg őket az éhezéstől, hivatalos állásuk is igen kétes volt. »Nagyon kedvezőtlen szinben, — mondja Bjeletzky — tükröződött vissza azon sajnálatos körülmény, hogy nemsokára fel kellett venniök a küzdelmet, részben közvetlen feljebbvalójukkal, az iskolafelügyelővel, részben kollégáikkal és részben községükkel. Az iskolafelügyelők a kik között sok irodatiszt és parochiális tanitó volt, továbbá a melamedok közül kikerült zsidó tanitók ellenségeskedni kezdtek ifju kollégáikkal, midőn ezeknek túlsúlyát tekintélyre és tudományra nézve felismerték, a fanatikusok pártja pedig, a mely mindenütt alkalmat keresett az iskolák elleni bizalmatlanságra, a legcsekélyebb alkalmat megragadta, hogy vallásos szokások és czeremóniák elhanyagolása miatt, gáncsolja őket.« Azonkivül nem elégítette ki a hivatásukkal járó teendők elvégezése sem, mivel épen kevéssé voltak erre előkészitve.

(Vége következik.)

Wilna. Görz F.

KÚTFŐK.

269. sz.

A főrendiház ülése október 22-én.

Elnök: Szlávy József koronaőr.

Jegyzők: Gyulai Pál, báró Rudnyánszky József, gróf Bánffy György és Gáll József.

A kormány részéről jelen vannak: báró Bánffy Dezső, Erdély Sándor, báró Fejérvári Géza, Josipovich Imre, báró Jósika Samu, Lukács László, Perczel Dezső, Wlassics Gyula.

Az áttérés.

Elnök: Következnek a képviselőház által beiktatott uj szakasz melyet a hármas bizottság e fejezet elé kiván tétetni.

E szakasz igy hangzik:

Báró *Rudnyánszky József* (Olvassa): »Az 1868, LIII. törvényczikk 1—8. §-aiban foglalt rendelkezéseknek hatálya minden bevett vallásfelekezetre kiterjesztetik.«

Gróf *Zichy Nándor:* Kérem ezen szakaszra vonatkozó módositványomat felvétetni.

Báró *Rudnyánszky* József jegyző: Gróf Zichy Nándor e 25. §, törlését inditványozza.

Gróf Zichi Nándor megokolja inditványát.

Wlassics Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságu elnök ur! Méltóságos förendek! Mindenekelőtt Zichy ő exczellenczziájának arra a tételére, hogy kereszteny nem járulhat ezen szakasz megszavazásához és hogy ez az ország megszünik keresztény ország lenni, ha azt megszavazzák, azt jegyzem meg, hogy akkor ebben az értelemben ma a müvelt világon keresztény ország nincs (Helyeslés a baloldalon), mert az izraelita vallásnak visszonosságát elismerik Európa minden államában, mely a müvelt államok között helyet foglal. Tehát ezt egyáltalán állitani nem volna szabad, mert én nagyon jól tudok és ismerek egy államot, hol nagyon is gyakran látjuk gróf Zichy ő exczellenczziáját és pedig ugy látom, hogy ott szintén a kereszténység érdekében müködnek, pedig ott ez a paragrafus régen életben van.

A mi egyébiránt ezen szakasznak tartalmát illeti, egész nyiltan kell pertraktálnunk azt, hogy miért ragaszkodunk ezen szakasznak a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénybe való felvételéhez.

A méltóságos förendek, méltóztatnak tudni, hogy az izraelita vallásról, tehát a reczepczióról szóló törvény ma már szentesitve van. Már most méltóztassék figyelembe venni azt, hogy ha a törvényhozás reczipiál egy vallást, lehet-e ezen reczipiált vallásnak kevesebb jogot

adni, mint a mennyi jogot már adtak a mélt. förendek a jövőben elismerendő vallásfelekezeteknek? Mert a jövőben elismerendő vallásfelekezetre nézve szabad az áttérés és nincs kikötve, hogy a jövőben elismerendő vallásfelekezeteknek épen kereszténynek kell lenni. Tehát esetleg a mohamedán vallásra való áttérést is lehetségessé teszi a törvény és most ő exczellenczziájának törlési inditványa csak egyet akar megakadályozni, és ez az hogy az izraelita vallásra való áttérés megengedtessék. Engedelmet kérek, ily helyzetben ezen inditványnak határozott éle van, éle van egyenesen az izraeliták ellen, mert még minden egyébb vallásra vonatkozólag megengedi az áttérést a törvényjavaslat, ugy a hogy méltóztattak elfogadni, egyenesen csak ezeket zárná ki a visszonosság és jogegyenlőség követelményeiből.

Ily helyzetben ugy a képviselőház, mint a hármas egyesült bizottság, valamint a kormány ragaszkodik ezen szakaszhoz. E nélkül csonkának tekintené a reczepczióról szóló törvényt s ezért óhajtja ezt kiegésziteni, a mi egyébiránt a törvényhozási logika elengedhetlen folyománya, mert a legegyszerübb törvénymagyarázat szabályai szerint, ha egy vallás reczipiáltatik, annak nem lehet kevesebb joga, mint a jövőre elismerendő vallásoknak. Tehát már ebből is következik a viszonosság kiterjesztése; de mi annak expressis verbis kifejezéséhez ragaszkodunk, mert mi minden kétértelmüséget kizáró módon akarjuk biztositani azt, hogy az izraelita vallásról a keresztény hitre való áttérés és viszont a keresztény vallásról izraelita hitre való áttérés szabályoztassék, mert hiszen még az előbbi sincs Magyarországon szabályozva, az sincs kimondva, hogy az izraelita vallásról a keresztény hitre való áttérés mikép történjék.

Ezek után bátor vagyok ajánlani a képviselőház szövegének a hármas bizottság által is elfogadott tartalmát, a méltóságos förendeknek. (Helyeslés baloldalon.)

Gáll József: gróf Keglevics István!

Gróf Keglevics István: Elállok!

Elnök a vitát bezárja. A kik gr. Zichy Nándor inditványát elfogadják . . .

Gr. Eszterházy Miklós Móricz: Névszerinti szavazást kérek;

Elnök: Minthogy 20 tag névszerinti szavazást kér, azt ezennel elrendelem. Akik gr. Zichy Nándor törlési inditványát elfogadják, azok igennel, a kik nem fogadják el, azok nemmel szavaznak.

Elnök: A szavazatok összeszámitása végett az ülést felfüggesztem.

Szünet után.

Elnök: Az ülést ujra megnyitom. A jegyző urak a beadott szavazatokat összeszámitván, kiderült, hogy gróf Zichy Nándor ő exczellenczziája inditványa mellett nyilatkozott *113*, ellene *120* förendi tag, ennélfogva Zichy Nándor gróf inditványa *7* szavazattal *elesett*. Más inditvány nem adatván be, a képviselőház által beiktatott uj szakaszt elfogadottnak nyilvánitom.

270. sz.

Sváb Izsák és Löw Ulmo kitüntetett magyar zsidók VI. Károly magyar király idejében.

I.

Nos Carolus VI. Divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, et Rex Germaniae, Hispaniarum, Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, et Ramae Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariae, Navarrae, Grannatae, Toleti Valentiae, Galletiae Majorearum Hispalis, Sardiniae, Cordubae, Corsicae, Murtiae, Grennis, Algarbis, Algecirae, Gibraltaris Insularum Cannariae, nec non Indiarum Orientalium et Occidentalium Insularum ac Terrae Firmae, Maris Oceani. Archi Dux Ausztriae Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Luxemburgi, Würtembergae ect. ect. Thelae superioris et inferioris Silesiae Achenarum et Neopatriae Princeps Sveviae, Marchio Sacri Romani, Imperÿ Burgoviae Moraviae, Superioris et inferioris Lusatiae, Comes Hubspergi, Flandiae, Tyrolis, Barcinonae, Ferretis Kyburg, Goritiae, Rossilionis et Cerritaniae Landgravius Alsatiae, Marchis Oristani et Gome, Gocieani Dominus Marchiae Sclavoniae, Portus, Mavius, Biscaiae Molini, Salinorum Tripolis et. Mechliniae et. et.

Memoria commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod posteaquam ex complurium Fidelium nostrorum etiam sublimioris Characteris et praeeminentiae militarium officialium Generalium utpote et Bell. Duxum Testimoniis coram nobis reproductis benigne intellexissemus. Qualiter nimirum Löw Ulmo et Isacus Svab Judaei Consocii quaconstituti Vice Gerentes Oppenheimeriani quam a Triennio, non saltem pro Budensi, verum aliis etiam Praesidiis nostris, ac campestribus, quoque bellicis necessitatibus, in Anno quoque 1717. proxime praeterito pro nominatissimo *Tortalitio* nostro Belgradiensi eotum penuria rerum laborante, et vicimes eidem Fortalitio Castres, potissimum dum sub admodiaturatu More feldiano; maximi defectus oborti fuissent magnam quantitatem Annonae promte et alacriter administraverint, taliterque servitium nostrum fideliter, Zelose et ferventer promoverint, ac in posterum etiam pari fidelitetis Zelo pacis videlicet et Bell. temporibus semet quemvis in casum promoturos pollicentur, ac ob id iidem Judaei Consocii apud Matrem nostram in eodemisse suplicarunt, quatenus intuitu tam utiliter praestitorum corundem fidelium servitiorum, quam in futurum etiam non minori fervore praestandorum, eosdem non solum sub specialem Protectionem nostram Caesareo Regiam adsumere rerum in singularis eorundem fidelitatis recognitionem, id quoque ut ipsi, ipsorumque haeredes et posteritates ac familie eorundem in omnibus illis locis, ubi ejus modi Hebraei, cum Caesareo Regia nostra, aut Gloriosae memoriae Praedecessorum nostrorum, non secus Magistratus quque annuentia tollerarentur, ubilibet

in praefato regno nostro Hungariae, signanter vero in Regia et hibera Citte nostra Budensi Secure legere et morari, ac in eorum negotiatione consvetudinibus et propriis caeremoniis contra Communitatis Hebraicae libertatas Caesareo Regias nullatenus gravari, molestari et impediri, nec minus et etiam libere ubilibet et secure itinerari, mercari et negotiari ac iis omnibus concessionibus, quibus nimirum caeteri Judaei a Matre nostra vel Praedecessoribus nostris conscenti fuissent, absque quorumvis impedimento, et reclamatione, uti, frui et gaudere possint, Praeterea in personalibus aeque ac realibus, mullius alterius, praeterquam Camerarum nostrarum aut ubi ipsi fixum domicilum habuerint, legitimi Magistratus Judicio adstare et respondere teneantur, nec propter aliorum Judaeorum debita ullo fracto arrestari et detineri, tantoque minus damnificari possiat; sed nec insolitis Taxis aut Tributis alter quam ipsi Christiani cujusvis loci ullo modo gravariet onerari debeant, ac denique cum universi mercibus liberum quaestum et negotiationem suam in suis habitationibus aut apertis etiam formicibus qua privilegiati Aulici Judaei nostri exercere possint et valeant, clementer concedere dignaremur. Quorum Nos humillima suplicatione clementer permoti, attentis et consideratis praedeclaratis eorundem duorum Consociorum Judaeorum fidelibus et utilibus servitÿs, quae iidem uti praemissum est fideliter ac Zelose praestitissent, ac in futurum etiam quavis occasione par fidelitate, et constantia se praestituros, pollicerentur, dignos omnino existimavimus ut in recognitionem praenarratorum servitiorum peculiari gratia nostra Caesareo Regia et Judulitio consolari et perfrui possint. Ac proinde ex certa scientia nostra, ac de Caesareo Regia benignitate, in quos vis bene meritos et fideles subditos nostros extensa, memoratis Judaeis Löw Ulmo et Isaco Svab consociis id clementer concedendum et annuendum, indulgendumque esse duximus ut iidem cum Uxoribus, Prolibus et Domestica Familia suis eorundemque filii et nepotes, in recta generationis linea descendentes, in omnibus illis, ubi aliqui Hebraei praesertim autem Budae cum Caesareo Regia nostra aut gloriosae memoriae Praedecessorum nostrorum, non secus Magistratus quoque annuentia tolerarentur, ubilibet in praefato regno nostro Hungariae secure degere et morari, ac in eorum negotiatione consvetudinibus et propriis Caeremoinis contra libertates Caesareo Regia Communitati Hebraicae clementer concessas et impertitas nullatenus gravari molestari et impediri, nec minus etiam ubilibet libere et secure itinerari mercari et negotiari, ac iis omnibus concessionibus, quas nimirum caeteri Judaei a Matre nostra, vel Praedecessoribus nostris consecuti fuissent, absque quorumvis impedimento et reclamatione uti frui, et gaudere possint Praeterea in Personalibus aeque ac realibus nullius alterius praeterquam Camerarum nostrarum, aut ubi ipsi fixum Domicilum habuerint, legitimi Magistratus Judicio adstare et respondere teneantur, nec propter aliorum Judaeorum Debita, ullo pacto arestari et detineri tantoque minus damnificari possint. Sed nec insolitis Taxis aut Tributis aliter quam ipsi Christiani cujusvis loci ullo modo gravari et onerari debeant. Ac denique cum universis mer-

cibus liberum quaestum ac negotiationem suam in suis habitationibus, aut apertis etiam fornicibus non aliter quam privilegiati Aulici Judaei nostri exercendi praerogativa gaudere, et ubique locorum in praefato Regno nostro Hungariae Partibusque eidem annexis, quaesturam et negotiationem suam, absque ulla turbatione et impedimento, solutis nihilominus solvendis (exercere et promovere, ac exceptis Liberis et Regiis montanis Civitatibus nostris, aliisque super non receptione et toleratione Judaismi, ab antiquo suam Privilegiatis Locis) salvis semper ejusmodi locorum Privilegiis et Immunitatibus, praevia tamen super sui admissione et receptione cum Magistratu et Communitate pro justo et aequo ineicienda conventione et accorda Residentiam sibi figere, et uti praemissum est, quaestum ibidem exercere, caeremoniisque ipsorum Judaicis uti frui et gaudere possint et valeant. Quos etiam in benignam Caesareo: Regiam Protectionem et Tutelam nostram specialem, praevio modo assumsimus. Immo concedimus annuimus, indulgemus et assumsimus. Quocirca Fidelibus nostris universis et singulis praefati Regni nostri Hungariae, Palatino, Judici Curiae nostrae Regia Tavernicorum nostrorum Regalium Magno, ac Personalis Praesentiae nostrae Judicÿs Locumtenenti, et Consiliariis nostris respective Intimis modernis et futuris nec non supremis et Vice-Comitibus, Judlium et Jurassoribus, ac totis demum Universitatibus, quorum libet praefati Regni nostri Hungariae Cottuum. Non solum, Camerae nostrae Hungariae Praefecto et Cameralis Administrationis Scepusiensis Administratori et Consiliariis. Item Magistris Civium, Judicibus et Juratis Civibus ac senatoribus, totisque Liberarum et Regiarum Cittum Nostrarum, quae intuitu non receptionis et tolerationis Judaeorum privilegiatae non essent, prout et Regiorum nostrorum, ac aliorum opidorum Privilegiatorum Communitatibus cunctis denique cujuscunque status gradus honoris et dignitatis huibus subditis videlicet, hisce benigne committimus et mandamus quatenus memoratos Löw Ulmo et Isacus Svab Consocios Judaeos eorumque haeredes in recta Linea dascendentes et familiam ipsorum, praemissis benignis Indultis et Concessionibus nostris uti frui et gaudere permittere, et contra praesentem Gratiam nostram iisdem concessam, adversus ursos eorundem Impetitores, Turbatores et Damnificatores tueri protegere et defendere velitis debetisque et teneanimi, Auctoritate nostra Regia vobis eatenus plenarie concessa et attributa. Harum Nostrarum Secreto Sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitarum vigore et Testimonio Literarum. Datum per manus Fidelis nostri nobis sincere dilecti. Splis ac Magei Comitis Nicolai Illesházy de Radem haereditarÿ in Trenchini ejusdemque prout et Lipptoviensis Cottuum perpetui supremi Comites actualis Jntimi Consiliary nostri, et per dictum Regnum Nrum Hungae Aulae nostrae Cancellarii in Castro Nro Laxenburg die VI. Mensis May Anno Domini 1718. Regnorum Norstrorum Romani VII. Hispaniarum XV. Hungae vero Bohemiae et Reliquo. A° VIII.

Carolus mp. L. S. Comes Nicolaus Illesházy mp. Josephus Sigray mp

Jelen okiratnak magyar forditása igy hangzik:

Mi VI. Károly stb. stb. Figyelmébe ajánljuk hadseregünk fővezérei és tisztjeinek és valamennyi hivünknek, a kiket illet egyenkint és összesen, hogy Löw Ulmo és Svab Izsák zsidótársak, kik mint az Oppenheimbeliek választott helyettesei ügyünket hűen, buzgón és lelkesen előmozditották akkor, midőn nemcsak a budai, hanem a többi vár- és táborozási helyre, igy belgrádi táborunkba, midőn az imént elmult 1717. évben a hirhedt Torzalitio elleni harczban, a kit sikerült is legyőznünk, a legnagyobb szükséggel küzdöttünk, de különösen a moritzfeldi táborozás alatt tüntették ki magukat az által, hogy szembeszállva a legfenyegetőbb veszélyekkel, nagy mennyiségü élelmiszert szállitottak, sőt megigérték, hogy jövőben is, háboruban és bekében egyaránt hasonló buzgalommal és hüséggel fogják szolgálatukat teljesiteni. Tekintve, mily hüséggel rójják le szolgálatukat, melyet jövőben is hasonló ügybuzgalommal fognak betölteni, tekintve továbbá hüségük számos más tanujelét alázatos könyörgésükre legkegyelmesebben megengedjük, hogy úgy ők, valamint örököseik, utódaik, hozzátartozóik Magyarországunk mindazon helyein, hol mindeddig a zsidók a mi vagy megdicsőült Elődeink kegye vagy a városi tanács határozata folytán csak megtürettek, nem véve ki Budát, szab. kir. városunkat sem ütlegelni vagy akkor, a midőn a szokásos vallási szertartásokkal zsidó voltuknak adnak kifejezést, őket ebben megakadályozni vagy zavarni nem szabad, hanem szabadon járhatnak, kelhetnek, kereskedhetnek és minden akadály nélkül élvezhetik azon előnyöket, melyeket Anyánktól vagy Elődeinktől nyertek, továbbá személyükre nézve egyenlők a többi polgárokkal, csak a kamerának vagy lakóhelyük hatóságának felelősek, mely hivatalok kötelesek őket szabályszerüen megidézni, oly bünért, melyeket más zsidó követett el, őket nem szabad sem letartóztatni, sem tömlöczbe vetni, annál kevésbé elitélni. De nem kell nekik több adót, sem sarczot fizetniök a keresztényeknél és ezen terhet nem szabad sehol sem súlyosbitani. Végül mindennemü kereskedést úgy otthon, mint nyilvános helyen szabadon üzhetnek és ugyanazon jogokat birják, mint a palotabeli zsidók. Mindezeket mi kérésüktől indittatva, tekintettel hü és hasznos szolgálatukat, melyre nézve megigértek, hogy jövőben is fentartják, mindezeket megengedjük, továbbá a fentebb emlitett okoknál fogva méltóknak tartjuk őket azon rendkivüli királyi kegyünkre, hogy nemcsak nevezett Löw Ulmo és Svab Izsák zsidótársak élvezzék ezen előnyöket, hanem nejeik, utódaik, családjuk, fiaik, unokáik és egyenes ágoni leszármazóik is részesüljenek azon előnyökben, melyeket a zsidók valaha királyi kegyünk és Őseink kegyénél fogva Budán élveztek, hogy t. i. őket sem ütlegelni, sem akkor, a midőn a szokásos vallási szertartásokkal a zsidó közösségnek adnak kifejezést, ebben őket megakadályozni vagy zavarni nem szabad, hanem szabadon járhatnak, kelhetnek és minden akadály nélkül élvezhetik azon előnyöket, melyeket Anyánktól vagy Elődeinktől nyertek, továbbá személyükre

nézve egyenlők a többi polgárokkal, tetteikért csak a kamerának vagy lakóhelyük hatóságának felelősek és ezen hivatalok is kötelesek őket szabályszerüen megidézni, oly bünért, melyet más zsidó követett el, őket nem szabad sem letartóztatni, sem tömlöczbe vetni, annál kevésbé elitélni. De több adót vagy sarczot sem kell fizetniök a kereszténveknél és az adó terhét sehol sem szabad súlyosbitani. Végül mindennemü kereskedést úgy a nyilványos helyen, mint otthon szabadon üzhetnek s ugyanazon jogokat birják, mint a palotabeli zsidók. Bármely helyen, királyságunk bármely részén akadjon is dolguk, azt, valamint kereskedésüket minden zavargás és megakadályozás nélkül gyakorolhatják (fentarthatják mindazon szabadságleveleket, melyek a zsidók vallásszabadságára és türésére vonatkoznak, az ország bármely részére vonatkozzanak is) és mindazon előnyöket, melyeket egykor biztositottunk, mert hiszen ezek előző megbirálás és jóváhagyás után adattak ki és ezért most is, mint egykor, élvezzék azokat. Mindezekre nézve tehát tovább is megtartják királyi jóindulatomat, különös királyi kegyemet és pártfogásomat. Mindezeket tehát megengedjük, ezekkel kedveskedünk nekik és pártfogoljuk őket. Ezekről értesitjük magyarországi hiveinket egyenkint és összesen, a nádort, kuriát, helyetteseiket és az ispánokat, még pedig úgy jelenlegi, valamint az ezek után következő hivatalnokokat. A magistratusoknak, polgároknak, a bíróknak és esküdteknek és azon városoknak, melyekben a zsidók befogadásáról és türéséről rendelet nincsen, meghagyom, hogy emlitett Löw Ulmo és Sváb Izsák zsidótársak, valamint ezek örökösei, egyenes ágoni leszármazói és családjuk ezen kegyemből kifolyó szabadságlevél élvezésénél közreműködjenek és azok ellen, kik őket ebben megakadályozzák, zavarják, megvédjék. Minél inkább megteszitek ezt, annál inkább számithattok királyi jóindulatomra. Miről ezen titkos pecséttel ellátott levelet bocsátjuk közre, mely titkos pecsétet, mint magyar király használunk. Kelt a laxenburgi táborban 1718. évi május hó 6-án. Római feletti uralkodásának 7., Spanyolország feletti uralkodásunk 15. és Magyarország és Csehország feletti uralkodásunk 8. évében.

Károly S. k. P. H.

Illésházy Miklós s. k.
Sigray József s. k.

Az országos levéltárban másolta és közli:

Budapest. Pollak Kaim.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Perles F.* Analekten zur Textkritik des Alten Testaments. *München*, 1895. — *Weisz G.* Imák izraelita nők számára. 2-ik javított kiadás. *Pécs*, 1895. — *Dr. Krausz S.* Rendszeres zsidó vallás- és erkölcstan. *Budapest*, 1895. — Glaubensgleichheit. Rationelle Studie über die Religion der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft die unausbleibliche Universal-Religion Humanität, Wahrheit, Gerechtigkeit. *Budapest*, 1895. — *Berger I. L.* A »Budapest III. kerületi izraelita ifjak betegsegélyző-egylet« fejlődésének története. *Budapest*, 1895. — *Schön Dávid.* Az izraelita vallásoktatás polgári iskolai vezérfonala. III. rész. *Budapest*, 1896. — *Epstein A.* Das Talmudische Lexikon Jehuda b. Kalonymos aus Speier. *Bresslau*, 1895. *Dr. Bacher V.* Die Anfänge der hebräischen Grammatik. Lipcse, 1895. (Külön lenyomat a Deutsche Morgenländische Gesellschaft folyiratából.) — *Dr. Liebermann Gy.* Das Pronomen und Adverbium im babylonischen Talmud, 1895.

Schorr O. H. 84 éves korában Bródiban meghalt. Az elhunyt tudós éleselméjü kritikus és a radikális irány hive volt. A talmud ellen, mint valami személyes ellensége ellen küzdött, mint galicziai hitsorsosai ellen, kik a talmud hivei. Csak igy érthető az a keserü hang, amely a Hechalurzban kelleténél gyakrabban megszólal. Ő a talmudnak nem kritikus munkása, hanem kritikusa volt. Merész föltevései és állításai daczára az objektiv talmudkritikának szolgálatot tett. Széles olvasottsággal és jó tollal birt. A zsidó irodalom több ágát nagy sikerrel müvelte; számos, különösen régi tudóssal összeköttetésben állott. Geiger Ábrahám levelei az új orthodoxiáról, hozzá vannak intézve. Vagyonát, közel 150,000 frtot és nagybecsü könyvtárát a bécsi rabbiszemináriumnak hagyományozta. Különczködése miatt agg napjaira elhagyatva élt; halálát lakóhelyén alig vették észre; néhány ember kisérte utolsó útjában. Önzetlen lelkesedése és munkássága a zsidó tudományért nem feledtette el környezetével gyengéit; zsidó tudós áldozatokat csak hozhat, de nem várhat. Nugodjék békével.

Pap Gábor komáromi ref. püspök a nemeslelkü főpásztor elhunytát nemcsak saját egyháza, hanem az egész ország gyászolja. E fenköltszellemü férfiú elköltözése hitfelekezetünket is igaz fájdalommal töltötte el, mert az ő tiszta életének, buzgalmának és áldást terjesztő tevékenységének sugarai az ő lelki gondjára bizott felekezeteken kivül elhatottak minden hová, hol a lángoló hazaszeretettel párosult igaz értelemben vett vallásosság becsesel bir. Ez igaz lelkész sirjára felekezetünk is leteszi hálája és szeretete szerény levelét. Mert nem feledhetjük el soha, hogy midőn a zsidó vallás becsületéről, emberi jogainkról volt szó, ő vallásának szellemében mindig mellénk állott, pártunkat fogta és a hitből meritett meggyőződéssel, a paphoz illő szelidséggel ostorozta azokat, akik ellenünk fordultak. A protestantizmus ma hazánkban a szabadelvüség leghatalmasabb oszlopa. Közéletünk átalakulásában nekik van legtöbb érdemeik. Az azon felekezetekhez tartozó állam férfiaink korszakos munkával szolgálják a nemzeti ügy mellett a felvilágosodás ügyét. Az a szellem, melyet a protestánsok ujabb idő óta szószékeiken, sajtójukban és kiváló módon fejlődő irodalmukban, egyházi gyülekezeteik határozataiban terjesztenek, hazánkra nézve a legüdvösebb hatással van és az ország egyéb vallásfelekezeteinek követendő például szolgálhat. Ennek a nemes irányzatnak, mely a vallás különbözőségéből eredt és századokon keresztül keserüséget és nyomort terjesztett elfogultságnak és félreértéseknek gyökereit az *emberi jog* nevében támadja, leglelkesebb szolgája szállott sirba Pap Gáborban. Adjon az Ég vigaszt és kárpótlást a ref. egyháznak, hazánknak pedig sok ilyen lelki pásztort! Mi pedig igaz szivvel érezzük sirja felett a talmud mondásának igazságát: חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא a világ népeinek jámborai a mennyei üdvösségben részesülnek. Áldás emlékére. *m. f.*

Az unitarius közlöny novemberi füzetében, *Ferencz József* unit. püspök czikkében ezt olvassuk: Az unitarius egyházban van 112 lelkészi állomás. Ezekből csak egy éri el a 2000 frtot, kettő a 900 frtot, öt a 800 frtot, kettő a 700 frtot, nyolcz a 600 frtot, tizenkettő az 500 frtot, a más 77 lelkészi állomás már mind az 500 frton alul is van, le egészen 100 frtig, annyira, hogy egy lelkészi állomás átlagos javadalma csak 400 frt. Természetes, hogy a 100 és 200 frtos állomások közül egynéhány állandóan üresség ben van.

Statistika. Az 1891. évi a fővárosra vonatkozó népszámlálási adatok feldolgozását tartalmazó munkának megjelent a második kötete amelyből a zsidó lakosságra vonatkozó adatokat ide iktatjuk. A zsidó

lakosság növekedését a következő számok illusztrálják: 1870 : 44.890 lélek (az összlakosság 16%-je), 1881 : 70.227 (19·74%), 1891 : 102.377 (21·03%). A reformátusok megközelítik ezen növekedési arányt, 1870 : 4·8, 1881 : 6·09, 1891 : 7·42%. A főváros kerületeit véve, legszámosabban laknak zsidók a VII., VI., V. kerületben (31%—36%), leggyérebben a II. kerületben (4·72%). Mig általában a nők száma felülmúlja a férfiakét, addig a zsidóknál 1000 férfiura 895 nő esik, mind a többi felekezeteknél nagyobb a számuk. A fővárosi lakosságnak magyarosodását tekintve, a zsidókat illeti az első hely, amit e táblázat bizonyit (az első szám 1881., a második 1891-re vonatkozik). Magyar nemzetiségünek vallotta magát: r. k. 51·11%—62·19%, luth. 51·92—58·58, reform. 92·46—96·45, izr. 59·12—75·02. — A magyar nyelv ismeretére nézve második helyen állanak hitsorsosaink, t. i. 88·64% beszél magyarul, a német nyelv ismeretére nézve első helyen, németül beszél 78·57%. Két nyelvet beszél a zsidók 63·085%-je, hármat 8·61%, mindkét tekintetben első helyen állanak. Az analfabetákat illetőleg a zsidókat illeti az utolsó hely: r. k. 29·09%, luth. 21·54%, ref. 21·93%, izr. 20·49%. Alig hisszük, hogy ezen 20% nem tudna héberül irni és olvasni, miért is az analfabeták száma valóban csekélyebb a zsidóknál. Ha a gyermekeket a 7. évig levonjuk, az analfabeták aránya kedvezőbb: r. k. (1881) 19·04%—(1891) 18·99%, luth. 12·73—11·98, ref. 12·68—11·79, izr. 11·34—8·64. Érdekesség szempontjából jegyezzük még ide, hogy a házassági állapotot tekintetbe véve, a zsidó férfiaknál található a nőtlenek legnagyobb száma (42·42% nőtlen, 53·68% házas), de annál jobban járnak a zsidó nők, mert ezeknél van a nem házasoknak legkisebb száma (35·48% szemben 51·04% férjezettel.)

Az Institut-nek a következő zsidó tagjai voltak megalapitása óta. Az első Halévy F., a zsidónő szerzője 1836-ban választatott be: Adolphe Franck 1844., Munk 1855., Bréal, Weil, Oppert, Dérenbourg, Maurice Lévy, Lippmann, Holphen, Lyon-Caen, Rothschild, Bischoffsheim, Ascoli, Gomperz, Israels, Worms, Königswarter. Jelenleg 200 tagjai közt kilencz zsidó van.

Ungarische Wochenschrift. A mult számunkban jelzett hasonczimü hetilap első száma *Dornbusch M.* szerkesztésében már megjelent. Programmja igen figyelemreméltó, amennyiben magának, méltánylást érdemlő feladatot tüz. A zsidó pártviszonyokban békés hangot kiván meghonosítani. A nemzet iránti kötelezettségnek mondja, annak előmozdítását, hogy a hazai zsidóság legalább a maga körében béké-

sen éljen. Különösen kiemeli, hogy egyetlen zsidó párt sincsen jogosítva arra, hogy az »égi rendőrség«-et játsza. Szóval közeledést, emberséges eszmecserét és barátságos érintkezést kíván a pártok között. Mindez pedig igen érdekes tünet, mivel az uj lap szerkesztője egy négyzetes betüvel nyomódott ujságban éveken át a legélesebb hangon támadott mindent, ami a nem-orthodox zsidóság ügyének szolgált és mivel a hivatalos orthodoxia a békére irányuló törekvések merev visszautasítása által a haladó zsidóságot néha szintén harczias hangulatba hozta. Kezd végre derengeni és mi hőn kívánjuk, hogy az uj lap programmjához hű maradjon és hogy békés törekvéseit siker koronázza. Az uj időknek meg vannak a maga követelményei és ha a zsidóság ahelyett, hogy ezeket megértené, pártoskodásban, testvéri harczban és makacskodásokban meríti ki erejét, a hullámok összecsapnak Izraél viruló vetése felett.

Október hó 13-án élénk érdeklődés kiséretében ünnepelte meg az ó budai hitközség a kebelében fennálló »Báchurim bikur chólim« egylet alapításának századik évfordulóját. E jótékonyczélú szövetkezet történetét a jubilaeum alkalmából Berger J. Lipót hittanár irta meg magyar-német nyelven.

Felhivás a közgazdasági irókhoz és kiadókhoz. Az 1896-iki Ezredéves országos kiállitás V. (kereskedelem-, pénz- és hitelügyi) csoportjának egyik részleteül a csoport intéző bizottsága *szakkönyvtár* rendezését vette tervbe. E könytár ki fog terjedni a közgazdasági és pénzügyi ismeretek összes ágaira s föl lesznek abba véve mindazok az idevágó irodalmi munkák, amelyek 1. *hazai szerzőktől* erednek, 2. ha *külföldi* szerzőktől valók is, *magyarra* le vannak forditva és 3. habár külföldi szerzők termékei és lefordítva nincsenek, de hazai *viszonyainkra vonatkozásokat tartalmaznak*. Hogy e könyvtárt megfelelőleg rendezhessük és a csoport kiállításában felállíthassuk, az első sorban érdekeltek közreműködésére van szükségünk. Fölkérjük ennélfogva mindazokat a szerzőket és kiadókat, akik ide vonatkozó munkákat irtak illetve közreadtak: sziveskedjenek ezekből egy példányt az említett czélra átengedni. Szintúgy fölkérjük a kiállítás és különösen a kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoport minden barátját, hogy e könyvtár felállításához járuljanak és pedig főképpen régibb szakmunkákkal, amelyeknek szerzőihez vagy kiadóihoz e gyüjtemény érdekében immár nem fordulhatunk. A könyvek beküldését *f. évi november hó végéig* »az 1896-ik Ezredéves országos kiállítás igazgatóságának« czímére kérjük, Budapest (városliget), »az V. csoport számára«. Budapest, 1896. szeptember hó 28-án. Az Ezredéves orsz. kiállítás kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoportjának elnöksége: *Falk Miksa*, orsz. képviselő. *Lukács Antal*, főrendiházi tag. *Mende Bódog*, a csoport előadója.

Protestáns vagy zsidó, az mindegy. Ily czim alatt a következőket olvassuk a kitünően szerkesztett »Sárospataki Lapok« egyik utólsó számában: Franciaországban egy idő óta rendszeres hajszát folytatnak a protestánsok ellen és pedig az antisemiták, *kik zsidót és protestánst »egy ördög«*-nek tartanak. Igy a folyó év tavaszán Thiébaud egy sereg nyilvános előadást tartott a protestánsok ellen, a melyekben a protestantizmust nemzetellenesnek, a hazára veszélyesnek és idegen terméknek tüntette fel. A protestantizmus — úgymond — german eredetü és Franczíaország nemzeti géniuszával homlokegyenest ellenkezik s csak az angolszász fajnak való. Az utólsó évtizedek alatt a protestantizmus aggodalomba ejtő haladást tett Franciaországban és ez idő szerint dominál a minisztériumban, a közoktatásban, a hatóságokban, a pénzvilágban, a hadseregben, szóval mindenütt. (Az utóbbi állitásban csakugyan van valami igaz; a kormány legbefolyásosabb sajtó organuma a »Le Temps« az ó-hugonotta párt alapitása és sok magas állás van protestánsokkal betöltve). Az antisemita-klerikális előadó viharos tetszést idézett elő a hallgatóságban, a melybe azonban erélyes és találó ellenmondások is vegyültek a jelen volt ref. lelkészek és tanúlók részéről. A gyülekezések különben abban végződtek, hogy a prot. befolyás elleni küzdelmet igen sürgős feladatnak mondották ki. Csak nem a Bertalan-éj módjára? Eddig a közlemény. Mi meg azt kérdezzük, hogy hát a protestánsok után kik ellen fordul az antisemitismus néven ismeretes emberi nyavalya? Hisszük, hogy ily jelek után a kereszténység ezt a fekélyt végre mégis kivágja a testéből.

A bécsi komédiának nem tudni hányadik felvonása után ismét legördül a függöny. A császárváros óriási többsége fejébe vette, hogy oly férfit ültet a polgármesteri székbe, a kinek a becsületességről és jellemességről általánosan bevett fogalmától teljesen eltérő, sőt avval homlokegyenest ellenkező fogalma van. A bécsi községtanács 93 tagjának ragaszkodása vezéréhez odáig ment, hogy egy perczig sem kételkedtek abban, hogy ő felsége is meg fogja erősiteni a polgármesteri állásban azt a férfiut, a ki a legerősebb irott és szóval elmondott támadások daczára sem gondolt megsértett becsületének helyreállitására és jelleme kétségbe vont tisztaságának megvédelmezésére. A loyalitásá-

ról híres császárváros polgársága bizton remélte, hogy a leglovagiasabb király kezet fog nyujtani oly embernek, a kivel kifogástalan jellemü emberek, gentelmanek évek óta szóba sem állnak, mert elintézetlen lovagias ügyei képezik politikai müködésének egyik kiemelkedő részét. Milliomos város legfőbb méltóságáról talán joggal lehet feltenni, hogy jellem és becsület dolgában a legmesszebb menő követelményeknek is megfeleljen, hogy magán ügyei minden kifogástól mentek legyenek. És csodák-csodája a király szava sem józanitotta ki, nem téritette észre a bécsieket. Habár ő felsége a megválasztott Luegert meg nem erősitette, a községtanács többsége ismét csak Luegert választotta meg polgármesternek, kényszeriteni akarván a lovagias uralkodót, hogy megerősitse a lovagiatlanságot. A loyalitásból dacz lett. Ilyen körülmények mellett a dolognak nem lehetet más eredménye, hogy a községtanácsot ismét feloszlatták és Bécsben továbbra is kormánybiztos fog a város élén állani, Lueger megmaradhat agitatornak, mert azt dühöngése, féktelen beszédmódja szerint itélik meg, de nem lehet polgármester, a kitől szónoki tehetségein kivül még tiszta jellem és mocsoktalan mult is megkivántatik. Hogy pedig ilyenek fölött nem rendelkezik erről meggyőzheti őt és fanatikus pártját az alkotmányos király által megtagadott megerősitése és a községtanácsnak a kormány által történt feloszlatása. Az antisemitismust nem annyira antisemitismusa teszi kormányképtelenné mint ama tulajdonságok hiánya, melyek a társadalom erkölcsiségének alapjai a milyenek a becsületesség, a jelemesség, a tisztesség. Az antisemitizmus gyönge oldala mindenütt a becsülethiány és az uralkodó elhatározásával kétségtelenül ezt a fogyatékosságot is sújtani akarta, midőn zsidó vallású hü alattvalóit áldáz üldözőitől megóvta. Erkölcsiséget kell ama uraknak elsajátitani, mielőtt az állami életben szerepet akarnak játszani. A külvárosi sörfogyasztó itélete nem elegendő kvalifikaczió polgármesteri állásra.

Lapunk egy barátja beküldte nekünk egy felekezeti lapból kivágott eme czikkrészt, hogy e jóizü glosszákat közöljük. Hadd teljék kedve benne. »Én együgyü falusi létemre eddig abban a meggyőződésben voltam, hogy a reczepcziót első sorban az a liberális áramlat szülte, mely a 19-ik század legfenségesebb eszméit vetvén felszinre, szép magyar hazánkba is utat tört magának. És elősegitette születését az a néhány igazi szabadelvü férfiu, kiknek neve köztudomásu és kiknek ez irányu érdemeit a 19-ik század történet-irói lesznek hivatva méltatni. Ez igazán érdemdus férfiakra gondoltam én igazi hálával, mikor a reczepczió eszméje testett öltött. De azután az »Egyenlőség« került kezembe és

vége volt szép álmaimnak . . . Milyen tévesek voltak az én informáczóim, milyen hamisan látja az ilyen szegény falusi ember a fővárosban lejátszódó eseményeket! Milyen elferditett alakban kerülnek a tények a mi szegényes házainkba. Én szegény rövidlátó! Dehogy csinálták a reczepcziót az én hőseim, dehogy csinálták azok a nagy államférfiak, kiket én ugy csodáltam csendes falusi magányomból. És mi köze a liberálizmus e nagyszerü vivmányához a józan, emberséges magyar közérzésnek, a magyarság minden előitélettől mentes világnézetének, az egyenlőség és testvériség szent eszmét hirdető géniuszának? Tévedtem, tévedtem . . . Mea culpa! És előveszem ujra ama felekezeti hetilapot, hogy megtanuljam, kik csinálták a reczepcziót. De oh! jaj, gyenge az én megfogyatkozott memoriám ez ismeretlen nevek megjegyzésére. Rettenetes a számuk. Elvégzem az egyik oldalt és előveszem a másikat, de oh jaj, meggyőződöm, hogy hiába való volt a fáradságom. A másik oldal megtanit, hogy tévesen informált az első. Kétségbeesetten merülök a harmadik oldal névsorába, hogy még nagyobb legyen kétségbeesésem. Mert ez a harmadik oldal arról igyekszik meggyőzni, hogy az előző kettő informált tévesen, a reczepcziót a rajta elsőroltak csinálták és nem azok, kikről a többi zeng dicséneket. A főszerkesztő szerényen elhallgatja a maga érdemeit és lelkes hangon emlékszik meg a másodszerkesztőnek buzgalmáról, a mely nélkül mind a mai napig csak irott malaszt volna a reczepczió. De erre a dicshimnuszra elpirul a másodszerkesztő és dicséretreméltó önmegtagadással mondja: ne higyjetek neki, csak ismert szerénysége folytán tulajdonitja nekem az érdemeket, melyekért egyedül őt illeti meg a dicséret! Én semmit se tettem, de ő nélküle testetlen ábránd volna csak a zsidóság egyenjogusitása . . . Nézzetek rá! Bámuljátok! Vésétek nevét emlékezetekbe, tanitsátok meg rá gyermekeiteket mindörökre, amen! Már be is hittam a kis fiamat meg a három leányomat, hogy kórusban zengjék a derék férfiu érdemeit, mikor egy egész sereg ritkitott betükkel szedett név szökik a szemembe . . . Sem a fő- sem a másodszerkesztő nem csinálta a reczepcziót, hanem az alább felsorolt munkatársak. Oh! jaj nekem, megkábulok e töméntelen nagyság nevének láttára. És pirulok a szégyentől, hogy mind eme kiváló férfiuról oly téves nézeteket alkottam magamnak. Én együgyü, világtól elmaradt falusi! És ime, megtudom, hogy ezek éjjel-nappal a reczepcziót csinálták. Tudatlanságomon pirulva, restekelve néztem meg, hogy milyen érdemeket tulajdonit emlitett felekezeti lap ama bizonyos X-ik urnak . . . Hát — ő levelezett . . . És megborzongtam a rémület-

től. Uram, Isten, ha az az X-ik ur nem levelezett volna . . . Most nem volna reczepczió, nem volna egyenjoguság . . . Áldott legyen a kéz, mely ily ügyesen meglevelezte nekünk a reczepcziót! És áldottak legyenek a jegyzők, mert az ő jegyzésük nélkül hiába szavazta volna meg a parlament és förendiház az egyházpolitikai javaslatokat! És áldott legyen az a felekezeti lap, mely felrázott együgyüségemből, mely elhitette velem, hogy a reczepczió e kiváló külső és belmunkatársak, e jegyző levelezők nélkül is meg lett volna... Legszentebb meggyőződéseimtől rabolt meg e felekezeti lap jubiláló száma . . . Kár, hogy azon hitemtől is, hogy minden lap redakcziójában a jóizlés az irányadó, mely a többek között azt sem engedi meg, hogy a szerkesztő — másodszerkesztő — kül- és belmunkatársak egymást nyakra-főre dicsérjék . . . Csak három oldalt olvastam a reczepcziót csinálók dicshimnuszából, a negyedikct nem mertem megnézni, mert attól tartottam, hogy a szedőknek korektoroknak éz metrompásoknak is ki jut a részük a reczepcziónális mozgalom körül szerzett érdemekből . . . Uram, uram szerkesztő uram, feleljen nekem, hát csakugyan ugy elmaradtam én a világtól, csakugyan olyan rengeteg sok apja van a reczepcziónak? Ha igen, szíveskedjék ama felekezeti lap kihordóinak és egyéb alkalmazottainak névsorát is megküldeni . . . Hadd tanitsam meg gyermekeimet az ő nevükre is.« *Jungreisz Efráim.*

Pályadij. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat a Budapest területén létező zsidó hitközségek történetének megirására 1000 frtos pályadíjat tüz ki. Benyújtási határidő 1897. junius 1. A jeligés levélkével ellátott pályamunkák dr. Kohn Sámuelhez (Holló-utcza 4.) küldendők.)

TÁRSADALOM.

DR. SIMON JÓZSEF KITÜNTETÉSE.

Az izraelita vallásról szóló törvény beczikkelyezésével nemcsak az egyenjoguság nagy elve jutott diadalra, nemcsak ősi vallásunk lett eddigi megszégyenitő helyzetéből az őt megillető erkölcsi magaslatra emelve, hanem kifejezésre jutott e történeti jelentőségü ténynyel az az eszme is, hogy *a nemzet vallásfelekezetünk kulturális és ethikai törekvéseiben a magyar államra nézve nagy fontosságu erőtényezőt ismert fel.* Miként a keresztény hitfelekezeteknek az államtörvény oltalmába való felvételénél a hivő polgárok jogosult erkölcsi érdekei mellett az ország érdekére vetettek sulyt, azonképen történt ez felekezetünkre nézve is.

A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mellett jelentékenyen fokozott parlamenti küzdelem árán keresztülvitt külön reczepczionális törvény, az ahhoz füzött megokolások, az országgyülés képviselőházában elhangzott beszédek, a közvélemény megnyilatkozásai mind a mellett tanuskodnak, hogy hitfelekezetünk egyenjogusitásának tényében eddigi törekvéseink elismerésén kivül a leghatározottabb alakban nyilvánult azon állampolitikai czél, hogy vallásfelekezetünk, mely *tényleg* a hazai históriai felekezetek sorában foglalt helyet, *jogilag* is a történeti egyházak kategóriájába helyeztessék, *hogy ekképen a nemzeti czélok megvalósitásának nagy munkájában való nyomatékosabb részvételre képesittessék.*

És midőn a törvény érvényre emelte azt a nemzeti akaratot, hogy a zsidó egyház erkölcsi ereje az állam jogi attributumai által teljesebbé tétessék, a kormány azon volt, hogy a reczepczió után más külső tény által is dokumentálja, hogy

a zsidó vallásfelekezet törekvései az ország közérdekeivel azonosak, hogy a felekezet céljai a nemzet feladataival harmónikusan egybefolynak és hogy a zsidó ügy vezérei nem mereven elkülönitett felekezeti célokért, hanem munkájuk erkölcsi hatásával és kulturális eredményeivel az ország általános érdekében buzgólkodnak.

A történet mutatja, hogy a keresztény egyházak hazánkban minden időben az állam különös figyelmében részesültek. Az egyházak vezérlő tényezőit a fejedelem kegye, sőt az ország közjoga mindig kiváló kitüntetésekben részeltette. Az egyházak fényét emelő, erejöket fokozó kormányzási és közjogi gyakorlatnak alapját, Magyarország históriájában erősen kidomborodó ama felfogás képezte, hogy az egyházak működése a nemzet erkölcsi életére közmüvelődési érdekeire nagybecsü faktort képez.

Vallásfelekezetünk is megfelelt az állam iránti kötelességeinek. És ha nem tehette azt oly régi idő óta és oly arányokban, amint azt tagjainak hazafiui érzülete mindenkor óhajtotta, ugy ennek oka épen az állam volt, mely hitfelekezetünktől az éltető szabad levegőt, a fejlődés, a megszilárdulás feltételeit s a haladásra ösztönző elismerést megvonta. A zsidóság kötelességeit mostoha állapotában is megtette, de csak elszórtan és viszonyaira hatástalanul nyilatkozott meg irányában annak a méltatásnak egy eltévedt halovány sugara, mely a keresztény egyházakat az állami és társadalmi élet magaslatain tündöklő fénynyel állandóan körülövezi.

Épen ezért mélyen érzett örömmel jegyezzük fel e helyen, hogy hitfelekezetünk egyenjogusitásával egyidejüleg a közélet terén e tekintetben is uj irány jelei tünnek elénk. Benső megelégedésünkre szolgál az a nagy fontosságu tény, hogy elérkezett immár az ideje annak, mikor hazánk idealisztikus érdeksphaerájában hitfelekezetünk tevékenységének eredménye méltatva és e munka az élén álló vezér személyében az államfő által a nemzeti kultura alkotmányos őrének tanácsára hivatalos aktusban az ország szine előtt elismerve, fényesen kitüntetve lesz.

Az a tény, hogy nyomban a reczepczió életbeléptetése után dr. Simon József, a hazai zsidóság vezetője, a kir. tanácsossággal lett kitüntetve, a legörvendetesebb külső jele annak a nagy átalakulásnak, mely vallásfelekezetünkre az állami méltatásnak körébe vár. És minthogy a király ő felségének kitüntetése oly férfiura esett, aki közel három évtized óta a magyar zsidóság jogküzdelmeit vezette és irányitotta és maig is páratlan bölcsességgel, körültekintéssel kormányozza, és oly férfiura, aki a jelen viszonyokat előkészitette, megérlelte, ez a kitüntetés nemcsak a hazai zsidóság egy küzdelmes korszakának befejezését hanem egy szebb jövőnek utját is megjelöli.

E kitüntetés nemcsak a férfiu soha el nem évülő érdemeinek, hanem a vezetése alatt álló, törekvő, müvelődő, nemzeti szellemben előrehaladó zsidóságnak s az ő szellemi bélyegét magán viselő intézmények működésének is szól elismerésül a mult sikereiért és változott viszonyokból eredő nagy feladatokra irányuló tekintettel.

Őszinte megelégedéssel veszszük tudomásul e legfelsőbb elhatározásból, hogy a zsidóság és vezetőinek működése, az egyházunk talaján nőtt intézmények hatása az ország közmüvelődésének oly becses elemét képezi, hogy a hazai müvelődés országos ügyeinek intézője indittatva érzi magát arra, hogy ennek a legünnepélyesebb formában a felkent király szavával messze elhallatszó kifejezést adasson. A zsidóságban az elismerés egyéni része örömteljes visszhangra talál, de ép oly erős hatással van reá e kitüntetés általános, hogy ugy mondjuk politikai jelentősége. És e hatás nem fog nyomtalanul elmaradni, hanem mutatkozni fog azon feladatok megoldásánál, melyek vallásfelekezetünkre a vallás erkölcsi célok méltó módon való felkarolásán kivül szervezeti alkotmányának ujjáépitése, a belső béke helyreállitása körül, valamint nemzeti és müvelődési téren várnak. De hatása lesz e ténynek felekezetünk számos tagjára is, akik a hitügyekben való közreműködést immár nem exclusiv felekezeti, hanem állami szempontból is elsőrendü hazafiui feladatnak fogják felismerni.

Azt, amit dr. Simon József a kongresszus alkalmával, a kongresszus után felállitott országos iroda vezetésében mind e mai napig hitfelekezetünk egyenjogusitása, hitfelekezetünk és hitközségeink egysége, népiskoláink, felsőbb intézeteink, ugy mint az országos rabbiképző-

intézet és országos izraelita tanitóképző-intézet létesitése, illetve ujjászervezése és vezérlete, az országos izraelita iskolaalap osztha-tatlansága, hitközségeink belső rendjének megállapitása, az anyakönyvi ügy rendezése, a rabbik véglegesitése, az ország hitközségei és tagjai, valamint alkalmazottjai különösen véglegesitésre jogosult tanitói között felmerült peres és panaszos ügyek eligazitása, hitközségek, rabbik és rabbik özvegyeinek, agg tanitóknak különféle utakon-módokon való segélyezése és támogatása, a zsidó egyesületek védelme és támogatása, egyesek és zsidó testületeknek, tizezrekre menő ügydarabjainak elintézése érdekében, a kormány által leküldött szintén ezrekre menő ügyek ellátása, a zsidóság ellen intézett támadások, mint pl. a tisza-eszlári és más hason bűnperek védelmének szervezése, az oroszországi zsidó üldözöttek segélyezése, az országos magyar izraelita ösztöndij-egylet, az »Eczchájim«-egylet létesitése és vezetése, a zsidó irodalmi társulat létesitése, az országos izr. tanitó-egyesület létrejötte stb. stb. körül munkálkodott, alkotott, egy ily keretben méltatni egyáltalán lehetetlen. De érinteni is csak egy részét lehet mind annak, amit a hivatalos állásából várható tevékenységén messze messze tulterjeszkedő e munkájában fáradhatatlan férfiu imponáló politikai éles látással visszavonultságában a nyilvánosság gyakran tájékozatlanságból eredő tulkapásai elől kitérve céltudatosan alkotott és előmozditott. Kötetekre terjednek azok az emlékiratok, melyek *dr. Simon* tollából hitügyükre és jogegyenlőségünk érdekében kikerültek. — Megannyi mintaszerü okirata a hazai zsidó felekezet jogtörténetének. *Méltatásuk csak ugy válnék lehetségessé, ha a hazai zsidó felekezet legujabb történetét vázolnánk, melynek minden szála dr. Simonhoz van kötve, melynek arany fonalait ő fonta.* A részletek csak elmosódva mutatják a képet, melyen szerény tollunkat még kipróbálni fogjuk. Irattárakat képeznek azok az okmányok, melyeket *dr. Simon* szelleme, fényes elméje produkált. Jellemző

a kormányhoz intézett ezrekre menő és a közigazgatás különböző ágait érintő előterjesztéseire, hogy habár az esetek tulnyomó részében e szakvélemények különböző pártokhoz tartozó hitközségek, sőt egymással szemben álló pártok ügyeire vonatkoztak, azok az objektivitás olyan magaslatán állottak, hogy a kormányintézkedés azoktól csak ritkán tért el. Egy alkalommal egy magas államhivatalnok ily tapasztalatok alapján mondotta: »*Ha dr. Simon a halálos itéletemet irná meg, elhinném, hogy rászolgáltam.*« Ily módon vált lehetségessé az, hogy felekezetünk szervezetlen állapotában a *Schveiger* Márton elnöklete alatti országos iroda a gyakori megtámadtatás daczára békitő, egyengető céltudatos zajtalan és nehéz viszonyok is tapintatos eljárása általi kiváló tekintélyre tett szert, melyet politikai körök is elismertek.

Felejthetetlen marad a pártoskodás e korszakának történetéből *dr. Simonnak* a pozsonyi orth. rabbihoz tett utja, mikor orth. testvéreinknek békejobbot nyujtott, a béke feltételeire nézve pedig nekik fehér lapot ajánlott fel. A meghiusult remény nem kedvetlenitette el. A személyes támadásokról tudomást nem vesz. Midőn mostoha viszonyok szünetlen munkássága eredményének utját szegték és a tőle nem függő eseményekért felelőssé őt tették, nem keseredett el, hanem — jobb viszonyok alakulásán dolgozott. Az országos intézeteknek valósággal atyja. Nélküle árváknak érzik magukat. A legkisebb ügy épen ugy érdekli, mint a legkomolyabb politikai bonyodalom. Minden iránt, ami a zsidóság ügyével a legtávolabbi összefüggésben áll vagy csak összeköttetésbe hozható nagy figyelemmel van. A hitközségek ügyével-bajával széles e hazában rajta kivül senki sem törődik. Pedig ezek képezik a felekezet testének szerveit. Az egyes hitközségekből való kiválásokat és külön hitközségekké alakulást rendszeresen megnehezitette, majd szabályok kiszközlésével, majd pedig kapaczitáczió utján. Számos orthodox hitközségekből számos izben akartak egyes töredékek kiválni és kongresszusi alapon szervezkedni. Dr. Simon ezt mindig meg tudta akadályozni. *Az erők szétforgácsolásában látta a hitközségek és a zsidóságnak is legnagyobb veszedelmét.* Az egység érdekében bármily béke megkötésébe hajlandó volt. Ez a körülmény, valamint az, hogy majdnem három évtizedes működése alatt vallási téren reformokat nem kezdeményezett, sőt ily kisérle-

teknek is utját vágta, nemkülönben az a készsége, melylyel minden általános zsidó érdekü ügyben pártatlanul és önzetlenül buzgólkodott, párját ritkitó discretiója nagy tekintélyt adott neki az ellenséges pártban is, elannyira, hogy számos kisebb és nagyobb orthodox hitközség, sőt számos orthodox rabbi állandóan él tanácsával, jó akaratu támogatásával. Csakis ily körültekintő, tapintatos és ügybuzgó eljárás mellett lehetett a hitközségek szétbomlásának szomoru folyamatát meggátolni, csakis ily szellemü működéssel volt képes az ellentétek tulságos kiélesedését megakadályozni, a változó kormányok rendithetlen bizalmát kivivni. — Nem törődve támadásokkal, melyek előkelő harczedzett egyéniségét hidegen hagyják, mint nagy paczifikátor működött és működik felekezetének belharczok által feldult területein, és ha ma már a béke iránti óhaj orthodox körökben is hangosan megnyilatkozik, ugy ez csak az ő érdeme. Vajjon teljesül-e legfőbb kivánsága, avagy magunkban indulunk-e a zsidóság egy uj és sokat igérő epochája felé, azt nem tudhatjuk. De felekezetünk utolsó harmincz évi története, mely *dr. Simon* nevével és működésével válhatlan kapcsolatban áll, a testvéri béke helyreállitására irányitott törekvéseit a legfénylőbb érdemei között fogja feljegyezni.

De nem folytatjuk. Mert midőn dr. Simon József kitüntetésének elvi fontosságára és hitfelekezetünkre vonatkozó hatására ráutalni akartunk, a kitüntetés személyi részével érdem szerint, behatóbban, foglalkozni nem kivánunk. Egyfelől tisztelettel hajlunk meg kitüntetett jelesünknek azon majdnem három évtizeden át vallott, ritka következetességgel megpecsételt egyéni felfogása előtt, mely szerint ő nyilvános méltatást és elismerést nem keres, nem vár, de nem is szeret. Másrészt nem tartjuk helyén valónak, hogy szélesebb alapon méltassuk *dr. Simon* József érdemeit, most, mikor e nagylelkű és eszű férfiu feladatát még korántsem végezte be, sőt nemes életének délpontján állva, alkotó erejének teljében vallásfelekezetünk uj korszakában igazi küldetéssel bir.

Töltse be sikerrel hivatását és szive vágya szerint a boldogulás utján látva felekezetét, váljék teljessé életének dicsősége!

AZ ÁTTÉRÉS MÓDOZATAI.

Az 1868: LIII. törvényczikk 1—8. §§-ai, melyekre a Kútfőkben közölt 1895: XLIII. törvényczikk 22-ik §-ában hivatkozás történik, a következőképen hangzanak:

1. §. A törvény által megállapitott feltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe s illetőleg más vallásra áttérni.

2. §. Áttérni annak szabad, a ki életkora 18. évét már betöltötte. Azonban a nők férjhezmenetelök után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. §. Az áttérni kivánó, bármely egyház tagja legyen, ebbeli szándékát önmaga által választott két tanu jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki.

S ezen első nyilatkozattételtől számitandó 14 nap eltelte után és legfölebb 30 nap eltelte előtt ugyanazon vagy más, szintén általa választott két tanu jelenlétében ismét saját egyházközségének lelkésze előtt jelenti ki, hogy áttérési szándéka mellett továbbra is megmarad.

4. §. Az áttérni akaró mind első, mind másod izben tett nyilatkozata felől azon lelkésztől, ki előtt áttérési szándékát kijelentette, mindkét izben külön-külön bélyegmentes bizonyitványt kér.

5. §. Ha a lelkész a kivánt bizonyitványt bármelyik esetben, akármely okból ki nem adná; mindkét izben tett nyilatkozatáról külön-külön a jelen volt tanuk adnak bélyegmentes bizonyitványt.

6. §. Az igy nyert bizonyitványokat az áttérni akaró azon vallásfelekezet lelkészének, melybe át akar térni, bemutatván, ezáltal az illető egyház teljesen fel van jogositva őt kebelébe felvenni.

7. §. Azon lelkész, kinél ez áttért bizonyitványait elömutatá tehát a kinél az átmenet befejeztetett, köteles erről értesiteni azon egyházközség lelkészét, melyhez az áttért előbb tartozott.

8. §. Az áttértnek áttérése utáni minden cselekvényei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért, s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

TUDOMÁNY.

BRIL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

Az itt következő észrevételek a főtisztelendő ur talmud példányának lapszéleiről származnak. Ezek a megjegyzések természetesen különböző időkben, a melyek egy félszázadnál többre terjednek, tétettek és utólag gyűjtettek össze. Az észrevételek emez eredete ezeknek formáját is meghatározta: olyan alakuak, mint a milyeneket talmudkiadásainkban a vilnai gáontól, Jesaja Berlintól és más tekintélyektől birunk, azaz rövidek, tömöttek. Minthogy e tulajdonságukban magán a talmudon is, a mely a barchylogia mintaképe, tulmennek, sok esetben csak beható tanulmányozás után lesznek világossá. Ezen körülmény folytán megeshetik, hogy a tanulmányozó nem találja el mindig a jelképes irás valódi értelmét, vagy ha el is találja, nem adja meg nekik azt a formát, a mely hozzájuk illik. Az a báj, melylyel a szerző észrevételeit élőszóval előadni szokta, a melyet tisztelői annyira bámulnak, teljesen elvész.

Ezt éreztem én ezen jegyzetek tanulmányozásánál, a melyekből szives felhatalmazás folytán saját belátásom szerint közzé tehetem azokat, a melyeket olvasóközönségünk szempontjából az érdekesebbeknek tartom. A felelősség a formáért és a kifejtettek alapján talán némely esetben az interpretációért is engem illet. Ezt külön hangsulyozom, bár azon meggyőződésben vagyok, hogy rendszerint a szerző czélzását tökéletesen megértettem.

A jegyzetek majdnem az egész babilóniai talmudra vonatkoznak; az egyik traktátusra több, a másikra kevesebb. Én a traktátusok sorrendje szerint tanulmányoztam őket és a fent érintett szempont szerint válogattam közülök, a miből azonban az egyes észrevételek belső értékére következtetést

vonni nem szabad. Ez nem volt és a dolog természeténél fogva nem is lehetett szándékomban. Ha ezek a rövid megjegyzések eredeti alakjukban héber nyelven napvilágot látnak, én csak mint szerény magyarázó kivánok szerepelni, a ki az olvasó önálló felfogásának nem akar elébe vágni. Közleményeink — remélhetőleg több lesz — a traktátusok sorrendje szerint haladnak.

Berákhóth.

4a: למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז. Ez a szép életszabály, a mely Derech Erecz Zutta III. is előfordul, csak világi dolgokra vonatkozik, midőn óvatosnak kell lenni, hogy a valótlanságnak még látszatát is kikerüljük, mint Mózes, a ki csak azt mondotta az egyptomiaknak éjféltájban (כחצות), bár pontosan ismerte az éjfél időpontját. A tudományra azonban más szabályok állanak. Nem szabad ugyan a tudósnak kérkedni azzal, hogy ezt vagy azt a traktátust ismeri, de ha kérdezik, kötelessége tartózkodás nélkül tanitani és felelni, a mint ezt a tószafóth Kiddusin 30 a אל תגמגם szó alatt kifejtik.

5a: א״ל רבי יוחנן הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו eme többször előforduló, különösen Jóchanán által kedvelt kitételhez hasonló egy másik, a mely Szanhedrin 42a található: האי נשי דידן נמי מבריכי. A vallástörvény és tudás szempontjából a nők és gyermekek egy fokon állottak.

5b. Ide vonatkozó nyelvészeti észrevétel folyóiratunkban 1894. évf. 21 és köv. l. közöltetett.

5b Keleten a fehér testszint, minthogy barnák voltak, a szépség különös fokának tekintették, a mint számos helyből kitűnik. Ez okból emliti a talmud ezen a helyen, hol Jóchanan szépségéről van szó: נלייה לדרעיה חזייה דהוה קא בכי felgyűrvén karját, világosság esett a sötét szobába. Hasonlót beszél a talmud Abaji özvegyéről Kethubóth 65a: אינלי דרעא שגלתה שוקה והלך; Ábigajilról Megilla 14b: נפל נהורא בבי דינא. דוד לאורה ג׳ פרסאות. Az utóbbi helyen tószafóth az épp idézett bekezdő szavak alatt לאורה szót nem a világosságra vonatkoztatja, holott az előbbi két kitételben csak azt jelentheti. Azonban Kethubóth 65a elbeszélt esemény tószafóth felfogására alapot nyujt.

6a: אלמלא נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין. Az אלמלא szó jelentésére nézve tószafóth Megilla 21 a s. v.

אלמלא azt a szabályt állítja fel, hogy א-al a végén annyit jelent: »ha nem lett volna«, ellenben י-al a végén = ha lett volna. Ha e szabály áll. akkor a mi helyünkön joddal kellene irni.

6a: ובצפרא חזי כי כרעי דתרנגולא. Erre alapitja Rasi Gittin 98b s. v. בדקו בכרעיה állitását, hogy az ördögöknek tyúklábuk van.

6b: כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרע רשע וכו'. Ez úgy értendő, hogy azon időben, midőn a község imádkozik, mert tovább 61a lent világosan ki van mondva: ולא אחורי בית הכנסת בישעה שהצבור מתפללין.

7b: מותר להתנדות בישעים בעולם הזה. V. ö. Szóta 41b: מותר להתניף לרשעים és Jebámóth 121a: מכאן אמרו חכמים אם יבואו רשעים על אדם יענע לו ראשו.

9b. Az itt emlitett קהלא קדישא-ról lásd Ros Hasána 19b és az ott feljegyzett párhuzamos helyeket. (Erről a következő számunkban bővebben szólunk. Blau).

9b: אמר ר' זירא איני והא אנא סמכי ואתוקי א"ל במאי וכו'. V. ö. j. Ber. 1a lent (ed. Krotosin), a hol formailag máskép beszéltetik el.

10a fent: A Beruria és férje R. Méir közötti nézeteltéréshez v. ö. Taanith 23b: אנא בעי רחמי דלימתו והיא בעיא רחמי דליהדרו בתובתא

16a fent: ואמר רבי חמא בר חנינא למה נסמכו אהלים לנחלים דכתיב [במדבר כ"ד ו'] כנחלים נטיו כגנות עלי נהר כאהלים נטע וגו' לומר לך וכו'. Rasi szerint épen az idézett versben áll egymás mellett אהלים és נחלים; a hivatkozás Dániel 11, 45-re ויטע אהלי אפדנו, Szóta 10a-ra támaszkodhatik, a hol ezt olvassuk: כדכתיב ויטע אהלי אפדנו מאי ויטע. A tószafóth azonban כנחלים bekezdés alatt kifogásolják Rasi magyarázatát, mert Num. 24, 5 כְּנָחֲלִים nem jelenti a sátrakat אֳהָלִים, hanem az aloét és ép ezért a talmud kérdését úgy magyarázza, hogy Numeri 24, 5 אהליך יעקב közel van a 6. vers כנחלים szavához. Azonban nemcsak Rasi fogta fel כְּנָחֲלִים szót »sátraiknak«, hanem Száadja gáon is, kit Kimchi szótárában אהל gyök alatt idéz. Ha Sz. mint egyszerü exegézist adja, mennyivel jogosultabb ezt a magyarázatot adni egy talmudi agáda interpretatiójánál.

16b: ת"ר אין קורין אבות אלא לשלשה וכו'. Ez ellenében utalni lehet Edujóth I. 4-re, a hol a שהרי אבות-ról mondatik: בית שמאי העולם לא עמדו על דבריהם; épigy Derech Erecz Zutta: אבות. Azonban már Rasi helyesen jegyzi meg: לאפוקי שבטים. Mint czim אבא sűrűn használtatik és innen a többes száma אבות, pl. az אבות traktátus. Ez a kitétel אבות העולם nem egyéb, mint נזילי העולם, a mely szintén előfordul.

17a: אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו שכינה A »korona a fejen« a szabadság jele volt, a mint kitűnik Ros Hasána 8b, a hol a felszabaduló rabszolgákról mondatik: מ"ה עד יום הכפורים לא היו עבדים נפטרין לבתיהם אלא אוכלין וישותין וישמחין ועטרותיהן בראשיהן, a mire Rasi finom érzékkel megjegyzi, hogy a koronát felteheti, ha jelezni akarja, hogy szabad. Az ókorban különben a szabad (nemes) emberek a leirt módon tartották lakomáikat, úgy hogy ez a kép a rómaiaktól származott Judeába.

19a fent R. Pápa azt beszéli, hogy valaki gyalázta Sámuelt halála után és ennek következtében a háztetőről leeső nád agyonütötte. Mi lehetett az, a mivel Sámuelt, megszólta? Továbbá ismeretes, hogy Sámuel, Juda I patriárka kegye daczára sem kapta meg az ordinatiót, pedig ki is gyógyitotta, a mint Bába Meczia 86a el van mondva: הכים יתקרי ורבי לא יתקרי. Maga Sámuel idézi ezt az Ádám könyvéből és ugy látszik megnyugodott. Miért? Mindezekre feleletet találhatunk abban az elbeszélésben, a mely Sámuel születéséről keringett, a melyet tószafóth Kiddusin 73a s. v. מאי idéz. Ha a tudósok nem is kételkedtek származása törvényességében, a kósza hir nem hallgatott el és talán némely tudósnál is aggályokat keltett a Sámuel atyja visszatérésének magyarázási módja. Az idézett három hely kölcsönösen megvilágitja egymást.

28a lent: אמר ריב"ל כל המתפלל תפלה של מוספין נוגע ממועד וכו' [צפניה ג' י"ח] לאחר שבע שעות לר' יהודה עליו הכתוב אומר Maimuni Misne Tóra Hilchóth Tefilla III 8. nem idézi a verset, pusztán a törvényt, ellenben Hil. Chagiga I 5 a verset is idézi! Miért?

31a a tószafóth במקום גילה bekezdésben a talmud agádája mellett hangsulyozza a bibliai hely egyszerű értelmét פשוטו של מקרא; épigy Chullin 91-b כתיב ויקח bekezdés alatt. Az utóbbi helyen utalás történik még más tószafóthra is, a melyekben a talmud agádájával szemben a פשוטו של מקרא kiemeltetik.

33 b: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. Rasi világosan kimondja, hogy a jámborságra az Isten nincs befolyással, ez az emberre van bizva, ki szabadon választhat, szóval az akarataszabadság nincs korlátozva. Makkóth 11a lent azonban az van mondva: קללת חכם אפילו על תנאי היא באה és bizonyitékul Sámuel fiai hozatnak fel, akik nem követték atyjuk utját I Sámuel 8, 3, a mi Éli föltételes átkának (ugyanott 3, 17) volt a következménye, a mint Rasi e helyre világosan megjegyzi. Hogyan lehetne a két helyet összeegyeztetni?

38b tószafóth s. v. כל תלתין יומין azt állitja, hogy nem veendő szó szerint a talmud elbeszélése, a mely szerint Chija bar Abba Jóchanan előtt minden 30 napon ismételte volna összes ismereteit, hanem pusztán azon tananyagot, a melyet ezen idő alatt átvett. Ezen felfogás ellen szól azonban Móéd Kátan 28 a lent, a hol R Asi azt mondja a halálangyalnak: איתרח לי תלתין יומין ואהדרי לתלמודאי דאמריתו אשדי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, amiből teljesen világos, hogy egész tudományának ismétléséről van szó. Épigy Peszáchim 68b: רב ששת כל תלתין יומין מהדר ליה תלמודיה Ez nem is oly lehetetlen, hiszen ismeretes, hogy Káró József is ugy osztotta be a Turhoz irt kommentárját, hogy minden 30 nap alatt lehessen ismételni. Ez pedig terjedelmesebb anyag, mint a hagyomány, mert az utóbbi java részén kivül számtalan kommentátor, decizor stb. észrevételeit tartalmazza. Az olvasás pedig nem végezhető gyorsabban, mint az ismétlés élő szóval. Tószafóth állitásának igazolására legfeljebb azt lehetne felhozni, hogy feltünőnek nem a harmincznapi ismétlést találta, hanem azt, hogy ez mindig Jóchanan előtt történt volna.

41b. אלא מרבנן וקרא אסמכתא בעלמא Ezen fontos elvhez lásd a következő párhuzamos helyeket: Peszáchim 81b; 90b; Moéd Kátan 3a; Jóma 74a; 80b; Szukka 6a; Jebámóth 21b; 24a; 52b; 72b; Kiddusin 78a; Szanhedrin 83a; Abóda Zára 38a; Chulliu 17b; 37a; Menáchóth 92b; Meila 15a; Nidda 25a; 28a; 32b; 46b.

48a szövegünkben Példabeszédek 4,8 van idézve, de a mint már a margón megjegyeztetik, ez csak Rasiból került a szövegbe, eredetileg pedig, mint a Jerusalmi mutatja, Szirach-vers volt idézve, a mely ugyanazon két szóval kezdődik. A talmudban általában többször idéztetnek bibliai helyek, melyek

seholsem találhatók. Ezekről érdekes észrevételt tesz tószafóth Érubin 2a דכתיב אל פתח bekezdés alatt, melyre nem utalnak.

Ugyanebbe az összefüggésbe tartozik 53b lent, a hol magyaráztatik ez a vers והתקדשתם והייתם קדשים אלו מים ראשונים אחרונים כי קדוש זה שמן אני ד' אלהיכם ז ברכה. Ilyen alakban ez a vers nem létezik, hanem össze nem téve Leviticus 11,44 és 20,7-ből. — Ide tartozik Berákh. 61a tószaf. s. v. אלא is, a melyekhez szintén Érubin 2a hasonlitandó össze.

49b tószafóth s. v. נברך אלהינו azt állitja, hogy ברך seholsem található lameddel konstruálva és ezen okból nem helyes a נברך לאלה ינו olvasás. Ez ellen felhozható Nehemiás 11,2. ויברכו כל הקהל לד' és I Chron. 29,20.

57b: ג' תלמידי חכמים הם הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות בן זומא יצפה לחכמה אחר ייזדמן לפורענות Miért emlittetik ép ez a három? Mint ismeretes, az álomban az jelenik meg, ami az elmét nappal foglalkoztatja, mint már a talmud mondja. Ez a három tudós pedig a tanulóknak élénk emlékezetükben volt, mert ezek voltak azok, a kik Akibával együtt a »pardészbe« mentek (Chagiga 14b) és Akibán kivül mindnyájan bajba keveredtek. A theosophia terén szerzett hirük folytán az álmokba kerültek.

62a tószafóth s. v. רבא helyesen bizonyitja, hogy Rába Abaji halála után lett iskolafő és hogy Rába felesége tulélte Abajit, ámbátor egy álomfejtő az ellenkezőt jósolta. A tószafóth bizonyitékán kivül még egyet hoz fel erre a Széder Hadóróth Rába czikk alatt (ed. Varsó 326a fent). Kethu. 68a ugyanis az van elbeszélve, hogy Rába egy per alkalmából a felesége szavának hitelt adott, de a R. Pápáénak nem, minthogy egy tanu nem érvényes. Ez az eset pedig csak Ab. halála után történhetett, mert előbb az ügy nem került volna, Rába, hanem Abaji elé.

Ezek az észrevételek a Berákhóthra vonatkozó összes megjegyzéseknek nem egész harmadrészét teszik ki.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

A BIBLIA SZÖVEGKRITIKÁJÁHOZ.

(Dr. Perlesz F.: Analekten zur Textkritik des Alten Testaments. München. 1895.)

Mióta a bibliával külső formáját illetőleg nem foglalkoznak másképp, mint az ókor egyéb irodalmi termékeivel, azóta joggal alkalmazták reá mindama kutatási módszereket, melyeket az általános filológia helyeseknek vél és ismer el. Elvíleg tehát csakis helyeselhető, ha mindazon esetekben, midőn más eszközökkel czélt nem érünk és romlott szöveggel van dolgunk — mely a kétezeréves multnál fogva igen természetes — konjekturához nyulunk. Emez eljárás szükségességét már a spanyol-arabs nemzeti grammatikusok is érezték, noha még ennek tiszta tudatában nem voltak. Abulwalid pl. sokszor javitja a szent szöveget, abból indulván ki, hogy magától az illető könyv bibliai szerzőjétől származik ugyan az illető hely, de sajátságos módon föltételezi, hogy a szerző a szándékolt helyes szó helyébe mást tett. Még a középkori, rabbinikus exegéták is, mint pl. Rási, gyakran oly magyarázatokat adnak, melyek in ultima analysi szövegjavítást tételeznek fel, noha ezen következmény tudatával még nem birtak. Ezen a nehézségek eltüntetésére czélzó módszer virágzása azonban csak e századra esik. A zsidó exegeták közül főleg Geiger, Schorr és Grätz voltak ez iránynak hivei. Luzzato sokkal tartózkodóbb volt e tekintetben.[1]) Legmesszebbre ment tudvaevőleg Grätz, kinek posthumus munkája az emendácziókat garmadával ajánlja.

[1]) A szövegkritikát igazolja Reggio אגרות יש״ר (29. l.), a hol nehány érdekes példát is közöl.

Ezen elődökhöz csatlakozik a mi szerzőnk is, bold. Perles József München hires magyar eredetü rabbijának fia, a ki ezen első munkájában 300-nál több konjekturát ajánl a szentirás csaknem összes könyveihez. Teljes tudatában van annak, hogy »sehol sincs oly tágas tere a subjectivitasnak, mint e téren« és azért azt hiszszük, hogy szerzőnk, mint Klostermann A., emendácziói 10 százalékának elfogadásával is megelégszik. Remélhető is, hogy a fiatal szerző állításai számos esetben általános tetszésben fognak részesülni, mert emendácziói többnyire nem a pillanatnyi ötletek, sem a túlmerész képzelet szüleményei, hanem azokat bizonyos rendszerbe is hozza, különböző szempontok szerint csoportosítja, úgy hogy az egyik a másikat támogatja. Igen gyakran konjekturáját már egy régibb, meglevőre alapítja. Az ajánlott szövegjavításokat következő fejezetekbe foglalja. 1. Rövidítések a maszóra előtti textusban. 2. Szóelválasztás. 3. Ó-héber és négyzetes irás. 4. Hamis vokalizáczió. 5. Hangzók felcserélése. 6. Nyelvtani és szótári holmi. Ezeket követik apróbb észrevételek, helyreigazítások és pótlékok, végül pedig a bibliai helyek lajstroma.

A munka főtartalmát az első értekezés képezi. Ennek bevezetése gyanánt szerző foglalkozik a rövidítésekkel általában és azoknak használatával a zsidóknál. Itt hiányzanak azon abbreviaturák, melyek a templomban és másutt használtattak.[1]) Különös fontossággal bir ezen tekintetben a szerzőtől is felhasznált misna Sab. 104. a, melyet azonban e czélra nem értékesített, כתב אות אחת נוטריקון, a miből teljes biztonsággal az következik, hogy röviditések általában divatosak voltak. Ezen notarikon nem semmisíthető meg a többiekkel (10. l.) — A rejtélyes בגלטורי-t (Sabbath 103b) szerzőnk סגלטורי-ra akarja emendálni és siglaturával azonosítani. Akkor azonban nem volna helyes a talmudban כיון דאיתיה בגלטורי, hanem

[1]) V. ö. pl. Peszáchim 102 b. 9 sor alulról; Chagiga 17 a; Jóma 18 a.; Sabb. 104 a. 23 stb. A bibliai szavakat is rövidítették kezdőbetüik szerint: Ros. Has. 31 a. ה״ז״יו ל״ך Ráb nevében hagyományozott vox memorialis Deut. 32. fejezetére, Szukka 55 a. ה״ו״מ״ב״ה״ב״י. — Ismeretes dolog, hogy edényeken ת = מ תרומה = מעשר, ק = יקרבן (misna Maaszér séni IV. 10—11.) Ez arra mutatna, hogy a közönséges irásban is voltak ily rövidítések használatban és igy valószínűleg a bibliai kéziratokban is. A notarikonféle magyarázási mód is ily használt abbreviaturák által jöhetett divatba.

דאיתיה helyett helyesebb volna דאיהי, vagy pedig בסגלטורי-ra javítjuk. — Helyesen figyelmeztet szerző arra (8. l.), hogy ezen kifejezés ראשי אותיות, = ראשי תיבות. Téved azonban szerző, midőn azt állítja: »ראשי תיבות sokkal fiatalabb kitétel, mely sem a talmudban, sem a midrasban nem található.« Már szerző előtt Löw Lipót, Graphische Requisiten II. 153 (216. jegyzet) vitatta a szóban forgó kitétel fiatalságát, azt állítván, hogy először Schletstatt Sámuel a Mordechaihoz Gittin 456 használja. *Berliner*, Beiträge zur hebräischen Grammatik im Talmud und Midrasch (2. l.), Löw szavait félreértve, azt hiszi, hogy Löw a Mordechainak tulajdonítja a ראשי תיבות első használatát és egyszersmind megczáfolja, utalván Rasira Gittin 60 és Jóma 37b (helyesebben: 60 a és 38a). Zunz, Synagogale Poesie (. l.) szintén utal a »szófőkre«. A Jelamdénuban (Stettin 1865) Deuter. 32, 4-re (341. l.) azt olvassuk: קח ראשי תיבות של פסוקים; továbbá Numeri rabba 13. fejezet (109a Wilna): שלשה אותיות שבראשי נ' תיבות לא נכנו נפיש 130 = Gen. 37, 21. Hogy nem egy a kiadótól eszközölt későbbi korrekturával van dolgunk, bizonyítja Norzi Minchath Saj, a hol Deuter. 32,6-hoz a Jelamdenuból ראשי תיבות idéztetik. Mivel szerzőnk csak egy helyet hoz fel, úgy kérdésünk a nagyon helyesen felhozott arabs analogia mellett is egyelőre eldöntetlen marad, mivel a ראשי תיבות máris többségben van. ראשי אותיות valószínűleg rövidítés ראשי אותיות של תיבות-ból. — A tetragrammatonnak ה'-re szokásos rövídítését nézetem szerint a 18. lapon felhozott szerzők nem helyesen magyarázták. Perles közeledik az igazság felé, de még nem találja el. Utalunk Gittin 36-ára,[1]) a hol azt olvassuk, hogy Chiszda nevét ס-el Hosája ע-al rövidítette, ez volt a סימן-juk. Látjuk, hogy mindketten nevüket egy *betüvel*, de nem kezdőbetüvel rövidítették. A Neubauertól közölt 12—14. századból származó egyptomi bibliai kézirattöredékekben is az egyes szavak nem mindig kezdőbetűik szerint vannak rövidítve. (I. Qu. R. VII. 363, Perles p. 9). Mivel pedig ilynemű bibliakéziratokról már a talmud is megemlékezik (Gittin 60a), az ilynemű rövidítések már régen szokásosak lehettek. Ezen jelenségekből bátran azt következtethetjük, hogy egyes szavak rövidítése nemcsak kezdőbetűk szerint történt, hanem azoknak *jellemző* betűje által is.

[1]) רב צייר כורא ורב חנינא צייר חרותה רב חסדא סמך ורב הושעיה עין.

A tetragrammatonnál már azért is jellemző a ה, mert benne kétszer fordul elő és különben is a ה itt, mint már P. megjegyzi, a gyökhöz tartozik. Ezen rövidítésekről szóló egyéb megjegyzések nem tartoznak ezen ismertetés keretébe. — A rövidítő pontok elhelyezésére v. ö. még a fennidézett helyen kivül Dikdúké Hateámim 84, 865. sor, 45. l. C. b. jegyz. és ehhez Masoretische Untersuchungen 43. l., — a hol szó van arról, mily félreértésre vezetett ezen pontok hamis felfogása.

Határozottan messze megy a szerző akkor, mikor a maszóra előtti szöveget vizsgálva, a peszikkel és makkeffel operál, pl. 26. és 42. l. »makkef egy félreismert rövidítési jel«. Épügy szeretné szerzőnk a peszikket is a maga czéljaira felhasználni. »Talán a peszik אש után (II. Sám. 14, 19) egy félreismert rövidítő jel« (30. l.). Sem a makkef, sem a peszik nem létezett a talmudelőtti időkben, még a talmudból sem bizonyítható létezésük. Ha ezek oly régiek lennének, meg kellene azokat találni a zsinagógai tekercsekben, a hogy találjuk a pontokat a betűk fölött és a jeleket Num. 10, 35, 36 előtt és után, mert a maszóra előtti időben a szent szöveg nem volt noli me tangere, mint a talmudi és későbbi időben.

Ha még bizonyítékra szorulna azon tény, hogy makeff és peszik nem a régi időbe nyúlnak vissza, még arameus elnevezésükre is lehetne hivatkozni első sorban, másrészt pedig ama tényre, hogy makeffel összekötött szavak a maszóra által önállóknak számíttatnak, a mi nem történt volna, ha ez a jel maszóra előtti korból származnék. Sajátságos azon észrevétel, melyet szerzőnk I. Sam. 3, 13 כי מקללים להם בניו-ra tesz (19. l.), a mely szerint להם helyett ל ה' volna a helyes: »קלל-nek ל-el való constructiója, melyet Geiger (Urschrift 271) annyira hibáztat, talán euphemistikus okok folytán lett választva, mivel ה'-ot nem akarták קלל mellé állítani, a nélkül hogy legalább egy betűt toltak volna közéjük.« — I. Sam. 17, 34 וְאֶתְ[א] הדוב nagyon poetikus volna, a mint maga P. is nagyon helyesen érezte (27. l.). II. Sam. 14, 5 אֲבָל helyett אֲבֵלָה olvasandó (28. l.), de akkor אשה אבלה kellene és nem אבלה אלמנה[]; a helyesnek látszó konjekturát (47. l.) I. Sámuel 13, 8. למועד אשר שָׂם שמואל már Schill S. ajánlotta, utalva Exod. 9, 5-re (Magyar Zsidó Szemle X. [1893]. 547.).

Azt hiszszük, hogy birálói tisztünknek eleget tettünk,

és az olvasóra bízzuk, hogy a kellő nyelvismeretről és olvasottságról tanuskodó munkából azokat a konjekturákat válaszszaki, melyek izlésének legjobban megfelelnek. Igen sokat találhat benne az olvasó és azon esetben is, a mikor ellenmondásra ingerel, szerző elmés ötletei mindig örömére fognak szolgálni. Helyeseknek látszanak pl. וַיִּשְׂאוּ לְהֶם נָשִׁים e helyett וַיִּשְׂאַל הֲמוֹן נָשִׁים II. Chron. 11, 32; vagy מַשְׁמִיעַ מֵעוֹלָם e helyett מְשֹׁמִי עַם עוֹלָם Jes. 44, 7 (40. l.); וְהֵרַדְתִּ e helyett וְיָרַדְתִּ Bir. 15, 37 = »és én jajveszékelni akarok«. Eredeti és sikerült az a bizonyítás, hogy Ezra 5, 17 és 61 בית גנזיא és די גנזיא helyett בית גִּטְיָא olvasandó. Igy a rabbinikus irodalomban oly gyakori גט már a szentírásban is előfordulna. Nem akarunk több példát felhozni, a jók úgyis utat törnek maguknak, csak a hamis vokalizáczióról szóló fejtegetésekre akarunk még utalni és a tetszetős észleletekre a héber nyelvtan és lexikon köréből. Perles a következő szavakat restituálja עַלְעוּלָה (38. l., Reifmann és Grätz is); נוצזין (45. l.) בְּלוֹ (mint az arameusban u. o.); עדת (27. l.); מִחָה mint az ujhéberben (כהה-ból I. Sám. 3, 13; 52—53. l.); עִגּוּן mint az ujhéberben (84. l.).

A sokat igérő kezdet után bizvást reméljük, hogy szerző nagynevű atyja nyomdokaiba lép és hogy vele az irodalomban még gyakran találkozunk.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

BEVEZETÉS A SZENTIRÁSBA.

(*Prof. Dr. Strack L. Hermann*, Einleitung in das Alte Testament einschliesslich Apokryphen und Pseudepigraphen. Mit eingehender Angabe der Litteratur. Vierte ganz neu bearbeitete Auflage. München, 1895.)

Ezen bevezetés, a szerző előszava és már a czimlap jelzése szerint, két pontban különbözik más hasonnemű munkáktól. A fősuly nem kritikai vizsgálatokra helyeztetik, hanem az egyes szentirási könyvek tartalmának kimeritő és pontos közlésére és »a tulajdonképeni tudományos kutatáshoz szükséges irodalomra.« Ezen kijelölt czélt szem előtt tartva, megelőzően behatóan tárgyalja a részletes bevezetést, csak azután tér át az általánosra. A könyv 216 lapjából, 161 foglalkozik az előbbivel, csak 35 az utóbbival; az utolsó 20 lap pedig

»Hülfsmittel zum sprachlichen Verständniss« és »Exegetische Hülfsmittel« czim alatt bibliográfiai adatokat tartalmaz. A munkát megelőző észrevételekben röviden foglalkozik a bevezetés tudományának nevével, fogalmával, történetével és irodalmával.

A szerző tehát a szó legszorosabb értelmében tankönyvet akart irni kezdők számára és el kell ismernünk, hogy ezen feladatát szük téren pedagógiai ügyességgel és kiváló előadó képességgel oldotta meg. A pentateuch egész tartalmát négy lapon adja elő; kérdéses természetesen az, vajjon egy kezdő ezen czimfeliratokból megtanulhatja-e a pentateuch elbeszéléseit, ha előzőleg azokat még nem ismerte. Azt is lehetne állitani, hogy ily tartalomáttekintés az előismeretekkel biró deáknak nem árt és az azokat nélkülözőnek nem használ. A többi könyvnél nem oly takarékos szerző a helylyel, igy a tanuló tiszta fogalmat nyerhet ezen könyvekről. Ezen kivonatos tartalmakat mindig a »kritikai kerdések« követik. Ugy látszik, hogy a szerző a deákság bizonyos részét tartotta szem előtt, a melyről tudja, hogy a biblia melyik részét ismeri pontosabban és igy ezen észrevételünk nem akar gáncs lenni.

Szerzőnk álláspontja a bibliával szemben konzervativliberális, ha ezen kifejezést szabad használnunk. Ő ugyanis a kritika összes eredményeit elfogadja, de másrészt azon van, hogy azokat konzervativ véleményekkel egybekapcsolja. Ismeretes azon tény, hogy ezen közvetitő iránynak számos hive van a német protestáns theológusoknál. Ezen nézet nem lesz egészen érdektelen a zsidóságban mutatkozó ilynemü törekvések előtt. Mindenesetre türelemre tanit, a melyre való utalás manapság igen hasznos. A kritikai problémák röviden és világosan adatnak elő. Minden kezdő tájékozást nyer a nehéz és bonyolult problémák felől, a miről néha a hosszadalmas és terjengős tárgyalásnál nem lehet szó. Stracknak megvan ama, tudósoknál oly ritka, tehetsége, hogy a dolognak magvát kitünően tudja kihámozni és igy a tanulóval világosan megérteti a dolgok lényegét. Ez többi tankönyveiben is mutatkozik, mint pl. héber nyelvtanában, mely már 5. kiadását érte és egy másik, véleményem szerint igen fontos, ethikai tankönyvében, a vérvádról, (»der Blutaberglaube in der Menschheit, Blutmorde u. Blutritus«), melyben a vérhasználat ördögi vádja

véglegesen megczáfoltatik. Ezen irata négy kiadást ért és sok ezer példányban terjedt el.

Az irodalom nemcsak gazdagon, hanem áttekinthetően és pontosan rendeztetett és igy ez hálásan veendő. Kivánatos lett volna, hogy a szerző deáksága ama részének, melynek irt, csillagocskákkal vagy másnemü megjegyzéssel kiemelte volna a fontosabb munkákat. Néhol nem is hiányoznak ily utmutatások. A mostan előttünk fekvő munkából csupán az egyes irók vallását ismerheti a tanuló, a mi némileg félrevezetheti. Az itt-ott zárjelekben közölt itéletek feltünnek helytelenségük vagy igazságtalanságuk által. Mivel ez ritkán történik, a tájékozatlan olvasó, a szerző akarata ellenére, azoknak az észrevételeknek bizonyos fontosságot tulajdonithat ama hitben, hogy a szerző általánosan elterjedt itéleteket közöl, holott ezek csak subjektiv nézetek.

Uj kutatásokat nem igér a szerző, feladata csak arra szoritkozik, hogy a tudomány jelenlegi állását objektive előadja, a mi, szerény nézetem szerint, sikerült is. Csak apróbb tévedéseket kell itt helyreigazítanom. Ezen alkalommal néhány kisebb észrevételt is kell tennem.

A szentirás egész gyűjteményének neveit nem találjuk, nem mutatkoznak sem p. 15, sem p. 162., a hol azokat várnók. Egy sorban elfértek volna. Ép úgy hiányzik p. 15. חומש kifejezés, mely már tannaitikus textusban is használtatik és חמשה ספרי תורה (V. ö. Blau »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« 35. l.) Nem egészen pontos azon állitás, hogy a pent. utolsó három könyveinek oly nevei is vannak, melyek a könyvek tartalmát is visszaadják, mert ez Numerira nem talál, ennek bő tartalmát ugyanis nem a »számlálások« képezik. חמש הפקודים, és nem ה' הפקודים a mint Strack fejtegetésem ellen hibásan pontoz, (L. i. h. 40. l. 4. jegyzet), a könyv kezdetének tartalmából van véve; (id. munka 28. és köv. ll.) שמות helyett שְׁמוֹת olvasandó, a mi *ονἀλεσμω*-ból Originesnél is látszik, a mint ezt f. i. helyen 46 l. jegyzetben megjegyeztem. מורה helyett מוֹרֶה olvasandó, mert itt nem használtatik st. constr., noha grammatikailag helyén volna. Ama traditióról, hogy Jósua és Sámuel lettek volna a nevüket viselő könyvek szerzői, i. munka 27. lap teszek említést, ezt szerző p. 60. felemlithette volna. Mert ezen szavak »Das Buch wird nach Josua genannt in

demselben Sinne in welchem ein anderes Geschichtswerck nach Samuel diesen Namen führt«, nem adnak arra magyarázatot, hogy miért neveztetnek ezen könyvek ekkép. Az előttünk levő bevezetésnek rövidségénél fogva II. Ézsáiásra ily bizonyitékok, mint a következő, nem hozhatók: »A régi héber Kánonban az eredeti sorrend ez volt a nagy prófétai beszédeknél (Tal. Bába bath. 14. b.) Jer. Ez. Jes. azért könnyen hozzá volt csatolható egy anonym irat, melyet aztán Ézsaiásának tekintettek«. (p. 84.) A szerző tehát komolyan gondolja, hogy ezen talmudi traditió több századdal rendes idő számitásunk előtt már létezett.

177. lap régi módon azt tanítja, hogy Jóbnak egy irott targuma már a Chr. után I. század közepén emlittetik (I. Gamliel idejében) bab. Sabb. 115 a., épugy ugyanezen század végén (II. Gamliel idejében) tószifta Sab. 13, 2. (Zuckerm. kiadásában p. 128), a nélkül hogy gondolna ama nehézségekre, melyek ezen hírből keletkeznek és anélkül hogy azon kisérletekre utalna, melyek ezen nehézségek megoldására törekednek. (V. ö. f. i. munkámat p. 79). Az aethiops bibliaforditásokról a 189. oldalon azt mondja: »Cornill szerint (Ezechiel 36—48.) a kéziratok két recensiót őriznek, egy régebbit, mely egyenesen a LXX-ra megy vissza és egy fiatalabbat, mely itt-ott a héber alaptextus szerint van átdolgozva.« Ezen már belső okoknál fogva valószinűtlen állitást nem akarnám szó nélkül elfogadni: honnan tanultak meg a keresztény-aethiops irástudók héberül? Bátorkodom ezen pontnál a kopt bibliaversióról irt ujabb tanulmányokra utalni azon kéréssel, hogy az aethiops nyelv alapos ismerői elfogulatlanul fogjanak hozzá ama kérdés tárgyalásához, vajjon ezen fordítás nem zsidó származásu-e? . . . Ezen lehetőség a zsidóknak az ókorban való nagy elterjedtségüknél fogva nincs kizárva.

Általános az a nézet, hogy Jellinek A. adta ki legelőször Salamon Jedidja Norzi bevezetését, czimlapját és utószavát maszorétikai tórakommentarjához. (Bécs, 1876). Ezt Strack is állitja p. 173. De ez helytelen, mert az egész már 1813. Pizában jelent meg (4°). Ben Jakob az אוצר הספרים-ben (II. 2095. szám) is felemliti e füzetet, csakhogy tévesen nevezi מעשה ס' מקדמת אפוד-nak, mivel a füzet פתיחה קטנה לקוחה מהאפוד szavakkal kezdődik. Tudtommal még nem utaltak ezen bibliográfiai tévedésre.

Ezen észrevételek azonban nem vonnak le semmit a Strack-féle tankönyv értékéből és így azoknak, a kik első tájékoztatást akarnak nyerni a modern bibliai tudományok állásáról, melegen ajánljuk. Szabadságában áll természetesen mindenkinek, hogy saját nézetet alkosson magának eme kérdések felől.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

TEMPLOMI ÉNEKEK.

Ifjusági istentiszteletünk már rég nélkülözi a magyaros templomi énekeket. Ez bátoritott arra, hogy a régi melódiákra, ujabb szöveget irjak, melyek közül mutatóba itt közlök nehányat.

I.

EMLÉKEZÉS.

Emlékezzünk kedveseinkről,
A kik hozzád tértenek;
Könyü hullong szemeinkből
Ajkunk halk imát rebeg:
Vigasztaló Istenünk Te,
Adj irt fájó sziveinkre!

Vigasztald meg a bús árvát,
Ki szülőjét siratja,
Enyhitsd meg a szivünk gyászát,
Árvák özvegyek atyja!
Támadjon fel minden lélek,
Kit imával említének!

Magasztalva, megszentelve
Legyen, Isten, nagy neved,
E világon mindörökre
Hatalmasan, szerfelett!
Töled jő a vigasztalás,
Elhunytaknak feltámadás.

II.

HITSZÓNOKLAT.

Urunk! Isten! Szined előtt
Megjelentünk buzgón hiven.
Adj lelkünkbe ujult erőt,
Hogy épüljünk észben, szívben;

Mint permeteg langy hullása,
Kristályharmat kis kalászra:
Áldás legyen itt minden szó
Áhitattal égbehangzó!

III.

BEVEZETŐ KARÉNEK.

Atyánk! Teremtőnk! Sziklaszirtünk!
Világ megalkotója, Te!
Hozzád kiáltunk, Hozzád esdünk,
Hogy itt a Szombat ünnepe!
Munka után a pihenés
Tőled örök rendeltetés.
S minden ajkon dal ujjongat:
Itt a Szombat! Itt a Szombat!

IV.

KARÉNEK A SZOMBAT TISZTELETÉRE.

Végtelen jóságu Isten!
Világalkotó Atyánk!
Pihenésünk szombatnapján
Kegyelemmel nézz le ránk!
S föllendül a lelkünk szárnya
Áhitatos imádságra.

V.

JOMKIPUR.

Irgalmas Istenünk Te
Bocsásd meg bünömet,
Ki ezredizig őrzöd,
Örök kegyelmedet.
Bocsásd meg Izraelnek,
Ha gyarlón vétkezett
S legyen fölöttünk béke
Áldás, üdv, szeretet.

Térjünk meg ujra Hozzád
Bünbánatos szivvel.
Áldj meg a bünbocsánat
Égi kegyelmivel.
Mert irgalom, bocsánat
Csupán tőled fakad,
Tőled ki mindörökre
A szikla szirtünk vagy!

VI.

ÜNNEPKOR.

Itt az ünnep! Itt az ünnep!
Felviditja sziveinket.
Zeng a zsoltár, háladal.
Magasztalunk és imádunk
Szabaditó, szent királyunk,
Miglen Hozzád száll a dal:
Szabadokká tett bennünket
Peszach a szabadságünnep:

Itt az ünnep! Itt az ünnep!
Felviditja sziveinket,
Zeng a zsoltár, háladal.
Magasztalunk és imádunk
Törvénytadó, szent királyunk
Miglen Hozzád száll a dal:
Eszmékre tanit bennünket
Svuósz a szent törvényünnep!

Itt az ünnep! Itt az ünnep!
Felviditja sziveinket,
Zeng a zsoltár, háladal.
Magasztalunk és imádunk
Védelmező, szent királyunk
Miglen Hozzád száll a dal:
Hozzád emel föl bennünket
Szukosz a nagy örömünnep.

Budapest. GERŐ ATTILA.

HALOTTI ÉNEK.[1])

1. Feléd tekint vágyva szemünk
Gondviselő jó Atyánk.
Búbánatban, szenvedésben
Irgalommal nézz le ránk!
Csak Te adhatsz vigaszt nékünk,
Óh mi várunk, erősségünk!

2. Könnybül, gyászbul remény támad,
Seb nem sajog, hol Te vagy.
Itéleted ha megzendül,
Óh nagy Isten, el ne hagyj!
Értelmet óh adj belátnunk:
Porbul lettünk, porrá válunk!

3. Ki érti meg, mit rabol el
Anyától egy sírhalom?
Van-é bánat, égőbb nálad,
Szent anyai fájdalom?
Nincs rá balzsam Gileádban:
De a hitben gyógyulás van.

[1]) E költeményt a fiuárvaházi bizottság elnökének: Deutsch Jakab urnak megbizásából irtam. A fiuárvaházban előforduló gyászistentiszteletének egy részét képezi e költemény eléneklése.

4. Drága magzat élte fogytán
Reménye ha sirba szállt:
Óh hány apa váltaná meg
Szive vérén a halált!
Éltet nem ád tenger bánat:
De a hitből vigasz támad.

5. Árvaságnak súlyos terhén
Hajh nem könnyít pompa, kincs.
És a szegény kétszer szegény,
Ha gyámola, anyja nincs,
Nélküled a lét oly nehéz,
Óh te áldott anyai kéz!

6. S vajh ki tudna, bármi gazdag,
Nélkülözni jó apát?
Nem lesz-é a bölcs is bölcsebb,
Híven tartva szent szavát?
Kincs, ész, misem pótolhatja,
Csak irgalmad, árvák Atyja!

7. Sír a hitves társa vesztén . . .
Ő volt lelke jobb fele.
Búja enyhült, ő ha osztá
S nem volt boldog csak vele.
Ah! nehéz az özvegyi gyász!
De lesz még egy találkozás!

8. Álmait a gyermekkornak
Kivel együtt álmodád,
Kinek lelke lelkedhez forrt:
Testvérnél nincs hübb barát.
Hahogy itt hágy, óh légy erős,
Légy, mint jámbor, igazi hős!

9. Nincs hatalma a halálnak
Lelken, mely a hitben él.
Boldog, aki Benned bízik
S megtört szívvel is remél:
»Az Úr adta, Ő elvette,
Legyen áldott minden tette!«

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

BÖZÖD-UJFALU.

Épen tiz éve, hogy a bukaresti rabbi, dr. Beck Móricz úr, megirta első értesitését a székely prozelitákról. A szinhelyen nyert benyomásait e szókban foglalta össze: »Pirulva jutottak eszembe azon roppant összegek és fáradozások, melyeket a katholikusok és protestánsok vallásuk kiterjesztése és megszilárditása végett évenként misszionáriusokra költenek és hoznak, és mi zsidók még száz forintot sem nélkülözhetünk évenként és igy pusztulásra itélünk oly községet, melyet, ha nem vallásosságból, de legalább becsületérzésből mindenképen pártfogolni, óvni és támasztani kellene.« A M.-Zs. Szemle magáévá tette az ügyet és a hazai zsidóság pártfogó készsége igazat adott a Szemlének. Összesen kerekszám másfél ezer forint gyült össze. A pénz egy részét állandó alkotásokra forditottuk: restauráltuk és fölszereltük a templomukat s épitettünk iskolaházat, melyben tanitói lak és rituális fürdő is van; a másik részét segélyezésre forditottuk: segitettük a felnőtteket, az iskolás gyermekeket és tanitójukat, részint készpénzzel, részint téli ruhával és könyvekkel.

Utoljára térünk ezuttal vissza a b.-ujfalviakra e lapokban — leszámolunk.

1885 óta majd minden kötetben volt értesités a prozeliták ügyében gyüjtött összeg állásáról. Hogy a fölös hosszadalmasságot elkerüljem, az utolsó adatok ismétlésére szoritkozom.

A M.-Zs. Szemle VII. kötete, 1890., 115. lap szerint a bécsi Allianz 300 frtos adományából »most már csak 23 frt tőke maradt«. Közönségünk gyüjtéséről az utolsó értesités VIII. k., 1891., 147. l. e sorokkal záródik: »e szerint most

van még mindössze 38 frt 82 kr.« Hozzájárult az 1893. uj gyüjtés eredménye: 296 frt 25 kr., melyből a X. k., 397. l. szerint »van még 140 frt 9 kr., mi a b.-ujfalvi prozeliták javára marad«. Ujabb adomány mindössze kettő járult ehhez: *Wahrmann Sándor* urtól 1893. jun. 27-én 10 frt és főt. *dr. Fischer Gyula* győri főrabbi urtól 1893. okt. 25-én 5 frt. Hozzá adandó 1887. junius óta (M.-Zs. Sz. IV. k., 374. l.) $5^1/_2\%$ kamat: 73 frt 95 kr. — Az elszámolandó összeg tehát: 23·00 + 38·82 + 140·09 + 10·00 + 5·00 + 73·95 = *290 frt 86 kr.*

Ezzel szemben a következő kiadások voltak:

1891. szeptember elején a tanulók számára iskolai és a felnőttek részére imádságos könyvekre: 12 frt 56 kr. — 1892. okt. 5. iskolai könyvek pótlására: 3 frt 45 kr. — 1892. okt. 28. téli ruhára a tanulók részére 50 frt, november 30-án ugyane czélra még 4 frt 30 kr., összesen 54 frt 30 kr. Csakhamar azonban nagyobb kiadás szüksége is előállott.

1893. junius 5. és 7. ugyanis a Küsmöd patak nagy zápor következtében megáradván, B.-Ujfalu határát elöntötte s az ismétlődött áradás több házat gazdasági épületekkel együtt elsodort. Hirsch Izsák úr a szerencsétlenségről terjedelmes levélben értesitett, melyből csak e mondatot jegyzem ki: »A viznek óriási megáradása a folyó mentén a termő földeket takarmánynyal együtt megsemmisitette, épületeket, butorféléket, ruhanemüeket és gabnát magával sodort; prozelita hitsorsosaink közül négyen hajlék nélkül, a többi majdnem minden gabna nélkül nyomorban tengődik. Mindezt látva és tudva, hallgatni nem lehet, s igy a kényszertől hajtva bátor vagyok figyelmét felhivni azon kérésemmel, kegyeskedjék oda hatni, hogy magyarországi nagylelkü hitsorsosaink jóakaratukat forditsák a nyomorult prozeliták felé, azoknak mostani viszonyaikban nyujtsanak segédkezet, mert különben éhinség fenyegeti őket.«

Ujabb gyüjtésről persze szó sem lehetett s azért felkértem H. urat, küldjön hatóságilag megerősitett kimutatást a szenvedett kárról, értesitvén őt egyuttal, hogy csak igen csekély összeg áll rendelkezésre. Junius 22-ről keltezve megjött a hivatalos levél, melyet egyebek közt aláirtak Pálffi Zsigmond főbiró és Geréb Dénes esküdt-pénztárnok; ez 20 pro-

zelita család kárát 1159 frt 70 krban mutatta ki. Én a tóra-gyüjtésből fenmaradt 140 frtot szántam a károsultaknak és ez összeget junius 26-án elküdtem. Kapott pedig belőle: Kovács Hermann, ki »mindenét vesztette«, 35 frtot; Fekete Ábrahám, ki »teljesen elnyomorodott«, 20 frtot; Lovász Dániel »elaggott öreg« 10 frtot; Kovács P. József »sok gyermek atyja« és özv. Lázár Mihályné »özvegy, a nélkül is nyomorult árváival« egyenként 7 frt 50 krt; 5—5 frtot kaptak: Kovács Imre, Kovács Óser, Nagy József, Kovács Chájim, Nagy Zélig; 4—4 frtot: özv. Ács Józsefné, Kovács Jónás, Czukor Márton, Nagy Mendl, Kovács Sija; 3—3 frtot végül: Kovács Zivil, Kovács Er. Salamon, Czukor Zámli, Kovács Lévi és Kovács Lázár. Összesen: 140 frt.

A prozeliták és községök állandó szegénysége arra kényszeritett, hogy az 1893. év őszén a mindkét nembeli iskolás gyermekek téli felruházására ujra nagyobb összeget küldjek. November 11-én ment el e czélra 66 frt. — 1895. márczius-ban Hirsch Izsák tanitó úr szorult a husvét alkalmából némi segélyre és 10 frtot vett tőlem. Végre a folyó év junius 7-én küldöttem a tanitó kértére 30 példány magyar forditásu imakönyvet az iskola számára; ezeket Löwy M. E. ur rendkivüli árkedvezménynyel mindössze 6 frton adta.

Osszegezve a kiadásokat: 12·56 + 3·45 + 54·30 + 140·00 + 66·00 + 10·00 + 6·00 = *292 frt 31 kr.*

Az összes *elszámolandó* összeg tehát tett: 290 frt 80 krt. *Kiadtam* ezzel szemben: 292 frt 31 krt.

Még néhány értesitéssel tartozom a b.-ujfalviakról — megannyi jó hir, s azért sajnálom, hogy oly hamar fogok végezni. 1894. junius 27. Hirsch úr tudatta, hogy kértükre küldött a *pesti* izr. hitközség egyszer s mindenkorra 50 frtot, a *szegedi* 10 frtot, a *győri* 15 frtot, ez utóbbi három évre szavazott meg ily összegeket. Ugyanekkor Hirsch úr arra kért hitközsége nevében, vállaljam el e pénz megőrzését, a mit, mivel a gyüjtést a magam részéről befejezettnek tartom, el nem fogadhattam. Az összeget az otthelyi takarékpénztárban helyezték el.

Már tavaly nem láthattuk el a prozeliták gyermekeit téli ruhával. Szerencsére a párizsi Alliance *Wahrmann Sándor* úr kértére 200 frankot szavazott meg iskolai czélokra, s minthogy a tanitó fizetéséről *dr. Kohn Sámuel* úr 250 frt

erejéig állandóan szives gondoskodni (l. M.-Zs. Sz. VII. k., 1890., 230. l.), könyveknek is ez idő szerint hijjával nincsenek: abban állapodtunk meg Wahrmann úrral, hogy a párizsi Alliance pénzét két részletben az iskolás gyermekek felruházására forditsuk. Igy ment el tavaly november 3-án 50 frt és az idén november 17-én ismét 50 frt. Nem volt ugyan most csak 48 frt s néhány krajczár, de Wahrmann úr szives volt azt a mondott összeg erejéig kiegésziteni. Végül fölemlitem, hogy Bánóczi Józsefné tavaly a templom számára kézi munkát küldött, az orsz. izr. tanitó-egyesület pedig, elnöke Kornfeld Gyula úr kezdeményezésére ugyancsak a mult év október havában iskolai kiadványaiból adott nagyobb számmal.

Nincs más egyéb hátra, mint kedves kötelességet teljesitenem azzal, hogy hálát mondok a közönségnek, a miért a b.-ujfalviakat elég hathatósan segitette és támogatta. Jól esik a pártolásra oly igen méltó ügynek annyi éven át volt sok neves és névtelen jó barátjára gondolnom, a kik nem sajnálták a prozelitáktól sem pénzüket, sem befolyásukat. Különösen az ifjuság áldozatkészsége áll minden dicséreten felül. Egyesek buzgóságáról ismételve volt alkalmam hálás szivvel megemlékezhetnem. De köszönöm valamennyinek azt is, hogy bennem megbiztak. Ha most, a leszámoláskor, azt hiszik, hogy okuk van azzal, a mi történt, megelégedettnek lenniök, akkor félig-meddig én is az vagyok. A b.-ujfalviak további sorsát pedig bizzuk arra az őrre, a ki mindeneket intéz. Nem alszik és nem szunnyad Ő.

Budapest.

DR. BÁNÓCZI JÓZSEF.

AZ OROSZ ZSIDÓK MÜVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.[1]

A helyett, hogy a pedagógiai tanfolyamon gyakorlatilag és elméletileg hivatásukra kellőképen előkészültek volna főképen a zsidó tárgyakkal foglalkoztak, s mint kész tanitók egészen tehetetlenek voltak. »Valóban sajnálatra méltóak, — mondja Postels említett jelentésében, — ezek a többnyire szellemileg fejlett, a legjobb akarattal és energiával eltelt tanitók, a kiknek igyekvését siker nem koronázhatja, mivel

[1]) Lásd ez évf. 534. lapját.

nem ismerik a raczionális tanitási módokat.« A rabbiknak sem volt sokkal jobb dolguk. Anyagi helyzetük ugyan többnyire előnyösebb volt, mint a tanitóké, de azért állásuk sokkal nehezebb volt. Kettős állásuk: egyrészt a kormány megbizottjai, másrészt községük szellemi képviselői igen gyakran ferde helyzeteket teremtett számukra.

A míg a törvény kormánybiztosokká tette saját községükben, a melyre az állam megbizásából felügyeletet kellett gyakorolniok, addig ugyanazon törvények alapján ugyanazon községtől függő állást foglaltak el. A község választotta rabbiját, még pedig három évre, belátása szerint határozta meg fizetését, és a mi a legkülönösebb, éppen ezen község ügyelt fel rabbija vallásos életére és vallásos törvények megszegése miatt bepanaszolhatta a kormányzósági hatóságnál és némelykor kieszközölhette elbocsájtását. Ily körülmények között lehetetlen volt a súrlódásokat rabbi és községe között elkerülni. A rabbik gyakran panaszkodtak, hogy a községek a rabbiválasztások alkalmával visszaéléseket követnek el, utóbbiak pedig denunciácziókat láttak ezen panaszokban s gyülölettel és megvetéssel fogadták az uj rabbikat, a kikben ellenséget és árulókat láttak. »A rabbijelöltek — mondja Morgulis (ibidem 346 l.), — panaszaikban feltárták a zsidó községek hibáit, a melyeket igen setét világitásba helyeztek, s nem ritkán tulságos rikitó szinekkel ecseteltek bizonyos tényeket. A zsidó községek viszont ugy tekintettek ezen panaszokra, mint gyanusitásokra, melyeknek czélja, hogy keresetforráshoz juttassa a rabbikat, s hogy egyes zsidókat a kormány előtt befeketitsen, s ezért ők is kijelentették a kormány előtt, hogy nem viselkedhetnek bizalommal oly rabbijelöltekkel szemben, a kik nyilvánosan megsértik a vallásszabta törvényeket, a mig az volna hivatásuk, hogy ezen törvényeket magyarázzák és tanitsák.« Tényleg, nem is lehetett mást elvárni. A rabbijelöltek, miután tiz s gyakran még több esztendőt töltöttek a rabbiskolában, s igy oly körben éltek, a mely nagyon távol esett a zsidó élettől és gondolatvilágtól, nem birtak tiszta fogalommal a rabbi állásáról és tevékenységéről községében, s azt hitték, hogy elég, ha a »rabbbi« czimmel el vannak látva, s a törvény által ilyennek elismerve, hogy a községben állásukat betöltsék, s nem is sejtették, hogy ebben a dologban minden

a község bizalmától függ, a mely vallás tekintetében keveset törődik a czimmel és külsőségekkel s egyedül meggyőződése által vezérelteti magát. Hiszen mindég megtörtént, s még ma is megtörténik, hogy nagy községek egy egyszerü kereskedőt választanak rabbijuknak, ha szakértők nagy talmudtudósnak nyilvánitják és jámbor életmódja folytán köztiszteletben részesül. A míg tehát a rabbijelöltek, gyakran vallástalan életmódjuk és kevés zsidó ismeretük daczára, csak czimre és törvényre támaszkodva, a rabbiméltóság prerogativáit a maguk számára lefoglalták, semmiféle funkczió teljesitéséről lemondani nem akartak és öreg, tiszteletreméltó, községük különös tiszteletével környezett rabbikkal fennhatóságukat éreztetni akarták, a községek bennük eretnekeket láttak, sőt gyakran áruló denunciánsokat, a kiket csak azért kell eltürniök, mivel a kormány rendelte el, s ez által némiképen a kormány iránt való hűségüket bizonyithatták. Morgulis csalódik, a midőn azt hiszi, hogy »Oroszországban azért van a rabbihivatás annyira lealacsonyitva, mert nemcsak tudományos, de még praktikus tevékenység sem észlelhető körükben.« Ez utóbbi inkább az előbbiek következménye. Épen azért, mert a fejtegetett körülmények folytán a koronarabbi hivatása oly lealacsonyitó volt, nem észlelhető sem tudományos, sem praktikus munkálkodás, mert a tehetséges és szorgalmas ifjak, a kiktől ily tevékenységet el lehetett volna várni, vonakodtak oly pályára lépni, a mely folytonos viszálykodáson és bosszuságon, gyülölködésen és lealacsonyitáson kivül egyebet nem nyujtott.

Mindez összevéve azt eredményezte, hogy a rabbiiskolák az egyetemhez és más főiskolákhoz szolgáló előkészitő intézetekké váltak. És mentől inkább kiderült a rabbiiskolák ezen váratlan jelentősége, annál inkább növekedett az iránt való rokonszenv, valamint látogatottságuk is, mert, mint ily előkészitő iskolák, a zsidók szemeiben fontos előnyökkel birtak. Mindenekelőtt sokkal könnyebbek voltak a beléphetési feltételek, mint más középiskolákban; igy pl. a belépő egyén korát alig vették tekintetbe. Mint zsidó tanintézet, szombaton és ünnepnapokon zárva volt, s igy nem kellett a nyugalom törvényeit áthágni. Sok zsidó szemében fontos előny volt az is, hogy a rabbinövendékeknek nem kellett egyenruhában

járniok, mint más középiskolákban, a hol az egyenruha kötelező volt és még ma is az.

Igy történt, hogy a »Magyarázó értesítések a zsidó népiskolák és tanintézetek szabályaihoz 1873-ból« hivatalos szerzője joggal állithatta, hogy »a rabbiiskolák nem annyira müvelt rabbik képzésére, mint a főiskolákhoz való előkészitő intézetekül szolgálnak.« Éppen ez által magyarázható meg ugy az azokat látogató de a kurzus befejezése előtt kilépő tanulók nagy száma, valamint azon kevesek száma is, a kik valóban az intézet czéljainak szentelik s rabbikká vagy tanitókká képzik magukat. A wilnai rabbiiskola fennállásának utólsó évtizedében sokkal erősebben volt frequentálva, mint a shitomiri, tehát 1862/63—1872/73 az éppen emlitett dokumentum hivatalos adatai szerint százhatvankilencz tanuló végezte a kurzust, még pedig ötvenhárom mint rabbi, s száztizenhat mint tanitó, nyolczszáztizenöt a kurzus befejezte előtt kilépett, s egy vagy más módon utat tört magának valamely főiskola felé. Ezen évek folyamán évente átlag öt rabbi, tizenegy tanitó és kilencz mint valamely orosz főiskola tanitványa hagyta el az emlitett tanintézetet. Ha meggondoljuk, hogy a rabbiiskolák tanulóinak egész áramlata a külföldi főiskolák felé özönlött, a hol nem követeltek tölük érettségi bizonyitványt, hogy az előadásokat hallgathassák, ugy egyet kell értenünk az idézett hivatalos irattal, a mely szerint a rabbinövendékek legnagyobb része korántsem azon czél felé törekszik, a melyet a rabbiiskolák kitüznek, hanem oly czél felé, a melyet alapitásuk alkalmával éppen nem tartottak szem előtt, »s a mig a rabbiiskolák rabbik és tanitók kiképzését tüzték ki kettős czélul, egyiket sem érték el.« Miután ezen tézist minden oldalról megvilágitja és motiválja, ezen nagyfontosságu, hivatalos irat következő, figyelemreméltó fejtegetésekre tér át, a melylyekkel minden szakértő zsidó bizonyára egyet fog érteni. »A zsidóságnak nincsen tulajdonképeni papsága, ez csak a jeruzsálemi templom idejében volt igy, s a vallásos funkcziók végzése korántsem a rabbik privilégiuma. Esketést, temetést stb. akármely zsidó végezhet. . . Rabbi alatt nem kell mást érteni, mint jámbor, tudós férfiut, a kit különféle kazuális kérdések elintézésére kompetensnek tartanak. Azonban az ily férfiak kiképzése oly feladat, a melynek teljesitése a zsidók jelenlegi müveltségi fokát tekintve, éppenséggel lehetetlen. Ezen kérdés megoldása csak következő feltételek mellett volna elképzelhető először hogy a jövendőbeli rabbiknak nyujtassék azon lehetőség, hogy a zsidó tantárgyakat a legtágabb terjedelemben átvehessék, úgy a mint azt a zsidók követelik, másodszor hogy a jövendőbeli rabbikat zsidó szellemben neveljék jámborságra, s harmadszor mindezt csak azon esetben, ha a zsidó községek müveltsége oly fokot ért el, a melyen szükségét érezik egy európai müveltségü rabbinak. A rabbiiskolák azonban, a minden látszat szerint kiterjedt kurzus daczára nem képesek a rabbipályára készülő növendékeikkel annyira megismertetni a szükségelt ismereteket hogy legalább a közepes müveltségü zsidó színvonalától el ne maradjon. Hogy a rabbinikus irodalomban némiképp a mi zsidóink igényeinek megfelőleg elegendő ismeretek szereztessenek, ahhoz tehetség mellett legalább is tizenöt—húsz évi fáradságos munka szükségeltetik, s épp ezért nem csoda, hogy rabbiszemináriumaink növendékei, minthogy oly terjedelmes ismeretekre, a melyek ezen magas igényeket kielégithetnek, szert nem tehetnek, a zsidók előtt nem érik el azon tekintélyt, a melyet a kormány kivánatosnak tart. Még kevésbbé képesek ezen iskolák rabbipályára készülő növendékeiket a zsidók között elterjedt farizeus jámborság szellemében nevelni, a mi pedig a rabbi tekintélyének éppen oly elengedhetetlen kelléke, mint az irodalom terén való nagy olvasottság . . . . . Hogy igazságosak vagy túlzottak-e ezen követelmények, egészen más kérdés, tény az, hogy a rabbiiskolák által kiképzett rabbik nem örvendenek a kivánatos tekintélynek . . . . Az egész tanfolyam jelenlegi, ki nem elégitő szervezete folytán persze más eredményt nem lehet elvárni . . . . .«

Ezen feltétlenül figyelemreméltó motivumok arra indították a kormányt, hogy a rabbiiskolákat megszüntesse, s helyettük Wilnában és Shitomirban zsidó tanitóképezdéket állitson, melyek közül utóbbi, a népiskoláknak aránylag csekély száma folytán beállott túlprodukczió miatt nemsokára megszünt.

Mindamellett helytelen volna, ha a rabbiiskoláknak semmiféle hasznát nem akarnók elismerni.

Mindenesetre hozzájárúltak a magasabb müveltségnek a zsidók között történt terjesztésére. Orvosaink, jogászaink,

mérnökeink, technologusaink, íróink és publiczistáink nagy százaléka növendéke volt valamely rabbiiskolának.

A tudomány különböző ágához tartozó több komoly, tudományos mű szerzője is az egykori rabbiiskola növendéke volt; csak éppen a zsidó tudomány volt az, a mely itten hátterbe szorítva, egészen elárvult. Az előnyösen ismert zsidó irodalomtörténészen és archaeologuson, dr. Harkavÿ-n, a grammatikuson és lexikografuson Steinbergen és a boldogúlt Gurland magiszteren kívül az egykori rabbinövendékek közül senkit sem tudnék megnevezni, akik a zsidó tudomány terén csak némileg is figyelemreméltó munkásságot fejtettek volna ki. Azon sok száz rabbi között, akik az említett rabbiiskolákban nyerték kiképeztetésüket, egyetlen egy sincs, aki némi jelentőséggel bírna a zsidó tudományra nézve, vagy aki kiváló szónok volna. A szemrehányás, a mely a rabbiiskolákat érheti, annyiból áll, hogy nem érték el azon czélt, a melyet maguk elé tűztek, hogy nem neveltek sem oly rabbikat, a milyeneket a kormány óhajtott, valamint olyanokat sem, a mint »az új felvilágosodás barátai« elvártak, s ami mindezeknél sokkal rosszabb, hogy aláástak minden tekintélyt és bizalmat a rabbik iránt. Szomorú tapasztalataink azt eredményezték, hogy nemcsak orthodox, minden műveltséget nélkülöző, hanem modern, felvilágosúlt zsidók sem képesek oly művelt rabbit elképzelni, aki őszintén meggyőződésből volna jámbor. Sőt, minthogy meg vannak győződve arról, hogy a koronarabbi semmi esetre sem jámbor, s ha meg is tartja a vallásszabta törvényeket, csak látszat kedvéért, tehát tiszta kétszínűségből teszi, sok község inkább oly rabbit választ, aki egész nyíltan a kormány ágense gyanánt lép föl, egészen szabad életmódot folytat s ezáltal a valódi rabbi látszatát egészen kikerüli. Megesik, hogy nagyobb községeink jelenleg orvosokat, ügyvédeket, mérnököket, professorokat választanak rabbijukúl, a kiknek nemcsak, hogy zsidókról és a zsidóságról alig van halvány fogalmuk és héberül olvasni sem tudnak, hanem gyakran a legszentebb vallástörvényeket is megszegik. Ilyeneket különös előszeretettel választanak meg, mert elvárják tőlük, hogy a rabbiméltóságot nem foglalják le a maguk számára, s hogy nem avatkoznak vallásos ügyekbe. Mellesleg megjegyezve, mindebből látható, hogy korai dolog volna nálunk új rabbiiskolák megnyitására gondolni, s ha ilyeneket mégis életbe léptetnének, nem volnának egyebek, mint a régieknek újabb kiadásai, s hogy ugyanazon eredményt érnék el velök, mint az első rabbiiskolákkal. Hogy a rabbikérdést hogyan oldják meg, az természetesen nem tartozik ide. Mi, feladatunkhoz híven csak a rabbiiskolák sorsáról és következményéről számoltunk be.

Ami az I. Miklós czár uralkodása alatti művelődési reformokat illeti, legfőbb hibájuk volt, hogy a műveltség terjesztését a zsidók között mesterséges módon erőltették, s hogy a természetes fejlődéssel, a normális, fokozatos haladással be nem érték. Innen származik azon mély szakadás, a mely a zsidó életen belül keletkezett, innen származik a nálunk még itt-ott előtérbe lépő, általános műveltség és vallásos hit között létező antagonizmus. Egészen más fokon állana ma intellektuális fejlettségünk, ha, szerzőnk szavaival élve: »a műveltség terjesztése a zsidók között lassanként történt volna. E miatt nyugtalankodni, nem volt elegendő ok. Erősíteni kellett volna azon zsidók kotingensét, akik műveltséggel bírtak, meg kellett volna győzni a zsidóságot az általános műveltségnek a vallásra való ártalmatlan voltáról, csak a privátiskolákat kellett volna hathatósan támogatni s a tanítás menetére felügyelni, s a kormány azon czélt, a melyet a zsidó-törvény negyedik fejezetében maga elé tűzött, kétségtelenül elérte volna!«

Wilna.

GÖTZ F.

KÚTFŐK.

271. sz.

1895. évi XLIII. törvényczikk a vallás szabad gyakorlatáról.

(Szentesitést nyert 1895. évi november hó 22-én. — Kihirdettetett az »Országos Törvénytár«-ban 1895. évi november hó 26-án.)

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.

Kedvelt Magyarországunk és társországai hü Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvényczikket terjesztették szentesités végett Felségünk elé:

I. FEJEZET.

Általános határozatok.

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kivánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

Senkit sem szabad törvényekbe vagy a közerkölcsiségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesitésére kényszeriteni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesitésétől.

4. §. Egyházi fenyiték nem alkalmazható senki ellen abból az okból, mivel az illető törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesitette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez, vagy pedig, mivel törvény által engedett polgári jogait szabadon gyakorolta.

5. §. Valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapitott feltételek alatt.

6. §. A latin, görög és az örmény szertartásu katholikus, az evangelikus református, az ágostai hitv. evangelikus, a görög-keleti szerb, és görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és hiveikre, — nemkülönben az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fentartatnak.

II. FEJEZET.

A jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetekről.

7. §. Azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kivánnak alakulni:

1. tartoznak legalább egy egyházközség felállitását és fentartását, továbbá felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatását biztositani;

2. tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni.

Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket.

8. §. A jóváhagyás csak akkor tagadandó meg:

1. ha a megalakulni kivánó vallásfelekezet állam- vagy nemzetellenes irányzattal keletkeznék;

2. ha a 7. §. 1. pontjában foglalt feltétel nem teljesittetik;

3. ha a hitelvek, tanok, isteni tisztelet és egyéb vallási szertartás vagy a tervezett szervezet:

a) a fennálló törvényekkel vagy a közerkölcsiséggel ellentétben állana;

b) a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek;

4. ha a megalakulni kivánó vallásfelekezet elnevezése:

a) faj vagy nemzetiségi jelleggel birna;

b) a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sértené.

9. §. A szervezeti szabálynak jóváhagyása után megalakult vallásfelekezet, mint az állam védelme és főfelügyelete alatt álló törvényesen elismert nyilvános vallási testület:

1. szabadon gyakorolhatja a nyilvános közös isteni tisztelet jogát;

2. egyházi önkormányzati jogánál fogva maga intézkedhetik vallási és egyházi ügyeiben és különösen maga kezelheti egyházi, oktatási, nevelési vagy jótékonysági czélokra szolgáló alapitványait, egyházi szükségletei fedezésére vagyont gyüjthet és e czélból igénybe veheti hivei anyagi hozzájárulását;

3. a jóváhagyott szervezeti szabályzat, vagy az egyházközségi

szabályokban meghatározott alapon és módon híveire egyházi adót és egyéb szolgáltatásokat vethet ki, a melyek azonban a közigazgatási ut kizárásával csak a törvény rendes utján érvényesithetők;

4. a jóváhagyott fegyelmi szabályok alapján arra jogositott hatóságai által saját hivei fölött gyakorolhatja az egyházi fegyelmet, azonban elzárás, testi büntetés vagy birság fegyelmi büntetésül nem alkalmazható.

A törvényesen elismert vallásfelekezeteknek ingatlan vagyonszerzési képessége imaházul, oktatási, nevelési és jótékonysági intézetül, egyházi vagy intézeti alkalmazottjaik részére lakházakul használandó épületeknek, az ezekhez szükséges telkeknek és temetőül szolgáló területeknek szerzésére van korlátozva.

Az ingatlan szerzéséről kiállitott okirat az ingatlan rendeltetésének igazolása mellett a törvényhatóság első tisztviselőjének bemutatandó, a ki azt, ha a szerzési képesség korlátait megtartották, bemutatási záradékkal látja el. A megtagadó határozat ellen folyamodásnak van helye a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi bejegyzése csak bemutatási záradékkal ellátott okirat alapján rendelhető el.

10. §. A törvényesen elismert vallásfelekezet, iskolák, valamint kisdedóvodák és gyermekmenedékházak felállitására, fentartására és vezetésére nézve azokat a jogokat gyakorolja és azoknak a rendelkezéseknek van alávetve, a melyeket az iskolaügyi törvények az iskolákat, kisdedóvodákat és gyermekmenedékházakat fentartó társulatokra vonatkozólag tartalmaznak.

11. §. Az egyházközség megalakitása a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

Ez alkalommal az egyházközség helyi szabályai is bemutatandók, melyeknek az egyházközségi területkör helyi határait okvetlenül megjelölniök és egyházközségi elöljáróságot szervezniök kell.

12. §. A szabályszerüleg megalakult egyházközségnek tagja mindaz, ki az illető vallásfelekezethez tartozik s az illető egyházközség területén lakik.

Az egyházközségi elöljáróság a tagok nyilvántartásáról gondoskodni köteles.

13. §. Lelkész és egyházközségi elöljáró a felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár s polgári és politikai jogai teljes birtokában van, kinek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem esik és a ki képesitését Magyarországban nyerte.

14. §. A lelkészek és egyházközségi elöljárók alkalmazására jogosultnak kötelessége a lelkészül és egyházközségi elöljáróul kiszemelt egyént az illető törvényhatóság első tisztviselőjének bejelenteni.

Ezen hatóság a 13. §. rendelkezésein alapuló esetleges ellenvetéseit indokolt irásbeli határozatban közli a lelkész vagy elöljáró alkalmazására jogosulttal.

E határozat ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodásnak van helye.

Ha a határozat ellen folyamodás nem adatott be, vagy a folyamodást a vallás- és közoktatásügyi miniszter elutasitja, az illető egyén nem alkalmazható.

15. §. Ha valamely lelkész vagy egyházközségi elöljáró a magyar állampolgárságot elveszti, vagy állam elleni, — vagy oly büntetendő cselekmény miatt itéltetett el, a mely nyereségvágyból származik, a közerkölcsiségbe ütközik vagy közbotrányt okozott: a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére hivatalától elmozditandó.

Ha valamely lelkész vagy egyházközségi elöljáró oly államellenes magatartást tanusit, a mely hivatalában való további megmaradását az állam érdekeire nézve veszélyesnek tünteti fel: a vallás- és közoktatásügyi miniszter annak hivatalától való elmozditását követelheti.

Ha az elmozditást az arra hivatott kellő időben nem foganatositja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető egyházközséget feloszlottnak nyilvánithatja.

16. §. Ha az egyház több oly egyházközségből áll, melyek egységes egyház-szervezetben egyesülnek, köteles a vallásfelekezet felsőbb elöljáróságot szervezni, mely az egyházat a polgári hatósággal szemben képviseli.

Az ily elöljáróság, illetőleg képviselet tagjai, személyváltozás esetén is, mindig bejelentendők megerősités végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki a megerősitést a 13. §-ban felsorolt kellékek hiánya alapján megtagadhatja.

17. §. A magyar állam kötelékén kivül álló hatóság vagy egyén a vallásfelekezetnek egyházi feje vagy védura nem lehet és a vallásfelekezet semminemü egyházi függésben külföldi hatóságtól, vallásfelekezeti társulattól vagy egyéntől nem állhat.

18. §. A vallásfelekezet köteles jóváhagyott szervezeti szabályzataiban később tett minden változtatást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre jóváhagyás végett bejelenteni.

Ha ezen változtatás a 7. és 8. §§-ban meghatározott feltételeknek meg nem felel, a 4. §. rendelkezéseivel ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatok, ima- vagy tankönyvek oly rendelkezést vagy tant tartalmaznának, mely a vallásfelekezet tagjainak állampolgári kötelességök teljesitését tiltaná, vagy törvényben tiltott cselekményt rendelne: a törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánitás a vallás- és közoktatásügyi miniszter által haladék nélkül visszavonandó.

19. §. Az egyházi közgyülés csak nyilvános lehet.

Az egyházi közgyülésben csak a felekezet egyházi, vagyoni, oktatási, nevelési, jótékonysági s általában a vallásos és erkölcsi élet körébe tartozó ügyei tárgyalhatók.

A vallásfelekezet köteles a közgyülésein hozott határozatait jegyzőkönyvbe iktatni s e jegyzőkönyveket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak esetről-esetre bemutatni.

20. §. Az illetékes miniszternek joga van a vallásfelekezetek vagyonára, a náluk létező alapitványokra és vagyonkezelésökre a főfelügyeletet gyakorolni, különösen őrködni a fölött, hogy az ily vagyont s alapitványokat el ne idegenitsék, ne csorbitsák vagy azok a kezelés rosszasága miatt veszendőbe ne menjenek, és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett oktatási, nevelési vagy jótékonysági czélokra fordittassanak, valamint hogy az alapitványokat az alapitók akarata értelmében használják fel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek joga őrködni a fölött is, hogy az egyházi önkormányzat gyakorlásánál a törvény rendelkezéseit megtartsák, és hogy a jóváhagyott szervezeti vagy egyházközségi szabályzatban megállapitott hatáskör korlátai között maradjanak.

21. §. Az 1868: LIII. t.-czikk 1—8., valamint 19—21. §-aiban foglalt rendelkezések hatálya a törvényesen elismert vallásfelekezetekre is kiterjesztetik oly módositással, hogy az idézett törvényczikk 3. §-ában emlitett bejelentések az illető egyházközség lelkésze vagy előljárója előtt teendők, továbbá, hogy a 21. §-ban emlitett intézetekben levő egyének lelki szükségleteinek kielégitéséről ezek a felekezetek magok gondoskodhatnak.

A törvényesen elismert vallásfelekezetek saját czéljaikra külön temetőket rendezhetnek be és tagjaik a községi temetőkben akadálytalanul temetkezhetnek.

III. FEJEZET.

Vegyes és zárhatározatok.

22. §. Az 1868. évi LIII. t.-cz. 1—8. szakaszaiban foglalt rendelkezéseknek hatálya minden bevett vallásfelekezetre kiterjesztetik.

23. §. Arra, ki a bevett vagy a törvényesen elismert vallásfelekezetek valamelyikéből kilépni avagy azokon kivül állván, azok valamelyikébe belépni óhajt, az 1868: LIII. törvényczikk 1—5. és 7. §-ai nyernek alkalmazást azzal a módositással, hogy az »áttérés« szó helyett »kilépés«, illetőleg »belépés« értendő, továbbá, hogy az idézett törvényczikk 4. és 5. §-aiban emlitett bizonyitványok az illetékes elsőfoku közigazgatási hatóságnál mutatandók fel, a mely annak az egyháznak illetékes lelkészét vagy előljáróságát értesiti, melyből az illető kilépni, illetőleg melybe belépni óhajt.

Az elhagyott egyház elvei az abból kilépettre semmiben sem kötelezők.

24. §. A ki valamely bevett vagy elismert vallásfelekezetből kilép, köteles a kilépés idejéig esedékessé vált egyházi tartozásait annak az egyháznak, melyből kilépett, megfizetni.

25. §. A bevett vallásfelekezetek valamelyikéből kilépett mindaddig, mig valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez nem csatlakozik:

a) köteles a kilépés idejét követő ötödik naptári év végeig esedékes rendes egyházi járulékokat annak az egyháznak szolgáltatni, melyből kilépett, a kilépés idejét követő öt év egyikében sem terhelhető azonban nagyobb járulékkal, mint a mennyit a kilépés évében tartozott fizetni;

b) a mennyiben a kilépett az 1868. évi XXXVIII. törvényczikk 35. §-ában megszabott 5%-ig terjedhető iskolai pótadóval és az 1891: XV. törvényczikk 18. §-ában megjelölt 3% terjedhető óvodai pótadóval a község részéről vagy azért nem volna megróható, mert e községben községi iskola, illetőleg óvoda nincs, vagy azért, mert ily pótadót a községben ki nem vetettek: köteles az általa elhagyott felekezet részére fentartott iskola vagy óvoda czéljaira fizetett rendes évi hozzájárulási összeget a községi pénztárba évenkint befizetni, mely összeget a község első sorban az általa fentartott vagy segélyezett, másodsorban egyéb a községben levő népiskola, óvoda vagy menedékház czéljaira forditja;

c) köteles végre a kilépett az általa elhagyott felekezet iskolai vagy egyházi czéljaira fizetett, illetőleg elvállalt rendkivüli, egyszersmindenkorra vagy időre szóló járulékokat annak az időnek a tartamára vagy annak az összegnek az erejéig, a meddig azokat elvállalta, szintén a község pénztárába befizetni. Ezeket az összegeket a község az illető által elhagyott vallásfelekezet arra illetékes közegének szolgáltatja ki, az ily járulékok alól azonban az érdekelt hitfelekezettel való jogérvényes megegyezés utján megváltásnak lehet helye.

Az e §. *b)* és *c)* pontjaiban megjelölt járulékok, ha a kilépettnek vagyoni viszonya változik, aránylagosan mérsékelhetők. Ugy e mérséklés, mint a járulékok összegének vagy azok értékének megállapitása kis és nagy községekben a szolgabirónak, rendezett tanácsu és törvényhatósági joggal biró városokban pedig a városi tanácsnak feladata.

A megállapitással vagy mérsékléssel meg nem elégedő fél a közigazgatási bizottság és innen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodhatik.

26. §. A gyermekek, kiknek akár mind a két, akár csak az egyik szülője a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozik, valamely bevett vagy törvényesen elismert vallást követnek és abban nevelendők.

Ehhez képest az 1894: XXXII. törvényczikk rendelkezései az ilyen gyermekek vallására nézve a következő 27—30. §-okban foglalt eltérésekkel alkalmazandók.

27. §. A házasulandók az 1894: XXXII. törvényczikk 1. §-a értelmében megegyezhetnek abban, hogy gyermekeik valamennyien az

általuk megjelölt bármely bevett vagy törvényesen elismert vallást kövessék, illetőleg abban neveltessenek.

Ilyen megegyezés hiányában bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozó szülő jogositva van megállapitani, hogy a nemebeli gyermekei a bevett vagy törvényesen elismert vallások melyikében nevelendők.

Ha az illető szülő nem határoz, a másik szülő azonban valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetekhez tartozik, akkor az összes gyermekek ezen utóbbi szülő vallását követik, illetve abban neveltetnek.

Ha egyik szülő sem tartozik valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez, a szülő helyett, ki a saját nemebeli gyermekek vallása felől nem határoz, a gyámhatóság határoz a rokonok meghallgatásával.

Az, hogy a gyermekek a jelen §. 2., 3. és 4-ik bekezdésében körülirt esetekben, mely vallásban neveltessenek, legkésőbb azok tanköteles korának elértéig állapitandó meg.

28. §. Az oly házasság, melyben akár mind a két, akár csak az egyik fél a bevett vagy törvényesen elismert vallások egyikéhez sem tartozik, különböző vallásu felek közti házasságnak tekintetik.

Az ily felek közt az előző §. 1. bekezdésében emlitett megegyezéstől, illetőleg a 2. és 4. bekezdés szerint létrejött megállapitástól, valamint a 3. bekezdés szabályától eltérésnek később csak akkor van helye, ha az egyik vagy mindkét házasfélnek valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetbe való belépése által a házasság egyvallásuak házasságává válik, a mely esetben az 1894: XXXII. törvényczikk 3. és 4. §-ai megfelelően alkalmazandók.

29. §. A 27. §. 2. és 4. bekezdésében foglalt szabályok megfelelően alkalmazandók akkor is, ha a törvénytelen gyermek anyja vagy az, a ki lelenczét vagy általában ismeretlen szülők gyermekét felfogadta, a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozik.

30. §. Az 1868: LIII. törvényczikk 13. és 15. §-ainak rendelkezései a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kivül állókra is kiterjesztetnek.

31. §. A hazában utazó vagy tartózkodó idegenek tarthatnak saját hitelveik szerint rendes, nyilvános isteni tiszteletet, a mennyiben az a fennálló törvényekbe, az állam érdekeibe és a közerkölcsiségbe nem ütközik és az illető rendőri hatóságnak eleve bejelentetik.

Ha állandó természetü lelkészi állást is tartanának fenn, az alkalmazott egyén a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

32. §. A törvényesen elismert vallásfelekezet tagjainak és a bevett vagy törvényesen elismert felekezeteken kivül állók polgári uton kezelendő anyakönyvi ügyei iránt, mig az állami anyakönyvek vezetéséről szóló törvény életbe lép, a belügyi és a vallás- és a közoktatásügyi miniszterek rendeleti uton intézkednek.

33. §. A ministerium felhatalmaztatik, hogy a jelen törvényt Fiume városában és területén rendelettel hatályba léptesse.

34. §. A jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi, a belügyi és az igazságügyi miniszterek bizatnak meg.

Mi e törvényczikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerösitjük és szentesitjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más hiveink által megtartatjuk.

Kelt Bécsben, ezernyolczszáz kilenczvenötödik évi november hó huszonkettedik napján.

Ferencz József, s. k.

(P. H.) *B. Bánffy*, s. k.

VEGYES.

A szedőstrájk folyóiratunkat is közelről érintette, ugy hogy jelen számunkat csak erőfeszitésekkel hozhattuk ezen a rendesnél valamivel kisebb terjedelemre. Reméljük, hogy azon időre, midőn napvilágot lát, a strájk nyomdánkban is teljesen megszünik, ugy hogy ismét a rendes terjedelemben adhatjuk ki folyóiratunkat.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Bloch M.*, Méir bar Baruch Rothenburg Döntvényeinek Kiadása. II. rész. *Budapest*, 1895. — *Dr. Fényes M.*, A zsidók története a babyloni fogságtól a jelenkorig. I. rész. A talmud befejeztéig. Budapest (s. a.) — *Dr. Rosenberg S.*, A zsidó és keresztény között polgárilag kötött házasságfrigynek megáldása a zsinagógában. Theologiai értekezet. *Arad*, 1895. — *Dr. Perls Á.*, Az aradi áldás. Válasz a »Theologiai Értekezet«-re. *Pécs*, 1895. — Dr. Kecskeméti L., A zsidóság szelleme és a vegyes házasságok. Chanukai beszéd. *Nagyvárad*. 1895. Kiadja a hitközség elöljársága.

Deutsch Jakab, a pesti izraelita fiuárvaház nagyérdemü elnökének a király ő felsége a *Ferencz József-rend lovagkeresztjét* adományozta. Nem egy izben volt már alkalmunk e lelkes férfiunak a vezetése alatt álló kiválóan humánus intézet körül szerzett érdemeit méltatni. Példabeszéddé vált ez a valóban párját ritkító buzgalom, melyet *Deutsch* Jakab ur szinte utólérhetetlen sikerrel az árvák érdekében kifejt. Nagyon természetes tehát, hogy ennek a hire felsőbb helyre is eljutott és hogy a királyi kegy koronázta meg azt a nagy erkölcsi elismerést, mely *Deutsch* Jakab ur iránt oly régen és oly egyhangulag megnyilatkozik. Fogadja szivesen e nemesszivü férfiu tisztelői ezreinek köszöntése között a mi meleg üdvözletünket is.

A szerkesztők.

Statisztika. Olaszországban a zsidók igen gyéren laknak. A nagy városokban is csak kis zsidó hitközségek vannak. Legtöbb zsidó lakik Rómában, t. i. 6800 lélek, utána következik Turin 4300, Livorno 4050, Velencze 2700, Firenze 2100, Ferrara 1740, Ancona 1700, Milano 1680, Padua 1050, Mantua, Modena, Nápoly, Nizza, 1000, Verona 950, Bologna 820, Casale 750, Genua 580, Sabbionetta, a hol a legrégibb Rasi kiadások nyomattak, 30, Luccában pedig csak 25 zsidó lélek van.

Hol terem a liberalizmus? A hamisitatlan, az önzetlen liberalizmusnak, a felekezet közötti testvériségnek mégis csak a ref. kollégiumok a legfőbb tanyái. Fényes bizonysága ennek a *Debreczeni Protestáns Lap*, melynek felelős szerkesztője debr. jogakadémiai tanár, *dr. Baczoni Lajos*, dolgozótársai is főkép a debr. ev. ref. kollégiumból kerülnek ki. E lap a kisértő antiszemitizmussal szemben a legnyiltabban állást foglalt; a lehető legkeményebb itéletet hangoztatta a budapesti egyetemi hallgatók antiszemita mozgolódásáról, egyszersmind a legnagyobb örömet nyilvánitotta a miatt, hogy a debreczeni főiskola ifjusága ment maradt a rut betegségtől. — Egyik legutóbbi száma (1895. nov. 23.) pedig *Joó István* egyházkerületi gimn. felügyelő tollából közöl másodvezérczikket, melyben óva inti a budapesti, de általában a magyar ifjuságot az antiszemita üzemektől, mint a melyek rájok csak szégyent, az egész hazára csak veszedelmet hozhatnak. Ugyan e szám teljes szövegében átveszi dr. Silberstein Ötvös Adolfnak egy rendkivüli érdekes tárczáját, melyet a jeles iró Teichert Adolf német költő zsidó tárgyu költeményeiről irt a »Pester Lloyd«-ba s melyben éles elmével vázolja a zsidó vallásos felfogásnak évezredes fejlődését, valamint föltünteti a jelenkori müvelt zsidóság gondolat és érzelem világát. Meg kell még jegyeznünk, hogy ugyancsak kollégiumi (előbb sárospataki, most debreczeni) tanár *dr. Bartha Béla* szerkeszti az *Őrálló* czimü lapot, a mely a legkitartóbban küzdött az egyházpolitikai javaslatok diadaláért s a mely protestáns felekezeti lap létére mégis valósággal exponálta magát a zsidó reczepcióért. Annak idején *dr. Bartha* egy kiváló czikkének közlése kapcsán rámutattunk e derék tudós nemes szabadelvüségére. És csak a minapában hangsulyoztuk a magyar protestantismus dicső szereplését a liberalismus kérdésében. A mig állanak az ősi kollégiumok, a felvilágosodás és szabadelvüség e megdönthetetlen várai, s a mig oly férfiak müködnek bennök, nyugodtak vagyunk és lehetünk a néppárt, a nyilt és alattomos, antiszemita frakcziók minden fenekedése ellen, a józan, az egészséges magyar közvélemény sohasem fog letántorodni a liberalismus utjáról.

A rabbik és a magyar nyelv. Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszternek a válaszából, melyet Madarász József interpellációjára (az egyházak nyelvéről) adott, kiveszszük a következő érdekes adatokat. A szükebb Magyarországban a keresztény egyháznak 444 magyarul nem tudó papja volt, arányban 6·2%, Erdélyben 1020 arányban 31% vagyis egész Magyarországot vé.e (Horvátország kivételével) 1464 keresztény pap nem tudott jól magyarul, arányban 14%. Ezzel szemben a magyarországi 481 zsidó anyakönyvi kerületben 90 rabbi aránylag 18·75%. Erdélyben 50 községben 7 rabbi aránylag 14%, egész Magyarországban 531 rabbi közül 97 aránylag 18·3% nem tudott jól magyarul. Látni való, hogy szembeállítva a keresztény egyházzal, rabbijainknál 4%-al rosszabbul áll a magyar nyelv ismerete. Valamivel kedvezőbben szólnak a számok, ha a keresztény egyház egyes felekezeteinek papjait hasonlítjuk össze a rabbikkal. Ekkor előljárnak a reformátusok és unitáriusok, a kik mindnyájan tudnak magyarul; utánuk következnek a róm. katholikusok 0·6% magyarul nem tudókkal, görög katholikusok 15·8, ágostai hitvallásuak 18%, zsidók 18·3% és görög keletiek 43·7%. A rabbinusok tehát utolsóelőtti helyen állanak. Kizárólagosan magyar prédikációk tartatnak zsidó templomokban Csongrád és Udvarhely megyékben, Hódmezővásárhely, Székesfehérvár, Kecskemét, Pécs, Selmeczbánya, Szeged, Temesvár és Zombor városokban. — A magyar nyelv ignorancziájának védbástyája Mármarosmegye, a hol 14 rabbi nem tud magyarul; nem sokkal jobb hirnek örvend Nyitra, a hol 12 tartozik e kategoriába, a szomszédos Pozsonymegye csak egy numerussal marad Pozsony mögött 11 magyarul nem tudó rabbijaival, végre Beregben és Trencsénben 5—5, Sopronban és Zemplénben 4—4 Bács-Bodrogban és Tolnában 3—3 rabbi nem tud magyarul. Abauj-Torna, Borsod, Győr, Hont, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Szatmár megyékben az összes papok tudnak magyarul, kivéve egy-egy rabbit mindegyik vármegyében. Az utóbbi körülmény megvan Komárommegyében is. Az 531 izr. anyakönyvben 13-ban volt csupán az anyakönyv nyelve német, a mi dicséretére válik a többi 84 magyarul nem tudó rabbiknak, a kik mégis magyarul vezették az anyakönyvet. Bizony 1867 óta mégis nagyot haladtunk. Némileg megakasztja a haladást a lengyel rabbiinvázió, melyet ugy állitja a fenti statisztika Mármaros, Bereg és Zemplén megyék községei elömozditanak. De tudvalevő dolog, hogy Trencsén és Pozsony megyékbe nem terjed eme invázió. Miért mégis oly nagy ott a magyarul nem beszélő rabbik száma?

Jeruzsálem lakossága a legujabb népszámlálás szerint 45,000 lélekre rug. Ennek többségét 28,112 zsidók teszik ki. Az askenazim száma 15,074 lélek.

Dr. Herzberg-Fraenkel Zsigmond, rendkivüli tanár, a csernovitzi egyetemen a történet rendes tanárává neveztetett ki.

A berlini izr. nagyhitközség választó tagjainak intelligenczijáról képet nyujtanak a következő adatok. E szerint a hitközség cultásadót fizető tagjai közt van: 526 orvos, 315 ügyvéd és jogász, 40 (felsőiskolai) tanár, 11 magántanár, 12 főtanitó, 42 tanitó, 30 hirlapiró és szerkesztő, 35 iró, 25 zeneszerző és művész, 12 festő, 7 szobrász, 8 színész és 3 szinházigazgató.

Dr. Bloch József, a zsidóság eme hires védője a bécsi képviselőházban, megbukott az ujabb választásnál régi kerületében, Kolomea-Szniatyn-Bucsacz-ban. dr. Blochnak már 4 éves mandatumát az osztrák képviselőház hála az antisemiták befolyásának az előbbi osztr. kormányoknál és a lengyel klubelnöknek Bloch iránt érzett ellenszenvének ennyi idő alatt sem igazolta. Ez eléggé megbénitotta a kolomeai kerület képviselőjének tevékenységét a parlamentben. Hogy mandatumának tisztaságához kétely ne férhessen, lemondott róla abban a hitben, hogy ismét meg fog választatni. De nem ugy történt. Dr. Bloch megbukott, mandatumát pedig dr. Trachtenberg nevü hitsorsos nyerte el. Vajjon a kolomeai zsidók eléggé megfontolták, mily veszteség dr. Bloch hiánya a parlamentben? Alig, mert akkor nem támogatták volna, ha indirekte is, az antisemitáknak oda irányuló tervét, hogy dr. Blochot eltávolitsák a parlamentből, mivel az elég merész volt azoknak a nem mindig kellemes igazságot is megmondani. Már egy pár nappal reá, hogy Bloch lemondott, pertraktálták az antisemiták a képviselőházban a talmudot, már pedig kétséges, vajjon dr. Trachtenberg, Bloch utódja a mandatumban, nem-e ugyanannyit ért a talmudhoz, mint Schneider, a kinek ez a vesszőparipája. Bloch majdnem 10 évig volt a parlament tagja és az antisemiták réme. A kolomeai választók most pensióbaküldték.

A központi névmagyarositó egyesület, tekintettel a jövő évi milleniumra, kétszeres erővel és buzgalommal lát most hozzá az idegen hangzásu nevek megmagyarositásához. Hogy eme eszméjét és hazafias törekvését minél sikeresebben keresztülvihesse, mindenkinek, a ki nevét meg akarja változtatni, illetve magyarositani, a legnagyobb előzékenységgel megkönnyiti a dolgot, a mennyiben a hozzá beküldött, 50 krajczáros bélyeggel ellátott és kellően felszerelt folyamodványt (anyakönyvi kivonat, kiskoruaknál az apa beleegyezése) a belügyminis-

teriumhoz elintézés végett felterjeszti. Czime: Telkes Simon, a központi névmagyarositó társaság elnöke. Budapest, I. ker., Attila-utcza 137. szám.

A kongressusi statutumokat. *Schweiger Márton* ur mint a VI. községkerület elnöke saját költségén ujból kinyomatta és a kerületi képviselő-testület tagjainak ismét megküldette. A feles számu példányokat az országos izr. tanitó-képző-intézet segélyegylete javára leendő elárusitás végett *dr. Bánóczi József* képezdei igazgatónak adta át, kinél e statutumok példányonként 60 krért megszerezhetők.

Pályázat. Dr. Müller Joël elhalálozása folytán intézetünkben mihamarabban betöltendő *a talmud diszciplinák* tanárának állása. Akadémiailag képezett pályázók, a kik alkalmasak (az alapszabályok 14. §-a szerint) megtartani előadásaikat tisztán a zsidó tudománynak, valamint fentartásának, fejlesztésének és terjesztésének érdekében, szíveskedjenek irásbelileg a következő czimhez fordulni: Das Curatorium der Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums. Berlin SW., Lindenstr. 48/50. 1895. november hó 21-én.

Goldberg Ráfael dr., budai rabbi, az elmult hónapban ünnepelte rabbiságának huszonötödik évfordulóját. Ez alkalommal a derék és buzgó lelkészt ugy községe, valamint számos távoli és közeli ismerősei és tisztelői a legmelegebben üdvözölték. Az ünnepély lefolyását leirja egy ez alkalomból megjelent jubileumi irat, mely a számosan beérkezett üdvözleteket is tartalmazza. A jeles férfiut ez alkalomból mi is melegen üdvözöljük.

Futtaki Gyula, a »Budapesti Tudósító« sok évi szerkesztője, meghalt deczember havában a férfi kor teljében. Mint a félhivatalos lap szerkesztője persona grata volt az udvarnál és a miniszteréknél. Ő felsége magyarországi utazásainál mindig kiséretéhez tartozott. Temetésénél több miniszter, számos képviselő és közéletünk sok kitünősége jelent meg, hogy a sajtó terén kiváló érdemeket szerzett férfiut utolsó utján elkisérjék és ezzel egyszersmind gyakran kritizált tevékenysége iránt elismerésüket kifejezzék. Béke hamvaira.

Leiter Jakab a M.-Zs. Szemlében. Buzgó munkatársunktól Pollák Káim urtól a következő sorokat vettük: T. Szerkesztő Urak! Azon költővel, a ki remek költeményének Zs. 19. harmadik részében az emberi gyarlóságról ilyképen szól שניאות מי יבין 19, 13. én is bátor vagyok a multkori közlésembe bekeveredett hibát ezennel jóvá tenni. A latin szövegben 544. l. a kilenczedik sorban »Tortalitio« helyett »Fortalitio«-nak kell állni, természetesen a magyar szövegben 547. l. a nyolczadik sorban »Torzalitio« helyett »erőd«-nek. Budapesten, 1895. deczember hó 8-án. Maradok kiváló tisztelettel *Pollák Káim.*

A Pester Lloyd decz. 9-iki estilapjában dr. Simon József királyi tanácsossá történt kineveztetése alkalmából a következő értesitést tette közzé: Amint értesülünk, a hivatalos lapnak már legközelebbi száma közzé teszi a *királyi tanácsos* czimének adományozását dr. Simon József helybeli ügyvéd részére. Ezen legmagasabb kitüntetésre szóló előterjesztést a kultuszminiszter tette meg, elismerésül a nagy érdemeknek, melyeket dr. Simon mint az országos izraelita iroda vezetője és mint ezen miniszteriumnak tanácsadója, zsidó ügyekben magának szerzett. A kongresszusi alapon álló hazai zsidóság érdekeinek istápolására hivatott eme intézmény megalapitása óta, amely idővel az *egész* zsidóság hivatott ügyészének bizonyult, dr. Simon József határtalan buzgalommal és ritka tapintattal vezette eme intézmény ügyeit, amelynek élén tudvalevőleg Schweiger Márton, kir. tanácsos áll, és dr. Wlassics összes elődjei, ugymint: Pauler, Trefort, gróf Csáky és báró Eötvös köszönettel ismerték el közreműködését a zsidó hitközségi viszonyok rendezésénél; de főleg a zsidó anyakönyvek reformja és egységes alakitása és a reczepczionális ügy előkészitése joggal hozattak összefüggésbe dr. Simon nevével. Dr. Wlassics elődjeinek intencziói szerint járt el, midőn oly férfiunak legmagasabb kitüntetését ajánlotta, akinek működése 25 év óta oly csendben folyt le, hogy neve ez alkalomból talán először kerül a nyilvánosságba.

Hatvani Deutsch Sándor a vaskorona-rend harmadik osztályának lovagjává neveztetett ki ő Felsége által.

Dr. Spiczer Sámuel, eszéki főrabbi meghalt folyó hó 14-én. A boldogult majdnem négy évtizeden át működött Eszéken, ahol több jótékony-egylet fáradozásának és lelkesitő szavának köszöni létesülését. Tudományos munkásságában a régi Izrael kulturhistóriájának egyes részeit világitotta meg, igy pl. a hadi szervezetet, összehasonlitva a maival. A 80-as években az Eszéken megjelenő »Drau«-ban egy hosszabb czikksorozatban kikelt az antiszemitizmus ellen. Az óráról irt kulturtörténeti tanulmánya nem tudós körökben is nagy elterjedésnek örvend. Temetésén résztvettek az összes városi hatóságok és a szomszédos hitközségek rabbijai is eljöttek, hogy elhalálozott kartársukat elkisérjék utolsó útján. ת. נ. צ. ב. ה.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
Dr. Mezey Ferencz: A kormányváltozás	1
Schwarz Gábor: A pesti zsidó árvaház jubileuma	4
Dr. Bernstein Béla: Bloch Mózes	65
Dr. Vajda Béla: Bloch Mózes élete és művei	69
Dr. Mezey Ferencz: Bloch Mózes jubileuma alkalmából	74
Dr. Kovács Ferencz: Néppárt	76
Dr. Mezey Ferencz: Az uj törvények	129
Dr. Dékány Géza: A zsidók és az antiszemita áramlat	136
Hatodik izraelita község kerület	145
Hajdu Gábor: Az irodalmi társulat első felolvasása	147
Dr. Mezey Ferencz: A receptió másodszori bukása a főrendiházban	189
M. F.: Wlassics Gyula	191
Stern Ábrahám: Az izr. tanitóképző segélyegyesülete	195
Hajdu Gábor: Az izraelita magyar irodalmi társulat felolvasásai	197
Dr. Mezey Ferencz: Három az igazság	253
Dr. Kováts Ferencz: A felekezeti autonómia kérdéséhez	257
Dr. Vajda Béla: A zsidóság és a proselyta-csinálás	260
ben József: A westfáliai zsidó hitközségek uj imakönyve	263
Hajdu Gábor: Az irodalmi társulat felolvasásai	275
Dr. Dékány Géza: Reczepczió	325
Dr. Kovács: A szervezet	328
Önkormányzati élet	337
Dr. Kőrösi Imre: Az orthodoxok és a VI. községterületi »ellenzék«	342
Dr. Hajdu Gábor: Visszásságok	397
Három rendelet	401
Dr. Bacher Vilmos: Kayserling M.	461
A reczeptió	467
Dr. Schwarz Gábor: Epilogus a reczeptióhoz	468
Dr. Hajdu Gábor: Az I. M. I. T. választmányi ülése	474
Dr. Simon József kitüntetése	557
Az áttérés módozata	563

TUDOMÁNY.

	Lap
Kohut George Alexander: Az amsterdami templom	9
Dr. Neumann Ede: Chóber Cheber	14
Dr. Frisch Ármin: Egy kis figyelmeztetés	17
Dr. Grünhut Lázár: Megjegyzések	17
Ehrlich M.: Apróságok	19
Schwarz Gábor: Jeremiás 25, 9—15	80
Dr. Krausz Sámuel: Huszonnégy pipereczikk	153
Dr. Blau Lajos: A Krónika görög nevéről	161
Dr. Bacher Vilmos: A héber magánhangzójelek eredete és nyelvtani értéke	205
Dr. Venetianer Lajos: Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban	213
Dr. Beck Mór: Illés próféta serlege	222
Dr. Venetianer Lajos: Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban	278
Dr. Bacher Vilmos: Néhány megjegyzés	283
Dr. Vajda Béla: A virágzó Izraél	286
Dr. Perlsz Ármin: Csonka borajta	348
Dr. Venetianer Lajos: Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban	356
Dr. Pollák Miksa: Adatok a zsidók történetéhez Nagyszombatban	362
Pollák Káim: A Diner családról	366
Dr. Rosenberg Sándor: Észrevétel a prófétai erkölcstan haladásáról a tóráéval egybevetve	404
Dr. Büchler Sándor: A bonyhádi hitközség multjából	414
Farkas József: A biblia hatása a Zrinyiászra	418
Dr. Rudolfer Antal: Rasi módszeréhez	426
Az egyházpolitikai törvényjavaslatok életbeléptetése alkalmából	484
Dr. Kőrösi Imre: A magyar zsidók történetére vonatkozó nagybecsü okiratok	487
Dr. Krausz Sámuel: Egy talmudi talány megfejtve	491
Dr. Blau Lajos: Tudományos apróságok	495
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszéljegyzeteiből	564

IRODALOM.

Dr. Blau Lajos: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve	20
Dr. Dékány Géza: Pálmák, zsoltárok és zsolozsmák	26
Stern Ábrahám és *Dr. Blau Lajos:* Évkönyv	31
A sajtó nyilatkozatai az I. M. I. T. Évkönyvéről	33
Az I. M. I. T. Évkönyvének elődei	40
Dr. Steinherz Jakab: Jeremiás próféta	42
Pollák Káim: Egy uj imakönyv	91

		Lap
Dr. Blau Lajos:	Az esszénusok történetéhez	100
	Az izraelita prófétizmus	103
	Az edomiták története	106
Dr. Kecskeméti Lipót:	Költemények	107
B. L.:	Izrael és Juda története	163
	Méir ben Báruch Rothenburg responsumai	164
	A palesztinai talmud Nezikin trakt. I. fej. magyarázata	167
	Sámuel Edels életrajza	168
Schwarz Gábor:	A zsidók részvéte a spanyol és portugál felfedezésekben	225
Dr. Blau Lajos:	Kéziratos héber levelek kiadása	229
Gerő Attila:	Szabadság ünnep	230
V. Hevess Kornél:	Három arczkép	231
M. F.:	Dr. Hirschler Ignácz életéből	288
Dr. Blau Lajos:	A zsidók a büntető statisztikában	291
Dr. Friedlieber Ignácz:	Az I. M. I. T. évkönyvének még egy elődje	293
Dr. Blau Lajos:	A talmud egy uj kiadása	368
Dr. Schwarz Gábor:	Oldaljegyzetek és előmunkálatok	370
Szegő Arnold:	Költemények	373
Dr. Miglécz Ármin:	Franczia ország zsidó irói a XIV. században	294
B. L.:	Irodalmi Szemle	436
Dr. Miglécz Ármin:	Franczia ország zsidó irói a XIV. században	498
Dr. Heller Bernát:	Pál apostol élete	511
Szegő Arnold:	23. zsoltár	525
Dr. Blau Lajos:	A biblia szövegkritikájához	570
Dr. Blau Lajos:	Bevezetés a szentirásba	574
Gerő Attila:	Templomi énekek	578
Szegő Arnold:	Halotti ének	580

ORSZÁGVILÁG.

Kecskeméti Ármin:	Dr. Rosin Dávid	51
Gerő Attila:	Dr. Ranschburg Salamon	53
Havi értesitő		57
Az izraelita magyar irodalmi társulattól Budapesten		63
G. F.:	Az orosz zsidók mivelődéstörténetéhez	111
S. G.:	A romániai zsidók	122
Schwarz Gábor:	Weissz H. Izsák	169
Kecskeméti Ármin:	Bloch Mózes jubileuma	175
Dr. Grünhut Lázár:	Bikkur Cholim és Miszgab Ladach-kórházak	179
Spectator:	Havi értesitő	182
Spectator:	A német birodalmi gyülésből	232
Dr. Dékány Géza:	A pesti izr. hitközség jelentése	295
Schwarz Gábor:	Bécs—Budapest	300
Dr. Hajdu Gábor:	Kudarcz és Győzelem	374
Dr. Grünhut Lázár:	Az ipar Jeruzsálem egyik iskolájában	376

		Lap
Dr. Blau Lajos:	Derenbourg József	439
G. F.:	Az orosz zsidók müvelődéstörténetéhez	442
B. L.:	Müller Joel	526
Czrukovics Viktor:	Levél Horvátországból	527
Götz F.:	Az orosz zsidók müvelődéstörténetéhez	534
Dr. Bánóczi József:	Bözöd-Ujfalu	582
Götz F.:	Az orosz zsidók müvelődéstörténetéhez	585

KUTFŐK.

A reczepczió másodszori tárgyalása a főrendiházban 1895. évi márczius hó 23-án	236
A reczepczió harmadszori tárgyalása a képviselőháznak április 25-én tartott ülésén	305
A reczepczió harmadszori tárgyalása a főrendiházban május hó 15-én és 16-án	380
A Diner-családról. Közli: *Pollák Kaim*	389
Az 1754/55. évi izr. országos bizottság folyamodása a Tolerantia összeg leszállitása ügyében. Közli: *Pollák Kaim*	453
A főrendiház ülése október hó 22-én	542
Sváb Izsák és Löw Ulmo kitüntetett magyar zsidók VI. Károly, magyar király idejében. Közli: *Pollák Kaim*	544
1895. évi XLIII. törvényczikk a vallás szabad gyakorlatáról	582

VEGYES.

Irodalmi hirek. — Lapunk zárta	64
Dr. Simon József. — Irodalmi hirek. — Statisztika. — Jüd. Lesehalle. — Wittmann Ferencz. — Dr. Landau I. — Dr. Munk Immanuel. — Oppenheimer Lajos báró. — Felhivás. — Külföld. — Költségvetés. — Évkönyv	126
Irodalmi hirek. — Rabbiavatás. — A felvilágosodás Jenában	188
Irodalmi hirek. — A hatodik izr. községkerület. — Dr. Marczali Henrik. — A szegedi Chevra Kadisa. — A szegedi izr. hitközség. — A rabbiképző theol. egyl. felovasásai. — A pécsi izr. hitközség. — A Századok. — Statisztika. — Helyreigazitás	248
Irodalmi hirek. — A képviselőház előtt. — Az izr. tanitóképezde segélyegylete. — Erkölcsi elvadulás. — Dr. Krieszhaber Béla. — Dr. Minkovski Herman. — Flekszer D. S. — Ottholengi Salvatore. — A pécsi izr. nőegylet. — A prot. irodalmi társaság. — Érdekes okmány. — Hirdetés	319
Irodalmi hirek. — Statisztika. — Az I. M. I. T. évkönyve. — Dr. Schwarz Adolf. — Guttmann Vilmos. — A pesti izr. nőegylet. — Egyetemi pályadijak. — A berlini hitközség. — A nő. — Erkölcsi elvadulás. — Hirdetés	392
Válasz az »Egyenlőség« szerkesztőjének. — Irodalmi hirek. — Dr. Alexander Bernát. — Dr. Klein Gyula. — A bécsi	

Lap

szeminárium. — Dr. Wiener M. — Névmagyarositás. — Ungarische Wochenschrift 458

Irodalmi hirek. — Schorr O. H. — Pap Gábor. — Az unitátárius közlöny. — Statistika. — Az Institut. — Ungarische Wochenschrift. — Október hó. — Felhivás a közgazdasági irókhoz és kiadókhoz. — Protestans vagy zsidó az mindegy. — A bécsi komédia. — Lapunk egyik barátja. — Pályadij 549

A szedőstrájk. — Irodalmi hirek. — Deutsch Jakab. — Statisztika. — Hol terem a liberalismus. — A rabbik és a magyar nyelv. Dr. Bloch József. — A központi névmagyarositó egyesület. — A kongresszusi statutumokat. — Pályázat. — Goldberg Ráfáel. — Futtaki Gyula. — Leiter Jakab a M. Zs. Szemlében. — Jeruzsálem lakossága. — Dr. Herzberg-Fränkel. — A berlini izr. nagy hitközség. — A Pester Lloyd. — Hatvani Deutsch Sándor. — Dr. Spiczer Sámuel 601

A megbeszélt munkák lajstroma.

Az IMIT Évkönyve 20

Gerő Attila: Pálmák, zsoltárok és zsolozsmák 26

Dr. Lazarus M.: Der Prophet Jeremias 43

Schück Salamon: Szidur Rasban stb. 91

Dr. Weinstein N. J.: Beiträge zur Geschichte der Essäer . . 100

Dr. Cornill C. H.: Der israelitische Prophetismus. In fünf Vorträgen für gebildete Laien geschildert 103

Dr. Buhl F.: Geschichte der Edomiter 103

Wellhausen J.: Israelitische und jüdische Geschichte . . . 161

Bloch Mózes: Széfer Saaloth utesuvoth Mahram bar Baruch stb. 164

Dr. Lewy J.: Interpretation des I. Abschnittes des pal. Talmud-Traktats Nezikin 167

Haradeczky S. Széfer Sém Misemuél stb. 168

Dr. Kayserling M.: Chr. Columbus und der Antheil der Juden an den spanischen u. portug. Entdeckungen 225

Dr. Büchler Sándor: Sáj lamóre 229

Dr. Hirschler Ignácz: Autobiographisches Fragment 288

Dr. Lux H.: Die Juden als Verbrecher. Eine Beleischtung antisem. Beweisführung 291

Rodkinsohn M. L.: Tract. Rosh Hashana of the Original Babylonian Talmud edited, formulated and punctuated stb. . . 368

Nestle Eberhard: Marginalien und Materialien 370

Renan Ernö: Les écrivains juifs francais du XIV siécle . . 429

Dr. Masznyik Endre: Pál ápostol élete 511

Dr. Perles F.: Analekten zur Textkritik des Alten Testaments 570

Dr. Strack H.: *(Prof. Dr. Strack L. Hermann,* Einleitung in das Alte Testament einschliesslich Apokryphen und Pseudepigraphen. Mit eingehender Angabe der Litteratur, Vierte 574

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY